Ταρχανιῶται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ καταταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν Ῥώσων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλθον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, σωρηδὸν μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ἰστρίαν καὶ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἐγκατασταθέντες, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σώζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως, εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἴπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ' ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ' ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡσαύτως νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ῥευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ῥωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορίας εἰς Ἐνετίαν, Τεργέστην, Βιέννην, Πέσταν καὶ ἄλλας οὐγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Αἰθόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελόδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδῖνον, Ὀδησσόν, Ταϊγάνιον, Καλκοῦτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἀθρόοι, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν, πολλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι, ἔσωζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλινοστίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητας, ἔκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φυλιππου-

πολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἐνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18
ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολῖται, ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας
μέχρις Ἰνδικῆς, κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα,
ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σι-
ναΐτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος
σχέσεις δι' ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἴκων, ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει ἱδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρί-
τως ἐπιφανεστέραν ἑνετικὴν κοινότητα, ὀφείλομεν ἀναμφισβητή-
τως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν
χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ
ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἑνετικῆς,
περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης
Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν βραδύτερον πλείο-
να τινά. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξω-
μεν ὅτι οὐσιώδης διαφορὰ ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσ-
ωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόν-
των τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώ-
των οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, οὐδ' ὅτι
ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ροπή, ἂν
ἔχῃ πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀποπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ
συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας, πρὸς τοὺς ἄλλους
φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν
οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πα-
τρίδι, ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυ-
βερνήσει ἤθελεν ἀποβῆ ἔκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ
ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, καθ' ἣν ἐποχὴν
δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομέ-
νης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προυχόντων,
κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ
ἀναπληρώσωσιν αὐτούς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ
διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ
ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε
πλείονας ἔτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζή-
τησεν ἀσφάλειαν καὶ ἄνεσίν τινα εἰς τὴν ξένην· διότι ὁ ἑλλην-

σμὸς ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει νὰ ἐξαφανισθῇ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικρὰν, ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν, τὸ γεγονὸς ὅτι ποῦ καὶ ποῦ ἤθελεν ἐπί τινα χρόνον διατηρηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἑστίας καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σώζοντες τὸ ἀνεκτίμητον τοῦ ἑλληνισμοῦ κειμήλιον, διότι ἂν ὑπάρχωμεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὴν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεὸν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες, ὀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρὸ πάντων εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας γενεὰς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις, ὁ κατακτητὴς ἐπεχείρησε νὰ ῥυθμίσῃ ὁριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὁριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιούτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον θρησκευτικάς τινας καὶ διοικητικὰς προνομίας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς, καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἑαυτὸν εὐλόγως κύριον ἁπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μεχμὲτ Β' καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὁλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ. Οἱ πιστοὶ τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος, ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα χρείαν ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι. Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικὸν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον, ἵνα συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελὶμ Α' ἠπείλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμὸν ἅπαντος τοῦ ὑπη-

κόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἴδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοί, ἐδέησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κανονισθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε παραδόξως νὰ συμβιβασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μεχμὲτ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράνῃ τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν, οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οἴακας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῇ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου ἑνώσεως, ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὖσι, φυσικὸν ἦτο ὁ Μεχμὲτ Β' νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε τὴν πολύκροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξαίρετον παρὰ τῷ λαῷ εὔνοιαν καὶ ἐπιρροήν. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὗρεν εἰμὴ μετά τινας μῆνας ἔν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἑνὸς τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριάρχης τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ῥωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν Βυζαντινήν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ

λεγόμενον, ὅτι ἡ προχείρισις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἡμέρας, ἀπίθανον ὂν καθ' ἑαυτό, ἀναιρεῖται ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς *πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθη ὅσον ἔνεστι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων κεκανονισμένα, παρεκτὸς ὅτι ἐτελέσθη οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῇ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκεύματος, ἀλλὰ ἐν τῷ οὐδὲν ἧττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἑδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοὶ ἤτοι ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαός, ἐχειροτόνησαν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' ὃ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσωσι καὶ συνομιλήσωσι, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δὲ ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἔπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καί τοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς, ὡσαύτως ὅπως ἐγίνετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῇ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἑπόμενοι, μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μεχμὲτ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας, διότι, προκειμένου περὶ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ συμφέροντος, ἐὰν ἦτο

ἀδυσώπητος περὶ τὸ καταστρέφειν, ἤτο οὐδὲν ἧττον ῥέκτης περὶ τὸ δημιουργεῖν. Ὅθεν δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, ὡς ἤθελον εἴπει οἱ Βυζαντινοί, *βερατίου* δὲ ὡς ἔλεγον οἱ Ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἰπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωϊμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μετ' ἔπειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν, ὡρίζετο, ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοίκησις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φιρμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὕπατος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὡρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν· ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιουτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ ὅλων τῶν ἀστυκῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διάδικοι, ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν, οὐ μόνον τὸν κλῆρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὡρίζετο προσέτι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς καὶ τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρισιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως ἐξαιρέσει ῥητῶς ὡρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς περιουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦται διαθῆκαι ἦσαν ἀναγκαστικῶς ἐκτελεσταί. Ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορη-

θῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διβανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὅρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως.

Τοιοῦτο ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἠλαττώθησαν κατά τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἀρχαῖον κείμενον περιεῖχεν ἀπεναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα ἀείποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνεγνώρισεν, ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ἐθνάρχης*, ὅ ἐστιν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς τοῦ ἔθνους ἄρχων. Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρις ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ μουσουλμάνων τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ῥωμαῖοι, ἡ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐπὶ ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρά τε τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρὰ ταῖς ὁποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχωσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ Ῥεΐζ ἐφέντη, ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοὐλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἔν τισι μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα, ἡ *πατριαρχικὴ ἱστορία* βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν τὸν πατριάρχην ὡς *αὐθέντην* καὶ *βασιλέα*.

Καὶ τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον

ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἑνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς Ἑνετίας ὑπῆρχον τότε πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων ὀρθοδόξων χριστιανῶν, διότι ἐπὶ μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἁπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱεράρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἑνετίαν ὁ κατακτητὴς ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἤτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὁρισθῇ ῥητῶς, ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν χώραις καθ' ἣν ἐποχὴν ὑφίστατο ἔτι τὸ Βυζαντινὸν κράτος.» Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἑνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἴδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης ἧς προΐστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἔξαρχος πατριαρχικός, καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία μετέστησε τὴν ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρείαν εἰς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐν Ἑνετίᾳ καὶ κατὰ πάσας τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Καὶ εἰς αὐτὸν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο ὡσαύτως πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως ἐν Ἀγκώνῃ, καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας, καὶ Μελίττῃ, ἱδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων ἐκκλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτῖνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἑνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παραβιάζῃ τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀλλ' ὁ λατινικὸς κλῆρος, ὑπείκων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπήτου Ῥώμης, ἀντέπραττεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπαρέσυρε πολλάκις τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἑνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμοὺς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἑνετίας· ἡ

δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινέν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἑνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαρζόνης ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαιρέσει ἴσως τῶν προνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῆς ἑνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γενομένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύνανται δι' οἱασδήποτε μεταβολῆς νὰ ἀποβῶσι χείρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατοχῆς ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν **La Motraye**, (τὸν ἐν ἔτει **1727** εἰς Ἄγγλον ἐκδόντα τὰς περιηγήσεις αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ), ὅτι, πληρώσαντες ἅπαξ εἰς τοὺς τούρκους τὸ χαράτσιον, διετέλουν ὅσον ἔνεστι ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Ἑνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοὺς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἑνετικὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμάτων μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς, ὅτι ἀείποτε σπουδαιότατον καθῆκον ἐθεώρησε νὰ σέβεται τὸ θρήσκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ῥώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπιέσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνῃ, καὶ οὐκ ὀλίγα σώζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολή, ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ **1480** πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας Ἰωάννην Μοσενῖγον καὶ ἣν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνεῦρον ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλίστης περ-

γαμηνῆς γεγραμμένην, ἐδημοσίευσεν ὁ Γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετίκων, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἰπῃ διοικοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρά τινων Ῥωμαγενῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, καὶ συγγνῶ τε καὶ παρορᾷ διωγμοὺς παρά τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ῥωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσί. *Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα.* Διατὶ γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὅλως οὔτε συμφέρον. *Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἄρχουσι.*» Μετὰ δὲ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῇ κατά τι τὸν δόγην διαβεβαιοῖ αὐτὸν, ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὔξησιν καὶ σύστασιν, ὡς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα.» Ὁμολογία φοβερὰ, ἥτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἔτι Μεχμὲτ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῇ γνωστὴ εἰς αὐτὸν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης αὐταπαρνήσεως ὑπηρέτουν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησί τις σοφὸς, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἑκουσίως καὶ ἀβιάστως, ἀεὶ ἀστασίαστον.» Ἔπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθησιν. «Εἴ τινα οὖν χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὑμῶν βουλὴν, ὁρίσατε, ἵνα οἱ τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἄδεια ᾖ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὤν, τοὺς χριστιανοὺς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῷ μᾶλλον δίκαιόν ἐστι ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διά τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἄδικόν τι καὶ παράλογον ἀφεῖναι γίνεσθαι, Θεόν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὥσπερ

κύβον ἀναρριπτεῖν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγούσης, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόψεται.» Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, ὅσα ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην, καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἠπείρῳ τῆς Ἐνετίας πόλεις, καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοηθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἑτέρα ἀξιομνημόνευτος πατριαρχικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν *γ.αληνότατον πρίγκηπα τῶν κ.λειτῶν Βενετιῶν κύριον κύριον Νικόλαον Νταπόντε*, ἧς τὸ πρωτότυπον, κείμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βαΐουλος κύριος Τζουάννι Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἠξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψίν τινα οἰκονομήσωμεν δι' ἧς, τῆς νέας διορθώσεως γεγονυίας, δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἐπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατὸν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ *φιλέλληνα*, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ὑμῶν φιλοῦσαν τοὺς γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θείαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὡρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὁρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους· ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προστάξοι. Καὶ ὥσπερ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὥρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε

οἱ Λατῖνοι γραικοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν ἀνατολικὴ ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ταύτης κανόσι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσεσιν ἐκκλησιαστικαῖς.» Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Εἴπερ ἀληθείᾳ καὶ θείῳ πνεύματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὡρολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων.» Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀναπλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περί τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα* καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ῥώμης ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν. Οἱ πάπαι οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθόν τε καὶ καλὸν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἑνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βάϊλοι τῆς Ἑνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ.

Ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην, σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἑνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελούδου, δὲν θέλομεν μνημονεύσει, εἰμὴ μόνον ὡς συντελούσης εἰς διευκρίνησιν τῆς

τοῦ Φιλαδελφείας ἁρμοδιότητος. Τῳόντι ὁ πατριάρχης ὁμιλῶν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν, οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογοῦντες ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς δῆθεν ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολλοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγην νὰ παιδεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· «ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλαδελφείας κυροῦ Γαβριήλ.» Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἑνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα γνώμη ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνετο ἐπὶ τοὺς καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἀλλ' ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἑνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτείνῃ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέκνα νουθεσίας καὶ προτροπὰς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νουθεσιῶν, δικαίως πολλάκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχευεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροφάνης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονούμενοι, ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὁτὲ μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως, ὁτὲ δὲ καὶ οἴκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτήσας, ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύκλιον ἐπιστολήν δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἴροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκήρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίους, σπανίως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένας καὶ τηρουμένας. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὗ ἂν πραχθείη καὶ τελεσθείη, ἀδικία ἐστί· καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασείσητε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχω-

ρίζων πάντως, μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἀλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες, διορθώσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα, ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παῤῥησίᾳ ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ **Turcograecia.**

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἑνετικαῖς κτήσεσι κατῴκουν πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπεῖχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἑβδομηκοστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις ἀείποτε ὑφίσταντο μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, καὶ τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Ἐπὶ τῆς τρίτης ὅμως πατριαρχείας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β' ἐπῆλθε τυπική τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε ἄρχων τῆς Ῥωσίας Ἰωάννης Δ' ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ δωρημάτων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακεὶμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρίσιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ὁ Ἱερεμίας Β' καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς Ἀνατολῆς πληρώματι, ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ῥωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἅτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσῶνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β'. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι,

τῇ 26 ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰὼβ πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας, καὶ ἁπάσης Ῥωσίας, καὶ ἁπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1591, ἥτις ἐκύρωσε τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου, διὰ πράξεως ὑπογραφείσης, κατὰ μὲν τὰς ῥωσικὰς μαρτυρίας ὑπὸ τριῶν τοὐλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καί τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων. Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρῆν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς ῥωσικῆς κυβερνήσεως. Τὸ καθ' ἡμᾶς, ὁσοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πρᾶξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότιμος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὅλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος, ἡ δὲ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης, οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς τῶν δύο ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων ἃς ἔπασχε. Καὶ ἔπειτα ἂν ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλῆται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν, ἵνα προεδρεύσῃ τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθαίρεσιν τοῦ κατ' αὐτοῦ αὐθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς

διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ· ἔπεμψεν ὅμως ἐπιτρόπους ἑαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μέγας βεζύρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθηροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος ἔπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχοῦσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πατριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὁλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ἔτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προϋπάντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις· ὅτε δὲ ἀπῆλθον συναπήγαγον ἐλέῃ πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἁμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ ῥωσικῆς ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπόθεσις, ἥ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῇ πρὸς ξένον κυριάρχην καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ δι' ἧς ἐῤῥυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον αὐτοτελῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνήργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπὸ αὐτὰς τὰς ὄψεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμόν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως ὅμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ῥωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε

πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

Ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, τοῦ ἀπὸ τοῦ **1621** μέχρι τοῦ **1637** ἐπὶ 8 καὶ $\frac{1}{2}$ ἐκ διαλειμμάτων ἔτη πατριαρχεύσαντος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τρέφουσα τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν ἧς ἕνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων. Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῆς μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἦναι. Ὁσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἱσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελεσφόρητα ἕνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὗται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτοὺς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος νέα προσετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ἠσθάνθησαν πρωϊμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνενωθῶσι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροι ἐνόησαν πρῶτοι χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν, ἐὰν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας, προαισθάνωνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει **1551** πατριαρχεύσας Ἰωάσαφ Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν· καὶ ἀπὸ τοιούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν. Ἀλλὰ τότε ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι, ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἑνώσεως διαπραγμάτευσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἰε-

ρεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολὰς περιεχούσας τὴν ἔκθεσιν τῶν προτε-
σταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κων-
σταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευά-
ζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πραότητος καὶ με-
τριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπι-
σθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνά-
μεων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαῤῥυν-
θεὶς δὲ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β'
πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν
τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγ-
κροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ὅπερ διὰ τὴν
τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἔμελλε νὰ παραγάγῃ
πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρ-
κεσε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἰησουϊτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκε-
ψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἵδρυμα,
τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰτα-
λίαν τῷ 1586, καί τοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ τῆς Γαλλίας πρέ-
σβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βαρώνου
Σαλινιὰκ, ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἡ τῶν Ἰη-
σουϊτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ σεπτέμ-
βριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἔμελλον νὰ παρα-
κολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἔκτοτε ἤρχισαν αἱ ἀκοίμητοι αὐτῶν
παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ῥαδιουργίαι, τὰς ὁποίας
ἐκάλυπτον ἐπιτηδείως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐν-
δέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους
πατριαρχεύσαντας Ῥαφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ
Τιμόθεον Α' 1614.

Ἀλλ' ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ
5 νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατρι-
άρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α', τὰ πράγματα με-
τέβαλον ὄψιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ
γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνους τῶν Ἰησουϊτῶν ἐνεργείας ἐν Ῥωσίᾳ τε
καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι προϊστάμενος τῆς ἐν Ἀλε-
ξανδρείᾳ ἐκκλησίας ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ
καθολικισμοῦ ἀντιπάλοις, ὧν τότε προΐσταντο ἡ Ὁλλανδία καὶ

ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετά τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν δυνάμεων τούτων Κορνηλίου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καντοβριγίας Γεωργίου Ἄββοτ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἴακας τῆς ὅλης ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὁπόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσους αὐτοῦ προκατόχους, πρώτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σὶρ Θωμᾶς Ῥόουε πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἐνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανός, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθανομένη τοὺς Ἰησουΐτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ Ἰησουῖται εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζίν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας, καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κύριλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος δὲ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ· ἀπέβλεπεν ἆρά γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων, ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, καὶ ὑπὸ μείζονός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὁλοσχερῆ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δὲν ἀνήκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐκθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας, ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταὐτίσῃ τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον· ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὁριστικὸν διενοήθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας ἐνῷ ἤδη εἶχε

συνάψει στενὰς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας, τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους. «Φαίνονταί τινες ἐξονειδίζοντες τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ διότι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλὰ οἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοί, δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι, μὴ γινώσκοντες ὁποῖαί εἰσιν αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ μιαίνουσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον.» Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχείαν αὐτοῦ, θεσπίζων τὴν μετάθεσιν τοῦ Κυθήρων Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας, προέτρεπεν αὐτὸν «τηρεῖν ἐν ἅπασι τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι.» Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως, συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος, ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σωζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδαχῶν ἐρειδομένη, ἠτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ πανηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ Καλβινοφροσύνῃ κατηγορίας, ἀνακράζουσα ἑλληνοπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἀνακρίσεως· «Ἡ Ῥωμαίων γῆ . . . . . νῦν εἰςέτι κρατεῖται καὶ παλαιπωρεῖται σύμπασα, ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν, ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὥραν καὶ στιγμὴν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταύτῃ, ἣν οἱ ἀντίδικοι μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι.»

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵματος, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος Μάρκος Ῥενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχευσε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῆ ποικίλας τροπάς. Ναὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἔξωσιν τῶν Ἰησουϊτῶν, ἀλλ' ἐνῷ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες κατ' αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου, ἡ μὲν Ἀγγλία προσεγγίσασα εἰς

τὸν καθολικισμόν, ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἡ δὲ Ἐνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἐξορίαν τῶν Ἰησουϊτῶν ἴδιον συμφέρον, ἀπέσυρεν ὡσαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπεζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὑρισκόμενον Γουσταῦον Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρως τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Παῦλος Στρασβοῦργος ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστὴς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἀπήντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασιλέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες ἃς παρήγαγεν ἡ νέα αὐτὴ ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολύ, πεσόντος τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου εἰς Λύτζεν κατὰ νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχευσε τὸ πέμπτον δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι' ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων· καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος, οὐ μόνον καθῃρέθη αὖθις, ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων ἐπεμβάσεως ὑπεχρέωσε τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ προστάτου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμιτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β', εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπραξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκομίσατο τὴν προσήκουσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Παρ-

θένιος Β' διετέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώπητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετά τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποινῶν ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπασα ἐκείνη ἡ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια δι' ἧς ὁ Μεχμὲτ Β' περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἐρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ὅθεν καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιπετείας τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν.

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου, ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποίου ἀνάλυσιν ἔχει ἤδη ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης (σελ. 509—510 τοῦ παρόντος τόμου). Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχούσης ἐπὶ λέξεως. «Ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν *ἀναίτητον* καὶ *ἀφορολόγητον* καὶ *ἀδιάσειστόν* τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσηται αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς.» Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἥτις ἐγένετο ἐπὶ Σελὶμ Α' περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος καθ' ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια. Μικρὰ δέ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὅρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφοράν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ *ἀδιάσειστον* τοῦ πατριάρχου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει. Ἔτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διάταξιν διαλαμβάνουσαν, ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος, ἀλλ' ἐξαιρέσει τῶν τριῶν περιπτώσεων καθ' ἃς ἤθελεν ἀπο-

δειχθῆ ἔνοχος καταπιέσεως τῶν χριστιανῶν, παραβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἑρμηνεία ἧς ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις αὗται δεκτικαί, ἐντελῶς ἀνέτρεψαν τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡςαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάμβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετά τινων ἐξαιρέσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὁπωσδήποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παρεβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Κυριωτάτη τούτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως καθ' ἧς οὐδένα τρόπον εἶχε ν' ἀντισταθῇ ὁ πατριάρχης. Εἴδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην, ἐνόει, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθήσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἕνωσιν. Ἀλλὰ πραγματευόμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωϊμώτατα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἐνετία δὲν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελὶμ Α' φόρον 8,000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἥ τε ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης δύναμις· ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι ἃς οὗτος κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς, ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλίοις τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουρὰτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἠττῶντο ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυ-

νος ἦτο ἡ Ἱσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι' ὃν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῆται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ παρήχθησαν παρ' αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει ἀντίθετον πολιτικήν. Παρεκτὸς τῆς Ἐνετίας περιῆλθον εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία· ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἐπροστάτευσεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουϊτικοῦ τάγματος, καὶ, γενομένη ὡς μὴ ὤφελεν ὄργανον τῶν παθῶν αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν, παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ καταπιέσῃ πολυειδῶς καὶ νὰ καταθλίψῃ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β' παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουϊτῶν ἐνέργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθῆκον ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετά τινων διαλείψεων διαρκέσασαν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτήσεως αἰῶνας, τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλειψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἱκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως, ὅ,τι πολλάκις ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους· περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἢ μᾶλλον ἕνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α' ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β' νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον

τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὡραίας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῷ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχεν διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκα ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθῃρέθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, ἐκραύγαζεν, ἐνῷ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προσταγή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νὰ μὲ κόψωσιν ἕνεκεν τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῆ τοὺς νόμους ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης.» Καὶ οὐδὲν ἧττον ἀξιοθαύμαστος ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχεύσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπείσῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τρώντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Ἄξιοι δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅ τε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β' ἐπιβληθέντα Ῥαφαὴλ Α', ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὴ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας ἐπιστολήν. Ἢ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν, ἀλλ' ἅπαντες προετίμησαν τὸν θάνατον, τῆς ἐλαχίστης θυσίας τῶν δικαίων τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας οἷον ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κἀγαθοί, εἰ καὶ ἧττον ὀνομαστοί, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔπραξεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγχονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρ-

κουμένη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο, ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας, ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην τοῦτον νὰ κατεβῇ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχοῦσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως, συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πρᾶξιν. «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχὴ ἐστὶ ῥίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος *ἀδίκως καταδικασθέντος* μακαρίου Κὺρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς ποιησάμενοι, ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας Κὺρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσσης Κὺρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, αχνζ, ματου ά, ἰνδικτιῶνος δεκάτης· *ὡς γὰρ μὴ γεγονυῖαν ὅλως κατὰ κανόνας ἱερὰν τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριὴλ, ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι*, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην.» Τοιαύτη πρᾶξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ σπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῷ ἀπὸ τοσοῦτον λεπτοῦ νήματος ἐπεκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ξίφος τῆς φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας, εἶναι βεβαίως ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἁμαρτίας πολλάς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι αἱ ἁμαρτίαι ὑπῆρξαν δυσαρίθμητοι. Καθ' ἃ προείπομεν μία τῶν κυριωτάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδα ὁρμὴ εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημίαν ἁπάντων σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαντα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βραδύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα, συνδυαζόμενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ

τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ραγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλαὶ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων. Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἔκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀφ' ἧς ὁ Μεχμὲτ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἑνὸς τῶν ὁμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδοχον Μάρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν Τραπεζούντιον, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει πληρώνει κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιουτοτρόπως κατηργήθη 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τὸ *ἀδιάσειστον* καὶ *ἀφορολόγητον* τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθαίρεσιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῆ περίπου πατριαρχείαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ῥαφαὴλ προσήνεγκε, παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως δισχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς τρισχίλια χρυσᾶ· καὶ παρεκτὸς τούτων ἐδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζύρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἔπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Ἰα

ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δυτικοί, καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται ἄλλα πολὺ δεινότερα. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β' κατηγορηθεὶς παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατινίζων ἐξωρίσθη εἰς Ῥόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Παχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίου ἐμπόρου δωροδοκήσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων, παρέστησαν εἰς τὸ Διβάνιον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καὶ, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχρᾶς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἀφ' ἧς δὲν ἀπηλλάγη εἰμὴ καταβαλὼν τριςχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὅμως νέα ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλην παράπονα, ὧν ἕνεκα ὁ σουλτάνος συνήνεσε μὲν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐπιβάτου, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν τοῦ ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη αὖθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24,000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μέν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν, ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοὐλάχιστον τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου, Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες 40,000 χρυσῶν προσῆλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἔδραμε πρὸς τὸν σουλτάνον ὅστις ἀπεφήνατο «Ἄριστος ὁ ἀνήρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιος· ὅθεν οὐδαμῶς παρενοχληθήτω.» Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζύρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχεύσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησεν ὁ τότε μέγας βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς 100,000 χρυσῶν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰςέπραξε τοὐλάχιστον 300,000 χρυσῶν, εἰς 1,000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἑκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρ-

χης ν'ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30,000 ταλλήρων. Οἱ Ἰησουῖται καὶ ἡ περὶ αὐτοὺς μερὶς, ἵνα ῥίψωσι τὸν διάδοχον τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40,000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180,000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700 ἐγένοντο 50 περίπου ἀλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τήν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἕνεκα αὐτοῦ φυλακίσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἷς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυΐας ὀνόματι Βασίλειος, ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνείδη, ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, δὲν παρῆλθον ὅμως 100 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Α' ἐπιχειρήσας νὰ διανείμῃ ἀναλόγως εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ, ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν «τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα.»

Ἀλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἧττον καὶ ὡς πρὸς τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκεῖνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὀσμανικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως, ὥστε ἐξῃρεῖτο τοῦ ὅρου. Ἀλλ' ὁ κατακτητὴς κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν Μωαμεθανῶν ἱστοριογράφων μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμία, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζὴτ Β' 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελὶμ Α' ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελὶμ Α' ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζύρου

Περὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλί. Ἀλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς 500 ναούς, τὴν σήμερον δὲν σώζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνοι. Αὐταὶ αἱ πατριαρχικαὶ ἐκκλησίαι ὁμοίαν ἔλαβον τύχην. Εἴδομεν ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β' εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατερειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τοῦ σουλτὰν Μεχμέτ. Ἔπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιὲ Τζαμεσί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ῥαφαὴλ Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελῆ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεδείκνυεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οἰκοθεν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τῳόντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὁρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεται ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφήρεσαν ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἓν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιουτοτρόπως ἐξηυτελίσθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτιῶν ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἁμαρ-

τίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἴδομεν ὅτι ἀφ' ἑτέρου οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότουν τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον, ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπρὰς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, 1624, ἐσύστησε πρῶτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τυπογραφεῖον ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Κερκυραίου μοναχοῦ Γρηγορίου Μεταξᾶ· ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουῖται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ τυπογραφείου τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχείας, 1752, διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἄθωνα σχολεῖον «οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη» κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετ' ἔπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἑρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ῥητορικήν. Ἀλλ' ὅμως ἡ Ἀθωνιὰς αὕτη σχολὴ πέντε μόνα ἔτη διήρκεσε, 1753—1758. Ἔπειτα δὲ ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἔπλεκον οἱ μοναχοὶ ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρητήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἡ δὲ σχολὴ διελύθη. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε' ἐνῷ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιέπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ηὔξησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς 1,000, ἤτοι εἰς 500,000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἤτοι εἰς τὸ ἄπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δῶρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ.) Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σεραφεὶμ Β' 1757

ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμᾷν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, «χορηγίαν ἐκ κοινοῦ ἐράνου, οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ συγγιλιώδους γράμματος, κατεβάλετο οἱονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὄρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μεσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου, ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμψάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς.» Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον, συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχείας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεῖ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἐσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος, καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἥδετο πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες.» Ὡςαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε', ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχείας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχείῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπωσοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἑκατόμβην ἣν ὁ κλῆρος ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος;

Πρῶτον ἐν αὐτῇ θῦμα ἔπεσεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ὡς φρουρὸν καὶ φύλακα πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνετο ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἡ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡσαύτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποίμνιον, ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἡρωϊκῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτη τοῦ Β'. Ἢ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπολίτην Κύριλλον, ὅστις πεφυκὼς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγήν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄνετον τῆς Μούσης λατρείαν, ἤχθη οὐδὲν ἧττον ὡς ἀρνίον ἐπὶ τὴν σφαγήν; ἢ πῶς τοσούτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι ὅσα δήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς ὠλίσθησε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπάτων ἐθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἷς ἕνας ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ· καὶ οὗτος ὅμως ἅμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ, ἐγκαίρως ὠπισθοδρόμησε καὶ ἀπήλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοιαύτης κηλῖδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπατριάρχευσε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἅμιλλα περὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας προσοικείωσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπερείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβεων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ' καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπεζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ,

Οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ ταὐτισθῶσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων· οἱ μὲν ἐπεδίωκον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοὐλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Δουκάρεως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἶπέ τι τὸ διφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ'. Ἐξωσθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχείαν, κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ῥώμην, ἔχῃ παρ' αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὅταν ὅμως ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἔσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ' αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδιναλικῆς χορείας, *ἀρκεῖ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως*, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχὴς Πατελλάριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶνος ἀνεπιστρεπτεί, ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατώρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησουϊτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῇ ἐκ δευτέρου τὸν Κύριλλον, τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὖθις ἐπὶ λατινισμῷ ἐξωρίσθη τῷ 1635 εἰς Ῥώμην. Μετὰ ἑκκαίδεκα δ' ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχε τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχεύσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἡ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχείας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἣν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης τοῦ νὰ ἐδρεύσῃ παρ' αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἡ μόνη ὡρισμένη πρᾶξις ἡ παρ' αὐτοῦ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλὰ

μετ' ὀλίγον ἀποποιηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως, ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ' αὐτὸς προῃρεῖτο νὰ προβῇ μέχρι προδοσίας.

Ἐὰν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἐὰν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτήσατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανέλθει ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς, ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρεσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητὴς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Πῶς ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17, καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἠδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει; Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἄρχων ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων. Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργοὺς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεεστέρους μέχρι τῶν ἐφημερίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὀσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἥτις τούτου ἕνεκα σπανιώτατα ἠρνεῖτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος

πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχήτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἐθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ τὸ ὑπομνήσωμεν εἰς Ἕλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκείνας φυλάς· οὐδ' ἦτο τὸπρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἐν ἐλογίζοντο καὶ ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ῥωμαίους. Οὐδέποτε δὲ οὐδ' ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς βυζαντινῆς μοναρχίας ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαύτη ἑνότης καὶ ὁμοφροσύνη μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρά τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τῳόντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ βυζαντινοί, πολλάκις μὲν κατώρθωσαν νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλὰς ἐκείνας, ἀείποτε ὅμως ἀπήντησαν προσκόμματα δυσυπέρβλητα εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἢ ἐξέλιπον ἢ κατεσιγάσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἕδρας ἐνέργειαι μόλις ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὁπόσον ἀγαγγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Σαμουὴλ Α', 1764—1768· ὁπόσον δὲ εὐχάριστος καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέρβλητον

κώλυμα εἶχε νὰ ἀπαντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ εὔκολον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην· ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὕψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἡ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὑρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἵμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιούμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἁμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμόν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐρρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ δύναμιν καὶ καιρόν. Ἀλλὰ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἵας πρὸς τὸν κλῆρον ὡρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἴδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο αὐτοῖς ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλειότερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ῥητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μεχμὲτ Β' νὰ μεταχειρισθῇ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπεφάσισαν συνετῶς νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν βυζαντινὴν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν δεξιότητα τῶν κατακτηθέντων, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν τοσοῦτον ἀγράμματοι καὶ ἀμαθεῖς ὥστε, καθάπερ

λέγει ἡ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία*, «κόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμιείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, ῥαυάσια ἤτοι λογαριαστήριον.» Ἐν ἄλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *σύμβολον* καὶ *ἐγκοπὶς*, δι' ὧν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσήρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξήρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοὐλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ῥητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διωργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μεχμὲτ Β'. «Μετὰ τούτους μέν τοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἤτοι τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς) ἐστὶν ὁ *γραμματεὺς*, ἀγχιτάτῳ ἱδρυμένος ἐς τούτους, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεταί τε πρὸς ὅλους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ *γραμματεῖς* ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως.» Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα *πολιτικὴ ἱστορία* ἐξηγεῖ ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ *γραμματεῖς* οὗτοι, παριστῶσα τὸν Μεχμὲτ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ *γραμματικῶν χριστιανῶν*» οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν.» Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἕνα, τὸν Καταβοληνόν, ὃν ῥητῶς ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν.» Καὶ ὁ Κριτόβουλος μνημονεύει ἑτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὃν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμματέα τοῦ βασιλέως.» Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικήν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδειοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν

χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων.

Ἔτι πρὸ τῆς ἁλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες συνέτασσον ἑλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου, ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρᾶ τοῦ Καντηλόρου Λουφτούμπεϋ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοὺς ᾳυν', σεπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἔνεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ δικαιότατον Τζονὰν ῥῆγαν τῆς Κύπρου, καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεϋ, ἀμιρὰν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν ποίαν ἀγάπην ἐγίνετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην.» Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἑξῆς· «Καὶ ἔτζαι τὸ ὁμόσασιν.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσαν, πάντως ὅμως ἧττον ὀπωσοῦν παραμεμορφωμένην, ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἐν τῷ 6 τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἑπ.) δέκα. Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἣν, κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον, συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, ᾳυπβ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ὠπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὁ φρὰ Πέτρος Δαιωμβουσὼν, Θεοῦ χάριτι μέγας μαΐστωρ καὶ αὐθέντης Ῥόδου, καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμηρᾶς σουλτὰν Παγιαζῆ Χὰν, υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς τοῦ Μεχμὲτ Χάν.» Τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὴτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἅπασαι δὲ, ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τὴν σφόδρα

παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σώζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ ἀπριλίου 1481 μεταξὺ τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ σουλτὰν Μεχμὲτ Β', τὰ ὁποῖα ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλοσυτζ καὶ τοῦ Μύλλερ (τόμ. Γ' σελ. 295 καὶ 306). Ἐκ πάντων δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεώχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους καὶ ἱκανωτέρους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρύ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποβῶσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἐθνικὰ συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν ἄνδρας, ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἱκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιῆλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γάλλος Λακροᾶ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσε βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐθνῶν, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ 4 καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ῥάλλαι. Προστίθησι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται ἵνα συντηρηθῶσι ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν ταῖς πληροφορίαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἔχομεν οἱ μόνοι ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων οἴκων ἀναφερόμενοι ὡς μετέχοντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ λοιποὶ οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἐννοοῦμεν κυρίως τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Τῳόντι αὐτοὶ κατεῖ-

χὸν τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωμάτων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς οἷον τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οἰκογενειῶν· αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὀσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἁπλῶς *γραμματικοὶ* καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκολούθων τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπήν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἷς τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος, ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελὶμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ Ἱερεμίου Α'. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετά τινων ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν, τὴν ὑπὸ τοῦ Σελὶμ Α' μελετηθεῖσαν καθαίρεσιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὀλεθρίου βουλεύματος. Ἀλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἴκων ἀνῆκεν. Ἕτεροι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηρᾶς, ὁ μέγας Λογοθέτης Ἱέραξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ ὁ Ἀντώνιος Καντακουζηνὸς ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἴκους.

Ὀνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκομεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου

συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζύρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμὰν Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελὶμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουρὰτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις καίτοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄνδρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ὀκτὼ μὲν τσοχαδαραίων, πολλῶν δὲ προπορευομένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἁλικῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ ἀρχιγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντίζηλος δὲ ὢν ὡς εἰκὸς τῶν τότε Παλαιολόγων, ἐκτήσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην δι' ὃ καὶ ἐπεκαλεῖτο *μέγας πραγματευτὴς*, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προεκάλεσεν ὅμως τὴν ὀργὴν ἑτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος πρὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνὸς καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἄρχοντας, θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἑπ.), ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας ἀναφέρει ὁ Καισάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ, ἥτις θέλει φανῇ εἰς τὴν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἧττον περίεργος ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ Δαπόντες ὁμιλήσας περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου, ἐπιφέρει. «Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχίαλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καί τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καὶ βεζύριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας ἀφοῦ ἔφθασε καὶ ἔγινε βεζύρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀνταμώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῇ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὀδᾶ (ὁποῦ ἔτυχε νὰ εὑρεθῇ ὁ ἱμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζύρης— καλῶς ἦλθες Μιχάλ-τζελεπῆ, κάνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει ἀπὸ τὸν τόπον του. Μετὰ δὲ τὴν ἀντάμωσιν, ἀφοῦ εὐγῆκεν ἔξω ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἱμάμης εἰς τὸν βεζύρη· δὲν ἁρμόζει, ἐφένδημ.,

εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὄντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἴπῃς ἕνα κιάβουρα, τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὄντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζύρη, εὐγῆκεν εὐθὺς καὶ εἶπε τὸν Μιχάλη τὰ λόγια τοῦ ἰμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζύρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχάλης— ὕπαγε καὶ εἰπὲ τὸν βεζύρη, ἂν ἦναι ὁρισμός του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἰμάμη, νὰ μὲ εἰπῇ καιαὐτὸς ἐμπροστά του τζελεπῆ. Ὁ βεζύρης τὸ ἔκαμε χάζι, καὶ—μακὰρ νὰ τὸν κάμῃ, τοῦ εἶπεν. Εὐθὺς ὁ Μιχάλης λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἰμάμη, ηὗρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του, — δός μοι κατάστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφέντης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μουτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθάρι εἰς τὸ ἀχοῦρί του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἰπὲ τὸν ἐφένδη, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχάλης ἐκεῖνος, ὁποῦ μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζυραζέμη. Ἔδωκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατάστιχον, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχάλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἰμάμη· ὁ δὲ ἰμάμης τὸν ἐπροσηκώθη, καὶ τὸν λέγει, «καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ·» καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλαῖς φοραῖς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγωντάς του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Εὐγαίνωντας δὲ ἀπ' ἐδῶ ὁ Μιχάλης, ὑπάγει εὐθὺς εἰς τὸ Πασακαπὶ, εὑρίσκει τὸν χασνεδάρη, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἰμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζύρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἐλθὼν πάλιν ὁ ἰμάμης, ἐμηνύθη ὁ Μιχάλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζύρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἰμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἰπῇ ὁ βεζύρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ— καλῶς ἦλθες Μιχὰλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες Μιχὰλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φοραῖς· ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζύρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος, καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειαζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζύρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀφοῦ δὲ εὐγῆκεν ἔξω ὁ ἰμάμης, λέγει ὁ βεζύρης τὸν Μιχάλη, τί τὸν ἔκαμες, καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγήθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζυραζέμης τοῦ λέγει, «γιὰ σεϊτάν συν, γιὰ σεϊτὰν ὀγλούσυν.» (ἢ διάβολος εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐπεκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ

Καντακουζηνοὶ «σεϊτὰν ὀγλοῦδες.» Τοῦτον τὸν Μιχάλη ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βασιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεὺς, καὶ ἔστειλεν ὁ βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, καὶ ὅλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν εἰμπόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι· ὄντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα, ἐπουλήθηκαν τόσον φτηνὰ, ὁποῦ ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πρᾶγμα φτηνὸ, «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ σεϊτὰν ὀγλοῦ τὸ ἀγόρασες;»

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ Καισάριος Δαπόντες, εἰς ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περί τε τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστοριογράφον ὁ Καντακουζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνῃ βασιλεὺς, ὅπερ ἐντελῶς τῳόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραίτιος πολλῶν ἐν Μολδαυΐᾳ ταραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφοὺς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυΐας καὶ Βλαχίας, ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβᾶσαν ἐν Μολδαυΐᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχίαλον διάγων ἐν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγχονίσθη, ὁ Καντακουζηνὸς ἐδαπάνησεν 20,000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἄλλα δὲ τόσα εὗρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεὶς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸν δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἓν τῶν σωζομένων ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὅπερ εὑρὼν ὁ Φωριὲλ ἐν χειρογράφῳ τῆς Ἁρισινῆς βιβλιοθήκης ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσε. Τὸ ᾆσμα εἶναι ἀξιομνημόνευτον οὐ μόνον ὡς ἀρχαιότατον, καθὸ συνταχθὲν προδήλως ἅμα μετὰ τὸ γεγονὸς, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὅλην τὴν φαντασίαν καὶ ὅλον τὸ αἴσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε

ἐὰν ἦναι ἀληθὴς ἡ πιθανὴ τοῦ Φωριὲλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τοσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημώδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνόν. Διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Καντακουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἢ καθὼς τὸν λέγει ὁ χρονογράφος, Γιαννάκης Καντακουζηνός, διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπικεχαγιᾶς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχάλβοδα, οἰκτρὸν λαβὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχάλβοδα, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγωσι τὸν Γιαννάκην μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βεζύρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη τὸν εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσε διορισθεὶς κιουτζοὺκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Βλαχίας Γρηγὸρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερμπὰν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας. Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἶκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροί, δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν ὀσμανικῶν πραγμάτων διοικήσεως, καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν.

Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν ὀσμανιδῶν ἠδύναντο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἁπλοῦ *γραμματικοῦ*· καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελῆ λειτουργίαν, μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προείπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἴτια. Ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς οἱ ὀσμανίδαι ἐκτήσαντο προϊόντος τοῦ χρόνου διοικητικήν τινα καὶ διπλωματικὴν ἐμπειρίαν, ἣν πρότερον δὲν εἶχον, καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τοῦτο μέ-

χρι τινὸς διαπλάσαντες, ἀφ' ἑτέρου ἔτρεφον φυσικὴν πρὸς τοὺς ἡμετέρους δυσπιστίαν. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, μετ' οὐ πολὺ ὁσάκις εἶχον χρείαν ἀνδρῶν εἰδότων ξένας γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρνησιθρήσκους Γερμανοὺς, Οὔγγρους, Πολωνοὺς, Ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπασης Ἀλῆς, ὅστις ἄδηλον ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανὸς ἢ ἀρνησίθρησκος, διετέλεσε δὲ τοιοῦτος τῷ 1502, ἤτοι βασιλεύοντος εἰσέτι τοῦ Βαγιαζὴτ Β' καὶ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἐνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τουρκικῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὀσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικήν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικήν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουρὰτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ Πολωνὸς Ἰβραχὴμ, ὁ Βαυαρὸς Μαχμοὺτ, ὁ Οὔγγρος Μουρὰτ, ὁ Γερμανὸς Ἀλήμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελεν εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τομ. Γ' σελ. 613) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἀλλὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Εἴδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ὀσμανίδαι ἐκυβέρνων συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπιέσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἔκτοτε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινοῦντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξῆγον κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὀσμανικὴ δύναμις ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προλά-

βει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἁρματωλοὺς, ἤτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδυσπίστει πάντοτε πρὸς αὐτοὺς, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ τὸ πλῆθος τῶν ὁρεσιβίων μαχητῶν ἐπολλαπλασιάζετο ὁσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατάθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῇ ἐπιεικέτερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους, καὶ οὐ μόνον ἐπιεικέστερον νὰ πολιτευθῇ, ἀλλὰ ἐν ᾧ πρότερον ἤνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ στάδια ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματά τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὅρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους χορηγούμενα, οὐδὲν ἧττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διετυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς ἀλλὰ διὰ σειρᾶς πράξεων αἵτινες ἅπασαι σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζυρικοῦ οἴκου, ὅστις, ὢν χριστιανικῆς καταγωγῆς, ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας, ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσάρων. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμοῦ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης ἧς ἠξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχε φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀνέκαθεν, οὐδὲ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενιτσάρων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς ἄνδρες ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἔπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὁ μὴ γεννηθεὶς χριστιανός· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος ἐκ τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζύραι. Τότε ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς ἐζήτησε νὰ μετριάσῃ ὁπωσοῦν τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου νιζάμι δζεδίτ δι' οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ῥητῶς νὰ φείδωνται τῶν ἀθλίων τού-

των ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἤτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτήσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς φόρος, μέτριος ὢν κατ' ἀρχάς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη, ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτατοι ὄντες καθ' ἑαυτούς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικὸν πάλιν φόρον, καὶ διήρεσεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωνε 4 φλωρία κατὰ κεφαλήν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἴς τινα ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο Παριστρίων ἡγεμονιῶν, ἥτις προηγουμένως κατείχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἐντοπίων ἀρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπραγματώθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγχώριον ἄρχοντα.

Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὑρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὖθις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους, ἀλλ' ὡς Ἕλληνας. Εἶναι ὅμως πρόδηλον ὅτι ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ὅσοι, μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὅλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν, ἔμειναν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῇ πάλιν, ὅ,τι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὸ ἀνοιχθὲν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτωσι ζωπυρά τινα παιδείας, ἰδίως δι' Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἐνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὐ πολὺ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδεύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι

τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτὸς τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προανεφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευούσῃ εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Ῥαλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροᾶ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ῥόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ῥοσσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδάτοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Σοῦτσοι, οἱ Μαρουδεῖς, οἱ Ῥαμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη, ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης πάντες οἱ ὀπωσοῦν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα γένη ἀνήκουσιν ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας Τζελεπῆ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρός τινα τῶν προαναφερθέντων οἴκων· ὡσαύτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρυοφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέτης ἰατρὸς Μιχαλάκης Μαμορᾶς. Τὸ δὲ παραδοξότερον αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς, Παναγιώτης Νικούσης, ἦτο τῶν οἴκων ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδάτοι δὲν ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σοῦτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ῥοσσέτου. Οἱ δὲ Μουροῦζαι, Ὑψηλάνται, Μαυρογέναι, Καρατζάδες, Καλλιμάχαι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκαταστημένοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδόλως ὅμως ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροᾶ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἢ

Νικούσιος, συνήθως δὲ ἁπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῷ **1613**, ἐκ γονέων ἀσήμων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῖγος, εἷς τῶν λογιωτέρων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκήρυξ τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας, ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῇ ἀναδείξας μαθητὰς, παρεκτὸς τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ κἀγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης τὴν ἑλληνικήν· παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν τουρκικήν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Παταύιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὸν Καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο «δραγομάνος τοῦ ἐλτσὶ τῶν Νεμτσῶν» ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῳόντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνὴρ, ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ **1649** ἐπὶ πρέσβεως τοῦ Σμὶτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν (σελ. **524** τοῦ παρόντος τόμου). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ Οὔγγρος Σουλφικὰρ καὶ ὁ Πολωνὸς ἀρνησίθρησκος Βωβόφσκης. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανοῦ πρέσβεως εἰς Βιέννην, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορεύῃ, ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι, τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἑνικὸν πρόσωπον, διὰ τοῦ *σύ*. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τοῦρκοι παρετήρησαν ὅτι ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἑνικῶς, *ἐγὼ*, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡςαύτως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὀσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας. Ἀλλὰ καίτοι ἀποτυχὼν περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τοσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν

πραγμάτων, ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρός, διότι ἐνῷ ἦτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἐταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ· καὶ ὅμως ὁ Παναγιωτάκης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον ἀείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὀσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμὲτ Κιουπριλῆ, περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς ἀνεδείχθη ἀνορθωτὴς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὀσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτιμώρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμὲτ Κιουπριλῆς ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὁσάκις ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοὐλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνέννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ Ῥώσων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνέδειξε τὸν Νικούσιον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα· καὶ πρὶν ἀποθάνῃ κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διάδοχόν του μέγαν βεζύρην, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἓξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν μεγάλων βεζυρῶν μετὰ τὸν Σόκολλην, ἠγάπησεν ἀείποτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα.

Ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν οὗτος ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυῆ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυκρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσλη, παρέστη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἔλαβεν αὐτοκρατορικὸν βραβεῖον 2,000 φλω-

ρίων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβάρ. Καὶ περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν προσήνεγκεν εἰς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περίστασιν μαρτυροῦσαν ὁπόσον μὲν ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Ηύλης θέσις αὐτοῦ, ὁπόσον δὲ ἐπιτηδείως διήρχετο ἀνὰ μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμίως πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἤλπιζε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγιστᾶνες λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας φροντίσαντες νὰ φυλάξωσι μυστικὸν τὸ διάβημά των ἀπὸ τὸν Νικούσιον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἧττον τὰ γινόμενα, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰδοποίει τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέπειθε τὸν Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκείνας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπηρέτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενούης καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν, ἀντημείφθη ἀναγραφεὶς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης· συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φιρμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ὁ Χάνδαξ, εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορκηθῆ δὶς, καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἀχμὲτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχῃ κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἅλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν' ἀποσπάσῃ οὕτω ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νῆσον ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοί. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς γένη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτρο-

πος δὲ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διευκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρῆτες εὐπατρίδαι, θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βραδύτερον εἴπωμεν πλειότερά τινα περὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἁλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ διατί ὁ Παναγιώτης Νικούσης συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὀσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἵτινες ἢ συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὁσάκις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὀσμανικῶν συμφερόντων, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὰ, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τηλικοῦτον παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν τῆς ἁλώσεως τῆς Κρήτης ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντὲλ, ὁ Παναγιωτάκης ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς καὶ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας, ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζύρην, ὁ δὲ μέγας βεζύρης περιώρισε πάλιν τὴν προσλαλιὰν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς καὶ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοὐλάχιστον τοῦ ἔθνους συμφερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συνήθους δεξιότητος, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δὶς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσε τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους· τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ

ἀνδρὸς ἀνεφάνη μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρός τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμός, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντὲλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβῖκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῇ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χάτι σερίφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι' οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεὲμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων τὰ ὁποῖα κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτ. Οἱ Φραγκισκανοὶ ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου προξέφεραν εἰς τὸν μέγαν βεζύρην 10,000 τάλληρα· ἀλλ' ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῳόντι τῇ 25 ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἁπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἡμῶν ἀνδρός. «Ἐνῷ, λέγει, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων.»

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλην ἐθνικὴν περίστασιν ἔδειξε θάρρος σύναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαίρετον. Τῷ 1662 κατ' ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλὶ ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, τῶν δύο καδηασκέριδων καὶ τοῦ σταμπὸλ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις ὅσον διανοητικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο ἠδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἱ-

ματηρόν· ἀναγκασθεὶς ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ, οὐ μόνον τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε τὴν σαθρότητα τοῦ ὀσμανικοῦ δόγματος, ὥστε μετὰ ὥραν ἱκανὴν ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν εἶπε γελῶν πρὸς τὸν Παναγιωτάκην, ὅτι ἀρκοῦσι τὰ ῥηθέντα, ἀφοῦ τοσοῦτον ἐπιμένῃ εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βανλὶ ἐφένδης ἀπήτησε παρὰ τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνέως λόγῳ βλασφημίας· «δὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμὲτ Δ', ὡς βεβαιοῦσι, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θρησκευτικοὺς πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτόν; Ἄφες τον εἰς τὸ ἑξῆς ἥσυχον, διότι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς στήριξιν τοῦ κράτους ἡμῶν.» Ἀπέθανε δὲ μόλις ἑξηκοντούτης ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 σεπτεμβρίου 1673, ἐνῷ διέτριβε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη εἰς τὸ περὶ τὴν Σάξαν στρατόπεδον· καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετεκομίσθη διὰ βεζυρικῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ τὴν Χάλκην μονῇ τῆς Θερμήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ πολυειδῶς κοσμήσει ἰδίοις ἀναλώμασιν. Ἐγένετο λοιπὸν ἡ κηδεία διὰ θαλάσσης, παρηκολούθησαν δὲ αὐτὴν οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· καὶ μέχρι τῆς σήμερον σώζεται αὐτόθι ὁ τάφος αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τό τε ἐπιτύμβιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παναγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ διεξιώτατος ἀλλὰ καὶ ἔξοχος λόγιος. Ἂν δὲν κατέλιπε συγγραφὰς πολλὰς, ἀπελάμβανεν ὅμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπόληψιν μείζονα τῶν πολυγραφοτέρων ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων. Ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολβέρτος, ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' μέγας ὑπουργὸς, ἔγραφε πρὸς τὸν Νοαντὲλ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνέως εἶναι, καθὰ ἐπληροφορήθη, λόγου ἀξία καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρήγγελλε τὸν πρέσβυν νὰ ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις βασιλικὴν βιβλιοθήκην ὅσα ἤθελον εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωσῶν μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ πολιτείας συγκεφαλαιοῖ τὴν γνώμην αὐ-

τοῦ ὁ Χάμμερ ὡς ἑξῆς. «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διά τε τὴν Πύλην καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Παναγιώτη Νικούση, ἀποβιώσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης, μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὔγγρων ἀποστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προορατικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογήσατο μὲν πρὸς τὸν Βανλῆ ἐφένδην, ἐκτήσατο δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα.»

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὄχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρεσκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἀλλ' ἡ Πύλη, μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξαίρετον ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ξένων, διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίθρησκον Πολωνὸν Βωβόφσκην. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1636,

ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξεμπόρου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ῥωξάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου τροφοδότου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλειότερα δὲν γνωρίζομεν, παρεκτὸς ὅτι ἀπεβίωσε πρωΐμως. Περὶ δὲ τῆς Ῥωξάνδρας Μπεγλικτζῆ ἐρρέθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλεῖστοι βεβαιοῦσιν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ῥάδουλ Ι', ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαυΐᾳ, υἱός, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέατον, ἀπεπέμψατο πρὶν ἢ γνῶναι, ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἕτερος δέ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὅλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράβαν (1633—1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ῥωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπό τε τοῦ Καισαρίου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ. Περίεργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ῥωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἕνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῷ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἑορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ μετά τινας ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανὴς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτερον τὸν υἱὸν τῆς Ῥωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ Ἰσκερλὲτ-Ζαδὲν, ταὐτὸν εἰπεῖν γόνον τοῦ Σκαρλάτου. Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὴν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντες λέγει· «αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ

σοφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔγινεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζύ της καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν της.» Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἠλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελέστατα τὸν πατρὸς ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἀπελθὼν οὗτος εἰς ἡλικίαν ἐτῶν **12** καὶ διατρίψας ἔτη **14** ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Παταυΐῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐν ταὐτῷ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς, τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς γλώσσης, ἐγκρατὴς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ **1671**, ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστής. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἰατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιοπριλῆ, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχὰς εὔλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου, ἀποδοὺς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βωβόφσκην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ **1674** ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδάτον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχὰς, ὡς φαίνεται, ἐπιτήδειος μεταφραστής· τοὐλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρέσβυς Κίνδσβεργ ἔλεγεν, ὅτι ἡρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Μαυροκορδάτος παρέμεινε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμὲτ Κιοπριλῆ, **1676**, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντὲλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἧττον ὑπερόπτου νέου βεζύρου σκηνὴν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἠξίου νὰ καθήσῃ εἰς ἴσην πρὸς τὴν τοῦ βεζύρη θέσιν, ὁ

δὲ βεζύρης ἀπῄτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἴκαδε. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο ἤδη πρῶτος διερμηνεύς· διότι τούτου τεθέντος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζύρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ῥώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ἰδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς τῷ 1683, ὅτε συνώδευσε τὸν Καρᾶ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ παρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθεῖσαν. Ἔχει ἆρά γε ὑπόστασίν τινα ἀληθείας ἡ παράδοσις, ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδείων εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζύρην ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἁλώσεως τῆς Βιέννης, δοὺς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκην νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαι οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς, ὁ ῥεὶς ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασὰν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζύρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἔφοδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως. Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδάτος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν· κατηγορήθη διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφθῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενόμεναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ῥεὶς ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἦτο

ἡ ἀποτυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του κίνδυνον, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμὲτ Κιοπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζύρης γενόμενος, Μουσταφᾶ Κιοπριλῆς. Ἂν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἁπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουγγία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελῆ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμαστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμφιεννυμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωριζόμενος καὶ καθελκόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίομεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ πλείους τῶν κρατούντων ἄδικοι, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἴδει κατειλημμένοι;»

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὁλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ θανοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγας διερμηνεὺς εἶχε διορισθῇ ὁ ἐνετὸς ἀρνησίθρησκος Σεφὲρ, ἀλλ' ἦτο τόσον ἀνίκανος, ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζύρης, ὁ εὐφυέστατος Σέρβος Σουλεϊμὰν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδάτον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὖθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημευθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 πουγγίων, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοὐλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἐνετοὺς, Πολωνοὺς καὶ Ῥώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ

Πύλη μετὰ ἐπανειλημμένας ἥττας ἐπείσθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὡς διερμηνεὺς ἀλλὰ ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ. Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῇ, ἂν μετὰ τριετῆ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὅμως καθ' ὃν εἶχον παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὁπόσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὅλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου του Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνῆλθον εἰς Κάρλοβιτζ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὁλλανδίας, πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργούς, τὸν ρεΐζ ἐφένδην Ῥαμὴ Μεχμὲτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνὰ δύο ἔπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακραὶ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἑβδομήκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἓξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σσλίκ, ὥστε ἅπαν τὸ βάρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἔττιγκεν καὶ Ῥαμῆς, σπανιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως ἦτο τοσοῦτον ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνείας ἠξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ

Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὁπωσοῦν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα· ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη, ὅτι ἑκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπὸ αὐτῆς κατεχόμενα· ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους, οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλειοτέρους ὁσάκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἥ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὀχυρὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ' ὁλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῇ ὁροθετική τις γραμμὴ ὁπωσοῦν ὁμαλὴ καὶ ἀσφαλής, ἀναγκαίως ἐτροπολογήθη κατά τι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὁροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως, καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπὸ αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν ὀχυρῶν τινων σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανάτον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σλὶκ παρετήρησεν ὅτι ἡ ἐκχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψ. Πύλῃ, διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἅπαξ τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμεινεν, ὅτι ὅρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δέον διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινά· τὸν τόπον, τὴν κατοχὴν, τὸ προσῆκον γενέ-

σθαι· καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, εἶναι ἀδιαχώριστα καὶ πρέπει σύναμα νὰ ὁρισθῶσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὔλογον ταύτην ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηώσωσι παντελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδάτος τοὺς ἀπεστόμωσεν εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασίς των ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ προστάσσον κατοικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡςαύτως κατὰ τὰς ἑπομένας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἑνετία, ἥτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπήτει νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὅλος ὁ ἰσθμός· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαιμὸν μὴ ζητοῦντες προσέτι καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαιμὸν δὲ τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμόν. Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῇ τὸ ὅριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Καὶ εἶναι ἄξιον προσέτι σημειώσεως τὸ παρ' αὐτοῦ προστεθέν, ὅτι ἐὰν οἱ Ἑνετοὶ δὲν εὑρίσκουσι τὸ σύνορον τοῦτο ἀρκετὰ ἀσφαλὲς εἰμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμόν, ὅπερ δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει χρόνον πλειότερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἀλλ' ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 31 συνεδριάσει προετάθη εἰς μέσον τὸ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον, σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σελὶκ ἀπήτησε νὰ ἀποδοθῇ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανούς· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετὰ πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρότερον ποτὲ ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω, καίτοι περιεσφιγμένος ἐντὸς τοῦ στενωτάτου χώρου τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων, ἐξηκολούθησε μηχανευόμενος τὰ πάντα, ὅπως διασώσῃ τά τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπροσώπει καὶ ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνῆκε. Τὸ δὲ παράδοξον, μετὰ τὸ τέλος τῆς συνθήκης ἀντημείφθη ὑπό τε τῆς Υ. Πύλης καὶ ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον *μαχρὲμ ἐσρὰχ*, ὃ ἐστι, τῷ

ἐξ ἀπορρήτων, συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ ἐκλαμπροτάτου, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσεν αὐτὸν κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας.

Τότε προῆλθεν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐντὸς δὲ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρη Χουσσεΐν Κιοπριλῆ καὶ τοῦ ῥεΐζ ἐφένδη Ῥαμῆ, τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς. «Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἴς τε τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιοπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου, συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιοὺς αὐτῶν διατάξεις.» Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐν ταὐτῷ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς κἀγαθὸς Χουσσεΐν Κιοπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας ἀπεβίωσεν. Ναὶ μὲν ὁ ἄξεστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβὰν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, καὶ τὴν 24 Ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζύρης, ὁ Ῥαμῆς θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυίᾳ ἤδη ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας, παρῃτήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνή, ἥτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Φερριόλ, μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῇ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἔμελλε νὰ εἰσαχθῇ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαούσμπασης, ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυρο-

κορδάτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούσμπασην, ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τσαούσμπασης ἐπέμενε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ, ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδεὶς, ὁστισδήποτε καὶ ἂν ᾖ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἔνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζύρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχῃ τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως ἐὰν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερριὸλ ἰσχυρίσθη, ὅτι, καθ' ἃ ἔμαθεν ὑπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζύρης ἀπεκρίθη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτὸς ἐὰν τὸ ξίφος ἦτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδεὶς τὸ παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους, διὰ νὰ τὸν μεταπείσωσι, τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζύραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, «ὑμεῖς εἶσθε ὑπήκοοί του,» ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως.» Οἱ θαλαμηπόλοι οἵτινες ὑπεβάσταζον ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τὸν εἰσαγάγωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαιρέσωσι κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ' αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων, ἀνεβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί!» «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα.» «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσέλθει,» ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Χουσσεΐν Κιοπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσοικονόμητος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ.

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο σφόδρα ὀργίλος. Περὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρος του διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Καισάριος

Δαπόντες διηγημάτιόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅσον παράδοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, μὴ ἀκριβὲς δὲ εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἀποδίδεται. Ὁ Δαπόντες βεβαιοῖ ὅτι παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ κὺρ Καλλινίκου ἀπὸ Προύσσης, «πηγαίνοντας δύο κληρικοὶ νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον· ὁ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε, τί κάμνουν αὐτὰ τὰ βουβάλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον πλησίον αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος Ἀλέξανδρος (ὤντας τότε μέγας σκευοφύλαξ) τὸν ἄκουσε, καὶ, ὄντες σκανδαλισμένοι ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοί, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικούς, καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουβάλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀποκρίθηκε λόγια ἐναντία τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας δραγουμάνος, ἔτρεξε κατεπάνω του, ὤντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος, καὶ ἐδάρθησαν· ὅμως ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου, ἐμβῆκεν εἰς τὸ μέσον ὁ Κὺρ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην.» Εἴπομεν ὅτι τὸ διηγημάτιον δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσσης μητροπολίτης Καλλίνικος διεδέξατο τὸν Ἰάκωβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Βιέννην ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλφικὰρ ἐφένδη. Ὅθεν ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη συμπλοκὴ ἂν ἐγένετο τῳόντι ποτὲ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν· ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα φήμη μαρτυρεῖ ὁποίαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ἐπὶ τοσοῦτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζύρας σχέσεις οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τὸν Καρυοφύλλην, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ ἐγκαίρως τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὁπόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. Ὁ φίλος του Ῥαμῆ Μεχμὲτ πασᾶς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπί τινας

μῆνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703 δεινὴ ἐξερράγη στάσις ἐπαγαγοῦσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ σουλτὰν Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Ἀχμὲτ Γ'. Ἐπὶ τῆς στάσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ῥαμῆς νὰ παραιτηθῇ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπήτησαν καὶ παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημάτων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφαντος γενόμενος, ἀλλὰ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη, μέχρις οὗ παρελθούσης τῆς θυέλλης ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος ὠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τινος θυσίας καὶ ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ 6 περίπου ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογήσει περὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δικαίως τὸν ὀνομάζει ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε παρεκταθῇ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολὴν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαίρετον τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολλοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνέων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὀλίγοι δέ τινες ἔλαβον καὶ τὰ ἔκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν Ἰωάννης Μαυροκορδάτος, ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου δευτερότοκος υἱὸς, τρίτος πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς εἰς Πασσάροβιτζ συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης, πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν Ἰασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ῥωσίας, 1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σοῦτσος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοιπῶν, ἴσχυσε τοσοῦτον καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ

Νικούσιος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐφεξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βλάχου Μιχαὴλ Ῥακοβίτζα, ὅστις ὅμως καὶ αὐτὸς ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διεξήγαγε τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἔκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδάτοι, τέσσαρες δὲ Γκίκαι, ἓξ Καλλιμάχαι, ἓξ Καρατζάδες, πέντε Σοῦτσοι, δύο Ὑψηλάνται, ἓξ Μουροῦζαι, εἷς Ῥάλλης ἢ Ῥαλλέτος, εἷς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη ἡ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ὡς ἑλληνὶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ῥόδον ἀπὸ τῶν βεζυρικῶν καταπιέσεων, ἐξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώσας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων τὰ ὁποῖα ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν διῳκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατά τινας μὲν ἰταλὸν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιοῦται τσαράνον τινὰ τῆς Μολδαυΐας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην; Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεύς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης, ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἁπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανος.

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐθέναι τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προεχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες· ὀλίγαι δέ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Καντακουζηνοὶ ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι προεχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπὰν τῷ 1679, ὁ

δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δὶς αὐθέντευσε τῆς Μολδαυΐας τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης τῷ 1619 ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολδαυΐας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρώην δοὺξ τῆς Νάξου, Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν, Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυΐαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτὸς δύο μὲν Ῥακοβιτζῶν καὶ πέντε Γκικῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, καὶ δύο πάλιν Ῥακοβιτζῶν, τριῶν Γκικῶν καὶ ἑνὸς Καντεμὶρ ὡς πρὸς τὴν Μολδαυΐαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι Μαυροκορδάτοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουροῦζαι δύο, Σοῦτσοι τρεῖς, εἷς Ῥωσέτος, εἷς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ κράτους ἀξίωμα ἡ τοῦ στόλου διερμηνεία κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευή τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιβάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἀλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθεῖαν ἡγεμὼν Βλαχίας τῷ 1786. Τελευταῖον ἐπειδὴ οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας ἐκάλουν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ τοὺς φίλους καὶ δι' αὐτῶν κυρίως ἐκυβέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ' αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐμορφώθη τοιουτοτρόπως ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμός τις ἀνθρώπων τάξις, ἥτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἶδός τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τά-

ξιν ταύτην γένη *Φαναριῶται*, διότι κατῴκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἥτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ᾗ ἔδρευον τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κλῆρος. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὗται πρὶν ἀνοιχθῇ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκα ἐξηγεῖται διατὶ περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθῆκον εἶχον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγματα, τῶν ὁποίων ὕπατος ἀρχηγὸς ἐλογίζετο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Εἴδομεν ὅτι οἱ οἶκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει τεσσάρων, οἵτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἅπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περί τε τὰ ἑλληνικά, τὰ ἀραβικὰ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ συνείθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὅλων ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προυχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγήν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι

ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετιζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαίρετόν τινα τοῦ ἔθνους τάξιν καὶ ὑπερέχουσαν κατὰ πολλὰ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περί τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν προήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλεῖστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξίσου ἐπ' αὐτούς τε καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένους ὁμοφύλους. Πολλοὺς τρόπους εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἦττον καθυπεβάλλοντο εἰς χρέη βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλεῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλήλους, δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους μεθ' ὧν ἦσαν ἡνωμένοι διὰ στενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδεστίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος ῥαδιουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἶκοι ἐφθόνουν τοὺς νεωστὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκπροσώπους. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀρχιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσὰν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμηνέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιούτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἔλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ εἰς Πάρον. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἷς τῶν εὐφυεστέρων, τῶν ἐπιτηδειοτέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρέτησαν τοὺς ὀσμανίδας· συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ

Χασσὰν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδόλως νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην,» λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ· *Ἀναστάσιος ἢ ἀπομνημονεύματα Ἕλληνος γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς* 18 *ἑκατονταετηρίδος*, «εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἠνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον· εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκην, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλειότερα τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης, λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαράφη. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τῷ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτον λεπτοὶ περὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν, ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον.» Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμεως οἵαν οὐδεὶς ποτε τῶν ἄλλων αὐθεντῶν ἐκτήσατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ῥώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσὰν πασᾶ, ἡττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλαζονεία ἀπαν-

τῶνται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εἰς ἁπάσας τὰς ἀνωτέρας λεγομένας κοινωνικὰς τάξεις· οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκομεν πάντοτε εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὗται διατελῶσιν εἰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπί τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ ἐν ᾗ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλατ-τόμενοι οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο ἐξαίρετον πεῖραν καὶ δεξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδειότερον διεξαγαγὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἱδρύματα εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἔτι πλειότερα, διότι ὑπερηκόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἁπλοῖ ὄντες ἰδιῶται, βασιλικοπρεπῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ φαναριῶται ηὐτύχησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἑτέρων τοῦ ἔθνους συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελεσφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἁγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρώτων διερμηνέων. Περὶ δὲ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυτέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ Ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηνὲς καὶ πρόθυμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπεκούφιζεν ὡς οἷόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρειῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως καθ' ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὠφέλειαν παράσχῃ τοῖς πλείουσι τὸ προθυμούμενον ἦν.» Πόσα τοιαῦτα ἡ παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων διερμηνέων, τῶν πλείστων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπουδαιότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ διεξήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν

τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαιρέτως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δὲ, διὰ τῆς ἰδιαζούσης ἐπιρροῆς ἣν ἐξῆσκεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀρχιναυάρχου Χασσὰν πασᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιεικὴς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανοὺς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασσὰν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἑαυτῷ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συνεβούλευσε ν' ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινημάτων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανοὺς τεσσάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787 κηρυχθέντος νέου κατὰ Ῥωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπτεύσασα τοὺς Ψαριανοὺς ἀπεφάσισε νὰ μετοικίσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερὴς, προλαβὼν τὴν καταστροφὴν, ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἤθελεν ὠφελήσει τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοῖά τινα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου. Τοιουτοτρόπως ἐσώθη δὶς διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη ἥτις ἔμελλε τοσοῦτον λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτσος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἀλλ' ἓν τῶν μεγίστων, ἂν ὄχι τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ὅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται, ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτον ὑπ' αὐτῶν προαχθεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος, ἔλεγεν· «τὴν δὲ

τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀπῴκιαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθέροις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καί τοι γε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσίν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν;» Ἐκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκεῖναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ῥακοβίτζαι, οἱ Γκίκαι, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι, οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὄψιν αὐτόθι, ἀλλ' ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ῥίψει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ῥίζας, ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἴχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ' ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν, ὅτι ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἡ κυβέρνησις αὐτῶν δι' Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχηθῆ ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατάκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλητέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἁμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κλῆρος, πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατός, ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπάστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένας χώρας τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα, ἵνα μή τι ἔλαττον εἴπωμεν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελληνισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καί τοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον,

καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἧττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριοτητος, τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησαν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι προσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

Ἀλλ' ὁ κυριώτατος τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐεργέτης ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους αὐτὸ τὸ ἔθνος ἐν συνόλῳ λαμβανόμενον, ἤτοι ἡ μεγάλη τῶν Ἑλλήνων ὁμάς, οἵτινες, διαγαγόντες ἐπὶ 4 ἑκατονταετηρίδας βίον ταλαίπωρον, ἐν ἀδιαλείπτοις κακουχίαις καὶ κατατιέσεσι, καὶ συνεχῶς σχεδὸν ἐπανασταστοῦντες, διέσωσαν ἀλώβητον τὴν γλῶσσαν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐθνότητα καὶ τὰς περὶ ἀγαθωτέρου μέλλοντος ἀκραδάντους πεποιθήσεις. Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργῆσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν οὐδαμῶς, κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ, διέφερε τοῦ ἔθνους τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἴδομεν ἄλλοτε αὐτὸ ἤτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (σελ. 383 καὶ ἑπομ. τοῦ Δ'. τόμου) ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἴστρου μέχρι Ταινάρου μετὰ ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυοβουλγαρικῶν καὶ βλαχικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονετηρίδος εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας χώρας νέαι ἐπιμιξίαι δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινωτέρας, ἤτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, εἰσέρρευσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φῦλα καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἀλβανικὸν (σελ. 229 τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς Φράγκους, οἵτινες, καίτοι ἄρξαντες τῆς χώρας ἐπὶ τοσοῦτον, οὐδὲν ἐν αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἴχνος, δι' οὓς προεξηγήσαμεν λόγους, παρεκτὸς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν παρεισέφρησαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Πολλοὶ μὲν Χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἀλλ' ἐπὶ ἐκείνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν, ὁ ὀσμανικὸς

ὅμιλος οὐδόλως ἐθνολογικῶς ἐπενήργησε. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔμειναν ἄμικτα πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ **1821** ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ **1453**· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς, ὑπέστη ἀλλοιώσεις· ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἀλλ' ὁποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλους τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανὲς διάστημα τοῦ χρόνου τὸ διελθὸν ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαιότατον, καθὸ ταὐτιζόμενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς προπαρατεθεῖσι χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν (σελ. 387—389.) Ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν ἀναζητῶν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἅτις ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκότης Ζάρδαρις δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἠπειρωτικοῖς *Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος* (σελ. 322 τοῦ παρόντος τόμου), δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κρᾶμα τοσούτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνη ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκομεν ὅτι εἰς τὴν Πελοπόννησον ᾤκουν τότε ἀναμίξ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἤτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοί, Αἰγύπτιοι, καὶ Ἰουδαῖοι; (σελ. 310 τοῦ παρ. τόμου.) Ἀλλὰ μὴ πτοούμεθα ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μηδὲ διστάσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δοξασίας τοῦ Φαλλμεράϋερ· διότι ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον θέλομεν ἴδει τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνερ-

γείας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα ἀνεμίχθη μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονὸς εἶναι ἔξω πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἐὰν τὸ ξενικὸν τοῦτο αἷμα ὑπῆρξε τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλήν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ὁδηγὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν. Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μεταξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐδεὶς ἐπιτρέπεται δισταγμός. Ὅταν περὶ τὰ τέλη τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σερβικὴν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικὴν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικὴν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὅταν αὐτὸς οὗτος ὁ λαὸς ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδίων οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα, ἄπαγε, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὀρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ' ἀλλοφύλων ἐπιμιξία, εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι Χαλκοκονδύλαι (Λαόνικος καὶ Δημήτριος), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναίου ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Καρυστηνὸς, ὅστις οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἁλώσει, ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ Πελοποννήσιοι, Ἰσίδωρος, Μάξιμος, Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἑρμώνυμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ῥασινὸς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι; Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων, ἐπικρατοῦσα

ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνική. Ἀλλὰ τί ἐγίνοντο ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἰδιώματα τῶν τοσούτων παρεισφρησάντων ξένων; Τὸ τί ἐγίνοντο, ἐξηγεῖται ὡς πρός τινας ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφόρων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὅταν τῷ 1265 ὁ Γουλιέλμος Οὐίλλεαρδουΐνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσι, καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον ἐγχωρίους γυναῖκας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τούτων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατοικήσαντες εἰς Βούρναβον καὶ εἰς Ῥένταν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν (σελ. 110 τοῦ παρ. τόμου). Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν ἀνάκτησιν τῆς Ἀρκαδίας τῷ 1320 οἱ αὐτόθι πρὸ 100 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐγκατασταθέντες Φράγκοι, παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, περιῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ τοιουτοτρόπως καθ' ὁλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν (σελ. 224. τοῦ παρ. τόμου). Τοιαύτη ὁλοσχερὴς συγχώνευσις οὔτε ἁπανταχοῦ οὔτε ὡς πρὸς ἁπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλὰς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ὁλοσχερὴς συγχώνευσις δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη ἀκέραιος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἠθικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἕνωσις, προπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἤτοι ἐν Θρᾴκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη ἡ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν· ὅ ἐστι, ἐπεκράτησεν, ὅπως μέχρι τῆς σήμερον, ἰσορροπία τις μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ σλαυισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, ἡ μὲν σλαυικὴ γλῶσσα, καίτοι λαβοῦσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι νέαν ἐπικουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε πολλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγωνίστησαν. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότεροι διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε πα-

ρατηρηθὲν (σελ. 388 τοῦ δ'. τόμου) ὅτι ἐν μὲν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμόν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἠπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρειςελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συνάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μεῖζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα, οἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτό, οὐδ' εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δύναμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδήλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ἀφ' ἑτέρου εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἐταύτισαν ὁλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἅπαντα λοιπὸν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν, ὅτι ὅσοι δήποτε καὶ οἱοιδήποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀείποτε εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ Ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπροσμαχήτου δυνάμεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὁμολογουμένης διανοητικῆς, ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς ἠθικὸς κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἥτις ἐθνολογικῶς δὲν ἠλλοιώθη πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς, ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν τί ὁ λαὸς οὗτος ἔπραξεν ἐν τῷ δια-

στήματι τῶν 400 περίπου ἐνιαυτῶν ὅσοι διῆλθον ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821.

Προοιμιαζόμενοι εἴπομεν ὅτι ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης ὁμάδος τοῦ ἔθνους, τινὲς μὲν, οἱ κλέφται, οὐδέποτε ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Τούρκους· αἱ δὲ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις, ἐπανέστησαν πολλάκις. Κατεβάλλοντο μὲν πάντοτε, ὑπέκυπτον δὲ εἰς συμφορὰς ἀνηκέστους, ἀλλ' αἱ αἱματόφυρτοι αὗται ἀποτυχίαι οὐδέποτε ἴσχυσαν νὰ ἐκριζώσωσιν ἀπὸ τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὸν πόθον νέων κατὰ τῆς Ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει, κλῆρος καὶ ἄρχοντες, ὑπηρέτουν βεβαίως ἔστιν ὅτε τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, καὶ ἴσως ἄνευ αὐτῶν ἤθελε διακινδυνεύσει αὐτὴ τοῦ ἔθνους ἡ ὕπαρξις· πολλάκις δὲ ἐξετίθεντο εἰς δεινὰς τιμωρίας καὶ πάντοτε ἐγίνωσκον ἐπικρεμάμενον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὸ ξίφος τοῦ Δαμοκλέους. Ὁπωσδήποτε ὅμως, ἐν ὅσῳ ἔζων, ηὐπόρουν, ἐτιμῶντο, ἀπελάμβανον σχετικήν τινα εὐζωΐαν. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ πονέσωμεν καὶ νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὰς σιδηρᾶς ἐκείνας γενεὰς αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας κατεδικάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν τύχην ἢ τοῦ ἀπεγνωκότος ἐπαναστάτου, ἢ τοῦ σπαίροντος θύματος, ἢ τοὐλάχιστον τοῦ ἀσπόνδου συνωμότου.

Οἱ ἔνοπλοι τοῦ ἔθνους ἀγῶνες ὑπῆρξαν, ὡς προείπομεν, διττοί· οἱ κλέφται οὐδέποτε ἔπαυσαν πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους εἰς τὰ βουνά· αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις ἐπανίσταντο, κατεβάλλοντο, πάλιν ἐπανίσταντο, πάλιν κατεβάλλοντο, καὶ ἔζησαν τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ 400 ἔτη. Περὶ τῶν κλεφτῶν θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Ἐνταῦθα δὲ θέλομεν ἱστορήσει διὰ βραχέων, καὶ καθ' ὅσας ἔχομεν ἄχρι τοῦδε εἰδήσεις, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ παθήματα τῆς μεγάλης τοῦ ἔθνους μερίδος. Ὁ σουλτὰν Μεχμέτης δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ὁριστικῶς ἐν τῇ κατακτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἡ Πελοπόννησος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους

μετὰ τὴν ἅλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461 — 463 λέγει·

Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους, (τὸν Τοῦρκον)
Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ,
Ὀμνύω σας εἰς τὸν Θεὸν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690· ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῳόντι δὲν ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἑρεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πάγκων* δηλαδὴ τὸν *Γάγκον* Οὐνυάδην, ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανοὺς ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἁπάντων τούτων ὡς ἑξῆς (ἐν στίχοις 983—985)

Τὴν ὥραν ἕνι στὸν σταυρὸν τὰ χέργια των δεμένα.
Ἠξεύρετε, αὐθέντες μου, ταῖς χώραις ὅπου εἶπα,
Ὅλαις ταῖς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὸς καὶ καβαλάρης.

Καὶ προοιμιαζόμενος εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην βεβαιοῖ, ἐν στίχῳ 939, ὅτι

καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* ὑπηρέτει μέγα τι ἐθνικὸν καὶ τακτικῶς ὠργανωμένον κίνημα, αὐτὸ ἐκεῖνο πιθανῶς ὅπερ ἔπεμψε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ τότε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προκαλέσωσι κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν συμμαχίαν· ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτικός. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τάς τε χώρας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανοὺς, λέγων·

Νὰ ἠξεύρετε ἀληθινὰ ὅτι 'ς τὴν Δύσιν ὅλην
Ὅπου ὁρίζει ὁ ἀσεβὴς τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,
Ἀγροίκησα πολλαῖς φοραῖς ἀπὸ τοὺς Χαρατζάρους,
Ὅτι ὁρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανοὺς ὀρθοδόξους
Σπήτια μὲ ταῖς φαμίλιαις ἑπτακόσιαις χιλιάδες.
Καὶ τοῦτο ἕνι φανερὸν μὲ πάσης ἀκριβείας,
Ὡς οἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληθυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία, καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αὐτόνομοι, ὥστε τὰ τρία καὶ ἥμισυ ἐκεῖνα τῶν ψυχῶν ἑκατομμύρια ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὔβοια, ἥτις κατείχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνεται λόγος διότι ἐσώζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία. Ἕπεται ἄρα ἐκ τούτων ὅτι ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14 μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χῶραι αὗται, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ἀφ' ἑτέρου ὁ ποιητὴς καταλέγει λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς Ἀσιανάς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217,000 ἄνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν·

Δὲν ἔχει τόσην δύναμιν ὁ Τοῦρκος σὰν τὸν λέγουν.
Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποῦ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ αὐθεντεύει,
Ὅλη ἕνι χριστιανὴ ἀπ' ἄκραν ἕως ἄκραν.
Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ κροτισμός του,
Διατὶ οὐδὲ ποτὲ ποτῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,
Δι' ἕνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μιὰ χιλιάδα.
Διὰ τοῦτο ἐκρυτίστηκεν ὁ κόσμος ὁποῦ ὁρίζει
Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσις.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγούμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν, ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουσαν, ἀνακράζει·

Ὦ Θεέ, νὰ τὄχαν πολεμᾷν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νά 'χαν κάμειν αἵματα καὶ κρίσεις τοῦ θανάτου,
Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοί, ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν εἰμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἡ παραχθεῖσα κατὰ πρῶτον ἀφ' ἧς ἐποχῆς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ' ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναί μεν ἐπανέστημεν μυριάκις, ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρόμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινοῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἤλπιζον νὰ λάβωσιν ἔξωθεν συνδρομήν. Τούτου ἕνεκα καὶ ὁ ποιητής μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἁπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιάλων, Πορτογαλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων περὶ ὧν λέγει·

Ὦ Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
Φραντσόσιδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
Ἠξεύρετε πληροφοριά; ἐχάθηκεν ἡ πόλις.
Τωρ' ἂς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιά σας.
Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν,
Ἐκδίκησιν νὰ ποίσητε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοβέσους καὶ τοὺς Βενετσιάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαντας νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ, ἀναγορεύοντες ἀρχηγὸν ἕνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανειλημμένως ὀνομάζει κεφαλὴν τῶν χριστιανῶν· καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ, ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ὁρμήσει ἐπὶ τὰ ὅπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδι μέγα φλάμπουρον, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,
Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω
Νὰ γένῃ μοῦρτος μοχθηρὸς, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπὸ αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, μέγα διωργανώθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀποβάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία, ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἔμελλε νὰ πραγματωθῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἀλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἐνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἱσπανία, ἡ Γαλλία πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἢ ἐμελέτησαν ν' ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτούς, καὶ πάντοτε πάλιν εὕρισκον αὐτοὺς ἑτοίμους νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὁπόσον οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἕλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὁπόσον ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα Φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, οἱ Ἐνετοί, προβλέποντες ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β' ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας) ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέστησαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ῥάλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπίκουροι. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί, εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὀμάρμπεϋν, ὁ Μιχαὴλ Ῥάλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δίωξιν. Ἀλλ' ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀ-

φήσῃ τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ Ἕλλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις εἰμπορεῖ ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἐνετὸς ἐκραύγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρείας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης, ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων Ὀσμανιδῶν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν Ἐνετὸς ναύαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ῥάλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τοῦρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτουφέκισαν 60 Κρῆτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης, συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους, οἵτινες σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470 πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μεχμὲτ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὑρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων; Οἱ γενναιότεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου· οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον καθ' ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐν ταυτῷ ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἁρματωλῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἁρματωλῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἶλκε τὸ γένος ἐξ Ἠπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα· καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκκαίδεκα, ὡς βεβαιοῦσι, χιλιάδας ἀποκεκηρυγμένων ἀνδρῶν, εἰσῆλασεν εἰς τὴν μέσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασίδες. Ἡνώθη δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὁπλαρχηγὸς, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐφίππων ἁρματωλῶν. Ὁ Κλα-

δᾶς ἀντέστη ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατετρόπωσε τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μπούαν, ὅστις κατέφυγε πάλιν εἰς Κορώνην, καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις, ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἐτησίας συντάξεως 300 δουκάτων. Οὐδ' ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν· διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, εἰς Ἤπειρον διὰ 4 γαλερῶν, ἃς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρις Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Χειμάρας. Πεντήκοντα χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς δεσπότας αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρας κατετροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τοῦτο καὶ τὸ τοῦ Παπάλου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος, προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κίνημα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

Ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η' συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, ὁρμώμενος δὲ ἐκεῖθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὅθεν ἀγοράσας παρὰ Ἀνδρέου Παλαιολόγου, τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ, τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου Ἕλληνος αὐτοκράτορος, τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια, ἐταινιώθη τὸ διάδημα αὐτοῦ καθ' ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου καὶ διαφόρων ἄλλων προυχόντων. Μεγάλαι ἀποθῆκαι ὅπλων παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρραχίῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαυικῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Καὶ συνεφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεύσει ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῇ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δορυφορούμενος ὑπὸ Ἑλλή-

νων, Σλαύων καὶ Ἀλβανῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα ὅτι 5,000 Ἕλληνες, Θεσσαλοὶ καὶ Ἠπειρῶται, προλαβόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσει ἡ θρυλληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η' καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζὴτ, ὥστε οὗτος ἡτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η' δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὁμαλωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφόρων τῆς χερσονήσου ταύτης δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον, ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἄπρακτος, ἐγκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Τῳόντι οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ΣΤ' συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ, ἐνικηφόρησε μὲν εἰς Φορνούην καὶ ἐπανῆλθεν ἐνδόξως εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ ἀντίπαλοί του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζὴτ, ὅστις, προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ΣΤ' εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσει ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῆ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανοὺς, ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον, ἐπαγαγὼν τιμωρίας δεινὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Δεκατευθέντες τῷ **1496** ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἐνετῶν δὲν ἐδίστασαν οἱ προπάτορες ἡμῶν 3 κατόπιν ἔτη νὰ ἄρωσι μὲν αὖθις τὰ ὅπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπαραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν

προφάτων αὐτῶν προδοτῶν, ὡσανεὶ προέκειτο περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 ἀπέτυχεν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὀσμανικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδήωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὅλας τὰς κινηθείσας χώρας.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν· καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνῃ τῆς Μεθώνης, ἣν κατώρθωσεν ὁ Βαγιαζὴτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 αὐγούστου 1500, καθὼς μετά τινας ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ ὅτε τῷ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε'. ἐξεπόρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἁγιαποστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, ὁ Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσὼν Θεόδωρος Βουκίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριας ἐκυρίευσε τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίῤῥιον. Οἱ περιζ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποβησόμενον· ἐνῷ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα εὐρωπαῖοι ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποβησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται,» ἔγραφε τῇ πρώτῃ νοεμβρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου Α', «ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δράξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἀλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν, θέλουσιν ἐκτεθῆ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν.» Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριας· οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐρυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες.

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διάφορα κινήματα τῆς Ἀλβανίας, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκά-

σθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὑρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἐνετῶν καθ' ἣν βεβαιοῦται, ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπέταξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1574 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας, τῆς ἑνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία καθ' ἣν ὁλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὀσμανικὸς στόλος. Πολυάριθμοι Ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος· διότι 25,000 καὶ ἐπέκεινα ὑπηρέτουν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, 5000 δὲ ἐν τῷ ἑνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἐθνικά. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου, Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ. Λοιδωρικιῶται, Βιτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσούμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὕρει τοὺς πολεμίους ἀπαρασκεύους καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὀσμανικὸς στρατὸς εὑρέθη ἕτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλώνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλάδες αὐτῶν, ὅ ἐστιν ἀρχηγοί, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὅρκων τοῦ μπέη τῶν Σαλώνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἁρπάσας τὴν σπάθην ἑνὸς ἐκ τῶν δημίων, ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυ-

ρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνοχωρῖται, 2 Πεντεωρῖται, 3 Ἀγιαθυμιῶται, 10 Βιτρινιτσιῶται, 3 Κισσελῖται, 2 Βιδαδῖται, 20 Λοιδωρικιῶται καὶ 14 Σαλωνῖται, «ὅλοι διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταῖς ἁμαρτίαις,» καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, Μακάριος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος, ὁ χωροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῆ ἰδίοις ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώρκιζον τὸν Ἰωάννην τὸν Αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας, ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται, κατέθεσαν τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ ὅτι εἶχον ἀγωνισθῇ μετὰ πεζῶν μὲν 25,000, ἱππέων δὲ 3,000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν, δὲν ἠξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὁποίαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30,000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι εἰςήχθησαν εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα, οἱ δὲ ῥωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἰκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὗται ἐπαναστάσεις, δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἄρχουσα πολλῶν ἔτι ἑλληνικῶν χωρῶν, ἠναγκάζετο νὰ περιποιῆται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπιέσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου· ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀσμανικὴ

κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῇ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπὴν ἣν εἶχον οἱ ῥαγιάδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἐνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσούτους Ἕλληνας ἁρματωλοὺς, καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἁρματωλίκια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρούρησιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν, εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' οὐδ' αὐτὴ ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἁρματωλὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, προτιμῶν τῆς ὀσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἐνετίας κυριαρχίαν καὶ δίδων ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς, ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὥδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ ὀσμανίδαι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῷον, πολλὰς ὅμως λαβὼν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὀρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περατιὰν ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος, ὥστε ὁ Θεόδωρος, ἔχων ἔμπροσθεν τὸν πασᾶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὄπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων, ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὀπαδῶν εἰς Ἰθάκην ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἁρματωλὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεκνιώτην.

Περὶ τοῦ Μαλάμου περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, σώζεται ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων δημωδῶν ἀσμάτων.

Μαλάμος ὡροβόλαε νὰ πᾷ νὰ προσκυνήσῃ,
Οἱ γέροντες πάγουν μπροστὰ, κατόπιν ὁ Μαλάμος.
'Σ τὸν δρόμον ὅπου πήγαιναν, 'ς τὸν δρόμον ποῦ πηγαίνουν,
Μαλάμος κοντοστάθηκε, τοὺς γέροντας φωνάζει.
«Γιὰ σταματᾶτε, γέροντες, κάτι θὰ σᾶς ρωτήσω'
'Απόψ' εἶδα 'ςτὸν ὕπνον μου, 'ς τὸν ὕπναν ποῦ κοιμοῦμουν,
Τὸ δαμασκί μου τὸ σπαθὶ ἐβράγησε 'ς τὴ μέση
Καὶ τὸ μακρὺ τουφέκι μου δὲν ἔτρωγε μπαρούτι.
Τὸ ὄνειρό μου, γέροντες, εἶναι κακὸ σημάδι.
Γιὰ τοῦτο σᾶς σταμάτησα νὰ πᾶτε 'ς τὸ καλό σας,
Κ' ἐγὼ πηγαίνω 'ς τὰ βουνὰ, εἰς τὰ παληὰ λημέρια.
Νὰ ζῶ μὲ τὰ κρύα νερὰ, 'ςτὰ δένδρα τεντωμένος.
Οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἄπιστοι, τὸν λόγον δὲν φυλάγουν,
Κ' ὅσοι κλέφταις προσκύνησαν, τοὺς πῆραν τὰ κεφάλια.

Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὀργασμὸν τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, παρεκτὸς τῶν Ἐνετῶν, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν, καὶ τῆς Νεαπόλεως, οἵτινες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς Ὀσμανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ᾗ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου τοσοῦτον ἀξιομνημόνευτον εἶχον ὑποστῆ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πειθομένων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, 1603—1606, οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἷς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομέων παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ Μανιᾶται, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ κίνημα ἔλαβε μετ' ὀλίγον χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον.

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ Γάλλος δοὺξ τοῦ Νεβὲρς Κάρολος Β',

ἀξιῶν ὅτι ἔχει κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκίωνος τῆς Μομφερράτης Θωμᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις καὶ διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρῶτον, διά τινος ὀνομαστοῦ Νορμαννοῦ καταδρομέως Ἰακώβου Πέτρου, πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης Λακεδαίμονος Χρύσανθος Λάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κοσμάδες, οἱ Κοντόσταυλοι, οἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι τῆς Πελοποννήσου ἄνδρες, ἐπεχείρησαν συνεχῆ πρὸς τὸν δοῦκα ἀλληλογραφίαν, ἐν ᾗ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρεπον νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσίν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τὸν περιέμενον ὡς Μεσσίαν. Τότε ὁ δοὺξ τοῦ Νεβὲρς ἔπεμψεν εἰς Πελοπόννησον ἐπισημοτέρους τινὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, προϊσταμένου τοῦ κόμητος **Chasteau Regnault**, οἵτινες εὗρον αὐτόθι πολλοὺς καὶ ἄλλους προεστῶτας προθύμους νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροι εἰσὶν ὁ Γρηγόριος Κλινοδῆς, ὁ Πατρίκιος Φωκᾶς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνὸς, οἱ Στεφανόπολοι, οἱ Μέδικοι. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δουκὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἠπείρου, Δαλματίας, Κροατίας καὶ Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριὴλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κὺρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογίου Ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ. Τοσοῦτον δὲ εἶχε γενικευθῆ καὶ ὡριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειοτέρας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας, ὥστε τῇ 8 σεπτεμβρίου **1612** συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ἐσυζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοῆσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πο-

λεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160,000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσματος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου, οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δοὺξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκῖνος Ἰωσὴφ, ὃ μετ' ἔπειτα τοσοῦτον γνωστὸς ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἕνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδιναλίου Ῥισελιὲ, ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δοὺξ Κάρολος ἐσύστησεν ἱπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς *χριστιανικῆς στρατιᾶς*, καὶ κατεσκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν ἧς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν *Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ*, *Ἅγιος Βασίλειος*, *Παναγία* καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα· ἡ Ἱσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἐνετία ὡσαύτως, ἕνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσὴφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δουκὸς Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμία ἐπῆλθε τοὐλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσῆλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευμάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἢ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν ἵνα ἀγωνισθῶσι, καὶ ἠγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς. Τῷ 1475, ἡ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένη Λῆμνος, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, ἐσώθη

ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἡρωὶς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς· τὸν εἶδε, καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἥρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτον γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους, ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεδανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν, ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὅν τινα προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἐὰν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ῥόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππόται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφόδους τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ **1538** ὁ μέγας Σουλεϊμὰν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαρίθμου οὗ ἦρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἄμυναν γενναιότητα «ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐϊλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου.» Ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνήρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαίθρου τῆς νήσου χώρας. Εἰς τὴν ἄλλην δὲ ἄκραν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης, τῷ **1570** καὶ **1571**, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωϊσμοῦ ἐν ταῖς πολυθρυλήτοις πολιορκίαις τῆς Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσσίας, ὥστε οἱ Ὀσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμὴ ἐρειπίων καὶ ἐρημιῶν.

Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοὺς νησιώτας οἱ Κρῆτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναιότερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ τριςκαιδεκάτῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν τὰς ἀδιακόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἐνετίας μέχρι τῶν μέσων τῆς τεσσαρεςκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ **1365** νέον μέγα ἐγένετο κίνημα οὗ προΐσταντο οἱ Καλλέργαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ' ἀρχὰς ἀποβάντα ὀλέθριον εἰς τοὺς

ξένους κυριάρχας. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκαρατομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ῥεθύμνῳ Σίφις Βλαστὸς παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλᾶ, συνωμοσίαν τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν· ἀλλὰ προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε Βλαστὸς καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε λῃστεία δεινή. Τῷ 1528 ὁ δοὺξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἀλίκαμπον ὀχυρωθείσας λῃστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμούς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλην καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χαλαρωθεῖσαν ἐνετικὴν διοίκησιν, θέλομεν ἐννοήσει τὴν δεινὴν παρακμὴν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ ἄλλοτε τοσοῦτον πολυάνθρωπος καὶ τοσοῦτον πλουσία νῆσος. Εἷς ἕνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων συμβάντα τῷ 1508 ἀπέθανον 24,000 ψυχαί. Ἐντεῦθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατῳκεῖτο ἔτι ὑπὸ 700,000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμὴ 271,489 κατοίκους· 219,000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 192,728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου ἐξερράγη ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν καθ' ὃν τῷ 1669 ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ὁριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρῆτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 512 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι τῷ 1586 οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Γαρζόνη, προετίμων τῆς ἐνετικῆς καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὅμως περιστάσεσιν ἠκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δέον νὰ ἐπι-

τηρῇ τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνωνται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ Κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουναλῆ, εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμετέρων μεταξὺ Ὀσμανιδῶν καὶ Ἐνετῶν· διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν ὅτι προξέβαλλον χώρας ὀσμανικὰς, ἐπιλέγει·

Ἂν στέκουν μὲ τσ' Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χέργια τύχουσι, τοῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τἄχουν.

Οὐδὲν ἧττον ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμὴ τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὁριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἅλώσεις τῶν Χανιῶν, τοῦ Ῥεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῆ πρότερον καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν Φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατάστασιν δουλείας καὶ ἐπιβεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων, κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μήπως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λευκοσίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετάνος τῶν ὀρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καββάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθρησκοι αὐτῶν ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωϊκῶς ἐν Ἀμμοχώστῳ μετὰ τῶν Ἐνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιοπριλῆ. Ἐνῷ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελάνοι, οἱ Κουϊρῖνοι, οἱ Μωπασὰν, διεύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικὸν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ῥώμης ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς νήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε

δὲ ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἠρώτησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλωσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ προνομιῶν, ἅπαντες μιᾷ φωνῇ ἀπήντησαν, ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν καθημαγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῳόντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴν χώραν ἐσφαλισμένην,
Κι' οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀντήχησαν ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων, ὅτι ὁ Ἀχμὲτ Κιοπριλῆς

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ῥωμὶ Παναγιωτάκη,
Ἔντιμον, ἄξιον ἄνθρωπον, νὰ τοῦ 'μιλοῦν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὅμως ὅτι ὁ Κιοπριλῆς δὲν εἶχε χρείαν τοῦ Παναγιωτάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕτερον σκοπόν·

Τοὺς Ῥωμιοὺς νὰ σύρῃ
Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
Νὰ κάμουνε ταῖς σύβασαις καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τούτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκα ὁ Παναγιωτάκης ἐφημίζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἅλωσιν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ Ἕλληνος διερμηνέως εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ὑποδεικνύει, ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἔπραξεν ὅ,τι ἠδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι λέγει,

Ἔβλεπε καὶ τοὺς χριστιανοὺς σὰν καὶ τὸν ἀπατόν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἐνετία ἀπεζημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης, ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπραξίας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν

Ῥώσων, δι' αὐτοῦ δὲ ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἀρματωλῶν, προυχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δὲ, καθόσον γνωρίζομεν, μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκήρυξ, Ἠλίας ὁ Μηνιάτης, νεώτατος ἔτι ὢν ἀπήγγειλεν ἐν Ἐνετίᾳ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁποίας θέλομεν ἐπανέλθει καὶ βραδύτερον διότι εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελὶς ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἕως πότε, ἀνέκραξεν ὁ νεαρὸς Λευΐτης, πανακήρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἕως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἥμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον, ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωσεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἠμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπὸν, εὔσπλαχνε Μαριὰμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὅπου μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαρὰν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμὸν, ὅπου ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμήν!, σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἐτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς σπλάγχνα, ἂς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἁγίων σου

ὁποῦ ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τριαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν.» Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὗται δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Διςχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Μεταξᾶν, Δελαδέτσιμαν καὶ Ἀναστάσιον Ἄννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαλην καὶ Νικόλαον Κομμοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἱππότας Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ῥωμανὸν, τὸν ἐπονομαζόμενον Μανέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρῆσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τοὺς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχούς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιᾶται, κάλλιστα ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ διὰ τῶν στρατιωτικῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα παρέσχον εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν δὲ αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτινοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἁπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἑνετῶν συνεννοήσεσιν, ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἁρματωλοὶ Ἀγγελὴς Σαμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χειμαριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου ἄγοντος 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἱππεῖς ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγήν. Καὶ ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χειμάῤῥᾳ, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ

τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο, ἠγέρθη ὁ ἁρματωλὸς Καρπενησίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανη, ἐπὶ λόφου ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Κατόπιν δὲ ἐπανέστησαν ἐν μὲν τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἁρματωλοὶ Χρῆστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανὸς μεθ' ὧν συνέπραττον ὁ Σαλώνων Φιλόθεος, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσσης Μακάριος καὶ ὁ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιομνημόνευτα. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου, κατετρόπωσεν ἔπειτα τὸν εἰς Θήβας καταφυγόντα σερασκέρην, φονεύσας 2,000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλώνων Φιλόθεος, ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι Ὀσμανίδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλθεν εἰς Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅ,τι πρότερον ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἐὰν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμῶντες τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ' αὐτῆς, οὐκ ὀλίγοι εἴτε μὴ λησμονοῦντες ὅσα ἔπασχον ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, εἴτε δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐμενεστέρων διαθέσεων ἃς τότε ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λιμπεράκη Γερακάρη. Ὁ Λιμπεράκης ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κοσμάδων. Ὑπηρετήσας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον, ἀπέβη ἔπειτα πειρατὴς ὀνομαστὸς καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφυλάσσετο δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ὁ Κιοπριλῆς, θελήσας δι' ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν συνδρομὴν ἣν οἱ Ἐνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς Στεφανοπόλους, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων καὶ ἐπέτυχε τῷόντι νὰ προσοικειωθῇ δι' αὐτοῦ τὴν χώραν ταύτην. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιᾶται ἐπανέστησαν αὖθις, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς τὸ πειρατικὸν στάδιον καὶ

συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δὲ ἔτι δέσμιος τῷ 1689 ὅτε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη θεωροῦσα τοὺς Ἐνετοὺς γενομένους κυρίους οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ αὕτη τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπελευθερώσασα τὸν Λιμπεράκην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης. Ὁ Λιμπεράκης λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5.000 Τούρκων καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλῆ-Ζαδὲ περὶ Θήβας καὶ Μέγαρα, ἐξέδωκεν ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελλόμενος πλήρη τῶν πεπραγμένων ἀμνηστίαν. Κατ' ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετά τινος δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, ἀλλά, καί τοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος εἰς Μέγαρα καὶ ἔτρεψε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτόθι ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Τῳόντι οἱ Ἐνετοί, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (περὶ τοῦ γεγονότος τούτου θέλομεν λάβει βραδύτερον ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλειότερά τινα), ἔπειτα ἐγκατέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου, ἔκρινον συμφέρον ἑαυτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὁριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφίνοντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεοελλαδῖται, ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι καὶ προσείλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ῥουμελιωτῶν καὶ τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ὑπηρέτουν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φορὰν καὶ ἴσως μόνην συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολύ. Ὁ μὲν Κούρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Παρνασσίδος καὶ μέρος τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας· ὁ δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη, ἑδρεύοντες εἰς Κατούναν, ἐκυβέρνων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἁρματω-

λίκια τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας· τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγράφων καὶ μέρους τῆς Εὐρυτανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανὸς εἶχε τὸ ἁρματωλίκιον τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγέλης Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἵνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχῃ καί τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐσυστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἁρματωλικὰ στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἕδραν τὸ Λοιδωρίκιον, περιελάμβανε τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἕδραν τὸ Καρπενήσιον, περιελάμβανε τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μποσύνας, ὁ Δαμιάνοβιτζ καὶ ὁ Λουμπόζοβιτζ, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πεῖραν, ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὠχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουρίων. Οἱ Ἐνετοὶ εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενεθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἐπροσπάθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἁρματωλοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα· ἀλλ' ἀπέτυχον διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετὰ ἀξιολόγου ὀσμανικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενήσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις, διώρισε πρωτοπαλήκαρόν του τὸν ἁρματωλὸν Κώστα Ῥάβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἴκων τῆς Εὐρυτανίας, ἔκτισεν ἐκκλησίας καὶ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἐνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἁρματωλοὺς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς Ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυΐᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παι-

δεία. Ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τελευταῖον κατατροπωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα, μάλιστα δὲ περὶ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ· ἀφ' ἑτέρου δὲ ὕποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τῷ 1696. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν μεμονωμένοι ὄντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἐνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπράττοντας μετ' ὀλίγον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, καὶ τὸ δεινότερον ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου τῇ 27 αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἄρτης λεηλασίαν, καί περ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἰκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς Βρεσκίαν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξεύρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἐνετίαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδῖται ἐδέησεν αὖθις νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἐνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης, ἡ χερσόνησος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86,468 ψυχὰς ἐξ ὧν ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα ἦσαν 20,128. Ὁπόσον δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἡ τότε ἐνιδρυθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον ἐκ τούτου ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116,000 καὶ τῷ 1701 συνεποσώθη εἰς 259,564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, δὲν προέκυψεν οἴκοθεν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὅμως μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἧς ὅλως ἐστεροῦντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικήν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια

αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, ἐὰν πιστεύσωμεν ὅσα ἔγραφεν ὁ σύγχρονος La Motraye περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (σελ. 512 τοῦ παρόντος τόμου)· οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἕνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινά, εἴτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὀσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζύρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μέχει τοῦ σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ Ὀσμανίδαι, ἢ ἀνηλεῶς κατέσφαξαν ἢ ἐξηνδραποδίσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἁρματωλῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσόνησον, ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἁρματωλὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὡρκίσθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, καταπολεμηθεὶς δὲ τούτου ἕνεκα ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῷον. Οὐδὲν ἧττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδριὰς ἄχρι τοῦδε ἐγειρόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 αὐγούστου, οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Γερμανοί, Σκλαβοῦνοι καὶ Ἰταλοί, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Σχουλεμβουργίου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα, κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρ-

κους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσιν ἐποχὴν κρίσιμον τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διά τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὁριστικὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων, οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Ἔκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἐνετία, περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν, οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα· ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἤδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς Σλαύων ῥαγιάδων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῷ ὅμως ἀφ' ἑνὸς ἡ τότε πρῶτον συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χείρωσις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις, ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα, ἐπῆλθεν αἴφνης σωτήριος μὲν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίῤῥωσις, νέος δὲ ἐξωτερικὸς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἑκατονταετηρίδας, παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἁπάσαις ταῖς ἠπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελὴς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἔλλειψις· τἀνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, πολὺς ἀνεφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζῆλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν

σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Περὶ τοῦ πρώτου τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων γεγονότων διελάβομεν ἤδη τινὰ ἄλλοτε (σελ. 498 τοῦ παρόντος τόμου) καὶ θέλομεν εἴπει πλειότερα κατωτέρω, πραγματευόμενοι ἰδίᾳ τὰ κατὰ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐκεῖ δὲ θέλομεν ἐξηγήσει καὶ πόθεν ἐπέτειλεν ἡ ἠὼς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς παιδεύσεως. Ἐνταῦθα ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἀναζωπύρησις ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ πατέρες ἡμῶν ἠγωνίζοντο ὡς χριστιανοὶ μᾶλλον κατὰ τῶν μωαμεθανῶν, ἢ ὡς Ἕλληνες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐγένοντο μὲν ἀπόπειραί τινες ἱδρύσεως Ἑλληνικοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμητος Καρόλου τοῦ Νευὲρς, τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ἀλλ' οἱ σπουδαιότεροι καὶ πρακτικώτεροι τῶν ἀγώνων διεξήχθησαν ὑπὲρ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, τὴν ὁποίαν οἱ ἡμέτεροι προετίμων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς μωαμεθανικῆς. Ἡ συνείδησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἦτο ἔτι ἀμυδρά, ἐπεκράτει δὲ μᾶλλον ἡ τοῦ χριστιανισμοῦ συνείδησις· αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνος δὲν ἠκούετο εἰμὴ παρά τισιν εὐαριθμοτάτοις λογίοις· τὸ δ' ἐπικρατοῦν ὄνομα ἦτο τὸ τοῦ Ῥωμαίου, ἢ Ῥωμιοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔπαυσαν τοῦ εἶναι χριστιανοί, ἄπαγε· ἀλλὰ ἐνίσχυσαν τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἰδιότητα, προσκτώμενοι ἐν ταὐτῷ τὸ φρόνημα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἕλληνος. Ἐξηκολούθησαν μὲν πάντοτε ἐπιζητοῦντες ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησαν, διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας, ἀλλ' ἅπαντες ὑπὲρ μόνης τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῷ δὲ ἐπερρώννυτο οὕτω τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, προέκυψε συγχρόνως ἐξωτερικὸς ἐπίκουρος ἐπιτήδειος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ῥωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς 9 ἔτι ἑκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος σχέσεις ὁτὲ μὲν φιλικὰς ὁτὲ δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας

μᾶλλον ἢ φιλικὰς (σελ. 91 καὶ ἑπ., 112 καὶ ἑπ., 140 καὶ ἑπ., 201 καὶ ἑπ., 237 καὶ ἑπ., 303 καὶ ἑπ. τοῦ δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν ὅτε, ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατά τε τοὺς τελευταίους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ (σελ. 517 καὶ ἑπ. τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ῥωσία νὰ ἐπενεργῇ αὖθις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν Ὀσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διῃρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μέν, οὗ προΐστατο ἡ Ῥωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς) ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· τὸ δέ, οὗ προΐστατο ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμία τῆς Τουρκίας) ἀνέγραψεν εἰς τὴν σημαίαν αὐτοῦ τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητα, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάλυσις αὕτη ἀποβῇ πρὸς ὄφελος τῆς Ῥωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἔκτοτε πολλὰς ἀμοιβαίας παραχωρήσεις, καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν ἔλθει εἰς συμπέρασμά τι ὅσον ἔνεστιν ἱκανοποιοῦν τὰ ἑκατέρου συμφέροντα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοὺς ὁποίους προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εὑρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ῥωσία κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ῥαγιάδες, Σλαύους, Ἀλβανούς, Ἕλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμιαι οὖσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον

τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν ῥαγιάδων. Οἱ δὲ ῥαγιάδες πάλιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς Ῥωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σύνηθες ἐπὶ τοσαύτας ἑκατονταετηρίδας, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστατοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἐνετίας, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατά τινα αἱ σχέσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθεμένη· ναὶ μὲν ἐκήρυξε πολλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, πράγματι ὅμως ἐκήδετο μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη ἀκίνδυνον, οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀνέλαβεν. Ὁ δὲ ῥωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος κατέστη ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν παρακμή. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ῥωσία ἔγραψε καὶ ἐνίοτε ἐπολιτεύθη μέχρι τινὸς εἰς τρόπον δικαιολογοῦντα τὰ θρυλήματα ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς πορείαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη μᾶλλον κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὔλογος ἀνάγκη ἣν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ δὲ συμφέρον τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον δι' ἐσωτερικῶν περισπασμῶν, ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπεκίνησε κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν ῥαγιάδων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ῥωσία ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστι-

κὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ ὅλοι σχεδὸν οἱ ραγιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ῥωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνοτέραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξὺ ἐπιρροῆς καὶ κατακτήσεως, τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ῥωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἵδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οὐδ' ὅτι θέλει ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἐκτήσατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα, καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρείαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπηρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ῥωσίας συμφέροντα. Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά· πρῶτον, ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προετίμησαν πολλάκις τῆς Ὀσμανικῆς οἱανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεύτερον ὅτι, διὰ τὸ ὁμόδοξον τῆς Ῥωσίας, ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ' ἐὰν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ἤθελε πεισθῆ ὅτι, διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ῥωσίαν ὡς εἰς σύμμαχον, οὐχὶ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα δεσπότην.

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὅπου μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοηβοδάδες καὶ τοὺς σερδάριδες, καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεφτῶν, καὶ τοὺς καπιτάνους, καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάντας τοὺς χριστιανοὺς ὅπου εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπάδες.» Ἡ προκήρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ὁ μέγας Πέτρος

πάθη τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον περὶ τὸν Προῦτον ἀποκλεισμόν, οὗ ἕνεκα ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ παραχωρήσεων, ὧν οὐδεμίαν ἐξεπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγεὶς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χριστιανοὺς, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ ἐσεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστούς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὕρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυτώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε, καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὕρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν.» Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδὲν, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἄδηλον δὲ εἶναι ἐὰν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἁρματωλοὶ ὑπὸ τὸν Τσεκούραν, διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἥτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογουμένως μεγάλη. Ἐνῷ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ· «ὦ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὦ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!» προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεμον· ἐνῷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ῥούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾆσμα·

Ἀκόμα τοῦτ' τὴν ἄνοιξι,
ραγιάδες, ραγιάδες,
τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
καϋμένη Ῥούμελη·
ὅτο νὰ ῥθῇ ὁ Μόσκοβος,
ραγιάδες, ραγιάδες,
νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι,
Μωρὴ καὶ Ῥούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἐνετία προέτρεψε τὸν Κρῆτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ τὸ *βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ῥᾴδιον τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρήσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας.* Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου συνήγετο μᾶλλον, ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ὁμόδοξον ρωσικήν. Καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἄννης ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ῥῶσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίου, ὅτι οἱ *Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον.* Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανέστησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ῥώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, καὶ, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοὐλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770, ἔκρινε πρακτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ῥωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἤπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοί, ἁρματωλοί, προύχοντες καὶ λαός, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνεννοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προυχόντων καὶ τῶν ἁρματωλῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἁρματωλὸν Λαχούρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ

τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν καὶ ἐξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἴτυλον, ὅπου ὅμως οἱ Μανιᾶται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων διδαχθέντες, ἔθεντο ὡς ὅρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν, τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἄφιξιν πραγματικῆς τῶν Ῥώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν προῆσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλαι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἴσχυεν ὁ παντοδύναμος παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις Παναγιώτης Μπενάκης, ἔγγονος ὢν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Αυμπεράκη. Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ προύχοντές τινες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου, ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Παπάζωλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν συνθήκην ἐν ᾗ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100,000 Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῇ αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὅπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῇ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης συνεννοήθη ἦσαν, οἱ μητροπολῖται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Λακεδαιμονίας, ὁ πρώην Πατρῶν νῦν δὲ πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιὴλ, ὁ πρεσβύτερος Παναγιώτης, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προεστοὶ Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης καὶ Ἰωάννης Καφεντζῆς, Κορίνθου, Γεωργαντᾶς καὶ Σπυρίδων Νοταρᾶς, καὶ Πατρῶν, Πόλος. Συγχρόνως καὶ ἕτεροι ἀπόστολοι διέτρεχον τήν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειοτέρας χώρας, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρωσιν ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· ὥστε μέγας βρασμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χερσόνησον, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν γίνῃ τι σπουδαῖον, ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκαρατομήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαίμονος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἐκη-

ρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλαὶ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β', ἀφοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτὸς πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν τὸν φόρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας τὰς ὁποίας ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων τοῦ ἔθνους. Τῇ 8 σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας ὁ τῆς Μολδαυΐας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος.

Τελευταῖον λήγοντος τοῦ φεβρουαρίου 1770 ἠγκυροβόλησεν εἰς Οἴτυλον ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ἐκ βαλτικῆς εἰς τὴν μεσόγειον καταπλεύσαντος ῥωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ προύχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῆ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ῥωσικά, δὲν ἐπληρώθησαν καθ' ὁλοκληρίαν. Τὰ πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὅπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ δελεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι σχετικῶς Μανιᾶται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις· καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα, *ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεών*, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ συγκειμένη ἐκ 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ῥώσων καὶ ὑφ' ἑνὸς ῥώσου λοχαγοῦ διοικουμένη, εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας ὅπου ὁ Μπενάκης ὡρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσσῃ. Ἡ λεγεὼν αὕτη ἐκυρίευσε καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὖσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν Μυκώνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν, κατέλαβε τὸν Μισθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς

χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιᾶται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἀρχὰς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἔνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὀρλὼφ, ὅστις παρεκτὸς τῶν ὀλίγων Ῥώσων ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεώνων, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν πλοίων καὶ 400 Ῥώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μανιατῶν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὗρε πεδίον εὔφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς, κατὰ μῆνα μάρτιον, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαγούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Σουσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο ῥωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10,000 ἄνδρες ἐκινήθησαν· ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης

ἀποῦτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
κ' ἔκανεν περικάλεσιν νὰ γίνῃ Ῥωμηοσύνη·

ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσει εἰς Σφακιὰ ἱκανὴν ἐφοδίων προμήθειαν. Πλὴν τούτου παλλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν ῥωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἑπτάνησος, εἰς ὃ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελοποννήσιοι καὶ Στερεολλαδῖται, ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ ἐπροσπάθησε νὰ ἀναστείλῃ

τὴν ὁρμὴν ταύτην τῶν Ἑπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἀλλ' εἰς μάτην· 2,000 Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Μακρᾶν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἦλιδα· 3,000 δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Αυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἁπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ τὰ πάνδεινα, ἀλλά τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιᾶται, οὔτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τῇ 23 ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ῥώσων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλὼφ, ὥστε ὁ ῥωσικὸς στόλος ἀπηρτίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσε τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτσᾶς. Ἀλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγήν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐκδικούμενοι, ἔσφαξαν 3,000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3000 Τρικκαλινοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γεννίτσαροι ἐτουφέκιζον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ τετραχηλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λαρίσσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρώνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ πέριξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελὶμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλὰ εἰς πᾶσαν τὴν Ῥούμελην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ῥώσων

πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανοὺς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐνδυόμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντας κατὰ τῶν παίδων καὶ φονεύοντες πάντα τὸν ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ προεστοὶ τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθον τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λῆμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ,τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστοὶ τῶν χριστιανῶν.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δὲν ἤγειρεν ὅπλα, εὔκολον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν στιφῶν. Τινὲς τῶν ἁρματωλῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τσέγιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυράς τινας περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπεϊ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεϊ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἑνὸς ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε *τῶν Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἓν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἅπαντες ὅμως δὲν ἐμιμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἁρματωλὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδήμας προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἁρματωλίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενησίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλπούζος καὶ ὁ Τράκας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀναχαιτίσωσι τοὺς Ἀλβανοὺς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβάδειαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμῖνα. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ ἁρματωλοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὡρισμένῳ μισθώματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἔσφαξαν ἐν Ζιλίστρᾳ τὸν Λωρῆν· ἔπειτα δὲ ἑνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων

τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων, ἐφόνευσαν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτράπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραβδάρων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ' ἀρχὰς εἰς Αἰτωλικὸν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν, ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐπολιόρκει ἔτι τὴν Μεθώνην, ὁ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε δυσαρεστηθῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους καὶ χωρισθῆ ἀπὸ αὐτῶν, κατεῖχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινων Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ στόλου. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐκεῖ ὥρμησεν ὁ Ἀλβανὸς Χατζῆ Ὀσμὰν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὀρλὼφ καὶ ἑτοιμάσθη νὰ ἀντισταθῆ. Ὁ δὲ ῥῶσος στρατηγὸς εἴτε ἕνεκα προσωπικῆς δυσαρεσκείας, εἴτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν· ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας, ὠχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατὸν, μέχρις οὗ βόμβα διαῤῥαγεῖσα πρὸ τοῦ πύργου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ πλὴν δύο, τοῦ γέροντος Ἰωάννου καὶ τοῦ παιδὸς Πέτρου Μαυρομιχάλη· ὁ δὲ παῖς οὗτος ὁ οὕτω ἐκ τῆς πανωλεθρίας ἐκείνης διασωθεὶς, ἐγένετο βραδύτερον μπέης τῆς Μάνης, καὶ θέλει πολλάκις μνημονευθῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ. Τότε οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ, τρέψαντες τοὺς Ῥώσους εἰς φυγὴν, ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῆ ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφός του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδοφ καὶ Ἔλφινστων εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταβάντος εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὀσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἱκέτευον αὐτὸν νὰ ἐμμείνῃ βεβαιοῦντες, ὅτι τὸ πᾶν εἰσέτι δὲν

ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων, ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλήνων μετὰ τῶν προεστῶν καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπάζωλην καὶ τὸν Μπενάκην.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεσμὲ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ Γάλλος ναύαρχος **Jurien de la Gravière**. «Ὁ καπετὰν πασᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ῥωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνωχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ῥῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδοφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἀλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἡ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του, καὶ ἐκπεσὼν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἅμα αἰσθανθέντες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου, προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβολισταί, διὰ στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλὰχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν τῇ περιπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἑνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιῆλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δέ, δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐρόδου, πρῶτος ὥρμησεν εἰς αὐτὴν, καὶ πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλη, ἧς μετέσχον καὶ τὰ λοιπὰ, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐραίνετο

ταλαντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη πυρκαϊὰ, ἄδηλον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ δικρότου. Ἑκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοὶ, ὁ Σπυρίδοφ καὶ ὁ Θεόδωρος Ὀρλὼφ ἀφ' ἑνὸς, ὁ Χασὰν ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἐγκατέλειπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδον ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προξδοκίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος οὗ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν εἴσοδον. Οἱ δὲ Ῥῶσοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικὰ, παρεσκεύασαν ἐν τῷ ἅμα τρία καὶ συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Σκλαβούνων ναυτικῶν, ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἑνὸς ῥώσου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὀσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν ν' ἀνατινάζωνται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καὶ ὅταν τὸ πῦρ ἐσβέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἓν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν.»

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμὲ καταστροφὴ ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Θεόδωρος Ὀρλὼφ παρέμενεν ἐν Πελοποννήσῳ μετά τινων ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλὰ οὐδ' ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῷ, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἔλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ὁλόκληρος ὁ ῥωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ, ὁ Ὀρλὼφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Ἄγγλον ὑποναύαρχον, ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου τὴν Λῆμνον. Ἀναγκασθεὶς ὅμως μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπῃ τὴν νῆσον ταύτην, αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδοφ διέταξε νὰ ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἱσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὁλοσχερὴς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ῥίξει πάντα μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμὸν, ὥστε ὁ Σπυρίδοφ ἔκρινεν εὔλογον νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτ-

τοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενος ἐκυρίευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1771 ἁπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτὸς ὅμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ῥωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῷ πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καί τοι καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξηκολούθουν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχίμους ἄνδρας, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικὸν, ἐπετέθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ Ὀσμανιδῶν οὓς καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατροπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ Ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπείλησαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληγωθεὶς ἀπεβίωσε κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡσαύτως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἁπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτατον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ᾄδεται εἰς Σφακιὰ τραγούδι, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γάλλου Γεωργίου Περρότου. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιᾶται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικὸν, δὲν ἔπαυον ληϊζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διεκρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοὶ, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμὲν, πεισθέντες ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήτωσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικὰ πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατε-

σκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἕτερα. Μὴ νομίσῃ τις ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὡμοίαζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὥπλισαν ὡς καταδρομικὰ, 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιοῦται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετίθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἑκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἤθελε προϋποθέτει ἄνδρας 5000 περίπου, ὅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι, ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἢ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα, ἢ τὰ πληρώματα· καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφότερα. Τὸ μεγαλήτερον τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἓν βρίκιον ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἓν τρικάταρτον φέρον 26 πυροβόλα, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὁπωσδήποτε οἱ Ψαριανοὶ ἐθαλασσοκράτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἃς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρρίγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὕποπτος γενόμενος τῇ Υ. Πύλῃ ἕνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ῥωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην, διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τήν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ ῥωσικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ ῥωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἴστρον καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἁπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλλησπόντου θαλάσσης νὰ ἄρξῃ,

ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ῥωσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἑτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιοτέρου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ, ἀρκεσθεῖσα ν' ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὔξεινον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἆρά γε ἀληθὲς, ὡς πολλάκις ἐρρέθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρώτιστα ἐκήδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' ἠθέλομεν εἶσθαι τῇ ἀληθείᾳ ἄδικοι ἐὰν ἠξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου 7 ἡ Υ. Πύλη ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσῃ δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17 δι' οὗ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Πύλην αἱ ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ῥητὴν ὑπόσχεσιν ἀπήτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ διετίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἑνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ῥυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ μηδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ἐν ταὐτῷ, ὅτι κατ' οὐσίαν τὰ διὰ τοῦ ἄρθρου 16 τῆς αὐτῆς συνθήκης ὑπὲρ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας συνομολογηθέντα δὲν διέφερον πολὺ τῶν ὅρων ὅσοι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκανονίσθησαν. Τρία τινὰ ὑπὲρ τῶν ἡγεμονιῶν τού-

των προσετέθησαν· ἐπικύρωσις τῶν προνομίων ὅσα αἱ ἡγεμονίαι ἐκεῖναι ἐνέμοντο ἐπὶ τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη τοῦ Δ'· δικαίωμα τῶν ἡγεμόνων τοῦ ἔχειν παρὰ τῇ Πύλῃ πράκτορας χριστιανοὺς κατὰ τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν ἠσφαλισμένους· καὶ τρίτον, δικαίωμα μεσολαβήσεως καὶ παραστάσεως τῆς Ῥωσίας ὑπὲρ τῶν ἡγεμονιῶν. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων προσθέτων ὅρων, οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἀνεφέροντο εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῶν ἡγεμονιῶν πρὸς τὴν Πύλην περιστάσεις καὶ σχέσεις, ὁ δὲ τρίτος, ὁ περὶ τῆς μεσολαβήσεως καὶ παραστάσεως τῆς Ῥωσίας, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ δικαιώματος τὸ ὁποῖον εἶχεν ἡ Ῥωσία νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν ὅλων τῶν διατάξεων ὅσαι διὰ τῆς συνθήκης ἐκείνης ἀπέβησαν ὑποχρεωτικαὶ ὡς πρὸς τὴν Υ. Πύλην. Δὲν ἔχομεν δὲ χρείαν νὰ παρατηρήσωμεν προσέτι ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις παρεβίασε πολλάκις ἔκτοτε καὶ τὰ περὶ τῶν προνομίων τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τὰ περὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῆς συνθήκης ὁρισθέντα. Ἐν τούτοις αἱ ἡγεμονίαι ἀπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἐλογίσθησαν διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ῥωσικὴν προστασίαν, καὶ ἀπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἐξεπήγασεν ἡ ὑπὲρ αὐτῶν ἐξωτερικὴ ἐπέμβασις, ἥτις, ἀφοῦ διὰ ποικίλων διῆλθε περιπετειῶν, ἐπήγαγε τὴν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ἀναγνώρισιν. Μήπως ὅμως τοιοῦτό τι μέχρι τινὸς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα; Ναὶ μὲν οἱ πατέρες ἡμῶν ἐδέησε νὰ χύσωσι ποταμοὺς αἱμάτων πρὶν ἢ ἐπιτύχωσι τὸ μέγα τοῦτο πλεονέκτημα, τοῦ ὁποίου αἱ ἡγεμονίαι ἠξιώθησαν ἀναιμάκτως ἕνεκα ποικίλων λόγων καὶ μάλιστα τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως μεταξὺ Ῥωσίας, Αὐστρίας καὶ Τουρκίας. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἡ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ὡσαύτως ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὅπερ δι' αὐτῆς ἐκτήσατο ἡ Ῥωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὡς πρὸς ἡμᾶς τὴν θέσιν τὴν οὐ μικρὸν συντελέσασαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ῥωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὀσμανικοῦ ἀρχιναυάρχου Χασὰν Τζεζάερλι καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδείας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρὰ, τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσοῦτον δεινὰς πληγὰς κατήνεγκον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἠξιώθησαν συγγνώμης καὶ ἀμνηστίας. Προταθείσης δὲ ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ῥώσων ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασὰν ἀντέστη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀλβανοὶ οὓς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφοῦ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενὲς ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δήωσιν δεινήν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60,000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες, κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπερμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἅπαντες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιᾶται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσίων· εἰκοσακισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ῥούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λῃσταὶ οὐδὲ τῶν πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανοὺς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετηνάστευσαν εἰς Ἑπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἐννέα· ἀλλ' αὐτὴ τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἀλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου, καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθη-

σαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν καταστρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δὲ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης, ἀπαρτισθὲν ἐκ 4,000 κεφαλῶν. Ἔπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφανίσας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν, ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὅρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεὰν, προέβη μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν ἁπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες, ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἢ καὶ ἁπλῶς ὕποπτοι τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασὰν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δὲ, ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς φεύγοντας Ἀλβανοὺς νὰ διελάσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην ὅμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνήσωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν ὅταν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταῦτῳ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μανιᾶται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἐτησίου 15 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότεραν ὡρισμένου εἰς 4000, καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἴκοθεν ἀνεδείκνυον. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευον εἰς Καστάνιτζαν, καὶ δὲν ἐπείσθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δύο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12

νύκτας, ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκαετὴς υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτον κλέος μετ' ἔπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντίνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε θυσιασθῇ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους, συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀδροῦσαν ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφονεύθη δὲ διὰ προδοσίας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ῥωσίας κινηθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενικὴ ἐγένετο, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους ἀπριλίου 1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὀχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ὁρμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὁρμητήριον δυσπόρθητον. Παρεκτὸς τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἡ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὸφ, παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μικρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμὲν, ἣν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ Σπυρίδοφ καὶ Ἔλφινστων, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου εἰς ἣν συν-

ἔπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρποληταί, οἱ Ῥῶσοι ἐνέβαλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἐλφινστων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοὐλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυήσεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξαμένας συμφορὰς καὶ νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διωργάνιζον ἐπιτηδείως τὰς τοσοῦτον φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας καταδρομικὰς καὶ πειρατικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντο ἔτι νὰ σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐν τούτοις καί περ οἱ Ῥῶσοι τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καί περ τὸ πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὅρων οὓς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην, ἡ Ῥωσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικήν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργόν, παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς θέλει ἐξηγηθῆ κατωτέρω ὅτε πραγματευθῶμεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς οὐδὲ τὰ νῦν ὑπάρχει οὐδεὶς ὁ φρονῶν ὅτι εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος οἱονδήποτε ὅπερ νὰ ἀναλάβῃ ἁπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἑτέρου. Οἱ Ῥῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἴδια ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἑτέρου τινὸς συμφέροντος τὸ ὁποῖον συνέπιπτε τότε νὰ ἦναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαραλλάκτως ὅπως πολλαὶ πρότε-

ρον δυτικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία καὶ ἡ Ἱσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὅλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ῥωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἤτοι ἐφ' ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ῥῶσοι ἑλλήνιζον, τοὐλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐῤῥώσιζον. Ἅμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τινων, ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπως δήποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτὰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν, τὸ ὁποῖον ἀπήτει τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία, ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τήν τε ταὐτότητα τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ἐσάκις εὕρισκε συμμάχους οἱουσδήποτε, ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως, καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπείας τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικάκει κατ' οὐδενὸς, καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτηδείας νὰ δράξῃ αὖθις τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτὸ, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ῥώσους.

Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανωτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προϊστορηθέντα οἰκτρὰ γεγονότα, οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ῥωσίας συνεννοήσεις. Τῷόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τρισκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ, ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσὴφ Β'. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὁριστικόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον· ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ

τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις της, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσὴφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 σεπτεμβρίου 1782 ἔγραφε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου πρὸς ὑμᾶς ἐμπιστοσύνης ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μὲ ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ὑπὸ τὸν ῥητὸν ἐκ μέρους μου ὅρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτατον τῶν ἐγγόνων μου, μέγαν δοῦκα Κωνσταντῖνον. Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῇ ταὐτοχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ῥωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἑνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς.* Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δοὺξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἑτοίμη νὰ παράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου πᾶσαν διαβεβαίωσιν, ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσει ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἕνα ἡγεμόνα.»

«Σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ῥωσίαν ὁ Εὔξεινος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῇ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους.» Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσὴφ προσέτι τὴν ἵδρυσιν καὶ ἑτέρου χριστιανικοῦ κράτους ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῆς ῥωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα, καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστο-

σύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλάς. Ταὐτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικὸς, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑτέρας τινὸς δυνάμεως.»

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 νοεμβρίου ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ Ἰωσὴφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἱδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἑνετίαν ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἡ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 ἰανουαρίου 1783 παρετήρει ὅτι «εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.»

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτῷ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ῥωσίας ἄνδρες Ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἅπαντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραφον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολὰς πομπώδεις, δι' ὧν ἀπεκάλουν αὐτήν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγοὺς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα, προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντῖνον, καθυποβάλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κων-

σταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῆ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν· ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα, παρεκίνησαν αὐτὴν αὖθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἴάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία ἥτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300,000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἑνούμενοι μετὰ τῶν Ῥώσων, νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν, οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα, ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται ἑνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν, καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον, ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν. Κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ τοσούτους μεγάλους ναυτικοὺς ἄνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβάδειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ῥωσίαν, κατῴκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἱδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα, διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας ῥωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναύτης οὐδὲν ἧττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν Ἰανουάριον τοῦ

1788 εἰς Τεργέστην ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονείαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὁποῖα καὶ ὁπόσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι' ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὅλα ἔτη ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἑνὸς μόνον ἠξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὅπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ' αὐτοῦ *Ἀθηνᾶ τῆς Ἄρκτου*. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἓξ ἐχθρικὰ πλοῖα, καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἓξ, ὥπλισεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ ποία ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων ἄδηλον. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὀκτὼ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ *Ἀχιλλεὺς* ὑπὸ τὸν Ζυγούρην, ἡ *Μαρία* 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκην, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ταταράκην. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης ἥτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρὸν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων τὰ ὁποῖα ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυρπολικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι' ἧς προσαγορεύει αὐτὸν *ἀνδρειότατον ἥρωα*, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν δια-

δοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονείαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκαρίου πελάγους οἵαν ἤθελεν ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ περὶ ἧς σώζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέαν μετὰ πλοίων ἐννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρό τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν Ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδροῦτζον, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσέως ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημότατος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἴσως φανῇ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Εἴδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι ἀπαντήσει τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἁρματωλῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονὸς ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ ᾄσματος·

Τ' Ἀνδρούτσ' ἡ μάνα χαίρεται, τ' Ἀνδρούτσ' ἡ μάνα κλαίει,
Ἔχει τοὺς γιοὺς ἁρματωλοὺς καὶ καπεταναραίους.

Τῇ 6 ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεφάνη μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ μετὰ τρίωρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ' αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἧττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἧττα ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοὐλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἑλληνικῆς, τὰ δ' ἑλληνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν, καὶ δύο τῶν πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακατσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιοῦσαν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῶν ἐναντίων

ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλασίας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἑπτά, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ὥστε συνεκροτήθη ἀγὼν φοβερὸς περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν χῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἓν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὀσμανικὴ ναυαρχὶς φέρουσα 74 πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸν *Ἀχιλλέα*· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὶς ὠπισθοχώρησε καὶ ἑνωθεῖσα μετὰ πέντε Ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς *Μαρίας* τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἕλληνας καὶ τραυματίσαντες τόν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρισκαίδεκα ναύτας, ἐκυρίευσαν τὴν *Μαρίαν*. Ἕτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἓξ μεγάλα πυροβόλα, προσεκολλήθη εἰς τὴν *Ἀθηνᾶν*, τῆς ὁποίας τὸ κατάστρωμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν τοὺς εἰσπηδήσαντας, ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν ἦναι ἀληθὲς, ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυβατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἓξ. Ἐνόμισεν ὅμως φαίνεται συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπὸ αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, ἀποβαλὸν τὸν πρυμνήσιον ἱστὸν καὶ τὸν κεβερνήτην αὐτοῦ, κατώρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυβατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες διεσώθησαν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγα-

γὼν θρυαλλίδα εἰς τὴν ἐναπομείνασαν ὀλίγην πυρίτιδα, ἀνετινάχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ῥίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῷ τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῷ οἱ ἱστοὶ τῆς *Ἀθηνᾶς* εἶχον βλαβῇ καιρίως, καὶ αἱ κεραῖαι κατακοπῇ, καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῇ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέῤῥεε, καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλὴν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἐπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπήρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς *Ἀθηνᾶς* δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν *Ἀθηνᾶν*, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικοὺς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ προειρημένον ᾆσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει·

Σὰν πιάστηκαν 'ς τὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐγ' ὡς τὸ βράδυ,
Πολλοὶ κλέφταις σκοτώνονται τοῦ καπετὰν 'Ανδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3,000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἡττήθη· ἀλλὰ ὑπάρχουσιν ἧτται ἀντάξιαι νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόῤῥωθεν θεατὴς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης

αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος ὅστις περιεποιήθη ἅπαντας τοὺς περισωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν Πάτμιον Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνικήθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐγκωμίαζε τὴν γενναιότητα αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους, ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοὐλάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ Ἐνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος εἶπε πρός τε τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐὰν ἀπωλέσατε πέντε πλοῖα, 600 ναύτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωματικούς, ἡ δόξα ὑμῶν ἔσται ἀΐδιος.» Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, ἀπονείμασα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσεις αὐτοῦ ὁ ἥρως τῆς Βοιωτίας ἕνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἀναδιοργανώσας τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μοῖραν ἡτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα ὅτε, ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας, ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας διαταγάς, ἐπαναληφθείσας τῷ 1792 μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτήσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι, *ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην αὐτῆς, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἐδικήν του*, ἐξέδωκεν ἔντονον κατὰ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτύρησιν κατὰ μῆνα μάϊον 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταίναρον λακωνικὴν παραλίαν μετὰ τοῦ Ἀνδρούτσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁρμητηρίου τούτου ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνέπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν ἐπί τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποβιβασθέντας πολεμίους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπεὶς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Ῥωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 1796 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδωρήσατο τῷ ἀνδρὶ γενναίαν χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ

Λάμπρος ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν κατεστάθη εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804. Οὐδὲν ἧττον εὐκλεὴς, ἀλλὰ οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου του Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Ἀκαρνανικὴν, ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἁρματωλῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ῥούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἑπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6000 πολεμίων καταδιωκόμενος, ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν· παραδοθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν, ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησε.

Πρὶν καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' εἰσήγησιν τῆς Ῥωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἴδομεν, ἔκρινεν εὔλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθῆκον νομίζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ γενναιότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα ῥωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἄρθρου ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενικὴ, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἄρθρου 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἄρθρου 8 ῥητῶς συνεφωνήθη ἡ ἄνευ λύτρων ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Καὶ εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξίαι ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἴχομεν εἴπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ

ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ῥωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἀλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ **1821** ἡ Ῥωσία ἐξηκολούθησε προταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ **1789** ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ **20** ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλώδει ταύτῃ αὐτῆς πορείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἠθικῶς ἅμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ **1797**, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέων Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἑνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμίῳ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἰονίους νήσους καὶ ὅσα εἶχον διασώσει οἱ Ἐνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἠπείρου, ἀπένειμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τῇ **1** αὐγούστου **1797** τὰ περὶ τούτου. «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβιβασθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἄπειρον λαοῦ πλῆθος συνέρρευσεν εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἃς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅτε ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προΐστατο δὲ τοῦ πλήθους ὁ ἀρχιερεύς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὺν εἶπεν αὐτῷ. Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὕρει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλείζονται τὰ ἔθνη· ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτὸν διὰ τοῦτο, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ αὖθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὺς ἀνοίξας τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον, ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὁμήρου Ὀδύσσεια. Ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλ-

ληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ εὔχονται. Ἀπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους, θέλουσιν ἀνακτήσει τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἃς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μὲ ἔπεμψεν ἕνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μὲ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικά τινα πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος.»

Δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπετάθη οἰκοθεν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ ἀδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῇ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικήν. Ἐκ τῆς διτόμου συγγραφῆς ἥτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίνῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν, ἐξάγεται, ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικόν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἧς μνημονεύει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὁπωσδήποτε πᾶσαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπώδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 αὐγούστου ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ. Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέρει μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκείνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλούτου καὶ

εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῆ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνόν, ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα.» Καὶ πάλιν τῇ 13 σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἑξῆς. «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας πρέπει νὰ ἦναι τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὁριστικῶς.»

Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνα περιωρίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσας ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη εἰς Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας, ἤτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φερὰς, ὁ Ῥήγας, ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλὴς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγορᾷ σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχὴν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παίδευσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι, τῇ προστασίᾳ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικὰ νάματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ Ῥήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις, ἐπέστη ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογένην ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννοήσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδείας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέλαβε συνεργοὺς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτον δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάνογλου, καὶ σύναμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἁρματωλῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἵνα

δὲ διαφωτίσῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἠσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος*, καὶ *Στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου*, καὶ *Προσωρινοῦ πολιτικοῦ κανονισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ὕμνων* ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὅλην ἀδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυροφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ *θούριος*,

Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε 'ς τὰ στενὰ
Μονάχοι 'σὰν λιοντάρια, 'ς ταῖς ῥάχαις ς' τὰ βουνὰ,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις, καὶ συγκινήσεις, καὶ ὁρμὰς τοιαύτας ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἵστατο τὸ ἔθνος.

Ὁ Ῥήγας ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἑστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην· καὶ ἐκεῖθεν εὗρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἐνετίᾳ συνέντευξιν, ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματά του συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ῥήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περῥαιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περῥαιβὸς ηὐτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ῥήγας ἐξαπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φυλακισθῆ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσει τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχύν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλλη-

φθέντες ἦσαν ὀκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπερορίαν· ὁ δὲ Ῥήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τοῦτο ἔμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὗτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἴστρον, ὁ Ῥήγας ὅμως ἀντιστὰς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ῥωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον, ἐδέησε νὰ φονευθῇ διὰ πυροβόλων ὅπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας, κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράζας τουρκιστί· «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσει καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπόν!» Ταῦτα δὲ ὡς προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μνήμην ἱεράν, ἣν ἀπεικόνισεν ἡ παροῦσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ πανεπιστημίου.

Ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ῥωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτὴ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἀνάμιξιν τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινδύνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ῥωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου, ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν, ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πολέμιον ἐκεῖνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης. Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἐταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, ῥωσοτουρκικὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἑπτανήσου

κατὰ μάϊον τοῦ 1799. Τότε ὅμως παρήχθη τὸ ζήτημα, τίς θέλει ἀποβῆ ἡ ὁριστικὴ τῶν ἑλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ῥωσία οὔτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτὰς, οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νὰ τὰς διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσωσιν ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψ. Πύλῃ φόρον 75,000 γροσίων. Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἠπείρου πρώην ἑνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βούθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἠξίου ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιώδες ἄξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐφεξῆς διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἕνεκεν ἑτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων δυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν. Ὁπωσδήποτε μετὰ τοσούτων αἰώνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἑλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπὰς, ἐπὶ τέλους ὅμως ἠξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος.

Ἀλλ' αἱ φιλικαὶ τῆς Ῥωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἑπτανήσῳ οἱ Ῥῶσοι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ ὀσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάραττε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἑνὸς οἱ Ῥῶσοι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, κατατάξαντες τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τάγματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξερράγη πρὸς βορρᾶν ἡ σερβικὴ ἐπανάστασις, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον οἱ Ὀσμανίδαι ὡςαύτως ἔργον τῆς Ῥωσίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι πλειότερον ἕνεκα τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. Κα-

τὰ ἀπρίλιον τοῦ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία μεταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ῥωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις οὐδέποτε ἀνεδείχθη πολεμία τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα πρόμαχος τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος τῆς Ῥωσίας, ἡ δὲ Υ. Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Οὐδετέρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτει νὰ τὴν προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἑαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι· ὥστε ἡ Υ. Πύλη ἢ ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν ἐπεῖχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἢ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νὰ τὴν ἀκρωτηριάσῃ. Ἕνεκα τῶν περιπλοκῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διβανίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες, ἡ μὲν ρωσαγγλικὴ, ἡ δὲ γαλλική. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι, ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρωσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος συμμαχίαν, προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κατακτητικῶν τῆς Ῥωσίας βουλευμάτων· οἱ δὲ ῥωσίζοντες, ὧν ἐπρώτευον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ τῆς Μολδαυΐας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἤξιουν ὅτι προκριτωτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ῥωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέχουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφιταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς Σεβαστιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ' αὐτῶν προχείρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκ τῶν δύο καθαιρεθέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων κατέφυγεν εἰς τὴν Ῥωσίαν, ὁ δὲ ἧττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἐνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν Μολδαυΐαν κατὰ ὀκτώβριον 1806. Ἡ Πύλη, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας ἀγωνιζομένου ἀδιαλείπτως ν' ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ' ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψη-

λάντην καὶ τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὅμως ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ῥωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαῤῥυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Ναπολέοντος, ἐκήρυξε τῇ 30 δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τούτου γενομένου, ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴν τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ἐθεώρει ὀλέθριον εἰς αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς Ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν φεβρουαρίου 1807 ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομιζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινεν ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαρίθμους Γάλλους ἀξιωματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι. Ἐβασίλευε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων Σελὴμ ὁ Γ΄. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλάνθρωπος καὶ καλοκάγαθος, ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταῤῥύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρα δυσηρεστήθησαν οἵ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι. Ὅθεν τῇ 28 μαΐου 1807 ἐξερράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις δι' ἧς καθῃρέθη μὲν ὁ Σελὴμ Γ΄, ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ΄. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περιπλοκὴ δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰς Τίλσιτ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηδόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τῳόντι διὰ τῆς

εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματίᾳ φρούρια, καὶ μετ' ὀλίγον ῥητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπό τε τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομήν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατάστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη.

Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος Ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς, ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐπὶ ἁπάσης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων Ἕλληνάς τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ἄλλως δὲν ἤθελεν ἀποβῇ ἀδύνατον αὐτῷ νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐπ' αὐτῶν κυρίως ἐρειδόμενος νὰ ἱδρύσῃ ἴδιον ἰσχυρὸν κράτος, ὅπερ, ἐὰν ὁ νέος δυνάστης ἠσπάζετο προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ἠδύνατο οὐ μόνον τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν νὰ καταστήσῃ περιττήν, ἀλλὰ καὶ καιριωτάτην ἔκτοτε νὰ ἐπαγάγῃ μεταβολὴν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἦτο μικρός, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἵ τε

Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταβάλῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος, θέλομεν λάβει κατωτέρω ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν πλειότερα τινά. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχέων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τοῦ **1770** καὶ **1790**, δὶς δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσει τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατά τε τὸ ἔαρ τοῦ **1790** καὶ κατὰ ἰούλιον τοῦ **1792**. Ἀλλ' ὁ ἡρωϊκώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγώνων αὐτῶν διεξήχθη ἀπὸ τοῦ **1800—1803**. Τῷόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ **1800** ἐτράπη αἴφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος **10,000** ἄνδρας. Τίς Ἕλλην δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἅμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περῥαιβοῦ εἰκονισθείσας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἠπείρου μπέϋδων συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὅμως τοῦ Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ, ἐματαίωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύναι τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος, ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἧττον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἔσωζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαιδρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρύξαντος τοῦ Ἀλῆ **500** γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλήν, ἀντεπεκήρυξαν οὗτοι **10** φυσέκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου· καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἑνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐζήτησαν τὸ κτῆνος ὑποσχόμενοι ν' ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου, ἀπέδωκαν Τοῦρκον αἰχμάλωτον ἀξιοῦντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗ-

τος καὶ οἱ Σουλιῶται δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1803, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση, ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σοῦλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὑδάτων πηγάς, συνήνεσαν τελευταῖον, ὄχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου βούλωνται μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἀλῆς ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα αὐτῶν, διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἔμειναν δὲ εἰς ἁγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἕτεροι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χῶρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἔτι πολεμεφοδίων. Ἀλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τοῦρκοι καὶ εἷς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῆ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ βεζύρη· ὁ δὲ, «καμμίαν», ἀπήντησεν ἀμέσως, «δὲν δύναται νὰ μ' ἐπιβάλῃ τιμωρίαν», καὶ κενώσας τὸ ὅπλον του ἐπὶ τῆς πυριτοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἑαυτόν τε καὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπιορκήσει· ἡ δὲ ἐπιορκία αὐτοῦ, ἐὰν ἐπήγαγε νέας καταστροφὰς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαρίθμου κατεδιώχθησαν δυνάμεως, τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν, ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἑπτάνησον Ῥώσων, διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς τὸ Ζάλογκον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα με-

τεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηντλήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδονίσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλὰ ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτικὴ, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσει αἱ παροῦσαι ἐκνενευρισμέναι γενεαί! Καὶ ἥψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἑκάστη εἰς τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτὸ, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡςαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσον ἅπασαι ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν νυκτερινὴν ἔξοδον καὶ δι' αὐτῆς ἐξ 800 διήλασαν 150 εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος ὅπερ συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσο, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡςαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἐτράπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ῥῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἄγγλων· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν, εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν· τὸν δὲ Ἀλῆ πασᾶν καθωδήγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγήν του, προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ῥωσίας στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀλῆ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου

καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ τῶν ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνιος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ, ὑπετάχθησαν. Ἀλλὰ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νίκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατείαν παράτολμον, ἀπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὀσμανικὰ στρατεύματα ὁ Νίκος δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατώρθωσε νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνέβη καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπεγράφετο εἰς Τίλσιτ ἡ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ῥῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἑπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελὴς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσει αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάβιν εἶχον φανῇ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι,

Σάμιοι, καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ρωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμψαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Τούκαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Βαλλῆν, ἠχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὀσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποβιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ὅστις διῴκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου τοῦ μετ' ἔπειτα ναυάρχου Μιαούλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τόν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον κάθοδον τῶν ὀλίγων πρωκρίτων ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἁρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκίαθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων, ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ Πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νιαούσης ἁρματωλὸς Ῥομφέης καὶ ὁ Νίκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ρωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νίκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιηρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας ὧν ἑκάστη

ἐκάλειτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· *Βάλτος, Μωριάς, Ῥούμελη, Ὄλυμπος, Ἄσπρη θάλασσα, Σκιάθο* καὶ *Κασσάνδρα*. Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὀσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις.

Μαῦρο καράβι ἀρμένιζε 'ς τὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
Εἶχε πανιὰ κατάμαυρα, καὶ τ' οὐρανοῦ παντιέρα.
Ἐμπρὸς κορβέτα μ' ἄλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε·
«Μάϊνα! φωνάζει, τὰ πανιὰ, ῥήξετα, λέγει, κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιὰ, οὐδὲ τὰ ῥίχνω κάτω!»
«Μὴ μὲ θαῤῥεῖτε νειόνυφη, νὰ 'γῶ νὰ προσκυνήσω.»
«Ἐγῶμαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα.
«Τράκο λεβέντες! ῥήξετε 'ς τὴ πλώρη τὸ καράβι!
«Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε.»
Οἱ Τοῦρκοι βόλτα ἔῤῥιξαν, κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ 'ς τὸ χέρι.
'Σ τὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει.
'Αλλᾶ! 'Αλλᾶ! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου 1807 προεβλήθησαν οἱ καταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἑνὸς μονοκρότου (φρεγάδος). Ἡ καταστροφὴ τῶν ἁρματωλῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὀσμανικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλήτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατάστασιν· ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἄγγλου κυβερνήτου, ἥτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἁρματωλῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφήσωσιν οὕτω ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τῳόντι ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ δεκέμβριον, παρεκτὸς τοῦ Νίκου Τσάρα

παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπτετο ἐκ διαλειμμάτων· νὰ παύσῃ ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἁρματωλὸς Χασιῶν παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλευόμενος τοὺς Ἕλληνας καπεταναίους, συνεκάλεσε σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἁρματωλῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλοις καὶ Λαρίσῃ Τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡσαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 μαΐου, τὴν εἱμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν· ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκαν μετὰ 600 ἀνδρῶν, ἔδραμεν εἰς Ὄλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκᾳ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτὰρ πασᾶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων· ἀλλ' εὗρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τοῦρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρομέων· ὁ Ἀλῆς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιορκίας ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τόν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἁρματωλίκια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου, συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβερὰς βασάνους καθυπέβαλεν εἰς οἰκτιστον θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἀλῆς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα

αὐτοῦ τοῦ νὰ ἱδρύσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμανικοῦ κράτους. Ἀφ' ἑνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἀφ' ἑτέρου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καί τοι ὑπώπτευε ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὗται αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρὸς, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχεται αὐτὸν ἕνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῇ 28 ἰουλίου 1808 καθηρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμοὺτ Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ῥουστσουκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη, ἑνὸς τῶν θερμοτέρων ὀπαδῶν τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελὴμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγνιον αὐτῶν, μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἓν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ῥωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίρροπος· ἀλλὰ κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1810 ἠττηθέντων τῶν Ὀσμανιδῶν περὶ Ἴστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ' ἃς οἱ Ῥῶσοι ἀπήτησαν ὑπέρογκα. Ἀπήτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαυίας καὶ ἐκ Βλαχίας, ν' ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ Ὀσμανίδαι ἀνεδείχθησαν ὀπωσοῦν εὐτυχεῖς, ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ῥώσου στρατηγοῦ Κουτούζοφ. Τότε ἐπανελήφθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἥτις καὶ συνωμολογήθη τῇ 28 μαΐου 1812. Οἱ Ῥῶσοι ἐφάνησαν μετριώτεροι εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν ἢ πρότερον· καὶ τοῦτο διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγνόει βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζέ τις ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐσύμφερεν αὐτῇ νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἅμα ὁ Ναπολέων περιῆλθεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ῥωσίας

δυνάμεις, κατέπεισε τὴν Υ. Πύλην νὰ ἐνδώσῃ· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζοφ ἐπεδείξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ῥωσίαν τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διανομήν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ῥώσους ἡ Βεσσαραβία καὶ μέρος τῆς Μολδαυΐας, διετήρησαν δὲ οἱ Ὀσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Υ. Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ' ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἴσοδον τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν, ἐθανάτωσε κατὰ ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντελέσαντα Δημήτριον Μουρούζην, συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἵ τε Μουρούζαι εἶχον δίκαιον, ἥ τε Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀνακάμψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας· καὶ ἐνῷ ὅλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἐγκαίρως συνομολογηθεῖσα, ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσει ἡ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἴδομεν τωόντι, ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσει, ὅσα ἐδικαιοῦτο, ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως καί τοι ἔσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἔτι τοσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν, διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπῄτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ. Πλὴν τούτων ὡρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῆ ἐγγυήσεις ἐπιτήδειαι νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἡ Πύλη ἐδικαιοῦτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐτῶν· προσέτι ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσει εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελά-

γους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τό τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ῥωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου, τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει μετὰ τὴν νίκην ἐὰν ὁ λογαριασμὸς δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημόνευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη διότι πρώτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν μετ' ὀλίγον θέλομεν ὁμιλήσει) καὶ ἰδίως τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ῥωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψώνῃ φωνὴν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

Ἐν τούτοις ἡ τοιαύτη τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου ἔκβασις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία, δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἐπτάνησον καταφυγόντες ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἥσυχοι. Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως ἀφ' ἑνὸς μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ ἀφ' ἑτέρου μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐμελέτησαν νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητὰς, καὶ 500 Γάλλους πυροβολιστὰς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἱδρύσωσι κυβέρνησιν συγκειμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 Ὀσμανιδῶν, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτὴν ἤτοι φέρουσαν ἐξ ἑνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρὸν καὶ νὰ παραπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου, εἶναι ἄδηλον· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἄδηλον ὅσῳ ὁ πρω-

τουργὸς αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς Ὀσμανίδας ὡς ἁπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε καταστήσει ἐκποδὼν ἅμα μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὁλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, νὰ καταλάβωσι δὲ αὐτὴν ὁριστικῶς, εἶχον πρόδηλον συμφέρον νὰ διάγωσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἁρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς, οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλητοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα. Ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον, τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς ἃ διηρέθη, ἐλαυνόμενα πανταχόθεν συντόνως, ἀντέσχον ἐπὶ πολύ· ἄλλα μὲν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι, καί τινα ὑπετάχθησαν, ἢ καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ. χ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπόσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονίτζης, ἐνῷ ὁ ὑπ' αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατελέγησαν μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχε τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ πόθου, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.

Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, ὅπως καὶ τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα· ἀλλὰ ἐνῷ τὰ τελευταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ὁλοσχερῆ τῶν Ὀσμανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσωζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἀλληλοδιάδοχον προστασίαν τῶν Ῥώσσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις

διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῇ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορρῶγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὁλοσχερῆ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ Πάργα διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ, ὅτι οὗτος θέλει καταβάλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημίωσιν 150,000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσί τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύξαντες δὲ τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ κάλλιστα εἰδότες ὁποία περιμένει αὐτοὺς τύχη, ἀπεφάσισαν ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, νὰ πέσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἄγγλος Ἄδαμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατράπου, κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὗται κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς βριθούσης τοσούτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἄγγλοι ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνεσκευάζοντο. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάζῃ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν· ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλία, οὔτε ἴδιόν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα, ἐξακολουθοῦσα ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας ηὐχαρίστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 1812, τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε

πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὸ μὲν ὑπείκουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν υἱόν του Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας, διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἄρχων ἀπολύτως ἁπάσης τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἔτι δὲ καὶ μέρους τῆς Ἀλβανίας, ἦτο περὶ τὸ **1819** εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γίνῃ γαιῶν πώλησις, ἐὰν δὲν κατεβάλλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματος· ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων ὅσοι ἀπέθνησκον ἄνευ ἀῤῥένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σῖτον φέροντες ἀντ' αὐτοῦ νέον· εἰσέπραττε, πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτήτας, ὥστε οὗτοι εὐχαρίστως ἐπὶ τέλους ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσιφλίκια ἤτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἔτι ἀπὸ τοῦ **1804** αἱ ἐτήσιαι πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντο εἰς **10—12** ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων καταπιέσεων ἀπεθησαύρισεν ἀποταμίευμα **500** περίπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικόν του σῦστημα συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυσὸν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβερὰν ταύτην τυραννίαν ἐπεκάλυπτεν ἐξωτερική τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἥτις ἠρίθμει τότε **40,000** κατοίκων· Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἀπεθαύμαζον αὐτὸν καὶ ἐκολάκευον, ἀποκαλοῦντες *μέγαν πασᾶν* καὶ *νέον Πύῤῥον*. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅσοι ἀνωμολόγουν τὰς κακουργίας του, ἐζήτουν νὰ περικοσμήσωσιν αὐτὰς ὁτὲ μὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἓν τῶν ὡραιοτέρων τεράτων ἀφ' ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις», ὁτὲ δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν *νέον Ἰουγούρθαν*. Τὸ δὲ δεινότερον, εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, οἷος ὁ Ἰωάννης Κεροσοβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ὁποίῳ μυρίας ἐπεσώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσήγγι-

ζεν ἡ ὥρα καθ' ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ Β' δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐλεμάδων, ἀλλὰ ἀπαλλαγεὶς τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐὰν πραγματωθῶσιν αἱ μεταῤῥυθμίσεις τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχὴς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Γ'. Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκεῖνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες ἥκιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας, καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν Χουσεῖν Καραοσμάνογλου, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κιατίπογλουν καὶ πλείστους ἄλλους, ἔστρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον, καὶ ἐπὶ τέλους διότι περὶ τὴν τούτου καθαίρεσιν εὐλόγως ἤλπιζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὅθεν κατὰ μάϊον τοῦ 1820 ἐξέδωκε Χάτι-Σερὶφ δι' οὗ ἀνεκήρυττε τὸν Ἀλῆν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν ὑπῆγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ τότε προεχειρίσθη μὲν πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλῆ ἐχθρὸς Ἰσμαὴλ Πασόμπεϋς, ἑπτὰ δὲ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἤπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐ-

τῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπεϋν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθροὺς, τοὺς Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν καὶ πόθων πόρρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη· ὅθεν τινὲς, περὶ τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμὸν, ὅστις ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκοῦν τὰ Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως συνήθως ἠγωνίζοντο· ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεϋ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνηλίσκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ, συνεννοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὀμὲρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Μουκτὰρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῆ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν ὅτε ὁ Μάρκος ἀπήτησε τὴν παραχώρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἔτι Σουλίου, ὑποσχεθεὶς ὅτι Στερεοελλαδῖται καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα ἐπανέλθωσι δήθεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καί τοι ἔχων μυρίους λόγους ἵνα δυσπιστῇ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων ὑποσχέσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμολογήθη οὕτω ἡ συμμαχία, καὶ τῇ 6 δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται, τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα σώσωσι τὸν Ἀλῆν, ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ἥτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευάζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς *Φιλικῆς ἑταιρείας* μεθ' ἧς ἐγκαίρως εἶχον συνεννοηθῆ ὅ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σοῦλι καὶ μετὰ ἕνα μερίπου μῆνα τὴν Κιάφαν, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ

πασᾶ πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὀχυρὰ ταῦτα χωρία Μούρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νότην Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μάρκον, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πῖσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄρτης Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριβόντων κυριωτέρων ὀπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν ἐπισήμων τουρκαλβανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 ὀκτωβρίου 1820 διαλαμβάνουσαν ὅτι, «ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλίγου μέλλει νὰ ἠχήσῃ». Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορκούντων τὸν Ἀλῆ πολεμίων. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμφύλιον ὀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὁριστικῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἠναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ ἰανουάριον 1821 ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου Πασόμπεϋ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στρατείας τὸν γενναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουρσὶτ πασᾶν, διοικητὴν ὄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατὰ φεβρουάριον εἰς Μολδαυΐαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ μάρτιον ἡ μεσημβρινωτάτη τῶν ἑλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσίτη. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς καὶ αἱ νῆσοι, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς· ὥστε ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ὀσμανικὸς στρατός, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶχεν ὀπωσοῦν ἀσφαλισθῆ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικρότου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης, καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1 ἰανουαρίου 1822 *ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν.*

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πράχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων, καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγούμενα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξαμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820, προηγήθησαν οἱ ἆθλοι τοῦ Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάβα. Τῶν ἄθλων τούτων, οἱ πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ῥήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ Ῥήγα ἐγένοντο κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ ταύτης τὸν τοσαῦτα διαπραξάντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἁρματωλικὸν ὀργανισμὸν τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μεϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπανόν, τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα ἀπαντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον τὴν εὐρεῖαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθεῖσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβὲρ τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, τὸ αἱματηρὸν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὴν ἐπανάστασιν τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βετρινιτσιωτῶν, Γαλαξειδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρας κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἱσπανίας διεξαχθείσας· πάλιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η' παρασκευασθὲν, καὶ τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῇ προτροπῇ τῆς Ἐνετίας, αἵτινες, καθόσον πρὸς τὰ ὀπίσω βαίνομεν συναρμολογοῦνται ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος ὅπερ, τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἁλώσεως τῆς

Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῆ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον διδακτικὰς εὕρομεν εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κρῖκος τῆς μακρᾶς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπάστως μεθ' ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων ὅσοι διεξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἰς τινα πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον· ἰδίως αἱ μαχιμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἁρματωλοί, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιᾶται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκριῖνον πάντοτε τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς *ἑταιρείας* ἀπέβη τῳόντι σωτήριον ἅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερόν τινα ἑλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν, προϋπῆρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκατάβλητον ζωτικότητα.

Ἀλλὰ τὸ ἔθνος δὲν ἠρκεῖτο νὰ πολεμῇ. Παρεκτὸς τῆς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐν μέρει δικαστικῆς αὐτοῦ διοικήσεως περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἤδη, καὶ τῆς μετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰ γενικὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πράγματα περὶ ἧς ὡςαύτως διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις, εἶχε καὶ ἰδίαν τινὰ ἀστικὴν διοίκησιν διὰ τῶν λεγομένων τότε *Κοινοτήτων*, ἀνενδότως ἐν αὐταῖς ἐργαζόμενον πρὸς αὔξησιν τῆς τε ὑλικῆς αὐτοῦ εὐπορίας καὶ τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Αἱ κοινότητες εἶχον ῥίζας βαθείας ἐν ταῖς ἕξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅλως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι, ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρ-

νησις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατωτάτην αὐτῶν διοίκησιν, ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἤτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους *ἄρχοντας* καὶ *προεστοὺς*, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὸν ὅρον *ὁμὰς τοῦ χωρίου* ἀναφερόμενον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ῥωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, ἀπαντῶμεν τὸν ὅρον *μητροκωμία* ἤτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος. Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται *πρωτεύοντες* καὶ *πατέρες τῶν πόλεων*, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικοῦντες (σελ. 44 καὶ 45 τοῦ δ' τόμου). Ὅθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, ὃ ἐστιν οὐδόλως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως τοσαῦται ἄλλαι δοξασίαι περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἧς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδία αὐτῆς κατάστασις, τοὐλάχιστον μέχρι τῆς πρώτης τῶν Φράγκων ἐπεμβάσεως, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημέναι τῶν ἱστορικῶν τῆς δύσεως γνῶμαι. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων· καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμοσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους ἀλλοιώσεις περί τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι· ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία εὗρεν αὐτὰς προϋπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, διετήρησε δὲ αὐτὰς ἑπομένη εἰς τὸ γενικὸν σύστημα ὅπερ

ἔλαβεν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως ὅλων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Μὴ λησμονήσωμεν τωόντι ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὀσμανικοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον. Ἀκόμη τῇ $^{1}/_{16}$ αὐγούστου **1821** ἔλεγεν ἐν τῇ ἀπειλητικῇ ἐκείνῃ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· *τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ ἔκπαλαι ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον τῆς Υ. Πύλης.* Τούτου ἕνεκα ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν· τούτου ἕνεκα ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προϋπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν, ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες, ἄρχοντες, προεστοί, ἐπίτροποι*, τουρκιστὶ δὲ *κοτζαμπάσιδες*. Αὐτοὶ διῴκουν τὰς κοινότητας, καὶ ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικαὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ *καδῆ* ἢ τοῦ *μολλᾶ*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰςέπραττον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικοὺς φόρους, διῴκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενείας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἑκάστης οἰκογενείας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον ἤτοι ἀμέσως ἤτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πάρεδροι τοῦ Ὀσμανίδου διοικητοῦ ἤτοι τοῦ βοεβόδα· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινώνουν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλικίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾷ ἐδρευόντων.

Ἀλλὰ ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιο-

μόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ ἀνωτέρῳ σχεδιογραφήματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογὴ τῶν προεστῶν ἦτο σπανίως καθολικὴ, καὶ ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξε ποτὲ ἄμεσος. Τοῦτο καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶτον τοῦ ὀργανισμοῦ *τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψηφισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὁρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον, οἱ ἔφοροι τῶν χωρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, «ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων της τοὺς ἐκλέκτορας,» ἐκλέγουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡσαύτως τὸ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργανισμοῦ *τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς κάθε κοινότητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσιν ἕνα ἢ δύο προεστῶτας, ἀναλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου.» Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ προεστῶτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμήματος· καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τελευταῖον ὁ ἀπὸ 9 νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστατῶν ἤτοι τῶν βουλευτῶν νόμος ὁρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐϋπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ' αὐτοὶ . . . . . νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ἡ ὁποία νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐϋπολήπτους ἄνδρας . . . . . καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκταὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἕνα ἐνιαύσιον παραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμφρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιωτῶν.» Παρεθέσαμεν ἁπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νομίζομεν ἀκριβὲς τὸ πολλάκις γραφὲν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκαστος ἐνῆλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστῶτες τῶν κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνερχομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαίνει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἴσχυε παρ' ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄμε-

σος καθολικὴ ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὅμως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολικὴ καὶ ἄμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθὴς, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα;

Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἀμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρὰ ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὅμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνερχόμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δ' ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφόδρα περιπεπλεγμένον καὶ περιωρισμένον. Οἱ πέντε προϋπάρχοντες δημογέροντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲν ἦσαν ἐκ τῆς Ἀπλοταριᾶς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16, τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν 5 πρώην δημογερόντων καὶ τῶν 2 ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν, ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Εἰς Σπέτσας οἱ 5 προεστοὶ ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὀπωσοῦν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ὕδρα κατ' ἀρχὰς διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς· κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοὶ, ἐκλεγόμενοι ὅμως ὑπὸ τῶν ἱερέων οἵτινες καὶ τὴν προεδρείαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκροτεῖτο ἡ διοίκησις. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακελίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν

ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιάρχων, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνων τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ὅτι καὶ ἂν ἐγίνετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῆ ἔτι εὐκρινέστερον ὅτε κατωτέρω εἴπωμεν πλειότερα τινὰ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὕδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμας ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὴν Λάρισσαν τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις, καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ αὐτόθι πράγματα λέγει, ὅτι οἱ προεστοὶ ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρὸς παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτω οἰκογένειαι ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὅμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν ἐδημεύετο· ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐκ νέου θησαυρίσωσι καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἐξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφονίαι, πάντοτε δὲ δωροδοκίαι πρὸς τοὺς ὀσμανίδας τοπάρχας, πρὸς ζημίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καί τοι αὕτη εἶχέ προνόμιά τινα τῶν ὁποίων ἐξηροῦντο αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι καὶ διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων χρήσεως ἠδύνατο νὰ μετριάζῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον τὸ προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς προεστοὺς οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας συνῆπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτευούσης ἀνδρῶν ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὀπωσοῦν τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγχανον ἐνίοτε τὴν καθαίρεσιν ἢ τὴν μετάθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἑκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο Ἕλληνας προύχοντας, οἵτινες, προσερχόμενοι εἰς τὴν ἕδραν τοῦ πασᾶ ἅπαξ καὶ δὶς τοῦ ἐνι-

αὐτοῦ, ἐπεμελοῦντό τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστῶν αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Εὐτυχέστερα ὑπῆρξαν πολλὰ ὀρεινὰ τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν εἴτε διὰ συμβάσεων, εἴτε διὰ τῶν ὅπλων νὰ ἀποβῶσι σχεδὸν αὐτοτελῆ, καὶ οὐδὲν ἧττον ηὐδαιμόνησαν πολλαὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἔνθα οὐδόλως κατῴκουν Ὀσμανίδαι, καὶ αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ' αὐταῖς διαμένοντα, ἀλλὰ εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπεσκέπτετο αὐτὰς εἰμὴ ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου, προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῷ ἄρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὁπωσοῦν ἐλευθέρως, ἐκτήσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῷ εὔφοροι πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὀρειναὶ κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐνῷ αἱ μεγαλήτεραι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεραι, πολλαὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἴδια κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν, ἐξαιρέσει τῆς Χίου, ὅλαι αἱ λοιπαί, Κρήτη, Ῥόδος, Κύπρος, Μιτυλήνη, Σάμος, ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεραι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἄγονοι, ἄνυδροι καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὅμως διέφευγον τὴν ἀδιάλειπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκοπτον πολλάκις θαυμασίως. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς, καὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἀπὸ τούτων ἔλειπον πολλάκις διαιρέσεις ὀλέθριαι, προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμβασιν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Ταῦτα προεκθέντες περί τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ' ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐρχόμεθα νὰ

εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ μερικώτερον, περὶ τῶν καρπῶν οὓς παρήγαγεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὀνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἤτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελὸν, τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ' αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμινοι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρὰ, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἐταλαντεύετο μεταξὺ 18 καὶ 30,000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἑταιρείας· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περικείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ πρὸ τεσσαρακονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν Ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα, ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι' ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίαι συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερείας τινὰς, ἐπιτηδείας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον συγκειμένην ἐκ 12 κωμῶν καὶ, ὡς λέγει ὁ Οὔρκουαρτ, 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο· Γαλάτιστα, Βάβδος, Ῥιανὰ, Στανὸς, Βαρβάρα, Λιαρίγκοβη, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἴσβορος, Χωρούδα, Ῥεβινίκια καὶ Ἱερισσὸς, ἑκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὡρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστὸν αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφιζον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ' ἔτος τὸν ἀντιπρόσωπόν της

εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἥτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας*, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἕνα γραμματέα διεξῆγον δι' ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόνοι Ὀσμανῖδαι οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἷς ἀξιωματικὸς καλούμενος *μαδὲμ-ἀγᾶς* καί τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ' ὁ *μαδὲμ-ἀγᾶς* οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἁπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα οἱ βεκίλιδες ἀπεφάσιζον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὅ τε *μαδὲμ-ἀγᾶς* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ βεκίλιδες, εἰς Μαχαλᾶν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ ἐρείπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ ἀνεγερθέντων δαπάνῃ τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1805 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ *μαδὲμ-ἀγᾶς* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύϊ καὶ πλούτῳ Ἰσμαήλμπεϋς ἐπέτυχε παρὰ τῆς Υ. Πύλης νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ *μαδὲμ-ἀγᾶ*, καὶ ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδόλως ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὁμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατώρθωσαν διὰ πληρεξουσίου των σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλμπεϋν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν *μαδὲμ-ἀγᾶν* καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχήν, ἥτις ἀμέσως τῳόντι διώρισεν ἕτερον *μαδὲμ-ἀγᾶν*, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι' ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαροῦ. Πλὴν τούτου ἑκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ' ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφὴν τοῦ *μαδὲμ-ἀγᾶ*, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται. Τὸ ἰδίως

περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόοδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῖται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυριάρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἱσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιοῦντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σώζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν, ἔσωζον σύναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὔρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν ὅσους πρότερον ἀνεζήτουν ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοίκων. Οἱ Μαδεμοχωρῖται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν, εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτῳ εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ καδδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ *μαδεμ-ἀγᾶς* ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς Ὄσσης καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσσης καὶ θαλάσσης, ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὁλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ Γάλλος Βωζοὺρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν περικειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριο-

τρόπως τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ Γάλλος συγγραφεὺς, εἰς 4,000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικὴν, ἐργαζόμενοι ὡς σμῆνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἡ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία, δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Διὸ οἱ ἄγριοι Μουσουλμάνοι τῆς Λαρίσσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῷ ληστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δὶς ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν οἵτινες καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βάφουσι τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσιν αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα παράγοντα κατ' ἔτος 2,000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βάμβακος 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ δισχίλιοι καὶ 500 οὗτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέστην, Λείψιαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεύθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πόλεις, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν ἀνῆκον εἰς ἰδίας ἑταιρείας, ἔπειτα ὅμως, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημίου διαγωνισμοῦ, συνηνώθησαν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερόρρυθμον ἑταιρείαν. Ἕκαστος ἰδιοκτήτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἑταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλαχίστη καταβολὴ ὡρίσθη εἰς 5,000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20,000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλούσιοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἁπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν οὕτως εἰπεῖν μικροτέρας τινὰς ἑτερορρύθμους ἑταιρείας περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἀλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύναμα μισθούς τε καὶ κέρδη, ἐπηύξησαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὡρίσθησαν εἰς 10 $^{0}/_{0}$ κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρ-

δος προσηύξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600,000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1,000,000.

Τῆς ἑταιρείας προΐσταντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίοις ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφήν· ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφὴν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους συνεταίρους ἐν Βιέννῃ, ἥτις ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν, εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λείψιαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην, ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτὰς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπετετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῖς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἤτοι τὴν μεταβίβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἕνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἑταιρείαν, ὁσάκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά της εἰς Θασσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἓν τῶν ἄρθρων τοῦ καταστατικοῦ ὥριζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ ἦναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ κάλλιον μὲν διανεμηθῶσι μεταξύ των τὰ ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἑστίας οἱ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἄρθρον διελάμβανεν, ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλουσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ ἓν τοὐλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυριωτάτοις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἑταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνηέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐφηρμόζετο, ὥστε ἅπαντα τὰ βα-

φεῖα παραδόξως ηὐδαιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἑταιρείας ὑπερηύξησεν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 %, ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας τῆς ἐπαγαγούσης τοσούτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμούς, τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμολογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καί τοι διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καί τοι ἀναγκαζόμενον νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐνόπλως διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς, κατώρθωνε διὰ τῆς ἑτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν ὁμόνοιαν. Ἡ ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίοις ἁρμονία, διεσπάσθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διηρέθησαν εἰς δύο φατρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθριαι· προσετέθη ἔπειτα ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαγχεστριανῆς βιομηχανίας καὶ αἱ ἐπίβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνέργειαι, διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων, τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη, ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ ἠρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι ὁ κοινοτικὸς ὀργανισμὸς δὲν παρήγαγε παρ' ἡμῖν ἀγαθοὺς καρποὺς εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὰ Ἀμπελάκια. Ὡςαύτως ηὐδοκίμησαν αἱ κοινότητες καὶ εἰς πολλὰς τῶν μεσημβρινωτέρων τῆς Ἑλλάδος παραλίων καὶ νήσων, εἰς Γαλαξεῖδι, Κρανίδι, Σπέτσας, Ὕδραν, Κάσσον, Θήραν, Ψαρά· καὶ παρήγαγον μάλιστα ἐνταῦθα γεγονότα ἐπενεργήσαντα εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν ἀσυγκρίτως δραστηριώτερον ἢ τὰ προεκτεθέντα φαινόμενα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας αἱ ἑλληνικαὶ παρα-

λίαι καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέχουσαι τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Ῥωσία. Εἴδομεν ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30,000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέϋδες τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μιτυλήνης, ὤφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν· ἡ μὲν Ῥόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλαὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μιτυλήνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡνωμέναι ὁμοῦ ὥπλιζον μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐνταὐτῷ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790, δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατά τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν, καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμὲν, καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη; Ἀλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τοῦτο στενῶς συνδεόμενον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἴτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Μετὰ τὴν πολιτικὴν συνθήκην τὴν συνομολογηθεῖσαν τῷ 1774 εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρδσῆ, ἡ Ῥωσία ἐπέτυχε τῷ 1783 ἐμπορικὴν συνθήκην, δι' ἧς ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, τὴν Ἐνετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἑπομένως παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους, τὸ ἐμπόριον, καὶ τὰ ὑπὸ ῥωσικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ μέγιστα τῶν προνομίων. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν ὡμίλουν εἰμὴ περὶ *ὑπηκόων Ῥώσων*. Ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους ῥώσους καὶ *ἄλλους εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀφικνουμένους*· τὸ ἄρθρον 26, ἐμπόρους ῥώσους καὶ *ἄλλους ὑπὸ τῆς Ῥωσίας*

προστατευομένους· τὸ ἄρθρον 68, *ὑπηκόους τῆς Ῥωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπὸ αὐτῆς*· τὸ ἄρθρον 69, *ἐμπόρους ῥώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ῥωσίας*. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε, *περὶ ὑπηκόων Ῥώσων καὶ ἄλλων ἀπολαμβανόντων τὴν προστασίαν αὐτῆς*. Ἐκ τῶν διατάξεων τούτων συνάγεται ὅτι ἡ Ῥωσία ἠδύνατο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ἄλλους παρὰ τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ ἡ ναυτιλία ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ῥωσικῆς σημαίας, τῆς ῥωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ δὲ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα πλέον νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους οὓς παρεσκεύαζεν ἡ ἐπέμβασις τῆς ἰσχυρᾶς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικοὺς ἡμῶν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ὀσμανικὴν σημαίαν, διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν προνομίων, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὑρίσκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· προσκληθέντες δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Μητσάκη, εἰδοποιήθησαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ, ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Τῳόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 κατέπλευσεν εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὕδρας πελοποννησιακὴν παραλίαν πολεμικὸν ὀσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις παραστὰς ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὁλόχρυσα φιρμάνια, ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ πάντα ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικήν. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι προκατηχημένοι ὄντες, ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν, ὅτι λυποῦνται μὴ δυνάμενοι νὰ πρά-

ξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος εἰς ῥώσους ἰδιοκτήτας, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθὲς, ἀλλ' ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῇ μεγάλων ὠφελημάτων πρόξενος ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρδσῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ῥωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὔξεινον· διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς θαλασσοπλοΐας. Ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἱδρύθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖτοι τῆς Ῥωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπῶραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες ἕλληνες ἔμποροι προσείλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτω ἀξιόλογον αὔξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐζωογονήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα

καὶ πλειότερα καὶ μεγαλήτερα. Ἐπῆλθον ἐν ταὐτῷ αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας, ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἠναγκάσθησαν νὰ παρασκευάζωνται οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμποριαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατὰς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων αἵτινες καθὸ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν, ἐπερειδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας, νὰ παραστήσωμεν ὁποία ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολεμίων πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἑκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμώττοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας, εἴτε μετὰ πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ **11** ἰουλίου **1790** ἀλγερινὸν βρίκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὁλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου **Bruix**. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν, ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρ-

χετο ἔχον ἀγερώχως πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ Ὁρμητικὸς νὰ ῥίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἱστοὺς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχείᾳ μὲν ἀλλ' ὠφελίμῳ, ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ καθ' ὁλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο πρῶτος, καθόσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ *Σπετσιωτικὰ* γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες, αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν, ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἐὰν οἱ Ἄγγλοι οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμοὺς ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρέθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἅρδην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατώρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως οὐ μόνον ἀνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἕνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικά, προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται, ὅτι ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύωσιν αὐτοὺς ὅπως ἀναφέρῃ εἰς τὰ *Ναυτικὰ* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προ-

καλέσασαι τὴν αὔξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παίδευσιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅσον δὲ ἀτελεῖς εἰδήσεις καὶ ἂν ἔχομεν περὶ τῶν χρόνων ἐκείνων, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσις ἐγένετο μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὕδρα καὶ τὰ Ψαρὰ περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι, ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ὕδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15,000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων καί τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50,000 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἶκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100,000 διστήλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50,000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἡνωμένα μὲ τὰ τῶν Σπετσιωτῶν, ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὕδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊὸν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτῶν ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν ὡς μὴ ὤφελε σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατά τινας ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόνων 153,580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17,526. Μόνη ἡ Ὕδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὡπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18,000 ναυτῶν, ὡπλισμένα δὲ δι' 6000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς

Ἑπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόνων 61,449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὕδρα 27,492 τόνους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15,797. Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι, Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσος, εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόνων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόνων καὶ πλήρωμα 12,000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὁρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ, 44, τῇ δὲ τρίτῃ, 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος Πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὁρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὕδραν πλοῖα 59, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ πλοῖα 40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματά τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς ἐνῷ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὕδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά· ἀλλὰ τὰ πυρπολικὰ δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150. Πῶς ἐὰν τὰ πλοῖα Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῷ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόνων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61,449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόνων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153,580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὕδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου Πίνακος, εἶχε καὶ ἑτερά τινα τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκεύασαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἐφημερὶς τῆς 26 μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλήτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους, ἀλλ' ὀλιγωτάτους ναύτας.»

Διατί ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πλη-

ροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἴχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηολόγια ὅταν ἠξεύρωμεν ὁπόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι, καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους, δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἴς τινα συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἴχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5,156, τόνους δὲ 297,424, ἄνδρας δὲ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864, εὑρίσκομεν 24,949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς σημερινοὺς τόνους, 300,000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόγους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25,000 περίπου ἀνδρῶν, πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18,000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίας καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ ὅλων τῶν ἄλλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰδήσεων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει, καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων, ἦσαν τότε ἀσυγκρίτῳ πολυπληθέστερα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἕνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον, ἦσαν ἀναγκαίως καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἠσκημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἄνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρωϊκὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν

ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ηὐτύχησαν τῳόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομεν τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιᾶτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλὰς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειὼ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργὼ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεὺς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον· ὄχι τὸν ἑλληνισμὸν ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων, ἀλλὰ τὸν ἑλληνισμὸν ἐντὸς τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον ἔμελλον νὰ ζήσωσι καὶ εἰς τὸν ὁποῖον τοσαύτην εἶχον πεποίθησιν, ὥστε πρὶν ἐπιτείλῃ ἔτι ἐπὶ τῆς δεδουλωμένης πατρίδος, ὡς παρόντα ἐχαιρέτιζον καὶ ἐπανηγύριζον.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῇ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν, ἄνευ τοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἐρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ὅσας εἴδομεν προαγαγούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίοις βιομηχανίας. Ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος, εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικὸς, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τῳόντι ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἁπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι αἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ

προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἁπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἡ δὲ χρεωκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ὑδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες, συνέκειντο ἐξ ἄρθρων 29 τὰ ὁποῖα διηρημένα εἰς μέρη τρία ἐκανόνιζον, πρῶτον, τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον, τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον, τὴν ἑταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 Ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πρᾶγμα ἀσυνείθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας,» καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσιν εἰς τὰς ἀταξίας ἐκείνας οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσιν. Ἕπεται ἆρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι, ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; Ὄχι βεβαίως. Ἕπεται ὅμως ὅτι οἱ ἀπορώτεροι, συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων, ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἑκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ὅτι δὲ εἰς δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν τὰ μάχιμα ἅμα καὶ δυσάγωγα τέκνα τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐξάγεται ἐκ τούτου ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς ἔκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιοῦντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπείσθησαν νὰ διορίσωσι, παρεκτὸς τῶν 4 δημογερόντων, ἕνα διοικητήν, ἢ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστις ἐκλεγόμενος κατ' ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διά-

στημα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα, ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅστις, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημόσια πράγματα, ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκείνων προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ πρότερον ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1800 ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταράττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ἠσθάνθησαν ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταχτήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστικωτέραν καὶ ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητήν, ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα ζαμπίτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἢ διοικητής, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασᾶ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστῶν συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Ἀνάργυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλὰ οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτα εἶναι τὰ ἐν Ὕδρᾳ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενόμενα.

Εἰς Ὕδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ εἰς Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡςαύτως νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἕνα, τὸν ῥέκτην Γεώργιον Βούλγαριν. Ἐλάβομεν καὶ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἢ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὅμως αἱ ὑπηρεσίαι ὅσαι ἀπήτουν τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἱστοὺς ἀναρρίχησιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμὸν, διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὕδρα, ἀφ' ἧς ἐκτήσατο ναυτικὸν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἰς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἱκανότητι καὶ ἀξιωθεὶς τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεΐν, ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκλη-

ρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι Ὀσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησίθρησκοι ὄντες, καὶ ἐξαιρέτως Ἕλληνες τὴν καταγωγήν, οἷος λ. χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνων αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους, οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ὕδρας πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον δι' οὗ ἐγένετο ἡ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, δὲν σώζεται ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ὕδρᾳ προκρίτων ἀπὸ 17 δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ῥητῶς λέγεται, ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βάρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως «δι' ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων.» Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοὐλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ' ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνέκαθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκλελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν,» ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους *συνδίκους*, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων, ὅτι θέλουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνει.» Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκοκυραίων, οὐδὲν διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν· ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται, ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ προύχοντες διῴκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι' ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν

ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπασις τῆς νήσου Ὕδρας, ὑπόδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ·» καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοιάρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακτοποίησιν τῆς Μάνης.» Ὁπωσδήποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητὴς Ὕδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως, συνεκρότησε πολιτοφυλακὴν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινῶν τιμωριῶν τοὺς ταραξίας καὶ τοσοῦτον ὠδοκίμησεν ὥστε τῷ 1803 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ὕδρᾳ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προεχειρίσθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἴσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815 ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν δαψιλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδυσφόρουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ, οὐ μόνον ἐν Ὕδρᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὕδρᾳ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν, ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς Ὑδραίου Λαζάρου Κουντουριώτου, κατώρθωσαν δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχήσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλήθη, διὰ μόνης τῆν ἠθικῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀνέκαθεν ἐκτήσαντο, πολιτευσάμενοι πρὸς τὸν λαὸν ὡς πατέρες, καὶ ἀδελφοὶ, καὶ σύντροφοι.

Ἑτέρα ὁμὰς ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐδαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωριὰ τοῦ Βώλου. Ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς, ὅστις κατήγετο ἐξ ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιαῖς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἐνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιότερον δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς. «Αἱ ἀνω-

τέρω ῥηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατάφυτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλεργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιοῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικὰ, ὅπου καὶ μικραί τινες βιβλιοθῆκαι εὑρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς ἐπονομαζόμενον. Κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμὸν, ἐξηρτημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των.» Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βώλου γράφων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότιμα καὶ ἰσοδίκαια. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ξορίκτη καὶ ἡ Λαμπνοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τζαγκαράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιαΐς· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν· ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάταις εἰς τὴν Μακρηνίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστὴ εἶχεν ὑποκείμενα αὐτῇ 7 ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικὸς ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονὸς, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀκμαιότερα ὅλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφὴν, αὐτὸς ὁ Οὔρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε. «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινα δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικούμενα δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων ῥωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαρίθμων, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους.» Καὶ ὅμως ἐλεηλατήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Οὔρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τούτου διεξῆγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετάξης καὶ μαλίνων σκεπασμάτων δι' ὧν ἐπρομήθευον ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι, ὑπῆρ-

χον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἠλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Καὶ νῦν μεταβαίνομεν εἰς τὸ πολυθρύλητον Σοῦλι. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανοί τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὀσμανικὴν κατάθλιψιν, ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο, δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἷς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης, ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπὸ αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σοῦλι. Ὅπως δήποτε περὶ τὸν χῶρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλαὶ οἰκογένειαι· ἡ τῶν Ζερβάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθίας, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγκλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5,000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν 4 χωρία· τὸ Σοῦλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀβαρίκον, καὶ τὴν Σκμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο τετραχώριον. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ᾠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων ὄρους εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφιοειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φοβεροῦ λαβυρίνθου βαράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἐγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον καὶ πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σοῦλι ἢ Κακοσοῦλι, τὸ Ἀβαρίκον καὶ ἡ Σκμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ χείλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Ἀλλὰ καθόσον ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ ἔποικοι ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικοῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχῶρι, οἱ Κοντάταις, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα

χωρία καλούμενα *ἑπταχώριον*, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφόρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρ' ἐκτὸς ὅμως τῶν 11 τούτων ἱδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγάδες τοῦ Μαργαριτίου 60 περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7,000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἱδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο *Σουλιῶται*· οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων, *Παρασουλιῶται*. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὁμοσπονδίας· οἱ δεύτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διηρημένοι εἰς γενεὰς ἢ φάρας ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχῶρι καὶ τὴν Γκιονάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι, τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προϊστατο ὁ ἐπισημότερος ἢ ἀνδρειότερος αὐτῆς ἀνὴρ, ὅστις καὶ διῴκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν συνέδριον ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὁμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσήρχοντο εἰς τὰ ἀρχικὰ 4· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60, μόνοι οἱ ἐπ' ἀνδρείᾳ διακεκριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σοῦλι, ἤθελεν ἐπέλθει δεινὴ τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων ἔλλειψις, τὸ δὲ διότι συμφερώτερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοί τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωναν εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν ραγιάδων φόρον, ὅ ἐστι τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἀφ' ἑτέρου εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων· ὥστε ἦσαν ἄρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ παπάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἀλλ'

εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἠπείρου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματείαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περῥαιβὸς περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἅρματα· μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ' αὐτὰ ξυπνοῦν.» Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, ἀλλὰ ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὕτη ἡ συμπολιτεία ὡμοίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60, ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κρᾶμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἑλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλείσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται οἵτινες ἔβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματός των τοσαῦτα ἔνδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγείλει πρὸ καιροῦ τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσιν.

Ἐν Ἠπείρῳ δὲ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι πολλαὶ ὁμοσπονδίαι εἰρηνικώτεραι καὶ ὁμοιότεραι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὄπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὡρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης ἀπαντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἥτις συνέκειτο ἐκ 40 ἑλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον ἐν

τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὼς αὐτῶν ἢ δημογέρων. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχίνοες ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφυεῖς ἰατροί, τὸ ὁποῖον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν.» Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὡρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες καλούμεναι μὲν *Βλαχοχώρια*, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμεμιγμένοι, ἐλάλουν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διηρημένα εἰς δύο κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν προίστατο ἡ κώμη ἡ καλουμένη *Καλαρρύτη*, τῆς δὲ ἑτέρας ἡ *Συράκω*. Ἕκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικοὺς ἄρχοντας, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης τῶν δύο κωμῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρύτας, ἥτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτᾶτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς παραλίους πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν. Ἀπεδήμουν ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ παλινοστίας· καὶ ἐπανερχόμενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἀξίας 100 καὶ 200,000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθά, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἁπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαιρέσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγορᾶς, ἥτις κατώρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἢ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὀπωσοῦν τὰς καταπιέσεις τὰς ὁποίας παρ' αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυστυχέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν

ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ αὐτόνομος δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἡ Μάνη. Πρὸ τῆς ἐν ἔτει **1770** ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψ. Πύλην ἦτο φόρος ἐτήσιος **4000** γροσίων, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα *καπετάνον*. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διηρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγὸν, τὰ Κακοβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἑκάστης προΐστατο πάλιν εἷς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὅμως καπετανίαι πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὁμοσπονδίας ἄρχοντα, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον, ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μηδ' εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκεῖνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιοπριλῆς κατώρθωσεν, ὡς εἴδομεν, ἐν ἔτει **1690** νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου προχειρισάμενος μπέϋν τῆς Μάνης τὸν Λιβέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ **1770** ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν, ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύλης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς **15,000** γροσίων, ὁ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπέϋς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἁπλῆ ἐπικύρωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιᾶται δὲν ἐπείθοντο ἀ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τού-

των ἀναδειχθέντα. Ὁ ἄρχων οὗτος προσεθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ πρεσβυγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττῃ τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15,000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὧν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαιοῖ, ὅτι ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιούτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἥτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία δὲν εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ εἰμὴ πρὸς τὴν σουλιωτικήν, ἐντελῶς διαφέρουσα τῶν ἄλλων ὅσων προεμνημονεύσαμεν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὁρμητήριον πολλῶν προηγουμένων κινημάτων, καθάπερ διὰ μακρῶν ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, μετέσχε καὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως ἐν αὐτῇ διέπρεψε διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων.

Ἐκ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία κὐδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλὰ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαδείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισσαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον πολὺν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι περὶ τὴν ἐμψύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἕνεκα

τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἡ δὲ Χίος καὶ τοι περιλαμβάνουσα κατοίκους Ὀσμανίδας καὶ ὑποκύπτουσα εἰς ἴδιον ὀσμανίδην διοικητὴν, δὲν ἐμαράνθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφυΐας τῶν κατοίκων αὐτῆς ηὐδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρόν· μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὅτε οἱ Χῖοι ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἵδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπηβόλῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ περ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἴδομεν, ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ μεθ' ἧς διεξήγαγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι, ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν, συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἶδός τι ἀγαθῆς ἀριστοκρατίας ἧς προΐστατο εἷς δημογέρων, ὅστις ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διῴκει συνετῶς ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευε τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ χρείας τυχούσης συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠδυνήθη νὰ διασείσῃ αὐτὴν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις, ἀλλὰ οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστοὺς ἀσκηθέντας ὁπωσοῦν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καί τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι, ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Ἐκ τῆς βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἷόν

τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως ταύτης τῶν πραγμάτων ἐξάγεται νομίζομεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαίρετον τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τίνας τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιωρισμένης, εἴτε δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς, εἴτε δι' ἁπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν, ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοινοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἕνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ, τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν καταπαύσει ἔτι τὸν περὶ κοινοτήτων λόγον, διότι καθῆκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτεράν τινα καὶ περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις εἰ καὶ μὴ διατελέσασα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὅμως ἱστορικὸν ὄνομα τὸ ὁποῖον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ, φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν περιέργειαν παντὸς Ἕλληνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, διελάβομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλάκις· νῦν δὲ θέλομεν εἰπεῖ τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ Γάλλος Guillet ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρισίοις σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον *Ἀρχαῖαι καὶ Νέαι Ἀθῆναι*, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθήνας ἰδίως τὸν φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la Guilletière, ἀληθῶς ὅμως συνεγράφη ὑπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ Guillet μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἔργον κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθήναις τότε ἐνοικούντων Γάλλων καπουκίνων. Εἰμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγηταὶ μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῷ οἱ καπουκῖνοι, οἰκοῦντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ διαφόρους ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, παρέσχον πολὺ ἀσφαλεστέ-

ρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ 1670 ἤτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐρρύγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σωζόμενος Παρθενών. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἕως 16,000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετράπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσὶ πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὔρωστοι, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ᾄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἦχος τῆς φωνῆς των ἔχει τι τὸ σκαιὸν ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρρέθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιῶδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὅτι ἵνα ὁμιλῇται καλῶς ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν τῶν Ἀθηνῶν, ἦχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον ῥημίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἐξαιρέσει τοῦ καβουκίου. Αἱ τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν ἑλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πασᾶν, ἀλλὰ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν κισλὰρ-ἀγασὶ ἤτοι τὸν ἀρχιευνοῦχον τοῦ βασιλικοῦ σεραΐου, ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν· τὸν βοεβόδαν, ἤτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην ἤτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διῳκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριτωτέρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χηρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων τούτων ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περουλὸς, οἱ δύο

Σκληροὶ, Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολὸς, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπεναλδοὶ, ὁ Σταμάτης Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὁμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πίλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ὁτὲ παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις, ὁτὲ παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἐνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιοτέρῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτότυπα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καδῆ, ὅπως καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο κατὰ τύπον μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιοι ὀσμανικαὶ ἀρχαὶ ἥκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὁσάκις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον, ἐπετύγχανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἓν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος Γάλλος περιηγητὴς, ὁ Σπὸν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ὑπεβλέπετο ἡ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροθρήσκων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ συγγραφὴ τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως ἧς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδειοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος ὅπερ προσέφερεν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὁποῖον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα σκηνήν τινα τὴν ὁποίαν δὲν

δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὸ χαρακτηριστικωτάτην τῆς τε ἰδιαζούσης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος ἅμα φιλοπατρίας δι' ἧς ἀείποτε διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, λέγει ὁ **Guillet**, ὑπῆρχεν ἄμπελος κάκιστα καλλιεργημένη, εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν τόσον εὔρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μονονοὺ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος τὸν ὁποῖον ἐπίομεν προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθην νὰ μὴ τὸν ἐλέγξω, διότι τοσοῦτον παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἷς τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφυέστερος, λαβὼν τὸν λόγον μὲ ἀπήντησεν ἰταλιστί, καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τῳόντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἄμπελον. Ἀλλὰ, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ εἰμποροῦν νὰ κρέμωνται ἐκεῖ 2,000 ἔτη χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν, ἐκυττάξαμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν ναμμονεστέρων μάλιστα, ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῇ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισσὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενεμημένος εἰς τοσαύτας διώρυχας, ὥστε δὲν παρεῖχεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλεσιν τοῦ σίτου. Καὶ διατί δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους, παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων; Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κατεσκευάσαμέν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδούλευον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν, πολλὰ καὶ ποικίλα εἴπομεν μεταξὺ ἡμῶν λατινιστὶ περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῷ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προσέλαβον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἦθος ὡσεὶ ἐγκαυχώμενοι ὅτι εἶπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μηδὲν λέγων· ἕτερος δέ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει ἀκόμη, παρετήρησεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώ-

πους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέπαιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀπαντήσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἁπλαῖ παιδιαί, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμετέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτήσεων, προσθείς, ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύτης εὐφυοῦς εὐηθείας, ἥτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἀλλ' εἷς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες, ὅτι ὑπελάμβανεν αὐτοὺς εὐφυεστέρους τοῦ ὅτι ἦσαν· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ ὕφος τόσον ἀγροϊκὸν καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβρίθειαν, ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνήρ τις ἔνδοξος τῆς πόλεως των ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυρίευσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ ἐκύτταξαν ἀποροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστέρους τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβουλον, τὸν Ἀρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον κατὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ μὲ ἠρώτων ἐὰν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ χριστιανοί, ἐὰν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Σταμάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον· «τί μὲ μέλει, εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιοδώρων σας; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωνος, ἤθελεν εἶναι πολὺ μωρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγκοι ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου τοσοῦτον διάφορον τῆς ἀρχαίας, ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην ἡμῶν, θλίβονται διότι πόλις τοσοῦτον ἔνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρβάρους καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδιακόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Εἰμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη

νὰ ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως ἣν οἱ χριστιανοί σας ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἆρά γε δίκαιον; Δὲν ἠρκέσθημεν νὰ σᾶς μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ὁμιλῶν ὁ καλόγηρος, καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὀπωζοῦν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἥτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιότατα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ μὴ ἑνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἥτις τοσαύτας ἐπήνεγκε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγάς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραζεν, εὐκαιρίαν μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον καταστροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῆ ὅτι τὰ ὀσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλλεγομένων παίδων καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσάρου τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς.» Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικήν, τὴν τουρκικήν, τὴν λατινικήν, τὴν ἰταλικήν, ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἷς

τῶν τριῶν διδασκάλων, οἵτινες ἡρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστῶτες, ἦσαν λόγιοι ἄνδρες, μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψαν κατ' ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, ἐξαιτούμενοι συγγνώμην διότι τὸν ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιευνούχου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν καθαίρεσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἣν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Περῤῥαιβὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας καὶ ἥτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατής, ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾶται ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου, προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἀκμάσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ. Τῇ 7 δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν ἧς ἔτυχεν ἐν Πειραιεῖ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν ἀρχῶν τῇ 15 νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς ἀπήντησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐν στολῇ, ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκούς, οἵτινες προσέφερον αὐτῷ τὰ σεβάσματά των, καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, «ἔφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον τὸ ὁποῖον παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ φάγω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος τὸ ὁποῖον μὲ περιέμενε. Δὲν εἰμπόρεσα δὲ οὔτε τὸν ἐγχώριον οἶνον νὰ πίω, διότι εἶναι τοσοῦτον ἀρωματικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ῥητίνης, ὥστε καὶ πρὶν τὸν γευθῇ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν.» Πολλὰ δὲ προσειπὼν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων, ὑπόσχεται ὅτι θέλει ὑποβάλει ὑπόμνημα ἀκριβὲς περί τε τῆς πολιτικῆς καὶ

τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθημέρου περιηγήσεως ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσῖνι, ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροιαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὑρέθη.

Ἔχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλὰς ἐπὶ τῆς μικρὸν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἐνετούς, μὴ προβλέποντες ὁπόσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῆ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὁπόσον ἐλεθρίως ἡ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσει εἰς τὰ περισωζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῳόντι τῇ 25 σεπτεμβρίου βόμβα εἰςπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν τοῖς προπυλαίοις, ἀνετίναξεν αὐτήν, οὐ μικρὰν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὸ ἑσπέρας, 26 σεπτεμβρίου 1687, φοβερὰ ἔκρηξις ἔσεισε πάντα τὰ περίχωρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης ἥτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὕπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡμέραν ὁ Γερμανὸς Ὄμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τινων τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἥτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν εἰμπορεῖ τις νὰ τοὺς ἐννοήσῃ διότι ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακεὶμ Ζὲν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισωθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14,000 οἰκιῶν, ὅπερ

εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιαληθεστέραν πληροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἠρίθμει 15 ἕως 16,000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἄννης Ἀκερχιέλμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσσης Κενιξμάρκ, ἥτις συνώδευσε τὸν σύζυγον αὐτῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὤφελε χάσμα, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς ἥτις ἐγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνῇ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ῥόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμησσαν *ἀφεντίναν* καὶ ἀποτείνοντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον ἡ *ἀφεντιά σας*. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετά τινος ἀνεπαισθήτου εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὡδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἰατροῦ τινος, ὅστις ἠξίου ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἓξ περίπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῆ τὸν ἐνετικὸν στρατόν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοίκησις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τῶν μέσων τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων διενέξεων αἵτινες ἀνεφάνησαν καὶ ἐνταῦθα ὅπως καὶ εἰς ἄλλας κοινότητας. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ἀξίωμα ἐξηκολούθησεν ἐπισκιάζον αὐτὴν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, διότι ἐνταῦθα πρὸ πάντων δὲν ἔπαυσαν προσερχόμενοι οἱ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ περιηγηταί, οἱ τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συντελέσαντες εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἱδρύθη, ἰδίως διὰ τῶν παροικούντων ἀλλοδαπῶν, ἡ *Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων* τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν

ἀκμῇ τότε τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδιστρίας, ὅστις καὶ κατώρθωσε νὰ περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὔνοιαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων, καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης, ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομάς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἵδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλὰ ἠλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ *ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων* καὶ τοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδοσιν, εἰμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν *Φιλικῶν ἑταιρείας*, ἥτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος. Οὐδὲ ἐφύη ἡ τῶν *Φιλομούσων ἑταιρεία* ἐν χώρᾳ ἀνεπιτηδείᾳ νὰ καλλιεργήσῃ αὐτὴν καὶ προαγάγῃ, διότι πρὸ καιροῦ τότε εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναπτύσσεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁ διανοητικὸς τοῦ ἔθνους βίος.

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικήν. Ὅθεν δύο ὡσαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διετυπώθη οὐχὶ βεβαίως δι' ἀμέσου ἐπιδράσεως τοῦ μουσουλμανισμοῦ πρὸς ὃν οὐδέποτε ὡκειώθημεν, ἀλλὰ κατὰ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις ὅπως αὗται ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἐτροπολογήθησαν.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθὺς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε

καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρεισδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὡμοίαζε τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἱππότης μεσαιωνικὸς ἢ βυζαντινὸς βασιλεύς. Τῶν ἱπποτῶν παρεδέξατο ἐν τῷ στρατῷ τὸν βαρὺν ὁπλισμόν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας καὶ ὡκειώθη τοὺς τρόπους ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε συμμετασχών ποτε περιφήμου ἱπποτικοῦ ἀγῶνος, καὶ κατελθὼν εἰς τὸ στάδιον ἐπὶ ἵππου πυρώδους, κατέβαλε διὰ μιᾶς δύο ἰταλοὺς νομιζομένους ὡς τοὺς ῥωμαλεωτέρους τῶν ἱπποτῶν (σελ. 566 καὶ ἑπ. 584 καὶ ἑπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Ἕτερος δὲ πάλιν Κομνηνὸς, ὁ Ἀνδρόνικος, δὲν ἦτο βεβαίως πλέον βυζαντινὸς βασιλόπαις κατά τε τὴν δίαιταν καὶ τοὺς τρόπους, ἀλλὰ Γάλλος ἢ Γερμανὸς ἱππότης (σελ. 614 καὶ ἑπ. τοῦ τετάρτου τόμου). Καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἔναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἱδρύσεως δὲ ἔτι τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης βυζαντινῆς μοναρχίας. Ἐν τῇ νέᾳ βυζαντινῇ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἱπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἔκδοτον εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οὓς περιγράφων λεπτομερῶς βεβαιοῖ ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ντζούστρα* ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν *κιντζούστρα* (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊβῖνος εἰκάζει παραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ qui joustera), οἱ δὲ *τόρνε* (tournoi) ἢ τόρνεμεν (tournoiement, tornement). Τί λοιπὸν παράδοξον ἐὰν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο μεταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμήσεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἀλλὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσει φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλέον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἦρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον, εἰς Ῥόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους

νήσους αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους· τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατὸν ὁ δυτικὸς οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγώνων αὐτῆς, ἤσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτω ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὅμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγκοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας, εἶναι τὰ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα *χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὅμως ἤξεύρει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἕλληνος γνησίου, ἀλλ' ὑπὸ Ἕλληνος γεννηθέντος ἐκ πατρὸς Γάλλου ἢ Γαλλίδος μητρός, καὶ ἐμφοροῦνται συνήθως ὑπὸ πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κεῖμενον τὸ ἀποπνέον ζωὴν καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφὴν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσακτον ἢ ὡς προϊὸν τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγκοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἐνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενοῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἄνθη τῆς δύσεως καὶ τῆς ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἐποχὴν καθ' ἣν καὶ τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ ἡμετέρου κόσμου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἀναμφισβήτητος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰς νήσους ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μακρότερον χρόνου παρήγαγε φιλολογίαν ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν

ἔχουσαν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διετυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλειότερα κατάκεινται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν, ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις, ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μὲν, φέροντα ὅμως πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ῥὲ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ῥήγισσας τῆς Ἐγγλιτέρας, τοῦ Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατῴκει δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἀπὸ χαρτὶ λατινικὸ ἐμεταγλώττισά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατά τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἓν τῶν διηγημάτων τοῦ Βοκκακίου. Ἕτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ *ποίημα ἀδέσποτον περὶ πρέσβυος ἱππότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θέμα εἶναι ἓν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἐὰν ἔχωσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα ὅτι εἶναι ἀμφότερα μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραί, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἐνετίᾳ, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι *ὁ πόλεμος τῆς Τρωάδος*, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὅμηρον ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More, ἕνα τῶν περιφημοτέρων Γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12

ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μαρὸς (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασοῦς, ἡ δὲ Μήδεια, Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος, Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοὐλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὀρθῶς **Patrocles.** Ἡ πατρὶς τοῦ Ὁμήρου, ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανοητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς **13** καὶ τῆς **15** ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὄχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι, *ἡ διήγησις ἐξαίρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Παρευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης.* Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς **13** ἑκατονταετηρίδος **Flore et Blanchefleur,** τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πόρρω πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου (**Il Filocopo**), ὅπερ ὅμως ὑπέστη πάλιν ἱκανὰς ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡςαύτως μνημονεύσει τὴν *διήγησιν ἐξαίρετον Βελθάνδρου τοῦ Ῥωμαίου ὃς . . . . . ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ῥηγὸς τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας.* Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὅμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς ἱππότας μετημφιεσμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ *Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης* ἡ ποιηθεῖσα καθ' ἣν περίπου ἐποχὴν καὶ τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντσαν ἤτοι κατὰ τὴν **12** ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λύβιστρος εἶναι ἱππότης Λατῖνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερῖχος, ἴσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερῖκος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ, ἀλλὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικά, τὰ ὁποῖα οὐδαμῶς δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προϊὸν τῆς ἑλληνικῆς δια-

νοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολὺ, καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἢ καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειοτέρας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι ἕτερά τινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὁποῖα φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἴχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθήματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν Ἐρωτόκριτον; Ἐὰν ἡ παροῦσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας δὲν ἔπαυσαν νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετούσης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρον, «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης.» Καθὼς ὁ Κορνάρος, ἐξ Ἐνετῶν ἕλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ᾠκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἐρωτόκριτος, καὶ τοι ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἤθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναὶ μὲν παρίστησιν ἱπποτικοὺς ἀγῶνας καὶ ἱπποτικὰ φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς, οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἐρωτόκριτος, καὶ οἱ ῥῆγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ῥηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μιτυλήνης, τοῦ Ἀναπλιοῦ, τῆς Μοθώνης, τῆς Ἐγρίππου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιᾶς, τῆς Ἀξιᾶς, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου, καὶ τῆς Βλαχιᾶς (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δ' ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν ἅμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἅμα καὶ

χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς ἄριστα παρετήρησεν ὁ Φωριέλ, τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομψοπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἁπλῆ, ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια, τὰ ὁποῖα τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν ποικιλωτέραν· καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιλλογίαν πολλάκις ὀχληράν· ἀλλὰ ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἀγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτση*, οὔτε περὶ ἑτεράτινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπί τινας στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὔμορφην Βοσκοπούλαν* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ*; Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρη, τὰ λειβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιοὺς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δὲ ἁπλοῦς καὶ ἂν φαίνεται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγώτερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαῆ* καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποιημάτων τὰ ὁποῖα δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρεύουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἡ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλουμένη, ὅπως ἠδύνατο νὰ μεταχει-

ρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ *Ἀπόκοπος* κατάβασις εἰς ᾅδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσί τι τὸ συγκινοῦν τὸν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐὰν ἀφ' ἑνὸς ἐνθυμίζουσιν ἐν πολλοῖς τὴν *Θείαν Κωμῳδίαν* τοῦ Δάντου, ἀφ' ἑτέρου οὐκ ὀλίγην οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημώδη τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος ποίησιν.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διδαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα Ἑλλήνων τεχνιτῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσαντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἱσπανίας, ἰδίως ἐν Ἐσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὀπωσοῦν λόγων μετέχοντες Ἕλληνές τε καὶ Ἐνετοί, καθὰ εἴδομεν, ἀναγκαίως ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγωνται ἐξαίρετά τινα τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰς τελευταίας 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὅσων ἡ φωνὴ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ Κεφαλλὴν Ἠλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγκινιανὸν τῆς Ἐνετίας φροντιστήριον, ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ἔτι ὢν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον· διότι, καθὰ προείπομεν, τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλης τῶν Ἐνετῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἐνετίαν ἑλληνικῷ ναῷ τῇ 25 μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκεῖνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾶται ἡ προπαρατεθεῖσα ἤδη ὑφ' ἡμῶν περίφημος πρὸς αὐ-

τὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτον καλλιεπέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα, ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἔπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ *ἀγάπης* λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν ἐριννὺν τῆς διχονοίας. «Ἔπεσεν, ἔπεσεν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαβωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔῤῥιψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἅρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἡ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τώρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν· τὸ ἐκατάβαλεν ὀργὴ θεϊκὴ . . . . . ἔπεσεν ἡ βασιλεία, διότι ἐσηκώθη ἡ εἰρήνη ὅπου εἶναι ὁ στύλος τῶν βασιλειῶν.» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρᾳ, πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἄργει καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ **1811** ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτον προώρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάτης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκοῦφον ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον Ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ *εἰς τὴν Ἐλευθερίαν* εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν ἦναι τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα.

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψι
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψι
Ποῦ μὲ βία μετράει τὴν γῆ.
'Απ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν 'Ελλήνων τὰ ἱερά,
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, 'Ελευθεριά.

Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσούτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ τοῦ θουρίου ὃν ἐποίησεν ὁ 'Ρήγας; Μήπως ὑπὸ ἑτέρου 'Επτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρτιφθόγγως τονισθεὶς, δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἑκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν, καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς, καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

'Εν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. 'Ως ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου·

Libertà vo cantando, ch' è si cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.

Καὶ ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν, καὶ τοῦ Πετράρχα, καὶ τοῦ 'Αριόστου καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡςὰν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἐποχὴν καὶ παίδευσιν ἀνῆκεν ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαρᾶς καὶ ὁ Μαρῖνος Χαρβούρης ὁ στήσας εἰς Πετρούπολιν τὸ κολοσσιαῖον βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπενδοῦσα εἰς ἑτέρας ἐνεργείας περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἴπομέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς 'Ελλάδος χώραις.

Τί συνέβαινε τῳόντι ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐνῷ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἑσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας, ἐπε-

κράτησεν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παίδευσις καὶ φιλολογία, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (τετάρτου τόμου σελ. 631 καὶ ἑπ., 682 καὶ ἑπ.), ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως, ὡσανεὶ προαιρουμένη νὰ διπλασιάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνευματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Λασκάρεων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύθησαν δι' ἔλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἵδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἠπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδείας. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἕλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν, ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παραλίαις, ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολιπομένων 60 ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἁπλῶς ὡς λόγιοι ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγματος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκολουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γνωστὸν ἀνταποκριτὴν τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, καὶ τὸν οὐδὲν ἧττον γνωστὸν μεταφραστὴν τῆς πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθείσης *πατριαρχικῆς ἱστορίας* τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ Μαλαξόν· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐὰν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀμφότεροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χώραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἐνετοῖς ἤτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ

μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες οἷοι λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἔπαρχος, ὁ Φραγκῖσκος Πόρτος, ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἀλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοί, εἰμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὁποῖοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσωζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαίδευτοι. Ὁ Κούμας βεβαιοῖ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Ἀαρίστης κώδικα ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην. «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος . . . . . Τώρα ἐρωτῶ, ἐὰν οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευραν νὰ ὑπογράψωσιν τὰ ὀνόματά των· ἐὰν ὁ πλούσια εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσσης δὲν εὕρισκε γραμματέα νὰ τοῦ γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεώς του, ἐὰν οἱ συνυπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας, ἦσαν ἀγράμματοι· ποῦ εὑρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἁπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὁπωσ-

οὖν πολίτεμα ὅπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ραγιάδες καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετική τις αὐτῶν ἄνεσις. Πρὸ πάντων ὅμως ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελούδου, αὕτη συνέκειτο τῷ **1583** ἐκ **400** καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθη δὲ ἔκτοτε τοσοῦτον, ὥστε τῷ **1635** παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι **474**· Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοί, Ναυπάκτιοι, Κρῆτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἰόνιοι, Μακεδόνες, Θρᾷκες, Ἠπειρῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένῃ κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διῴκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μονεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας, καὶ τῶν λεγομένων Ἀνωνύμων χωρῶν, ἤτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὡρμῶντο οἱ ἄποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες, οἱ συρρεύσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων πρὸς εὕρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρωϊμώτατα μὲν περὶ ἱδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας περὶ ἧς εἴπομεν ἄλλοτε τινά, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ **1626** ἐσυστήθη ἐν Ἐνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνες μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικὰ ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδεύτων ὧν δίκαιον εἶναι νὰ ἀπομνημονεύσωμεν τινῶν τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ κἀγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκείνῳ ὁ Κρὴς Νικόλαος Καλλιάκης, ὁ Ἀντώνιος Προκακιάντης, ὁ Κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κα-

τάντης, ὁ ἱεροκῆρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ Ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μίκος, ἕτερος Ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ Κεφαλλὴν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ Κυθήριος Σπυρίδων Βλαντής, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἀλλ' ἡ ἑνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκειμένη ἐξ ἀνθρώπων οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν, ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας ὅπερ ἔμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται καὶ ἡ ἄλλοτε παρατηρηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν σπουδαία διαφορὰ τῶν ἀποικιῶν ὅσαι ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας, ἀπὸ τοὺς λογίους καὶ πολιτικοὺς πρόσφυγας. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγκεύθησαν, ἐνῷ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσαν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἑνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόντος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἐὰν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ὁ σπόρος οὗτος πρωΐμως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσούτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικοὺς ἄνδρας, ἐὰν ἡ ἔκτοτε ἀρξαμένη διανοητικὴ αὔτη τοῦ ἔθνους διάπλασις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιῤῥωσθεῖσα, ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως, ἀρχικὴ τούτου παραίτιος ὑπῆρξεν ἡ ἑνετικὴ κοινότης. Τῳόντι Ἕλλην τῆς Ἑνετίας, Ἐπιφάνειος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, ἵδρυσε τῷ **1647** δύο σχολεῖα, ἓν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματικὴ, φιλολογία καὶ ἐπιστῆμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἑνετίας κληροδοτήματα τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ **1691** καὶ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ **1732**, ἵνα τρέφων-

τκι ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Ἀθηνκίου Στεφάνου τοῦ Ῥούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ Ἰωαννίτης ὡςαύτως Μάνος ὁ Γιόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐθνωφελῆ βούλησιν τοῦ θείου αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιερώσαντος ἐπὶ τούτῳ 20,000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδότημα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος ἀπένειμε πλουσίαν βιβλίων δωρεὰν τῷ 1698. 5,000 δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένειος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ῥίζος ἱδρυσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκκαν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ Ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰςόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἑνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἕτερος δὲ Ἀθηναῖος ὁ Ἰωάννης Ντέκας ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δεύτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων προικίσας αὐτὸ διὰ 12,000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ῥοῦφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παίδων ἐν Λεβαδείᾳ. Καὶ ὁ Πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751 πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὁποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἅπαντα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἐνετίας νομισματοκοπεῖον, ἡ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου ἥτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἑνετικὴ κοινότης δὲν ἱδρυσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων

καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι' ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἑνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἱδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας,» λέγει ὁ Κούμας. Καὶ κατωτέρω παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου προστίθησιν, ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γιόνμα διαδεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβαρβαρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν.» Ἔτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσοβον, Τρίκκην, Λάρισσαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου.» Ἔκτοτε δὲ ἢ ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἔπαυσαν ὅμως ἀκμάζοντα τὰ ἱδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἑστίας ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παροικοῦντα καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ηὔξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτόθι σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὕπαρξιν τῶν προϋπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ' ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένειος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώϊος, ὁ Βενιαμὶν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιεργείας· εἶναι ἁπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ροπήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικά, τὰ ἐπιστημονικά, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἔργον τέχνης μνήμης ἄξιον οὐδὲν παρήγαγεν ἡ περίοδος αὕτη τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ τὸ βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἠρχίσαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖά τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συνετέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ' ἕνεκα αὐτά τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν ἀείποτε εὐλαβῶς μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ὑπάρχουσιν ἆρά γε τινὰ προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λογισθῶσιν ὡς ἐθνικὸν τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου μνημεῖον; Ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς λεγομένης δημοτικῆς ποιήσεως, περὶ ἧς κατωτέρω θέλομεν πραγματευθῆ εἰδικώτερον. Τὸ ἐρώτημα ἡμῶν ἐτέθη ὡς πρὸς τὰ ἔργα τοῦ νεωτέρου λογίου ἑλληνισμοῦ· καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο διστάζομεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν 200 ἐτῶν ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν ποιήματά τινα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν μετὰ 4 ἢ 5 ἐνιαυτῶν δεκάδας, οἷα τὰ τῶν ἀδελφῶν Ἀλεξάνδρου καὶ Παναγιώτου Σούτσου, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους. Ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἂν ἐπανερχόμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα ὅτι μετεφυτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς ἑσπερίας, δὲν ἐφύησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ ἦναι ἀληθές, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον συνεστάλη τὸ νᾶμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἓν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χρωματίζεται

ἡ τῆς ποιήσεως ἴρις· ὅσῳ δὲ ζωηρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν εἰμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῇ μονότονον, ἵνα μὴ προσθέσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πιστοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἔλλειψιν.

Δὲν ἔχομεν λοιπὸν, ἀληθῶς εἰπεῖν, νὰ προσφέρωμεν ἔτι εἰς τὸν κόσμον ἔργα μεγάλα ποιήσεως καὶ φιλολογίας, ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Πῶς τοῦτο; Τὸ ζήτημα, διατί τινὰ μὲν τῶν ἐθνῶν εὐδοκιμοῦσι περὶ πάντα ταῦτα ἢ περί τινα ἐξ αὐτῶν πλειότερον ἑτέρων, ἢ διατί εἰς ἄλλα ὁτὲ μὲν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος τῆς μεγαλοφυΐας, ὁτὲ δὲ δύει, εἶναι ἓν ἐκ τῶν δυσχερεστάτων τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος· οὐδὲ ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ λύσωμεν αὐτὸ ἐνταῦθα ἐκ τοῦ προχείρου. Θέλομεν μόνον ὑπομνήσει γεγονότα τινὰ τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας ἐπιτήδεια ἴσως νὰ βοηθήσωσι τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ φαινομένου τούτου. Πρὸ πάντων δέον νὰ μὴ λησμονήσωμεν διὰ τίνων δεινῶν περιπετειῶν καὶ ποικίλων ἐπιμιξιῶν πρὸς ἕτερα ἔθνη καὶ δόγματα, διῆλθεν ὁ ἑλληνισμὸς ἐπὶ δισχίλια περίπου ἔτη. Ἐνίοτε αἱ ἐπιμιξίαι ἐγένοντο πρὸς λαοὺς συγγενεῖς καὶ δόγματα οἰκεῖα, οἷον κατ' ἀρχὰς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰ δόγματα τὰ χριστιανικά. Ἐντεῦθεν τότε δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία δημιουργικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ δύναμις, ἀλλ' ἐτροπολογήθη μόνον· καὶ ἀπὸ τῆς 4 μέχρι τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος, παρήχθησαν τὰ ἀριστουργήματα τῶν Βασιλείων, τῶν Γρηγορίων, τῶν Χρυσοστόμων, τῶν Ἀνθεμίων καὶ τῶν Ἰσιδώρων. Ἀλλ' ἔπειτα ἐπῆλθον καταστροφαὶ ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἀλλοιοῦσι τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῶν ἐθνῶν, ὅπως τὰ βαρέα νοσήματα τὴν τῶν ἀτόμων ἰδιοσυγκρασίαν. Ὁ ἑλληνισμὸς ἀνέκυψε μὲν ἀπὸ τῶν καταστροφῶν τούτων· ἀλλ' αἱ ἱστορικαὶ αὗται ἀναῤῥώσεις προβαίνουσι βραδύτατα, μάλιστα ὅταν διακόπτωνται δι' ὑποτροπῶν ὅπως συνέβη παρ' ἡμῖν. Τὸ ἔθνος διεσώθη, ἀλλ' ἅπασαι αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ γλῶσσα καὶ ἡ κοινωνία, οὐσιωδῶς ἠλλοιώθησαν· ὥστε ὅτε ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι ἀνέλαβε κατὰ πρῶτον τὴν συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἐδέησε νὰ ἐπιῤῥώσῃ ἔξωθεν τὸν νέον πνευματικὸν αὐτοῦ βίον. Ἡ ἀνάγκη αὕτη, καθ' ἑαυτὴν, οὐδὲν ἔχει τὸ ἄτο-

πον καὶ τὸ εὐτελές. Ἡ φιλολογία καὶ ἡ τέχνη εἶναι σπανιώτατα ἰδιοφυεῖς· συνήθως δὲ παράγονται ἐξ ἐπιμιξίας, ἥτις ἔχει ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν τῶν φυλῶν ἐπιμιξίαν, δι' ἧς αἱ ἐθνότητες ἀποβαίνουσι πολλάκις ῥωμαλεώτεραι καὶ εὐφυέστεραι. Τοιοῦτό τι ὅμως δὲν συμβαίνει ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ ὑπὸ ὅρους τινάς. Ὁ ἑτερόφωτος πνευματικὸς βίος, δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς ψιλὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἀλλότριον κόσμον· βεβαίως δὲν πρέπει ν' ἀποβάλῃ πάντα ἴδιον χαρακτῆρα διὰ τῆς πρὸς τοῦτον σχέσεως, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ συνομολογήσωσι πραγματικήν τινα μικτὴν ἐπιγαμίαν, ἧς καὶ μόνης οἱ γόνοι εἰμποροῦν νὰ μετέχωσι τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τῶν δύο δυνάμεων ἐξ ὧν παρήχθησαν.

Πῶς δὲ ἐτέλεσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ταύτην ἐπιγαμίαν; Τὸ γεγονὸς εἶναι πασίγνωστον· διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν ἀναδρομῆς. Καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἀντιτάξωμεν κατ' ἐκείνων ὅσοι ἠξίωσαν ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι, ἅμα τὸ ἔθνος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιῤῥώσῃ τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ὡσεὶ ὑπ' αὐτομάτου τινὸς ὁρμῆς ἐλαυνόμενον, ἐστράφη πρὸς τὰς πηγὰς τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ ζωῆς. Αἱ πηγαὶ ἦσαν δαψιλεῖς· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἦσαν κατ' ἀρχὰς προσιταὶ εἰμὴ εἰς ὀλίγους τινὰς, ὅσοι ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν ἀμέσως πρὸς αὐτὰς καὶ νὰ ποτισθῶσι τὸ ζωοποιὸν αὐτῶν ῥεῦμα. Ἵνα τὸ ῥεῦμα τοῦτο διοχετευθῇ ἐπὶ ἅπαν τὸ ἔθνος, ἀπῃτοῦντο χρόνος μακρὸς καὶ περιστάσεις ἐπιτήδειαι· ἠξεύρομεν δὲ ὅτι μεταξὺ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς 15, οὔτε χρόνος ἱκανὸς διῆλθεν, οὔτε αἱ περιστάσεις ἐπέτρεψαν τὴν ταχεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ ἀνατροφῆς. Ἐν τῷ διαστήματι λοιπὸν τούτῳ, ἡ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασις δὲν ἐπενήργησεν εἰμὴ ἐπὶ ὀλίγους τινὰς σχετικῶς ἄνδρας. Ἐκ δὲ τούτου ἀπέβη μὲν ἡ γλῶσσα αὐτῶν καλλιεπεστέρα καὶ ζωηροτέρα, ἐκοσμήθη δὲ τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ οὔτε ποίησις, οὔτε εὐγλωττία, οὔτε ἱστορία, οὔτε τέχνη καλὴ παρήχθησαν· διότι φαίνεται ὅτι τὰ καλὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ προκύψωσιν ἐξ εὐαρίθμου τινὸς ἀνθρώπων ὁμάδος, μηδεμίαν ἐχούσης σχέσιν πρὸς τὴν ὅλην τῆς κοινωνίας κατάστασιν. Καὶ ἴσως

καθὼς τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα δέονται χώρου ἐπιτηδείου, αὐτὰ δὲ τὰ ἀκμαιότερα μαραίνονται ἐὰν μεταφυτευθῶσιν εἰς ἔδαφος καὶ κλίμα ἀλλότριον, οὕτω καὶ τὰ μεγάλα πνευματικὰ, καὶ τὰ μεγάλα πολιτικὰ ἔργα προϋποθέτουσι κοινωνίαν ἱκανὴν νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτὰ, καὶ νὰ θρέψῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ.

Ἠξεύρομεν ἐν τούτοις, ὅτι, ὡς ἐκ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως, ἐξέλιπε καὶ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ζώπυρον τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἀναβιώσεως. Βραδύτερον δὲ ὅτε ἐπανελήφθη τοῦτο ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ἤρξατο πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ὅπως πρότερον, διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως. Καὶ ἔτι βραδύτερον προσῆλθε πρὸς ἡμᾶς ἕτερος ἐπίκουρος, ἡ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἐπίδρασις. Ἀλλὰ καιρὸν εἰσέτι δὲν ἐλάβομεν ἵνα ἐκ τῶν ποικίλων τούτων συνδυασμῶν, ἀπαρτισθῇ ὁπωσοῦν ἀκμαῖος ὁ νεώτερος ἑλληνισμός. Ἐὰν αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου, καθὸ συγγενέστεραι καὶ πρωϊμώτερον ἐπενεργήσασαι, παρήγαγον ἤδη καρπούς τινας ἀγαθοὺς, καὶ ἰδίως τὴν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης διάπλασιν, ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς οὐ μόνον πρὸ μιᾶς μόλις ἑκατονταετηρίδος ἦλθεν εἰς σχέσιν πρὸς ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ σχέσις ἀναγκαίως περιωρίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς εὐάριθμον ἀνθρώπων ὁμάδα. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον οὔτε ὁ πολιτικὸς, οὔτε ὁ κοινωνικὸς, οὔτε ὁ ἀστικὸς ἡμῶν βίος εἶχέ τι κοινὸν πρὸς αὐτόν· ἡ δὲ καθ' ὅλα ταῦτα οἰκειότης μόλις ἀπὸ 40 ἐτῶν σπουδαίως ἀρξαμένη, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπολήξῃ ἔτι εἰς τὴν ἐναρμόνιον ἐκείνην καὶ ὀργανικὴν τῶν δύο βίων διάπλασιν, ἐξ ἧς καὶ μόνος ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς θέλει πορισθῇ πλήρεις τὰς πολιτικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις.

Ἀλλ' ἐὰν ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς δὲν ἀνέδειξεν ἔτι ἀριστουργήματα λόγου καὶ τέχνης, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκανόνισε τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐκράτυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἵνα τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐπενεργῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἴσως ἵνα ὑπάρξῃ ἐν αὐτοῖς ζωὴ καὶ ψυχὴ, ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ διατυπῶνται εἰς γλῶσσαν λαλουμένην καὶ οὐχὶ νεκράν. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ὅπως εἶχε καταντήσει πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος, ἐὰν ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκα-

νόνιστον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν, ἐὰν δὲν ἔπαυεν ἀκρωτηριαζομένη καὶ ἀσχημιζομένη, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷον προσήκει εἶναι τὸν λόγον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαῤῥήδην, οἱ δὲ χυδαΐζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἔκτοτε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὅρον, ἀλλὰ τὸ μῖγμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὸ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδείους πρὸς βαρβαρισμούς, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιξοβάρβαρον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δέον νὰ ἦναι ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα δέον νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλὰ ὡρισμένους κατὰ γραμματικοὺς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογική. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὕφεσιν, ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειοτέρας πρὸς τὴν λαλουμένην, καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ τὰς καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἔμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα, ἀπήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἔκτοτε διὸ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσι

παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως· καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπολογοῦνντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Τωόντι καθόσον ἡ γραφομένη γλῶσσα ἐκαθαρίσθη καὶ ἀνυψώθη κατά τι διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἀνεβιβάσθη μετά τινα χρόνον εἰς τὴν αὐτὴν βαθμῖδα καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λογίων τοῦ ἔθνους τάξεων λαλουμμένη. Τότε ἡ γραφομένη ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ προσωτέρω περί πεε τὸν καθαρισμὸν αὐτῆς καὶ τὸν πλουτισμὸν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀρργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοινωνικιῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔννοιαι ἃς ἔδει νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. Ὅθεν οὔτε ἡ ὕλη οὔτε τὸ εἶδος τῆς γλώσσης εἶναι τὴν σήμερον οἷα ἦσαν ἐπὶ τοῦ Κοραῆ· καὶ ἀρχαὶ ὅμως καθ' ἃς βαθμηδὸν τροπολογοῦνται εἶναι αὐταὶ ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ὁ Κοραῆς ἔθετο. Ἐὰν τὸ μονώροφον αὐτοῦ οἰκοδόμημα ἀπέβη τοῦ καιροῦ προϊόντος πολυώροφον, ἐξακολουθεῖ ὅμως πάντοτε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μὲν θεμελίου ἐρειδόμενον, κατὰ τὰς αὐτὰς δὲ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου ἀναλογίας συμπληρούμενοων. Καὶ οὐδεὶς μὲν δύναται νὰ προΐδῃ ἀπὸ τοῦδε ποῦ θέλει καταανντήσει ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐπίδρασις τῆς γραφομένης ἐπὶ τῆς λαλωυυμένης καὶ τ' ἀνάπαλιν τῆς λαλουμένης ἐπὶ τῆς γραφομένης· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἐὰν ἡ νεωτέρα ἡμῶων φιλολογία δὲν παρήγαγεν ἀριστουργήματα, ἐδημιούργησεν ὅμως ὄργανον τὸ ὁποῖον καὶ ὅπως νῦν ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἴσθημα τῆς μεγαλλωοφυΐας. Καιρὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευυμματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Ἀλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομμένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὁρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταακβολὴ, ἐκρατύνθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ Ῥήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ τρόππος καθ' ὃν ἤξευρον νὰ ἑρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγελίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἔδραμεν αὕτη σωρηδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πριώττης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν ἱε-

ρὸν λόχον ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γιωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἁρματωλῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἔτι εἴπομεν εἰδικώτερον περὶ τῶν κλεφτῶν τούτων καὶ ἁρματωλῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνον πρωταγωνισταὶ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐγένοντο, ἀλλὰ καὶ δημιουργοὶ τοῦ καλλίστου εἴδους τὰς ἐθνικῆς ποιήσεως, ἐνταῦθα μάλιστα νομίζομεν πρόσφορον νὰ διαλάβωμεν τὰ κατ' αὐτούς, ὡσεὶ κορωνίδα ἐπιτιθέμενοι τὸν περὶ αὐτῶν λόγον εἴς τε τὴν εἰδικὴν περὶ τοῦ τότε διανοητικοῦ ἡμῶν βίου πραγματείαν καὶ εἰς τὴν ὅλην ταύτην βίβλον τὴν ἱστοροῦσαν πῶς ἐκυοφορήθη ἡ ἐπανάστασις.

Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἁρματωλοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος (σελ. 595 τοῦ παρόντος τόμου). Ἀλλ' οἱ μὲν ἁρματωλοὶ ἱδρύθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (**1520—1566**), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφὴ ἣν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐκτεινομένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἑνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτὴν ὁσάκις ἡ Ἑνετία ἐκάλει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα. Ὁσάκις δὲ ἡ Ἑνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ τῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἴκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπροσίτων ὀρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ᾆσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν

τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα.

«Μάνα σοῦ λέω δὲν 'μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
«Δὲν εἰμπορῶ δὲ δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου.
«Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
«Νὰ κατοικήσω 'ς τὰ βουνὰ καὶ 'ς ταῖς ψηλαῖς ραχούλαις,
«Νἄχω τοὺς λόγγους συντροφιὰ, μὲ τὰ θεριὰ κουβέντα,
«Νἄχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπὴ, τοὺς βράχους γιὰ κρεββάτι,
«Νἄχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερινὸ λημέρι.
«Θὰ φύγω, μάνα, καὶ μὴν κλαῖς, μὸν δόμου τὴν εὐχή σου,
«Κ' εὐχήσου με, μανοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω'
«Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιὰ καὶ μαῦρο καρυοφύλλι,
«Καὶ πότιζέ τα ζάχαρι καὶ πότιζέ τα μόσκο.
«Κ' ὅσο π' ἀνθίζουν, μάνα μου, καὶ βγάνουνε λουλούδια,
«Ὁ γυιός σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
«Κι' ἂν ἔρθῃ 'μέρα θλιβερὴ, 'μέρα φαρμακωμένη,
«Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζῆ, καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
«Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσῃς.»
Δώδεκα χρόνοι 'πέρασαν, καὶ δεκαπέντε μῆνες
Ποῦ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, κι' ἀνθίζαν τὰ μπουμπούκια.
Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξάτηκε, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
Ποῦ κελαδοῦσαν τὰ πουλιὰ, κι' ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ γένεται σκοτάδι.
Τὸ καρυοφύλλι ἐτέναξε, τριανταφυλλιὰ δακρύζει,
Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυὸ, καὶ ἔπεσαν τὰ λουλούδια'
Μαζή μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλια του ἡ μανοῦλα.

Οἱ ἀρχαιότατοι γνωστοὶ ὁπωσοῦν κλέφται ἀνεφάνησαν ἐν Πελοποννήσῳ. Ὅτε τῷ **1479** συνωμολογήθη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη, ὁ δὲ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἐνετίας Πελοποννήσιος Κορκόδειλος Κλαδᾶς ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῆς Μάνης ὁρμώμενος, τί ἄλλο ἢ κλέφται ἦσαν οἱ πολυάριθμοι ἀποκεκηρυγμένοι ἄνδρες οἱ τὸν αὐτοσχεδιασθέντα αὐτοῦ στρατὸν συγκροτήσαντες; Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας χώρας· οἱ δὲ τῆς Ῥούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησαν προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὁρμητήρια, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων. Ἐκεῖ εἴτε εὑρόντες τοὺς κατοίκους

τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῶν, εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο, ἐσχημάτισαν στρατόπεδα ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι κατήρχοντο εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλήστευον τοὺς ἀλλοθρήσκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους δούλους, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτούς. Αἱ ζημίαι ὅσας ἔπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὅσημέραι δεινότεραι. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πολέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς δυνάμεις, οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμμαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἦναι σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικήν, ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων τούτων Ἑλλήνων ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἁρματωλοὺς, **armatores**, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκείνας ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν τῆς λῃστείας, συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα τὰ ὁποῖα, δαπάναις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον συγκείμενα, ἐκαλοῦντο *ἁρματωλοί*, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ὄντα ἦσαν διανενεμημένα εἰς τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικὰ ἁρματωλίκια δὲν ὑπῆρξαν· ἴσως διότι ἐλογίσθη ἐπισφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα ἐντὸς χώρας ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἁρματωλικίων, τὰ ὁποῖα διήρκεσαν μετά τινων διαλειμμάτων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ καπετὰν Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτσι, ὁ καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν καὶ ἄλλοι περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν τῷ γνω-

στῷ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱόν του Κωνσταντῖνον, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἁρματωλοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἕξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαρίθμων αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες, ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης, ἄλλοτε μὲν διῆγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι, ὁτὲ μὲν ἐσώζοντο εἰς Ἑπτάνησον ἢ εἰς Ῥούμελην, ὁτὲ δὲ διεπέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προεστῶν ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἁρματωλικίων ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἐν Ἠπείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἁρματωλικίων, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἑκάστου τῶν ἁρματωλικίων τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετᾶνος*, ἔχων παρ' ἑαυτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστήν, τὸ *πρωτοπαλλήκαρον*, διότι οἱ στρατιῶται ὠνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις ὑπῆρχεν ἀρχαιοτάτη ἐν τῷ ἑλληνικῷ μέσῳ αἰῶνι (271 καὶ 274 τοῦ γ' τόμου)· ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὔκολον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανοὺς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβιβάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέρειαν ταύτην.

Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
Τὰ χιόνια μὴ τὰ λυώσετε ὅσον νἀλθοῦν καὶ τ' ἄλλα,
'τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βαρειὰ γιὰ ν' ἀποθάνῃ,
Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀποφασίσουν,
Κὴ ἀπὸ τὰ παλληκάρια του ἐκάλεσε τὸν πρῶτον.
«Ἔλα, Φοντύλη ἀδελφὲ καὶ πρωτοπαλληκάρι,
Ἔλα κάθου στὰ γόνατα, ἔλα κάθου σιμάμου·

Σ' ἀφίνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαϊδεμένο,
'τ' εἶναι μικρὸ κὴ ἀνήξερο, τ' ἅρματα δὲν γνωρίζει·
Νὰ μ' ἔχῃς ἔννοια τὰ χωριὰ καὶ τὸ καπετανλίκι.
Γέροντες θέλουν χάϊδεμα, κὴ ἀγάδες θέλουν ἄσπρα,
Κὴ ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήσῃ.»

Ἐκ τοῦ ἄσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανάτα ἦσαν πολλάκις κληρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι οἵτινες ἦρχον τῶν Ἀγράφων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε ἥρπασεν ἀπὸ αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα ἐκείνου, ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νίκος Τσάρας τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν τοὺς ἀγῶνας, ἦτο υἱὸς καὶ ἔγγονος καπετανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετανεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσῶνα· ὁ παπᾶ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν ἧττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεὺς, υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδραῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετάχθησαν, οὔτε ὅλοι οἱ ἁρματωλοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὁσμανικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἁρματωλοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχοντο εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη ρημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἁρματωλοῦ Χρήστου Μηλιώνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίμης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προεστοῦ Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη, ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινὰ, ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάνης ἀπαντήσας τφόντι τὸν Χρῆστον εἰς Ἀλμυρὸν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενναῖοι ἄνδρες μονομαχήσαντες, ἔπεσον ἀμφότεροι παραδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν 'στὴν βάχιν 'στὸ λημέρι·
Ἕνα τηράει τὸν Ἀρμυρὸν, τ' ἄλλο κατὰ τὸν Βάλτον,

Τὸ τρίτον, τὸ καλήτερον, μοιριολογάει καὶ λέγει.
«Κύριέ μου, τί ἐγίνηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιώνης;
Οὐδὲ 'ς τὸν Βάλτον φάνηκεν οὐδὲ 'ς τὴν Κρύα βρύσιν.»—
«Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρταν,
Κ' ἐπῆρε σκλάβον τὸν κατῆ, μαζὺ μὲ δυὸ ἀγάδαις.
Κι' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε, βαρειὰ τοῦ κακοφάνη.
Τὸν Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτὰρ Κλειτούραν.»—
«Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτά·α,
Τὸν Χρῆστον νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνην.
Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλεᾶς, καὶ ἔστειλε φερμάνι.»
Παρασκευὴ 'ξημέρωνε (ποτὲ νὰ μ' εἶχε φέξῃ!)
Κῆ' ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὕρῃ.
Στὸν Ἁρμυρὸν τὸν ἔφθασε, καὶ ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
Ὁλονυκτῆς ἐπίνανε, ὅσον νὰ ξημερώσῃ·
Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγή, πέρασαν 'ς τὰ λημέρια.
Κῆ' ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
«Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλεᾶς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες.»—
«Ἴσο 'ν' ὁ Χρῆστος ζωντανὸς, Τούρκους δὲν προσκυνάει.»—
Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον·
Φωτιὰν ἔδοσαν 'ς τὴν φωτιὰν, κ' ἔπεσαν εἰς τὸν τόπον.»

Ὁσάκις λοιπὸν οἱ ἁρματωλοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καθήρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ. Ἐνίοτε ἐπετύγχανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἁρματωλοὶ ἀπέβαινον τοσοῦτον ἰσχυροὶ ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτήσωσι τὰ ἁρματωλίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω 'ς τοῦ Βάλτου τὰ χωριὰ,
Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
Καὶ 'ς τὰ πέντε βιλαέτια
(Βάγατε νὰ ἰδῆτ' ἀδέρφια!)
Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφταις οἱ πολλοὶ,
Ὅλ' ἐνδυμένοι 'ς τὸ φλωρί.
Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
Καὶ τὴν Ἄρταν φοβερίζουν.
Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφὴ,
Βρίζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ·
Γράφουνε καὶ 'ς τὸ Κομπότι,
Προσκυνοῦν καὶ τὸν Δεσπότη,

«Συλλογισθῆτέ το καλὰ,
«Γιατὶ σᾶς καῖμε τὰ χωριά.
«Γλίγωρα τ' ἁρματωλῆκι,
«"Οτ' ἐρχόμεστε 'σὰν λύκοι.»

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος ὁ τοιουτοτρόπως ἀνακτήσας τὸ ἁρματωλίκιον αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ἄσματος ἠξεύρομεν πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας κατέλαβε τὸ ἁρματωλίκιον τῶν Ἀγράφων.

Νἄμουν μιὰ πετροπέρδικα, 'στὰ πλάγ α τοῦ Πετρίλου (χωρίου τῶν Ἀγράφων)
Νὰ σκόνουμουν ταποταχὺ, δυώραις νὰ ξημερώσῃ,
Ν' ἀκούρμαινα (νὰ ἤκουον) τὸν πόλεμον πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφταις,
Οἱ κλέφταις, οἱ ἁρματωλοὶ κι' ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωσε τὸν πάππον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μέσ' τὴν Ὀξιὰ ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·
Κ' οἱ Ἀγραφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσαμπασίδες,
Τῷ φέραν τὸν μορασαλὲ (τὸ καπιτανάτον) 'ς ὅλον τὸ βιλαέτι.

Ἀλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἁρματωλικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κατακρατοῦντας διὰ τῆς βίας τὰ ἁρματωλίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας αὐτὰ διὰ τῶν ὅπλων ἅμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετὰν Ζῆτρος ἀπὸ τὴν Ἐλασσῶνα δὲν ἐφύλαξεν ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευθέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους;» ἀνακράζει ὁ Περραιβός. «Ὁ καπετὰν Τόσκας δὲν ἐκαταδάμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ τρομεροὺς πολέμους; Ὁ καπετὰν Καραλῆς δὲν τοὺς κατεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα; Ὁ καπετὰν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράννους; Ὁ καπετὰν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετὰν Μακροπούλιος δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαι καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκράτουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα; Ὁ καπετὰν Καρατσίτσος εἰς τὸ Καρπενῆσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα;» Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνεγνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἁρματωλίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμμάτων νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτὴν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μήπως δὲν εἴδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ

τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους; Μήπως ὅταν ὁ Ὁμὲρ Βριόνης ἐπολιόρκησε τὸν πασᾶν τοῦ Μπερατιοῦ δὲν συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ᾆσμα·

. . . . . Καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανάτα,
Ὁ Ἴσκος ἀπ' τὴν Δούνισταν, ὁ υἱὸς τοῦ Γρίβα Γεώργου,
Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γεώργης Βαρνακιώτης
Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιὰ, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουργιᾶς καὶ οἱ δυὸ Κοντογιανναῖοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευεν αὐτοὺς πάντοτε, καὶ πολλάκις ἐπεχείρει νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐτὴν ἀντάρτας. Ἐντεῦθεν δὲ, καθὼς οἱ κλέφται εἶχον γίνει ἁρματωλοὶ, οὕτως οἱ ἁρματωλοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται, ἡ δὲ μετάβασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἰδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτον συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἓν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημώδη ᾄσματα, τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὄλυμπος κι' ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλόνουν.
Γυρίζει τότ' ὁ Ὄλυμπος, καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
Μὴ μὲ μαλόνῃς, Κίσσαβε, κονιαροπατημένε!
Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὄλυμπος, 'στὸν κόσμον ξακουσμένος.
Ἔχω σαράντα δυὸ κορφαῖς, ἑξῆντα δυὸ βρυσούλαις·
Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρον, παντοῦ κλαδὶ καὶ κλέφτης
Καὶ 'στὴν ψηλήν μου κορυφὴν ἀετὸς εἶν' καθισμένος,
Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένον;»—
Φάγε, πουλί, τὰ νεάτα μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειάν μου
Νὰ κάμῃς πῆχυ τὸ φτερὸν, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι.
Στὸν Λοῦρον, 'στὸ Ξερόμερον ἁρματωλὸς ἐστάθην,
Στὰ Χάσια καὶ 'στὸν Ὄλυμπον δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Ἑξῆντ' ἀγάδες σκότωσα, κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
Κι' ὅσους 'στὸν τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κι' Ἀρβανίταις,
Εἶναι πολλοὶ, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸν δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου 'στὸν πόλεμον νὰ πέσω.»

Ἐὰν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἁρματωλὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ τοσοῦτον ἀταράχως ἐδιηγεῖτο ἐπὶ

τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τά τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστότατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρας, ὅστις, κατὰ τὸν Περραιβὸν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἤπειρον «περιπατώντας παῤῥησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σώζεται δημῶδες ᾆσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἁρματωλόν.

Λάλησε, κοῦκκε, λάλησε· λάλα καϋμέν' ἀηδόνι,
Λαλᾶτε 'ς ἀκροπέλαγος ποῦ πλέουν τὰ καράβια,
Ῥωτᾶτε γιὰ τὸν Νικολὸ, τὸν Νικολὸ Τζιοβάρα,
Ποῦτον 'στὸ Λοῦρ' ἁρματωλὸς, 'στὸ Καρπενῆσι κλέφτης·
Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο,
Εἶχε σταυρὸ, εἶχε Χριστὸ, εἶχε καὶ Παναγία.»
«Ἐψὲς προψὲς ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ το φέκια
Κ' εἴδαμε πῶς ἐβάρεσε τοὺς Τούρκους μεσ' τὸ Λοῦρο·
Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοκτὼ, κὴ αὐτὸν τὸν μουσελίμη·
Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
Κ' ἐκεῖθι πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
Πῆγε νὰ κάμῃ τὴν λαμπρὴ, καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη,»
Νὰ ψήσῃ το σφαχτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φάγῃ
Καὶ νὰ χορεύσουν τὰ παιδιὰ, νὰ ῥίψουν 'ς τὸ σημάδι.»

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἁρματωλὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἕτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι *Ἡμέρια* καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὅπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς ληστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων, ἁρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκήτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέϋδων καὶ πολλάκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπέϋδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτροις. Ἀλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ ληστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἁρματωλοὶ ὅσοι διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις

περιεποιοῦντο τοὺς προεστοὺς ἐξ ἴσου σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθ' ἅπερ εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἁρματωλοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστοὶ κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Χρήστου Μηλιόνη καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ᾆσμα τοῦ ἁρματωλοῦ Καρπενησίου Λιβίνη, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἄλλοτε κατὰ τοὺς περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἀγῶνας. Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων·

»Σὲ σένα, Μῆτρο μου γαμπρέ, Σταθούλα ψυχογυιέ μου,
Ἀφ'νω τὴ γυναῖκά μου, τὸ δόλιό μου τὸ Γιώργη,
Πού'νε μικρὸς γιὰ φαμελιὰ, κι' ἀπ' ἅρματα δὲν ξέρει.
Καὶ 'ςὰ διαβῇ τὰ δεκαννιὰ καὶ γίνῃ παλληκάρι,
Ἐλᾶτε νὰ ξεθάψιτε τὰ δόλια τ' ἅρματά μου,
Ποῦ τά 'χωσα 'στὴν ἐκκλησιὰ. μέσα 'στὸ ἅγιο βῆμα,
Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλιὰ κῆ' ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης.«

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο-Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενησίου προεστὼς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους παλεμίους. Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τοὺς προεστοὺς αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ὁ Σκυλοδῆμος ἔτρωγε 'ς τὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
Καὶ τὴν Εἰρήνην 'ς τὸ πλευρὸν εἶχε νὰ τὸν κεράσῃ·
«Κίρναμ' Εἰρήνη μ' εὔμορφη, κίρναμ', ὅσον νὰ φέξῃ,
Ὅσον νὰ ἔβγ' αὐγερινὸς, νὰ παγ' ἡ πούλια γεῦμα·
Κ' ἀπαὶ σὲ στέλνω σπῆτί σου μὲ δέκα παλληκάρια» —
«Δῆμο, δὲν εἶμαι δοῦλά σου, κρασὶ νὰ σὲ κεράσω·
Ἐγὼ εἶμαι νύφη πρωεστῶν, κι' ἀρχόντων θυγατέρα.«

Ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερόν τι χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι' ἧς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτον φυσικὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῆ ἀείποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῳόντι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, οἱ κλέφται διεκρίθησαν ἀείποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ' ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν εἴτε ὡραῖαι ἦσαν εἴτε ἄσχημοι, εἴτε νέαι εἴτε γραῖαι, εἴτε χριστιανὰι

εἴτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παράδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικὸς, ἣν ἐκράτει αἰχμάλωτον μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστοὺς, οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιάζουσαν συμπάθειαν· καὶ τοὺς παπάδες ὁσάκις συνέπιπτε νὰ ἦναι οὗτοι προεστοὶ τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἴπομεν ὀνομαστότατοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ' ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως ὁ Παναγιώταρος καὶ οἱ Κολοκοτρωναῖοι, τοὺς ὁποίους ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν, οἱ Κοντοβουνίσιοι καὶ οἱ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπάγονοι, ἀφοῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαιμητόμου πρὸ 40 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σολιῶται, ὧν εἷς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαριᾶς, περὶ τοῦ ὁποίου σώζεται ᾆσμα ἱστορῶν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅστις ὢν ἐνταὐτῷ προεστὼς τοῦ χωρίου, ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαριᾶ ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ' εἶν' τὸ κακὸν ποῦ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι;
Τρία χωριὰ μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
Μᾶς κλαίεται κ' ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιον Πέτρον.
Τί τῶκαμα τοῦ κ. . . , καὶ κλαίετ' ἀπ' ἐμένα,
Μήνα τὰ βόδια τ' ἔσφαξα, μήνα τὰ πρόβατά του;
Τὴν μιά του νύφη φίλησα, ταῖς δυό του θυγατέραις,
Τό 'να παιδί του σκότωσα, τ' ἄλλο τὸ πῆρα σκλάβον,
Καὶ πεντακόσια δυὸ φλωριὰ ἐξαγορὰν τοῦ πῆρα.
Ὅλα λουφὲν τὰ μοίρασα, λουφὲν 'στὰ παλληκάρια·
Κι' ἀτός μου δὲν ἐκράτησα τ'ποτε γιὰ ἐμένα.

Ἀλλ' ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαριᾶς ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ὅλων

τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐδολοφονήθη ὑπὸ ἑνὸς τῶν προυχόντων τῆς Μάνης ἕνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστῶν, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὅμως ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἁρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας, εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἑπομένου ᾄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζήτρου.

Ὁ Ζῆτρος κάμνει τὴν χαρὰν, χαρὰν γιὰ τὸν υἱόν του,
Ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριὰν, τὰ δώδεκα πρωτάτα.
Τὸν Λάπαν δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
Κι' ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια.
Κι' ὁ Λάπας παγ' ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,
Σ' ἀσῆμι καὶ 'στὸ μάλαμα καὶ 'στὸ μαργαριτάρι.
Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδαις·
Ἡ Ζήτραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι,
Πάλαι ἡ μαύρη Ζήτραινα, ἡ μαύρη παραμάνα.
«Καλῶς τὸν Λάπαν πώρχεται μ' ἀλάφι στολισμένον!
Στρῶστε τοῦ Λάπα 'στὸν ὀντᾶν, τοῦ Τρίτσα 'στὴν κριβδάταν,
Στρῶστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτάτα.»

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν οὕτως εἰπεῖν βίον τῶν κλεφτῶν, θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριὲλ, τὸν πραγματευσάμενον περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς ἐποχὴν πλησιεστάτην πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἡ παρῳδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἡ ἰδίως λεγομένη *ληστεία*, πολλαὶ σκιαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὄχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ εἰμπορεῖ τις νὰ θαυμάζῃ καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἧττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυ-

μνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρησίμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἔρριπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἅλμα καὶ τὸν δρόμον· αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον, καὶ δι' ἑνὸς ἅλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι ὅταν ἔτρεχεν αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἤγγιζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πίωσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις ἐνῷ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀναλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες, διήρχοντο τὰ χαρακώματα σῶοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετὴ ἦτο ἡ ἐν ταῖς ὀδύναις καρτερία. Εἰδότες τίνα βασανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς, προετίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἀλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς πασάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἕνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν ἃς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ηὔχοντο πρὸς ἀλλήλους ἦτο· *καλὸ μολύβι*. Καὶ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὸν ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιοτέρα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης κλέφτης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλήν του καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτὴν, ἵνα μὴ κοπῇ καὶ ἀπαχθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρὰ τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅταν εἶδεν ἑαυτὸν περι-

ζωσθέντα παντοχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπείσθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπὶς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου.» Πολλάκις τὰ δημώδη ἄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις.

Σὰν δένδρον ἐρριζίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πίφτει·
Ψηλὴν φωνοῦλαν ἔβαλε, 'σὰν παλληκάρ' ὁποῦ ἦταν·
«Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδερφὲ, καὶ πολλαγαπημένε;
Γύρισε πίσω, πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιὰ, καὶ ὁ 'Ισοὺφ ἁράπης
Καὶ μοῦ τὸ πάει 'στὰ 'Ιάννινα τ' 'Αλῆ πασᾶ τοῦ σκύλου.»

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον, διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιουτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἠξεύρει τὸν *τάφον τοῦ Δήμου*, τὸ ᾆσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγων ἔτι μηνῶν ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἀπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις.

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, κι' ὁ Δῆμος διατάζει·
Σύρτε, παιδιά μου, 'στὸ νερὸ, ψωμὶ νὰ φάτ' ἀπόψε,
Καὶ σὺ Λαμπράκη μ' ἀνεψιὲ, κάθου ἐδῶ κοντά μου,
Νὰ, τ' ἅρματά μου φόρεσε, νὰ ἦσαι καπετάνος·
Κι' σεῖς, παιδιά μου πάρετε τὸ ἔρημο σπαθί μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιὰ, στρῶστέ μου νὰ καθήτω,
Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸν νὰ μ' ἐξομολογήσῃ
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα ἔχω καμωμένα.
Τριάντα χρόνι' ἁρματωλὸς, κ' εἴκοσι ἔχω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ' ἦρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀπαιθάνω·
Κάμετε τὸ κιβοῦρί μου πλατὺ, ψηλὸν νὰ γένῃ,
Νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ, καὶ δίπλα νὰ γεμίζω·
Κι' ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὶ ἀφῆστε παραθύρι,
Τὰ χελιδόνια νά 'ρχωνται, τὴν ἄνοιξιν νὰ φέρουν,
Καὶ τ' ἀηδόνια τὸν καλὸν μάϊν νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καί τοι διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄγριον καὶ τραχὺν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἱμοχαρεῖς. Ἐφόνευον μὲν ὅσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανοὺς,

μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐλαφυραγώγουν ἅμα ἐδίδετο περίστασις τοὺς πρώτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὠμοὶ καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτοὺς ἀλλ' ἠρκοῦντο νὰ τοὺς θανατώνωσιν. Αἱ περὶ τοῦ Θείου ἰδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν καὶ ἕξεων τοῦ κοινοῦ πλήθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκκλήσιον τὴν θείαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὀρεινοῦ ἱερέως. Ἀλλ' ὅπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ἀρέων, ποτὲ δὲν ἐλησμόνουν νὰ ἑορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἱανδήποτε ἀμηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὑρίσκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεϊσθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπᾶ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὅπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, ἵνα ἀποθάνῃ, ὅπως ηὔχετο, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλαξοπίστησεν. Ὅταν εἶπαν εἰς τὸν Ἀνδροῦτζον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμὸν θέλει ἀξιωθῇ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστάκτως ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλὰ προετίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις ἐνῷ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ριπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσώζετο μετ' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἱ πλειότεροι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν δὲν

εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδροτάτου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἴσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη· αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτὸν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατὸν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἔμελλε φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγασσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Βαλτεσίου μέχρι τῆς Ῥάχωβας ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἁρματωλῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Τίς δ' Ἕλλην δὲν συνεκινήθη ἀπαγγέλλων, ᾄδων ἢ ἀκούων τὰ δημώδη ᾄσματα ὅσα παρήγαγον ὁ βίος καὶ οἱ ἆθλοι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ ὧν παρέθηκά τινα ἀνωτέρω νομίζων ὅτι δὲν ἠδυνάμην κάλλιον νὰ ἱστορήσω τὰ κατὰ τοὺς προμάχους αὐτοὺς τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας; Τινὰ τῶν ᾀσμάτων τούτων ἐποιήθησαν ὑπὸ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξυμνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν ῥαψῳδῶν, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἕτερπον τὸν λαὸν ᾄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μούσης, καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθορμήτου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκα ἐλάμβανον. Οἱ ῥαψῳδοὶ οὗτοι οἵτινες παρεῖχον ἡμῖν ἄλλοτε ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ δημιουργοὶ καὶ φύλακες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως,

τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσημέραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ἑτεροφύλων ἀοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς ἑσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἴχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν καὶ παραμυθίαν μείζονα τοῦ ᾄδειν τὰ ἰδιοφυῆ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ᾄσματα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων. Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγεῖτο, αὐτόπτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὗρεν ἠγκυροβολημένον τὸν φίλον του Νικόλαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν τοῦ τόπου, προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὀσμανίδης τοπάρχης τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δέ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε.

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερὰ
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ καὶ ὁ δόλιο Ζαχαριᾶς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Διεκόπη μόνον μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν ἵνα εἴπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· «μὴ σοῦ κακοφανῇ, ἀγᾶ μου, τὸ τραγούδι τὸ λέγει·»—«Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ ὀσμανίδης, δὲν πειράζει, ῥεῖζη Νικόλα, ἐξακολούθει.»

Ὅλοι οἱ ῥαψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλεῖστοι ἁπλῶς συνέλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ' ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις παρετηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι' αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν ἦναι, δύ-

ναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, τοὐλάχιστον ἔσάκις ὁ σκοπὸς οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἁπλαστοι καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν ἦναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὡραίας. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριὲλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ὅτι ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔγκειται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι' αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντυπώσεως ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον ἐμελέτησε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἡ ἁπλαστος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἓν τῶν φαινομένων, ἓν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἡ θεμελιώδης τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων ἀσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ὡσεὶ διά τινος μετεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων οὓς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἁρμονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ᾄσῃ ὡς ποιητής· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις, ἐὰν ἐν τοῖς στίχοις τῶν ῥαψῳδῶν ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλειότερον μῖσος κατὰ τοῦ τούρκου, πλειότερος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἕτερον προτέρημα τῶν ᾀσμάτων τούτων εἶναι, ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτουσι πάγοι ἀΐδιοι καὶ τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλπος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη. Ἢ ἐὰν ὑπάρχωσί τινα, ὀλίγα τινὰ ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινοὺς καὶ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνονται τῶν ἄλ-

λων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθήματος. Τὸ ἡρωϊκὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιούτοις ἄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἀπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοστοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτη λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωϊκοῖς ἐκείνοις ἄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρους, συγγένεια, τὴν ὁποίαν οὐδεμία μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν ἦναι, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ' ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταὐτῷ καθ' ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν, λογιώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ραψῳδῶν αὐτῶν, ὀλιγώτερον δὲ πρὸς τὸν βίον αὐτῶν ἐξωκειωμένοι. Ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέσῃς ἕνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὓς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ηὐδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεία τῶν ἀνθέων ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμὸν, ἀλλὰ μόνα τὰ γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνα τὰ ὀρείτροφα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ἄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ θύμου ὀσμὴν δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἐνταῦθα καταστρέφων τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ' ἣν ἐποχὴν διετέλει ὁλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα, οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθότερον, ἐμεγαλοποίησα. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἴπω, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὸν συμφορὰς, ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοὶ, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν. Ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν, καὶ ἢ ἐξεφραγκεύθησαν, ἢ ἐξερρωσίσθησαν, ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς

τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότου, ἀφ' ἑτέρου παρεισέδυεν εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὀρέων μὲν τὸν πεζικόν, ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικὸν αὐτοῦ στρατόν, ἀφ' ἑτέρου ἐρρύθμιζεν εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἷόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' ἑτέρου ἐπεμελεῖτο τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐνταυτῷ καὶ ἀγωνιζόμενον **400** ἔτη μέχρις οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἱρκτῆς ἐν ᾗ ἦτο ἐγκεκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἑκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδιστάκτως λέγομεν, ὅτι ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἔτι παρ' ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐφεξῆς· διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαί, αἱ ἀστικαὶ καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὁπωσδήποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῷ ἡ ἐπανάστασις δὲν διέπλασεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδείας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον αὐτῆς.

ΝΕΑΥΗ ΠΛΩΜΑΡΙΟΥ "ΒΕΝΙΑΜΙΝ Ο ΛΕΣΒΙΟΣ"
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ 1878

ΒΙΒΛΙΟΝ ΙΕ'.

Ὁ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ.

Ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως τὸ καθολικώτερον ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον ἕνεκα τῆς προαχθείσης διὰ τοῦ χρόνου ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ διότι πρότερον οὐδεμία ἐγένετο γενικὴ συνεννόησις καὶ σύμπραξις. Οἱ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται εἶχον ἐλαχίστην σχέσιν πρὸς τὰ μεγάλα ὁρμητήρια τοῦ ἐθνικοῦ στόλου· οὐδ' ὑπῆρχεν ἀποχρῶσα ἥ, τε μεταξὺ τῶν ἠπειρωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν ἑστιῶν τοῦ ἀστικοῦ βίου κοινωνία, ἥ τε μεταξὺ τῶν ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, καὶ μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ κοινοτήτων. Ἐν γένει δὲ πρὸς τὰς κοινότητας δὲν διετέλουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐμενῶς οἱ ἀρχιφίλοι τῶν ὀρέων ἄνδρες. Ἡ μὲν πνευματικὴ ἐπίδοσις ἐγένετο μείζων ἐκτὸς τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ ἐντός, ὁ δὲ μάχιμος λαὸς ὑπῆρχεν ἐντὸς μᾶλλον ἢ ἐκτός, ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο συνέβαινεν ἀνωμαλία τις περὶ τὰς ἀμοιβαίας προαιρέσεις. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑδρεύοντες πολιτικοὶ ἄνδρες ἐπεῖχον μέν, ἕνεκα τῆς παρὰ τῇ Υ. Πύλῃ θέσεως αὐτῶν, ὑπερέχουσάν τινα ἐν τῷ ἔθνει τάξιν, ἀλλά, ἕνεκα αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς ἰδιαζούσης αὐτῶν θέσεως, δυσκόλως ἠδύ-

ναντο νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἔτι ὀλιγώτερον πρόσφορος πρὸς τοῦτο ἦτο ἡ μόνη ἀληθῶς πανελλήνιος ἀρχή, ἤτοι τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἐντεῦθεν ὅσον δεξιῶς καὶ ἂν διῳκοῦντο αἱ κοινότητες ἡμῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπολλαπλασιάσθησαν οἱ πόροι, ὅσον τολμηρότεροι καὶ ἂν ἀπέβαινον οἱ ὀρεῖται καὶ οἱ ναῦται, ὅσην ἐπίδοσιν καὶ ἂν ἐλάμβανεν ἡ παιδεία, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἦσαν ἀσυνάρτητα πρὸς ἄλληλα, οὐδὲν ἧττον ἀσυνάρτητα ἐγένοντο καὶ ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα. Νῦν μὲν ἐκινεῖτο μόνη ἡ Πελοπόννησος, νῦν δὲ μόνη ἡ Στερεὰ, νῦν δὲ μόναι τινὲς τῶν νήσων, ὥστε αἱ μερικαὶ αὗται ἐκρήξεις εὐχερῶς ἐσβεννύοντο. Ἵνα ὑπάρξῃ πιθανότης ἐπιτυχίας ἔπρεπε νὰ συναρμολογηθῶσι πᾶσαι ἐκεῖναι τοῦ ἔθνους αἱ δυνάμεις καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ γενικὴν διεύθυνσιν. Τοῦτο δὲ ἐπεχείρησεν ἡ *ἑταιρεία τῶν Φιλικῶν*, ἥτις ἀληθῶς εἰπεῖν δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἡ γενομένη ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συγκροτηθῇ γενική τις κυβέρνησις τοῦ πρότερον κατακερματισμένου ἔθνους.

Πολλοὶ μεταγενέστεροι ἱστορικοὶ, γράφοντες εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν κάλλιστα ἐγνώσθη πῶς προέκυψεν εἰς μέσον καὶ ἐκ τίνων ἀπηρτίσθη ἡ *ἑταιρεία*, καὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ μέγεθος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ὡμίλησαν μετὰ οἴκτου τινὸς καὶ περιφρονήσεως περὶ αὐτῆς. Τῷόντι τῷ 1814, ἐν Ὀδησσῷ, τρεῖς ἄνθρωποι, ὀνόματι Σκουφᾶς, Τσακάλωφ καὶ Ξάνθος, ἄνθρωποι ἔντιμοι, ἀλλ' ἐντελῶς ἄσημοι, ἀπεφάσισαν νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ συστήσωσιν *ἑταιρείαν* μυστικὴν σκοποῦσαν νὰ καθυποβάλῃ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἁπάσας τοῦ ἔθνους τὰς τάξεις, κλῆρον, φαναριώτας, προεστοὺς, ναυβάτας, ἁρματωλοὺς, κλέφτας, λογίους, ἐμπόρους, γεωργούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ ἐτῶν ἓξ, ἤτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1820, ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐκρήξεως, οἱ κινοῦντες τὴν *ἑταιρείαν*, καί τοι συμπροσωθέντες εἰς ὀκτὼ, οὐδένα ἔτι εἶχον συμπαραλάβει μέτοχον τῆς ὑπερτάτης αὐτῶν ἐνεργείας, ἐπιφανῆ τοῦ ἔθνους ἄνδρα· διότι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Σκουφᾶ, ἦσαν οἱ κινοῦντες, παρεκτὸς τῶν δύο ἄλλων ἀρχικῶν ἱδρυτῶν, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὁ Παναγιώτης Α. Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Παναγιώτης Σέκερης, ὁ Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης,

ὁ Γεώργιος Λεβέντης καὶ ὁ Α. Κομιζόπουλος. Καί ὅμως οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ, πρὸ πάντων μὲν διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὰς προαιρέσεις τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ προσέτι διότι ἐπολιτεύθησαν εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι δὲν ἦσαν ἄμοιροι ἐπιτηδειότητος. Τὸ ἔθνος ἤθελε βεβαίως τὴν ἐπανάστασιν· ἐπόθει ὅμως αὐτὴν ἐπὶ τῷ ὄρῳ ὅτι θέλει ἔχει ἰσχυρόν τινα ἐπίκουρον. Μόνη δὲ ἡ Ῥωσία ἐλογίζετο τότε ὡς πιθανὴ ἐπίκουρος. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς *ἑταιρείας* δὲν ἀπετάθησαν ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτὴν, καὶ ἔπραξαν κατὰ τοῦτο συνετῶς, διότι, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλει ἐξηγηθῆ, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποδοκιμάσει τὰ ἐνεργούμενα καὶ ματαιώσει αὐτὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας. Ἀλλ' οἱ ἱδρυταὶ τῆς *ἑταιρείας* ἐπενόησαν νὰ παραστήσωσιν ἑαυτοὺς ὡς ἐπιτρόπους ἀφανοῦς τινος *Ἀρχῆς*, περὶ ἧς οὐδόλως ἐξηγοῦντο, ἀφίνοντες μόνον νὰ ὑπονοῆται ὅτι ἡ *Ἀρχὴ* αὕτη ἦτο οὐδεὶς ἄλλος ἢ αὐτὸς ὁ παντοδύναμος τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ. Τὸ δ' ἔθνος ἔπαθεν ὅ,τι πάσχουσι πάντες οἱ θερμῶς τι ἐπιθυμοῦντες, ἐπίστευσεν εὐχερῶς εἰς τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο ἴνδαλμα. Ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἡ *ἑταιρεία* ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Μάνης καὶ ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων μέχρι τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἐσύστησεν ἀπανταχοῦ ἐφορείας ἐκλεγομένας ὑπὸ τῶν ἑταίρων καὶ ἐνεργούσας μὲν αὐτοτελῶς, διατελούσας δὲ εἰς συνεχῆ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς ὑπερτάτης *Ἀρχῆς*· καὶ ἐπὶ τέλους περιέλαβε συνεργοὺς τοὺς ἐγκριτωτάτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, πολλοὺς ἱεράρχας, τοὺς Ὑψηλάντας, τὸν Α. Μαυροκορδάτον, τὸν Π. Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μιχαὴλ Σοῦτσον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν δραστηρίαν ταύτην ἐνέργειαν ἀνεμίχθησαν, ὅπως συνήθως συμβαίνει, οὐκ ὀλίγα ἄτοπα. Πολλοὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὸ ἱερὸν ἔργον ἐπὶ ἀργυρολογίᾳ, ἄλλοι ἐζήτουν ὑπερόγκους χρηματικὰς χορηγίας καὶ ἄλλοι ἐπολιτεύοντο ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερισκέπτως, ὥστε διεκινδύνευον τὴν τύχην ὁλοκλήρου τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀλλ' ἡ *ἑταιρεία* δὲν ἐδίστασε νὰ προβῇ ὡς πρός τινας εἰς τὰ ἔσχατα, διενεργήσασα τὸν φόνον τοῦ Νικολάου Γαλάτη καὶ βραδύτερον τοῦ Καμαρινοῦ. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ προέβαινεν ἐπιμόνως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς. Μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸν μέγαν

σύνδεσμον ὃν ἀδιαλείπτως ἐπεδίωκε, μηδὲ εἰς τὴν εὐτυχῆ σύμπτωσιν τῶν στασιαστικῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κατὰ τῆς Ὑ. Πύλης, ἐπεζήτησε φυσικωτέρους ἐντὸς τοῦ κράτους συμμάχους· ἐσκέφθη ὀρθῶς ὅτι συμφέρει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν σύμπραξιν τῶν Σέρβων, οἵτινες κτησάμενοι σχετικήν τινα αὐτονομίαν, ἐπόθουν τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν· καὶ ἡ περὶ τούτου διαπραγμάτευσις διεξήχθη ὑπὸ τοῦ ἑταίρου Γεωργίου Λεβέντη, κατορθώσαντος νὰ πείσῃ τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς χώρας ἐκείνης Καρά-Γεώργην, ἐν Βεσσαραβίᾳ τότε διατρίβοντα, νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ, ἀναλαβὼν τὴν Ἀρχὴν νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν μελετώμενον γενικὸν ἀγῶνα. Ὁ Καρὰ-Γεώργης ἀπῆλθε τῳόντι ἐπὶ τούτῳ εἰς Σερβίαν, ἀλλ' ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ κατέχοντος τὰ πράγματα αὐτῆς Μιλόση, ἡ δὲ Σερβία προαιρουμένη καὶ τότε, ὅπως πάντοτε βραδύτερον, νὰ ὠφελῆται ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἵνα αὐξάνῃ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς δι' ὅσον ἐνδέχεται μικροτέρων ἰδίων θυσιῶν, ἐπέμεινεν εἰς τὴν τήρησιν τῆς οὐδετερότητος. Ἀπέτυχε λοιπὸν ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῆς ἑταιρείας ὅσῳ συνετὴ καὶ ἂν ἦτο. Οὐδὲ ἀρχὴν δὲ ἐκτελέσεως ἔλαβεν ἕτερον αὐτῆς σχέδιον, τοῦ νὰ διενεργήσῃ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει τήν τε πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου καὶ τὴν τοῦ σουλτάνου σύλληψιν, ὅπερ εἶναι ἐκ τῶν βουλευμάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα εὐδοκιμήσαντα μὲν ἐξυμνοῦνται ὡς ἡρωϊκά, μὴ εὐοδωθέντα δὲ καταδικάζονται ὡς παράφρονα.

Ἀλλὰ περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς σκοποῦ ἡ ἑταιρεία ἀνέδειξε συνήθως πρακτικώτερον πνεῦμα. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε νὰ ἀπαιτῇ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Ἀρχῆς ἐκείνης ἐπ' ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ὁποίας ἠξίου ἡ ἑταιρεία ὅτι ἐνεργεῖ· καὶ ὅσῳ πολυπληθέστεροι καὶ ἐπισημότεροι ἐγένοντο οἱ ἑταῖροι, τόσῳ ἐπιμονωτέρα ἀπέβαινεν ἡ περὶ τούτου ἀπαίτησις, ὥστε τῷ 1818 οἱ ἱδρυταὶ ἐνόησαν τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ ἀκέφαλον αὐτῶν οἰκοδόμημα ἀναβιβάζοντες εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ἄνδρα ἱκανὸν νὰ παράσχῃ τὰ πιστὰ εἰς τὸ ἔθνος. Δύο ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου οἱ Ἕλληνες, οἵτινες

ὡς ἐκ τῶν προσωπικῶν αὐτῶν σχέσεων πρὸς τὸν αὐτοκρατορα Ἀλέξανδρον καὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ κατεῖχον παρ' αὐτῷ, ἠδύναντο νὰ κρατύνωσι τὴν πρότερον ἀμυδρῶς πως ἐπικρατοῦσαν ἐλπίδα ὅτι τὸ κίνημα ἐνεργεῖται ἐν γνώσει τῆς Ῥωσίας καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπ' αὐτῆς ἅμα ἐκραγέν. Ὁ Κερκυραῖος Ἰωάννης Καποδίστριας ἦτο μὲν ὑπουργὸς τοῦ ἰσχυροῦ μονάρχου τῆς Ἄρκτου καὶ μέγα ἐκτήσατο ἐν Εὐρώπῃ ὄνομα ἐπὶ διπλωματικῇ ἱκανότητι ἀπὸ τῆς ἐν Βιέννῃ συνόδου καὶ μετέπειτα, ἀλλότριος ὅμως ὢν τῶν πολεμικῶν ἔργων, δὲν ἐφαίνετο πρόσφορος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν ἀγῶνος, ὅστις ἔμελλε κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον νὰ διεξαχθῇ ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς διαβουλίοις τῶν διεθνῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ὁ πρεσβύτερος τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κωνσταντίνου ἐκείνου Ὑψηλάντου, τοῦ ὁποίου ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν εἰς Ῥωσίαν ἀποδημίαν (σελ. 649 τοῦ παρόντος τόμου), ἦτο ὑπασπιστὴς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, κομψὸς, εὐπράπελος, καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ σώματος τὸ δεῖγμα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀνδρείας, διότι εἶχεν ἀποβάλει εἰς τοὺς μεγάλους κατὰ Ναπολέοντος πολέμους τὸν δεξιὸν βραχίονα· ὥστε τὸ εὐλογώτερον ἐφαίνετο ν' ἀποταθῶσιν εἰς αὐτὸν πρὸ πάντων τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἦτο ἔτι γνωστὴ ἡ μικρὰ αὐτοῦ στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀξία. Οὐδὲν ἧττον, εἴτε διότι τινὲς τῶν ἱδρυτῶν ἐγίνωσκον ἔκποτε κάλλιον τὰ κατ' αὐτὸν, εἴτε διότι ὁμολογουμένως ὁ Καποδίστριας ἴσχυε πολὺ μᾶλλον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἀπεφασίσθη νὰ προταθῇ ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν πολυμήχανον ὑπουργὸν, καὶ μόνον ἐν ἀποτυχίᾳ νὰ στραφῶσι πρὸς τὸν λαμπρὸν ὑπασπιστήν. Ἐπετράπη δὲ ἡ ἐντολὴ αὕτη εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Ξάνθον.

Ὁ Ξάνθος δὲν ἔφθασεν εἰς Πετρούπολιν εἰμὴ κατὰ φεβρουάριον τοῦ 1820, φέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις συστατικὴν πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἐπιστολὴν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ γνωρίμου Ἀνθίμου Γαζῆ, ὄντος τότε, ὡς προείπομεν, ἑνὸς τῶν 8 *κιτούντων τὴν μηχανὴν τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας*. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Καποδίστριας εἶχε λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὴν περὶ τῶν ἐνεργουμένων γνώμην αὐτοῦ, δημοσίᾳ τε πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, καὶ κατ' ἰδίαν πρὸς

δύο ἐγκρίτους τοῦ ἔθνους ἄνδρας· τὸ μὲν διὰ φυλλαδίου συστήσαντος τὴν ἐν εἰρήνῃ βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς πατρίδος· τὸ δὲ διὰ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν Βαρδαλάχον καὶ τὸν Νέγρην, τοὺς ζητήσαντας οἰκοθεν νὰ φωτισθῶσι τί φρονοῦσιν ὅ τε αὐτοκράτωρ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς παρασκευαζομένης μεγάλης ἐθνικῆς κινήσεως. Εἰς ἀμφοτέρους εἶχεν ἀποκριθῆ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς *ἑταιρείας*, αὐτὸς δὲ ἀποκρούει πᾶσαν εἰς ταύτην μετοχὴν καὶ ἐξορκίζει τοὺς γράφοντας νὰ ἀποτρέψωσι διὰ παντὸς τρόπου τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν ὀλεθρίων τούτων βουλευμάτων. Καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ ταύτην δὲν ἐφαίνοντο ἐπιτήδειαι νὰ τροπολογήσωσιν οὔτε αἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀτομικαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου διαθέσεις, οὔτε ἡ ἐντύπωσις ἣν εἶχε προξενήσει εἰς αὐτὸν ἡ πρὸ μικροῦ τότε ἐκραγεῖσα ἐν Ἱσπανίᾳ στρατιωτικὴ κατὰ τοῦ Φερδινάνδου Ζ' ἐπανάστασις. Μετὰ τοὺς μακροὺς καὶ ἐναγωνίους πολέμους τοὺς ἐπαγαγόντας τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν παλινόρθωσιν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐρώπης καθεστώτων, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδὲν ἄλλο ἐπόθει ἢ τὴν ἀσφαλῆ τῶν καθεστώτων τούτων συντήρησιν, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς Ἱσπανίας ἀρξαμένη διατάραξις εἶχεν ἐμβάλει εἰς ἀνησυχίαν αὐτόν. Καθ' ἣν στιγμὴν λοιπὸν ὁ Καποδίστριας, ὡς ὑπουργὸς τῆς Ῥωσίας, ἐβουλεύετο μετὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν συμμάχων δυνάμεων πῶς νὰ ἀποτρέψωσι τὴν ἀπὸ δυσμῶν ἀπειλουμένην καταιγίδα, ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ θεωρήσῃ εὔλογον νὰ προτείνῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν προστασίαν ἑτέρας ἀπ' ἀνατολῶν καταιγίδος, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰς ἀρχικὰς αὐτοῦ δοξασίας.

Ἐν τούτοις οὐ μόνον δὲν ἀπήντησεν εἰς τὸν Ξάνθον τοσοῦτον ἀποτόμως ὅσον εἰς τὸν Βαρδαλάχον καὶ εἰς τὸν Νέγρην, ἀλλὰ καὶ διηυκόλυνεν ἐν μέρει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς *ἑταιρείας*. Ἀπεποιήθη μὲν διαῤῥήδην τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀρχήν, προσέθηκεν ὅμως· «ἐὰν ἐγὼ δὲν εἰμπορῶ τώρα, οἱ διευθύνοντες τὴν ἑταιρείαν δύνανται, ἂν γνωρίζωσι, νὰ μεταχειρισθῶσιν ἄλλα μέσα, καὶ εὔχομαι νὰ τοῖς βοηθήσῃ ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των.» Καὶ ὅτε ὁ Ξάνθος ἐτράπη πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἠθέλησε πρὶν ἀποφασίσῃ τι, νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, οὗτος ἐνίσχυσε μᾶλλον

αὐτὸν ἢ ἀπέτρεψεν. Ἐπὶ τέλους δ' ἐρωτήσαντος τοῦ στρατηγοῦ· «θέλει ἀρά γε ἡ Ῥωσία εἶναι ἐναντία, ἢ θέλει βοηθήσει, ἂν ὄχι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τοὐλάχιστον δι' ὑλικῶν μέσων;» ὁ Καποδίστριας ἀπήντησεν· «ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων χιλιάδων ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ Ῥωσία συνδράμῃ ἐκ τῶν ἐνόντων.» Ὁ Ὑψηλάντης ἐξέφρασε τότε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας τὸν ἀπέτρεψε παρατηρήσας, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο τοσοῦτον προκατειλημμένος κατὰ πάσης οἱασδήποτε μεταβολῆς τῶν καθεστώτων, ἔστω καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς καθεστώτων, ὥστε ἤθελεν ἀκούσει δυσμενῶς τὰ ἐνεργούμενα. Προσέθηκε μὲν ἐπὶ τέλους ὅτι ἐὰν συνταχθῇ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὑπόσχεται νὰ τὸ ὑποβάλῃ ἐπ' εὐκαιρίας εἰς τὸν αὐτοκράτορα, κατόπιν ὅμως οὐδὲ τὸ παρασκευασθὲν ὑπόμνημα κατέστησε γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, βεβαιώσας τὸν Ὑψηλάντην ὅτι εἰδὼς κάλλιστα τὰς παρούσας τοῦ αὐτοκράτορος διαθέσεις δὲν τολμᾷ νὰ θέσῃ ὑπ' ὄψιν του τοιαύτας προτάσεις. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης βλέπων ὅτι ἐν τούτοις ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπέτρεπεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ περιελθὼν ἐξ ὅσων ἤκουσεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' οὐδένα μὲν λόγον ἤθελε νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, κινηθέντα ὅμως ἅπαξ ἔμελλε νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ, ἀπεφάσισεν ὁριστικῶς νὰ δεχθῇ τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν, καὶ περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1820 ἀνηγορεύθη *γενικὸς ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς*.

Τὰς μεταξὺ Καποδιστρίου καὶ Ξάνθου καὶ Ὑψηλάντου προεκτεθείσας διαλέξεις, ἱστορήσαμεν κατὰ τὸ *περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως Δοκίμιον* τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, ὅπερ, ἐὰν ὡς μὴ ὤφελε δὲν ἔμενεν ἀτελές, ἤθελεν ἀποβῆ τὸ πολυτιμότατον τῶν βοηθημάτων ὅσα ἄχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθησαν περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὐδὲν παρατίθησιν ἔγγραφον· ἀλλὰ ὡς ἐκ τῶν μετὰ τοῦ Ὑψηλαντικοῦ οἴκου σχέσεων τοῦ συγγραφέως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι ἐξέθηκεν ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, ἂν ὄχι αὐτολεξεὶ τὰς διαμειφθείσας ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἴσως εἴπωσί τινες ὅτι οἱ Ὑψηλάνται εἶχον συμφέρον νὰ παραστήσωσι τὸν Γενικὸν

Ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς παραπεισθέντα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γράφων ἐκ Βιέννης τῇ $^{2}|_{14}$ Ἰανουαρίου 1828 πρὸς αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον, ζῶντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἀκμάζοντος τοῦ Καποδιστρίου, ἐτόλμησε νὰ διαστρέψῃ ἄντικρυς τὴν ἀλήθειαν; Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ κόμης μετέβαλε τῳόντι τὴν προτέραν γνώμην καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν τοῦ Ὑψηλάντου βεβαίωσιν «τὸν συνεβούλευσε νὰ ἐνεργήσῃ μὴ δεικνύων δισταγμόν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας.» Πολλοὶ ἐμέμφθησαν τὴν τοιαύτην τοῦ Καποδιστρίου διαγωγὴν καὶ κατεδίκασαν αὐτὴν ὡς παλίμβουλον, καὶ σκολιὰν, καὶ ἀπατηλήν. Ἡ περὶ τῶν πολιτικῶν ὅμως ἀνδρῶν κρίσις δέον νὰ στηρίζεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἐξέτασιν. Ὁ Καποδίστριας πρεσβεύων κατ' ἀρχὰς, ὅτι δὲν ἐπέστη ἔτι ἡ ὥρα τοῦ πολεμικοῦ ἀγῶνος καὶ ὅτι ἔδει πρὸ πάντων νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ὑλικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐπίδοσιν, συνεμερίζετο κατὰ τοῦτο τὴν γνώμην πολλῶν ἐγκρίτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνδρῶν, τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Ἰγνατίου, τοῦ Κοραῆ. Ὅσον δὲ σεβαστοὶ καὶ ἂν εἶναι οἱ τὰ τοιαῦτα πρεσβεύσαντες ἄνδρες, τὴν σήμερον εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ γνώμη αὐτῶν ἦτο ἡμαρτημένη. Ἡ ἐπανάστασις, ἐὰν ἀνεβάλλετο ἐπὶ ὀλίγα μόνον ἔτη, δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ εὐδοκιμήσῃ, ὡς θέλει καταστῇ πρόδηλον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων. Ἔνόησεν ἀρά γε τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἔκτοτε ὁ Καποδίστριας καὶ διὰ τοῦτο μετέβαλε γνώμην; Δὲν τὸ ἠξεύρομεν. Πειθόμεθα ὅμως ὅτι, ὅτε προσῆλθεν ἐνώπιόν του εἷς τῶν κινούντων τὰ τῆς *ἑταιρείας* καὶ παρέστησεν αὐτῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τὴν ἔκτασιν ἣν ἔλαβε τὸ κίνημα, τὴν ἀπειρίαν τῶν περιπλακέντων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ συμφερόντων, τὴν ἀνυπομονησίαν τῶν πολλῶν, τὰς ἐνδείξεις ἃς ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις περὶ τῶν ἐνεργουμένων, ἦτο φυσικὸν νὰ περιέλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅπου κατήντησαν τὰ πράγματα, ἀπέβη σχεδὸν ἀδύνατον νὰ περισταλῶσι, καὶ ὅτι πᾶσα πρὸς τοῦτο ἀπόπειρα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ συμφορὰς οὐδὲν ἧττον δεινὰς ἢ καὶ αὐτὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ ἔκρηξις. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα δὲν ἦτο πλέον ἂν πρέπει νὰ ἀναῤῥιφθῇ ὁ κύβος, ἀλλὰ

πῶς δύναται νὰ ἐκβιασθῇ ἡ τῆς Ῥωσίας παρέμβασις. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδεμίαν εἶχε προσωπικὴν διάθεσιν νὰ προκαλέσῃ οἱανδήποτε πραγμάτων περιπλοκήν· βεβαίως ὅμως ἐγνώριζε τὰ ἐνεργούμενα. Ἀφοῦ πολλοὶ πρόξενοι καὶ προξενικοὶ πράκτορες τῆς Ῥωσίας ἦσαν μέλη ἐνεργὰ τῆς ἑταιρείας, ἀφοῦ ὁ διερμηνεὺς τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ προξενείου Γ. Λεβέντης, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸ προξενεῖον τοῦτο, ἦτο εἷς τῶν κινούντων τὴν ἑταιρικὴν μηχανήν, ἀφοῦ ὁ Μιλόσης ἐγίνωσκε τὰ πάντα, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἀρχίσει νὰ παρακολουθῇ τὰ γινόμενα, τίς θέλει πιστεύσει ὅτι μόνος ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος διετέλει ἐν πλήρει αὐτῶν ἀγνοίᾳ; Ἀλλ' οὗτος ἐταλαντεύετο μεταξὺ δύο αἰσθημάτων καὶ δύο συμφερόντων· τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ταράξῃ τὰ καθεστῶτα, ψυχραίνων, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὺς συμμάχους δι' ὧν εἶχε πράξει τὸ μέγα ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Εὐρώπης, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ μὴ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀρχαίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ πολιτικήν, ἐγκαταλείπων τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐρείδετο κυρίως ἡ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἰσχὺς τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ ἀντιπερισπώμενος, δὲν ἤθελεν αὐτὸς νὰ κινήσῃ τὰ πράγματα, ἐὰν ὅμως τὰ πράγματα οἴκοθεν περιεπλέκοντο, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ παρακολουθήσῃ τὸ ῥεῦμα αὐτῶν· καὶ πολλάκις ἐξεδήλωσεν, εἰ καὶ ἀορίστως ὁπωσοῦν, τὴν τοιαύτην αὐτοῦ διάθεσιν, ὡς ἐξάγεται πάλιν ἐκ τῆς προμνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον. Ὅθεν ὅταν ὁ Καποδίστριας ὑπέσχετο εἰς τὸν Ὑψηλάντην τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας, ἔλεγέ τι τὸ ὁποῖον, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενον ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ Ἀλέξάνδρου, οὕτως ἢ οὕτως διατυπούμενον, ἐπίστευσεν ὅτι θέλει ἐπαληθεύσει καὶ τὸ ὁποῖον ἐπηλήθευσε τῳόντι, ἀρξάμενον ἀπὸ ἁπλῶν παραστάσεων, βαθμηδὸν δὲ τραχυνθὲν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ τέλους ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης. Ἦτο ὅμως οὐδὲν ἧττον βέβαιον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτει τὴν ἄδειαν ἢ τὴν συναίνεσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα, δὲν ἤθελε λάβει αὐτὴν ποτέ· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Καποδίστριας, πεισθεὶς ἅπαξ ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατήντησεν ἀναπόδραστος, παρεκώλυσεν ἐκ παντὸς τρόπου πᾶσαν προη-

γουμένην μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ὑψηλάντου συνεννόησιν. Δὲν ἐδέχθη δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν, διότι ἡ περίστασις ἀπήτει ὁμολογουμένως πολεμικὸν μᾶλλον ἄνδρα ἢ πολιτικὸν, οὐχὶ διότι δὲν ἠθέλησε νὰ θυσιάσῃ τὸ μέγα αὐτοῦ ἐν τῷ ρωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ ἀξίωμα. Μήπως μετὰ δύο ἔτη, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ πείσῃ τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἄμεσον πολεμικὴν παρέμβασιν καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἔπειτα ἰδὼν ματαιωθείσας ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰς προσπαθείας αὐτοῦ ἐδίστασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ρωσικὴν ὑπηρεσίαν;

Διὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* δὲν διελύθη μὲν, ἀλλὰ μετεβίβασε τὴν ἀνωτάτην τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τοῦ ἔθνους χειραγωγίαν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην. Καθ' ἣν στιγμὴν δὲ παύει ἡ εὐθύνη αὐτῆς, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐξεπλήρωσε τὴν ἐντολὴν ἣν ἀνέλαβεν, ὅπερ δὲν συνέβη εἰς πολλὰς τῶν μετέπειτα ἑλληνικῶν κυβερνήσεων. Ὁ σκοπὸς αὐτῆς ἦτο νὰ διενεργήσῃ τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δυνάμεων, ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν. Καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ τούτου οὐχὶ μὲν δι' ἐκτάκτου τινὸς ἱκανότητος, ἀλλὰ διότι ὑπηρέτησεν εὐφυῶς ἀμφοτέρας τοῦ ἔθνους τὰς προαιρέσεις, ἅμα μὲν παρασκευάσασα τὴν ἐπανάστασιν, ἅμα δὲ ὑποθρέψασα τὴν ἐλπίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ἐπὶ τούτῳ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπέθηκεν ἀντὶ κεφαλῆς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος μυστηριώδη πέπλον ἐπιτήδειον νὰ παραπείσῃ μικροὺς καὶ μεγάλους, ἔπειτα δὲ, ὅτε ἦλθεν ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ πέπλος οὗτος, ἐπέστησεν ἄνδρα, ὅστις ὡς ἐκ τῆς θεσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ ἐνίσχυσε τὴν κοινὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς Ῥωσίας.

Ὁ γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες χρήσιμοι ὄντες δευτεραγωνισταὶ, ἱλιγγιῶσιν ἐπὶ τῆς ὑπερτάτης βαθμίδος, καὶ ἐν τούτοις μὴ καταμετροῦντες τὰς ἰδίας δυνάμεις ἀνέρχονται εἰς αὐτήν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχουσι πλείονα φιλοδοξίαν ἢ ἀξίαν πραγματικὴν, πλείονα πόθον νὰ κατα-

λάβωσι τὴν ἀρχὴν ἢ ἱκανότητα νὰ τὴν διεξαγάγωσι· καὶ εὐκόλως μὲν ἐλπίζοντες, εὐκολώτερον δὲ ἀπελπιζόμενοι, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν τὴν πεπρωμένην σφραγῖδα τῆς ἀποτυχίας. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς δὲν ἦσαν ἔτι γνωστὰ, ὁ δὲ διορισμὸς αὐτοῦ ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὑπέκυψεν ἐν τῷ ἅμα ἐνθουσιωδῶς εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ ὁδηγίας. Ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέχρι τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν καὶ νήσων ἡ φωνὴ αὐτοῦ διαδοθεῖσα ἠλέκτρισεν ἁπάσας τὰς καρδίας· καὶ ὅταν ἔγραψε πρὸς τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, παραγγέλλων αὐτῷ νὰ ἦναι ἕτοιμος καὶ ἐπιφέρων ὅτι «ὁ ἔνθερμος ζῆλος καὶ ἡ φυσικὴ γενναιότης του εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἐκεῖ ὑποῦ πρέπει», ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι συνεκίνησαν καὶ αὐτὴν τὴν σώφρονα ψυχὴν τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἀλλ' ἡ ὀλίγη τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου δεξιότης καὶ ἡ δεινὴ δυσχέρεια τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβεν, ἔμελλον ἀπαραιτήτως νὰ φέρωσιν εἰς μέσον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀτοπήματα πολλά. Ἀτυχὴς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκλογὴ τῶν ἀνδρῶν οἵτινες περιεστοίχισαν τὸν γενικὸν ἐπίτροπον ἄγοντες μᾶλλον καὶ φέροντες αὐτὸν ἢ ὑπ' αὐτοῦ χειραγωγούμενοι· ἀτελὴς καὶ ἡμαρτημένη τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος γνῶσις· οὐδεμία ἢ μικρὰ πρόνοια περὶ αὐξήσεως τοῦ πυρῆνος τῶν ὑφισταμένων στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἀντὶ δὲ τούτου δαψιλεῖς διορισμοὶ ἀρχιστρατήγων, στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν· πολλὰ σχέδια καὶ πολλὴ περὶ τὴν παραδοχὴν καὶ ἀπόρριψιν αὐτῶν παλιμβουλία· νέα πρὸς συγκρότησιν ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας καὶ συνθήκης ἀπόπειρα, αὖθις ἀποτυχοῦσα· διχόνοια μεταξὺ τῶν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐκείνων ἀρχιστρατήγων· ἐγκλήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν· περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα διῆλθον 12 περίπου μῆνες. Ὁ Ὑψηλάντης λαβὼν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεριόριστον ἄδειαν ἀπουσίας λόγῳ ὑγείας, ἀνεχώρησεν ἐκ Πετρουπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1820 καὶ κατῆλθε διὰ Μόσχας καὶ Κιέβου εἰς Ὀδησσόν, ὅπου οἱ πλουσιώτατοι τῶν ἡμετέρων ὀλίγην παρέσχον αὐτῷ χρηματικὴν συνδρομὴν, πολλοὺς δ' ἐξέφρασαν δισταγμοὺς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος. Οἱ δισταγμοὶ ἦσαν βεβαίως ἐπιτε-

τραμμένοι, ἀλλ' ἡ ἐγκατάλειψις, καὶ αὐτὴ ἡ ἐπὶ μακρὸν ἀναβολὴ τοῦ ἔργου ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀδύνατος. Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ σενέβαινον ἀλλεπάλληλα ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα δὲν συνετέλουν μὲν νὰ εὐκολύνωσι τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ἐπικειμένῃ ἑλληνικῇ ἐπαναστάσει, ἐκορώφουν ὅμως τὸν ἐρεθισμὸν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ ἀνατολῇ. Τῷ ὄντι τῷ 1820 τοὺς Ἱσπανοὺς ἐμιμήθησαν ἀλληλοδιαδόχως οἱ νεωτερισταὶ τῆς Πορτογαλίας, τῆς Νεαπόλεως, τοῦ Πεδεμοντίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ εἰς πολὺ ὁμαλωτέρας περιστάσεις τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἔχουσιν ἀνυπολόγιστον ἠλεκτρικὴν δύναμιν. Πλὴν τούτου ὁ ἀπὸ τοῦ μαΐου μηνὸς ἀρξάμενος ἐμφύλιος μεταξὺ τοῦ Μαχμοὺτ Β' καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀγών, ἐλογίζετο εὐλόγως παρὰ πάντων ὡς σύμπτωσις εὐτυχὴς ἐξ ἧς ἔδει νὰ σπεύσωσι νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔλαβεν ἀκριβῆ καταγγελίαν τῶν γινομένων παρ' ἑνὸς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλικῶν, τοῦ προδότου Ἀσημάκη. Πολλὰ δὲ τεκμήρια ἐδήλουν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἤρχισε νὰ παρακολουθῇ τὰς ἐνεργείας ταύτας ἐν ταῖς καιριωτέραις αὐτῶν λεπτομερείαις. Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Ὑψηλάντου Ὕπατρος ἀπερχόμενος πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἐδολοφονήθη ἐν Μακεδονίᾳ. Ἕτερος ἀπεσταλμένος πρὸς τὸν Μιλόσην τῆς Σερβίας, ὁ Ἀριστείδης Παπᾶς, συνελήφθη· καὶ ἔδωκε μὲν παράδειγμα φιλοπάτριδος ἀφοσιώσεως αὐτόχειρ γενόμενος ἀφοῦ κατέστρεψε τὰ ἔγγραφα ὧν ἦτο κομιστής· ἀλλὰ ἡ σύλληψις αὐτοῦ κατέστησεν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη γινώσκει τά τε πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ὅτι ὁ Ὑψηλάντης οὔτε νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἔργου ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἀναβάλῃ αὐτό. Εἴ τε ἐξερρήγνυτο ἡ ἐπανάστασις ἀκέφαλος καὶ ἀσυνάρτητος, εἴ τε μὴ, ἤθελον ἐπέλθει συμφοραὶ, αἵτινες κατὰ τοῦτο μάλιστα ἔμελλον ν' ἀποβῶσι φοβερώτεραι ὅλων ὅσαι πράγματι ἐπῆλθων, ὅτι ἤθελον ἀποβῆ ἄγονοι.

Τὸ κύριον λοιπὸν ζήτημα τὸ ἀπασχολῆσαν τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἐν Ὀδησσῷ καὶ ἐν Κισνοβίῳ, ὅπου βραδύτερον μετέβη, δὲν ἦτο ἂν θέλει ἀναβληθῇ ὁ ἀγών, ἢ θέλει ἀμέσως ἀρχίσει, ἀλλὰ πόθεν θέλουσι προοιμιάσει εἰς αὐτόν· ἐκ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν ἢ ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος; Κακῶς δὲ ἐτέθη, διότι, ὅπως τὰ

πράγματα ἀπέδειξαν, εὔκολον δὲ ἦτο νὰ προνοηθῇ, τὸ κίνημα ἔδει νὰ ἐκραγῇ ἑκατέρωθεν, ὥστε τὸ πολὺ ἠδύνατο νὰ ἐξετασθῇ ἐὰν αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ εἰς μέσον ἀπὸ βορρᾶ ἢ ἀπὸ μεσημβρίας. Ἀλλὰ καθὼς πολλάκις συνέβη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ πράγματα ἀπέβησαν συνετώτερα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Ὑψηλάντης ἐταλαντεύθη καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν εἶχεν ἀποφασίσει νὰ κατέλθῃ διὰ Τεργέστης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔπειτα ὅμως ἐπαλινώδησε καὶ περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου **1821** διαπεράσας τὸν Προῦτον εἰσῆλθεν εἰς Ἰάσιον τῆς Μολδαυΐας.

Τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις γενόμενον τοῦτο κίνημα δὲν ἦτο παράλογον, ὅπως πολλάκις ὑπελήφθη. Βεβαίως αἱ κυριώτεραι τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ καὶ αἱ ἡγεμονίαι, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς στάδιον ἐνεργείας οὐχὶ ἀτελεσφορήτου. Τὸ πνεῦμα τῶν ἀνωτέρων τάξεων δὲν ἦτο τότε ἐν Ῥουμανίᾳ πολέμιον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅλη σχεδὸν ἡ διοίκησις ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐκεῖ ὁμογενεῖς, ἦσαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν. Αὐτὸς τῆς Μολδαυΐας ὁ ἡγεμών, Μιχαὴλ Σοῦτσος, ἦτο εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἑταιρείας. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ μᾶλλον περιεσκεμμένου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι δισταγμοί τινες, ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ **1821** θάνατος αὐτοῦ παρέδωκε καὶ τὴν Βλαχίαν εἰς τὴν διακρισιν τοῦ κινήματος. Τοῦρκοι ἐλάχιστοι ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, σπουδαίως δὲ κατεῖχον μόνον τὸ φρούριον τῆς Βραΐλας. Τἀνάπαλιν δὲ αἱ φρουραὶ τῶν ἡγεμόνων συγκείμεναι ἐξ ἁρματωλῶν καὶ ἄλλων λογάδων μαχητῶν, Ἑλλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, καὶ ἔχουσαι ἀρχηγοὺς ἐμπείρους, δεδοκιμασμένους καὶ πρὸ καιροῦ εἰς τὰ τῆς ἑταιρείας μεμυημένους, τὸν Σάββαν, τὸν Γεώργιον Ὀλύμπιον, τὸν Φαρμάκην, οὐ μόνον καθ' ἑαυτὰς ἀπετέλουν δύναμιν ἀξιόμαχον, ἀλλὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρὴν στρατοῦ πολυαριθμου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐὰν ὁ Σάββας ἦτο ἀνὴρ παλίμβουλος, οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί, καὶ μάλιστα ὁ καπετὰν Γεωργάκης ὁ Ὀλύμπιος, εἶχον ὅλας τὰς ἀρετὰς τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ στρατιώτου, τὴν πειθαρχίαν, τὴν τόλμην, τὴν ἀφοσίωσιν. Παρε-

κτὸς τούτων, πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ νεολαία τῶν γυμνασίων καὶ τῶν σχολείων τῶν τε ἡγεμονιῶν καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, ἀφωσιώθη μετ' ἀπαραμίλλου προθυμίας εἰς τὸν ἀγῶνα· 500 δὲ λόγιοι ἔφηβοι ἀπετέλεσαν τὸν *Ἱερὸν* ἐκεῖνον *λόχον*, ὅστις ἔμελλε νὰ μαρτυρήσῃ, ὅτι ἂν οἱ νεαροὶ αὐτοῦ ὁπλῖται δὲν εἶχον τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν ὀρεσιβίων ἀνδρῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τοῦ Κισσάβου, ἦσαν ὅμως οὐδὲν ἧττον πρόθυμοι νὰ πέσωσιν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Συνέδραμον δὲ εἰς τὰς ἡγεμονίας διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἑταίρων καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, ὥστε ὑπῆρχε πᾶν τὸ ἀπαιτούμενον, ἵνα συγκροτηθῇ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας στρατὸς λόγου ἄξιος. Τελευταῖον διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ καπετὰν Γεωργάκη εἰς τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν, ὁ Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ὅστις εἶχε διακριθῇ ἐν τῷ τελευταίῳ ῥωσικῷ πολέμῳ, ὕψωσε μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου τὴν σημαίαν τῆς στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ καὶ δὲν ἐταύτισε μὲν τὴν σημαίαν του ταύτην μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας πολέμιος τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεννοήθη μάλιστα μετ' οὐ πολὺ μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλά, ὅπως τὰ πράγματα ἀπέδειξαν, οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ πληθύνωσι τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος. Ἐξ ὅλων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἂν ὁ Ὑψηλάντης ἦτο ἄλλος ἄνθρωπος, ἠδύνατο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἡγεμονιῶν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ὁ δυστυχὴς οἷος ἔδει νὰ ἀναδειχθῇ, καὶ διότι τούτου ἕνεκα τὸ κίνημα ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, δὲν ἔπεται ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καὶ ὅτι δὲν ἀπέβη χρήσιμον εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνισχύθη, ὡς ἐξ αὐτοῦ, εἰς τὰς ὑπονοίας αὐτῆς ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπεκινήθη ὑπὸ τῆς Ῥωσίας, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε περισπῶσα ἱκανὸν τοῦ στρατοῦ αὐτῆς μέρος πρὸς βορρᾶν, ἐξ οὗ ἀνεκουφίσθη ἡ ἐπανάστασις τῶν μεσημβρινωτέρων χωρῶν. Πλεῖστον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγάγῃ ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα τὸ γεγονὸς, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης παρέστη ἐν ταῖς ἡγεμονίαις· καὶ ἴσως μὲν ἄλλος τις ἤθελεν ἀποβῇ εὐτυχέστερος αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, πιθανώτερον δὲ εἶναι ὅτι αὐτὸς, οἷος ἦτο, κατερχόμενος, εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐλάχιστα ἤθελεν ὠφελήσει τὸν ἐνταῦθα ἀγῶνα.

Εἶναι ἤδη ἀρά γε ἀναγκαῖον νὰ διέλθωμεν διὰ μακρῶν τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην ἱστορίαν; Ὁ Ὑψηλάντης εἰσελθὼν εἰς Ἰάσιον τῇ 22 φεβρουαρίου μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου καὶ εὐαρίθμων τινῶν ἄλλων ὀπαδῶν, ἐδημοσίευσεν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἥτις μακροτάτη οὖσα καὶ μεστὴ πομπωδῶν φράσεων, μίαν μόνην εἶχε σπουδαίαν περικοπήν. «Κινηθῆτε, φίλοι, ἔλεγε, καὶ ἐν τῷ ἅμα μία μεγάλη δύναμις θέλει παρασταθῆ προστάτις τῶν ἡμετέρων δικαίων.» Ἡ βεβαίωσις αὕτη κατεκρίθη πολλάκις ὡς ἀνυπόστατος. Ἂν, καὶ μέχρι τίνος ἦτο ἀνυπόστατος, προϋπεδείξαμεν ἀνωτέρω καὶ θέλομεν ἐξετάσει ἀκριβέστερον μετ' οὐ πολύ. Ὁπωσδήποτε, τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀναπτερώσῃ τὰ πνεύματα καὶ συντελέσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀγῶνος ἔν τε ταῖς ἡγεμονίαις καὶ ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, καὶ ὅτι ἂν ἔπραξέ τι ὁ Ὑψηλάντης σωτήριον ἦτο νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ καὶ νὰ πτοήσῃ τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπολιτεύθη ἀθλίως. Διατρίψας μίαν περίπου ἑβδομάδα ἐν Ἰασίῳ, οὐδὲν ἔπραξε πρὸς διοργάνωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ στρατοῦ, πολλοὺς δὲ μόνον ἐχειροτόνησε στρατηγοὺς καὶ ἀρχηγοὺς τοῦ ἐπιτελείου· πλὴν τούτου δὲ ἐπεχείρησεν ἐπονειδίστους καταπιέσεις κατὰ τῶν πλουσίων, Ἑλλήνων τε καὶ Ῥουμάνων, ἐπέτρεψε τὴν ὑπὸ τοῦ τυχοδιώκτου Βασιλείου Καραβιᾶ σφαγὴν τῆς μικρᾶς ἐν Γαλαζίῳ τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀντήμειψε μάλιστα τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῷ κατορθώματι καὶ προεκάλεσε τοιουτοτρόπως ὁμοίας σκηνὰς ἐν Ἰασίῳ καὶ ἀλλαχοῦ. Πορευθεὶς ἔπειτα εἰς Φοξάνιον, διωργάνωσε τοὐλάχιστον αὐτόθι τὸν *ἱερὸν λόχον*. Παρέμεινε κατόπιν ἱκανὰς ἡμέρας εἰς Πλοέστιον οὐδὲν πάλιν σπουδαῖον ἐνεργήσας, καὶ ἔφθασε τελευταῖον περὶ τὰ τέλη μαρτίου εἰς Βουκουρέστιον. Πλησίον τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Βλαχίας ἐστάθμευεν ὁ Βλαδιμηρέσκος μετὰ 3000 ἀνδρῶν, ἐντὸς δὲ αὐτῆς ὁ Σάββας μετὰ 1000. Οὐδετέρου αἱ διαθέσεις ἦσαν εἰλικρινεῖς. Ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης, ὅστις εἶχε βοηθὸν πιστὸν, τὸν καλὸν κἀγαθὸν καπετὰν Γεωργάκην, ἐὰν ὀλίγην ἐπεδείκνυε τόλμην καὶ δραστηριότητα, ἠδύνατο ἢ νὰ προσοικειωθῇ

ἀμφοτέρους ἢ ἀμφοτέρους νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν, παραλαμβάνων τοὺς τετρακισχιλίους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὸν ἴδιον στρατόν. Ἀντὶ τούτου ὅμως ἐτράπη εἰς νέας καταπιέσεις, αἵτινες, ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι, συνετέλεσαν μόνον εἰς τὸ νὰ φυγαδεύσωσι τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν κατοίκων· οὐδεμίαν ἐτήρει ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, ἄφησε τὰ πράγματα νὰ παραλύωσιν ὁσημέραι, καὶ, τὸ παραδοξότερον, ἠσχολήθη περὶ τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν συντήρησιν θεατρικοῦ θιάσου. Περὶ ταῦτα ἀναλίσκων τὸν χρόνον ἔλαβεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὴν ἀποδοκιμασίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Τότε ἀπηλπίσθη ἀμέσως καὶ ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ τῇ 1 ἀπριλίου πρὸς τὰ Καρπάθια, καταλιπὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ περὶ αὐτὸ τὸν Σάββαν καὶ τὸν Βλαδιμηρέσκον ἐλευθέρους νὰ συνεννοῶνται μετὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔμειναν ἀργοί.

Τρεῖς πασάδες, ὁ τῆς Βραΐλας, ὁ τῆς Σιλιστρίας καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου, εἰσῆλασαν ἐν ἀρχῇ μαΐου εἰς τὰς ἡγεμονίας, ὁ μὲν κατὰ τῆς Μολδαυΐας, ὁ δὲ κατὰ τῆς Βλαχίας, ὁ δὲ κατὰ τῆς μικρᾶς Βλαχίας. Ὁ Σάββας ταλαντευόμενος ἔτι ἐν τῇ προδοσίᾳ του ὑπεχώρησεν ἀμέσως ἐκ Βουκουρεστίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Βλαδιμηρέσκος ἐπεχείρησεν ἤδη ὡρισμένας πρὸς τοὺς Τούρκους διαπραγματεύσεις, ἐπαγγελλόμενος νὰ δολοφονήσῃ τόν τε ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὸν καπετὰν Γεωργάκην. Ἀλλ' ὁ Ὀλύμπιος μαχητὴς, βεβαιωθεὶς τὰ ἐνεργούμενα, παρέστη αἴφνης μετὰ 300 μόνον ἀνδρῶν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοπέδου αὐτοῦ, ἤλεγξε τὴν προδοσίαν του καὶ συλλαβὼν τὸν προδότην, ἀπήγαγεν αὐτὸν μεθ' ὅλης τῆς στρατιᾶς του εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις τὸν μὲν Βλαδιμηρέσκον ἐθανάτωσε, τοὺς δὲ περὶ αὐτὸν ὁπλίτας συμπαρέλαβεν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔδωκε τελευταῖον σημεῖά τινα ζωῆς ἐκ τοῦ ἐν Τιργοβιστίῳ στρατοπέδου, διατάξας νὰ καταληφθῇ ἰσχυρῶς τὸ περὶ τὴν μονὴν τοῦ Δραγασσανίου πεδίον. Ἀλλ' ἡ τότε λαμπρῶς ἀποκαλυφθεῖσα προδοσία τοῦ Σάββα, ἡ ἀπειρία ἑνὸς τῶν ἐκ τοῦ προχείρου χειροτονηθέντων στρατηγῶν, τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, καὶ ἡ ραγδαίως ἐπερχομένη τουρκικὴ δύναμις, δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐκτελεσθῇ προσηκόντως τὸ τοσοῦτον βραδέως ἀποφασισθὲν ἐν καὶ μόνον

τοῦτο στρατηγικὸν σχέδιον. Ὁ Σάββας ηὐτομόλησε μεθ' ὅλης τῆς ἰδίας στρατιᾶς πρὸς τοὺς πολεμίους· ὁ Δούκας ἐξελθὼν ἐκ Τιργοβιστίου ἵνα σώσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων προσβληθεῖσαν μονὴν τοῦ Νοσέττου, ἐτράπη εἰς φυγήν· πανικὸς φόβος κατέλαβε τοὺς ἐν Τιργοβιστίῳ· αὐτὸς ὁ Ὑψηλάντης ἀπέδρα εἰς Ῥίμνικον προσεγγίζων πάντοτε πρὸς τὰ αὐστριακὰ σύνορα, καὶ τῇ 1 ἰουνίου οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν ἀμαχητὶ τὸ ἐγκαταλειφθὲν στραταρχεῖον μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ἐφοδίων καὶ τῶν σκευῶν.

Τὸ κίνημα ἐφάνη τότε καταβληθέν. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον καὶ ὠχύρωσαν τὸ Δραγασσάνιον, ὁ δὲ ἡγεμὼν αὐτῶν Καρὰ Ἀχμὲτ ἐπέστρεψεν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Βουκουρέστιον. Ἀλλ' ἐν Ῥιμνίκῳ ὑπῆρχον ἔτι περὶ τὸν Ὑψηλάντην 7,500 ἄνδρες καὶ 4 τηλεβόλα, ὁ δὲ καπετὰν Γεωργάκης, ὅστις δὲν ἀπηλπίζετο εὐκόλως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Δραγασσανίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 2,000 ἀνδρῶν, τὸ πλεῖστον ἱππέων. Ἐνῷ ὅμως τὰ πάντα εἶχον διαταχθῆ καὶ ἐνεργηθῆ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτηδείως κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἰουνίου ἡμέρας, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἡτοιμάζοντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὁ Βασίλειος Καραβιᾶς, παρὰ τὰς ῥητὰς τοῦ Ὀλυμπίου παραγγελίας καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς αὐτὸν εἰδοποιήσεως, ἐπετέθη τὴν 6 μετὰ 500 ἱππέων κατὰ τοῦ χωρίου, παραπείσας καὶ τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἀπονενοημένον ἐκεῖνο κίνημα μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Κατ' ἀρχὰς οἱ πολέμιοι, ὑπολαβόντες ὅτι ἐπέρχεται ἐπ' αὐτοὺς πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ δύναμις καὶ ἐκ τοῦ προτέρου διανοούμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὑπενέδωκαν. Μετ' ὀλίγον ὅμως νοήσαντες ὅτι ἦσαν διπλάσιοι τῶν ἐπερχομένων καὶ ὅτι τὸ κακῶς διευθυνόμενον πυροβολικὸν οὐδεμίαν ἐπροξένει εἰς αὐτοὺς ζημίαν, ἀνεθάῤῥησαν, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀτάκτως ἐπερχομένους ἱππεῖς καὶ ἔπειτα εὑρέθησαν ἐνώπιον τοῦ ἱεροῦ λόχου. Οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι μαχηταί, οἱ πρῶτοι οὓς ἔφερεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἡ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως παραγομένη ἐνθουσιώδης πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἐθνικὴν τιμὴν ἀφοσίωσις, καίτοι εἰς 500 μόνον ἀριθμούμενοι, δὲν κατέλιπον τὰς τάξεις, ἀλλὰ καρτερικῶς ἀντιταχθέντες εἰς τετραπλασίαν δύναμιν, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι ἐπαξίως τοῦ ὀνόματος ὅπερ ἔφερε τὸ τάγμα αὐτῶν. Ὁ καπετὰν Γεωργάκης, ἅμα μαθὼν

τὴν ὀλεθρίαν τοῦ Καραβιᾶ ἀφροσύνην, ἔδραμε πρὸς τὸν κίνδυνον, μὴ δυνηθεὶς ἀτυχῶς νὰ συνεπαγάγῃ εἰμὴ ὀλίγους, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ καταπτοηθὲν ὑπὸ τῆς ἀπαισίας ἐκείνης εἰδήσεως, διὰ μιᾶς παρέλυσε· μόλις δὲ κατώρθωσεν ὁ γενναῖος ἀνὴρ νὰ ἁρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ *ἱεροῦ λόχου*, νὰ σώσῃ δύο πυροβόλα καὶ 100 περίπου ὑπολειφθέντας ἱερολοχίτας καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν πάγκοινον φυγήν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ὑποχωρήσῃ ὁριστικῶς· ὁ δὲ Ὀλύμπιος μέχρι τέλους ἐμμείνας πιστῶς εἰς τὸ καθῆκον, συνώδευσεν αὐτὸν ἕως εἰς τὰ παρακείμενα αὐστριακὰ σύνορα καὶ ἀπεχαιρέτισεν αὐτὸν τῇ 15 μετὰ καρδίας συντετριμμένης· διότι τὸ καθ' ἑαυτὸν, δυσπίστως ἔχων πρὸς τὴν Αὐστρίαν, ἐτράπη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Φαρμάκη πρὸς τὰ ὀπίσω ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει δυνηθῇ νὰ παρεισέλθῃ εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ἵνα ἐκεῖθεν καταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἠδυνήθη τότε εὐλόγως νὰ ὑπολάβῃ ὡς παρελθοῦσαν τὴν μικρὰν ἐκείνην καταιγίδα. Ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τῶν πλείστων αὐτοῦ ὀπαδῶν εἶχον φύγει· ὁ Βλαδιμηρέσκος εἶχε πρὸ καιροῦ θανατωθῇ, καὶ αὐτὸς ὁ Σάββας ἐφονεύθη ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ Καρᾶ Ἀχμὲτ, ἵνα πληρωθῇ καὶ αὖθις τὸ ῥητὸν ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία, μισεῖται δὲ ὁ προδότης. Φοβερὰ δὲ ἐγένετο τότε ἡ ἕνεκα τῆς προδοσίας τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἑκατόμβη, διότι τὴν τύχην τοῦ ἀρχηγοῦ ἔλαβον καὶ ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἅπαντες οἱ στρατιῶταί του, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἀντέστησαν καὶ πολλοὺς τῶν ἀντιπάλων κατέβαλον πρὶν πέσωσιν, αἱ δὲ κεφαλαὶ πάντων ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὐδ' ἔχομεν χρείαν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἐφονεύθησαν ὡσαύτως καὶ ἅπαντες οἱ μετασχόντες τοῦ κινήματος ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν ἢ νὰ διαβῶσι τὰ σύνορα ἢ νὰ κρυβῶσιν. Ἀλλ' ἀντήχησαν ἔτι καὶ ἔμελλον νὰ ἀντηχήσωσι πολεμικά τινα ἔργα πέραν τοῦ Ἴστρου, μάταια μὲν πλέον βεβαίως, ἐπιτήδεια δὲ τοὐλάχιστον νὰ περικαλύψωσι δι' αἴγλης τινὸς τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην ἀποτυχίαν. Ὁ ἐκ Βραΐλας στρατεύσας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Μολδαυΐας Ἰουσοὺφ πασᾶς, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ Γαλάζιον τῇ 2 μαΐου εἰμὴ ἀφοῦ ἐπὶ μίαν ὅλην ἡμέραν ἀντέστησαν εἰς αὐτὸν καὶ οὐ μικρὰν ἐπρο-

ξέννησαν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν βλάβην, εὐάριθμοί τινες Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπενησιώτου ἀγόμενοι. Ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς ἐπιχειρήσας τριήμερον σφαγὴν καὶ λεηλασίαν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπέστρεψεν εἰς Βραΐλαν καὶ ἐβράδυνε νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ Ἰάσιον. Ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτσος, βλέπων ὅτι εἰς οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ χρησιμεύσῃ ἡ παρουσία αὐτοῦ, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Βεσσαραβίαν. Ὡσαύτως ὁ Γεώργιος Καντακουζηνὸς, τὸν ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης εἶχε πέμψει ὡς ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ εἰς Μολδαυΐαν, διέβη τὸν Προῦτον ἅμα μαθὼν ἐν ἀρχῇ ἰουλίου ὅτι οἱ πολέμιοι τελευταῖον πλησιάζουσιν. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος Καρπενησιώτης, ὅστις εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκ τῆς περὶ Γαλάζιον μάχης, ὠχυρώθη μετὰ 400 περίπου λογάδων ἀνδρῶν καὶ 8 πυροβόλων, ἐπὶ λόφου ὑπερκειμένου εἰς τὸ παρὰ τὸν Προῦτον κείμενον χωρίον Σκουλένιον, ὅπερ οὗτοι ἐφρόντισαν προηγουμένως νὰ καύσωσιν. Ἐκεῖ προσεβλήθησαν τῇ 17 ἰουλίου ὑπὸ ἑξακισχιλίων Ὀσμανιδῶν, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ καταλάβει τὸ Ἰάσιον. Ἐπὶ τῆς ἑτέρας τοῦ ποταμοῦ ὄχθης ἵσταντο παρατεταγμένα ῥωσικὰ στρατεύματα, ὧν οἱ ἡγεμόνες εἶχον διαμηνύσει εἰς τοὺς πολεμίους, ὅτι μία μόνον σφαῖρα ἂν ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους ἤθελε προκαλέσει τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν. Ἐπὶ 8 ὥρας ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς πολλαπλασίους ἀντιπάλους, οἵτινες ἐφρόντισαν νὰ μὴ ἐκτεθῶσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ῥωσικῆς ἀπειλῆς. Καὶ ἐνῷ ἐντεῦθεν ἀντήχουν τὰ πυροβόλα καὶ αἱ κραυγαὶ τῶν μαχομένων, εἰς τὴν ἀντιπέραν ὄχθην οἱ Ῥῶσοι, δέσμιοι κρατούμενοι ὑπὸ τῆς ἀδυσωπήτου αὐτῶν πειθαρχίας, μανιωδῶς ἐπευφήμουν εἰς τὴν ἀπηλπισμένην πάλην τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων ἀνδρῶν. Ἡ νίκη ἦτο ἀδύνατος· ἐφονεύθησαν μὲν 1000 περίπου Ὀσμανῖδαι, ἀλλ' εἶχον πέσει ἐνταὐτῷ 300 Ἕλληνες καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ὁ ἥρως Ἀθανάσιος. Οἱ περιλιπόμενοι ἐσώθησαν εἰς Βεσσαραβίαν, οἱ δὲ Ῥῶσοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι μυρίους τοιούτους μαχητὰς ἐὰν εἶχεν ὁ Ὑψηλάντης, βεβαίως ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῇ εἰς 40,000 μουσουλμάνους. Ἐπήρχοντο δ' ἐν τούτοις ἐκ Βλαχίας ὁ Γεωργάκης καὶ ὁ Φαρμάκης μετὰ 350 πιστῶν ὀπαδῶν, βραδέως ὁπωσοῦν· διότι παρεκτὸς τῶν ἄλλων δυσχερειῶν ὁ πρῶτος ἀσθενήσας ἐκομίζετο ἐπὶ φορείου· καὶ ἐπὶ τέλους δὲν ηὐτύχησαν νὰ σωθῶσι.

Προδοθέντες ὑπὸ τῶν Ῥουμάνων καὶ κυκλωθέντες πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων, κατέλαβον ἐν ἀρχῇ τοῦ σεπτεμβρίου τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου. Ἐκεῖ πολιορκηθέντες ὑπὸ πολυαρίθμου τουρκικῆς δυνάμεως καὶ προσκληθέντες νὰ συνθηκολογήσωσιν, ὁ μὲν Γεωργάκης ὅστις κατεῖχε τὸ κωδωνοστάσιον μετὰ 11 ἀνδρῶν, δὲν ἐπείσθη, ἀλλ' ἀνάψας τῇ 23 σεπτεμβρίου τὴν πυριταποθήκην ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ καταπεσόντος οἰκοδομήματος τούς τε ἐμβαλόντας πολεμίους καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ παρεκτὸς ἑνός, ὡς ἐκ θαύματος τῇ ἀληθείᾳ σωθέντος· ὁ δὲ φίλος καὶ συναγωνιστὴς αὐτοῦ Φαρμάκης, ὅστις ἦτο ἐντὸς τῆς μονῆς, εἶχε τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ νομίσει ὅτι δύναται νὰ συνομολογήσῃ συνθήκην ὑποχωρήσεως μετὰ τῶν ὅπλων, ἐπὶ τῇ ἐγγυήσει τοῦ παρόντος προξένου τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ἅμα ἐξελθόντος αὐτοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἀπεδείχθη ὁποία ἦτο τῆς ἐγγυήσεως ἐκείνης ἡ ἀξία. Οἱ μὲν στρατιῶται ἐφονεύθησαν ἀμέσως, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ εἰς Σιλίστριαν, ὅπου ἐστάλησαν, ὁ δὲ Φαρμάκης, ὃν ἀπήγαγον ὡς τὸ κάλλιστον νίκης αἰσχρᾶς τρόπαιον, εἰς Κωνσταντινούπολιν, ζῶν ἐκλεπισθεὶς ἐρρίφθη πρὸς θέαν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Γαλατᾶ.

Καὶ τοιούτους ἔχων συναθλητὰς ὁ Ὑψηλάντης οὐδὲν ἔπραξεν, ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰουνίου παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἵνα κατακλεισθῇ εἰς τὸ φρούριον τοῦ Μούγκατζ καὶ μετά τινα ἔτη εἰς τὸ τῆς Θηρεσιουπόλεως, μέχρις οὗ ἠλευθερώθη μὲν τελευταῖον διὰ μεσολαβήσεως τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀλλὰ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα τοῦ καρδιακοῦ ἐκείνου νοσήματος ἐξ οὗ ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ κατὰ αὔγουστον τοῦ 1828. Ἄ! βεβαίως, τὰ μαρτύρια ὅσα ὑπέστη κατὰ τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἔτη, τὰ ἠθικὰ μάλιστα αὐτοῦ μαρτύρια, ἐκίνησαν εὐλόγως τὸν ἔλεον τοῦ ἔθνους· ἀλλ' ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἀποφανθῇ ὅτι εἰς χεῖρας ἄλλου ἀνθρώπου, τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα ἠδύνατο οὐ μόνον ὡς σπουδαῖος ἀντιπερισπασμὸς νὰ ἀποβῇ χρήσιμον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅπερ συνέβη, ἀλλὰ παρατεινόμενον, ἂν ὄχι ἄλλο, ἐπί τινα χρόνον, νὰ δώσῃ καιρὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον νὰ ἐνεργήσῃ τελεσφόρως, καθάπερ οὗτος ἐβουλεύθη νὰ πράξῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας.

Τῳόντι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετὰ τῶν ὑπουργῶν αὐτῶν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐσκέπτοντο συνηγμένοι εἰς Λάϋβαχ περὶ τῆς καταστολῆς τῶν ἐν τῇ Ἰβηρικῇ καὶ τῇ Ἰταλικῇ χερσονήσῳ ἐκραγεισῶν στάσεων καὶ περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ἐν τῇ Εὐρώπῃ τάξεως, ὅτε αἴφνης κατέφθασεν αὐτόθι ἡ ἀγγελία τῆς ἀπὸ τῶν ἡγεμονιῶν ἀρξαμένης ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἀγγελία αὕτη κατεθορύβησε πάντας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρήχθη ἀμέσως ἡ ὑπόνοια, ἡ ὑπὸ τῆς προκηρύξεως τοῦ Ὑψηλάντου ἐνισχυθεῖσα, ὅτι τὸ κίνημα ὑποθάλπεται ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὅθεν τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ ταλαντευόμενος, ἀλλ' ἐδέησε νὰ δώσῃ ὡρισμένας τοῦ ἐναντίου ἀποδείξεις καὶ ἐπὶ τούτῳ διέγραψε μὲν τὸν Ὑψηλάντην ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ ῥωσικοῦ στρατοῦ, διέταξε δὲ τὸν στρατηγὸν τοῦ παρὰ τὸν Προῦτον στρατιωτικοῦ σώματος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ὅτι εἶναι παντελῶς ἀλλότριος τῶν γινομένων καὶ ἐπὶ πᾶσι δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Μέτερνιχ καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Γέντζ οἱ τοσοῦτον σπεύσαντες νὰ θριαμβεύσωσιν ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ τῶν φρονημάτων αὐτῶν, ἤθελον ἐκ πρώτης ἀρχῆς περιέλθει εἰς ἐνδοιασμούς τινας ἐὰν δὲν ἀπέδιδον εἰς τοὺς ὅρους τῆς ἀπὸ 14 μαρτίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐπιστολῆς, τὴν ἔννοιαν ἣν ἐπόθουν μᾶλλον νὰ ἔχῃ αὕτη ἢ εἶχε πράγματι.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἡ γραφεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου, ἀπεδοκίμαζε μὲν τὸ κίνημα, ἀλλὰ διελάμβανεν ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι «πολλαὶ περιστάσεις δικαιολογοῦσι τὴν εὐχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ νὰ μὴ μένωσιν ἐξαεὶ ἀδιάφοροι πρὸς τὴν βελτίωσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης.» Ὥστε ἂν κατέκρινε τὸν τρόπον καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐξηγέρθη ἡ ἐπανάστασις, κατ' οὐσίαν ἀνεγνώριζε τὸ δίκαιον τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῆς. Πλὴν τούτου κατωτέρω προσέθετεν· «ἐὰν ὑποδείξετε ἡμῖν τὰ μέσα δι' ὧν δύνανται νὰ παυσωσιν αἱ ταραχαὶ, μὴ παραβιαζομένων τῶν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ

Πύλης συνθηκῶν, ὁ αὐτοκράτωρ δὲν θέλει διστάσει νὰ παρεμβῇ ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Ὑψηλάντης ἐκαλεῖτο νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ὅσας ὁ αὐτοκράτωρ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς θεραπείαν τῶν εὐλόγων τοῦ ἔθνους εὐχῶν· ἀλλὰ πρῶς τοῦτο ἀπητεῖτο πρὸ πάντων, ἐννοεῖται, νὰ διατηρήσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὑψηλάντης τὴν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἰδίαν θέσιν καὶ τοὐλάχιστον νὰ μὴ παραδώσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν Αὐστρίαν ἵνα κατακλεισθῇ εἰς Μούγκατζ. Ἵνα δὲ ἀναβάλῃ ὅσον ἐνδέχεται τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχρᾶς ὅπωσδήποτε ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλε νὰ προξενήσῃ ἡ διακήρυξις αὕτη εἰς τὰ περὶ τὸν Ὑψηλάντην πλήθη τὰ ὁποῖα περιέμενον τὴν ἄμεσον ἐμφάνισιν τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, ὁ αὐτοκράτωρ, ἀντὶ νὰ διαβιβάσῃ ἀμέσως τὴν ἐπιστολήν του εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν, προετίμησε τὸν πολὺ μακροχρονιώτερον τρόπον τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως. Τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ἐν μέσῳ τίνων δυσχερῶν περιστάσεων ἠναγκάσθη ὁ Καποδίστριας νὰ γράψῃ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀλεξάνδρου, πρέπει μὲν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλυπεῖτο καιρίως μὴ δυνάμενος νὰ πράξῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος πλειότερα, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὸν, ὡς ἐρρέθη, ἀποβαλόντα, καθ' ἣν στιγμὴν ἔγραφε καὶ ὑπέγραφε ταῦτα, πᾶν αἴσθημα τιμῆς καὶ πίστεως ὡς ἐκ τοῦ διπλωματικοῦ δόλου καὶ ψεύδους ἐν ᾧ διήγαγε τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤρξαντο ἐν Κωνσταντινουπόλει παραστάσεις ἔντονοι περὶ τῶν βιαίων μέσων δι' ὧν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις κίνημα. Ἡ διακοίνωσις, ἣν διεβίβασεν ὁ Ῥεΐζ ἐφένδης εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ῥωσίας βαρῶνα Στρόγονοφ ἐν τῇ συνδιαλέξει τῆς 25 ἀπριλίου, ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβεως καὶ ἡ ἀπὸ 22 μαΐου διακοίνωσις αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἐτραχύνθησαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς αἱ μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων σχέσεις. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ πρέσβυς ἐξεδήλου πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐλπίδα, ὅτι «ἡ Ῥωσία δὲν θέλει καταναγκασθῆ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐμπράκτως τὰ συμφέροντα λαοῦ ἀθῴου καὶ καταπιεζομένου.» Ἐν δὲ τῇ διακοινώσει τῆς 22 μαΐου διελαμβάνετο ὅτι «ἡ αὐτοκρατοιρικὴ αὐλὴ

δὲν δύναται νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα θέλει συνεπαγάγει ἡ χρῆσις τῆς βίας καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὴν θέλει πράξει πᾶν τὸ δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ἐπαρχιῶν, ὧν ἡ προστασία ἀνετέθη αὐτῇ διὰ πανηγυρικῶν συμβάσεων.»

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ διπλωματικὴ μονομαχία ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρξαμένη μεταξὺ τοῦ Στρόγονοφ καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως περιωρίζετο εἰς τὸ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις γενόμενον κίνημα· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔλαβε πολὺ μείζονας διαστάσεις. Ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς νήσοις. Ἡ Υ. Πύλη ἐκμανεῖσα ἐπεχείρησε φοβερὰν τῶν χριστιανῶν καταδρομὴν καὶ σφαγήν, ἀρξαμένη ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, ὁ ἱερομάρτυς Γρηγόριος Ε', ἀπηγχονίσθη πρὸ τῆς πύλης τοῦ πατριαρχείου καὶ ὁ νεκρὸς αὐτοῦ ὑπέστη τὰς αἰσχίστας τῶν ὕβρεων· πολλοὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐθανατώθησαν ἀλληλοδιαδόχως· ὅλοι οἱ φαναριῶται ὅσοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φύγωσιν, ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἐξωρίσθησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἵνα κατόπιν αὐτόθι οἱ πλεῖστοι φονευθῶσι· καὶ ὁ θάνατος ἀδιακόπως πολλαπλασιαζόμενος περιέλαβεν ἁπάσας τῶν Ἑλλήνων τῆς βασιλευούσης τὰς τάξεις, ὁ δὲ παροξυνθεὶς ὀσμανικὸς ὄχλος ὁσημέραι ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀντὶ νὰ ἀναχαιτισθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἐξετράπη εἰς τὴν δεινοτέραν ἀκολασίαν, καὶ ἐν διαστήματι ἑβδομάδων πολλῶν τὰ στίφη αὐτοῦ καθοδηγούμενα ὑπὸ γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων, διέτρεχον τὴν πόλιν καὶ τε περίχωρα τοῦ Βοσπόρου λῃστεύοντα καὶ σφάζοντα τοὺς ῥαγιάδες. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀνοσιουργήματα ἐτελέσθησαν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ἐν Ἀδριανουπόλει ἀπηγχονίσθησαν ὁ πρώην πατριάρχης Κύριλλος καὶ πολλοὶ τῶν προεστῶν· ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁ ἐπίσκοπος τοῦ μητροπολίτου (διότι ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ἐθανατώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου διέτριβε) καὶ οἱ ἐπισημότατοι τῶν κατοίκων· ἐν Λαρίσσῃ ὁ μητροπολίτης καὶ ἄλλοι· ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κῷ, ἐν Ῥόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, παντοῦ ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ ἐπανάστασις, οἱ Ἕλληνες καθυπεβλήθησαν εἰς μαρτύρια φοβερά. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι τὰ αὐτὰ διέπραττον οἱ

Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἦτο ὅτι παρ' ἡμῖν κυβέρνησις δὲν ὑπῆρχε· λαὸς δὲ ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας τοσοῦτον δυναστευθείς, ἀχαλίνωτος ὤν, ἐξετράπη εἰς παντοίας ἐκδικήσεις κατὰ τοῦ ἐν χερσὶν ἔτι φέροντος τὰ ὅπλα δυ άστου. Ἐν Τουρκίᾳ τἀνάπαλιν, αὐτὴ ἡ κυβέρνησις, οὐ μόνον δὲν ἀνεχαίτισε τὴν ἀκολασίαν τοῦ ὄχλου, κατὰ ὑπηκόων ἀόπλων, ἀλλ' ἀπεναντίας παρώτρυνεν αὐτήν. Τούτου ἕνεκα ἐκίνησεν ἐπὶ τέλους τὴν ἀγανάκτησιν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς Ῥωσίας.

Τῇ 4/16 ἰουνίου ὁ Στρόγονοφ ἔλαβεν ἐκ Πετρουπόλεως διαταγὴν νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν Υ. Πύλην, ὅτι ἐὰν δὲν παύσῃ πολεμοῦσα οὐχὶ μόνον τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀθρόον, ἐὰν δὲν παύσῃ οὐχὶ φροντίζουσα περὶ τῆς ἰδίας ἀμύνης μόνον καὶ ἀσφαλείας, ἀλλὰ προσβάλλουσα αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν, ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὰς προηγηθείσας παραστάσεις, δὲν θέλει ἐπιχειρήσει πρὸς αὐτὴν νέας δηλώσεις, οὐδὲ δώσει νέας συμβουλάς· ἀποφαίνεται δὲ ἀπὸ τοῦδε «ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀποβαίνει πολεμία παντὸς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν τῶν Ἑλλήνων ἄμυναν καὶ ὅτι ἡ Ῥωσία θέλει εὑρεθῇ εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ παράσχῃ αὐτοῖς οὐ μόνον ἄσυλον ἀλλὰ καὶ προστασίαν καὶ συνδρομὴν ἀπὸ κοινοῦ μεθ' ἁπάσης τῆς χριστιανωσύνης.» Ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις διεβίβασε τὰς ἀποφάνσεις ταύτας εἰς τὰς συμμάχους τῆς δυνάμεις· καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ διακοίνωσις ἣν ἐπὶ τούτῳ ἔγραψε τῇ 10|22 ἰουνίου εἰς τὸν παρὰ τῇ αὐστριακῇ αὐλῇ πρέσβυν της κόμητα Γολόφκιν. Ἐν τῇ διακοινώσει ταύτῃ ἐλέγετο ῥητῶς· «Ἀφ' ἑνὸς ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐκτείνεται καὶ διαδίδεται, ἐκ δὲ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σφαγῶν κορυφοῦται ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων· ἀφ' ἑτέρου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν ἐνδίδει πλέον εἰς τὴν θρησκοληψίαν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ἐπιμένει αὐτὴ ἐκτελοῦσα σχέδιον ἀμετάθετον· ἐπισωρεύει τὴν παραβίασιν τῶν συνθηκῶν αὐτῆς οὐ μόνον μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κυριωτέρων δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, καὶ θανασίμως προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τῆς εὐρωπαϊκῆς θαλασσοπλοΐας καὶ ἐμπορίας ... Τὰ πάντα δικαιοῦσιν ἡμᾶς νὰ φοβώμεθα ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔχει οὔτε τὴν θέλησιν οὔτε τὸ

τρόπον νὰ μεταβάλῃ τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο σύστημα... Ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ νομίζει χρέος αὐτοῦ νὰ περιέλθῃ εἰς ἐξηγήσεις ἀκριβεστέρας πρὸς τοὺς συμμάχους, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων... Παρακαλεῖ δὲ τὰς δυνάμεις νὰ πληροφορήσωσιν αὐτὸν ἀπροκαλύπτως, τί σκοποῦσι καὶ τί εὔχονται καὶ πῶς νομίζουσιν ἐπιτηδειότερον νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς... Ὁ ῥωσικὸς στρατὸς εἶναι ἕτοιμος νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσα περὶ τούτου ἤθελον ἀποφασίσει αἱ σύμμαχοι αὐλαί.»

Ἐκ τῶν διακοινώσεων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ Ῥωσία ἐπενέβη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνδέσασα αὐτὴν μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς σωτηρίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς παραβιάσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς κατὰ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐμπορικῶν συμφερόντων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου προσβολῆς· σύναμα ὅμως οὐδὲν ἠθέλησε νὰ πράξῃ μονομερῶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπὶ τούτῳ σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὴν Υ. Πύλην διακοινώσει, οὔτε ἐν τῇ πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἡ λέξις *πόλεμος* δὲν ἀναφέρεται. Ἐν ἀμφοτέραις διὰ ποικίλων περιστροφῶν ὑποδεικνύεται οὗτος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σαφῶς ὡς ἐπικείμενος· ἐν τῷ τέλει μάλιστα τῆς πρώτης, ὁ Στρόγονοφ ἔλεγε ῥητῶς, ὅτι ἂν ἡ Υ. Πύλη δὲν μεταβάλῃ σύστημα «ὁ ὑπογεγραμμένος ἔλαβε διαταγὴν νὰ ἀναγγείλῃ ὅτι θέλει ἐγκαταλίπει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινούπολιν μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ὑπαλλήλων.» Ἀλλὰ ὁ ὅρος *πόλεμος* δὲν ἐξέρχεται ἔτι ἀπροκαλύπτως τῶν χειλέων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρώτην δὲ φορὰν μετεχειρίσθη αὐτὸν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν τῆς Αὐστρίας αὐτοκράτορα ἀπὸ 29 Ἰουνίου. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἔλεγεν. «Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ *πόλεμος* οὗτος ἤθελεν ἀναγκαίως ἀποβλέπει, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ, εἰς τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης κυριάρχων, νομίζω ἐμαυτὸν ὑπόχρεων νὰ συνεννοηθῶ ἐκ προοιμίου μετὰ τῶν συμμάχων μου περὶ τούτου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἤθελον εὐχαριστηθῇ εἰς τὴν γνῶσιν, ἣν ἔχω τῶν προσωπικῶν τῆς Υ. Μ. αἰσθημάτων ὡς

πρὸς ἐμέ. Δὲν διστάζω ὅτι αὕτη εἶναι πεπεισμένη περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐμῶν προαιρέσεων. Ἤθελον ὅμως ἐπιθυμήσει, ὥστε ἅπασαι αἱ σύμμαχοι δυνάμεις νὰ συμμερισθῶσι τὴν πεποίθησιν ταύτην, καὶ τολμῶ νὰ ἐλπίσω ὅτι ἡ Υ. Α. καὶ Β. Μ. δὲν θέλει διστάσει νὰ ἐγγυηθῇ εἰς αὐτὰς περὶ τῶν διαθέσεών μου, ἐὰν ἡ Πύλη ἤθελε μὲ ἀναγκάσει νὰ καταφύγω εἰς τὰ μέτρα τὰ ἐπιβαλλόμενά μοι ὑπό τε τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς θέσεως τῆς Ῥωσίας, μέτρα ὅμως τὰ ὁποῖα, ἐπαναλαμβάνω, δὲν θέλουσι τείνει ποτὲ εἰς ἀποκλειστικὸν σκοπὸν, ἀλλὰ θέλουσιν ἐπιφυλάξει πάντοτε εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὡραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθόν.»

Τρεῖς λοιπὸν μῆνες καὶ ἥμισυς εἶχον μόλις παρέλθει ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ μὲν Καποδίστριας ἔγραψεν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὑπέγραψε τὴν λεγομένην ἀποκήρυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ προϊστάμενοι τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας ἐνόμισαν ὅτι ἠσφαλίσθη τὸ καθεστὼς τῆς Εὐρώπης, καὶ νῦν ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐδήλου ὅτι οἱ στρατοὶ αὐτοῦ εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν πρὸς νέαν τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ῥύθμισιν καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τοῦτο τὴν σύμπραξιν ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Αἱ δυνάμεις αὗται ἤτοι ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσία δὲν εἶχον δώσει εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπεθύμει ἡ Ῥωσία, ὁδηγίας ἐντελῶς συμφώνους πρὸς τὰς ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὸν Στρόγονοφ σταλείσας· περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ προτρέψωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐντόνως τὴν Υ. Πύλην νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦ διωγμοῦ καὶ τῶν σφαγῶν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπιτηδειότερον ν' ἀναῤῥιπίσῃ ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ περαιτέρω δὲν προέβησαν. Ἀπ' ἐναντίας ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ συμβιβάσωσι καὶ συνδιαλλάξωσι τὸν Στρόγονοφ μετὰ τοῦ Ῥεῒζ ἐφένδη. Ἐκ τῶν 4 δυνάμεων, αἱ δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπισημότεραι καὶ ἰσχυρότεραι, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἀγγλία, δὲν ἐκινοῦντο ἐκ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀφορμῶν οὕτω πως πολιτευόμεναι. Ἡ μὲν Αὐστρία ἐπεθύμει πρὸ πάντων νὰ ἀποτρέψῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξερεθίσῃ μὲν τὰ φι-

ἐλεύθερα τῆς Εὐρώπης πνεύματα, νὰ διαταράξῃ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἐν Βιέννῃ συνθηκῶν κυρωθεῖσαν τάξιν τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐφοβεῖτο τὰς περὶ τὰ πολιτεύματα μεταβολάς· ἀλλὰ δὲν ἤθελε νὰ ἀνατραπῶσι τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα, πεποιθυῖα ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἀνατροπῆς ταύτης ἡ Ῥωσία διά τε τὴν γεωγραφικὴν αὐτῆς θέσιν καὶ τὴν ταὐτότητα τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τούτων, ἤθελε περιποιήσει ἑαυτῇ δυνάμεις ἐπικινδύνους εἰς τὰ γενικὰ εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Ἐὰν μάλιστα πιστεύσωμεν τὴν ἐπὶ ταῖς πληροφορίαις τοῦ Στρόγονοφ γραφεῖσαν δευτέραν ἀπὸ $\frac{10}{22}$ ἐπιστολὴν τοῦ κόμητος Νεσελρώδου πρὸς τὸν κόμητα Γολόφκιν, ἐνῷ ὁ πρέσβυς τῆς Αὐστρίας κόμης Λύτζοβ δὲν ἔπαυσεν ὑποβάλλων τῇ Πύλῃ τὰς ζωηροτέρας κατὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῆς παραστάσεις, ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας λόρδος Στράγκφορδ ἐφαίνετο ἀπ' ἐναντίας ἐμψυχῶν τὴν Πύλην εἰς τὰς ἀκατανοήτους αὐτῆς διαθέσεις καὶ παρέχων αὐτῇ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀγρία ἐκείνη καὶ ἡμαρτημένη πολιτεία ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἴσως τὴν συνδρομὴν τοῦ βρετανικοῦ ὑπουργείου. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ κόμης Λύτζοβ ἐβεβαίου τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ τῇ $^{6}/_{18}$ αὐγούστου ὅτι ὁ λόρδος Στράγκφορδ, οὐδὲν ἧττον ἢ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσίας ὑποκόμης Βιελλᾶ καὶ βαρὼν Μίλτιτζ, δὲν ἠδυνήθησαν εἰμὴ νὰ συμβουλεύσωσι τὸ ὀσμανικὸν ὑπουργεῖον νὰ δώσῃ ὦτα εὐμενοῦς ἀκροάσεως εἰς τὰς συμβουλὰς τὰς ὁποίας ἡ φιλία καὶ τὸ εἰλικρινὲς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους συμφέρον εἶχον ὑπαγορεύσει τῇ αὐλῇ τῆς Βιέννης. Καὶ ὑπάρχει τωόντι διακοίνωσις τοῦ λόρδου Στράγκφορδ ἀπὸ 25 ἰουλίου (6 αὐγούστου) πρὸς τὴν Υ. Πύλην συνιστῶσα τὴν μετριοπάθειαν, τὴν μεταξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων διάκρισιν καὶ τὸν συνδυασμὸν τῆς διατηρήσεως τῶν δικαίων τοῦ κυριάρχου μετὰ τῶν ἱερῶν καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ἡ φιλανθρωπία. Ἀλλ' οἱοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ ποικίλοι χρωματισμοὶ τῶν συμβουλῶν ὅσας ἔδωκαν αἱ δυτικαὶ δυνάμεις, οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωσαν νὰ προλάβωσι τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ῥῆξιν· ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 ἰουλίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἐπέτυχεν ἡ ἐπὶ πολλὰ

ἔτη ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν· ἀλλ' εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἔθετο ἔκτοτε τὴν ἀρχὴν τῆς κοινῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ἀρχὴν ἥτις ἔμελλε προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ καρποφορήσῃ παρασύρουσα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀγγλίαν, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ, ἤρκει νὰ λάβῃ τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον καιρόν. Τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντου ἔσβυσεν ὡς φλὸξ ἀχύρου· ἡ ἐπανάστασις ὅμως τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτὰ, καὶ οὐ μόνον τὴν δυτικὴν Εὐρώπην νὰ καταναγκάσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἀνέκαθεν προταθεῖσαν προστασίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ῥωσίαν νὰ ὑποχρεώσῃ ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀρχὴν τῆς πλήρους ἡμῶν ἀνεξαρτησίας ἥτις δὲν περιελαμβάνετο βεβαίως ἐν ταῖς προαιρέσεσιν αὐτῆς τῷ 1821 καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1829.

Περὶ τοῦ ζητήματος ποῦ, κατὰ ποίαν ἀκριβῶς ἡμέραν, καὶ διὰ τίνων ἐξερράγη κατὰ πρῶτον ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, ἐγράφησαν πολλὰ ὑπὸ τοπικῶν φιλοτιμιῶν. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ πράγματα δὲν ἦναι ἐπιτήδεια πρὸς τοιαύτην τινὰ ἐπιχείρησιν, καὶ περὶ τούτου ἐλάβομεν πεῖραν πικρὰν κατὰ τὰ τελευταῖα 30 ἔτη, αἱ ἐπαναστάσεις ἀρχίζουσιν ἀλλὰ ἀποτυγχάνουσιν, ἐνῷ ὅταν ἦναι προϊὸν ὥριμον περιστάσεων προσφόρων, οὐ μόνον ἀρχίζουσιν ἀλλὰ καὶ εὐοδοῦνται. Οὐδεμία δὲ ἴσως ἄλλη ἐπανάστασις ἠξιώθη νὰ ἐκραγῇ ἐν μέσῳ τοσούτων εὐμενῶν αὐτῇ περιπετειῶν ὅσον ἡ ἐν ἔτει 1821 ἀρξαμένη. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῶν πόθων τοῦ ἔθνους· ὁ πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἔρως εἶχεν ἀποβῆ ζωηρότατος πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος καὶ πεποίθαμεν ὅτι δὲν θέλει ἐκλείψει ἐν ὅσῳ ὑπάρχει ἔθνος ἑλληνικὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἀλλὰ οἱ πόθοι μόνοι δὲν ἀρκοῦσι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν εἶχον οὗτοι καθυποβληθῆ μὲν εἰς πειθαρχίαν τινὰ καὶ ἡγεμονίαν, ἀναῤῥιπισθῆ δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως ἣν περὶ τούτου παρήγαγεν ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Ἀπόστολοι ἀξιοῦντες ὅτι ὁμιλοῦσιν ἐν ὀνόματι μεγάλης δυνάμεως περιέτρεχον τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐξῆπτον τὰ πνεύματα ἀπ' ἄκρου αὐτῆς μέχρις ἄκρου. Ἐν

Πελοποννήσῳ ἰδίως ἐπῆλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 πεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος, ὁ κοινότερον καλούμενος Παπαφλέσας, ἀνὴρ ἔχων ὅλα τὰ ἐλαττώματα καὶ ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ κρατίστου συνωμότου, τὸ πλανᾶσθαι καὶ πλανᾷν, τὸ τολμᾷν καὶ θνήσκειν. Κομιστὴς γενόμενος ἱκανῆς πυρίτιδος καὶ ἄλλων πολεμεφοδίων, πλειόνων δὲ ὑποσχέσεων μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσφαλῶν καὶ ἀνυπολογίστου ἐπαναστατικοῦ ἠλεκτρισμοῦ, ἀνήρπασε τὰ πλήθη πρὸ πάντων διὰ τῆς βεβαιώσεως ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐπέρχεται πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος· δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς προκρίτους τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, τὸν Ζαΐμην, τὸν Λόντον, τὸν μητροπολίτην Γερμανὸν, ὅτε οὗτοι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου 1821 συνελθόντες ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου περὶ τὸ Αἴγιον, ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ πληροφορίας περὶ τῆς φημιζομένης ῥωσικῆς συνδρομῆς. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐταλαντεύοντο ἔτι· ἀλλ' ὁ Φλέσας καταπείσας τὸν Ν. Σολιώτην νὰ τολμήσῃ τὰς πρώτας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Καλαβρύτων ἐχθροπραξίας, περιήγαγε τὸν Ἀσημάκην Ζαΐμην καὶ κατόπιν ὅλους τοὺς λοιποὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρακολουθήσωσι τὸ ῥεῦμα. Ἡ ἐπαγγελία τῆς ῥωσικῆς ἐπικουρίας ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἓν τῶν κυριωτάτων τοῦ κινήματος ἐλατηρίων. Οἱ συνετώτεροι ἔπαυσαν πρωΐμως νὰ πιστεύωσιν εἰς αὐτὴν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μετεχειρίζοντο τὸ θρύλημα ἵνα παρορμήσωσι τοὺς πολλούς. Ὅταν ὀλίγας κατόπιν ἡμέρας, ἐν ἀρχῇ ἀπριλίου, ὁ Ἀνουσιᾶς συγκαλέσας τοὺς προεστοὺς τῆς Ἀμφίσσης κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἐφρόντισε νὰ παρασκευάσῃ ἄνθρωπον, ὅστις ἐλθὼν δρομαῖος ἐκ Γαλαξειδίου ἀνήγγειλεν ὅτι ἔφθασαν αὐτόθι ῥωσικὰ πλοῖα. Καὶ ὅταν ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀδελφὸς Δημήτριος, σταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἵνα τὸν ἐκπροσωπήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἀπέβη εἰς Ἄστρος κατὰ μῆνα ἰούνιον, ἐξήχθη δ' ἐκ τοῦ πλοίου κιβώτιον βαρὺ, ἀμέσως διεδόθη ἡ φήμη ὅτι εἶναι πλῆρες ῥωσικῶν χρημάτων. Μετ' οὐ πολὺ δὲ, ἐπὶ τῶν διενέξεων τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς προεστοὺς, εἷς τῶν περὶ αὐτὸν, ὁ Καντιώτης, ἀνέκραξεν· «ἢ ὑπογράφετε εὐθὺς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ πρίγκηπος, ἢ μετ' ὀλίγον ἔρχονται 12,000 Ῥῶσοι, καὶ τότε

βλέπετε ποία τύχη σᾶς περιμένει.» Εἰς ὃ ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης ἀπήντησεν· «εἴθε νὰ ἔλθωσιν οἱ ῥῶσοι καὶ ἂς σκοτώσουν πρῶτον ἐμένα· φθάνει νὰ σωθῇ ἡ πατρίς.» Ἡ πλάνη λοιπὸν καὶ ἡ εὐχὴ κατήντησεν ἐνδημική. Εἰς μάτην ἀπὸ τῆς $^{9}|_{21}$ μαρτίου ὁ Στρόγονοφ διεβίβασεν εἰς ἅπαντα τὰ προξενεῖα τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐγκύκλιον διαλαμβάνουσαν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη εἶναι παντελῶς ἀμέτοχος τῶν γινομένων. Εἰς μάτην αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετά τινας ἡμέρας ἀπεδοκίμαζε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ὁ δὲ Στρόγονοφ διεκοίνου τοῦτο τῇ 4]16 ἀπριλίου διὰ νέας ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν προξένους τῆς Ῥωσίας. Εἰς μάτην τελευταῖον τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου ἀπετύγχανεν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις. Τὸ τέχνασμα τῆς *Φιλικῆς Ἑταιρείας* εἶχε ῥίψει βαθείας εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ ῥίζας, αἱ δὲ προκαταλήψεις τῶν πολλῶν εὐχερέστερον φύονται ἢ ἐκριζοῦνται. Αἱ διαψεύσεις ἐκεῖναι, ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ἦσαν, ἐβράδυνον νὰ φθάσωσιν ἢ ἔφθανον παραμεμορφωμέναι μέχρι τῶν τελευταίων τοῦ πλήθους στρωμάτων, τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον πιστεῦον εἰς τὸ μορμολύκειον αὐτοῦ, διότι εἶχεν ἀνάγκην νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτό· καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡ ἐπανάστασις εἶχε τοσοῦτον γενικευθῇ καὶ εὐδοκιμήσει, ὥστε ἡ παλινῳδία κατέστη περιττὴ καὶ ἀδύνατος. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον παράδοξον, ἡ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς βοηθείας ἐκείνη πλάνη κατήντησε νὰ πιστευθῇ καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι Ὀσμανιδῶν. Βραδύτερον ἔτι τῆς ἐποχῆς τῶν προεκτεθέντων γεγονότων, κατὰ μῆνα σεπτέμβριον, συνελθόντων εἰς συνέντευξιν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ἐν Τριπόλει πολιορκουμένου πλήθους μετὰ τῶν ἡμετέρων, ἵνα διαπραγματευθῶσι τὰ περὶ τῆς παραδόσεως τῆς πρωτευούσης τῆς Πελοποννήσου, ὁ Ἀναγνωστόπουλος εἶπεν εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι Εὐρώπη καὶ Ῥωσία εἶχον βοηθήσει τοὺς Ἕλληνας κρυφίως ἕως τόρα, ἀλλὰ νῦν ἀπεφάσισαν ἐν Βιέννῃ οἱ βασιλεῖς νὰ πράξωσι τοῦτο ἀναφανδόν. Οἱ Τοῦρκοι κατεπτοήθησαν ἐκ τούτου, ὁ δὲ ἀγᾶς αὐτῶν ἀπήντησεν· «οἱ βασιλεῖς ἔπραξαν ἄδικον ἂν ἀπεφάσισαν τοιοῦτό τι· ἔπρεπε πρῶτον νὰ μᾶς ἐρωτήσωσιν.»

Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη καὶ ηὐδοκίμησε δι' ἄλλους

προςέτι καὶ πρακτικωτέρους λόγους. Ὁ ἐμφύλιος μεταξὺ Μαχμούτη καὶ Ἀλῆ πασᾶ ἀγὼν προεκάλεσε τὴν ἀπὸ τοῦ ἰανουαρίου μηνὸς ἀναχώρησιν εἰς τὸ πεδίον ἐκεῖνο τῆς μάχης τοῦ Χουρσὶτ πασᾶ, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἀπαλλαγεῖσα τοῦ ῥέκτου τούτου καὶ ἐμπείρου πολεμίου, ἠδυνήθη εὐχερέστερον νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου. Πλὴν τούτου ἡ στάσις τοῦ Ἀλῆ ἀπησχόλησε δι' ὅλου τοῦ ἔτους **1821** τὰς πλείστας τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ῥούμελης· οἱ Σουλιῶται ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν· ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς δὲν ἐβράδυνε νὰ παρακολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῆς Πελοποννήσου· ἐὰν δὲ ἡ δυτικὴ ἐδίστασε παραδόξως ἐπί τινα χρόνον, περὶ τὰ μέσα ὅμως τοῦ ἔτους, ὅτε οἱ Σουλιῶται ἤρχισαν παρενοχλοῦντες τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη, ἐκινήθησαν πᾶσαι αἱ πρὸς μεσημβρίαν αὐτῶν μέχρι Μεσολογγίου χῶραι. Παρεκτὸς δὲ τοῦ ἐμφυλίου τούτου ὀσμανικοῦ ἀγῶνος, ἐπιτηδειότατον ἀπέβη πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐπιτυχίας, καθὰ προείπομεν, τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ὑψηλάντου· διότι καί περ ἀπέτυχεν, προκαλέσεν ὅμως τὰς ἐπικινδύνους τῆς Ῥωσίας παραστάσεις, ἠνάγκασε τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνισχύσῃ μὲν τὰς περὶ τὸν Ἴστρον φρουράς, τὰς ἀπειλουμένας ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἐσωρεύοντο ἐν Βεσσαραβίᾳ, νὰ ἐξακολουθήσῃ δὲ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατέχουσα τὰς ἡγεμονίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συνέπεσον ἀντιπερισπασμοί. Ὁ πασᾶς τῆς Πτολεμαΐδος εἶχεν ἐπαναστατήσει· οἱ Δροῦσοι ἐκινοῦντο· οἱ Βαχαβῖται ἠπείλουν αὖθις τὰς ἱερὰς πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδίνην· ὁ δὲ σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν σάχην τῆς Περσίας, ἐμβάλλοντα ἀδιακόπως εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους.

Ἄπορον λοιπὸν δὲν εἶναι ὅτι ἡ ἐπανάστασις, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων περιστάσεων ῥιπιζομένη, ἐξερράγη· καὶ ἄπορον ἤθελεν εἶναι μᾶλλον ἐὰν δὲν ἤρχιζεν ἐν καιρῷ τοσοῦτον εὐθέτῳ, ἀφοῦ πρὸ αἰώνων οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ εὔθετον καιρόν. Τὸ δὲ θαυμαστὸν μόνον εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεξαχθῇ. Τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὁσοιδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν οἱ περιστοιχίσαντες αὐτὸ κίνδυνοι, ἦτο μέγα, μάλιστα παραβαλλόμενον πρὸς τὴν μικρὰν γωνίαν τῆς γῆς ἥτις ἐπανέστη· εἶχε κυβέρνησιν, ἥτις, ὅσον πλημμελὴς καὶ ἂν λογισθῇ, ἦτο πάντοτε προτιμοτέρα τῆς ἐλλείψεως

πάσης κυβερνήσεως, ἡ δ' ἐπανάστασις ἤρχισεν οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ διεξήχθη ἄνευ τῆς ἐν πολέμῳ τοσοῦτον ἀπαραιτήτου συμπυκνώσεως ἐκείνης καὶ χειραγωγίας τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων. Πλὴν τούτου ὁ ἀντίπαλος αὐτῆς εἶχεν ὀργανισμόν τινα στρατιωτικόν, οἰκονομικόν, διοικητικόν, ὅστις ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ χωλαίνων, παρεῖχεν αὐτῷ ἰσχύν, ἧς ὅλως ἐστερεῖτο καὶ ἐστερήθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα. Τελευταῖον τὸ ὀσμανικὸν κράτος εἶχε συμμάχους πεπεισμένους ὅτι ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀκεραία μάλιστα ὕπαρξις, ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Οἱ σύμμαχοι οὗτοι ἀναφανδὸν μὲν εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δὲν ἦλθον, ἀλλ' εἶχον μυρίους τρόπους νὰ τὸ βοηθήσωσι, τοὺς ὁποίους δὲν ἐδίστασαν νὰ μεταχειρισθῶσιν οὐ μικρὰ μὲν παρεμβαλόντες ἡμῖν κατ' ἀρχὰς κωλύματα, ἀναχαιτίσαντες δὲ ἐπὶ ἔτη πολλὰ τὰς πολεμικὰς τῆς Ῥωσίας ὁρμάς, ἐνῷ ἡ ἐπανάστασις προεκάλεσε μὲν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς συμπαθείας τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τὰς ἐπιεικεῖς διαθέσεις τινῶν τοὐλάχιστον κυβερνήσεων, ἀλλὰ συμμάχους δὲν ηὐτύχησε νὰ εὕρῃ εἰμὴ μετὰ ἔτη πολλά, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδύνατο πολλάκις νὰ καταβληθῇ, ἐὰν δὲν περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ ἀκαταδάμαστόν τινα δύναμιν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι μέχρι τοῦ 1825, ἤτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπῆλθεν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον ἡ τακτικὴ τῆς Αἰγύπτου στρατιά, ἡ δυσαναλογία τῶν πολεμικῶν πόρων δὲν ὑπῆρξε κατὰ ξηρὰν τοσοῦτον μεγάλη ὅση ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἡ Τουρκία οἵα ἀπέβη μετὰ τὰς μεταρρυθμίσεις ὅσας ἐπεχείρησεν ὁ σουλτὰν Μαχμούτης ἀπὸ τοῦ 1826, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς δυνάμεων, οὐδεμίαν δύναται νὰ δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ τί ἦτο τῷ 1821. Ἡ παραλυσία αὐτῆς εἶχε τότε κορυφωθῇ. Οἱ ἐπίσημοι τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ ἀριθμοὶ ἀνεβίβαζον μὲν αὐτὸν εἰς 180,000 ἱππέων, 220,000 πεζῶν καὶ 15,000 πυροβολιστῶν. Κατεῖχε δὲ ἡ Πύλη ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις φρούρια πολλὰ τὰ ὁποῖα, ὅσον εὐάλωτα καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ, ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιτάξωσιν εἰς στίφη πολεμικὰ προχείρως συντεταγμένα, ἀπροσμάχητον ἀντίστασιν· τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Ἀ-

κροκόρινθον, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν, τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὴν ἀκρόπολιν τῶν Πατρῶν, τὴν Τρίπολιν, ἄλλας τινὰς ὀχυρὰς θέσεις καὶ τὰ ἐν Κρήτῃ φρούρια. Ἀλλὰ, ἵνα ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ κινητοῦ στρατοῦ, καθ' ὅλα τὰ 50 πρὸ τοῦ 1821 ἔτη ἡ Πύλη οὐδέποτε ἠδυνήθη πράγματι ν' ἀντιπαρατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς πλειοτέρους τῶν δεκακισμυρίων ἀνδρῶν. Ἀναλογιζόμενοι δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ φυλάττῃ τὸν Ἴστρον, νὰ ὑποχρεώσῃ τὴν Περσίαν εἰς εἰρήνην, νὰ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ συντηρῇ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὴν δημοσίαν ἐν τῷ κράτει τάξιν, θέλομεν ἐννοήσει πῶς οὐ μόνον τῷ 1821 οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀξιόλογον στρατιὰν, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, ἀφοῦ ἐξέλιπον πολλοὶ τῶν προεκτεθέντων ἀντιπερισπασμῶν, ἡ Υ. Πύλη δὲν ἀπέστειλε καθ' ἡμῶν ποτὲ ἄνδρας πλείονας τοῦ τριτημορίου τῆς προσημειωθείσης πραγματικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Καὶ τῳόντι ἡ μεγίστη τῶν ἐκστρατειῶν ὅσας ἐπεχείρησεν, ἡ τοῦ Δράμαλη, μόλις συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ἀνδρῶν. Τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ἐμβαλόντα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ πασᾶν καὶ τὸν Ὀμὲρ Βριώνην στίφη, δὲν περιελάμβανον πλείονας τῶν εἰκοσακισχιλίων ἀνδρῶν. Τοσοῦτος δὲ περίπου ἦτο ἢ μικρὸν πλειότερος καὶ ὁ ἐν ἔτει 1823 ὑπὸ τὸν Μουσταῆν τῆς Σκόδρας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Ἰουσοὺφ Περκόφτζαλη ἀφ' ἑτέρου ἐλάσας στρατός. Τῷ δὲ 1824 ὁ Δερβὶς πασᾶς ἤγαγε πολὺ ὀλιγωτέρους, τὸ ἥμισυ σχεδόν. Εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τούτους δὲν θέλομεν ἀντιπαραθέσει τοὺς 51,000 ἄνδρας ὅσους κατὰ ξηρὰν πρῳρεῖτο νὰ ὁπλίσῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐν Ἄστρει Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως· ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμίσεις τούτων ἤθελον ἀρκέσει, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν αὐτοῖς περιελαμβάνοντο οὐκ ὀλίγοι κράτιστοι ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται, οἱ δὲ ἀντίπαλοι ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἄτακτοι ὅπως καὶ οἱ ἡμέτεροι, εἶχον τὸν αὐτὸν ὁπλισμὸν, τὸν αὐτὸν τοῦ πολεμεῖν τρόπον, καὶ πολλάκις προηγουμένως μετρηθέντες πρὸς τοὺς ὀρεσιβίους μαχητὰς ἰδίως τῆς Ῥούμελης, καθάπερ ἐν τοῖς προτέροις ἱστορήσαμεν, εἶχον οὐχὶ ἅπαξ τρέψει τὰ νῶτα πρὸς αὐτούς.

Δὲν πρόκειται νὰ ἐλαττώσωμεν εἰς ὑπερβολὴν τὰς πολλὰς καὶ

δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἔμελλον νὰ ἀντιπαλαίσωσιν οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ μὴ ἐμπίπτωμεν εἰς τὴν ἀντίθετον ὑπερβολήν, ἐὰν θέλωμεν τελευταῖον νὰ μάθωμεν τί ἀληθῶς καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους διεπράχθη ἐν τῇ ἐπαναστάσει, ἵνα διδαχθῶμεν οὕτω τί καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους δύναται νὰ κατορθωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐὰν δὲν ἐπλανώμεθα ὑπὸ τῆς φιλαυτίας ἡμῶν καὶ τῆς πρὸς τὸν οἰδαίνοντα λόγον ροπῆς, ἐὰν ἐσπουδάζομεν ἀκριβέστερον τὴν πάτριον ἱστορίαν, δὲν ἠθέλομεν παρασυρθῆ εἰς τοσοῦτον ὀλέθρια ἁμαρτήματα καὶ ἀσύνετα ἐπιχειρήματα κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη. Τῷ 1821 οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἱππικὸν πολυάριθμον καὶ πυροβολικὸν οὐ μικρὸν, ἐνῷ ἡμεῖς ἐφ' ἱκανὸν μὲν χρόνον ἐστερούμεθα πυροβόλων, μέχρι τέλους δὲ ἐλάχιστον ἐκτησάμεθα ἱππικόν. Ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν τῶν πολεμίων ἦτο μέτριον, καὶ τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ πολὺ ἀνώτερον τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἢ ἄλλως παρ' ἡμῖν ἀπαρτισθέντος. Τὸ δὲ ὄντως ἀξιόλογον αὐτῶν ἱππικὸν ὀλίγον τοὺς ἐχρησίμευσεν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολέμουν οἱ ἡμέτεροι· συνετέλεσε δὲ ἀπεναντίας πολλάκις εἰς τὸ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀμηχανίαν αὐτῶν, ὡς ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς συντηρήσεώς του, ὅπως συνέβη ἐπὶ Δράμαλη. Τὰ φρούρια βεβαίως ἦσαν κώλυμα μέγα· οὔτε φρουρὰς ὅμως ἱκανὰς εἶχον, οὔτε ἐφόδια πολέμου, οὔτε τροφὰς, αὕτη δὲ μάλιστα ἡ τελευταία ἔλλειψις ἀπέβη κρίσιμος ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, διότι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς ὑπαίθρου χώρας καταφυγόντες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐκείνων, κατέστησαν τὴν διατήρησιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἀδύνατον. Ἡ Μονεμβασία, τὸ Ναυαρῖνον, ἡ Τρίπολις, ὁ Ἀκροκόρινθος, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, παρεδόθησαν δι' ἔνδειαν τροφίμων. Τὰ παράλια φρούρια, καὶ τοιαῦτα ἦσαν τὰ πλεῖστα, ἠδύναντο νὰ τροφοδοτηθῶσιν ἀπὸ θαλάσσης, ἡ δὲ ναυτικὴ δύναμις, ἣν ἡ Υ. Πύλη ἠδυνήθη νὰ μεταχειρισθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτῳ μείζων τῆς πεζικῆς. Ἐν ἔτει 1821 ὑπῆρχον ἐν τοῖς ναυστάθμοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως 4 τρίκροτα, 13 δίκροτα τῶν 74, 7 φρεγάδες, 5 δρόμωνες καὶ τινες πάρωνες (βρίκια). Καὶ πλὴν τούτων ἡ Ὑψηλὴ Πύλη εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς τὰς ναυτικὰς μοίρας τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τύνιδος, τῆς Τριπόλεως καὶ τοῦ Μεχ-

μὲτ 'Αλῆ πασᾶ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ὄντως κολοσσιαίαν ταύτην δύναμιν οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 120 ἕως 150 πάρωνας, ἤτοι τὰ ἐμπορικὰ μὲν ἀλλ' ἐπὶ πολέμῳ κατηρτισμένα σκάφη τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, τὰ ὁποῖα διὰ ποικίλων εὐτυχῶν περιστάσεων τῶν προηγηθέντων 25 ἐνιαυτῶν, ὡςεὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς παρεσκευάσθησαν πρὸς τὸν προκείμενον ἀγῶνα· ἀλλὰ τὰ σκάφη ταῦτα, πολλάκις κατὰ τῶν πειρατῶν τῆς 'Αλγερίας ἀντιπαλαίσαντα, οὔτε εἶχον ποτὲ πολεμήσει οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ πολεμήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τρικρότων καὶ δικρότων· ὥστε κατὰ θάλασσαν ἡ δυσαναλογία ὑπῆρξεν ἀληθῶς φοβερά. Ναὶ μὲν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, οἱ ὀσμανικοὶ στόλοι προσελάμβανον τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἀξίαν ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπηρετούντων 'Ελλήνων ναυτικῶν· νῦν δὲ στερηθέντες τῶν ἐπικούρων τούτων, περιῆλθον εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν, ἠναγκάσθησαν νὰ ναυτολογήσωσι κωπηλάτας τοῦ Βοσπόρου καὶ πολλοὺς ξένους τυχοδιώκτας, Γενουαίους, Μελιτταίους, Σκλαβούνους, ὁ δ' ἐντεῦθεν ἐπελθὼν κάκιστος τῶν κητῶν ἐκείνων χειρισμὸς ἐπενήργησεν εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἔκβασιν τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν. Πλὴν τούτου αἱ ναυτικαὶ μοῖραι τῆς 'Αλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος, αἵτινες πάντοτε εἶχον δώσει δείγματα δεξιότητος καὶ ἀνδρείας, δὲν προσήρχοντο προθύμως, προθυμότερον δὲ ἀπήρχοντο εἰς τὰ ἴδια. Αὐτὸ δὲ τοῦτο συνέβη κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμὲτ 'Αλῆ. Οὐδὲν ἧττον τὸ μέγεθος τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως ἦτο τοσοῦτον ὑπέρογκον, ὥστε ἡ ἀντιπαράταξις τῶν ἡμετέρων στολίσκων προεκάλεσε πάντοτε τὴν ἀπορίαν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐμπειροτάτων περὶ τὴν ναυτικὴν τέχνην ἀνδρῶν, τὰ δὲ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ ἀγῶνος ἐτιμήθησαν πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ κατὰ ξηράν.

'Εν γένει ὅμως δυνάμεθα, ἄνευ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ποιήσεως ἡμῶν καὶ οἱήσεως, νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ μαχηταὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεπλήρωσαν κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν, ἐπαξίως τοῦ ἐπιδιωχθέντος μεγάλου σκοποῦ. Εἶναι δὲ τούτου ἕνεκα τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιάγαστοι ὅσῳ δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος οὐδέποτε ἐκτησάμεθα κυβέρνησιν πράγματι χειραγωγήσασαν τὰ

κοινὰ τοῦ ἔθνους συμφέροντα, καὶ τελεσφόρως προνοήσασαν περὶ ὀργανισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν στρατιωτικῶν τοῦ ἔθνους δυνάμεων. Πρὸς συγκρότησιν τοιαύτης κυβερνήσεως οὔτε προϋπῆρχον οὔτε ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως παρήχθησαν οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες. Οἱ προεστοὶ εἶχον δείξει ἐπιτηδειότητά τινα περὶ τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καί τινες πολλὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν. Ἄλλο ὅμως διοίκησις κοινότητος, καὶ ἄλλο κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι προέκυψαν εἰς μέσον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, εἴτε αὐτόχθονες ὑπῆρξαν οὗτοι, εἴτε ἑτερόχθονες, οὐδεὶς ἀνεφάνη τοσοῦτον τῶν ἄλλων ὑπερέχων, ὥστε νὰ ὑπαγάγῃ ὑφ' ἑαυτὸν πρόσωπά τε καὶ πράγματα. Ἐντεῦθεν τὰ πολιτεύματα καὶ αἱ κυβερνήσεις τῆς ἐπαναστάσεως οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ συμβιβασμοί τινες δευτερευουσῶν φιλαρχιῶν, καθ' οὓς αὗται ἐπέτρεπον μὲν τὴν Ἀρχὴν ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλει εἶναι ὅσον ἔνεστι μικρὰ ἢ μᾶλλον ψιλὸν ἀρχῆς ὄνομα. Ἅμα δὲ τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐνασκήσωσι πραγματικὴν ἐξουσίαν, προέκυψαν ἐκ τούτου ἐμφύλιοι πόλεμοι, οἵτινες, συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων, ἀπέληξαν εἰς παντελῆ ἀναρχίαν. Ἡ πρώτη πρὸς συμπύκνωσιν τῶν μερικῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους ἀπόπειρα ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Πετρόμπεϊ, ὅστις προθύμως δράξας τὰ ὅπλα κατὰ μάρτιον τοῦ **1821** καὶ προελάσας ἐκ τῆς χώρας αὐτοῦ ἐκυρίευσε τῇ **23** τὰς Καλάμας. Ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἵδρυσεν ἀμέσως μετὰ τῶν προεστῶν τὴν λεγομένην *Μεσσηνιακὴν Γερουσίαν* καὶ ἐξέδωκε τῇ **28** διακήρυξιν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς ὑπογραφεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τε ὡς ἀρχηστρατήγου καὶ τῶν ἄλλων τῆς γερουσίας ταύτης μελῶν. Ἐξ αὐτοῦ ὅμως τοῦ ὀνόματος τῆς μεσσηνιακῆς γερουσίας δηλοῦται ὅτι αὕτη οὐ μόνον τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδὲ τὴν Πελοπόννησον ὅλην ἠξίου νὰ ἐκπροσωπήσῃ. Γενικωτέρα ὁπωσοῦν ὑπῆρξεν ἡ πρᾶξις ἣν τῇ **26** μαΐου ὑπέγραψαν ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτεζῶν εἰκοσιεννέα προύχοντες τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἕλους Ἄνθιμος, *ἔχοντες τὴν γνώμην καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν*. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης οἱ εἰρημένοι προύχοντες αὐτόκλητοι ἐπέτρεψαν τὴν διοίκησιν ὅλης τῆς Πελοποννήσου εἰς *Γερουσίαν* συγκειμένην μὲν ἐκ πέντε προεστῶν καὶ τοῦ ἁγίου Βρε-

σθένης Θεοδωρήτου, προεδρευομένην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπεϋ Μαυρομιχάλη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, κομίζων ἔτι γενικωτέρας ἀξιώσεις.

Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἦτο τότε μόλις 28 ἐτῶν καὶ εἶχε διατελέσει, ὅπως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ στρατιωτικῇ τῆς Ῥωσίας ὑπηρεσίᾳ· παρέστη δὲ εἰς μέσον ὡς «διωρισμένος ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ γένους ἡμῶν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν φιλτάτην Ἑλλάδα πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν.» Ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀνθρώπους, διότι οὔτε ἀνάστημα, οὔτε ῥώμην, οὔτε φωνήν, οὔτε λόγον, οὔτε τρόπον εἶχεν. Ἀλλ' ἐκέκτητο ὀρθὸν, ἂν ὄχι λεπτὸν νοῦν· ἦτο ἀτρόμητος, καρτερικὸς καὶ φιλόπατρις ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀνεδείχθη πάντοτε πρόθυμος νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν, δοὺς κατὰ τοῦτο παράδειγμα τὸ ὁποῖον ὀλίγους, ὡς μὴ ὤφελεν, εὗρε μιμητὰς παρ' ἡμῖν. Κατ' ἀρχὰς πειθόμενος ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην ἀρχηγοῦ, ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς ἐκ τῆς αἴγλης τοῦ ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔφερε καὶ τῆς ἐντολῆς ἣν παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλαβεν. Ἀποτυχὼν δὲ διὰ τὴν πεισματώδη τῶν προεστῶν ἀντίπραξιν, καὶ παθὼν πλείστας παρ' αὐτῶν ἀδικίας, καὶ ἰδὼν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας κλυδωνιζομένην, δὲν ἐστασίασε ποτὲ κατὰ τῶν καθεστώτων, οὐδ' ἀπηλπίσθη ποτὲ περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους· διότι ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ κυβερνήσῃ ἄλλους, ἐπίστατο ὅμως τὸ κυβερνᾶν ἑαυτὸν, καὶ ἐγκαταλείψας πᾶσαν περὶ ἀρχῆς ἀξίωσιν, παρέμεινε μέχρι τέλους πιστὸς τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος πρόμαχος. Οὐ μόνον ἀσθενὴς ὢν τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ καχεκτικὸς τὴν κρᾶσιν ἀντέσχε, δι' ἀκαταβλήτου ἠθικῆς δυνάμεως, εἰς τὰς κακουχίας πολέμου διεξαγομένου ἐν μέσῳ μυρίων στερήσεων. Συμπεσόντος ποτὲ λόγου περὶ ὑποχωρήσεως ἔκ τινος πεδίου τῆς μάχης, εἶπεν ὅτι *δὲν εἰμπορεῖ νὰ φύγῃ*· ἐπειδὴ δὲ εἷς τῶν συναθλητῶν ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτοῦ ἀνεφώνησεν ὅτι αὐτὸς θέλει τὸν ἐπάρει εἰς τοὺς ὤμους του τοσοῦτον ἐλαφρὸν ὄντα, ὁ Ὑψηλάντης διὰ τῆς φωνῆς ἐκείνης ἥτις ἐξήρχετο ἐκ τῆς ῥινὸς μᾶλλον ἢ ἐκ

τοῦ στόματος, «ναὶ, ὑπετονθόρυσε μειδιάσας, ἐλαφρὸν εἶναι τὸ σαρκίον τοῦτο, ἀλλ' ἡ καρδία αὐτοῦ βαρεῖα.»

Ἀποβὰς κατ' ἀρχὰς εἰς Ὕδραν, τῇ 8 ἰουνίου, ἀνεγνωρίσθη αὐτόθι τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ἐνήργησεν ὡς τοιοῦτος. Ἔπειτα δὲ περάσας εἰς Ἄστρος τῇ 19 καὶ τυχὼν πανηγυρικῆς δεξιώσεως, ἀνῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ὁποῖον ἐπολιόρκει τὴν Τρίπολιν καὶ ἐγένετο ὡσαύτως δεκτὸς ὡς γενικὸς πληρεξούσιος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ προσέκρουσε πρὸς τὴν προμνημονευθεῖσαν Γερουσίαν τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Ὑψηλάντης ἐζήτησε νὰ συμπυκνώσῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἀρχιστρατηγίαν, συμπράττων καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ μετὰ βουλῆς ἐκλελεγμένης ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Γερουσία, αἰσθανομένη ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτογνώμονα αὐτῆς συγκρότησιν, συνήνεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἔμμεσον ἐκλογὴν 24 ἀντιπροσώπων, ἐπέμεινεν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι Γερουσία, ὄχι βουλή. Καὶ τοῦτο μὲν ἦτο δευτέρου λόγου ἄξιον. Ἀλλ' οἱ προεστοὶ ἐπέμειναν καὶ εἰς ἕτερα πολὺ σπουδαιότερα πράγματα. «Οἱ ἀποσταλησόμενοι 24 Γερουσιασταὶ, ἔλεγον, ἕνας ἀπὸ κάθε ἐπαρχίαν, μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Πετρόμπεϊ Μαυρομιχάλη, προηγουμένης τῆς ἐνδοξότητός του, κατὰ τὸ ἐν Καλτεζαῖς γενόμενον σύστημα, θέλουν ἐπέχει τὴν Γερουσίαν τοῦ δήμου τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δὲ ἡ Γερουσία νὰ παρευρίσκεται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκηπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς, καὶ συμφώνως νὰ σκέπτωνται καὶ μὲ ψήφους νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ [illegible]κῶσι τά τε πολιτικὰ καὶ τὰ στρατιωτικὰ εἰς τρόπον ὥστε μήτε ἡ Γερουσία νὰ ἐνεργῇ τι χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκηπος, μήτε ὁ πρίγκηψ χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ Γερουσία ἤθελε νὰ ἐπεμβαίνῃ καὶ εἰς αὐτὴν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τὴν διεξαγωγὴν, ὅπερ ἤθελεν εἶναι πάντοτε ὀλέθριον, μάλιστα δὲ ἐπικρατοῦντος πολέμου. Μετά τινας διενέξεις ἡ Γερουσία ἐτροπολόγησε κατὰ τοῦτο τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς πρότασιν, ὅτι συνήνεσεν, ἀντὶ νὰ συμπράττῃ ὁλόκληρος μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἄνδρας τρεῖς, ἢ,

καθὼς ἐλέγετο τότε, εἰς τρία ὑποκείμενα· ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἀντέτεινε πάλιν, ἰδίως ἐπιμένων εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῆς ἀρχιστρατηγίας. Ὅθεν ἐτραχύνθησαν τὰ πράγματα ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ὑψηλάντης ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου, καὶ μόλις μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τῶν προεστῶν, ἐπέστρεψε τῇ 2 ἰουλίου, ὅτε ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ τῶν δύο μερῶν διαπραγματεύσεις. Ἴσως δ' ἠναγκάζοντο ἐπὶ τέλους οἱ περὶ τὴν Γερουσίαν νὰ ἐνδώσωσιν, ἐὰν δὲν συνετάσσοντο αἴφνης μετ' αὐτῶν δύο πολιτικοὶ ἄνδρες ἔξωθεν, ὅπως καὶ ὁ Ὑψηλάντης, προσελθόντες.

Ὁ Ἀλεξανδρος Μαυροκορδάτος δὲν ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰουλίου, ἀποβὰς εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐξελέξατο ἐπιτηδείως ὡς τὸ κύριον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ στάδιον· ὁ δὲ Θεόδωρος Νέγρης εἶχεν ἀπὸ τοῦ ἀπριλίου μηνὸς προηγηθῆ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὑψηλάντου, καταπλεύσας δὲ εἰς Τῆνον καὶ ἔπειτα εἰς Ὕδραν, εἶχεν ἀμέσως περιέλθει εἰς διένεξιν πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου, διότι οὗτος οὔτε σύμβουλον ἠθέλησε νὰ προσλάβῃ παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνθρωπον, οὔτε διευθυντὴν νὰ τὸν διορίσῃ τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεόδωρος Νέγρης, προελθὼν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τάχιστα κατῆλθεν εἰς δευτερεύουσαν τάξιν καὶ πρωΐμως ἐξέλιπε, θανὼν τῇ 22 νοεμβρίου 1824. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως ὁ ἐξοχώτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ὃν παρήγαγεν ἡ ἐπανάστασις, ἐπενεργήσας ὡς οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους διά τε τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλαττωμάτων. Ὁ Γιάννης Κωλέττης καὶ ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς, οἱ βραδύτερον ἴσοι αὐτοῦ λογισθέντες καὶ μέχρι τινὸς διατελέσαντες, οὐδόλως, διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεδείχθησαν ἐκείνου ἐνάμιλλοι. Ὁ δὲ Ἰωάννης Καποδίστριας προήχθη μὲν ἐν τῇ ρωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, κατῆλθε δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο ὁ ἀντίπους τοῦ Ὑψηλάντου· αἰμύλος τοὺς τρόπους, εὐφυὴς περὶ τὸ λέγειν, ἐπιτήδειος περὶ τὸ γράφειν, δεξιὸς περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων, ἠγάπησε καὶ ἐπεζήτησε τὴν ἀρχὴν διὰ παντὸς σχεδὸν τοῦ βίου. Οὐδὲ λέγομεν τοῦτο ἵνα καταμεμφθῶμεν αὐτοῦ. Ἡ φιλαρχία εἶναι πάθος γενναῖον. Ὄχι

ἡ ἄγονος καὶ νώθουρος φιλαρχία, ἣν εἴδομεν πολλάκις, καὶ, ὡς μὴ ὄφελε, βλέπομεν ἔτι λυμαινομένην τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἡ φιλαρχία ἥτις, ἢ σώζει τὴν πατρίδα, ἢ τοὐλάχιστον ὑπηρετεῖ αὐτὴν λυσιτελῶς. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος τῷ μὲν **1822** ἔσωσε τὸ Μεσολόγγιον· τῷ δὲ **1824** παρεσκεύασε διὰ προνοίας πολλῆς καὶ συντόνου ἐνεργείας, τὴν ἔνδοξον τῆς πόλεως ἐκείνης κατὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη ἄμυναν· τῷ δὲ **1825** ἐρριψοκινδύνευσεν ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης ἐν Σφακτηρίᾳ· δι' ὅλης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως διεξήγαγε τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, ἐργασθεὶς μὲν ἐπιτηδείως εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διάπλασιν τῆς κοινῆς ἐν τῇ Δύσει γνώμης, ὡς οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἄλλος συντελέσας εἰς τὸ νὰ παρασκευάσῃ τὴν σωτήριον τῶν δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἀλλ' ἐνῷ τοσοῦτον ἦτο δεξιὸς περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διεθνῶν τῆς Ἑλλάδος συμφερόντων, εἰς δὲ τὰ πολεμικὰ πράγματα ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄνθρωπος μὴ ὢν ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιωτικός, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς τῶν ἀρετῶν ὅσαι ἀπαιτοῦνται ἵνα εὐδοκιμήσῃ ἐν αὐτῇ ὁ πολιτικὸς ἀνήρ· ἦτο εὐφυέστατος εἰς τὸ νὰ διαγινώσκῃ τὸ τρωτὸν μέρος ἑκάστου καθεστῶτος, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐξίσου εὐτυχὴς εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς προσηκούσης θεραπείας. Ὅτε ἀφίκετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀνεγνώρισε τὴν ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅπως αὕτη εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν νήσων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀποβάσεώς του εἰς Μεσολόγγιον, ἤτοι τὴν **22** Ἰουλίου, ἔγραφε πρὸς αὐτόν. «Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐγὼ κρέμαμαι ἀπὸ τὰς προσταγάς της, τὰς ὁποίας θεωρῶ ὡς προσταγὰς τῆς πατρίδος . . . . Ἂς προστάξῃ, ἂς δώσῃ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας, καὶ θέλει εὕρει εἰς ἐμὲ δοῦλον πιστὸν τῆς πατρίδος . . .» Μετ' οὐ πολὺ δὲ πάλιν ἔγραφε πρὸς αὐτόν. «Πρέπει νὰ συστηθῇ εἰς Μεσολόγγιον αὐτὴ ἡ τοπικὴ διοίκησις, ἐξηρτημένη πάντοτε ἀπὸ ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἂν ἡ ἐκλαμπρότης της στοχάζεται ὅτι εἰμπορῶ ὁ ἴδιος νὰ χρησιμεύσω εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτῆς τῆς διοικήσεως, ἂς μὲ προστάξῃ, ὡς λογιζόμενον ἱερὰς τὰς προσταγάς της, καὶ ἂς μὲ ἀποστείλῃ κἀνένα συνεργόν.» Ἔπειτα κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ εἰς Τρίκορφα, ὅπου ἦτο τὸ γενικὸν στρατήγιον, προσῆλθε τῇ **14** αὐγού-

στου. Ἐπειδὴ δὲ ἀφίκοντο ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἀλλεπάλληλοι αἰτήσεις τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Αἰτωλίας περὶ ἀποστολῆς ἀξίου τινὸς προσώπου πολιτικοῦ, καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπικαλούμενοι «ἄνθρωπον ἄξιον νὰ διοργανίσῃ πολιτικῶς αὐτὰς», ὁ Ὑψηλάντης ἐπέτρεψε τὸ ἔργον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, προχειρισάμενος αὐτὸν «πληρεξούσιον αὐτοῦ.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἐζήτησε τότε βοηθὸν τὸν Νέγρην· ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατ' ἀρχὰς ἀπεποιήθη, κατόπιν ὅμως ἐνδοὺς εἰς τὰς ἐπιμόνους τοῦ πληρεξουσίου του αἰτήσεις, ἐνέδωκε, συμβουλεύσας νὰ μὴ μεταχειρισθῇ τὸν ἄνθρωπον εἰμὴ «εἰς μικρὰ μόνον πράγματα, διότι δὲν εἶναι ἁρμόδιος διὰ μεγάλα.» Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἰδὼν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ διστάζῃ ἂν ὁ Ὑψηλάντης θέλει κατορθώσει νὰ διατηρηθῇ· καὶ ἅμα ἀναχωρήσας ἀπὸ Τρίκορφα, παρέβη τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὀρθὴν συμβουλὴν καὶ ἐπέτρεψε μὲν τὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Νέγρην μεταβάντα ἐπὶ τούτῳ εἰς Ἄμφισσαν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὸς τὴν ῥύθμισιν τῆς Δυτικῆς, ἐπιστρέψας εἰς Μεσολόγγιον.

Ἐν τούτοις ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον δὲν ἀπεκάλυψε πῶς μελετᾷ νὰ πολιτευθῇ ὁριστικῶς ὅτε αἴφνης, τῇ 27 ὀκτωβρίου, ἔγραψεν ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν μακράν, δι' ἧς, ἀφοῦ ἀκαίρως ὁπωσοῦν πολλὰ ἐμεμψιμοίρησε περὶ τῆς προώρου ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ποικίλων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου σφαλμάτων, ἰδίως ἐλέγξας αὐτὸν διότι προεχειρίσθη «Ἐπίτροπος τῆς ἀνυπάρκτου Ἀρχῆς, ἥτις καὶ ἂν ὑπῆρχε δὲν εἶχε κἀνὲν δικαίωμα ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» καὶ ὑποδείξας οὕτω ὅτι οὐδ' ὁ Δημήτριος εἶχε τοιοῦτο δικαίωμα, συνεκεφαλαίωσεν ἔπειτα ὡς ἑξῆς τί ἐφρόνει περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι. «Ἀλλὰ τί πρέπει νὰ γίνῃ, θέλει εἴπει ἡ ἐκλαμπρότης της. Τώρα τὸ γένος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα· τί νὰ κάμωμεν; Ν' ἀφήσωμεν τὰ ὀνόματα ἀρχηγῶν καὶ πληρεξουσίων καὶ ἐπιτρόπων· νὰ ὀργανίσωμεν τὴν διοίκησιν ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐντοπίους, τῶν ὁποίων νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ὁδηγοὶ καθ' ὅσον δυνάμεθα· νὰ τὴν συγκεντρώσωμεν εἰς ὀλίγας χεῖρας, ἑνόσῳ νὰ προσκαλέσωμεν κἀνένα ὑποκείμενον οἷος ὁ πρίγκηψ Εὐγένιος (ὁ θετὸς υἱὸς τοῦ μεγάλου Ναπο-

λέοντος), ἢ ὁ κόμης Καποδίστριας, ἢ πᾶς τις ἄλλος ἱκανώτερος ἡμῶν.» Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἄνδρα. Ὅσα ἔλεγε περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἦσαν ὀρθότατα. Ὁ Ὑψηλάντης οὔτε δικαίωμά τι εἶχεν «ἐπάνω εἰς ὅλον τὸ ἔθνος,» οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην διοικητικὴν ἱκανότητα. Ἀλλ' ὅσα προέτεινεν ὁ Μαυροκορδάτος πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τούτων, ἦσαν καὶ ἀπεδείχθησαν δυστυχῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων πλημμελῆ. Τὸ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην ἀρχῆς, καὶ δὲν εἶχε καιρὸν νὰ περιμένῃ οὔτε τὸν πρίγκηπα Εὐγένιον, οὔτε τὸν κόμητα Καποδίστριαν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατελήφθη οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ἐγένετο δεκτὴ οὕτως ἢ ἄλλως ὑπὸ σύμπαντος τοῦ ἔθνους, ἐξαιρέσει τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες καὶ αὐτοὶ δὲν ἠμφισβήτουν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην εἰμὴ περὶ τῆς ἐλευθέρας ἐνασκήσεως τῆς ἀρχιστρατηγίας, προτείνοντες κατὰ τοῦτο περιορισμοὺς, οὓς οὐδεὶς εὐσυνείδητος κυβερνήτης ἠδύνατο νὰ ἀποδεχθῇ. Ὅ,τι λοιπὸν πρακτικὸν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἦτο νὰ νομιμοποιηθῇ μὲν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχὴ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους, οὓς ἐξ ἀρχῆς προηρεῖτο οὗτος νὰ συγκαλέσῃ καὶ εἶχε πραγματικῶς συγκαλέσει ὅτε ὁ Μαυροκορδάτος ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν αὐτοῦ, νὰ ἀναπληρωθῶσι δὲ αἱ περὶ τὴν διοίκησιν ἰδίως ἐλλείψεις αὐτοῦ διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἱκανωτέρων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πολὺ εἰς τοῦτο, διότι ὑπὲρ πάντα ἄλλον τότε εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἀντὶ ὅμως νὰ πράξῃ τοῦτο, συντελέσας διὰ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τῶν προεστῶν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς τοῦ Ὑψηλάντου ἀρχῆς καὶ εἰς τὴν ψήφισιν πολιτεύματος πολυαρχικοῦ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἀναρχικοῦ, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν εἰμὴ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν συγκρότησιν ἀληθοῦς κυβερνήσεως δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ γίνῃ ὁδηγὸς τῶν συμμάχων αὐτοῦ, ὡς ἤλπιζεν, ἀπέβη θῦμα αὐτῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἁπλοῦς ἐθελοντὴς, ὅπως καὶ ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης.

Παραπλησίως δὲ ἐπολιτεύθη καὶ ὅτε, μετά τινα ἔτη, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, δηλαδὴ εἷς τῶν ἀνδρῶν οὓς ἔλεγεν ἱκανωτέρους τῷ 1821. Ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἀναμάρτητος· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος,

ἀντὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὸν, παρώξυνεν ἀπ' ἐναντίας τὸν ἄνδρα δι' ἀποτόμου ἀντιπολιτεύσεως· καὶ τότε, ἀντὶ νὰ περιμείνῃ τὴν προσεχῆ τῆς βασιλείας ἄφιξιν, ἔσπευσε νὰ προκαλέσῃ τὴν βιαίαν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ κατάλυσιν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀμέσως ἀναρχία φοβερὰ, οὐ μικρὸν συντελέσασα εἰς τὸ νὰ ὑπολάβῃ ἡ βασιλεία τὴν Ἑλλάδα ὡς χώραν ἐν ᾗ ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὅ,τι ἤθελεν. Ἡ βασιλεία περιέπεσε τούτου ἕνεκα ἰδίως εἰς πλεῖστα ὅσα σφάλματα· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος, μετριώτερος γενόμενος ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς πείρας, ὑπηρέτησεν αὐτὴν ἐπιεικῶς, μάλιστα τῷ **1843** καὶ τῷ **1854**· ἀλλὰ περὶ δυσμὰς βίου, καίτοι δὲν συνέπραξεν ὡς αὐτουργὸς εἰς τὴν τῆς πρώτης βασιλείας κατάλυσιν, εἶδεν ὅμως εὐχαρίστως αὐτὴν πίπτουσαν, ἐλπίζων πάλιν πολλὰ καὶ αἴσια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ νέας ῥιζικῆς τοῦ καθεστῶτος μεταβολῆς. Τί ἤθελε φρονήσει σήμερον, δὲν γνωρίζομεν· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐνῷ ἐλογίζετο ἀγγλόφρων, ἐπολιτεύθη ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς πράγμασι συνήθως ὡς Γάλλος μᾶλλον ἢ ὡς Ἄγγλος, ἐπιζητῶν μὲν τὸ ἀπόλυτον καλὸν, διακινδυνεύων δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σχετικόν. Ἀλλὰ πραγμάτων διόρθωσις δὲν γίνεται ἄνευ ἐννόμου τάξεως, ἡ δ' ἔννομος τάξις ἀνατρέπεται διὰ τῶν βιαίων μεταβολῶν. Ἡ Ἀγγλία ἀρκουμένη κατὰ τὰ τελευταῖα διακόσια ἔτη εἰς τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰρηνικὴν τῶν κακῶς κειμένων διόρθωσιν, ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ καὶ εὐδαίμων, ἡ δὲ Γαλλία ἐν διαστήματι ὀγδοήκοντα ἐτῶν δὶς μὲν μοναρχικῶς ὀργανωθεῖσα, δὶς δὲ συνταγματικῶς καὶ τρὶς δημοκρατικῶς, ἀκόμη δὲν εὗρε τὸ προσῆκον αὐτῇ πολίτευμα.

Μικρὸν ἀφοῦ ἔγραψε τὴν προμνημονευθεῖσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ὁ Μαυροκορδάτος προέβη ὁριστικῶς εἰς τὴν ῥύθμισιν τῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Νέγρη. Καὶ τῇ μὲν **4** νοεμβρίου ὁ πρῶτος διεξήγαγε τὸν ὀργανισμὸν τῆς *Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος*, προεδρεύων **32** προεστῶν καὶ καπετάνων τοῦ Βλοχοῦ καὶ τοῦ Βραχωρίου, τοῦ Ζυγοῦ, τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Σουλίου, τοῦ Βάλτου, τοῦ Ἀποκούρου, τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου· τῇ δὲ **15** νοεμβρίου ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισε τὴν *νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος ἢ ὀργανισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου, γερουσίας τῆς*

Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, προεδρεύων 70 καὶ ἐνὸς καπετάναιων καὶ προεστῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς ὁ Ταλαντίου, ὁ Βουδουνίτσης καὶ ὁ Λοιδορικίου. Ἐν τοῖς ὀργανισμοῖς αὐτοῖς οὐδεμία ἐγένετο μνεία περὶ Ὑψηλάντου· ὥστε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ πράγματι κατελύθη ἐν τῇ Στερεᾷ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαρρυνθέντες καὶ οἱ προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου, μεθ' ὧν ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Νέγρης ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον συνεννόησιν, προέβησαν θαρραλεώτεροι εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν. Οὗτος, ἀπαυδήσας ἐκ τῶν ἀγόνων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους διαπραγματεύσεων, ἐξεκάλεσε τὴν διένεξιν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἔθνους, καὶ ἐξέδωκεν ἐν ἀρχῇ ὀκτωβρίου προκήρυξιν πρὸς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους ἵνα πέμψωσι τοὺς πληρεξουσίους αὐτῶν. Οἱ πληρεξούσιοι ὅμως οὗτοι ἐξελέχθησαν παραδόξως. Ἐν τῇ Στερεᾷ δὲν ἐνηργήθη ἡ ἐκλογὴ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ ὑπὸ αὐτῶν τῶν συνελεύσεων αἵτινες ἐψήφισαν τὴν Γερουσίαν τῆς Δυτικῆς, καὶ τὴν Νομικὴν διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος· ὅ ἐστιν ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν. Ἐν Πελοποννήσῳ διεπράχθη μὲν πρόσχημά τι ἐκλογῆς κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν προεστῶν δὲν προεχειρίσθησαν, ἐγένοντο ἔπειτα δεκτοὶ ἄνευ ἐκλογῆς. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῶν νήσων προσῆλθον μὲν εὐμενῶς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην διακείμενοι, μετ' ὀλίγον ὅμως μετέβαλον καὶ οὗτοι γνώμην, ὄχι μόνον ἀκούοντες τὰ αἴσχιστα κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία διὰ τοῦ ἄρθρου κ'. τοῦ κεφαλαίου κγ'. τοῦ καταστατικοῦ αὐτῆς ἐψήφισεν ὅτι «ἀναλαμβάνει τὰς ἀποζημιώσεις τῶν ἄχρι τοῦδε σημαντικῶν ἐξόδων τῶν νήσων.» Ὡμιλήσαμεν πάλιν περὶ Πελοποννησιακῆς Γερουσίας. Τῳόντι οἱ πληρεξούσιοι τῆς Πελοποννήσου πρὸ πάντων διωργάνωσαν τὴν Γερουσίαν αὐτῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἔπειτα δὲ διώρισαν καὶ αὐταὶ οἴκοθεν τοὺς εἰς τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἀντιπροσώπους τῆς χερσονήσου. Τούτων δὲ γενομένων, ἐψηφίσθη ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ 1 ἰανουαρίου 1822, ὑπὸ τῶν παραστατῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰς ἐθνικὴν συνέλευσιν συνηγμένων καὶ προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τὸ πρῶτον προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν οὔτε τούτου τοῦ πολιτεύματος οὔτε τῶν τροπολογιῶν ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸ ἡ ἐν Ἄστρει συγκροτηθεῖσα δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις κατὰ μῆνα μεσοῦντα ἀπρίλιον τοῦ **1823**. Τὰ πολιτεύματα ταῦτα οὐδέποτε σπουδαίως ἐφηρμόσθησαν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐφαρμοσθῶσι πράγματι. Ὁ διερχόμενος αὐτὰ ἐπιμελῶς νομίζει μάλιστα, ὅτι ἐξ ἀρχῆς συνετάχθησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ μὴ ἐκτελεσθῶσι ποτέ. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, συνετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βικέντιος Γαλίνας, εἰς ὃν τούτου ἕνεκα ἐπετράπη νὰ λάβῃ καὶ τὸ νομισματόσημον τὸ ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως ψηφισθὲν διὰ τοῦ ἀπὸ 5 μαρτίου **1822** νόμου. Ἀλλ' ὁ Γαλίνας δὲν ἠσχολήθη εἰμὴ περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἔργου διασκευὴν καὶ περί τινας ἀδιαφόρους λεπτομερείας· αἱ δὲ οὐσιώδεις διατάξεις ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Νέγρη καὶ τῶν προεστῶν, ἰδίως τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προεστῶν. Οἱ τῆς Στερεᾶς ὀλίγον πάντοτε ἐπενήργησαν εἰς τὰ γενικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, οἱ δὲ τῶν νήσων ὀπωσοῦν βραδέως, τῷ **1824**, ὅθεν πρωταγωνισταὶ τῆς τῶν πολιτευμάτων ῥυθμίσεως καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐξετελέσθησαν κατὰ τὰ τρία πρῶτα ἔτη ἐγένοντο οἱ τῆς Πελοποννήσου προεστοί, οἵτινες, συνειδότες ὅτι δὲν δύνανται νὰ κυβερνήσωσι τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἠθέλησαν τοὐλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἑαυτοῖς τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ πράττωσιν ὅ,τι βούλονται ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ.

Ὅτι δὲ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἀνεπιτήδειον νὰ παραγάγῃ κυβέρνησιν ὁπωσοῦν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου, καθίσταται πρόδηλον ἅμα ῥίψῃ τις ἐν βλέμμα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν § κ' τὸ *Ἐκτελεστικὸν* σύγκειται ἐκ 5 μελῶν, καὶ κατὰ τὴν § κδ' ἡ διάρκεια αὐτοῦ εἶναι ἐνιαύσιος· ὅ ἐστι οὔτε ἑνότης ἐνεργείας ἐπετράπη εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, οὔτε χρόνος ἀποχρῶν. Ὡσὰν δὲ μὴ ἤρκει τοῦτο ἡ § ρά ἐκύρου τὴν ὕπαρξιν τῶν Γερουσιῶν καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ πάσης κατὰ μέρος κεντρικῆς τῆς Ἑλλάδος διοικήσεως ὀργανωθείσης πρὸ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως· καὶ προσέθετε μὲν ὅτι αἱ Γερουσίαι καὶ τὰ

τοιαῦτα ὑπόκεινται ἐξ ἴσου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ, ἐπειδὴ οἱ ὀργανισμοὶ τῶν κατὰ μέρος ἐκείνων διοικήσεων ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὰ δικαιώματα τῆς ὅλης ἐθνικῆς κυβερνήσεως, ἀναγκαίως ἔμελλε νὰ κορυφωθῇ ἐκ τούτου ἡ πολυαρχία καὶ ἀναρχία. Κατὰ τὴν ιγ'. § τοῦ τμήματος Β'. τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ἀρείου Πάγου, δὲν ἠδύνατο ἡ ἐθνικὴ βουλὴ (καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἄρα ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία) νὰ εἰσάγῃ στρατεύματα εἰς τὴν Ἀνατολικὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἂν δὲν συγκατετίθετο εἰς τοῦτο ὁ Ἄρειος Πάγος· τἀνάπαλιν ὅμως ὁ Ἄρειος Πάγος ἐδικαιοῦτο νὰ φέρῃ πανταχόθεν στρατεύματα τόσον ἔνδοθεν ὅσον καὶ ἔξωθεν τοῦ ἔθνους, καὶ ἡ ἐθνικὴ βουλὴ ὤφειλε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τοῦτο ἅμα προβληθὲν εἰς αὐτήν. Κατὰ τὴν § γ'. τοῦ τμήματος Δ'. τοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Ἄρειος Πάγος ἠδύνατο νὰ ἀντιτείνῃ πρὸς τὴν ἐθνικὴν βουλὴν περὶ τῆς ποσότητος τῶν δοσιμάτων καὶ περὶ τῆς διανομῆς αὐτῶν. Ἀνάλογον δὲ διάταξιν περιεῖχε καὶ ἡ ιδ' § τοῦ κεφαλαίου Γ'. τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας. Τὸ δὲ πρακτικώτερον καὶ σπουδαιότερον πάντων, τὸ κεφάλαιον Δ' τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας ἀφῄρει ἀπὸ τοῦ ἐκτελεστικοῦ πᾶσαν περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν πραγμάτων ἐξουσίαν, ὁρίζον ὅτι ἡ γερουσία μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ καπετάνων τῆς Πελοποννήσου ἐκλέγουσιν ἕνα ἀρχιστράτηγον καὶ ὅτι οἱ στρατηγοὶ καὶ καπετάνοι ὑπόκεινται εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Πελοποννησιακῆς γερουσίας. Ἡ ἐκ τούτων πάντων προελθοῦσα δεινὴ σύγχυσις ἀνωμολογήθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 30 μαρτίου 1823 ψηφίσματος τῆς ἐν Ἄστρει ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἔχοντος ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς. «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις, θεωρήσασα τὴν ὕπαρξιν τῶν μερικῶν ὑπαλλήλων διοικήσεων, οἷον γερουσιῶν, Ἀρείου Πάγου κ. τ. λ. ἐπιβλαβῆ διὰ τὸ μέγα προερχόμενον ἐμπόδιον εἰς τὴν πρόοδον τῆς δημοσίου οἰκονομίας, καὶ θεωρήσασα πρόσφορον τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, ἐψηφίσατο τάδε. Ὅλαι αἱ μερικαὶ διοικήσεις τῶν τμημάτων τῆς ἐπικρατείας νὰ καταλυθῶσιν εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴν διοίκησιν νὰ ἐξαρτῶνται οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἑλλάδος.» Ἀλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ἐσωφρόνησεν ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις, παρήγαγεν ἀφ' ἑτέρου εἰς μέσον

νέαν ἀφορμὴν διοικητικῆς παραλυσίας. Κατὰ τὰς § κς'. καὶ νε' τοῦ ὑπ' αὐτῆς τροπολογηθέντος πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ Ἐκτελεστικὸν εἶχεν, ὅπως καὶ πρότερον, τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τῇ 13 ἀπριλίου 1823 ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης τὸ ἀκόλουθον παράδοξον ἔγγραφον. «Ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις θεωρήσασα τὰς §§ κς' καὶ νε' τοῦ σήμερον ἐπικυρωθέντος νόμου τῆς Ἐπιδαύρου· θεωρήσασα ἁρμόδιον μὲν τοιουτοτρόπως νὰ ἐμπεριέχωνται αὐτοὶ εἰς τὸν νόμον, ἀναγκαῖον ὅμως καὶ τὰ δύο σώματα τῆς διοικήσεως ἐξ ἴσου νὰ μετέχωσι τοῦ δικαιώματος τῶν εἰρημένων §§, ἀποφασίζει. § ά. Εἰς τὸ διάστημα τῆς Β'. περιόδου τῆς διοικήσεως ὅλοι οἱ ἔπαρχοι τῆς ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέγωνται ἀπὸ τὰ δύο σώματα, Βουλευτικὸν καὶ Ἐκτελεστικόν. § β'. Νὰ μὴ ἀποβάλλεται κανένας τῶν ἐπάρχων εἰμὴ συναινέσει τῶν δύο εἰρημένων σωμάτων. § γ' Τόσον ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς ὅσον ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐπάρχων, προβάλλονται ἑκατέρωθεν, πάντοτε ὅμως ἐγγράφως. § δ'. Τὸ παρὸν μυστικὸν ἔγγραφον τῆς συνελεύσεως θέλει διατηρηθῆ εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ βουλευτικοῦ σώματος καὶ θέλει ἐνεργηθῆ μὲ ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν, δὲν θέλει ὅμως καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνελεύσεως». Εἶναι περιττὸν νὰ μακρηγορήσωμεν περὶ τῆς διατάξεως ταύτης. Ὑπάρχουσι δημόσιοι λειτουργοί, οἵτινες εἰμποροῦν εὐλόγως νὰ διορίζωνται τῇ συμπράξει τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, οἷον οἱ ἀνώτεροι δικασταί. Ἀλλ' οὐδέποτε ἀφῃρέθη ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν καὶ παύειν τοὺς καθαρῶς διοικητικοὺς λειτουργούς. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ συνέλευσις ἐκείνη ὡσανεὶ ἐρυθριῶσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ ἀπεφήνατο ὅτι θέλει μείνει μυστικὴ καὶ δὲν θέλει καταχωρισθῆ εἰς τὰ πρακτικά. Ἐν τούτοις ἡ μὲν διάταξις αὕτη ὑπ' οὐδενὸς τῶν μετέπειτα πολιτευμάτων ἐπανελήφθη, οἱ δὲ ὑπαγορεύσαντες αὐτὴν προεστοὶ ἐξέλιπον, αἱ ἕξεις ὅμως καὶ αἱ παραδόσεις τοσοῦτον διετηρήθησαν ὥστε μέχρι τῆς σήμερον οἱ βουλευταὶ ἐπεμβαίνουσιν ἀπροκαλύπτως εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας δίκαια καὶ καθήκοντα. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦτο οὐδεμίαν πραγματικὴν ἐποιήσαμεν ἐν διαστήματι ἐτῶν πεντήκοντα πρόοδον, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕτερά τινα. Τὸ σύνταγ-

μα δὲν ὁρίζει πλέον ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχὴ, ὅ ἐστι τὸ ὑπουργεῖον, εἶναι ἐνιαύσιος· καὶ ὅμως πράγματι τὰ ὑπουργεῖα ἀπέβησαν ἐνιαύσια, ὡς πάλαι τὰ ἐκτελεστικά. Τὸ σύνταγμα δὲν ὁρίζει πλέον ὅτι ἡ βουλὴ εἶναι ἐνιαύσιος· ἀπ' ἐναντίας παρατείνει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἐπὶ τετραετίαν, παρεκτὸς τῆς ὅλως ἐκτάκτου περιστάσεως τῆς διαλύσεως· ἡμεῖς δὲ μεταβαλόντες τὴν ἐξαίρεσιν εἰς κανόνα, κατεστήσαμεν καὶ τὴν βουλὴν ἐνιαύσιον, ὡς τὸ πάλαι βουλευτικόν. Καθ' ἓν μόνον ἐβελτιώθημεν, ὅτι ἔχομεν τὴν συνείδησιν τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἣν δὲν εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν. Ὅθεν τὰ ἀτοπήματα ταῦτα δὲν ἀναγράφονται πλέον ἐν τοῖς πολιτεύμασιν, ἀπό τινος δὲ χρόνου ἡ κοινὴ γνώμη ἤρχισε σπουδαίως νὰ μεριμνᾷ τίνι τρόπῳ δύναται νὰ κατορθωθῇ ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσι καὶ ἐν τοῖς πράγμασι. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σφόδρα πολύπλοκον καὶ δύσλυτον· μόνος δὲ ὁ χρόνος καὶ ἡ συμπάρεδρος αὐτοῦ πεῖρα θέλουσι βοηθήσει ἡμᾶς εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἀσφαλέστερον ἢ αἱ θεωρητικαὶ καὶ πρόχειροι συνταγαὶ ἂς ἄνδρες ἄλλως ἀξιότιμοι εἰμποροῦν νὰ γράφωσιν ὁπωσοῦν αὐτογνωμόνως ἐν τοῖς ταμείοις αὐτῶν. Τοὐλάχιστον ὁ χρόνος καὶ ἡ πεῖρα ἐδίδαξαν ἡμᾶς ἤδη σπουδαῖόν τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ἡ δοξασία ὅτι πρωταίτιοι τῆς πλημμελοῦς τῶν πραγμάτων διαχειρίσεως εἶναι οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοί. Ἀλλὰ σήμερον ἐπείσθημεν ὑποθέτω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὑπεκφυγὴ τοῦ ζητήματος καὶ οὐχὶ λύσις. Ἐν διαστήματι ἐτῶν 40, δύο μὲν κατελύσαμεν ὑπερτάτους ἄρχοντας, δύο δὲ ἐψηφίσαμεν συντάγματα, τὰ δὲ πράγματα πολὺ δὲν ἐβελτιώθησαν. Ἐντεῦθεν ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀμβλυωπῶμεν πρὸς τὸ φῶς τῆς μεμαρτυρημένης ἀληθείας, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἐν κοινοβουλευτικῇ πολιτείᾳ σωφρόνως ὠργανωμένῃ οἱ ὑπέρτατοι ἄρχοντες καὶ οἱ ὑπέρτατοι θεσμοὶ δὲν ἐνεργοῦσιν εἰμὴ ὅπως τὸ ἔθνος θέλει νὰ ἐνεργήσωσιν. Οἴκοθεν οὔτε ἀπολύτως ἀγαθοὶ εἶναι, οὔτε πονηροὶ ἀπολύτως· ἀλλ' ὥσπερ τὰ κάτοπτρα ἀπεικονίζουσι τὰ δρῶντα πρόσωπα καὶ τὰ συμβαίνοντα πράγματα. Ἐὰν τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα χωλαίνωσι, δὲν πταίουσι τὰ κάτοπτρα· μάτην δὲ ἠθέλομεν ἐξακολουθεῖ νὰ θραύωμεν αὐτὰ

προμηθευόμενοι νέα, διότι καὶ τὰ νέα τὰς αὐτὰς θέλουσι παραστήσει εἰκόνας.

Ἀλλὰ τῷ 1822 ἡ πολυαρχία, ἡ προσωρινότης τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σύγκρουσις ἦσαν νενομοθετημέναι καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέστη ἀδύνατος ἡ συγκρότησις σπουδαίας κυβερνήσεως. Οἱ μᾶλλον φιλότιμοι ἄνδρες τοῦ ἐκτελεστικοῦ καὶ τοῦ βουλευτικοῦ, βλέποντες ὅτι οὐδὲν ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν πράττουσι, προετίμησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης· ἰδίως ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ τοῦ Βουλευτικοῦ πρόεδρος Ὑψηλάντης, οἵτινες συνετέλεσαν τότε εἰς τὴν σωτηρίαν ὁ μὲν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη, ὁ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ Δράμαλη, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν συναδέλφων αὐτῶν ἔφευγον ἐξ Ἄργους προτροπάδην. Ὅτε δὲ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ἐθνικὴ συνέλευσις καὶ ἐτελειώθη κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τὸ πολίτευμα, τὸ νέον *Ἐκτελεστικὸν* ἐδιχονόησεν ἀμέσως πρὸς τὸ νέον *Βουλευτικὸν*, ἑκάτερον ἐκήρυξε τὸ ἕτερον παράνομον καὶ μετ' οὐ πολὺ κατὰ δεκέμβριον τοῦ 1823, τὸ *Ἐκτελεστικὸν* ἐπεχείρησε νὰ ὑποτάξῃ διὰ τῆς βίας τὸ *Βουλευτικόν*. Τότε τὸ *Βουλευτικὸν* κατέφυγεν εἰς Ἐρμιόνην, καὶ, καθαιρέσαν ἐκεῖθεν τὸ *Ἐκτελεστικὸν*, προεχειρίσατο ἕτερον. Ἐντεῦθεν δ' ἐξερράγη ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος, ὅστις ἠκολούθησε μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ 1824, ὅτε κατίσχυσεν ὁριστικῶς τὸ ἐν Ἐρμιόνῃ προχειρισθὲν *Ἐκτελεστικόν*. Ἀλλὰ μετά τινας μῆνας ἐπανελήφθη ὁ ἐμφύλιος ἀγών. Οἱ συντελέσαντες εἰς τὸν θρίαμβον τῆς νέας κυβερνήσεως προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου, εὗρον ὅτι αὕτη ἴσχυσε πλέον τοῦ παρ' αὐτῶν νομιζομένου δέοντος. Καὶ κατίσχυσε μὲν πάλιν τὸ *Ἐκτελεστικὸν*, ἰδίως διὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα εἰσήγαγεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τῶν 300,000 λιρῶν τὰς ὁποίας ἐκ τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καταναλῶσαν πολλοὺς ἐκ τῶν πόρων τούτων εἰς τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐκείνους περισπασμούς, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ τῷ 1825 εἰς τὸν κατὰ πρῶτον τότε ἐπισκήψαντα τακτικὸν τῆς Αἰγύπτου στρατόν. Ὅλη σχεδὸν ἡ Πελοπόννησος κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τούτου, πλὴν τῆς Μάνης καὶ τοῦ Ναυπλίου. Εἰς τὴν Στε-

ρεὰν δὲν ἀνθίστατο εἰμὴ τὸ ἡρωϊκὸν Μεσολόγγιον. Ἡ λεγομένη κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος καίτοι λαβοῦσα τῷ 1825 τὸ δεύτερον δάνειον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παραλυσίαν· ὥστε εὐτύχημα βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διετὴς προθεσμία, ἣν ἡ ἐν Ἄστρει συνέλευσις εἶχε προσδιορίσει πρὸς συγκρότησιν νέας τρίτης ἐθνικῆς συνελεύσεως. Κατέφυγε λοιπὸν τῇ 25 σεπτεμβρίου 1825 εἰς τὴν φαντασιώδη ταύτην πανάκειαν, τῇ δὲ 12 ἰανουαρίου 1826 ἐπανέλαβε τὴν περὶ τούτου διακήρυξιν αὐτῆς προσδιορίσασα τὰ Μέγαρα ὡς τόπον ὅπου ἔδει νὰ προσέλθωσιν οἱ πληρεξούσιοι τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ συνῆλθον τῳόντι οἱ πληρεξούσιοι κατὰ μῆνα ἀπρίλιον οὐχὶ εἰς Μέγαρα ἀλλὰ εἰς Ἐπίδαυρον. Μόλις ὅμως ἀρχίσαντες τὰς ἐργασίας αὐτῶν, καὶ ἐπῆλθον εἰδήσεις ὀλέθριαι περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ὃν διέτρεχε τὸ Μεσολόγγιον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς δεινῆς ἐκείνης ἀμηχανίας πιεζόμενοι, ἐνόησαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωσι συζητοῦντες καὶ ἀνέβαλον τῇ 12 ἀπριλίου τὰς ἐργασίας τῆς συνελεύσεως μέχρι σεπτεμβρίου. Ἐξέδωκαν δὲ αὐθημερὸν δύο ψηφίσματα, ἐξ ὧν, διὰ μὲν τοῦ ἑνὸς, πεισθέντες τελευταῖον «ὅτι ὁ ἐπαπειλούμενος κίνδυνος ἀπαιτεῖ νὰ κινῶνται τὰ πράγματα μὲ τὴν πλέον δυνατὴν ταχύτητα καὶ δραστηριότητα καὶ ὅτι ἡ ταχύτης καὶ δραστηριότης ἀπαιτεῖ τὴν συγκέντρωσιν τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας εἰς ὀλίγα ἄτομα,» ἐνεπιστεύθησαν προσωρινῶς τὴν ὁλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς ἐνδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *διοικητικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος*· διὰ δὲ τοῦ ἑτέρου διώρισαν *ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως* συγκειμένην ἐκ 13 μελῶν καὶ ἐπιτετραμμένην δυνάμει τρίτου μυστικοῦ ψηφίσματος, «νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγγλικοῦ πρέσβεως κυρίου Κάνιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας συμβιβασμὸν μὲ τὸν πλέον ἐπωφελῆ τρόπον διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἀνταξίως τῶν μεγάλων του θυσιῶν.»

Ἡ νέα *διοικητικὴ ἐπιτροπὴ*, ὅσον δικτατορικὴν ἐξουσίαν καὶ ἂν περιεβλήθη, οὐδὲν σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ λόγου ἄξιον, διότι καιρὸν πλέον δὲν εἶχε νὰ πράξῃ τι. Τὸ Μεσολόγγιον εἶχε πέσει ἀπὸ τῆς 10 ἀπριλίου. Ἡ νέα κυβέρνησις εἰσελθοῦσα εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου δὲν εὗρεν ἐν τῷ ταμείῳ

εἰμὴ 16 γρόσια· ὅ ἐστιν, ἡ προηγουμένη κυβέρνησις εἶχεν ἐντὸς ἔτους δαπανήσει, τὸ πλεῖστον ἐπὶ ματαίῳ, 53,000,000 γροσίων, κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον παρατεθησομένην ἔκθεσιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1826, ἤτοι περὶ τὰ 32 δραχμῶν ἑκατομμύρια. Τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατείχοντο ὑπὸ Σουλιωτῶν καὶ Ῥουμελιωτῶν, ἡ δὲ κυβέρνησις, ἥτις οὐδεμίαν εἶχεν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι θαλασσόπυργον. Ἐν Κορινθίᾳ οἱ προύχοντες ἀντεμάχοντο περὶ κορινθιακῆς σταφῖδος· οἱ Σπετσιῶται κατέφυγον εἰς Ὕδραν, καὶ οἱ Ὑδραῖοι ἐβουλεύοντο ἂν δὲν πρέπει νὰ πέμψωσι τὰ γυναικόπαιδα εἰς Κύθηρα. Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μέχρι τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς βουλευτάς, ἀλλ' ὡς πάντοτε εἰς τὴν αὐταπάρνησιν κατ' ἰδίαν τινῶν ἀνδρῶν καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ βοηθήματα. Αἱ δὲ καθεστηκυῖαι ἀρχαὶ εἰς μάτην ἠγωνίζοντο νὰ πράξωσί τι. Ἡ *ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως* συνεκάλεσε κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τοὺς πληρεξουσίους εἰς Πόρον τῇ 2 αὐγούστου· καὶ μὴ προσελθόντας, προσεκάλεσεν αὐτοὺς τὸ δεύτερον τῇ 21 σεπτεμβρίου· ἀλλὰ μὴ εἰσακουσθεῖσα πάλιν, συνεκάλεσεν αὐτοὺς τῇ 1 νοεμβρίου εἰς Αἴγιναν. Τῇ 6 νοεμβρίου ἀπηύθυνεν ὁμοίαν πρόσκλησιν καὶ ἡ *Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ*, ὅτε μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἐξελθοῦσα τοῦ δεσμωτηρίου ἐν ᾧ διέτριψεν ἐπὶ 6 μῆνας, ἤτοι τοῦ ἐν Ναυπλίῳ θαλασσοπύργου. Ἐπανέλαβε δὲ τὴν πρόσκλησιν αὐτῆς ἐξ Αἰγίνης τῇ 28 δεκεμβρίου. Καὶ τῇ 2 ἰανουαρίου 1827 τετάρτην ἐξέδοτο προκήρυξιν ἡ *ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως*. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἐπὶ 5 ὅλους μῆνας αἱ ἐπανειλημμέναι αὗται προκηρύξεις. Ἐὰν ἱκανοὶ πληρεξούσιοι εἶχον συνέλθει εἰς Αἴγιναν, ἕτεροι οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ἤθελον νὰ συνεδρεύσωσιν εἰς Ἑρμιόνην. Εἰς τὰς προηγουμένας ἀφορμὰς τῶν διχονοιῶν προσετέθησαν τότε αἱ διαιρέσεις αἱ προκύψασαι ἐκ τῶν τριῶν σχηματισθέντων ἐξωτερικῶν κομμάτων, τοῦ ῥωσικοῦ, τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ. Τὰ δύο πρῶτα ἦσαν ὁμολογουμένως ἰσχυρότερα τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ πρὸς ἄλληλα ἰσόπαλα. Ἐπὶ τέλους ὅμως συνεβιβάσθησαν δι' ἀμοιβαίων τινῶν παραχωρήσεων αἱ δύο μεγαλήτεραι μερίδες, ἃς

παρηκολούθησε καὶ ἡ τρίτη. Συμφωνήσασαι δὲ ν' ἀναγορεύσωσι Κυβερνήτην μὲν τῆς Ἑλλάδος τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἀρχιστράτηγον δὲ καὶ στόλαρχον τοὺς Ἄγγλους Ῥιχάρδον Τζώρτζ καὶ Λόρδον Κόχραν, συνῆλθον περὶ τὰ μέσα μαρτίου 1827 ἐξ Ἑρμιόνης καὶ Αἰγίνης εἰς Τροιζῆνα καὶ ἀπήρτισαν αὐτόθι τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἥτις συνεδριάσασα μέχρι τῆς 7 μαΐου ἐψήφισε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διαχειρισθῇ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ὁ νέος Κυβερνήτης.

Τὸ πολίτευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως εὐπρεπέστερον ὅλων τῶν προηγουμένων, συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς πᾶσαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸν διορισμὸν ὅλων τῶν ἀρχῶν καὶ τὴν κίνησιν τῶν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, ὥρισε δὲ τὴν προθεσμίαν τῆς ἐξουσίας ταύτης εἰς ἑπταετίαν. Συγχρόνως ἐξέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ σώματος εἰς τριετίαν καὶ καθιέρωσε τὴν δημοσιότητα τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ἐνῷ πρότερον αὗται ἐγίνοντο μυστικαί. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προῆλθε καλοκἀγαθίας, ὥστε ἀνεκήρυξε τὸν ἀρχηγὸν τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος ἀνεύθυνον καὶ ἀπαραβίαστον. Οἱ μὲν ποθοῦντες τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυβερνήτου ἐψήφισαν ταῦτα πάντα, διότι ἤξευρον, ὅτι ὁ Κυβερνήτης δὲν ἠδύνατο νὰ δεχθῇ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἀρχήν, ἐὰν αὕτη καθυπεβάλλετο εἰς τὰ ἀναρχικὰ πολιτεύματα τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τοῦ Ἄστρους· μετ' ὀλίγον μάλιστα ἡ πεῖρα ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι οὐδὲ διὰ τοῦ ἐν Τροιζῆνι ψηφισθέντος πολιτεύματος ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ κυβερνηθῇ ἡ Ἑλλάς. Οἱ δὲ ἀναγκασθέντες νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ, συνῄνεσαν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ ἀνατροπὴν τῶν προσφιλῶν αὐτοῖς προτέρων διατάξεων, διότι ἔβλεπον ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη, ἐσωτερική τε καὶ ἐξωτερική, ἀπήτει τοῦτο ἀπαραιτήτως. Ὅτι ὅμως ἡ πλειονοψηφία τοὐλάχιστον δὲν ἐσυνετίσθη ἐκ τῶν ἐσχάτων κινδύνων τῆς πατρίδος, εἶναι δυστυχῶς βέβαιον. Οἱ κίνδυνοι ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν μεγάλοι, ὥστε πρὸ καιροῦ ἔπρεπε ν' ἀναδειχθῶσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι συνετώτεροι. Ἐνῷ δὲ κατὰ μάϊον τοῦ 1827 τὰ πράγματα εἶχον περιέλθει ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἡ ἐκτελεσις τοῦ νέου πολιτεύματος ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη εἰς τριμελῆ

ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν, ἥτις ὤφειλε νὰ κυβερνήσῃ κατὰ τὸ ὑπὸ στοιχεῖον ις'. ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι κυβερνήσεως, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἀρχηγία τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων ἀνετέθη εἰς ἀρχιστράτηγον καὶ στόλαρχον σχεδὸν ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν *Ἐπιτροπὴν*, οἱ πλεῖστοι διορισμοὶ ἔδει νὰ γίνωνται συναινέσει τῆς βουλῆς, ἡ διάρκεια αὐτῆς περιωρίσθη εἰς ἔτος ἓν καὶ πολυειδῶς ἄλλως περιωρίσθη ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία. Ὡςὰν δὲ μὴ ἤρκουν ταῦτα πάντα, ἡ τριανδρία, εἰς ἣν ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ φέρῃ εἰς σωτήριον λιμένα ἀνὰ μέσον τοσούτων σκοπέλων καὶ τρικυμιῶν τὸ πανταχόθεν καταῤῥέον σκάφος τῆς πατρίδος, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν ἀπειροτέρων ἀνθρώπων συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, ἵνα μή τι χεῖρον εἴπωμεν.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως κυβέρνησιν πραγματικὴν οὐδέποτε ηὐτυχήσαμεν νὰ λάβωμεν. Τὰ προεκτεθέντα, ἡ κοινὴ παραλυσία, αἱ συγκρούσεις, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἐσχάτη ἀτονία καὶ ἔλλυσις μαρτυροῦσιν ἀποχρώντως περὶ τούτου. Ἀλλ' ἵνα λάβῃ ἡ παροῦσα γενεὰ ἀκριβεστέραν τινὰ ἔννοιαν τοῦ τρόπου καθ' ὃν διεχειρίζοντο τότε ἰδίως οἱ χρηματικοὶ τοῦ ἔθνους πόροι, οἵτινες ἀπετέλουν, ἢ μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποτελῶσι, τὰ νεῦρα τοῦ ἱερωτάτου τῶν πολέμων, θέλομεν συνοψίσει ἐνταῦθα τὴν ἔκθεσιν, ἣν καθυπέβαλεν εἰς τὴν τρίτην ἐθνικὴν συνέλευσιν *ἡ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ* τῇ **11** ἀπριλίου **1827**. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἥτις εἶχε συσταθῇ τῇ **28** ἀπριλίου **1826** «πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Γ' περιόδου», εἰργάσθη δὲ ἐπὶ τούτῳ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος καὶ ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον ἐν πάσῃ συνειδήσει, «μολονότι παρημελήθη καθ' ὅλα της ἀπὸ τὰ ἀνήκοντα μέρη», συνέκειτο ἐκ **5** μελῶν. Νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων, διότι ἐξ ὅλων τῶν μνημείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οὐδὲν ἴσως ὑπάρχει διδακτικώτερον καὶ μετὰ πλείονος παῤῥησίας καταγγέλλον ἀλήθειας, αἵτινες ἔμελλον νὰ προκαλέσωσι τὴν ὀργὴν ὅλων τῶν ἰσχυρῶν. Ἀπετέλεσαν λοιπὸν τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην ὁ Κ. Παλυάδης, ὁ Κ. Ταρσίκας, ὁ Μ. Κ. Πάγκαλος, ὁ Χριστόδουλος Οἰ-

κονομίδης, ὁ Ἀθανάσιος Σκανδαλίδης· καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτῶν ἐξάγονται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα.

Τὰ ἐθνικὰ κατάστιχα ἦσαν «νοθευμένα, καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστοπαρτίδας, ἐλλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίας.» Τὰ ἔξοδα, ὅπως τοὐλάχιστον ἠδύναντο νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν οὕτως ἐχόντων βιβλίων, συνεποσώθησαν κατὰ μὲν τὴν Α′ περίοδον εἰς γρόσια 2,138,824· κατὰ δὲ τὴν Β′ 14,933,069 καὶ 11· κατὰ δὲ τὴν Γ′ περίοδον 53,044,894 καὶ 25. Ἐν ὅλοις γρόσια 70,116,787 καὶ 36. Ἐφάπαξ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 ἰανουαρίου 1835 Β. Δ. προσαρτηθεῖσαν διατίμησιν, τὸ δίστηλον εἶχεν ἀξίαν ἰανουαρίῳ μὲν 1822 γρόσια 7 καὶ $^1/_2$, σεπτεμβρίῳ δὲ 1826 γρόσια 13, ὁ μέσος ὅρος τῆς ἀξίας τοῦ διστήλου καθ' ὅλας τὰς Γ′ περιόδους δύναται νὰ ὑπολογισθῇ εἰς γρόσια 10· ὥστε τὸ προπαρατεθὲν σύνολον τῶν ἐξόδων συνεποσοῦτο εἰς 42,000,000 περίπου δραχμῶν. «Πόσα δὲ εἶναι ἀληθῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Α′, Β′ καὶ Γ′ περιόδου, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκβῇ ἀπὸ κατάστρωσιν τοιαύτην τῶν ἐθνικῶν καταστίχων τὰ ὁποῖα εἶναι τοιαῦτα ὡς νὰ μὴ ἦναι τελείως.» Ἀλλ' ἐκ τῶν καταστίχων τούτων, ὅσῳ νενοθευμένα καὶ ἂν ἦσαν, ἀποκαλύπτεται ἀρκούντως ὅτι, ἐνῷ τὸ ταλαίπωρον ἔθνος ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ ὂν, κατέβαλλεν οὐδὲν ἧττον ἐκ τῶν ἐνόντων φόρους ἱκανοὺς καὶ ἀνελάμβανεν ἔτι μείζονας ὑποχρεώσεις, πλεῖσται ὅσαι τῶν θυσιῶν ἐκείνων εἰς πᾶν ἄλλο ἐχρησίμευον ἢ εἰς τὰς τοῦ πολέμου ἀνάγκας.

Κατὰ τὸν Α′ Νόμον τῆς διοικήσεως τῆς Α′ περιόδου ἐτυπώθησαν ἐθνικαὶ ὁμολογίαι 17,250 ἐκπροσωποῦσαι ἀξίαν γροσίων 5,000,000. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τούτων ἐξεδόθησαν μὲν 3688, γροσίων 1,471,000. Εὑρέθησαν δὲ ἀνέκδοτοι μόνον 408, γροσίων 42,100· ὥστε ἔλειπον 13,154 ἀξίας γροσίων 3,486,900, «τὰς ὁποίας οἱ ἐκτελέσαντες τὰ χρέη τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας τῆς Α′ καὶ Β′ Περιόδου ὀφείλουσι νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἢ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔθνος διὰ τὰς αὐτὰς ὁμολογίας.» Ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσόδων ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α′ περιόδου μέχρι τέλους τῆς Γ′ καθυστέρουν 4,471,354 καὶ 30· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλῶν ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι δὲν ὑπῆρχον καταγεγραμμέναι εἰς τὰ ἐθνικὰ κατά-

στιχα, ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ τίνες ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἔμενον ὀφειλέται καὶ τίνος ἕκαστος ποσότητος. Ἐν τῷ καθημερινῷ τῆς Β' περιόδου ἀνεφέρετο, ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς διαφόρους γρόσια 399,098 καὶ 13 δι' ὅσα εἶχον δώσει οὗτοι πρότερον εἰς τὴν Διοίκησιν. Πότε ὅμως τὰ χρήματα ἐδόθησαν ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὴν Διοίκησιν, καὶ ποῦ κατόπιν ἐδαπανήθησαν, οὐδόλως ὑπῆρχε σεσημειωμένον ἐν τοῖς καταστίχοις. Ἐπειδὴ κατὰ τὰ κατάστιχα πολλοὶ ἀνεφαίνοντο ὀφειλέται μεγάλων πρὸς τὸ Δημόσιον ποσοτήτων, ὁ γενικὸς γραμματεὺς καταστρώσας τῇ 10 ὀκτωβρίου 1824 γενικὸν τῆς Β' περιόδου ἰσολογισμὸν «ἐπίστωσε τὰς παρτίδας αὐτῶν μὲ τὰ γρόσια ταῦτα καὶ ἐχρέωσε τὴν παρτίδα τῶν ἐξόδων ἢ τῶν προσόδων μὲ τὰ αὐτὰ γρόσια, καὶ οὕτω διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐξώφλησεν αὐτούς.» Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα «εἰς ποῖα μέρη ἐδόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος γεννήματα, πολεμεφόδια, ἡ ξυλικὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὅσα ἠγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας,» καὶ οὔτε βιβλία τῶν ἀποθηκῶν εὑρίσκοντο. «Εἰς τὰ κατάστιχα εὑρίσκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις ἐθνικῶν κτημάτων καὶ *ἀνύπαρκτοι πληρωμαὶ αὐτῶν*, ὡς ἔπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα ἐθνικὰ κτήματα.» Ἐν τῷ Καθημερινῷ ἦσαν περασμένα εἰς χρέος τοῦ ταμείου γρόσια 485,318 καὶ 21. «Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ γρόσια 485,318 καὶ 21 εἶναι προστεθειμένα καὶ ἄλλα γρόσια 485,318 καὶ 21 τὰ ὁποῖα εἶναι ποσότης διπλῆ.» Ἠγοράσθησαν πράγματα ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν πολεμικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ· μὴ χρησιμεύσαντα δὲ, ἐπωλήθησαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὑπουργείου. Ἐν τούτοις ὁ μὲν ὑπουργὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' περιόδου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς τῶν πραγμάτων τούτων, ὁ δὲ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἔλαβε τὴν τιμὴν τῆς πωλήσεως αὐτῶν, μόνος ὁ ἀρχικὸς τῶν πραγμάτων κύριος δὲν ἔλαβε μέχρι τέλους τίποτε. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔτι σπουδαιότερα εἰ δυνατὸν γεγονότα. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμένα τὰ πολεμεφόδια ὅσα ἐστάλησαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τῶν ἐθνικῶν δανείων· καὶ ὅμως ἡ ἀξία τῶν πολεμεφοδίων

τούτων συνεποσοῦτο εἰς ἑκατομμύρια. Οὐδαμοῦ ὑπῆρχον σεσημειωμέναι αἱ λεῖαι οὐδὲ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων εἰσπραχθέντα ἐθνικὰ δικαιώματα. «Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς τὸ ἔθνος ἀπὸ τοὺς φιλέλληνας καὶ Ἕλληνας ἐκτὸς καὶ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τέλους τῆς Γ' περιόδου, καὶ αἱ ὁποῖαι εἰμποροῦν νὰ ἀναβαίνουν εἰς μιλλιόνια γροσίων, δὲν εὑρίσκονται περασμέναι εἰς τὰ κατάστιχα εἰμὴ μόνον μερικαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς δοθέντας ἐράνους.»

Μὴ δ' εἴπῃ τις, ὅτι καλῶς ἄρα ποιοῦντες οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐπέτρεπον πλειότερον κράτος εἰς τοιαῦτα *Ἐκτελεστικά*, διότι τὰ *Ἐκτελεστικὰ* οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν *Βουλευτικῶν*, ἐν τοῖς *Βουλευτικοῖς* δὲ παντοδύναμοι ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἢ μήπως καὶ αὐταὶ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἐρρόντιζον νὰ ἐνεργήσωσί τι πρὸς θεραπείαν τῆς τοιαύτης ἀκολασίας καὶ ἀναρχίας; Ἡ ἐπὶ τῶν *Ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπὴ* προοιμιαζομένη εἰς τὴν πρὸς τὴν Γ' ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔκθεσιν αὐτῆς ἔλεγεν. «Ὁ σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ ἐθνικὴ αὕτη συνέλευσις, εἰς τὸ νὰ ἐπεξεργασθῶσιν οἱ παρελθόντες λογαριασμοί, εἶναι ἓν ἀπὸ τὰ πράγματα ἐκεῖνα ὅσα στερεώνουν ἀληθῶς τὰς ἐπικρατείας... ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπὸς, εἶναι χρεία καὶ νὰ δώσῃ ἡ σεβαστὴ ἐθνικὴ συνέλευσις ὅμμα προσεκτικὸν καὶ ὀξυδερκὲς εἰς πᾶς μέχρι τοῦδε γεννηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν ἐθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τούτου νὰ δυνηθῇ νὰ γνωρίσῃ ὁπωσοῦν ἀρκετῶς τοὺς τρόπους διὰ τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἐμπιστεύεται τὰ δημόσια πράγματα.» Λόγοι χρυσοῖ, εἰς τοὺς ὁποίους ὅμως ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις οὐδεμίαν φαίνεται δοῦσα προσοχήν. Οὐδεμίαν τοὐλάχιστον εὕρομεν ἀναφερομένην ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐνέργειαν, ἂν ὄχι ἄλλο ἀποδοκιμασίαν τινὰ καὶ κατάκρισιν. Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου ὑπάρχει μόνον ἁπλῶς σεσημειωμένη ἡ λέξις *ἀνεγνώσθη!*

Ἐὰν ἡ ἐπανάστασις περιέμενε νὰ χειραγωγηθῇ καὶ νὰ συντηρηθῇ ὑπὸ τοιούτων *Ἐκτελεστικῶν* καὶ τοιούτων *Βουλευτικῶν*

καὶ τοιούτων ὑπουργείων τῆς Οἰκονομίας, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ ἐξ ἀρχῆς. Κατωρθώθη δὲ νὰ εὑοδωθῇ ὅπως δήποτε χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας εὐαρίθμων τινῶν ἀνδρῶν, οἵτινες, ἐὰν οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἔσχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ νὰ δράξῃ κραταιῶς τὰς ἡνίας τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἠδυνήθησαν τούλάχιστον νὰ συμπυκνώσωσι μέχρι τινὸς εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τὰς δυνάμεις τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ ἀπέβησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ ἀγῶνος κυβερνῆται. Τοῦτο συνέβη ἐν Πελοποννήσῳ, τοῦτο ἐν ταῖς νήσοις, τοῦτο ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ τοῦτο περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν διαπραγματεύσεων.

Ὅτε κατὰ μάρτιον τοῦ **1821** ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ, ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐφαίνετο ὁ ἄνθρωπος ὁ προωρισμένος νὰ χειραγωγήσῃ τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα. Προΐστατο χώρας καὶ φυλῆς, αἵτινες οὐδέποτε ὑπέκυψαν ὁλοσχερῶς εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν καὶ ἀείποτε σχεδὸν διετέλεσαν κατ' αὐτῆς στασιάζουσαι. Εἶχε λοιπὸν ὁρμητήριον ἀσφαλὲς καὶ στρατιὰν παρεσκευασμένην. Ἐὰν καθ' ἑαυτὸν δὲν ἦτο ἀνὴρ μάχιμος, εἶχεν ἀδελφὸν καὶ υἱοὺς ἀναδείξαντας περιφανεῖς πολεμικὰς ἀρετὰς ἐν τῷ ἀγῶνι. Καὶ ὅμως ἥρπασεν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Πελοποννήσου ἀνὴρ, ὅστις ἀνῆκε μὲν εἰς γενεὰν κλεφτῶν περιώνυμον, εἶχε συναγωνισθῇ μετὰ τοῦ Σταθᾶ περὶ Σκόπελον, εἶχε βουλευθῇ μετὰ τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη περὶ ἑλληνοτουρκικῆς τινος ἐπαναστάσεως τῆς Πελοποννήσου, πράγματι ὅμως οὐδὲν εἶχε κατηρτισμένον ἐφόδιον ἵνα λάβῃ τηλικοῦτον ἄξίωμα. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἦλθε κατὰ ἰανουάριον τοῦ **1821** εἰς Μάνην ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅπου εἶχε διατελέσει εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν καὶ προαχθῇ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου. Παρηκολούθησε δὲ ὡς μικρὸς ἔτι καπετάνος τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην εἰς τὴν κατὰ τῶν Καλαμῶν πρώτην ἐκστρατείαν, τὴν ἐπαγαγοῦσαν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως ταύτης τῇ **23** μαρτίου. Ἀλλὰ τότε ἐχωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἀπῆλθε μετὰ **150** Μανιατῶν εἰς Καρύταιναν, ὅπου εἶχε προκληθῇ ὑπὸ τῶν Δελιγιανναίων. Ὀλίγον μετὰ τοῦτον ἐνέβαλον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης, ὁ Νικήτας, ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Παπαφλέσας καὶ

ἄλλοι. Ἦτο δὲ ὁ Κολοκοτρώνης τῇ 27 εἰς τὸ χωρίον Τετέμπειϋ, μεταξὺ Μεγαλοπόλεως καὶ Γόρτυνος, ὅτε οἱ Τοῦρκοι τοῦ Φαναρίου καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων ἐπήρχοντο ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τῶν τῆς Γόρτυνος καὶ μεταβῶσι πάντες ὁμοῦ εἰς Τρίπολιν. Ὁ Κολοκοτρώνης κατ' ἀρχὰς μόνος καὶ ἔπειτα τῇ συμπράξει τῶν ὁπλαρχηγῶν Καρυταίνης Πλαπουταίων, ἐπεχείρησε τῇ 28 νὰ διακωλύσῃ τὴν ἕνωσιν τῶν Φαναριτῶν μετὰ τῶν Γορτυνίων· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐπέτυχε, διότι οἱ Φαναρῖται κατώρθωσαν νὰ περάσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν· ἔπαθον ὅμως ζημίαν οὐ μικράν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν καὶ τὰς δύο ἑπομένας ἡμέρας κατέφθασαν εἰς τοὺς ἡμετέρους βοήθειαι πολλαὶ ὑπὸ τὸν Ἠλίαν Μαυρομιχάλην, τοὺς Δελιγιανναίους, Κανέλλον καὶ Δημήτριον, τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Ἀναγνωσταρᾶν καὶ ἄλλους, ὥστε συμποσωθέντες πάντες εἰς 6000 ἐπολιόρκησαν τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει κλεισθέντας Γορτυνίους καὶ Φαναρίτας Τούρκους. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἤρχισε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τοῦ Κολοκοτρώνη στάδιον.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄγων τότε τὸ 52 ἔτος τῆς ἡλικίας, ἦτο τῳόντι πεπλασμένος ἵνα ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ὅπως αὐτὴ εἶχεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος. Ἀνῆκεν εἰς γενεὰν κλεφτῶν πολύκροτον ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῆς καὶ τοῖς παθήμασι. Τὸ εὐπαγὲς αὐτοῦ σῶμα, ἡ μεγάλη κεφαλή, ἡ μακρὰ κόμη, οἱ ἀετώδεις ὀφθαλμοί, τὸ εὐρὺ μέτωπον, ἡ βροντώδης φωνή, τὰ πάντα ἦσαν παρ' αὐτῷ ἐπιτήδεια νὰ καταπλήξωσιν ἐκ πρώτης ὄψεως τοὺς ῥωμαλέους τῆς χερσονήσου ὀρείτας. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τὴν ἀπροσμάχητον δύναμιν ἣν ἐκτήσατο δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῶν ἀφελῶν ἐκείνων ψυχῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἀνὴρ μεγαλοφυής, εἶχεν ὅμως τοιαύτην καὶ τοσαύτην ὀρθότητα πνεύματος, εὐγλωττίαν, στρατηγικὴν δεξιότητα, πανουργίαν καὶ γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων οἷα καὶ ὅσα ἀπῃτεῖτο ἵνα ὑπαγάγῃ τοὺς Μωραΐτας τοῦ 1821. Ἂν ἡ Ἑλλὰς περιωρίζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦτο χώρα ἠπειρωτικὴ, ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε λάβει βεβαίως ἐν αὐτῇ ἣν τάξιν ἐν Σερβίᾳ ὁ Μιλόσης Ὀβρένοβιτζ. Ὅπως δὲ ἔχει ἡ Ἑλλὰς, καὶ μάλιστα ὅπως εἶχε τῷ 1821 ὅτε οἱ χαρακτῆρες τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν

Νήσων ἦσαν πολὺ μᾶλλον ἰδιάζοντες ἢ τανῦν, οὔτε ἠδύνατο, οὔτε ἐφαντάσθη ποτὲ ὁ ἀνὴρ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ ἢ τῶν παραλίων τῆς χερσονήσου. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐθεώρησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὴν Πελοπόννησον ὡς ἴδιον πλάσμα καὶ κτῆμα. Ἐντεῦθεν δὲ οὔτε αὐτὸς ἐκυβέρνησε τὴν Ἑλλάδα, οὔτε ἄλλον ἄφησε νὰ κυβερνήσῃ αὐτήν. Δὲν ἠξεύρομεν ἐὰν κατ' ἀρχὰς συνετάχθη εἰλικρινῶς μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου· ἀποτυχόντος δὲ τούτου, κατεξανέστη μετ' ἀποτόμου τραχύτητος κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν πρώτων. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ὅτε ἐκορυφώθησαν οἱ τῆς πατρίδος κίνδυνοι, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ γενναίᾳ ἐκείνῃ ψυχῇ τὸ τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ὡς οὐδεὶς ἄλλος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπηρέτησεν αὐτόν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς περιπετείας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἐκτήσατο τὸ μέγα αὐτοῦ ἀξίωμα.

Οἱ ἓξ χιλιάδες ἄνδρες, οἵτινες συνέῤῥευσαν περὶ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Καρυταίνης κατὰ τὰ τέλη μαρτίου, οἱ πλεῖστοι ἄοπλοι ὄντες καὶ ἀνάσκητοι, διελύθησαν ὡς ἱστὸς ἀράχνης ἀμαχητὶ σχεδὸν ἅμα ἐπῆλθε νέα ἐπικουρία ἐκ Τριπόλεως πρὸς τοὺς ἀποκεκλεισμένους Τούρκους. Ἅπαντες οἱ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ κατεπλάγησαν καὶ προέτειναν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Παπαφλέσα ἐξαιρουμένου, τὴν ὑποχώρησιν εἰς Μεσσηνίαν. Μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν, ὅτι ὑποχωροῦντες εἰς τὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου καὶ ἀφίνοντες τὰ ἐνδότερα αὐτῆς εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων ἤθελον διακινδυνεύσει τὴν τύχην ὅλου τοῦ κινήματος. Ἡ ἐκ Τριπόλεως ἐλθοῦσα ἐπικουρία δὲν ἠρκέσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν ἐν Καρυταίνῃ, ἀλλὰ συναπήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκείνην τῆς Πελοποννήσου· ἡ Καρύταινα λοιπὸν ἔμενεν ἐλευθέρα· οἱ διαλυθέντες ἠδύναντο νὰ συγκροτηθῶσιν αὖθις καὶ βαθμηδὸν νὰ ἀσκηθῶσι καὶ νὰ ὁπλισθῶσι· κύριος δὲ σκοπὸς ἔδει νὰ προτεθῇ ἡ ἅλωσις τῆς Τριπόλεως, ἥτις δεξαμένη ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ὅλου τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ στερουμένη τροφῶν, ἠδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν καὶ νὰ καταναγκασθῇ εἰς παράδοσιν ἄνευ μεγάλων πολεμικῶν ἔργων. Τούτου δὲ γενομένου, ἠσφαλίζετο ἡ ἐπανάστασις πολὺ μᾶλλον ἢ

δι' οἱουδήποτε ἄλλου κατορθώματος περὶ τὰ κράσπεδα τῆς χερσονήσου διαπραχθέντος, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἠδύνατο νὰ διαπραχθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐλάλησεν ὅπως γράφομεν ἡμεῖς ἐνταῦθα, πρὸς τοὺς κατεπτοημένους ὁπλαρχηγούς, οἵτινες ἠξίουν ὅτι μηδὲν ἔχοντες νὰ κάμωσιν εἰς Καρύταιναν, δέον νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Μεσσηνίαν. Ὁ Κολοκοτρώνης, κυττάξας αὐτοὺς μετὰ ἄλγους ψυχῆς· «δὲν πάγω πουθενά, ἀνέκραξεν. Ἂν θέλετε σεῖς, τραβᾶτε· ἐγὼ θὰ μείνω ἐδῶ ὅπου καὶ τὰ βουνὰ καὶ τὰ πουλιὰ μὲ γνωρίζουν. Ἂν χαθῶ, κάλλιο νὰ μὲ φᾶν' αὐτά.» Καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν πάντες, οἰκτείροντες καὶ ἐμπαίζοντες τὸν ἄνδρα τοσοῦτον, ὥστε ὁ Παπαφλέσας εἶπεν εἰς ἕνα τῶν στρατιωτῶν· «Βρὲ, μεῖν' ἐσὺ μαζί του γιὰ νὰ μὴν τὸν φᾶν οἱ λύκοι.» Ὁ δὲ μείνας μόνος, ὁλομόναχος, προσηυχήθη πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ ἐμάζευσε πάλιν ἐδῶ κ' ἐκεῖ 300 περίπου ἄνδρας εἰς Πιάναν, χωρίον ἀπέχον 3 περίπου ὥρας ἐκ Τριπόλεως. Ἀλλὰ τῇ 5 ἀπριλίου μόλις ἐπεφάνη ἕτερος ἐκ Τριπόλεως τουρκικὸς στρατὸς, διελύθησαν καὶ πάλιν οἱ νεοσύλλεκτοι. Δὲν κατεβλήθη ὅμως οὐδὲ τότε ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ, ἀλλὰ γράφων ἀδιακόπως πανταχοῦ καὶ παριστῶν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως, εἶδε τελευταῖον εὐχαρίστως προσελθόντας πολλοὺς τῆς χερσονήσου ὁπλαρχηγοὺς καὶ καταλαβόντας εἰς μέγαν περὶ τὴν πρωτεύουσαν κύκλον, τὸ Πάπαρι, τὴν Βλαχοκερασιὰν, τὸ Διάσελον, τὴν Ἀλωνίσταινα καὶ τὰ Βέρβενα. Τὰ στίφη ταῦτα κατὰ μικρὸν πολλαπλασιασθέντα ἀνηγόρευσαν μὲν ἀρχιστράτηγον τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη. Τὸ εὐρὺ τοῦτο στρατόπεδον δι' οὗ περιεζώσθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἡ Τρίπολις πόρρωθεν, συνετηρήθη μέχρι τῶν μέσων μαΐου, ὁτὲ μὲν ἀντέχον εἰς τὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων, ὁτὲ δὲ περί τινα σημεῖα διαλυόμενον ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν συγκροτούμενον· τότε δὲ ἐδέησε νὰ ὑποστῇ δοκιμασίαν σπουδαιοτέραν. Ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ἐξέπεμψεν ἐξ Ἰωαννίνων δυνάμεις λόγου ἀξίας πρὸς περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ μὲν Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ δαμάσῃ πρῶτον τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ἔπειτα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ὁ δὲ Μουσταφάμπεϋς ἐστάλη κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τὴν χερσόνησον

διὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἥτις δὲν εἶχεν ἔτι κινηθῆ. Ὁ Μουσταφάμπεϋς κατελθὼν ἀκωλύτως εἰς Πάτρας, λεηλατήσας τὴν πόλιν ταύτην, καύσας τὸ Αἴγιον, διασκορπίσας τοὺς πολιορκοῦντας τὸν Ἀκροκόρινθον καὶ τὸ Ναύπλιον, εἰσῆλθε τὴν 6 μαΐου εἰς Τρίπολιν. Ἡ ἄφιξις αὐτοῦ κατεπτόησε τοὺς πολιορκοῦντας. Ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινεν ἀμέσως νὰ καταληφθῆ ἰσχυρῶς τὸ Βαλτέτσι (σελ. 829—830 τοῦ πρώτου τόμου)· καὶ εὐτυχῶς ὁ Ἠλίας Μαυρομιχάλης ἐξετέλεσε πρῶτος τὸ ἔργον. Μετ' ὀλίγον δὲ συνῆλθον αὐτόθι καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοί, ἡ ὅλη δύναμις ἀπηρτίσθη ἐξ 845 ἀνδρῶν, ἡγεῖτο δὲ συμπάντων ὁ τοῦ Ἠλία θεῖος Κυριακούλης καὶ κατελέγετο μεταξὺ τῶν μαχητῶν ὁ τοῦ Ἠλία ἀδελφὸς Ἰωάννης ἐτῶν 14. Ὁ Κολοκοτρώνης ὡδήγησεν αὐτοὺς πῶς πρέπει νὰ ὀχυρωθῶσι, παρεσκεύασε τὰ ἄλλα σώματα, ἵνα δράμωσιν εἰς βοήθειαν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, καὶ ἀεικίνητος ὢν ἑκοιμᾶτο εἰς Βαλτέτσι, προηγεύετο εἰς Πιάναν καὶ ἐδείπνει εἰς Χρυσοβίτσι. Τῳόντι τῇ 12 πρωΐ ὁ Μουσταφάμπεϋς ἐβάδισε πρὸς τὸ Βαλτέτσι ἀγων 6500 πεζοὺς, 1500 ἱππεῖς καὶ 2 πυροβόλα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ῥήξῃ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὸν ἀποκλεισμὸν, νὰ προελάσῃ ἐπὶ τὴν Λακωνίαν καὶ δαμάσας αὐτὴν νὰ ἐπαγάγῃ τῆς ὅλης Πελοποννήσου τὴν χείρωσιν. Ὁ Κολοκοτρώνης τυχὼν τὴν ὥραν ἐκείνην εἰς Χρυσοβίτσι, χωρίον ἀπέχον 2 $\frac{1}{2}$ περίπου ὥρας ἀπὸ τὸ Βαλτέτσι, δὲν παρευρέθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἀγῶνα, ὃν διεξήγαγον καρτερικῶς οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην καὶ τὸν Ἠλίαν ὄπισθεν τῶν προχείρων ἐκείνων ὀχυρωμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο *ταμπούρια*. Ἄλλως τε οἱ πολέμιοι ἔπραξαν τὸ λάθος τοῦ νὰ περιζώσωσι πανταχόθεν τὸ χωρίον καὶ νὰ καταστήσωσι ἀπαραίτητον εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ νικήσωσιν ἢ ν' ἀποθάνωσι. Μετὰ 3 ὥρας κατέφθασαν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπὸ Χρυσοβίτσι καὶ ὁ Πλαπούτας ἀπὸ Πιάναν, καὶ ἤρχισαν παρενοχλοῦντες ἔξωθεν τοὺς πολεμίους, οἱ δὲ περὶ τὸν Κυριακούλην ἐνθαρρυνθέντες ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενοι μέχρι τῆς ἑσπέρας ὅτε ἑκάτεροι τῶν διαμαχομένων διετήρησαν τὰς οἰκείας θέσεις. Περὶ μέσας νύκτας παρεισέδυ ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Βαλτέτσι καὶ ἠσπάσθη τοὺς ἀγωνισαμένους, ὅλος καρδία καὶ χαρά· καὶ αὐτὸς μὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα· ἄλλοι ὅμως ἱκανοὶ προσῆλθον εἰς τὸ χωρίον διὰ

νυκτὸς ἐπίκουροι, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπαναληφθείσης τῆς μάχης, οἱ ἐντὸς τοῦ Βαλτετσίου ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, ὅπως τὴν προτεραίαν, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ πιέσαντες αὐτοὺς ἔτρεψαν μετ' οὐ πολὺ εἰς φυγήν, οἱ δὲ πρῶτοι τραπέντες διωκόμενοι, συμπαρέσυραν καὶ τὸ κύριον τοῦ Μουσταφάμπεϋ σῶμα, ὅστις δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἀφοῦ ἀπώλεσε τὸν ἵππον αὐτοῦ. Εἶχε δὲ διατάξει τὰ πράγματα ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τρόπον ὥστε πᾶσαι αἱ ἀποσκευαὶ καὶ τὰ φορτηγὰ καὶ τὰ πυροβόλα περιέπεσον εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ἔλαβον προσέτι καὶ ἄλλα πολλὰ λάφυρα, διότι οἱ φεύγοντες, ἵνα ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν τῆς καταδιώξεως, ἔρριπτον τὰ ἐπίχρυσα καὶ ἐπηργυρωμένα αὐτῶν ὅπλα. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ διημέρῳ τούτῳ ἀγῶνι ἑκατέρωθεν πεσόντων. Οἱ Τοῦρκοι πολεμήσαντες ἐν ὑπαίθρῳ ἔπαθον βεβαίως ζημίας πολὺ μείζονας τῶν Ἑλλήνων, ὡς πρὸς τραυματίαι καὶ νεκροί· δὲν ἐγένοντο πολλοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ὅτι ἡ πολιορκία δὲν διελύθη καὶ ὅτι τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων ηὐξήθη. Εὐλόγως ἄρα τὸ ἐν Βαλτετσίῳ τρόπαιον ἐλογίσθη ὡς ὁ θεμέλιος λίθος τῆς πελοποννησιακῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ δικαίως ἐξυμνήθη ὡς ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων ἔργων τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ θάρρος τῶν ἡμετέρων ἀπεδείχθη τοσοῦτον ὡς ἐκ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, ὥστε ὅτε μετὰ μίαν ἑβδομάδα, τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18, ὁ Μουσταφάμπεϋς προσέβαλε δι' ἑξακισχιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ δύο πυροβόλων, τὰ Δολιανά, ὅπου ἵστατο μετὰ ἀνδρῶν 200 ὁ Νικήτας, ὁ ἀνεψιὸς οὗτος τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ δεξιὸς αὐτοῦ βραχίων ἀντέστη ἐπὶ ὥρας πολλάς· οἱ ἐν Βερβένοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ δράμωσιν ἀμέσως εἰς βοήθειαν, παρακωλυθέντες ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως. Ἐπὶ τέλους ὅμως κατίσχυσαν καὶ ὁρμήσαντες ἐπὶ τὰ Δολιανὰ ἐπήγαγον τὴν γενικὴν τῶν πολεμίων τροπήν. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς ἀνευφημήθη τὸ πρῶτον ὁ Νικήτας *Τουρκοφάγος*.

Μετὰ ἕνα περίπου μῆνα ἀφίκετο εἰς Πελοπόννησον ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ ἤρχισεν ἡ προμνημονευθεῖσα ἔρις αὐτοῦ πρὸς τοὺς προεστούς. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐτάχθη μετ' αὐτοῦ. Τὸ πρακτικὸν τοῦ ἀνδρὸς τούτου πνεῦμα κατενόει τοσοῦτον τότε τὴν ἀνάγκην γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε ὅτε μετὰ τὴν

ἐν Βαλτετσίῳ νίκην, ἔγραψε πρὸς τὸν Μουσταφάμπεϋν νὰ παραδοθῇ, ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «καὶ ἂν θέλῃς ἔλα εἰς αἴσθησιν, ἄνθρωπε, καὶ μὴ παίρνῃς εἰς τὸν λαιμόν σου τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι ὅταν παραδώσουν τὰ ἅρματά τους, θέλει ζήσουν φιλικὰ μὲ ἡμᾶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ κραταιοτάτου καὶ πολυχρονίου πριγκήπου μας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου.» Δὲν ἐγγυώμεθα ὅτι ἔμελλε νὰ μὴ διαφωνήσῃ μέχρι τέλους πρὸς τὸν πληρεξούσιον τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὗτος ἤθελεν ὑπερισχύσει. Ἐνῷ οἱ προεστοὶ ἤθελον πρὸ πάντων νὰ ἄρχωσιν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις, ἐνῷ ὁ ὁρίζων τοῦ Ὑψηλάντου περιελάμβανε σύμπασαν τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἐν τῷ μέσῳ ἱστάμενος Κολοκοτρώνης εἰς οὐδένα ἐνόει νὰ παραχωρήσῃ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχήν. Ἀλλὰ τότε ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὸν Ὑψηλάντην, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔδωκεν αὐτῷ δεῖγμα ἐξαίρετον τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας· διότι τῇ 10 αὐγούστου κατετρόπωσε λαμπρῶς τοὺς ἐπὶ συλλογῇ τροφῶν ἐξελθόντας πολεμίους εἰς τὴν Γράναν, ἤτοι τὴν τάφρον, ἥτις ἐκ προνοίας αὐτοῦ πάλιν εἶχεν ὀρυχθῇ περὶ τὴν ἄκραν τοῦ ὄρους Μαινάλου, τὴν καλουμένην Μύτικαν. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Γράνας ὁ ἀποκλεισμὸς ἀπέβη στενότερος, ὁ δὲ πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου ἔγραψεν *ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῆς Τριπολιτσᾶς, τὴν* 13 *αὐγούστου* 1821, *πρὸς τὸν γενναιότατον καπετάνον Θεοδωράκην Κολοκοτρώνην*, ἐπιστολήν, ἐν εἴδει διαταγῆς τῆς ἡμέρας, ἀνομολογοῦσαν τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀποδίδουσαν αὐτῷ τὴν νίκην.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐν τῇ Ἠλιδι μεσόγειον χωρίον Λάλα, ὑπὸ γενναίων Ἀλβανῶν ἀνέκαθεν κατεχόμενον καὶ πολιορκηθὲν ὑπὸ Ἠλείων καὶ ἄλλων, ἐκενώθη ὑπὸ τῶν πολεμίων, ἀπελθόντων εἰς Πάτρας· διέπρεψαν δὲ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ οἱ Ἰόνιοι ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν. Καὶ ἔπειτα ἀλλεπαλλήλως παρεδόθησαν ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναυαρῖνον δι' ἔλλειψιν τροφῶν· ἡ αὐτὴ δὲ τύχη περιέμενε προδήλως τὴν Τρίπολιν. Εἶχε μὲν εἰσέλθει εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Καρὰ Ἀλῆν, καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν παρήχθη μήπως ἀποβιβάσῃ εἰς τὰ ἀρκτικὰ τῆς Πελοποννήσου παράλια δύναμιν ἱκανὴν νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης· τούτου δ' ἕνεκα ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμι-

σε καθῆκον αὐτοῦ νὰ δράμῃ μετὰ 2,000 ἀνδρῶν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἀλλ' ὁ Καρᾶ Ἀλῆς οὐδεμίαν ἀπεβίβασε δύναμιν, καὶ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου κατελήφθη τελευταῖον, σεπτεμβρίου φθίνοντος, ἡ Τρίπολις. Ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ταύτης οὐ μόνον πᾶσα ἡ λεία διηρπάγη μηδαμῶς χρησιμεύσασα εἰς τὰς κοινὰς τοῦ ἔθνους ἀνάγκας, ἀλλὰ συνέβη προσέτι σφαγὴ ἀνωφελὴς καὶ ἀνηλεὴς πολλῶν χιλιάδων ὀσμανιδῶν, ὡς βεβαιοῦται. Μόνοι οἱ πλουσιώτατοι καὶ ἐγκριτώτατοι αὐτῶν διεσώθησαν ἀντὶ ἀδρῶν λύτρων ὑπό τινων τῶν ὁπλαρχηγῶν, ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐξησφάλισε τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀλβανῶν, διακινδυνεύσας μὲν κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς πόλεως ἔξοδον αὐτῶν, προπέμψας δὲ αὐτοὺς μέχρι τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου διὰ τοῦ Πλαπούτα, ὅστις ἔλαβε βραδύτερον παρὰ τῶν διασωθέντων, ἀφοῦ ἀφίκοντο εἰς Ἤπειρον, ἐπιστολὴν εὐχαριστήριον, ἐν ᾗ ἐξύμνουν τὸν Κολοκοτρώνην ὡς εὐεργέτην. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐξερράγη κατὰ πρῶτον σπουδαίως ἡ μεταξὺ Κολοκοτρώνη καὶ προεστῶν ἔρις. Τινὲς ἐκ τούτων ἀγανακτοῦντες διότι ἔβλεπον αὐτὸν προπέμποντα τοὺς Ἀλβανοὺς ἀπερχομένους μετὰ τῶν ἰδίων πραγμάτων καὶ σκευῶν, ἠθέλησαν νὰ κινήσωσι τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ ἀνδρός· καὶ ἀποτυχόντες, ἐξετράπησαν εἰς ὕβρεις καὶ ἀπειλάς. Ἀλλ' ἐκεῖνος εἶπεν ἀταράχως πρὸς τὸν γραμματέα αὐτοῦ Φωτάκον· «τώρα ὁποῦ ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπήραμε τὴν Τριπολιτζᾶ, ἂς λέγουν ὅ,τι θέλουν. . . . . ἤλπιζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἀργὰ τὸ ἐσυλλογίσθηκαν.»

Ἔσπευδεν ὅμως πολὺ τοιαῦτα περὶ αὐτῶν λέγων. Ἐδέησε νὰ ἐπέλθωσι κίνδυνοι φοβερώτατοι, ἵνα ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος αὐτοῦ· καὶ ἀφοῦ δὲ ἐπανειλημμένως ἀπεδείχθη ὁπόσον ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπεροχή του, πάλιν δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἔχων ἐκείνους ἀντιπράττοντας. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπόλεως προέτεινε νὰ ὡφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐντεῦθεν παραχθέντος τρόμου τῶν πολεμίων, ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν Πατρῶν. Ἀλλ' οἱ προεστοὶ τῆς Ἀχαΐας, μὴ θέλοντες νὰ παράσχωσιν αὐτῷ νέαν ἀφορμὴν θριάμβου καὶ κραταιώσεως, ἐδήλωσαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς βοηθείας τοῦ Κολοκοτρώνη,

μελλοντες αὐτοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ ἔργον. Καὶ ἐπεχείρησαν τῳ-
όντι νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον διεσκορ-
πίσθησαν τῇδε κἀκεῖσε ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης καὶ
ὁ Κολοκοτρώνης ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ναυπλίου, τὸ
ὁποῖον ὅμως τροφοδοτηθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου δὲν ἠδύ-
νατο νὰ κυριευθῇ εἰμὴ ἐξ ἐφόδου. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν ἦτο δυ-
νατὸν νὰ κατορθωθῇ διὰ τῶν ἀτάκτων ἡμῶν στιφῶν, τὰ ὁποῖα
καρτερικῶς μὲν ἐμάχοντο ὄπισθεν ὀχυρωμάτων, ἀνεπιτήδεια δὲ
ἦσαν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ συστάδην μάχας καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὰς
ἐφόδους. Ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀνήρτισεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπί-
δας εἰς μικρόν τι σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐν τῷ
μεταξὺ καταρτισθῇ δι' ἐπιμελείας αὐτοῦ εἰς Καλάμας ὑπὸ τοῦ
Γάλλου ὑπολοχαγοῦ τῶν ἐπιλέκτων Βαλέστα, καὶ εἰς τοὺς μετ'
αὐτοῦ συντεταγμένους ὀλίγους Γερμανοὺς φιλέλληνας. Τὸ σῶμα
ὅμως τοῦτο οὐ μόνον εὐάριθμον ἦτο, ἀλλὰ οὔτε εἶχε τὸ βαρὺ
πυροβολικὸν τὸ ἀπαραίτητον ἵνα ἀνοιχθῇ ῥῆγμα· ὥστε ἐδέησε νὰ
πλησιάσωσιν εἰς τείχη ἀκέραια καὶ ν' ἀναβῶσιν εἰς αὐτὰ διὰ κλι-
μάκων. Ἐξώρμησαν οὐδὲν ἧττον οἱ ἀτρόμητοι μαχηταί· δεκατευ-
θέντες ὅμως ὑπὸ καταστρεπτικοῦ πυρός, καὶ ἀποβαλόντες νε
κροὺς καὶ τραυματίας 50 περίπου φιλέλληνας καὶ τακτικούς, ἐν
οἷς καὶ τὸν γενναῖον Βυρτεμβέργιον ἀρχηγὸν τῶν φιλελλήνων
Λίνσιγγ, ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἐφεδρεία τακτικῶν οὐδεμία
ὑπῆρχεν ἵνα ἐπαναληφθῇ ὁ ἀγών· ὅθεν ὁ Ὑψηλάντης ἀπῆλθεν
ἐξ ἀνάγκης εἰς Ἄργος. Ἔλαβε δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰανουαρίου
ἀποζημίωσίν τινα διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐκείνην, παραδοθέντος εἰς
αὐτὸν τοῦ Ἀκροκορίνθου δι' ἔλλειψιν τροφῶν. Ἀλλ' εἶναι θλι-
βερὸν νὰ τὸ εἴπωμεν· τινὲς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἵνα μὴ προς-
λάβῃ τὴν τιμὴν ταύτην, προέτρεπον κρυφίως τοὺς Τούρκους νὰ
ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι· καὶ μὴ ἐπιτυχόντες τοῦ σκοποῦ, ὠφε-
λήθησαν ἐκ τῆς ἐπισυμβάσης τῷ ἀνδρὶ ἀσθενείας, καὶ τῆς ἀνα-
χωρήτεως τοῦ Κολοκοτρώνη, ἵνα παρασπονδήσωσι καὶ ἔσφαξαν
τὴν διὰ συνθηκῶν παραδοθεῖσαν φρουράν. Ἡ παραβίασις αὕτη
τῶν συντεθειμένων, ἧς ὁμοία καὶ ἔτι χείρων ἐγένετο προηγουμέ-
νως καὶ ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ἐν Ναυαρίνῳ, ἵνα μὴ ὑπομνήσωμεν
τὰς φοβερὰς σκηνὰς τῆς Τριπόλεως, εἰμπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ

τοῦ προαιωνίου μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ θρησκειῶν πάθους, ἀλλὰ νὰ δικαιολογηθῇ δὲν ἐπιτρέπεται. Καὶ δυστυχῶς ἐπανελήφθη πολλάκις ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Μικρὸν πρὸ τῆς ἁλώσεως τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ μικρὸν μετ' αὐτὴν συνεπλήρωσεν ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ συγκροτηθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις τὸ ἔργον αὐτῆς. Τῇ μὲν 1 ἰανουαρίου 1822 ἐψήφισε τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος. Τῇ δὲ 15 ἐξέδοτο τὴν διακήρυξιν ἐκείνην, ἥτις γραφεῖσα μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Νέγρη, ὑπογραφεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ὡς προέδρου τῆς συνελεύσεως καὶ ὑπὸ 58 πληρεξουσίων, εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς συνελεύσεως ταύτης ἔργον καὶ τὸ κάλλιστον ἴσως ἔγγραφον ἐξ ὅσων ποτὲ ἐπὶ 50 ἔτη ἐξέδωκεν ἑλληνικὴ συνέλευσις ἢ κυβέρνησις. Ἐδικαιολόγει τὴν ἐπανάστασιν, διέκρινεν αὐτὴν ἐπιμελῶς ἀπὸ τῶν δημαγωγικῶν καὶ στασιωδῶν κινημάτων τὰ ὁποῖα τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνεον τότε εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐξήγει πῶς ἕνεκα τῶν πρώτων τοῦ πολέμου περιπετειῶν παρεκωλύθη ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον ὁ ὀργανισμὸς τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος συντάγματος, καὶ συνεπέρανε τὸν λόγον ἀναφωνοῦσα· «εἴθε ὁ κραταιὸς τοῦ Ὑψίστου βραχίων ν' ἀνυψώσῃ καὶ ἀρχομένους καὶ ἄρχοντας, τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον, πρὸς τὴν πάρεδρον αὐτοῦ Σοφίαν, ὥστε νὰ γνωρίσωσι τ' ἀληθῆ τῶν ἀμοιβαῖα συμφέροντα· καὶ οἱ μὲν διὰ τῆς προνοίας, οἱ δὲ λαοὶ διὰ τῆς εὐπειθείας νὰ στερεώσωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν πατρίδος τὴν πολύευκτον εὐτυχίαν. Εἴθε! Εἴθε!» Εὐλόγως δὲ τῇ ἀληθείᾳ ἐπανελάμβανε τοσάκις τὴν εὐχὴν ταύτην, ὡς ἂν εἶχε τὴν προαίσθησιν ὅτι χρόνος μακρός, μακρότατος ἔμελλε νὰ παρέλθῃ πρὶν ἡ αὕτη ἐκπληρωθῇ. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα ἔμελλε νὰ παρεμβάλῃ δυσπέρβλητα πρὸς τοῦτο κωλύματα. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ διακήρυξις ἐκείνη, ἐὰν δὲν ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ἐν Ἑλλάδι, ἦτο βεβαίως ἐπιτηδειοτάτη νὰ προξενήσῃ ἀγαθὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ξένον κόσμον.

Προσέτι τῇ 15 ἰανουαρίου ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξελέξατο κατὰ τὴν κ'. § τοῦ ὀργανικοῦ νόμου πρόεδρον μὲν τοῦ *Ἐκτελεστικοῦ* τὸν Μαυροκορδάτον, μέλη δὲ τὸν Ἀθανάσιον Κανακάρην, τὸν Ἀναγνώστην Παπαγιαννόπουλον (Δεληγιάννην), τὸν Ἰωάννην Ὁρλάνδον καὶ τὸν Ἰωάννην Λογοθέτην. Αὐθημερὸν δὲ πάλιν τὸ

Ἐκτελεστικὸν διώρισε τὸν Θεόδωρον Νέγρην ἀρχιγραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, μινίστρον τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων καὶ πρόεδρον τοῦ συμβουλίου τῶν μινίστρων· τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν, τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν, τῆς οἰκονομίας, τὸν Νότην Μπότσαρην, τοῦ πολέμου· ἐπιτροπὴν ἐκ τριῶν εἰς τὸ μινιστέριον τῶν ναυτικῶν· τὸν Θεόδωρον Βλάσιον, μινίστρον τοῦ δικαίου· τὸν ἐπίσκοπον Ἀνδρούσης Ἰωσὴφ, τῶν θρησκευτικῶν, καὶ τὸν Λάμπρον Νάκον, τῆς ἀστυνομίας. Ποτὲ πληρέστερον μινιστέριον δὲν ηὐτύχησε ν' ἀπολαύσῃ ἡ Ἑλλάς· ἀλλ' ἡ ἐντελεστάτη αὕτη τῶν κυβερνήσεων οὐδὲν ἔμελλε τῇ ἀληθείᾳ νὰ κυβερνήσῃ. Ἡ *προσωρινὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος*, ὅπως ἐλέγετο, ἀπηρτίσθη μὲν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς 22 ἰανουαρίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς 31 ἐγκαθιδρύθη εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ ἤρχισε νὰ γράφῃ· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τὸ βουλευτικὸν, τὸ βουλευτικὸν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν, ἀμφότερα δὲ πρὸς τὰς Γερουσίας καὶ τὸν Ἄρειον Πάγον· τὸ ἐκτελεστικὸν πρὸς τοὺς μινίστρους, καὶ ἰδίᾳ πάλιν πρὸς τοὺς μινίστρους, ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας. Ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη ὁ κυκεὼν τοῦ ὁποίου τὰ σπέρματα ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ τῷ πολιτεύματι. Τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀπεφάσιζε ποῦ θέλει γίνει ἐκστρατεία καὶ ποῦ δὲν θέλει γίνει· τὸ Βουλευτικὸν καὶ ὄχι τὸ Ἐκτελεστικὸν διώριζε τοὺς ἐκστρατεύσοντας ἀξιωματικούς· καὶ ἐν γένει τοσοῦτον ἐπενέβαινεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὥστε ἀνεμιγνύετο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα ἀστυνομικὰ πράγματα. Αἱ μόναι σπουδαῖαι κυβερνητικαὶ πράξεις αἱ τότε γενόμεναι ἦσαν τὸ δάνειον τῶν 5 ἑκατομμυρίων, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποίου ὡμιλήσαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν, καὶ τὸ περὶ ναυτικοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος, περὶ οὗ θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Ἐν τούτοις ἡ κυβέρνησις ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐντελῶς ἐλευθέρα περὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ἀφοῦ καταργηθέντος τοῦ διαρκοῦς καὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιστρατηγίας ὑπὸ τοῦ ἀπὸ 9 ἰανουαρίου ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως περὶ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνώδυνον λειτουργίαν τοῦ προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης διωρίσθη νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτου μὴ γενομένου, ἐπετράπη τὸν

πολιορκίαν τῶν Πατρῶν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τούτου ὄφελος ὅταν αὐτὸ τὸ πολίτευμα παρεκώλυε τὴν κυβέρνησιν νὰ πράξῃ τι· ὁσάκις δὲ ἀπεφάσιζε νὰ πράξῃ «αἱ ὑποθέσεις καὶ αἱ διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως ἔμενον ἀνενέργητοι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως,» ὡς ἔγραφεν ἐπισήμως τῇ 2 μαρτίου ὁ πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ πρὸς τὸ Ἐκτελεστικόν.

Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ὁ Μαυροκορδάτος ἐπείσθη τότε ὅτι καταλύσας πρό τινων μηνῶν τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατασκευάζῃ ὁ Ὑψηλάντης καὶ ἀναπληρώσας αὐτὸ δι' ἄλλου ἰδίου, ἐπὶ τῆς ἄμμου ἔκτισεν· ἀλλὰ ἐπολιτεύθη βεβαίως εἰς τρόπον μαρτυροῦντα ὅτι ἀπηλπίσθη νὰ πράξῃ τι γενναῖον διὰ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος. Ὀργανώσας ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς ὀλίγους τακτικοὺς ὅσοι εἶχον συγκροτηθῆ διὰ τῆς προνοίας τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοὺς ὀλίγους φιλέλληνας ὅσοι εἶχον προσέλθει εἰς Κόρινθον, ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν ἐν ἀρχῇ μαΐου, ἵνα δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης δυτικῆς Ἑλλάδος, καταλείπων εἰς τοὺς συντρόφους αὐτοῦ τὸ ἔργον τοῦ νὰ ἐκτελέσωσι τὸ ἀνεπίδεκτον ἐκτελέσεως πολίτευμα καὶ νὰ ἐξέλθωσι τῶν περιπλοκῶν εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ ἤρχισε νὰ ἐμβάλλῃ αὐτοὺς ἡ ὑπὸ τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως τοσοῦτον περιφρονηθεῖσα ἀντίπαλος μερίς. Ὁ μὲν Δημήτριος Ὑψηλάντης ἠνέσχετο μετὰ πάσης αὐταρνήσεως τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχιστρατηγίας καθαίρεσιν αὐτοῦ, περιμένων τὴν πρώτην περίστασιν, ἵνα ὑπηρετήσῃ ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης τὴν πατρίδα· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς προεστοὺς τὴν ἀνενόχλητον τῆς ἐξουσίας κατοχήν. Ἀπελθὼν ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ μαρτίου ἀπέκλεισεν ἀμέσως τοὺς πολεμίους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης διὰ μάχης συγκροτηθείσης περὶ τὴν μονὴν τοῦ Γηροκομείου. Διὰ τοὺς δεινοὺς ὅμως κινδύνους ὑφ' ὧν ἠπειλήθη τότε ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, ἱκανοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ὁπλαρχηγῶν ἐδέησε νὰ δράμωσιν αὐτόθι· αὐτὸς ὁ δεύτερος υἱός του Γενναῖος διεπεραιώθη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν. Ὅθεν ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τῶν Πατρῶν πολιορκία, ὁ δὲ ἀργὸς μείνας Κολοκοτρώνης ἡτοιμάζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον τῆς Ἐπιδαύρου, ὅτε κίνδυνος μέγας ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κρεμασθείς, ἔδωκεν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ

ἀποδείξῃ δι' ἄλλου εὐγενεστέρου τρόπου ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου.

Ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη κατ' ἀρχὰς λαβοῦσα ἔκτασιν μεγάλην. Κατὰ μάϊον τοῦ 1821 ἐξηγέρθη ἡ Χαλκιδικὴ ὑπὸ *ἀρχηγὸν καὶ προστάτην* τὸν Ἐμμανουὴλ Παπᾶν, μεγαλέμπορον καὶ τραπεζίτην τῶν Σερρῶν. Ἐὰν συγχρόνως ἐκινοῦντο οἱ Ὀλύμπιοι, τὸ ἐπιχείρημα ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ. Οἱ Ὀλύμπιοι ὅμως ἠπράκτησαν ἐπὶ ἔτος ὅλον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ τῆς Χαλκιδικῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐντὸς τῆς χερσονήσου Παλλήνης (Κασσάνδρας). Ἐκεῖ ἀντέστησαν μέχρι τοῦ τέλους ὀκτωβρίου, ἀλλὰ τότε ὁ νέος τῆς Θεσσαλονίκης διοικητὴς Ἀβουλαβοὺτ πασᾶς αὐτοὺς μὲν κατετρόπωσε, κατέπεισε δὲ καὶ τὰς ὀχυρὰς τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω μονάς, αἵτινες εἶχον κοινωνήσει τοῦ κινήματος, νὰ παραδοθῶσιν. Αἱ μοναὶ αὗται οὔτε προθυμίαν, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἔδειξαν· καὶ ἐτιμωρήθησαν πικρῶς τούτου ἕνεκα, διότι οὐ μόνον ὁμήρους ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωσι καὶ 2 καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια γροσίων νὰ καταβάλωσιν, ἀλλὰ τῇ 15 δεκεμβρίου ἐδέχθησαν προσέτι φρουρὰν τουρκικὴν 3,000 ἀνδρῶν παραμείνασαν αὐτόθι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἤτοι ἐπὶ ἔτη ἐννέα. Κατόπιν ἑορτῆς ἐν μηνὶ μαΐῳ τοῦ 1822, ἐπανέστησαν οἱ ἁρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ Νιάουσα· ἀλλ' ὁ Ἀβουλαβοὺτ πασᾶς ἐβάπτισε καὶ τοῦτο τὸ κίνημα. Σπουδαῖος ἀγὼν οὐδεὶς οὐδὲ ἐν Θεσσαλίᾳ διεξήχθη. Ἐπανέστη μὲν ἐν ἀρχῇ μαΐου ἡ Θετταλομαγνησία δι' Ἀνθίμου τοῦ Γαζῆ ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Κυριάκον Βασδέκην· καὶ *Βουλὴ Θετταλομαγνησίας* αὐτόθι συνεκροτήθη· ἀλλ' ἐπελθὼν ἐκ Λαρίσσης ὁ Μελεκ πασᾶς, σταλεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτόθι ἄρχοντος Μαχμοὺτ πασᾶ τῆς Δράμας, διέλυσεν ὡς ἰστὸν ἀράχνης τὸ κίνημα ἐκεῖνο καὶ ἐπυρπόλησε καὶ ἐλεηλάτησε τὰ ἄλλοτε τοσοῦτον πλούσια χωρία τῆς Μαγνησίας.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1822 ἡ ἐπανάστασις πρὸς τοῦτο τὸ μέρος περιεστάλη ἐντὸς τῆς σήμερον λεγομένης ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ μαρτίου 1821. Ὁ ἁρματωλὸς Πανουριᾶς ἐξηγέρθη

πρῶτος πάντων ἐν Ἀμφίσσῃ· τοῦτον παρηκολούθησεν ἀμέσως ὁ Ἄῆμος Σκαλτσᾶς ἐν Δωρίδι· συγχρόνως σχεδὸν ὁ Διάκος ἐν Λεβαδείᾳ καὶ κατόπιν ὁ Ἰωάννης Δυοβουνιώτης εἰς Βουδουνίτζαν. Ὁ Μῆτσο Καντογιάννης τῆς Ὑπάτης ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανὸν, ἀλλὰ τελευταῖον ἠνώθη ἑκὼν ἄκων μετὰ τῶν ἄλλων. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Μενιδιᾶται καὶ οἱ Χασιῶται τῆς Ἀττικῆς ἐπολιόρκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐγένοντο δὲ κινήματά τινα καὶ εἰς Εὔβοιαν, ὅπου οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὰ ὀχυρὰ Βρυσάκια. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐπῆλθον κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὁ Ὀμὲρ Βριώνης καὶ ὁ Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶς ἀποσπασθέντες μετὰ 9,000 πεζῶν καὶ ἱππέων ἐκ τοῦ περὶ τὰ Ἰωάννινα στρατοπέδου τοῦ Χουρσὶτ πασᾶ. Ὁ Κοντογιάννης ἔμεινεν ἀμέσως οὐδέτερος, ὁ δὲ Πανουριᾶς, ὁ Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Διάκος, ἔχοντες 1,500 ἄνδρας ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὰς δύο ὁδοὺς, αἵτινες ἦγον ἡ μὲν εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, ἡ δὲ εἰς τὴν Φωκίδα διὰ τῆς Χαλκομάτας. Ἐν τῷ μέσῳ ἔστη ὁ Διάκος εἰς Δαμάσταν καὶ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ Ἀλαμάναν· ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν, ὁ μὲν Πανουργιᾶς εἰς Χαλκομάταν, ὁ δὲ Δυοβουνιώτης εἰς τὴν γέφυραν τοῦ ποταμίου Δύρρου. Πρῶτοι προσεβλήθησαν ὁ Πανουριᾶς καὶ ὁ Δυοβουνιώτης καὶ μετά τινα ἀντίστασιν ἐτράπησαν. Μόνος δ' ἔμεινεν ὁ Διάκος, καὶ τότε διεπράχθη εἰς Δαμάσταν καὶ Ἀλαμάναν ἔργον τὸ ὁποῖον μάτην ἠθέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψωμεν μετὰ τὴν ἐξυμνήσασαν αὐτὸ δημῳδῆ ποίησιν. Ὁ Διάκος, καταλιπὼν πρωΐμως τὸν μοναχικὸν βίον, εἶχε ῥιφθῆ εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἔζησεν ὡς κλέφτης· καὶ ὑπηρέτησεν ἔπειτα τὸν Ἀλῆ πασᾶν· καὶ παρήτησεν αὐτὸν κατόπιν ἅμα ἠσθάνθη προσεγγίζουσαν τὴν καταιγίδα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ἕως ἐδῶ δὲν διαφέρει ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ὁ Διάκος ἦτο νέος· ἦτο ὡραῖος· ἐπέτειλεν ὡς μετέωρον λαμπρὸν ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἐπαναστάσεως· καὶ ἐν ἀκαρεῖ ἅφαντος γενόμενος κατέλιπεν ὄπισθεν αὐτοῦ τὴν μνήμην μάρτυρος ἅμα καὶ μαχητοῦ· ὥστε ἀνήκει εἰς τὴν παράδοσιν ἅμα καὶ τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι κτῆμα τοῦ λαοῦ μᾶλλον ἢ τῆς ἐπιστήμης. Λέγει δὲ ὁ λαὸς ὅτι ὅταν ὁ Διάκος ἱστάμενος εἰς Ἀλαμάναν εἶδε πλακώσαντα τὸν Ὀμὲρ Βριώνην

«Καρδιὰ, παιδιά μου, φώναξε, παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε·
«Ἀνδρεῖα, ὡςὰν Ἕλληνες, ὡςὰν Γραικοὶ σταθῆτε.» —
Ἐκεῖνοι ἐφοβήθησαν, κ' ἐσκόρπισαν 'ς τοὺς λόγκους,
Ἔμειν' ὁ Διάκος 'ς τὴ φωτιὰ μὲ δεκοχτὼ λεβέντας.
Τρεῖς ὥραις ἐπολέμαε μὲ δεκοχτὼ χιλιάδες,
Σχίσθηκε τὸ τουφέκι του, κ' ἐγίνηκε κομμάτια
Καὶ τὸ σπαθί του ἔσυρε, καὶ 'ς τὴ φωτιὰ ἐμβῆκεν.
Ἔκοψε Τούρκους ἄπειρους κ' ἐφτὰ μπουλουκμπασίδαις,
Πλὴν τὸ σπαθί του ἔσπασεν ἀπάν' ἀπὸ τὴν χούφταν,
Καὶ ἔπεσ' ὁ Διάκος ζωντανὸς εἰς τῶν ἐχθρῶν τὰ χέρια.
Χίλιοι τὸν πῆραν ἀπ' ἐμπρὸς καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω.
Κ' Ὁμὲρ Βριόνης μυστικὰ 'ς τὸν ὁρόμον τὸν ἐρώτα·
«Γένεσαι Τοῦρκος, Διάκο μου, τὴν πίστι σου ν' ἀλλάξῃς;
«Νὰ προσκυνᾷς εἰς τὸ τσαμὶ, τὴν ἐκκλησιὰ ν' ἀφήσῃς;» —
Κι' ἐκεῖνος τ' ἀπεκρίθηκε, καὶ μὲ θυμὸν τοῦ λέγει·
«Πᾶτε κ' ἐσεῖς κ' ἡ πίστις σας, μουρτάτες, νὰ χαθῆτε.
«Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θέλ' ἀπαιθάνω.
«Ἂν θέλετε χίλια φλωριὰ καὶ χίλιους μαχμουτιέδαις,
«Μόνον πέντ' ἕξη ἡμερῶν ζωὴν νὰ μοῦ χαρίστε,
«Ὅσον νὰ φθάσ' ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ὁ Θανάσης Βάϊας.» —
Σὰν τ' ἄκουσ' ὁ Χαλίλμπεϋς, μὲ δάκρυα φωνάζει·
«Χίλια πουγγιὰ σᾶς δίνω 'γὼ, κι' ἀκόμα πεντακόσια,
«Τὸν Διάκο νὰ χαλάσετε, τὸν φοβερὸ τὸν κλέφτη·
«Ὅτι θὰ σβύσῃ τὴν Τουρκιὰ καὶ ὅλο τὸ Δεβλέτι.» —
Τὸν Διάκο τότε πήρανε, καὶ 'ς τὸ σουβλὶ τὸν βάλαν·
Ὀλόρθον τὸν ἐστήσανε, κι' αὐτὸς χαμογελοῦσε.

Ἐπὶ μίαν μόνην στιγμὴν, ἀναλογισάμενος τὴν νεότητα αὐτοῦ καὶ τὸ κάλλος τῆς περιστοιχιζούσης αὐτὸν ἐαρινῆς φύσεως, ἐμεμψιμοίρισεν εἰπών·

Γιὰ 'δὲς καιρὸ ποῦ διάλεξε ὁ χάρος νά με πάρῃ,
Τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαριὰ καὶ βγαν' ἡ γῆ χορτάρι.

Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἀναλαβὼν τὴν ἀδάμαστον αὐτοῦ καρτερίαν καὶ ὡςεὶ ἐκμανεὶς ὑπὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ κατὰ τῶν πολεμίων πάθους·

Τὴν πίστι τους τοὺς ὥριζε, τοὺς ἔλεγε μουρτάταις·
«Ἐμέν' ἂν ἐσουβλίσετε, ἕνας Γραικὸς ἐχάθη·
«Ἂς ἦν καλὰ ὁ Ὀδυσσεὺς κι' ὁ καπετὰν Νικήτας.
«Αὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν Τουρκιὰν κι' ὅλο σας τὸ Δεβλέτι.» —

Ὧδ' ἐπεκαλέσθη ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ ὥραν

ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Μετὰ τὴν τροπὴν τοῦ Δυοβουνιώτου καὶ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τὸν θάνατον τοῦ Διάκου οἱ πολέμιοι διελθόντες τὴν 7 μαΐου τὰς Θερμοπύλας ἐπεχείρησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὴν Ἄμφισσαν. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ γεννηθεὶς ἐν Ἰθάκῃ τῷ 1788 ἦτο συνομίληκος περίπου τοῦ Διάκου. Εἶχεν ὑπηρετήσει, ὅπως ὁ φίλος αὐτοῦ ἐκεῖνος, τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ἀλλ' ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἦτο εἰς Ἑπτάνησον ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔδραμεν αμέσως διὰ Πατρῶν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα αὐτοῦ, τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἔφθασεν ἐγκαίρως εἰς Ἄμφισσαν τὴν ἐπιοῦσαν οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐν Δαμάστῃ καὶ ἐν Ἀλαμάνᾳ καταστροφῆς. Ἐν τῷ ἅμα συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτου κατέλαβε τὸ χάνι τῆς Γραβιᾶς, ἤτοι τοῦ στενοῦ τοῦ φέροντος πρὸς τὴν Ἄμφισσαν. Καὶ αὐτὸς μὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸ πλινθόκτιστον καὶ ἀσθενὲς ἐκεῖνο οἰκοδόμημα μετὰ 120 λογάδων ἐθελοντῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἔνθεν κατελήφθη ἡ ὁδὸς ἀριστερᾷ μὲν ὑπὸ τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ Δυοβουνιώτη δεξιᾷ δὲ ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ Σουλιώτου. Ἀλλ' ἅμα ἐπιφανέντος τὴν πρωΐαν τῆς 8 τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη, συνέβη ἐνταῦθα ὅ,τι πρὸ 14 ἡμερῶν εἰς Θερμοπύλας. Μετά τινα ἀντίστασιν οἱ περὶ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ὁπλαρχηγοὺς ἐτράπησαν καὶ ἐσκορπίσθησαν εἰς τὰ ὄρη, ὥστε ἅπασα ἡ δύναμις τῶν πολεμίων ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀντέστησαν οἱ περὶ αὐτὸν γενναῖοι μαχηταὶ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἐφόδους, φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 300 καὶ διπλασίους τραυματίσαντες. Τὴν δ' ἐπελθοῦσαν νύκτα ἐπεχείρησαν ἔξοδον καὶ διήλασαν διὰ τῶν πολεμίων μὴ ἀπ βαλόντες ἐν ὅλοις εἰμὴ 6 νεκρούς. Ἄ! διατί νὰ μὴ πέσῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Ὀδυσσεύς· ἐπιζήσας, οὐδὲν μὲν μέγα διέπραξεν ἔκτοτε, καί τοι κτησάμενος ὑπεροχὴν ὁμολογουμένην, περιποιήσας δὲ εἰς τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ χαρακτῆρα ὄντως προδοτικόν, ἐτελεύτησε δέσμιος οἰκτρός. Εἰς Γραβιὰν ὅμως ἔσωσε τῳόντι τὴν ἐπανάστασιν. Ἀνεῴχθη μὲν αὖθις ἡ ὁδός· ἀλλ' ὁ Ὀμὲρ Βριώνης, ὅστις εἶχεν ἐλπίσει νὰ διελάσῃ ἀμαχητὶ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἵνα εἰσέλθῃ εἰς Πελοπόννησον καὶ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως, ἀπαντήσας τοσοῦτον καρτερικὴν ἀντίστασιν, ἐνόη-

σεν ὅτι ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἀσύνετον νὰ προχωρήσῃ ἐν ὄσῳ τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ δὲν ἤθελον ἀσφαλισθῇ· ὅθεν ἀπεφάσισε πρῶτον νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Βοιωτίας, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς. Συγχρόνως οἱ Πελοποννήσιοι, αἰσθανόμενοι ὅτι τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνος, ἔπεμψαν αὐτόθι περὶ τὰς ἀρχὰς ἰουνίου ἐπικουρίαν ἀξιόλογον ὑπὸ τὸν Ἠλίαν καὶ κατόπιν ἑτέραν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην. Οἱ δὲ πολέμιοι ἐκυρίευσαν μὲν τὴν Λεβάδειαν, προσέλαβον δὲ ἐπικουρίαν 2500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Δεμὴρ πασᾶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀνηγγέλθη ἑτέρα πολὺ μείζων 8000 περίπου ἀνδρῶν κατερχομένη ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Βεϋρὰν πασᾶν, ἀλλ' αὕτη δὲν κατώρθωσε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη καὶ τοῦ Κιοσὲ Μεχμὲτ πασᾶ. Ἅμα ἐγνώσθη, ὅτι ὁ Βεϋρὰν πασᾶς ἔφθασεν εἰς Λαμίαν, 1600 περίπου Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Δυοβουνιώτην, τὸν Πανουριὰν καὶ τὸν Γούραν ἀναπληροῦντα τὸν Ὀδυσσέα, ὅστις δὲν προέφθασεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, κατέλαβον τὴν λεωφόρον τῶν Βασιλικῶν δι' ἧς εὐλόγως προυιώνισεν ὁ Δυοβουνιώτης, ὅτι ἔμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Βεϋρὰν πασᾶς. Τῇ ὀνητι τῇ 26 αὐγούστου ἐκίνησεν ὁ πασᾶς οὗτος ἐκ Πλατανιᾶς καὶ πλησιάσας μετὰ δυνάμεως τετραπλασίας καὶ πυροβόλων, ἐπεχείρησε νὰ διελάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου. Ἀλλ' ἐνταῦθα συνεκροτήθη μία τῶν μᾶλλον ἀξιομνημονεύτων μαχῶν τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ἑαυτήν τε καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ὁποῖα ἐπήγαγε. Πεισματωδῶς ἐπετέθη ὁ Βεϋρὰν πασᾶς, ἀλλὰ πεισματωδέστερον ἀντέστησαν οἱ ἡμέτεροι, ἀριστεύσαντος τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους τοῦ Γούρα. Μετὰ πολύωρον δὲ σύγκρουσιν ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπέστρεψαν κακῶς ἔχοντες εἰς Πλατανιάν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἀπέβαλον 700 φονευθέντας, ἐν οἷς ἕνα πασᾶν καὶ πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς, 18 σημαίας, 800 πολεμιστηρίους ἵππους· τοσοῦτος δὲ ὑπῆρξεν ὁ τρόμος αὐτῶν, ὥστε τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Βεϋρὰν πασᾶς ἀπῆλθεν εἰς Λαμίαν καταλιπὼν εἰς Πλατανιὰν πᾶσαν σχεδὸν αὐτοῦ τὴν συσκευὴν καὶ κόψας τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, οὐδὲ ἠκούσθη ἔκτοτε, οὐδὲ γνωστὸν εἶναι τί ἀπέγινεν.

Οἱ δὲ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐπερχομένου εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν Βεϋρὰν πασᾶ ἔπραξάν τι, οὔτε τὴν

ἐν Εὐβοίᾳ καὶ Ἀττικῇ ἐπανάστασιν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσιν. Ἐν Εὐβοίᾳ μὲν ὁ Ὁμὲρ Βριώνης δὲν ἠδυνήθη νὰ κατισχύσῃ τοῦ Ἀγγελῆ Γωβγίνα ἰσχυρῶς κατέχοντος τὰ Βρυσάκια, ἐν Ἀττικῇ δὲ διέλυσε μὲν τῇ 19 ἰουλίου τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἀλλ' εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν ἐξηκολούθει ἐνταῦθα ὁ ἀγών· ἐπῆλθον δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ καταστροφὴ τοῦ Βεϋρὰν πασᾶ καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Τριπόλεως, ὁ Ὁμὲρ Βριώνης ὑπεχώρησεν εἰς Βοιωτίαν περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου, ἐπανελήφθη δὲ ἡ πολιορκία τῆς ἀκροπόλεως ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Ἠλίαν Μαυρομιχάλην. Καὶ ἐπὶ τέλους πλησιάζοντος τοῦ χειμῶνος οἱ ἐν Βοιωτίᾳ ἀρχηγοὶ τῶν πολεμίων, βλέποντες μὲν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν οὐσιωδῶς ἐπὶ ἓξ περίπου μῆνας ἠλαττώθη ἕνεκα τοῦ πολέμου, τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν λειποταξιῶν, οὐδεμίαν δὲ προσδοκῶντες προσεχῆ βοήθειαν, ὑπεχώρησαν διὰ τῆς Ἀταλάντης εἰς Λαμίαν καὶ ἐκεῖθεν ἀπῆλθον εἰς Ἰωάννινα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἀπηλλάγη οὕτω παντὸς κατεπείγοντος κινδύνου, περιέπεσεν εἰς ἐσωτερικὰς περιπλοκὰς ὀλεθρίας. Τότε ὁ Θεόδωρος Νέγρης κατήρτισεν ἐν Ἀμφίσσῃ τὴν *Νομικὴν* ἐκείνην *διάταξιν* τῆς ἀνατολικῆς χέρσου Ἑλλάδος, ἥτις ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ καταπαύσῃ τὴν προτέραν ἀναρχίαν. Τότε ὁ Ὀδυσσεὺς ἐστασίασε κατά τε τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῆς ἐν Κορίνθῳ κυβερνήσεως. Τότε παρακωλυθέντος τοῦ Ὀδυσσέως νὰ ἐπέλθῃ εἰς ἐμψύχωσιν τῆς ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστάσεως, καὶ στρατεύσαντος ἐπὶ τούτῳ ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1822 ἐξ Ἀττικῆς μόνου τοῦ Ἠλία Μαυρομιχάλη, ἔπεσεν εἰς μικράν τινα συμπλοκὴν πλησίον τῶν Στυρῶν ὁ εὐκλεὴς οὗτος τοῦ Βαλτεσίου πρόμαχος, ὁ τοσοῦτον πρωΐμως εἰς τὸν τάφον συνεπαγαγὼν τὰς ἐλπίδας ὅσας δικαίως ἡ πατρὶς εἶχε συλλάβει περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ συνοδεύσας αὐτὸν θεῖός του Κυριακούλης ἐσώθη μὲν τότε, ἀπῆλθεν ὅμως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐπέπρωτο νὰ ἀποθάνῃ οὐδὲν ἧττον πρωΐμως καὶ εὐκλεῶς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν τῇ 9 ἰουλίου νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἀκρόπολις· ἀλλὰ τὸ ἀπόκτημα τοῦτο δὲν ἀντεστάθμισε τὴν καιρίαν πληγὴν ἣν εἶχεν ὑποστῇ ἡ ἐπανάστασις ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τὴν ἀναρχίαν, ἥτις ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς ἐκ τῆς ὁποίας μέγιστος ἐπεκρεμάσθη ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως κίνδυνος.

Ὁ κίνδυνος οὗτος κατέστη τόσῳ μᾶλλον δεινότερος ὅσῳ ἔτι ἐπισφαλέστερα εἰ δυνατὸν ἀπέβησαν τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καί τοι ἡ ἐπανάστασις κατεῖχε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐν μέσῃ Ἠπείρῳ τὰ ὀχυρὰ τοῦ Σουλίου ὄρη ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ δεκεμβρίου 1820 (σελ. 666 τοῦ παρόντος τόμου). Οἱ Σουλιῶται ἀφ' ἧς διὰ παραχωρήσεως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀνέκτησαν τὴν ἰδίαν πατρίδα, οὐ μόνον ἐφαίνοντο ὑπὲρ τούτου κατὰ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων διαγωνιζόμενοι, ἀλλὰ, ὡς φθάντες προείπομεν, συνεμάχησαν ἐπὶ τούτῳ καὶ μετὰ πολλῶν ἀγάδων Ἀλβανῶν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶχε μὲν τὰ ἀτοπήματα αὐτῆς, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰλικρινής· καὶ τῳόντι μετ' οὐ πολὺ ὁ ἐπισημότερος τῶν συμμάχων ἐκείνων Σιλικτὰρ Πόττας ἠὐτομόλησε μετὰ 400 ὀπαδῶν του πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸν Ἀλῆν, Χουρσίτην· εἶχεν ὅμως ἡ συμμαχία καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, διότι διὰ νέας συνθήκης, τῇ 27 μαΐου 1821 συνομολογηθείσης, ὑπεχρεώθησαν οἱ Τζάμιδες ἀγάδες, καὶ ἂν ἤθελον ὑπηρετήσει τὸν Χουρσίτην, νὰ μὴ παρενοχλῶσι τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Γλυκῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανέστησαν τελευταῖον καὶ αἱ μεσημβρινώτεραι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίαι· πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον τῇ 24 μαΐου διὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ τοῦ Ζυγοῦ Δημητρίου Μακρῆ, καταλαβόντος καὶ τὸ Αἰτωλικὸν, ἀμέσως ἔπειτα τὸ Ξηρόμερον διὰ τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτου· ἡ Ναυπακτία διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Σαδήμα καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν· τὸ Βραχῶρι (Ἀγρίνιον) διὰ τοῦ Βλαχοπούλου προσελθόντων εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοῦ Μακρῆ, τοῦ Σαδήμα καὶ τοῦ Βαρνακιώτου· ἡ Βόνιτσα διὰ τοῦ Γεωργίου Τσόγκα· τὸ Καρπενῆσι διὰ τῶν Γιολδασαίων. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς Πλιάσας ὁρμώμενος ἐξ Ἄρτης, ἠγωνίσθη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, ἀλλ' ἀπεκρούσθη εἰς τὸ στενὸν μὲν τῆς Λαγκάδας ὑπὸ τοῦ Γώγου Βακόλα, ἐν τῷ χωρίῳ δὲ Ἀφτὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ῥάγκου, τῇ δὲ 3 ἰουλίου οἱ Ἀκαρνᾶνες ὁπλαρχηγοὶ ἐνίκησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ εἰς Κομπότι.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἐπανάστασις ηὐδοκίμει οὕτω ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, πάντα τὰ κινήματα ὅσα ἐγένοντο πρὸς βορρᾶν αὐτῶν καὶ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος ἀπέτυχον. Εἰς τὰ Ἄγραφα ὁ Σταμούλης Γάτσος πολεμηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκ Λαρίσσης

ἐξελθόντος Μαχμούτ πασᾶ τῆς Δράμας, ἠναγκάσθη νὰ συμβιβασθῇ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν προτέραν ὑποταγήν. Αἱ πλούσιαι κωμοπόλεις Καλαρρύτη καὶ Συράκω μόλις ὑψώσασαι τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτη ἀποσταλέντος Ἰσμαὴλ Πλιάσα καὶ διηρπάγησαν καὶ εἰς τέφραν πυρὸς μετεβλήθησαν. Τὸ Ἀσπροπόταμον ἐξεγερθὲν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Στορνάρην, τὸν Ἀθανάσιον Μάνδαλον, τὸν Χριστόδουλον Χαζηπέτρου, καὶ τοὺς Αιακαταίους, προσεβλήθη ὑπὸ δυνάμεων ἐπελθουσῶν ἐκ Θεσσαλίας ἅμα καὶ ἐξ Ἠπείρου καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα. Οἱ Παργηνοὶ ἐπιπλεύσαντες ἐκ Κερκύρας ἵνα ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἀπέτυχον. Οἱ Χειμαριῶται προσκληθέντες διὰ διακηρύξεως τοῦ Δ. Ὑψηλάντου ἀπὸ 12 Ἰουλίου νὰ κοινωνήσωσι τοῦ ἀγῶνος, ἐκώφευσαν. Ὅθεν ἅπαν τὸ βάρος τοῦ κατὰ τὴν Ἤπειρον ἀγῶνος ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς Σουλιώτας. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, εἰς οὓς προσῆλθον κατὰ Ἰούλιον καὶ ἕτεροι 250 ὁμόφυλοι, ἐκ Κερκύρας τότε ἐξελθόντες μετὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Διαμάντη Ζέρβα, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ μῆνας ἓξ περίπου, πράγματι μὲν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, προφασιζόμενοι δὲ πάντοτε ὅτι ἄλλον σκοπὸν δὲν ἔχουσιν εἰμὴ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τούτῳ ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμαχίαν· καὶ εἰς πολλὰς μάχας κατετρόπωσαν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Χουρσίτη· τῇ δὲ 15 καὶ 17 σεπτεμβρίου λαμπρῶς ἐνίκησαν εἰς Πέντε Πηγάδια ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Δράκου καὶ τοῦ συμμάχου Ἄγω Μουχουρδάρη, τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν, στρατεύσαντα ἐξ Ἰωαννίνων, ἵνα καταλάβῃ τὴν καιρίαν ἐκείνην θέσιν μετὰ 3000 ἐκλεκτῶν πεζῶν καὶ 500 ἱππέων. Ἄλλα κατὰ δεκέμβριον ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν συμμάχων Τουρκαλβανῶν. Ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ καταβάλῃ τὴν συμμαχίαν ἐκείνην διὰ τῶν ὅπλων, κατέφυγεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ἀνέθηκεν αὐτὰς εἰς τὸν τότε ἐκ Βοιωτίας ἐπανελθόντα Ὀμὲρ Βριώνην, ἀρχαίας ἔχοντα σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Στερεᾶς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν Ὀμὲρ Βριώνην ἐντολὴ κυρίως μὲν ἐσκόπει νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Σουλιωτῶν τοὺς Τουρκαλβανούς,

εἰ δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς Σουλιώτας καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, ἀπὸ τοῦ γενικοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐπιχειρήματος. Οἱ Ἕλληνες ἐκώφευσαν εἰς τὰς εἰσηγήσεις ταύτας· ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Ἄγω Μουχουρλάρην πέμψαντες μέχρι Μεσολογγίου ἕνα τῶν ἐπισημοτάτων αὐτῶν συντρόφων, τὸν Ταχὴρ Ἀμπάζην, ἵνα φωτισθῇ περὶ τῶν τρεχόντων, ἐπείσθησαν πληρέστατα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ «ὅτι οἱ ῥαγιάδες ὡπλίσθησαν οὐχὶ ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀλλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ διὰ τὴν πίστιν αὐτῶν πολεμοῦσι τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν.» Ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποχωρήσωσι, καὶ ἐγκαταλείποντες τόν τε Ἀλῆ πασᾶν, τούς τε ἐπαναστάτας Ἕλληνας, νὰ συνταχθῶσι μετὰ τοῦ Χουρσίτη. Δὲν ἐπρόδωκαν δὲ τοὺς Σουλιώτας. Καί τοι δυνάμενοι νὰ μεμψιμοιρήσωσι μέχρι τινὸς ὡς περιπλακέντες ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀγῶνα τὸν ὁποῖον οὐδόλως προχροῦντο νὰ ἀναλάβωσι, καί τοι κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἠδύναντο ἐξ ἐπιβουλῆς νὰ ἐκδικηθῶσιν αὐτοὺς ἀμερίμνους ὄντας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ διατελοῦντας τῶν διατρεχόντων, διαθέτοντες μάλιστα ὅλην τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ἐπελθοῦσαν στρατιάν, οὐδὲν τοιοῦτο ἔπραξαν. Ἀλλ' ἐξηγήσαντες ἁπλῶς εἰς αὐτούς, ὅτι χωρίζονται, διότι ἀνέκαθεν οὐδέποτε κατὰ νοῦν συνέλαβον νὰ πολεμήσωσι πρὸς καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ βασιλείου, ἀφῆκαν αὐτοὺς ἀνενοχλήτους νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Σούλιον.

Ἐν ἀρχῇ λοιπὸν τοῦ 1822 μόνοι τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πρόμαχοι καθ' ὅλην τὴν Ἤπειρον ἔμενον οἱ Σουλιῶται· ἡ παράδοσις τοῦ Ἀλῆ ἐπέκειτο καὶ ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ Χουρσίτης ἔμελλεν ἀμέσως ἔπειτα νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τοῦ ἐπιπλέοντος ἐκείνου ναυαγίου τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπαναστάσεως· πρόδηλον δὲ οὐδὲν ἧττον ὑπῆρχεν ὅτι μέγα συμφέρον εἶχεν ἡ ἐπανάστασις νὰ συντηρήσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ ὀχυρὸν ἐκεῖνο προπύργιον, πέμπουσα ἀμέσως τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν ἐπικουρίαν. Καὶ ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο ἀφοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1821 ἵστατο ὀρθία καὶ ἔνοπλος ἡ Ἀκαρνανία καὶ ἡ Αἰτωλία, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου εἶχε διοργανωθῇ ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ Γερουσία αὐτῆς· ἀφοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 κατηρτίσθη κυβέρνησις τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο κινδύνου, μετὰ τὴν εἰς Ἤπειρον

ἐπιστροφὴν τῆς δυνάμεως ἥτις εἶχε σταλῆ ἵνα ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἡ μὲν Γερουσία τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος οὐδὲν ποτὲ σπουδαῖον ἔπραξεν, τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν καὶ τὸ Βουλευτικὸν, ἀναλίσκοντα τὴν τελευταίαν σκιὰν τῆς ἐξουσίας ἣν εἶχον περὶ τὰς κατὰ Ὑψηλάντου καὶ Κολοκοτρώνη σκευωρίας, οὔτε τὴν ἄκαιρον ἐπανάστασιν, οὔτε τὴν ὀλεθρίαν τῆς Χίου καταστροφὴν προέλαβον, περὶ ἧς κάτωτέρω θέλομεν εἴπει τινά· ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἐφρόντιζον περὶ Ἠπείρου. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Χουρσίτης, ἅμα, ἀπαλλαγεὶς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐστράτευσε μετὰ 14,000 ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ Σουλίου, τὸ ὁποῖον δὲν κατείχετο εἰμὴ ὑπὸ 1000 ἀνδρῶν. Οἱ Σουλιῶται ἠγωνίσθησαν ὅπως πάντοτε. Ἐκχωρήσαντες περὶ τὰ μέσα μαΐου ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν θέσεων καὶ συμπυκνωθέντες εἰς Κιάφαν, Ἀβαρῖκον καὶ Χώνιαν, ἐκτυπήθησαν μὲν ἐκεῖ τὴν 5 ἰουνίου, ἀλλ' ἀντέστησαν τοσοῦτον καρτερικῶς, ὥστε ὁ Χουρσίτης, ἀγανακτήσας καὶ ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονὴν, ἀπῆλθεν εἰς Λάρισσαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ὀμὲρ Βριώνην τὰ κατὰ τὴν δύσιν καὶ ἰδίως τὴν ἐξακολούθησιν τῆς πολιορκίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξύπνησε τελευταῖον τὸ Βουλευτικὸν καὶ τῇ 21 ἀπριλίου ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα «τὸν γκενεράλ Νορμάνν μὲ τοὺς τακτικούς του στρατιώτας,» ἀπεφάσισε δηλαδὴ τὸ παραλογώτατον πάντων, διότι οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς ἀξία, οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ, οὔτε τὰ πράγματα, οὔτε τὰ πρόσωπα, οὔτε τὴν γλῶσσαν εἰδώς. Ταῦτα ἀναλογιζόμενος ὁ Μαυροκορδάτος, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτὸς εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Σουλίου. Ἂν ὑπελάμβανε κατ' ἐλάχιστον σπουδαῖον τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, βεβαίως δὲν ἤθελε ποτὲ προβῆ εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐγκαταλείπων τὴν ἐν καιροῖς τοσοῦτον κρισίμοις γενικὴν ἀπὸ τοῦ κέντρου διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν καὶ διοικητικῶν τοῦ ἔθνους πραγμάτων. Ἀλλ' ἔβλεπεν ὅτι οὐδὲν διεύθυνε· τὸ Βουλευτικὸν ἐκράτει δεσμίας τὰς χεῖρας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, αἱ δὲ Γερουσίαι ἢ οὐδὲν ἔπραττον, ἢ ἀπερρόφουν πᾶσαν ἰκμάδα δυνάμεως τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ἰδίως ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία ἐπὶ τοσοῦτον ἐσφετερίζετο ὅλους τοὺς χρηματικοὺς πόρους τῆς Πελοποννήσου, ὥστε τῇ 28 μαρτίου ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ

Ἐκτελεστικοῦ ἔγραφε πρὸς τὸ Βουλευτικὸν, ὅτι ἡ Γερουσία ἐκείνη «ἀρνεῖται τὴν ἀποστολὴν χρημάτων, μολονότι ὁμολογεῖ ὅτι ἔχει εἰς μετρητὰ», ὁ δὲ μινίστρος τῆς Οἰκονομίας, ὁ καλὸς κἀγαθὸς Πανοῦτσος Νοταρᾶς, τὰ αὐτὰ μετ' ἀγανακτήσεως καταγγέλλων εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, συνεπέραινεν ὅτι «ἀναγκάζεται, κλείσας τὸ μινιστέριον, νὰ ἀναχωρήσῃ μὲ πόνον τῆς ψυχῆς, ἀσυνείκαστον.» Ἰδοὺ διατὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς προετίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἦν κατὰ πρῶτον εἶδε καὶ ὅπου εἶχε πολλοὺς προσωπικοὺς φίλους, ἴσως δυνηθῇ νὰ πράξῃ τι σπουδαιότερον.

Ἐν Κορίνθῳ ὑπῆρχον, ὡς προείπομεν, ὀλίγοι τινὲς τακτικοὶ ὑπὸ τοῦ Βαλέστα ἐπὶ Ὑψηλάντου ὀργανωθέντες. Τὸ τάγμα τοῦτο τὸ δεκατευθὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τοῦ Ναυπλίου ἐφόδου, συνέκειτο ἐκ 350 περίπου ἀνδρῶν καὶ διετέλει ἤδη ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Ταρέλλαν, διότι ὁ Βαλέστας εἶχεν ἀπέλθει ἐν τῷ μεταξὺ μετά τινων ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, ὅπου μετ' ὀλίγον ἔπεσε. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον ἐν Κορίνθῳ καί τινες Ἰόνιοι τακτικῶς ὠργανωμένοι ὑπὸ τὸν Σπῦρον Πανᾶν, καὶ 300 περίπου φιλέλληνες ἀξιωματικοὶ Γερμανοὶ, Γάλλοι, Ἰταλοὶ, Πολωνοὶ, ἐξ ὧν ὅμως μόνον 180 συνήνεσαν νὰ συγκροτήσωσι δύο λόχους. Τοῦ ἑνὸς τῶν λόχων τούτων ἡγεῖτο ὁ Πολωνὸς Μιρζεύσκης, μαχητὴς πολιὸς καὶ δόκιμος, διαγαγὼν τὸν βίον εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης τῶν δύο ἡμισφαιρίων ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βωλιβάρ· τοῦ δὲ ἑτέρου ὁ Ἑλβετὸς Σεβαλιὲ, ἀμφοτέρων δὲ τῶν λόχων διοικητὴς προεχειρίσθη ὁ γενναῖος Ἰταλὸς μὲν τὴν καταγωγὴν, πολιτογραφηθεὶς δὲ Γάλλος Δάννιας. Μετὰ τῆς εὐαρίθμου ταύτης δυνάμεως καί τινων Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Βότσαρην καί τινων Πελοποννησίων, ἀπῆλθεν ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔχων περὶ ἑαυτὸν ὡς ἐπιτελεῖς Ἕλληνάς τινας καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀξιωματικούς, ἐν οἷς διεκρίνετο ὁ Βυρτεμβέργιος στρατηγὸς Νόρμανν. Εἰς Πάτρας ἔμελλε νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους Πελοποννησίους ἐπικούρους, ἐν δὲ τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι προσεδόκα νὰ ἴδῃ πολυαρίθμους περὶ αὐτὸν συρρέοντας μαχητάς. Ἀλλὰ κράτιστον τοῦ αὐτοσχεδιαζομένου τούτου στρατοῦ μέρος ὑπελάμβανε τὸ τακτικόν. Καὶ βεβαίως ἂν εἶχε καιρὸν καὶ χρήματα νὰ καταρ-

τίσῃ αὐτὸ ὀπωσοῦν ἀξιόμαχον κατά τε τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἄλλην παρασκευήν, ἤθελεν ἔχει μέγα δίκαιον. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς καὶ τὰ χρήματα εἰς πᾶν ἄλλο εἶχον δαπανηθῇ ἢ εἰς τὰς ἀληθεῖς τοῦ πολέμου ἀνάγκας. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ λαὸς προετίμα τὸ πατροπαράδοτον πολεμικὸν αὐτοῦ σύστημα· οἱ δὲ ἁρματωλοὶ καὶ οἱ κλέφται περιεφρόνουν πολὺ, καὶ ὀλίγον τι ἐφθόνουν τὸν φραγκικὸν ἐκεῖνον νεωτερισμόν. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ἀφοῦ δι' ἰδιωτικῶν ἐνεργειῶν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῶσι δύο καὶ τρία προϊόντος τοῦ χρόνου τάγματα, ἐὰν ὑπῆρχε κυβέρνησις ἠδύνατο νὰ καταρτίσῃ δέκα τοὐλάχιστον τοιαῦτα ὅσα ἤρκουν ἵνα σώσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Τούτου δὲ μὴ γενομένου ὁ Μαυροκορδάτος ἠναγκάσθη νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ὁ Ὑψηλάντης εἶχε παρασκευάσει ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ὅσα ἔπειτα αὐτομάτως προέκυψαν εἰς μέσον. Εἰς Πάτρας εὗρε 1000 περίπου Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην, τὸν Γιατράκον καὶ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, μεθ' ὧν καὶ διεπεραιώθη εἰς Μεσολόγγιον. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, ἀλλ' οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ἦναι πλειοτέρα, διότι ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς ὤφειλε καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ ἐξ ἰδίων εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἐὰν ἐδείκνυε τὴν προσήκουσαν προθυμίαν, ἥτις ὅμως ἔλειψεν ὡς μὴ ὤφελεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Πολλοὶ κατηγόρησαν τὸν Μαυροκορδάτον ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐσκόρπισε τὰς μικρὰς αὐτοῦ δυνάμεις, ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ μετ' αὐτῶν συμπεπυκνωμένων· ἀλλ' ἀφ' ἑνὸς οἱ πρόμαχοι τοῦ Σουλίου, στερούμενοι πάντων, ἐφώναζον νὰ τοὺς σταλῇ ἀμέσως βοήθεια, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῇ ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα ἐπὶ τούτῳ προεξέπεμπε, δὲν θέλουσιν ὑπεραναπληρωθῇ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων μαχητῶν. Ἔτι ἐκ Μεσολογγίου, πιεζόμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, ἐξαπέστειλε τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μετὰ 500 Μανιατῶν διὰ θαλάσσης εἰς Φανάρι, λιμένα ἀπέχοντα 7 ὥρας ἀπὸ τῆς Κιάφας, ἵνα προμηθεύσῃ τροφὰς εἰς τὴν κινδυνεύουσαν ἐκείνην ἀκρόπολιν. Ἔπειτα ἀναχωρήσας ἐκ Μεσολογγίου τῇ 1 Ἰουνίου, προήλασεν ὀπωσοῦν βραδέως, ἀλλὰ τοῦτο ἵνα δώσῃ καιρὸν εἰς τοὺς Στερεοελλαδίτας νὰ ἀθροισθῶσιν. Ἐκ τούτων ὅμως δὲν συνέδραμον πολλοί· αἱ δὲ κραυγαὶ τῆς ἀμηχανίας αἴτινες ἀντήχουν

ἐκ Σουλίου, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ προεκπέμψῃ αὖθις τὸν Μάρκον Βότσαριν πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο διὰ τῶν Πέντε Πηγαδιῶν. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τούτου, ὁ στρατὸς προέβη μέχρι τοῦ χωρίου Πέτα, πρὸς βορρᾶν τῆς Ἄρτης κειμένου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οὐ μόνον ὀλίγοι προσῆλθον ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὁ στρατὸς ἠλαττοῦτο ἀντὶ ν' αὐξάνῃ. Οἱ ὑπὸ τὸν Γενναῖον καὶ τὸν Γιατράκον Πελοποννήσιοι, ψυχρανθέντες ἐκ τῆς μικρᾶς τῶν ἐγχωρίων προθυμίας, ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον δεινόν, ὁ ὁπλαρχηγὸς Ἄρτης Γῶγος Βακόλας, ὁ ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπληρώσας τὸ καθῆκον, νῦν ἐταλαντεύετο καὶ συνεννοούμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἅμα καὶ τῶν Τούρκων, ἦτο σύμμαχος ἐπικίνδυνος μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος. Ἐνῷ δὲ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης προσβληθεὶς εἰς Φανάρι ὑπὸ δυνάμεως ἰσχυρᾶς, ἔπιπτεν αὐτόθι, ὁ Μάρκος, εὑρὼν τὰ Πέντε Πηγάδια προκατειλημμένα καὶ θεωρῶν ἑαυτὸν ἀπειλούμενον ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ ἑτέρου τουρκικοῦ σώματος 2,000 ἀνδρῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ, καὶ, ἀναγκασθεὶς νὰ ἀνακάμψῃ, μόλις μετὰ πεισματώδη μάχην ἐσώθη εἰς Πέτα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τάς τε τροφὰς ὅσας συναπεκόμιζε καὶ τὰ πολεμεφόδια. Τῇ δὲ 4 ἰουλίου ἐνῷ ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εἰς Λαγκάδαν φροντίζων περὶ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν στρατόν, ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ὁ μετ' ἔπειτα περιώνυμος γενόμενος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Κιουταχῆ, ὁρμήσας ἐξ Ἄρτης μετὰ 6,000 ἀνδρῶν, προσέβαλε πανταχόθεν τοὺς ἐν Πέτᾳ. Ἐκεῖ ἔπεσον, ἡρωϊκῶς τῇ ἀληθείᾳ ἀντιπαραταχθέντες, ἅπαντες σχεδὸν οἱ φιλέλληνες· ὁ Ταρέλλας, ὁ Μιρζεύσκης, ὁ Δάννιας, ὁ Τάϊχμανν, ὁ Γάλλος Μινιὰκ, ἵνα ὀνομάσωμεν τοὺς ἐπιφανεστέρους, διότι ἐξ ὅλων μόλις 25 ἠδυνήθησαν λογχομαχοῦντες νὰ διελάσωσι μέχρι Λαγκάδας. Ἅπαντες ἤξευρον πρὸ ἡμερῶν τὴν τύχην ἥτις τοὺς περιέμενεν, ἂν καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν τιμὴ δὲν ἐπέτρεπεν αὐτοῖς νὰ φανῶσιν ὅτι ἀπέβαλον πᾶσαν ἐλπίδα. Οἱ λόγοι τοὺς ὁποίους ἀντήλλασσον ἀγραυλοῦντες εἰς Πέτα, διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων. «Ἐκ νεότητος ἐπολέμησα, ἔλεγεν ὁ παλαίμαχος Μιρζεύσκης, ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανόν· ἓν δὲ μόνον ἐκέρδησα ἐκ τούτου, τὴν πεποίθησιν ὅτι ἀπανταχοῦ τῆς ὑπ' οὐρανὸν κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα. Τόρα ἓν καὶ μόνον ποθῶ, νὰ ἀποθάνω μαχόμε-

μενος ἐπὶ τῆς ἡγιασμένης ταύτης γῆς ἢ νὰ ἴδω τὴν ἐλευθερίαν ἀναθάλλουσαν ἐν αὐτῇ ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης.» Ὁ δὲ Δάννιας προτείνων εἰς αὐτὸν τὴν δεξιάν· «καὶ ἂν οἱ πολέμιοι στήσωσι, προσέθετε, τὰς πολιὰς ἡμῶν κεφαλὰς ἐπὶ τῶν σεραΐων αὐτῶν, τὰ λείψανα ἐκεῖνα θέλουσι διδάξει πῶς θνήσκουσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ πίστεως.» «Ἀλλοίμονον, ἀνεφώνει, ὁ Γερμανὸς Φέλδχαννς, ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους ὅσοι προσέλθωσιν ἐντὸς τῆς βολῆς τῶν πυροβόλων μου.» Καὶ τῳόντι μόνον ἀφοῦ ἐθέρισαν πλείστους ὅσους πολεμίους, ἀντήλλαξαν τὸν θάνατον ἀντὶ τῆς ζωῆς. Αἰωνία αὐτῶν ἡ μνήμη! τὸ αἷμα ἐκεῖνο τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ· ἡ εὐγενὴς αὕτη θυσία ἔμελλε νὰ προκαλέσῃ πολλὰς ἄλλας θυσίας καὶ ἐπὶ τέλους νὰ στεφανωθῇ διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας καὶ τῆς εἰς Πελοπόννησον ἀποβάσεως τῶν Γάλλων. Μετὰ τῶν φιλελλήνων ἔπεσον εἰς Πέτα καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν τακτικῶν, ἐλάχιστοι δὲ κατώρθωσαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὡςαύτως εἰς Λαγκάδαν μετὰ τοῦ βαρέως τετραυματισμένου Νόρμανν. Ἅπαντα τὰ πολεμεφόδια, αἱ τροφαὶ, τὰ πυροβόλα συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Πᾶσα ἐλπὶς περὶ σωτηρίας τοῦ Σουλίου ἀπωλέσθη, ἡ δὲ φρουρὰ αὐτοῦ ἀντέστη μὲν μέχρι σεπτεμβρίου μηνὸς, ταύτην ἔτι τὴν ὑπηρεσίαν προσενεγκοῦσα εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ὅτι παρεκώλυσε τὸν ἐν Πέτᾳ νικητὴν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἀμέσως ἐκ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης· ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς πείνης οἱ Σουλιῶται νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη, ἐπιτρέψαντος αὐτοῖς νὰ ὑποχωρήσωσι μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων εἰς τὰς Ἰονίους νήσους. Οὐ μόνον ὁ Γῶγος, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ἁρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἴσκος, ὁ Ῥάγκος ἐσυνθηκολόγησαν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τοῦ Σουλίου κατεκρημνίσθη διὰ μιᾶς εἰς Μεσολόγγιον. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐπανελθὼν μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τοῦ Πέτα εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἐδέησε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ τελευταίου προμαχῶνος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Οὕτως εἶχον τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ πράγματα ὅτε

ἐπῆλθε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ μεγάλη ὀσμανικὴ δύναμις ἥτις ἔμεινε διαθέσιμος μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Χουρσίτης, καταλιπὼν χιλιάδας τινὰς ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Βριώνην εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, συνεκέντρωσε τὸν ἐπίλοιπον στρατὸν εἰς Λάρισσαν καὶ ηὔξησεν αὐτὸν διὰ νέων στρατολογιῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε συνεποσώθη οὗτος εἰς 24,000 πεζῶν καὶ 6,000 ἱππέων μετὰ ἱκανοῦ πυροβολικοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα διαπράξας δὲν ἠξιώθη νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰσχυροτέρα καὶ λαμπροτέρα ὅλων ὅσας ἡ Τουρκία ἐξαπέστειλε κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν παρέλαβε τὴν ἐπικουρίαν τῶν τακτικῶν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ σουλτάνος φρονῶν, ὅτι ἐὰν ὁ γηραιὸς τοῦ Ἀλῆ νικητὴς κατέβαλλε καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἤθελεν ἰσχύσει πέραν τοῦ πρέποντος, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῆς νέας ἐκστρατείας εἰς τὸν ἐν Λαρίσσῃ ἄρχοντα Μαχμοὺτ πασᾶν τῆς Δράμας, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε καταβάλει τὰ κινήματα τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀφ' ἑνὸς, τῆς Θετταλομαγνησίας ἀφ' ἑτέρου. Ὁ νέος ἀρχιστράτηγος, κοινότερον γενόμενος παρ' ἡμῖν γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Δράμαλης, ἐμβαλὼν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, οὐδαμοῦ αὐτῆς ἀπήντησε σπουδαίαν ἀντίστασιν. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχεν ἐξουδενωθῇ διὰ τῆς στάσεως τοῦ Ὀδυσσέως, οἱ δ' ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ ὑπέβλεπον τὰς ἀξιώσεις τοῦ πολεμάρχου τούτου, ὥστε οὐδεμία ὑπῆρχεν αὐτόθι ἀφετηρία ἡνωμένης ἐνεργείας, ὁ δὲ Δράμαλης, προελάσας ἀκωλύτως σχεδὸν μέχρι Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς, ἐλεηλάτησεν ἀνηλεῶς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς χώρας. Μὴ κατατρίψας δὲ χρόνον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς πρὸ μικροῦ παραδοθείσης εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, προεχώρησε πρὸς τὴν Μεγαρίδα, ὑπ' οὐδενὸς εὗρε κατειλημμένα τὰ δυσπόρθητα τῶν Γερανίων στενὰ καὶ τῇ 5 ἰουλίου ἐστρατοπέδευσεν εἰς Κόρινθον. Ἡ κυβέρνησις εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς Ἄργος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰουνίου· καὶ ἔκτοτε, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν βουλευτῶν ἠξίωσαν ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐκστρατεύσωσι διὰ τὸν ἐπικείμενον τῆς πατρίδος κίνδυνον, ἡ τοῦ Βουλευτικοῦ ἐξουσία ἀνετέθη εἰς βουλευτικὴν ἐπιτροπήν. Ἐν τούτοις ὁ μὲν Ἀκροκόρινθος παρεδόθη εἰς τὸν Δράμαλην ἀμαχητὶ, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ φρουράρχου αὐτοῦ, ὅστις κατὰ παρά-

δοξον τῆς τύχης παιδιὰν ἐκαλεῖτο Ἀχιλλεύς· οἱ δὲ προεστοὶ οἱ καταλαβόντες τὰ Δερβενάκια ἤτοι τὰ στενὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ Κορινθίας εἰς Ἀργολίδα, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ μιμηθῶσι τὸν Διάκον· ὥστε ὁ Δράμαλης τῇ 12 ἐστρατοπέδευσεν ἀκωλύτως ἐν Ἄργει. Ἅμα ἐπλησίασεν, Ἐκτελεστικὸν καὶ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ μινίστροι κατέφυγον εἰς δύο ἐντὸς τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου ἡμιολίας, τὴν μίαν τῶν Κουντουριωτῶν καὶ τὴν ἄλλην τοῦ σπετσιώτου Κολομπόταση· Μανιάται καὶ Μεσσήνιοι ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν ἀπάγοντες τὰ λάφυρα αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, εἶχε δὲ διαλυθῆ καὶ ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο ἤδη περὶ παραδόσεως. Ὅταν ἀναμνησθῶμεν ὅτι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε συμβῆ ἡ ἐν Πέτᾳ καταστροφὴ, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατακλυσθεῖσα πανταχόθεν ὑπὸ πολεμίων καὶ μηδὲ σκιὰν κυβερνήσεως ἔχουσα, ἐφαίνετο πνέουσα τὰ λοίσθια. Ἀλλὰ τότε παρέστη εἰς μέσον ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Ὁ Ὑψηλάντης ἀντὶ νὰ μιμηθῆ τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν ἧς ἦτο πρόεδρος καὶ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τῶν πλοίων, ἔραινεν εἰς τὴν ξηράν· καὶ ἀθροίσας 700 ἄνδρας ἐνίσχυσε τὴν ὀχυρὰν τοῦ Ἄργους ἀκρόπολιν, ἣν εἶχε προκαταλάβει μετά τινων συντρόφων ὁ Μανιάτης Καραγιάννης, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκπλύνῃ διὰ τοῦ κατορθώματος τούτου τὰ ἀνόσια πολλῶν ἐκ τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ ἁμαρτήματα. Ἀνεχαιτίσθη λοιπὸν οὕτω ἡ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Δράμαλη, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προελάσῃ εἰς Ἀρκαδίαν, ἀφίνων ὄπισθεν αὐτοῦ τὸ φρούριον ἐκεῖνο. Καὶ ἐν τούτοις ἐπήρχετο ἐκ Τριπόλεως ὁ Κολοκοτρώνης πλήρης θάρρους καὶ πεποιθήσεως. Ἡ κραταιὰ φωνὴ δι' ἧς ἐγκαίρως ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Πελοποννησίους, ἀντήχησεν εἰς τὰ τετραπέρατα τῆς χερσονήσου· χιλιάδες μαχητῶν συνέρρεον περὶ αὐτόν· καὶ πῶς νὰ μὴ συρρεύσωσιν; Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἤξευρε νὰ κινῇ τὰ εὐγενέστατα τῶν αἰσθημάτων καὶ τὰς ἰσχυροτέρας τῶν προλήψεων. Δὲν ἠρκεῖτο νὰ ὁμιλῇ περὶ πατρίδος, περὶ θρησκείας, περὶ δόξης, ἀλλ' ἐβεβαίου ὅτι ἀρνία, περιστεραὶ καὶ κόρακες προανήγγελλον ἀσφαλῶς τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη· αἱ γυναῖκες ἐφώναζον εἰς τοὺς ἄνδρας των, τρέξατε, εἰδεμὴ ὑπάγομεν ἡμεῖς· ἡ Γερουσία ἐκοῦσα ἄκουσα συνέπραττεν. Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Δράμαλης κατελάμβανε τὸ

Ἄργος, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξεκίνει ἐκ Τριπόλεως μετὰ στρατοῦ πολυαρίθμου, ὅστις καθ' ὁδὸν ἐξωγκοῦτο ὡς ποταμὸς δεχόμενος ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ ἐκ τῶν ὀρέων κατερχόμενα ῥυάκια. Εἰς Ἀχλαδόκαμπον ἀπήντησε τοὺς ἐξ Ἄργους ἀναβαίνοντας μετὰ τῶν λαφύρων αὐτῶν Μανιάτας, καὶ τοὺς ἐφώναξε, «γιὰ ποῦ; — Νὰ ξεφορτώσωμεν, ἀπήντησαν, τοὺς ἀῤῥώστους μας καὶ τὰ πράγματά μας καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην.» — Σ' τοῦ διαβόλου τὴ μάννα, κακαβούλια, ἐβόησεν ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐξηκολούθησε τὴν κατάβασιν αὐτοῦ. Ἅμα δ' ἐκβαλὼν τῶν ὀρέων ἀκτέλαβε μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς θαλάσσης τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖθεν κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβοήθησε τοὺς ἐν τῇ ἀκροπόλει τοῦ Ἄργους εἰς τὸ νὰ ἐπιμείνωσιν ἀνθιστάμενοι, μετ' οὐ πολὺ δὲ διηυκόλυνε τὴν βαθμιαίαν καὶ λαθραίαν εἰς τοὺς Μύλους ὑποχώρησιν αὐτῶν, ἅμα ὅτε ἐπείσθη, ὅτι ἡ περαιτέρω κατοχὴ τοῦ φρουρίου ἀπέβη περιττή.

Τῳόντι τὰ κατὰ τὸν Δράμαλην ἤρχισαν νὰ ἔχωσιν ἐπισφαλῶς, μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολὴν αὐτοῦ. Ὁ ὀσμανίδης ἀρχιστράτηγος, εὐχερῶς διελθὼν διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ οὐδὲν ἧττον εὐχερῶς περάσας τὰ Δερβενάκια, ἐνόμισεν, ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ περιαγάγῃ τὰ θριαμβικὰ αὐτοῦ τάγματα καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἑπομένως οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ ἀποταμιεύσῃ τροφὰς πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἐν Ἀργολίδι δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ἔλλειψιν ταύτην, διότι ἡ συγκομιδὴ τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπέβη ἐλλιπὴς καὶ τὰ ὑπάρχοντα ὀλίγα σιτηρὰ καὶ κρέατα ἀπήχθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ὁ ὀσμανικὸς στόλος παρὰ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ λάβῃ τροφὰς, παρέπλευσε παρὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτόν. Ὁ Χουρσὶτ πασᾶς ἢ δὲν ἤθελεν ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τι ἐκ Λαρίσσης ὑπὲρ τοῦ ἀπερισκέπτως προελάσαντος ἀντιζήλου αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ πάσχῃ στερήσεις δειναὶ· νὰ προχωρήσῃ δὲν ἠδύνατο πρὶν ἢ ἐκπορθήσῃ τὸ ἐν Μύλοις στρατόπεδον· πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπῃτεῖτο καιρὸς, καιρὸν δὲ δὲν εἶχε διὰ τὴν προαγομένην ὁσημέραι τῶν τροφῶν ἔνδειαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐνόσουν, τὰ δὲ κτήνη ἔπιπτον. Ὅθεν περιέστη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἠθέλησε δὲ νὰ ἀπατήσῃ τοὺς

ἡμετέρους καὶ ἔπεμψε πρὸς αὐτοὺς ἐν Μύλοις τὸν χριστιανὸν αὐτοῦ γραμματέα ἐπὶ τῇ προφάσει μὲν τοῦ νὰ προτείνῃ ἀμνηστίαν, πράγματι δὲ ἵνα περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγγέλλων, ὅτι μελετᾷ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Τρίπολιν. Ὅλοι ἠπατήθησαν· μόνος ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησε τὸ τέχνασμα καὶ εἶπεν ἐν τῷ συγκροτηθέντι περὶ τούτου πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅτι εἰς τὸν Δράμαλην δὲν μένει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποχωρήσῃ, καὶ ὅτι ἀπαραίτητον ἦτο νὰ καταληφθῶσι τὰ πρὸς τὴν Κόρινθον στενά. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἰσηκούσθη, καταλιπὼν εἰς Μύλους τὸ μέγα στρατόπεδον, ἔδραμεν αὐτὸς μετὰ ὀλίγων πιστῶν συντρόφων εἰς τὸ δεσπόζον τῶν Δερβενακίων χωρίον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, μὴ προσέχων εἰς τοὺς χλευασμοὺς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶπε τότε περιφρονητικῶς περὶ αὐτοῦ, ὅτι πηγαίνει νὰ γίνῃ πάλιν κλέφτης εἰς τὰ βουνά. Ἀλλὰ τῇ **25** ἰουλίου κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ὀρθὴ ὑπῆρξεν ἡ πρόνοια τοῦ κλέφτου ἐκείνου. Τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ Τοῦρκοι ἔπεμψαν τὴν πρώτην αὐτῶν μοῖραν πρὸς τὴν Κόρινθον διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ ἁγίου Σώστη. Ὁ Κολοκοτρώνης καταλαβὼν, ὅπως ἠδυνήθη, τὸν χειμαῤῥὸν τοῦ Δερβενακίου καὶ τὰς παρακειμένας ἀνωφερείας τοῦ ἁγίου Σώστη, ἔπεμψε ζητῶν κατεσπευσμένως ἐπικουρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πρῶτοι φθάσαντες δελῆδες, προσβληθέντες περὶ τὸν χειμαῤῥὸν, καὶ ἀπελπισθέντες νὰ διελάσωσιν, ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ὑψώματα τοῦ ἁγίου Σώστη· κατόπιν ἤρχοντο οἱ πεζοὶ, αἱ δὲ ἀποσκευαὶ ἐγκατελείφθησαν. Πεζοὶ καὶ ἱππεῖς ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ ἀναβῶσιν εἰς ἅγιον Σώστην, καὶ ἤδη ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἔξω κινδύνου, ὅτε ὁ Νικήτας, ὁ Παπαφλέσας καὶ ὁ Ὑψηλάντης φθάσαντες ἐγκαίρως κατέλαβον τὸν λόφον τὸν φράσσοντα χαράδραν τινὰ δι' ἧς ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Σώστη καταβαίνοντες πολέμιοι. Ἐκεῖ συνέβη μάχη φονικωτάτη. Ὀλίγοι τινὲς ἱππεῖς κατώρθωσαν νὰ διαπεράσωσιν εἰς τὸ πρὸς τὴν Κόρινθον χάνι τῆς Κουρτέσας, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς μοίρας ἐκείνης πολεμούμενον κατὰ μέτωπον μὲν καὶ ἐκ πλαγίου ὑπὸ τοῦ Νικήτα, τοῦ Παπαφλέσα καὶ τοῦ Ὑψηλάντου, ὄπισθεν δὲ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνη, κατεστράφη ὁλοσχερῶς. Πλείονες τῶν **3,000** νεκρῶν ἐκάλυψαν τὰς χαράδρας καὶ τὰς κλιτύας· οἱ ἄλλοι ὠφελούμενοι ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς ἐπελθούσης νυκτὸς, διέφυγον

οἱ μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ εἰς Ἀργολίδα, ἀλλ' ἅπαντες κακῶς ἔχοντες. Ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ συρράξει ὁ Νικήτας ἀνευφημήθη καὶ πάλιν *τουρκοφάγος*. Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ Δράμαλης ἔμεινε καταπεφοβισμένος εἰς Ἄργος, τῇ δὲ 27 ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ οὐχὶ ὅμως ἀπὸ τὰ Δερβενάκια, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀνατολικώτερον Ἀγινόρι. Ὁ Κολοκοτρώνης, μὴ εἰδὼς ἔτι ποίαν θέλει τραπῇ ὁδὸν, αὐτὸς μὲν ἔμεινεν εἰς Δερβενάκια, ἔπεμψε δὲ εἰς Ἀγινόρι τὸν Παπαφλέσαν, τὸν Νικήταν καὶ τὸν Ὑψηλάντην. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἄνδρες ἐπέπεσον τῳόντι κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθόντων πολεμίων· καὶ ἂν ὁ ἐν Μύλοις πολυάριθμος στρατὸς προσέβαλλεν αὐτοὺς κατὰ νώτων, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει, ὅτι τῇ 27 ἤθελε συμπληρωθῇ ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἐκεῖνος ἠσχολήθη, ἅμα ἀναχωρήσαντος ἐξ Ἄργου τοῦ Δράμαλη, εἰς τὸ νὰ λεηλατήσῃ τὰς παρ' αὐτοῦ αὐτόθι καταλειφθείσας ἀποσκευάς· ἐκ τούτου δὲ, καὶ προσέτι διότι αὐτοὶ οἱ περὶ τὸν Νικήταν καὶ τὸν Φλέσαν καὶ τὸν Ὑψηλάντην στρατιῶται ἐπρόσεξαν μᾶλλον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν διερχομένων ἢ εἰς τὴν ἀναχαίτισιν αὐτῶν, τὸ πλεῖστον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατώρθωσε τελευταῖον νὰ διέλθῃ, ἀποβαλὸν μὲν πολλὰς σκευὰς, ἡμιόνους καὶ καμήλους, ἄνδρας δὲ μόνον περὶ τοὺς χιλίους.

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἡ λαμπρὰ τοῦ Δράμαλη ἐπιχείρησις ἡ τοσοῦτον θριαμβικῶς ἀρξαμένη, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέκλεισε τὸν δεκατευθέντα ἐκεῖνον στρατὸν ἐντὸς τῆς Κορίνθου, πείσας μὲν τὸν Ὀδυσσέα νὰ καταλάβῃ τὰ στενὰ τῆς Μεγαρίδος, αὐτὸς δὲ περιζώσας πανταχόθεν τοὺς πολεμίους ἐν Πελοποννήσῳ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου ἀπέθανεν ἐν Κορίνθῳ ὁ Δράμαλης. Τὸ Ναύπλιον, μηδεμίαν λαβὸν ἀπὸ θαλάσσης βοήθειαν, ἐλιμοκτόνει, καὶ τῇ 30 νοεμβρίου παρεδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην διὰ συνθήκης, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀκριβῶς ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐκ τῶν πολλῶν ὅσαι πρότερον συνομολογηθεῖσαι πᾶσαι δυστυχῶς εἶχον παραβιασθῇ. Τὰ δὲ ἐλεεινὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη λείψανα, ἐλαττωθέντα ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ εἰς 4,000 ἄνδρας, ἐζήτησαν μὲν νὰ μεταβῶσιν εἰς Πάτρας διὰ τῆς παραλίας τοῦ Κορίν-

θιακοῦ κόλπου· ἀλλ' εἰς Ἀκράταν περιζωσθέντα ὑπὸ τῶν δύο Ζαϊμαίων, τοῦ Λόντου, τοῦ Πετμεζᾶ καὶ τοῦ Χαραλάμπη, καὶ παθόντα πάλιν ἐκεῖ νέας συμφορὰς, μόλις ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ πλοίων τὰ ὁποῖα προσήγαγεν ὁ τῶν Πατρῶν φρούραρχος Ἰουσοὺφ πασᾶς. Τοιαῦτα ἐγένοντο ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ἔτους 1822, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ ἀπὸ τοῦ μεγάλου κινδύνου τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου σωτηρία ὠφείλετο πρὸ πάντων εἰς τὸν Κολοκοτρώνην· λαὸς καὶ στρατὸς ἀνωμολόγουν τοῦτο, αὐτὴ δὲ ἡ Γερουσία ἠναγκάσθη νὰ διορίσῃ αὐτὸν κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὁπλαρχηγῶν ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ εὐτυχεστέρα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχὴ καὶ μία τῶν εὐτυχεστέρων τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Εἰμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὁ Κολοκοτρώνης ἀπέβη τὸ πρῶτον πρόσωπον ἁπάσης τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ δυτικῇ Στερεᾷ ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε πάθει τὴν ἐν Πέτᾳ συμφοράν. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔσωζε μὲν ἔτι τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, οὐ μόνον ὅμως μετὰ τὸ πρῶτον τῆς Γραβιᾶς κατόρθωμα δι' οὐδενὸς νέου ἔργου ἐλάμπρυνε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, οὐ μόνον ἰδίως ἀφῆκε τὸν Δράμαλην νὰ εἰσελάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ ὅτε κατὰ ὀκτώβριον μῆνα ὁ Χουρσίτης ἔπεμψε τελευταῖον εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Κορίνθῳ ἀποκεκλεισμένων 8,000 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ πασᾶν διὰ Λαμίας καὶ Ἀμφίσσης, ὁ Ὀδυσσεὺς ἡττήθη ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόλις διασωθεὶς ἐκ τῆς μάχης, δὲν ἀνεχαίτισε τὴν περαιτέρω πρόοδον τοῦ ὀσμανίδου στρατηγοῦ, εἰμὴ διὰ τῆς ὑποσχέσεως ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ προσκυνήσῃ, ἂν λάβῃ τὸ ἁρματωλίκι ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ὁ δὲ Μεχμὲτ πασᾶς ἀπεδέξατο ἢ ἐπροσποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ηὐτοκτόνησεν αἴφνης ὁ Χουρσὶτ πασᾶς, ὥστε ὁ ὑποστράτηγος αὐτοῦ ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λάρισσαν.

Εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος ηὐτύχησε κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ ἔτους ἡμέρας νὰ παράσχῃ τῇ πατρίδι ὑπηρεσίαν οὐχὶ μὲν ἐνάμιλλον τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ σπουδαιοτάτην. Καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον

ἀτυχήσας Μαυροκορδάτος. Ὅτε μετὰ τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Πέτα καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Σουλίου πολλοὶ τῶν ἁρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἐπροσκύνησαν, καθὰ προείπομεν, οἱ δὲ κάτοικοι ἐσώζοντο προτροπάδην εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ὁ δὲ Ὀμὲρ Βριώνης ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ Κιουταχῆ κατῆλθε περὶ τὰ τέλη ὀκτωβρίου μετὰ 11,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Ἰουσοὺφ πασᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλειε τὴν πόλιν ταύτην ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὁ Μαυροκορδάτος μείνας ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη καὶ 600 τὸ πολὺ ἀνδρῶν, εἶπεν, ὅτι δὲν θέλει ἀπέλθει ἐν ὅσῳ εἷς καὶ μόνος ἀνὴρ ὑπάρχει πρόθυμος ν' ἀγωνισθῇ, καὶ ἐτήρησε τὸν λόγον. Ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἀπήτει ἑπταπλασίους τοὐλάχιστον τῶν ὑπαρχόντων προμάχους· ἐπὶ τῶν τειχῶν δὲν ὑπῆρχον εἰμὴ 14 παλαιὰ πυροβόλα, ἐντὸς δὲ αὐτῶν πολεμεφόδια καὶ τροφαὶ μόλις δι' ἕνα μῆνα. Ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρουν ἀμέσως τὴν ἔφοδον, ἤθελον πιθανώτατα κυριεύσει τὸ οὕτως ἔχον φρούριον· ἀλλὰ κατέτριψαν τὸν χρόνον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀκροβολισμούς, ἔπειτα εἰς διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, τὰς ὁποίας οἱ πολιορκούμενοι παρέτειναν ἐπιτηδείως, ἵνα προφθάσῃ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπικουρία, ἣν ἐζήτησαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐκ τῶν νήσων. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα νοεμβρίου μοῖρα τοῦ ὑδραϊκοῦ στόλου ἐπιφανεῖσα πρὸ τῆς πόλεως διέλυσε τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἰουσοὺφ πασᾶ, ἐκόμισε τροφὰς καὶ πολεμεφόδια καὶ ἀπεβίβασε 1,000 Πελοποννησίους ὑπὸ τὸν Πετρόμπεϊν, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Δελῃγιάννην, οἱ ἡμέτεροι διεμήνυσαν εἰς τὸν Ὀμὲρ Βριώνην, ὅτι ἂν θέλῃ τὸ Μεσολόγγιον ἂς ἔλθῃ νὰ τὸ πάρῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν οἱ πολιορκηταί, ὅτι πρότερον οἱ πολιορκούμενοι· αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια αὐτῶν ἠλαττώθησαν, ἡ δὲ προσαγωγὴ νέων ἀπέβη δυσχερὴς, διότι οἱ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας κάτοικοι ἤρχισαν τελευταῖον νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς· ὅθεν ὁ Ὀμὲρ Βριώνης ἐδέησε νὰ πράξῃ τι κρίσιμον. Καὶ τῳόντι τὴν νύκτα τῆς 25 δεκεμβρίου ἐπεχείρησεν ἔφοδον ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκκλησιαζόμενοι ἕνεκα τῶν χριστουγέννων, ἤθελον ἐγκαταλείψει τὰ τείχη. Ἡ φρουρὰ ὅμως εἰδοποιηθεῖσα περὶ τοῦ βουλεύματος, εὑρέθη ἑτοίμη. Ἀφήσασα τὰ ἀλβανικὰ τάγματα νὰ πλησιάσωσι μέχρι βολῆς πιστολίου, ἐθέ-

ρισεν ἔπειτα αὐτὰ διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ καὶ ἔτρεψεν εἰς φυγήν. Ὀλίγας δὲ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην ἡμέρας, ἐλύθη ἡ πολιορκία. Ἡ ὑποχώρησις τῶν πολεμίων ἀπέβη αὐτοῖς ὀλεθρία. Καταλιπόντες τὰ πλεῖστα πυροβόλα καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν, ἔφθασαν δρομαῖοι εἰς Βραχώρι. Ἀλλ' ἐκεῖθεν προχωρήσαντες ἔπαθον νέας συμφορὰς· 500 ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ πλημμυρήσαντος Ἀχελῴου, οἱ δὲ διαπεράσαντες ἀφίκοντο κακῶς ἔχοντες πρῶτον εἰς Καρβασαρᾶν καὶ ἔπειτα εἰς Πρέβεζαν.

Ἐσώθη λοιπὸν ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς καὶ ἐσώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ Μαυροκορδάτου· ὥστε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823 δύο ἄνδρες ὑπερεῖχον ὁμολογουμένως ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἠπείρῳ· ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος. Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι καὶ νὰ συμπράξωσιν, ἴσως ἐξεπληροῦτο ἡ πρωτίστη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη, ἴσως κατηρτίζετο κυβέρνησις ὁπωσοῦν ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεννοηθῶσιν, ὡς ἐκ τῆς διαφόρου αὐτῶν φύσεως καὶ ἀνατροφῆς, ἔτι δὲ μᾶλλον διὰ τὰς ὅλως ἀντιθέτους προαιρέσεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε νὰ ἄρξῃ τῆς Πελοποννήσου ἐπερειδόμενος κυρίως ἐπὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ἀδιαφορῶν δὲ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐπεζήτει ἀπεναντίας πάντοτε τὴν συγκρότησιν γενικῆς τοῦ ἔθνους κυβερνήσεως· καὶ ἐπειδὴ ἄλλην δύναμιν δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο παρὰ τοὺς προεστοὺς, διὰ τούτων ἰδίως ἐδίωκε τὴν τοῦ σκοποῦ ἐκτέλεσιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ἐννοεῖται, ὅτι θέλει αὐτὸς χειραγωγεῖ αὐτοὺς καὶ διευθύνει. Πολυμήχανος δὲ ὢν προέλαβε τῶν τότε εἴπερ ἄλλοτέ ποτε προθυμοτάτους συνεργοὺς οὐ μόνον τοὺς πλείστους τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν νήσων, οἵτινες διὰ θυσιῶν καὶ κατορθωμάτων μεγάλων εἶχον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἰσχύσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Εἰς τὰς νήσους συνέβη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλάδα. Ἡ ἐπανάστασις λαβοῦσα κατ' ἀρχὰς καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἔκτασιν μεγάλην, περιεστάλη προϊόντος τοῦ χρόνου εἰς τὰς πλησιεστέρας πρὸς τὴν Ἑλλάδα νήσους, παρεκτὸς ὅτι ἐν ταῖς νήσοις ἡ περιστολὴ ἀρξα-

μένη διὰ τῆς ἐν ἔτει 1822 καταστροφῆς τῆς Χίου, δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῷ 1824, ὅτε κατεβλήθη μὲν τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου, κατεστράφησαν δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Κάσσος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ Ψαρά. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν ἡ ἐπανάστασις διετήρησε τὴν τοσοῦτον προσεγγίζουσαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Σάμον, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ διασώσῃ μέχρι τέλους αὐτονομίαν τινὰ, ἂν ὄχι πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν.

Ἐκ τῶν μεγαλητέρων νήσων, Κρήτης, Ῥόδου καὶ Κύπρου, αἵτινες πᾶσαι κατείχοντο ὑπὸ πολυαρίθμων Ὀσμανιδῶν ἐπερειδομένων ἐπὶ ἰσχυρῶν φρουρίων, δὲν ἐπανέστη εἰμὴ μόνη ἡ Κρήτη. Ἄπορον δὲ θέλει φανῇ πῶς καὶ αὕτη ἐπανέστη, καὶ μάλιστα πῶς κατώρθωσε νὰ παρατείνῃ μέχρι τινὸς τὴν ἐπανάστασιν αὐτῆς, ἅμα ἀντιπαραβάλωμεν τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην πρὸς τὴν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν καὶ θέσιν. Οἱ Ὀσμανῖδαι τῆς Πελοποννήσου μὴ διακρινόμενοι ἐπὶ ἐξαιρέτῳ ἀνδρείᾳ, παρεκτὸς τῶν Λαλαίων, καὶ εἴ τινος ἄλλης εὐαρίθμου ὁμάδος, ἦσαν προσέτι πολὺ ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων, διότι ὑπελογίζοντο εἰς 12,800 ἄνδρας, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἄνδρες συνεποσοῦντο, μετὰ τῆς Μάνης, εἰς 30,400. Ὁ δὲ ὀσμανικὸς πληθυσμὸς τῆς Κρήτης τῷ 1821 ἀνέβαινεν εἰς 25,000 περίπου οἰκογενείας καὶ ἦτο κατ' ἐλάχιστον μικρότερος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀριθμοῦντος περὶ τὰς 28,000 οἰκογενείας· ἦτο δὲ ἐπὶ τοσοῦτον μαχιμώτερος, ὥστε ἀντιπαρέταξεν 20,000 ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι δὲν παρέστησαν ποτὲ πλειότεροι τῶν τριχιλίων. Πλὴν τούτου ἡ Κρήτη κατείχετο πολὺ ἰσχυρότερον ἢ ἡ Πελοπόννησος, διότι ἐνῷ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ εἷς μόνος πασᾶς, ὅστις καὶ αὐτὸς συνέπεσε νὰ ἀποδημήσῃ, τρεῖς πασάδες ἐπεκάθηντο ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῆς Κρήτης, εἷς ἐν Ἡρακλείῳ, εἷς ἐν Κυδωνίᾳ καὶ εἷς ἐν Ῥεθύμνῳ. Προσέτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε πρὸς βορρᾶν μὲν δύο προμαχῶνας, τὴν δυτικὴν καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, αἵτινες, ἂν ὄχι πάντοτε, πολλάκις ὅμως ἀνεχαίτισαν τοὺς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους καταβαίνοντας ὀσμανικοὺς στρατούς· εἶχεν εἰς τὰ δυτικὰ αὐτῆς πλευρὰ τὴν Ἑπτάνησον ἐκ τῆς ὁποίας εὐθὺς ἐξ ἀρ-

χῆς καὶ μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου οὐ μικρὰς ἔλαβεν ἐπικουρίας καὶ συνδρομὰς καὶ πολυειδεῖς ἀνακουφίσεις· εἶχεν ἀπ' ἀνατολῶν τοὺς δύο κυριωτάτους ναυστάθμους τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, τὴν Ὕδραν καὶ τὰς Σπέτσας. Ἐνῷ ἡ Κρήτη ἦτο μεμονωμένη ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει καὶ πολὺ πλησιεστέρα τῆς ἄλλης Ἑλλάδος πρὸς τὴν Αἴγυπτον, ἐξ ἧς ὡρμῶντο οἱ στόλοι τῆς Ἀφρικῆς, ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ τοῦ 1824 καὶ οἱ φοβεροὶ τακτικοὶ στρατοί. Ἡ Κρητικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρηθῇ οἴκοθεν. Ἀλλὰ περὶ σπουδαίας ὀπωσοῦν πεζικῆς ἐπικουρίας ἐκ τῆς πανταχόθεν κινδυνευούσης ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, λόγος δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ. Τὸ δὲ ναυτικὸν ἡμῶν περιεσπᾶτο ὑπὸ τοσούτων ἀναγκῶν καὶ εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς τοσαύτας δυσχερείας, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ διασώσῃ οὔτε τὴν Χίον, οὔτε τὴν Κάσσον, οὔτε τὰ Ψαρὰ, καὶ μόλις ἐκάλυψε διὰ τῆς αἰγίδος αὐτοῦ τὴν Σάμον, ἥτις, καί τοι γενναίως ἀγωνισθεῖσα, δυσκόλως ἐπὶ τέλους ἤθελε διαφύγει τὴν τύχην τῶν προειρημένων τριῶν νήσων, ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος δὲν ἔσπευδεν ἐπανειλημμένως εἰς ἐπικουρίαν καὶ δὲν ηὐτύχει πάντοτε νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν πολεμίων. Σπουδαίαν ὀπωσοῦν ναυτικὴν ἐπικουρίαν δὲν ἔλαβεν ἡ Κρήτη εἰμὴ παρὰ τῶν γειτόνων αὐτῆς Κασσίων, οἵτινες, σπανίως ἐν τῷ τακτικῷ στόλῳ παρατασσόμενοι, ἐσιταγώγησαν ἐν τούτοις ἐκ διαλειμμάτων τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον καὶ ἐπεχείρησαν ἀποκλεισμούς τινας τοῦ Ῥεθύμνου καὶ τῆς Κυδωνίας. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι οἱ Κάσσιοι, καὶ διότι ἐνήργουν μεμονωμένοι, καὶ διότι δὲν εἶχον ἀποχρώσας ἰδίας δυνάμεις, καὶ διότι πρωΐμως κατεστράφησαν, δὲν ἦτο ἐφικτὸν νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν προειρημένων συνάγεται, ὅτι ἡ τύχη τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ θαλάσσῃ ἐπαναστάσεως ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ στόλου, ὅστις ἀφ' ἑτέρου ἀπετέλει ἕνα τῶν κυριωτάτων προμαχώνων τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς. Καὶ ἐπειδὴ ὁ στόλος ἀπηρτίσθη σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, εἰς ταύτας δέον νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν ἰδιάζουσαν ἡμῶν προσοχήν.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων νήσων πρῶται ἐπανέστησαν αἱ Σπέτσαι τῇ 3 ἀπριλίου 1821, καὶ δεύτερα τὰ Ψαρὰ τῇ 6 ἀπριλίου. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας διστάζοντες, ἠναγκάσθησαν εἰς τοῦτο

διὰ στάσεως τοῦ λαοῦ κινηθείσης ὑπὸ δευτερεύοντος τινός, ἀλλὰ τολμηροῦ πλοιάρχου, τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου, ὅστις, καθαιρέσας τῇ 30 μαρτίου τὸν τότε διοικητὴν Νικόλαον Κοκοβίλαν, καὶ καταπλήξας τοὺς προεστοὺς, ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτῶν τὴν ἐπιοῦσαν ὡς διοικητὴς, ἔχων «μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τέσσαρας συμβούλους ἐκλελεγμένους ὑπ' αὐτοῦ.» Ὁ νέος διοικητὴς προεκήρυξε τότε τὴν ἐπανάστασιν, 16 ἀπριλίου. Καὶ ἡ μὲν ἐξουσία αὐτοῦ δὲν διήρκεσε πολύ. Τῇ 12 μαΐου οἱ πρωτεύοντες πλοίαρχοι Γεώργιος Σαχτούρης, Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ Λάζαρος Παναγιώτας, συμπράττοντες μετὰ τῶν προκρίτων καὶ ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν πλείστων τοῦ Οἰκονόμου ὀπαδῶν, ἀπελθόντων μετὰ τοῦ ἐκπλεύσαντος στόλου, καθήρεσαν καὶ ἐξώρισαν τὸν ἐφήμερον δικτάτορα, κατ' ἀρχὰς περιορισθέντα ἐντὸς τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους δολοφονηθέντα ἐνῷ ἀπήρχετο ἐκεῖθεν εἰς Ἄργος. Ἀλλ' ἐὰν οἱ πρόκριτοι ἀπηλλάγησαν οὕτω τοῦ Οἰκονόμου, δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν ἐπανάστασιν, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ δισταγμὸς ὃν ἔδειξαν κατ' ἀρχὰς ἐπήγασεν οὐχὶ ἐκ φιλαργυρίας, ὡς ἐρρέθη, καὶ ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκ τῆς βαθείας συνειδήσεως, ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους εἶχον τοῦ μεγέθους τοῦ ἔργου ὅπερ προέκειτο νὰ ἀναλάβωσι, καὶ τῆς εὐθύνης ἣν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἔμελλον νὰ φέρωσι περὶ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Ἅμα δὲ ὁ λαὸς ἀπέδειξεν ὅτι ὀργᾷ πρὸς τὸν ἀγῶνα, οἱ πρόκριτοι, καί τοι καθαιρέσαντες τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ, καί τοι ἀναλαβόντες πᾶσαν τὴν προτέραν ἐξουσίαν, δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλὰ ἐνέμειναν μετὰ πάσης θυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως εἰς τὸ ἄπαξ ἀρξάμενον ἐπιχείρημα. Τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἀνέδειξαν ἄλλως τε ἐξ ἴσου καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι· καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι, κατ' ἰδίαν τε καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν καθ' ὅλην τὴν ἐπανάστασιν εἰς τρόπον, ὅστις παραβαλλόμενος πρὸς τὰ γενόμενα ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐξαιρέτως τιμᾷ τὴν μερίδα ταύτην τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τίς δὲν ἤκουσε φημιζομένας τὰς μεγάλας αὐτῶν χρηματικὰς θυσίας; Τὰ ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων καὶ βουλῶν ἀναγνωρισθέντα ἐπισήμως ποσὰ ἀναβαίνουσιν εἰς 20,000,000 δραχμῶν, ἐξ ὧν 10,000,000 μὲν κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς Ὕδρας, 5,570,000 ὑπὸ

τῶν Σπετσῶν, 4,430,000 ὑπὸ τῶν Ψαρῶν. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ὅλης ἄλλης Ἑλλάδος κατατεθέντα, διότι πολλοὶ ὑπάρχουσι λογαριασμοὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς μὴ ἐκκαθαρισμένοι. Ἀλλ' ἡ κοινὴ τοῦ ἔθνους συνείδησις δὲν ἐπέβαλεν ἄχρι τοῦδε, μετὰ τοσοῦτου χρόνου παρέλευσιν, τὴν τῶν λογαριασμῶν ἐκείνων ἐκκαθάρισιν, ὅπως ὑπέλαβε καθῆκον αὐτῆς ἱερὸν νὰ πράξῃ ἐγκαίρως ὡς πρὸς τὰς τῶν νήσων ἀπαιτήσεις. Ὅθεν ἵνα λάβωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ περιέργου τούτου ζητήματος, γενικὴν μὲν οὐχὶ δὲ ὅλως τῆς ἀληθείας μεμακρυσμένην, ἐπιτρέπεται νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἐπιτροπῆς, ἧς ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τὸ σύνολον τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων δαπανηθέντων κατὰ τὰς τρεῖς περιόδους, ἤτοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1827, συνεποσοῦτο εἰς 70 περίπου ἑκατομμύρια γροσίων, ἤτοι 42,000,000 δραχμῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ περιλαμβάνονται τὰ ἐκ διαφόρων δανείων εἰσρεύσαντα εἰς τὸ ταμεῖον χρήματα, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται περὶ τὰ 17 ἑκατομμύρια δραχμῶν, ἕπεται, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι κατέβαλον καθ' ἑαυτὰς, ποσὸν οὐχὶ πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ ποσοῦ ὅπερ εἰσεπράχθη ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, ἐξαιρέσει τοῦ Αἰγαίου πελάγους περὶ τῶν προσόδων τοῦ ὁποίου θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω. Καὶ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· τὰ 25,000,000 τὰ καταβληθέντα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ὑπὸ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος εἰσεπράχθησαν ἀπὸ ὅλων τῶν κοινωνικῶν αὐτῆς τάξεων καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ, ἐνῷ τὰ 20,000,000 τῶν νήσων κατεβλήθησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων, ὅ ἐστὶ ὑπὸ τῶν προκρίτων αὐτῶν.

Ἀλλ' οἱαιδήποτε καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ χρηματικαὶ τῶν τριῶν νήσων θυσίαι, ἔτι σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη δι' ἧς αὗται διεξήγαγον τὰ ναυτικὰ τοῦ ἔθνους πράγματα ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι καὶ μάλιστα οἱ μᾶλλον ἀτίθασσοι ὅμιλοι τῆς Ὕδρας ἐστασίασαν πολλάκις, ἀλλ' οἱ πρόκριτοι, παρεκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὡμοφρόνησαν καὶ κατίσχυσαν τοῦ δυσηνίου πλήθους· ὥστε ἐν γένει εἰπεῖν, αἱ τρεῖς νῆσοι, καθ' ἑαυτὴν τε ἑκάστη καὶ ἐν κοινῷ, ἐπολιτεύθησαν ἐν ὁμονοίᾳ. Ἑκάστη εἶχε τοὺς

ἰδίους δημογέροντας, διέποντας ἀνεξαρτήτως τὰ κατ' αὐτὴν, ἀλλ' αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐγίνοντο πάντοτε ἀπὸ κοινοῦ. Κοινὰ ἦσαν τὰ πάντα παρ' αὐτοῖς· θυσίαι, δόξα, παθήματα. Πολλὰς ἠδυνάμεθα νὰ φέρωμεν ἀποδείξεις τῆς ὄντως ἀδελφικῆς αὐτῶν ἑνώσεως, ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς μίαν πασῶν ἐμφαντικωτέραν. Ἐν ἔτει 1826 μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου, δεινῶς κατεπλάγη σύμπασα ἡ Ἑλλὰς καὶ γενικὴ πεποίθησις παρήχθη, ὅτι, ἵνα συμπληρωθῇ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, δὲν ὑπολείπεται εἰς τὸν Ἰβραΐμην εἰμὴ νὰ ἐπιπέσῃ πανστρατιᾷ κατὰ τῶν Σπετζῶν καὶ τῆς Ὕδρας. Τότε οἱ Σπετζιῶται ἐνόμισαν ἀπαραίτητον νὰ ἐγκαταλείψωσι χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας τὴν φιλτάτην αὐτῶν νῆσον, ἐπίπεδον οὖσαν καὶ εὐπρόσβλητον καὶ νὰ μετοικήσωσι πανοικὶ εἰς Ὕδραν μετὰ τῶν Ψαριανῶν, ἵνα συμπήξωσιν εἰς ἓν ἁπάσας τὰς ναυτικὰς τοῦ ἔθνους δυνάμεις. Οἱ δὲ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας, προϊσταμένου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη, ἅμα μαθόντες τὴν τοιαύτην τῶν προκρίτων Σπετσῶν πρόθεσιν, ἔγραψαν πρὸς αὐτοὺς τῇ 21 ἀπριλίου τάδε. «Τὰ ὅσα ζητήματα οἱ ἀπεσταλμένοι σας μᾶς ἐπρότειναν ἀπὸ μέρους σας καὶ τοῦ λαοῦ σας, ὅλα ἐνεκρίθησαν ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὸν λαόν μας ὅλον, τὸν ὁποῖον ἐπροσκαλέσαμεν εἰς συνέλευσιν ἐνώπιον τῶν ἀπεσταλμένων σας, καὶ οὕτως οὗτοι εἶδαν προσωπικῶς καὶ ἤκουσαν μὲ ποίαν ἀδελφικὴν ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰλικρινῆ ὑπόσχεται, ὡς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα, νὰ διατηρῇ ἄχρι τέλους τὴν ἀναγκαιοτάτην εἰς τὴν κοινὴν σωτηρίαν στενὴν ἕνωσιν καὶ ἀδελφικὴν ὁμόνοιαν. Θέλετε ἔχει λοιπὸν τὰ ἀναγκαῖα καταλύματα, ἤτοι κατοικίας εἰς τὸ Καμίνι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, καὶ χωρὶς νὰ πληρώσετε παραμικρὸν ἐνοίκιον, ὅσον καιρὸν μείνετε ἐδῶ. Ὅσαι διαφοραὶ ὑπάρχουν μεταξὺ συμπολιτῶν μας καὶ συμπολιτῶν σας, ἀλησμονοῦνται καὶ νὰ μὴ ἀναφερθοῦν ὅσον καιρὸν συνδιατρίψωμεν. Ταχύνατε λοιπὸν, ἀδελφοὶ, τὸν πανοικὶ ἐρχομόν σας διὰ νὰ γενῇ ὅσον τάχιον ἡ γενικὴ ἐκστρατεία, καὶ αἱ φαμελίαι σας, ὅταν φθάσουν ἐδῶ εὑρίσκουν ἕτοιμα καὶ εὐκαιρωμένα τὰ ὀσπήτια τῶν Καμινίων, καὶ τὴν πλέον ἀδελφικὴν δεξίωσιν εὑρίσκετε ὅλοι ἀπὸ ὅλους μας.» Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἔγραψαν οἱ Ὑδραῖοι τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς Ψαριανούς. Καὶ οἱ μὲν Ψαριανοὶ μετά τινας συνδιασκέ-

ψεις ἀπεκρίθησαν, τῇ 18 μαΐου, ὅτι «ἡ μετάβασις τοῦ λαοῦ των ἦτο ἀδύνατος, ἀλλ' εἶναι πρόθυμοι νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς ὁποιανδήποτε στιγμὴν μάθουν παρ' αὐτῶν ὅτι εἶναι ἕτοιμοι.» Οἱ δὲ Σπετσιῶται μετῴκησαν τῳόντι περὶ τὰ τέλη μαΐου καὶ ἀρχὰς ἰουνίου εἰς Ὕδραν, καὶ ἔτυχον αὐτόθι τῆς πανηγυρικωτάτης καὶ ἀδελφικωτάτης δεξιώσεως. Κοινὰ λοιπὸν ἦσαν τὰ πάντα μεταξὺ τῶν τριῶν νήσων· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Ὕδρα, ἂν ὄχι κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ὁμολογουμένως ὅμως κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν, τὸν πλοῦτον τῶν προκρίτων καὶ τὸ μέγεθος τῆς καταβολῆς αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἰσοφάριζε μόνη πρὸς τὰς δύο ἄλλας νήσους ἡνωμένας ὁμοῦ, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπεδόθη σιωπηρῶς προεδρία τις αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Πάλιν δὲ ἐπειδὴ ἐν Ὕδρᾳ ἐπρώτευεν ὁ τῶν Κουντουριωτῶν οἶκος, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ Λάζαρος Κουντουριώτης ἀνωμολογήθη πάντοτε ὡς ὕπατος τῆς νήσου κυβερνήτης· ὥστε τούτου ἕνεκα ἐπέσχε προέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει τῶν κοινῶν ἐπιχειρήσεων, εἰ καὶ οὐδέποτε ἀνωμολογήθη ἐπισήμως τὸ τοιοῦτον αὐτοῦ ἀξίωμα.

Ἀνεδείχθη δὲ τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἀνὴρ ἄξιος τοῦ τοιούτου πρωτείου τῆς Ναυτικῆς Ἑλλάδος. Αἱ χρηματικαὶ θυσίαι τοῦ οἴκου τῶν Κουντουριωτῶν συνεποσώθησαν εἰς 2,000,000 περίπου δραχμῶν (ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἐπίσημον πίνακα εἰς 1,941,158) ὅ ἐστιν εἰς τὸ πέμπτον τῶν ὅλων ὑδραϊκῶν ἀπαιτήσεων καὶ τὸ δέκατον τῆς ὅλης καταβολῆς τῶν τριῶν νήσων. Ἐκ τῶν ἄλλων πλουσιωτέρων Ὑδραίων οἱ μὲν Τομπαζαῖοι δὲν σημειοῦνται εἰμὴ δὰ 559,170, οἱ δὲ Βουδουραῖοι διὰ 477,814. Ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν οἱ Ἀνάργυροι δὲν ἀποζημιοῦνται εἰμὴ ἐπὶ κεφαλαίου 609,606· οἱ Μέξαι 510,606· οἱ Μποτασαῖοι 453,530. Ἐκ δὲ τῶν Ψαριανῶν οἱ Κοτζάδες ἐπὶ κεφαλαίου 464,114 καὶ οἱ Ἀποστόλαι 431,009. Ἀλλ' αἱ χρηματικαὶ ἐκεῖναι θυσίαι δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἀναδείξωσι τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ὕπατον κυβερνήτην τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνος. Ὁ ἀνὴρ μόλις ὢν τριακοντούτης ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἀρετὰς ἐξαιρέτους. Ἦτο τῳόντι μεγαλόψυχος ὡς ἰδιώτης τε καὶ ὡς δημόσιος ἄνθρωπος· οὐ μόνον ἐσυγχώρησε τὸν φονέα τοῦ πατρός του, ἀλλὰ καὶ εὐ-

ποιητικὸς πρὸς αὐτὸν ἀνεδείχθη, μίαν μόνην ἐπιβαλὼν αὐτῷ τιμωρίαν τοῦ νὰ μὴ ἐμφανισθῇ ποτὲ ἐνώπιόν του· δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶνος, ἐν τοῖς κρισιμωτάτοις τῶν καιρῶν, οὐδέποτε ἀπέβαλε τὸ μέγα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ παράστημα. Δι' ἀνεξαντλήτου εὐροίας λόγου συνδυαζομένης μετὰ τῆς ἀφοσιώσεως ἣν ἐνέπνεεν ἡ δεδοκιμασμένη αὐτοῦ σύνεσις, πλειστάκις ἐχαλιναγώγησε τὰ ἀφηνιάσαντα πλήθη· καί ποτε φοβερᾶς ἐκραγείσης συμπλοκῆς μεταξὺ Ὑδραίων καὶ τῆς ἐκ Πελοποννησίων καὶ Ῥουμελιωτῶν συγκειμένης φρουρᾶς τῆς νήσου, παρελθὼν ἀτρόμητος εἰς μέσον καὶ λαλήσας πρὸς μὲν τοὺς ναύτας ἀλβανιστί, πρὸς δὲ τοὺς πεζοὺς ἑλληνιστί, περιήγαγεν αὐτοὺς αἱματοφύρτους ἔτι ὄντας, νὰ ἀσπασθῶσιν ἀλλήλους. Καί περ ἑτερόφθαλμος ὤν, εἶχε θαυμαστὴν ὀξυδέρκειαν περὶ τὴν διάγνωσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων. Εἰς αὐτὸν ὀφείλει ἡ Ἑλλὰς τὴν εἰς ναύαρχον προχείρισιν καὶ τὴν ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη ἀδιάσειστον ἐν τῷ ἀξιώματι ταύτῳ διατήρησιν τοῦ Ἀνδρέου Μαούλη. Εἶχε τὴν συνείδησιν τοῦ τί δύναται καὶ τί δὲν δύναται νὰ πράξῃ, προτέρημα σπανιώτατον παρ' ἡμῖν, οἵτινες νομίζομεν πάντες ὅτι πρὸς πάντα πεφύκαμεν. Εἶχε τὴν συνείδησιν, ὅτι ἂν ἦτο ὁ ἄριστος τῶν ναυτικῶν πραγμάτων κυβερνήτης, δὲν εἴπετο ἐκ τούτου, ὅτι ἠδύνατο ἐξ ἴσου ἐπιτηδείως νὰ ἀναλάβῃ καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος τὴν κυβέρνησιν. Πολλάκις δ' ἐπὶ τούτῳ παρακληθεὶς ἀείποτε ἀπεποιήθη, καὶ μόλις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἠπειρωτικὰς τῆς Ἑλλάδος ὑποθέσεις, αὐτὸς ἐπιμόνως ἀποφυγὼν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἐκεῖνος συνετρίβη. Μηδ' ὀνομάσῃ τις ἀρνητικὴν τὴν ἀρετὴν ταύτην, διότι δι' αὐτῆς δὲν ἔσωσε μόνον τὴν ἰδίαν ὑπόληψιν, ἔσωσε καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, διατηρήσας μέχρι τέλους τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο πρὸ πάντων ἡ τῆς πατρίδος τύχη καὶ ἣν ἤθελε διακινδυνεύσει, ἐὰν ἀναμιγνυόμενος εἰς ἀλλότρια, ἀπέβαλλε τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἀπέβη συμφυὴς αὐτῷ ἡ ἐν τῇ τάξει ἐγκαρτέρησις, ὥστε οὐδέποτε ἐπείσθη νὰ ἀποδημήσῃ ἐξ Ὕδρας, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, οὔτε μετά. Κυβερνῆται καὶ βασιλεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπεσκέφθησαν αὐτὸν καὶ ἔτυχον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ τῆς προσηκούσης εὐλαβοῦς δεξιώσεως, ἀλλ' αὐτὸς οὐδέποτε ἀπέδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐπίσκεψιν.

Ἐνόμιζες ὅτι ἦτο εἷς τῶν βράχων τῆς Ὕδρας, ὅστις, καίτοι ἐμψυχωθεὶς ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, δὲν ἠδύνατο νὰ μετακινηθῇ χωρὶς νὰ ἐπαγάγῃ δεινὴν αὐτῆς ἀλλοίωσιν.

Ἑκάστη τῶν τριῶν νήσων εἶχε τὸν ναύαρχον αὐτῆς καὶ τὸν ἀντιναύαρχον· οὐδεὶς δὲ ὑπῆρχεν ἐπισήμως διωρισμένος ναύαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ δύναμις αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ ἀπαραιτήτως τὴν ὑπεροχὴν ἑνὸς τῶν ναυάρχων ἐπὶ τοὺς ἄλλους δύο, διὰ δὲ τοὺς πολλοὺς προεκτεθέντας λόγους ὧν ἕνεκα ἡ Ὕδρα ἐπρώτευε τῶν λοιπῶν δύο νήσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ὑπ' οὐδενὸς ἀμφισβητηθεῖσαν ποτὲ μεγαλοφυΐαν τοῦ Μιαούλη, ἡ ἀρχηγία πράγματι ἐνησκήθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου τῆς Ὕδρας. Ὅσοι δὲ τῶν Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν ἠθέλησαν βραδύτερον νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἀξιοῦντες ὅτι ἑκάστη τῶν τριῶν μοιρῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ναυάρχου ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως ἐκυβερνᾶτο, οὐ μόνον τὴν ἀλήθειαν ἠδίκησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλλάδα σύμπασαν, καὶ αὐτὰς τὰς ἰδίας πατρίδας. Ἐν πολέμῳ ἐν γένει, καὶ ἐξαιρέτως ἐν τῷ ναυτικῷ πολέμῳ, ποτὲ δὲν ἠκούσθη νὰ ἄρχωσι σύναμα καὶ ἐξ ἴσου τρεῖς ἡγεμόνες. Ἐν αὐταῖς ταῖς παναρχαίαις Ἀθήναις, ὅπου ἐκ περιτροπῆς καθ' ἡμέραν μετεβάλλετο ὁ στρατηγός, ὁ τῆς ἡμέρας στρατηγὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην τοῦ ὅλου ἡγεμονίαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην, ὁ τῆς ἡμέρας ἐκείνης προεξάρχων Μιλτιάδης ἐλογίσθη σωτὴρ τῆς Ἑλλάδος. Πρὸ τῆς μάχης εἰμποροῦν νὰ βουλεύωνται πολλοὶ καὶ νὰ ἀποφασίζωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ἀλλὰ ἐν τῇ μάχῃ αὐτῇ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἷς ὁ ἀρχηγός, καὶ ἰδίως ἐν ναυμαχίᾳ εἷς ὁ δίδων τὰ σήματα τῶν διαφόρων κινήσεων τοῦ στόλου καὶ μάλιστα ὅταν, ὅπως μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει ὅτι συνέβαινε παρ' ἡμῖν, τὸ πᾶν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἐπιτηδείας τῶν κινήσεων διεξαγωγῆς. Ὅθεν ἡ μεγαλητέρα προσβολὴ τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμωμεν κατὰ τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως ἤθελεν εἶναι τὸ νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἡμῶν οὐδεὶς ὑπῆρχεν ὁ διευθύνων τὰς γενικὰς τοῦ στόλου κινήσεις. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δημοτικώτερον τῶν ἄλλων κατεξαναστάντες κατὰ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μαούλη, ἀναγκάζονται ἄκοντες νὰ ἀνομολογήσωσιν αὐτήν. Μήπως ἐν τῇ γραφικωτάτῃ εἰκόνι

ἣν ἐτεχνούργησεν ὁ Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, τῆς περὶ τὸν Γέροντα μεγάλης ναυμαχίας, ὅταν ἔρχεται εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν καθ' ἣν οἱ ναύαρχοι καὶ ἀντιναύαρχοι τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εὑρέθησαν ἐκ τύχης μετά τινων ἄλλων πλοίων ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου, ἀποκεχωρισμένοι τοῦ ἄλλου στόλου καὶ ἐν γαλήνῃ εἶχον νὰ ἀγωνισθῶσι κατὰ συμπάσης τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐνῷ ὁ Χοσρέφης παρεκώλυε τὰς ἄλλας μοίρας νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν, μήπως αὐτὸς ὁ Σπετσιώτης ἱστορικὸς δὲν ἀποδίδει ἅπασαν τὴν τιμὴν τῆς σωτηρίας Ὑδραίων τε καὶ Σπετσιωτῶν εἰς τὸν Μιαούλην καὶ δὲν ἐπιφωνεῖ περὶ αὐτοῦ· «θέτει εἰς ἀνακωχὴν τὴν ναυαρχίδα καὶ ἀνυψοῖ εἰς τὸν μεγάλον ἱστὸν τὴν μεγάλην ταινίαν, τὴν φοινικίδα, τὸ σημεῖον τοῦ πολέμου . . . διότι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ὁμιλήσῃ πλέον ὁ ἀνὴρ παρὰ νὰ πράξῃ . . . διατάττονται δὲ τὰ δέοντα ὑπὸ τοῦ Μιαούλη, ἐποπτεύοντος ἀπὸ τὸ κέντρον ὅλους τοὺς συναγωνιζομένους.» Ὁ δ' Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος λέγει· «ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πολεμικὰ συμβούλια ἐγίνοντο ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη, ἀτομικῶς μὲν θεωρουμένου ὡς ἐμπείρου, προτιμωμένου δὲ καὶ ἕνεκα τῆς ποδαλγίας του καὶ ἕνεκα τῆς ἡλικίας του.» Ἀλλαχοῦ ὅμως ἐξηγεῖ πολὺ εἰλικρινέστερον, διατί ἀληθῶς προετιμᾶτο ὁ Μιαούλης. «Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη, λέγει, κατωρθώθη, ὥστε ἐν μὲν τῇ Ὕδρᾳ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ναυάρχου ἔπεσεν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην, ἄνδρα ἀληθῶς καὶ γενναῖον καὶ νοήμονα, καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προκρίτων ἀνήκοντα, εἰς τὰ Ψαρὰ εἰς τὸν ἔμφρονα πρόκριτον Ἀποστόλην, εἰς δὲ τὰς Σπέτσας εἰς τὸν πλοίαρχον Γεώργιον Ἀνδροῦτσον, ἄνδρα γενναῖον μὲν, τίμιον καὶ σοβαρὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἱκανότητος ἀναλόγου πρὸς τὴν ναυαρχιακὴν θέσιν. Ὀφείλεται δὲ ἡ μὴ εὔστοχος αὕτη ἐκλογὴ αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην δημοτικότητα τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀναστασίου Ἀνδρούτσου, εἰς τὴν ἀντιζηλίαν τῶν φατριῶν καὶ εἰς τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ὀλιγαρχικῆς μερίδος.» Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σπετσιώτης ἱστορικὸς, δεικνύων αὐταπάρνησιν ἀξίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἀνακηρύττει τὴν ἀσύγκριτον τοῦ Μιαούλη ὑπεροχὴν ὡς πρὸς τοὺς ναυάρχους τῶν δύο ἄλλων νήσων; Βεβαίως αἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος κυβερνήσεις, ἂν ὄχι ἄλλο, ἔσχον τοὐλάχιστον τὴν σύνεσιν νὰ μὴ θελήσωσι νὰ προσβάλωσι τὰς τοπικὰς φιλοτιμίας

τῶν δύο ἄλλων νήσων, προχειρίζουσαι τὸν Μιαούλην ἀρχιναύαρχον τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Ὁ Μιαούλης δὲν ἐλέγετο πάντοτε εἰμὴ ναύαρχος τῶν Ὑδραίων, καὶ πάντοτε ἔσχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ γράφῃ τὰς ἐκθέσεις αὐτοῦ ὡς ἁπλοῦς τῶν Ὑδραίων ναύαρχος. Ἀλλὰ τί σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο διὰ διπλώματος διωρισμένος, ὅτε καθ' ὅλας τὰς ναυμαχίας εἰς ἃς παρευρέθη ἐνήσκει διὰ τῆς βίας τῶν πραγμάτων τὴν ἀρχήν; Περὶ τούτου δὲ οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία. Τὸ ἔθνος ὅλον, τὸ σύγχρονον αὐτοῦ ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἠσθάνετο ὅτι ἐκ τοῦ στόλου ἐξηρτᾶτο ἡ τῶν πάντων σωτηρία, αὐτὸν κατ' ἐξοχὴν ἀνεκήρυττε ναύαρχον. Διατρέξατε τὰς ἐφημερίδας τῶν χρόνων ἐκείνων, οὐχὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς Ὑδρας, οὐχί, ἂν θέλετε, καὶ τὰς ἄλλας ἐφημερίδας, ἀλλὰ τὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, τὰ ὁποῖα ἐγράφοντο ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ ἐπανειλημμένως σωθέντος διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ θέλετε ἴδει τὸν Μιαούλην ἀείποτε ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἐξαιρόμενον καὶ ἐξυμνούμενον. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα τὰς μαρτυρίας τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Γάλλων ναυάρχων καὶ μοιράρχων, οἵτινες ἐν τούτοις, αὐτόπται ὄντες τῶν πραγμάτων, καὶ ἐπιτηδειότατοι αὐτῶν κριταί, εἰς τὸν Μιαούλην πάντοτε ἀπέδωκαν τὴν τιμὴν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος ἄθλων. Ἀλλὰ πῶς νὰ τυφλώσωμεν ἐνώπιον τῶν ἐξαιρετικῶν τιμῶν, τὰς ὁποίας ἀπένειμε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀγωνιῶν καὶ ἀγωνιζόμενον ἔθνος; Τὸ ἔθνος δὲν εἶχε χρήματα, ἵνα βραβεύσῃ ἀποχρώντως τοὺς σωτῆρας αὐτοῦ· δὲν συνείθισε δὲ ποτὲ νὰ ἀπονέμῃ αὐτοῖς τὰ ἀλλαχοῦ ἐν χρήσει πολύκροτα ἐπωνύμια. Ἀλλ' ὅταν τὸ Μεσολόγγιον περιζωσθὲν πανταχόθεν, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὑπὸ ὑπερόγκων πολεμίων δυνάμεων, ἵδρυσε τὰ ἀθάνατα αὐτοῦ πυροβολοστάσια καὶ ἐβάπτισεν ἕκαστον αὐτῶν διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγίστων εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς καὶ μόνους ἐκ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν πολιούχων ἐκείνων ἡρώων, τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην· ἐξ οὗ καθίσταται πρόδηλον, ὅτι οὐ μόνον τὸν Μιαούλην, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἀντιναύαρχον τῆς Ὑδρας Σαχτούρην διέκρινεν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς, ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων νήσων, ἐκεῖνον μάλιστα τὸν ἄνδρα, ὅστις, οὐχὶ ὡς ναύαρχος ἢ ἀντιναύαρχος, ἀλλὰ

ὡς ἁπλοῦς πυρπολητής, ὑπῆρξεν ὁ φοβερώτατος τῶν κεραυνῶν, οὓς κατήρασσεν ἐπὶ τῶν πολεμίων ὁ ἑλληνικὸς στόλος. Ἀναμφιβόλως καὶ ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσιωτῶν Γεώργιος Ἀνδρούτσου, καὶ ὁ τῶν Ψαριανῶν ναύαρχος Νικόλαος Ἀποστόλης, καὶ οἱ ἄλλοι τῶν τριῶν νήσων πυρποληταὶ ἐξεπλήρωσαν τὸ καθῆκον αὐτῶν εἰς μυρίας ναυμαχίας, καὶ δὴ καὶ περὶ τὸ Μεσολόγγιον. Ἀλλ' ἡ πόλις αὕτη, ἀπονέμουσα πάντοτε τὸν προσήκοντα εἰς τοὺς προμάχους τούτους τῆς πατρίδος ἔπαινον, ἐνόμισεν, ὅτι, ἐνῷ πράττει τὸ ἔργον τοῦτο τῆς δικαιοσύνης, ἤθελε συγχρόνως περιπέσει εἰς ἀδικίαν, ἐὰν δὲν διέκρινεν ἰδιαζόντως ἐκείνους ὅσοι ηὐτύχησαν νὰ ἐπιστήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν ἐξαίρετον τοῦ κόσμου θαυμασμόν. Καὶ ἡ ἱστορία πέποιθεν, ὅτι δὲν λανθάνεται καθαγιάζουσα τὴν ἀπόφανσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποφάνσεως τῶν ἀειμνήστων ἀθλητῶν τῆς μεγαλομάρτυρος πόλεως.

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ὑδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης ἔτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετός, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικάς τινας περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνώσεις. Ἀλλ' ἐστερεῖτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἀπῃτεῖτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις, καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λάζαρος Κοντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαρίθμου πλειάδος τῶν ἀρειπόλμων τῆς Ὕδρας πλοιάρχων ἔφερεν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγῖδα. Δὲν ἦτο δὲ εὔκολος ἡ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχεν ἐλαττώματα δεινὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἐπεσκίαζον τὰς ἀρετὰς πολλῶν ἐκ τῶν πρότερον ὁμοταγῶν αὐτοῦ ἀνδρῶν, τοῦ Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ, τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ, τοῦ Γεωργίου Σαχτούρη, τοῦ Λαζάρου Παναγιώτα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστέρου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος, δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρός του πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἠφανίσθησαν ἅμα ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν. Ἵνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ ἀπατήσω, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μου μετὰ

τῶν φιλτάτων αὐτῷ, τὰ δὲ προτερήματα, ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων. Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· ἦτο ἥκιστα πρὸς τὸ θεῖον εὐλαβής, καὶ τὸ οὐδὲν ἧττον δεινόν, δὲν ἐπίστευεν, ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασσα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι, θέλουσι δυνηθῆ νὰ κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων. Ἀλλ' ὁ Λάζαρος ὁ Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη· καὶ ἀφοῦ πολλάκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχήν, ἔλαβε τελευταίαν τινὰ καὶ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τί ἐρρέθη τότε μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν, οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μιαούλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου τοῦ Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων· καὶ ἀπελθὼν οἴκοι, πρῶτον μὲν ἔχυσε πάντα τὸν ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτοῦ ἀποτεταμιευμένον οἶνον καὶ ἐνταὐτῷ ἔθραυσε τὰς πολλὰς αὐτοῦ καπνοσύριγγας, οὐδέποτε ἔκτοτε δι' ὅλου τοῦ ἀγῶνος πλησιάσας εἰς τὰ χείλη αὐτοῦ οἶνον ἢ καπνόν. Ταύτην δὲ ποιήσας τὴν θυσίαν τῶν προτέρων ἕξεων, ἀπεδύθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ πεποιθήσεως, ἥτις, ἐὰν, ὡς μὴ ὤφελε, δὲν ἐστηρίχθη οὐδὲ κατὰ τὸν μετέπειτα βίον ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρος. Ὁ Μιαούλης ἦτο ὁ ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθορίων τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ἰδιόκτητον μέγα καὶ ὡραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδείρων. Γέρων συμπλωτὴρ παρετήρησεν αὐτῷ, ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕφαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τί πειράζει, ἀπήντησεν ὁ Μιαούλης, καὶ, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα, εἴτε πεποιθὼς ὅτι θέλει κάμψει τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησε πλέων εἰς τὸ ὑποδειχθὲν ὕπουλον μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἴφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἧς ἄνευ ἤθελεν ἀποβῆ ὁ πλουσιώτατος τῶν πλοιάρχων τῆς Ὕδρας. Ἀλλ' ὁ ἄκαμπτος αὐτὸς χαρακτὴρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα καταπλήξῃ καὶ δαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικὰ πλήθη, ὧν ἔμελλε νὰ ἄρξῃ. Ἀρχὴν

εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίσῃ ποτὲ ὁσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν ἦναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταιγιδώδους βορρᾶ, ἐνῷ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφευγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας. Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρείᾳ. «Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἓν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἀδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι ἢ ὄχι. Ἐπὶ τέλους ἦτο εἷς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπραττομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι.» Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις, ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. «Ἐπιτυγχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας, ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ποτὲ δὲν ἐσεμνύνετο, ἄφινε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυγχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. Ὅλοι οἱ συνάδελφοί του τὸν ἐσέβοντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πρὸς ὅλους ἦτο προσηνὴς ἐν τῇ σφαίρᾳ πάντοτε τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι μήτε τὸν ἐχθαίροντο μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ.»

Ἀλλὰ τὰ ἐξαίρετα προτερήματα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν ὁμίλων, καὶ τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἄρξῃ αὐτῶν ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη δὲν ἤθελον ἀρκέσει, ἵνα ἐξηγήσωσι τά τε κατορθώματα δι' ὧν ἐκλείσθησαν αἱ τρεῖς νῆσοι καὶ τὰς ποικίλας δυσχερείας πρὸς ἃς ἐδέησεν ἐπὶ τούτῳ νὰ παλαίσωσιν. Ἐν γένει τοῦ πεζοῦ στρατοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου, ἡ συγκρότησις καὶ ἡ παρασκευὴ εἶναι εὐχερεστέρα τῆς συστάσεως ἀναλόγου ναυτικῆς δυνάμεως· ἰδίως δὲ τὰ ἄτακτα στίφη ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἠπειρωτικοὶ ἡμῶν στρατοὶ ἀπηρτίζοντο καὶ συνετηροῦντο ὁπωσοῦν προχειρότερον ἢ αἱ ναυτικαὶ μοῖραι, αἵτινες ὅσον μικραὶ καὶ ἂν ἦσαν παραβαλλόμεναι πρὸς τοὺς στόλους τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀπήτουν ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος προμηθείας καὶ δαπάνας πραγματικάς, παρεμφερεῖς ἀναλόγως πρὸς τὰς τῶν τακτικῶν καὶ μεγάλων στόλων. Δὲν θέλομεν ὑπομνήσει ὅτι πρὸ

πάντων αἱ νῆσοι ἡμῶν ἔδει νὰ ἐκθέσωσιν εἰς τοὺς ἐσχάτους τῶν κινδύνων τὸ πολυτιμότατον τῆς περιουσίας αὐτῶν κεφάλαιον, τὰ πλοῖα αὐτῶν. Ἀλλ' ἵνα τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκστρατεύσωσιν ἀπητοῦντο νέαι παντὸς εἴδους προμήθειαι καὶ χρηματικαὶ καταβολαί. Τὰ πλοῖα ἔδει νὰ καταρτισθῶσιν ὅσον ἐνδέχεται τελειότερον πρὸς ἔκπλουν καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους τῆς θαλασσοπορίας· ἔδει νὰ ἔχῃ ἕκαστον τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ὅσον ἔνεστι κάλλιον διηυθετημένα· πᾶσαν τὴν δι' ὅλην τὴν ἐκστρατείαν ἀναγκαίαν προμήθειαν πυρίτιδος καὶ βλημάτων, καὶ πλὴν τούτου, ἱκανὸν ἀριθμὸν μικρῶν ὅπλων μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν, τελευταῖον δὲ καὶ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον ἕκαστον πλοῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὰς δι' ἅπασαν τὴν ἐκστρατείαν ἀπαραιτήτους εἰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τροφὰς καὶ τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τὸν ὑποβληθέντα εἰς τὴν ἐν Ἄστρει ἐθνικὴν συνέλευσιν, τὰ ἔξοδα πλοίου φέροντος 16 πυροβόλα, ἄνδρας δὲ 108, συνεποσοῦντο κατὰ μῆνα ἐν ὅλοις εἰς γρόσια 20,000 περίπου ἤτοι δρ. 12,000. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ 14 ἰουλίου 1824 ἔγγραφον τοῦ Μινιστερίου τῶν Ναυτικῶν πρὸς τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα, ἀπητοῦντο κατὰ μῆνα, καὶ μάλιστα τὸν πρῶτον μῆνα τὸν περιλαμβάνοντα τὴν παρασκευήν, 1000 τάλληρα ἤτοι δρ. 6000. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐλαττωθέντα τὰ ἔξοδα ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι αἱ τρεῖς νῆσοι ἐκ τῶν 150 περίπου αὐτῶν πλοίων, ὡπλιζον ἐκ περιτροπῆς 60 περίπου ἐπὶ 6 μῆνας κατ' ἔτος, ὅτι τά τε πλοῖα ταῦτα ὅτε δὲν ἐξεστράτευον καὶ τὰ λοιπὰ 90 ἔδει πάντοτε νὰ συντηρῶνται διά τινος δαπάνης, ὅτι τελευταῖον οὐκ ὀλίγα πλοῖα ἐντελῶς ὡς πυρπολικὰ ἠναλώθησαν, τὸ σύνολον τῆς ἐτησίας δαπάνης τῶν νήσων ἀνέβαινεν εἰς ποσὸν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα μὲν ὁπωσοῦν ἀκριβῶς νὰ ὁρίσωμεν, ἀλλ' ἦτο βεβαίως μέγα. Εἰς τὴν δαπάνην ταύτην δὲν ἐπήρκεσαν μόναι αἱ τρεῖς νῆσοι· αἱ νῆσοι αὗται εἰςέπραττον πρὸς τὰς χρείας τοῦ στόλου τὰς προσόδους τοῦ Αἰγαίου, ἐλάμβανον ἐκ διαλειμμάτων χορηγίας τινὰς ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον λόγου ἀξίας· εἶχον τελευταῖον καὶ ἄλλους τινὰς πόρους οἷον τὰς λείας. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑποναυάρχου Κ. Νικοδήμου, μέχρι τοῦ 1824, ἐκ τῶν προσόδων τῶν νήσων, τὰ μὲν Ψαρὰ

εἶχον λάβει 120,000 γρόσια, αἱ δὲ Σπέτσαι 160,000, ἡ δὲ Ὕδρα, 240,000· ἐν ὅλοις 312,000 δραχμῶν. Κατὰ τὴν ἀπὸ 11 ἰανουαρίου 1824 διακήρυξιν τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν «ἐκ τῶν τοῦ λήγοντος ἔτους προσόδων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, τελωνείων, ἐράνου καὶ δασμοῦ, ὅσα κατὰ ξηρὰν ἐσυνάχθησαν, μόνον γρόσια 121,148 καὶ παράδες 30 ἐστάλθησαν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν εἰς τὰς τρεῖς ναυτικὰς νήσους, ὅ ἐστιν 60,000 περίπου δραχμαὶ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1823. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ 1822, ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πρὸ μικροῦ τότε πεσόντος Ἀκροκορίνθου παρεχωρήθησαν εἰς τὰς νήσους τινὰ (πολύτιμοι λίθοι, ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη) ὧν ἡ ἀξία κατὰ μὲν Φιλήμονα ἦτο 800,000 γροσίων (480,000 δρ.) κατὰ δὲ Ὀρλάνδον, 213,000 περίπου (120 χιλιάδες δρ.), πλὴν 35,000 (21,000 δρ.) εἰς μετρητὰ δοθέντων. Τῷ 1824 ἐπληρώθησαν εἰς τὰς νήσους, ἐκ τῶν τοῦ πρώτου δανείου χρημάτων 94,000 δίστηλα (564,000 δρ.). Αἱ δ' ἐκ τῶν λειῶν εἰσπράξεις τῶν νήσων δὲν ἦσαν βεβαίως πολλαί, διότι πολλαὶ μὲν κατεβάλλοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, πλεῖσται δὲ ἰδιοποιοῦντο ὑπὸ τῶν καταδρομέων αὐτῶν. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν τριῶν νήσων καταβληθεῖσαι δαπάναι συνεποσώθησαν εἰς 20,000,000 δραχμῶν. Τὰ ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου ὡς ἄνω πληρωθέντα εἰς τὰς νήσους ποσὰ, ἐὰν δὲν εἶναι τὰ μόνα, εἶναι ὅμως πιθανώτατα τὰ σπουδαιότερα· ἐὰν δὲ ἀθροίσωμεν αὐτὰ, δεχόμενοι ὡς πρὸς τὰ λάφυρα τῆς Κορίνθου τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Φιλήμονος, μόλις θέλομεν φθάσει εἰς 1,400,000 δραχμὰς, ὅ ἐστιν εἰς τὸ ποσὸν ὅπερ ἀπῃτεῖτο εἰς συντήρησιν 40 μόνον πλοίων ἐπὶ ἓξ μῆνας. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τῶν ἀριθμῶν τούτων δὲν ἀξιοῦμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἥτις δυστυχῶς εἶναι σφόδρα δυσεύρετος· ἀλλὰ μόνον νὰ δώσωμεν γενικήν τινα ἔννοιαν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν δαπανῶν τῶν νήσων καὶ τῆς ὀλίγης συνδρομῆς ἣν ἐλάμβανον ἀπὸ τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Τὰ διὰ τοιούτων κόπων καὶ θυσιῶν παρασκευαζόμενα σκάφη ἦσαν ἐν τούτοις τὰ πλεῖστα ἁπλοῖ πάρωνες (βρίκια, ἐκτὸς ὀλίγων τριστήλων καί τινων ἡμιολιῶν), ὡπλισμένοι διὰ 10—20 τὸ πολὺ πυροβόλων· καὶ τοιαῦτα ὄντα ἔδει ν' ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ πλοίων μεγίστων, φρεγάδων, δικρότων, τρικρότων. Πρόδη-

λον ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πυροβόλων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσβάλωσιν ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα ἐκεῖνα. Αἱ σφαῖραι αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ διαπεράσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὰ παχέα τῶν ἀντιπάλων τείχη. Ἡ δι' ἐμβολῆς (abordage) ἐπίθεσις κατὰ τῶν «κινητῶν τούτων βουνῶν,» ὅπως ὠνομάζετο ἓν τῶν ὠσμανικῶν πλοίων, ἐφαίνετο οὐδὲν ἧττον ἀκατόρθωτος. Εὐχερὴς δὲν εἶναι ἡ ἀναπήδησις ἀπὸ τοῦ ταπεινοῦ τῶν παρώνων καταστρώματος εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ δικρότου· καὶ ἂν ἐπὶ τέλους ἐπετύγχανεν, ἔπρεπε πρῶτον νὰ ἐνεργηθῇ συγχρόνως διὰ πολλῶν παρώνων, ἵνα ὑπάρξῃ ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐμβαλλόντων πληρωμάτων, ὧν ἕκαστον δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τοὺς 100 ἄνδρας, καὶ τοῦ πληρώματος πρὸς ὃ ἔμελλον ν' ἀγωνισθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην καὶ τὸ ὁποῖον ὑπερέβαινε πολλάκις τοὺς 700 καὶ 800 ἄνδρας· ἀλλὰ δεύτερον, καὶ τούτων πάντων ὑποτεθέντων, δὲν ἦτο βεβαίως συνετὸν νὰ προτιμήσωσιν οἱ ἡμέτεροι ναυβάται τὸν μόνον τῆς θαλασσίας ἀντιπαρατάξεως ἀγῶνα, καθ' ὃν ἡ κτηνώδης δύναμις εἰμπορεῖ νὰ κατισχύσῃ τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς δεξιότητος. Ὅθεν ἐπὶ ἄλλην ἐτράπησαν ὁδόν. Ἀπαντήσαντες τὸν στόλον τῶν πολεμίων, πρὸ πάντων ἐφρόντιζον νὰ ὑπερπλεύσωσι καὶ, τοῦτο κατορθώσαντες, ἔῤῥιπτον κατ' αὐτῶν τὰ πυρπολικά. Τότε δὲ, εἴτε διότι ταῦτα ἐπετύγχανον νὰ κολλήσωσιν εἰς μίαν ἢ πλείονας ναῦς, εἴτε ὡς ἐκ τοῦ τρόμου ἁπλῶς τὸν ὁποῖον ἐνέπνεον, ἐπήρχετο ἡ τροπὴ τῶν ἐναντίων. Τίς ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἡμετέρους τὸ εὐφυέστατον τοῦτο καὶ τοσοῦτον τελεσφόρον ἀναδειχθὲν μηχάνημα; Μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ ναύαρχοι τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας δι' αὐτοῦ κυρίως ἀντηγωνίσθησαν καὶ ἐκλείσθησαν, ἀλλ' οἱ ναυβάται τοῦ 1821 δὲν ἐγίνωσκον οὐδὲ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ γινώσκωσι τὴν ἱστορίαν τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὅ,τι ἐκ παραδόσεως ἤξευρον εἶναι ὅτι εἰς Τσεσμὲν, ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε καταστραφῆ διὰ πυρπολικῶν. Εἰς Τσεσμὲν ὅμως ὁ τουρκικὸς στόλος ἦτο ἠγκυροβολημένος. Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως ηὐτύχησαν ὡσαύτως οἱ ἡμέτεροι πυρποληταὶ νὰ ἐπιτεθῶσιν εὐδοκίμως κατά τινων τουρκικῶν σκαφῶν ἐπ' ἀγκυρῶν ἐν λιμέσι σαλευόντων. Ἀλλὰ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ πολέμου ἔτους, κα-

θ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι, διδασκόμενοι ὑπὸ πολλῶν παθημάτων, ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε νὰ διαμένωσιν εἰς λιμένας, ὅπου ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐδέησεν ὁ στόλος ἡμῶν ν' ἀντιπαραταχθῇ πολλάκις κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ ἐν πελάγει. Ἐν ταύταις δὲ μάλιστα ταῖς ναυμαχίαις ἀνεδείχθη ἡ εὐφυΐα τοῦ Ἕλληνος ναυτικοῦ ἡ ἐπινοήσασα τὸ τέχνασμα τῆς προσηνεμώσεως, ἧς ἄνευ ἀδύνατος ἦτο ἡ ἐν πελάγει χρῆσις τῶν πυρπολικῶν, καὶ πλὴν τούτου ἡ θαυμαστὴ δεξιότης περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν ἁρμένων δι' ἧς πρὸ πάντων ἐπετύγχανον τὴν προσηνέμωσιν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος **E. Jurien de la Gravière** περιγράφων καὶ ἀποθαυμάζων τὴν περὶ τοῦτο ἐξαίρετον τέχνην τῶν ναυάρχων Καρόλου Β' καὶ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιφέρει «εἰς ὁμοίας περιστάσεις καὶ μετὰ μέσων ἀναλόγων οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀνέδειξαν τὰ αὐτὰ προτερήματα. Χειρίζοντες (μανουβράροντες) ἠνάγκασαν πολλάκις τοὺς στόλους τῶν πολεμίων νὰ τραπῶσιν, ἢ ἀνεχαίτισαν αὐτούς, ἢ παρεκώλυσαν τὴν πορείαν αὐτῶν, ἢ διέκοψαν τὰς ἐπιχειρήσεις.» Καὶ συμπεραίνων τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν ἣν πρὸ δύο ἐτῶν ἤρχισε δημοσιεύων ἐν τῇ **Revue des deux mondes** περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, λέγει. Οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τοῦ νῦν κυοφορουμένου νέου πολεμικοῦ ναυτικοῦ συστήματος, καθ' ὃ οἱ θωρηκτοὶ στόλοι κύριον σκοπὸν θέλουσιν ἔχει νὰ συνοδεύωσι, νὰ προστατεύωσι, νὰ τοποθετῶσιν ἐπιτηδείως καὶ νὰ ἐξακοντίζωσιν ἐν καιρῷ εὐθέτῳ τὰ νέα πυρπολικά, τὰ καλούμενα ῥιξίπλωτα (**bâteaux-torpilles**). Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἔπραττον διὰ τῶν στολίσκων αὐτῶν ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ὅτε ἐναυμάχουν πρὸς τοὺς στόλους τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη. Μεγαλήτερον ἐγκώμιον δὲν ἠδύνατο νὰ γραφῇ περὶ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἡμετέρου ναυτικοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν ἓν ἔτι τῶν ἡμετέρων προτέρημα. Ἐφ' ὅσον οἱ Εὐρωπαῖοι μετεχειρίζοντο πυρπολικά, ταῦτα ἐκομίζοντο εἰς τὸ προσήνεμον μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐκεῖθεν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφίνοντο εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀνέμου, ἀναχωροῦντων τῶν πληρωμάτων ἐκτὸς βολῆς, ἐνῷ τὰ ἡμέτερα ἐχειρίζοντο καὶ οἰακίζοντο ὑπὸ τῶν πληρωμάτων μέχρι τῆς ἐντελοῦς προσκολλήσεως.

Τὸ προεκτεθὲν στρατηγικὸν σύστημα ἤρχισε νὰ ἐφαρμόζεται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν ἀνεπτύχθη ἐν πελάγει καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς περιπετείας. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος συνετέλεσε μὲν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Σάμου, δὲν ἐφρόντισεν ὅμως νὰ παρακωλύσῃ τὸν ναύαρχον Καρᾶ Ἀλῆν ἀπὸ τοῦ νὰ τροφοδοτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, οὐδὲ προέλαβε τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τοῦ Γαλαξειδίου καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ στολίσκου τῆς ναυτικῆς αὐτῆς πόλεως, ἐνῷ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθὼν ἐταπείνωσεν ὁπωσοῦν πάλιν τὸν ὀσμανίδην ναύαρχον ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ καταφύγῃ εἰς Ζάκυνθον. Ἐκεῖθεν δὲ ἐπέστρεψεν ὁ τουρκικὸς στόλος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον κατὰ ὀκτώβριον. Ἐν γένει κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος οἱ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο ψηλαφῶντες μᾶλλον ἢ μεγάλα τολμῶντες. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Τοῦρκοι προετίμων ἔτι νὰ ἀγκυροβολῶσι μᾶλλον ἢ νὰ πελαγοδρομῶσι, καὶ ἐντεῦθεν τῇ 27 μαΐου 1821 συνέβη ἡ πρώτη μεγάλη αὐτῶν συμφορά. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὁ Ψαριανὸς Παπανικολῆς ἐπυρπόλησεν εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μιτυλήνης ἓν δίκροτον 74 πυροβόλων, τὸ ὁποῖον εἶχε καταφύγει ἐκεῖ ὡς εἰς ἄσυλον ἀσφαλές. Τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοὺς μὲν ἡμετέρους ἐνεθάρρυνε, τοὺς δὲ Ὀσμανίδας κατέπληξεν. Ἀλλὰ τῷ 1822 ἔμελλον νὰ πάθωσιν ἐν λιμέσι τε καὶ ἐν πελάγει πολὺ δεινότερα.

Τῇ 24 ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐξῆλθε πάλιν τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ, ἐσίτισε μὲν τὴν Μεθώνην, ἔπλευσε δὲ πρὸς τὰς Πάτρας ἵνα ἐνδυναμώσῃ τὰ περὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον φρούρια. Τῇ 16 φεβρουαρίου ἔρθασε καὶ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς Μεσολόγγιον, τῇ δὲ 19 ὁ ναυαρχῶν ἤδη Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ τοὺς πολεμίους. Τῳόντι τῇ 20 συνεκροτήθη ἡ πρώτη ἀληθὴς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ναυμαχία περὶ Πάτρας. Ἐνταῦθα «ὁ Μιαούλης, προαναχθεὶς τῶν ἄλλων πλοίων, ἱστορεῖ ὁ συνήθως οὐχὶ εὐμενὴς πρὸς αὐτὸν Ὀρλάνδος, εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ διαβὰς κατὰ τὴν οὐρὰν αὐτοῦ μεταξὺ δύο φρεγατῶν, ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν ἑκατέρωθεν καὶ ἀντεπυροβολεῖτο ἀπὸ αὐτάς· ἔφθασαν τότε καὶ ἄλλα τινὰ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, τῆς μάλ-

λον ὑπηνέμου φεργάτας ἐθραύσθη ἡ κεραία τῆς γάπιας, αὐτὸς δὲ ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτὸν λοιπὰ πλοῖα ἐξῆλθον τοῦ πολέμου ἄνευ σημαντικῆς βλάβης.» Ἡ ναυμαχία αὕτη δὲν ἔσχε σπουδαῖα πολεμικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' εἶναι ἀξιομνημόνευτος διότι πρώτην ταύτην φορὰν οἱ ἡμέτεροι ὑπὸ τοῦ παντόλμου αὐτῶν ἡγέτου παραδειγματιζόμενοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ παραταχθῶσιν ἐκ τοῦ συστάδην κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Δυστυχῶς οὐδεὶς ξένος ἐγένετο αὐτόπτης τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου· ἀλλὰ βραδύτερον οἱ τοιοῦτοι ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνες, ἀγῶνες ἀείμνηστοι, ὅσον καὶ ἂν ἦσαν καθ' ἑαυτοὺς ἀτελεσφόρητοι, ἐβεβαιώθησαν ὑπὸ μαρτύρων ὧν οὐδεὶς θέλει ἀμφισβητήσει τὸ ἀξιόπιστον. Ἐπὶ παραδείγματος, ὁ Γάλλος πλοίαρχος **Brait**, κυβερνήτης τῆς *Δελφινίδος*, παρευρεθεὶς εἰς τὰς ναυμαχίας ἃς ἤθλησε πρὸς τὸν Χοσρέφην ὁ Μιαούλης κατὰ τὰ τέλη αὐγούστου **1826** περὶ Μιτυλήνην, ἔγραφεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει. «Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξαν θαυμαστοὶ διερχόμενοι καὶ ἐπανερχόμενοι ἐντὸς ἡμισείας βολῆς ἀπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑφιστάμενοι ἀπτόητοι τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο πῦρ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐξοντώσῃ, οὐδὲν δὲ ἄλλο κατώρθου εἰμὴ νὰ ἐξακοντίζῃ ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς περικειμένης θαλάσσης.» Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς ἔργα οὐδὲν ἧττον γενναῖα καὶ μᾶλλον τελεσφόρα.

Οἱ Σάμιοι, οἵτινες καὶ πρότερον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ κινήσωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὴν εὐδαίμονα μὲν, ἥκιστα δὲ πρὸς πόλεμον παρεσκευασμένην Χίον, εἶχον τελευταῖον ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ ἀποβάντες εἰς αὐτὴν περὶ τοὺς **2500** τῇ **10** μαρτίου **1822**. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατέπλευσεν εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Χίου ὁ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ἀρχιναύαρχον προχειρισθεὶς Καρᾶ Ἀλῆς. Ἐὰν προέφθανεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος, πιθανώτατα ἐσώζετο ἡ νῆσος. Ἡ ἔγκαιρος ὅμως παρασκευὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο εὔκολος διὰ ποικίλους λόγους, οὓς προεξηγήσαμεν. Ὅθεν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς προλαβὼν ἀπεβίβασεν **7000** ἄνδρας καὶ ἀναγκάσας τοὺς Σαμίους νὰ σωθῶσιν ἐπί τινων ψαριανῶν πλοίων, ἐτράπη ἐπὶ δῄωσιν καὶ σφαγὴν φοβεράν. Πρὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης ἡ Χίος ἠρίθμει **100,000** κατοίκων· μετὰ δὲ τὸν ὄλεθρον ἐκεῖνον δὲν ἔμειναν ἐν αὐτῇ εἰμὴ **30,000** ψυχῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐκλιπόντων **70,000**, **40,000** ἢ ἐσφά-

γησαν ἀνηλεῶς ἢ ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα εἰς ὅλας τὰς ἀγορὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπεφάνη ὁ ἑλληνικὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ 56 σκαφῶν. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς, σώζων ἔτι τὸ θάρρος τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἐπιτυχιῶν αὐτοῦ, ἐξέπλευσε καὶ ἀντιπαρετάχθη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας οἱ ἀντίπαλοι διετέλεσαν ἐπιτηρούμενοι καὶ καταπυροβολούμενοι ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἱκανὰ πυρπολικὰ ἐρρίφθησαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ διὰ τὴν σφοδρότητα τοῦ ἀνέμου οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐπέτυχε νὰ καταφλέξῃ πλοῖον ὀσμανικόν. Τότε οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν, καὶ οἱ μὲν Ὀσμανῖδαι ἐπανῆλθον εἰς Χίον, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβόλησαν εἰς Ψαρά. Ἀλλὰ τὴν παῦλαν ταύτην ἔμελλε νὰ διακόψῃ κεραυνός. Ἐν Χίῳ τῇ 6 ἰουνίου οἱ κυριώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἦσαν συνηγμένοι ἐν τῇ ναυαρχίδι, διότι λήξαντος τοῦ ῥαμαζανίου ἡτοιμάζοντο νὰ ἑορτάσωσι τὸ βαϊράμιον. Ἡ νὺξ ἦτο σκοτεινή, ὁ δὲ στόλος σύμπας εἶχε φωταγωγηθῆ διὰ φανῶν. Εἰς Ψαρά, ὅπου παρεμόνευον οἱ ἡμέτεροι, ταῦτα πάντα ἦσαν γνωστά· πᾶσαι δὲ αἱ περιστάσεις ἦσαν τοσοῦτον ἐπιτήδειαι πρὸς ἐπιχείρησιν τολμηροῦ ἔργου, ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς Χίον δύο πυρπολικά, ἓν ψαριανὸν καὶ ἓν ὑδραϊκόν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου, προσεκολλήθη μὲν εἰς τὴν ὑποναυαρχίδα, ἀλλά, παρασυρόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτῆς καὶ ἐπλανήθη φλεγόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὀσμανικῶν δικρότων εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν προσπελάσαν. Τοῦ δὲ ψαριανοῦ ἡγεῖτο ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, «εἷς τῶν γενναιοτέρων ἀνδρῶν ἐξ ὅσων μνημονεύει ἡ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἱστορία,» λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière.** Ὁ Κανάρης κατώρθωσε νὰ εἰσάξῃ τὸν πρόβολον ἱστόν του εἰς κανονοθυρίδα ἀνεωγμένην τῆς ναυαρχίδος· οὕτω τὸ πυρπολικόν του προσεδέθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ ὀσμανικὸν κατάφρακτον κατὰ τὴν ἐπωτίδα, εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε ὁ ἄνεμος ἔμελλε νὰ φέρῃ τὰς φλόγας πρὸς τὸν μέγαν ἱστὸν τοῦ πολεμίου σκάφους. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ὁ Κανάρης ἀνῆψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν θρυαλλίδα καὶ ἐπήδησεν εἰς τὴν λέμβον ἐν ᾗ τὸν περιέμενον οἱ σύντροφοι αὐτοῦ· ἐν ἀκαρεῖ ἡ ναυαρχὶς μετεβλήθη εἰς κάμινον. Ὁ Καρᾶ Ἀλῆς σπεύδων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ φλεγόμενον πλοῖόν του, κατέβη ἔντρο-

μος εἰς τὴν παραβεβλημένην τῇ κλίμακι ἄκατον· ἀλλὰ τεμάχιόν τι ἐκ τῆς ἐξαρτίας πεσὸν κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὸν ἐτραυμάτισε θανασίμως. Οἱ δὲ 2000 ἄνδρες οἱ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην συνηγμένοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος, ἅπαντες σχεδὸν ἀπωλέσθησαν. Τὰ ἐκπυρούμενα τηλεβόλα βάλλοντα ἀφ' ἑαυτῶν ἐκ διαλειμμάτων, ἀπεμάκρυνον τὰ εἰς βοήθειαν ἐρχόμενα ἐφόλκια· αἱ δὲ λέμβοι τῆς ναυαρχίδος ὑπερμέτρως πληρούμεναι κατεποντίζοντο ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Ἡ ἐπικρατήσασα ἐν τῷ λιμένι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην σύγχυσις ἐγένετο φοβερὰ καὶ ἡ καταπληξις ἀπερίγραπτος· ὅθεν αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν διῆλθον ἀνενοχλήτως διὰ μέσου ἅπαντος τοῦ στόλου καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ πορθμοῦ, ὅπου περιέμενον αὐτὰς οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες, οἵτινες δεξάμενοι τοὺς 32 ἐθελοντὰς, σώους ἐπανελθόντας ἅπαντας, ἐπανέπλευσαν ἐν θριάμβῳ πρὸς τὰ Ψαρά. Ὁ δὲ ἀντιναύαρχος ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ στόλου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ, δὲν ἐτόλμησε πλέον οὔτε τὰ Ψαρὰ νὰ προσβάλῃ οὔτε τὴν Σάμον, ἀλλ' ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Τοιουτοτρόπως ἐτιμωρήθη ἡ τῆς Χίου καταστροφή.

Καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας νέον ἤρατο τὸ ναυτικὸν ἡμῶν θρίαμβον. Τὸ Ναύπλιον στενῶς πολιορκούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐλιμοκτόνει, καὶ ἐπειδὴ, ὡς εἴδομεν, οἱ διὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐκπεμφθέντες ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατοὶ, οἱ μὲν κατεστράφησαν, οἱ δὲ ὑπεχώρησαν, ἀπαραίτητον κατέστη νὰ ἐπισιτισθῇ τὸ φρούριον ἐκεῖνο ἐκ θαλάσσης. Τῇ 8 σεπτεμβρίου 1822 ἐθεάθη ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς Ὕδρας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν νέον αὐτοῦ ἀρχιναύαρχον Μεχμὲτ πασᾶν. 84 σκάφη ἐξ ὧν οὐκ ὀλίγα δίκροτα καὶ φρεγάδες ἔπλεον πρὸς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰς αὐτὰ εἰμὴ 60 πάρωνας 10—20 πυροβόλων. Τῆς παρατάξεως ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἱππότης Βιελλᾶ, κυβερνήτης τῆς γαλλικῆς φρεγάδος τὸ *Κρῖνον* (**Fleur de L s**), καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκθέσεως ἣν περὶ αὐτῆς ἔγραψε πρὸς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν, θέλομεν παραστήσει τὰς διαφόρους τῆς συμπλοκῆς ταύτης περιπετείας, διότι ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, ὅσον γενικὴ καὶ ἂν ἦναι, παρέχει ἔννοιαν καθαρωτέραν τῆς

ὅλης σκηνῆς, ἀπὸ τὰς ποικίλας λεπτομερείας ἀνθρώπων οἵτινες ἢ ἀνίδεοι ὄντες τῶν ναυτικῶν πραγμάτων, ἢ συμφέρον ἔχοντες νὰ ἐξυμνήσωσι τὸν δεῖνα καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὸν ἄλλον, σκοτίζουσι μᾶλλον ἢ φωτίζουσι τὸν ἀναγνώστην. Τῇ 8 λοιπὸν σεπτεμβρίου διεκρίνοντο σαφῶς ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ *Κρίτου* «οἱ δύο στόλοι κατ' οὐλαμοὺς συμπλακέντες, καὶ ἓν πυρπολικὸν καταναλισκόμενον· ἐν γένει τὸ θέαμα ἦτο συγκινητικώτατον.» Τὸ πυρπολικὸν ἦτο πάρων καὶ ὑπελήφθη ὡς ἁπλοῦν πολεμικὸν ὑπὸ Ἀλγερινῆς φρεγάδος ἥτις τούτου ἕνεκα ἐνέβαλεν εἰς αὐτό. Οἱ ἡμέτεροι πρὶν πηδήσωσιν εἰς τὴν ἐφελκομένην λέμβον, ἀνέφλεξαν τὴν θρυαλλίδα καὶ τὸ πῦρ μεταδοθὲν εἰς τὰ ἱστία τῆς φρεγάδος ἐσβέσθη μὲν ἀλλ' ἐπήγαγεν ἐν τούτοις τὸν θάνατον 50 ἀνδρῶν. Τῇ 9 καὶ τῇ 10 οἱ Ὀσμανίδαι ὑποχωρήσαντες εἰς τὸ πέλαγος ἔμειναν ἀργοί· ἀλλὰ τῇ 11 ἐπέπλευσαν αὖθις πρὸς τὸν κόλπον, καὶ περὶ δυσμὰς ἡλίου ἡ πρωτοπορεία τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἶχεν ἤδη εἰσπλεύσει ἐντὸς αὐτοῦ· κατόπιν δ' αὐτῆς τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ἠθροίζοντο, κατ' οὐλαμούς. Ἐξ δίκροτα, ὑπὲρ τὰς 14 φρεγάδας ἢ δρόμωνας, 40 ἢ 50 ἄλλα πολεμικὰ σκάφη ὑπὸ τοῦ πελαγίου ἀνέμου φερόμενα, ἔμελλον ἆρά γε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ λιμοκτονοῦν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἔτεινεν ἱκετικῶς πρὸς αὐτὰς τὰς χεῖρας; Ἔμελλον ἆρά γε νὰ ἐπιτρέψωσι νὰ φράξῃ τὴν πρόοδον αὐτῶν στολίσκος, τοῦ ὁποίου τὸ μεγαλήτερον πλοῖον ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένον δὲν ἔφερεν εἰμὴ 20 πυροβόλα; Ἡ νὺξ ἕνεκα τῆς γαλήνης διῆλθεν ἥσυχος. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐκ πρωΐας ἐπειδὴ τὸ *Κρῆτον* εὑρέθη εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπόστασιν, ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἔπεμψε τὸν ὑποπλοίαρχον Γραὲβ περὶ τὴν 8 ὥραν ἐν συνοδίᾳ ἑνὸς τῶν διερμηνέων τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἵνα χαιρετίσῃ κατὰ τὰ εἰθισμένα τὸν καπετὰν πασᾶν. Ὁ δὲ ἀποπέμψας πάντας τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ μείνας μόνος μετὰ τοῦ γάλλου ἀξιωματικοῦ· «ἔχω εἰς τὸν στόλον μου, εἶπε διὰ φωνῆς θωπευτικωτάτης, αὐστριακὸν πάρωνα φέροντα τὸν ἀναγκαῖον εἰς τροφοδότησιν τοῦ Ναυπλίου σῖτον· δὲν εἶναι ἆρά γε δυνατὸν νὰ τὸν συναδεύσετε κατὰ βάθος τοῦ κόλπου;» Ὁ γάλλος ἔδειξε τὴν ἀποριάν του ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει καὶ «δὲν πιστεύω, εἶπε, τὸν ἀρχηγόν μου διατεθειμένον νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν πλοίου οὐδετέ-

ρου.» Ὁ καπετὰν πασᾶς ἐπέμενεν. Ἐὰν τὸ πλοῖον ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῆς γαλλικῆς σημαίας, οὐδεὶς βεβαίως ἤθελε τολμήσει νὰ τὸ προσβάλῃ. Ὁ Γάλλος μηδὲν προσθεὶς, ἀλλὰ χαιρετίσας ἁπλῶς, ἀπῆλθε.

Τὴν στιγμὴν ταύτην λαμπρότατον τῇ ἀληθείᾳ παρίστατο θέαμα ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ. Τὰ 84 ὀσμανικὰ σκάφη ἐπλήρουν τὴν εἴσοδον αὐτοῦ· πρὸ αὐτῶν ἵστατο ἐντὸς 10 ἢ 12 μόλις μιλίων ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ναυπλίου, ἧς οἱ ὑπέρμαχοι ἐνόμιζον, ὅτι ἔχουσιν ἤδη ἐν χερσὶ τὴν προσδοκωμένην βοήθειαν. Ἀριστερᾷ οἱ ἑλληνικοὶ πάρωνες ἀνακωχεύοντες ὑπὸ μόνους τοὺς δόλωνας, ἀνέμενον σῆμα ἵνα ἀναπετάσωσιν ἅπαντα τὰ ἱστία. Γαλήνη ἐπεκράτει τότε ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς εἶχε πνεύσει ἀπόγειος ἄνεμος, περὶ δὲ τὴν 10 ὥραν ἤρχισαν νὰ πνέωσιν αἱ πρῶται τοῦ πελαγίου ῥιπαί. Ἦτο λοιπὸν φυσικώτατον νὰ προσδοκῶσι πάντες ὅτι ὁ πελώριος στόλος οὐριοδρομῶν, ἔμελλε νὰ εἰσέλθῃ ἐν θριάμβῳ εἰς Ναύπλιον καὶ διαχύσῃ αὐτόθι τὴν δαψίλειαν. Ἀλλ' αἴφνης οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ *Κρίτου* εἶδον ἐκθαμβοι τοὺς Ὀσμανίδας πλαγιάζοντας πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ τρεπομένους ὁδὸν ἀντίθετον τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἀγούσης. Ἐνταὐτῷ, πάρων ὑπὸ σημαίαν αὐστριακὴν ἀπεσπάσθη ἀπὸ τοῦ στόλου καὶ διελθὼν ἔμπροσθεν τοῦ καπετὰν πασᾶ οὐριοδρόμησε πρὸς τὸ βάθος τοῦ κόλπου. Ἀλλ' ὁ πάρων οὗτος δὲν ἐπροχώρησε πολὺ· δύο ἑλληνικὰ σκάφη κρυπτόμενα ὑπὸ τὸ νησίδιον Τολὼν ἀνεφάνησαν αἰφνιδίως· ὁ πάρων κατηυθύνθη πρῶτον πρὸς τὴν γαλλικὴν φρεγάδα, ἤδη καθορμισθεῖσαν εἰς ἅγιον Ἰωάννην, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπανέλαβε τὸν πλοῦν του, ἔπειτα πάλιν ἐδίστασεν, ἐπὶ τέλους δὲ ἐνέδωκεν ἀνακωχεύσας καὶ παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τῇ 13 σεπτεμβρίου πολλὰ πρωὶ τὸ *Κρῖτον* εἶδεν 75 ὀσμανικὰ σκάφη διαδρομεύοντα περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου ἐν ἀταξίᾳ ἥτις δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐννοήσῃ τις τίνες ἦσαν οἱ σκοποὶ τοῦ καπετὰν πασᾶ. Οἱ Ἕλληνες ἀπαύστως ἐγρηγοροῦντες διέπλεον μεταξὺ Σπετσῶν καὶ Πελοποννησιακῆς παραλίας. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 14 τὰ πράγματα διευκρινήθησαν· ὁ καπετὰν πασᾶς ἀπέπλευσεν εἰς Σούδαν τὸν εὐρὺν καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Κρήτης, ἐγκαταλείπων τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ, ἥτις, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, ἀπε-

φασίσθη μετ' οὐ πολὺ, παραδοθέντος τοῦ μεγάλου τούτου φρουρίου εἰς τὸν Κολοκοτρώνην τῇ 30 νοεμβρίου. Οὐδὲ ὑπῆρξεν ἡ θυσία αὕτη ἡ μόνη ἣν ὑπέστη ὁ νέος καπετὰν πασᾶς. Μετά τινα ἐν Σούδᾳ διατριβὴν ἀναπλεύσας τὸ Αἰγαῖον ἠγκυροβόλησε μεταξὺ Τενέδου καὶ Τρωάδος, νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ αὐτόθι, διότι οἱ πρόσκοποί του οἱ ἐπιτετραμμένοι νὰ ἐπιτηρῶσι τὴν προσέγγισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, οὐδὲν ἀνήγγελλον αὐτῷ ὕποπτον. Ἀλλὰ τῇ 29 ὀκτωβρίου τὸ ἑσπέρας δύο πυρπολικὰ ἐκπλεύσαντα ἐκ Ψαρῶν παρεισέδυσαν μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τοῦ ἑνὸς ἡγεῖτο πάλιν ὁ Κανάρης, ὅστις κολλήσας εἰς τὸ δίκροτον τοῦ ἀντιναυάρχου κατεπυρπόλησεν αὐτὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε ἐκ τῶν 800 τοῦ πληρώματος ἀνδρῶν ὀλίγιστοι διεσώθησαν. Τὸ δ' ἕτερον πυρπολικὸν ὡσαύτως πάλιν ὑπὸ τοῦ Γ. Πιπίνου διοικούμενον, ἀπέτυχε καὶ νῦν ὅπως πρότερον. Εἶχε μὲν ἐμβάλει εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἀπεσπάσθη ὅμως ἀπὸ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ῥεύματος τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε κρίνει καλῶς ὁ κυβερνήτης τὴν βίαν καὶ τὴν φοράν. «Μόνος ὁ Κανάρης, λέγει ὁ γάλλος ναύαρχος καὶ ἱστορικὸς, ἦτο ἐν τῷ εἴδει τούτῳ ἀναμάρτητος· ἥρως ἐπιτήδειος νὰ συγκινήσῃ τὴν καρδίαν τῶν ποιητῶν, καὶ ναύτης τὸν ὁποῖον οἱ ναῦται τοῦ κόσμου ὅλου δὲν θέλουσι παύσει ἀποθαυμάζοντες. Ἐντὸς 6 μηνῶν κατέστρεψε δύο δίκροτα καὶ 3000 πολεμίους· τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ καὶ μόνον ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς στόλους αὐτῶν.» Ὁ Μεχμὲτ πασᾶς ἀποκόψας τὰς ἀγκύρας ἀπέπλευσε μεθ' ὅλου τοῦ στόλου ἐν τοσαύτῃ ἀταξίᾳ, ὥστε μόλις μετά τινας ἡμέρας εἶδε τὰ πλοῖα αὐτοῦ περισωθέντα ἐντὸς τοῦ Ἑλλησπόντου. Εἷς τῶν δρομώνων αὐτοῦ εἶχεν ἐξοκείλει εἰς Τένεδον, καὶ ἄλλος ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματός του ἐφέρετο τῇδε κἀκεῖσε, ὡς ναυάγιον ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτε πλοῖον γαλλικὸν ὀνόματι **L' Active** σταλὲν εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς ἐπιμόνοις παρακλήσεσι τοῦ πασᾶ τῆς Σμύρνης, κατώρθωσε τελευταῖον μετὰ 5 ἡμέρας νὰ τὸν ἀνακαλύψῃ περὶ Τσεσμέν.

Ἡ συνδρομὴ αὕτη δὲν δικαιοῖ ἡμᾶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὸ πολλάκις ῥηθέν, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος τὸ γαλλικὸν ναυτικὸν ἀνεδείχθη σχεδὸν σύμμαχον τῶν Τούρκων καὶ ἄντικρυς πολέμιον πρὸς ἡμᾶς. Εἴδομεν τὴν διαγωγὴν τοῦ κυβερνήτου Βιελλᾶ ἐπὶ

τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου· ἡ οὐδετερότης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος. Καθ' ἓν ἔπταισεν οὗτος τῳόντι. Πρότινος εἶχε συλληφθῆ ἐν Μονεμβασίᾳ πλοῖον ὑπὸ γαλλικὴν σημαίαν ὑπηρετοῦν τουρκικὰ συμφέροντα, τὸ δὲ φορτίον αὐτοῦ ἐδημεύθη. Ὁ Γάλλος μοίραρχος ἀπήτησε καὶ ἔλαβε τὸ πλοῖον, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπήτησεν ἀποζημίωσιν διὰ τὸ φορτίον 35,000 γρόσια. Ἕως ἐδῶ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Ἐπειδὴ ὅμως κυβέρνησις ἑλληνικὴ κατὰ σεπτέμβριον 1822 δὲν ὑπῆρχεν, ὁ μοίραρχος ἐζήτησε τὰ χρήματα ἀπὸ τὴν κοινότητα τῆς Ὕδρας. Ἡ κοινότης ἀπήντησε φυσικῷ τῷ λόγῳ ὅτι κατ' οὐδὲν ἐνέχεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλ' ὁ μοίραρχος ἐπέμεινεν ἀπειλῶν τὴν χρῆσιν τῆς βίας· τὸ δὲ χείριστον, ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο τὴν 9 σεπτεμβρίου, ὅ ἐστι τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἓξ ἡμερῶν καθ' ἃς οἱ ἡμέτεροι ἠγωνίζοντο νὰ παρακωλύσωσι τὸν ὀσμανικὸν στόλον τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, ἐν Ὕδρᾳ δὲ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπεκράτει φοβερὰ ταραχὴ καὶ ἀμηχανία. Μάτην οἱ Ὑδραῖοι ἐζήτησαν ἀναβολὴν ἕνεκα τοῦ κινδύνου εἰς ὃν εὑρίσκοντο. Ὁ γάλλος ἐπέμεινε, καὶ ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἐπεχείρησε νὰ παραλάβῃ ἐπισήμους τινὰς Τούρκους ὁμήρους οἵτινες ἐφυλάττοντο ἐπὶ τῆς ἡμιολίας *Τερψιχόης*· τοῦ δὲ κυβερνήτου ταύτης ἀποποιηθέντος νὰ τοὺς παραδώσῃ, ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς, καὶ αἱ σφαῖραι αὐτοῦ ἔφθασαν μέχρι τῆς παραλίας τῆς Ὕδρας. Τότε οἱ Ὑδραῖοι ἐπλήρωσαν. Τὸ γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ μαρτυρεῖται πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ **Raybaud**, τοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν διατελέσαντος. Ἀλλ' ἂν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἱππότης Βιελλᾶ ἔδειξεν ἄκαιρον καὶ ἀδυσώπητον ἐπιμονὴν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις ἐπολιτεύθη μετριοπαθέστερον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἀπέκλινε κατά τι πρὸς ἡμᾶς· καὶ πρῶτον ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει ἣν διεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ αὐτῆς δὴ ταύτης τῆς περὶ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον ναυμαχίας.

«Ἡ σμικρότης τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, ἔγραφεν, ὑπηγόρευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ μεταβάλωσιν εἰς πυρπολικὰ οὐκ ὀλίγα τῶν πλοίων αὐτῶν. Ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς μετεχειρίσθησαν τὸ ὅπλον τοῦτο κατὰ τοῦ τελευταίου καπετὰν πασᾶ καὶ

εἰς ἄλλας ὁμοίας περιστάσεις, κατεπτόησε τοσοῦτον τοὺς Ὀσμανίδας, ὥστε τὰ κατάφρακτα αὐτῶν σκάφη δὲν τολμῶσι νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν· ἀλλὰ παρενοχλούμενα νυκτὸς καὶ ἡμέρας δὲν ἠξεύρουσι πῶς νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν εὐκινήτων πλοίων, τὰ ὁποῖα ἀδιακόπως τοὺς παραμονεύουσι. Τῇ ἀληθείᾳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ τις μὲ ἀδιαφορίαν τὴν μαγικὴν σχεδὸν δημιουργίαν τῶν στολίσκων τούτων, οἵτινες ἐπιτυγχάνουσι τοσοῦτον θαυμασίως νὰ παραλύωσι τοὺς ὀσμανικοὺς στόλους.» Καὶ ὅμως Ἕλλην ἱστορικὸς, παρεξηγῶν τὴν προεκτεθεῖσαν συνέντευξιν τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ, τῆς ὁποίας, εἶναι ἀληθὲς, δὲν ἐγίνωσκεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ γινώσκῃ τὰς λεπτομερείας, ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἐν τῇ συνεντεύξει ταύτῃ ὁ Γάλλος ἔδωκεν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν «ὅλας ὅσας ἠδύνατο πληροφορίας καὶ συμβουλάς.» Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς ναυτικοῦ, θέλοντος νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας ἃς παρήγαγεν ὁ πόλεμος τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἀνεγνώρισεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, ὅπως καὶ ἡ Αὐστρία, ὅπως καὶ ἡ Ἀγγλία, τὴν ἀπὸ 1 μαρτίου 1822 πρᾶξιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, δι' ἧς ἐκηρύχθησαν εἰς κατάστασιν ἀποκλεισμοῦ πᾶσαι αἱ παραλίαι τῆς Ἠπείρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ λιμένες τῶν νήσων Κυκλάδων, Σποράδων καὶ Κρήτης. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ αὐστριακοὶ μοίραρχοι καὶ ναύαρχοι ὑπεστήριζον ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν σκάφη, μὴ συστελλόμενοι νὰ παραβιάζωσι πραγματικοὺς ἀποκλεισμοὺς καὶ εἰς μυρίας ἐκτραχηλιζόμενοι ἀδικίας, «ὁ Γάλλος κυβερνήτης, λέγει ὁ **Jurien de la Gravière,** δὲν ἐνόμισε ποτὲ ὅτι δικαιοῦται νὰ παραβῇ τοὺς κανόνας, οὓς, ἀνεξαρτήτως ὅλων τῶν διεθνῶν συμβάσεων, ἐπιβάλλει ἡ ἀΐδιος καὶ ἄπταιστος δικαιοσύνη εἰς τὴν οὐδετέραν θαλασσοπλοΐαν. Εἶναι θλιβερὸν νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, ἔγραφε τῇ 15 ἰανουαρίου 1823 πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ναυτικῶν ὑπουργὸν, ἀλλ' ἐξετάζοντες ἐπιμελῶς τὰ παράπονα τῶν ἡμετέρων εὑρίσκομεν σχεδὸν πάντοτε αὐτοὺς πρώτους πταίοντας καὶ προκαλοῦντας κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεις. Πάντοτε δὲ εὑρίσκει τις ἐν ταῖς περὶ τούτου συζητήσεσι τὴν αἰσχροκέρδειαν ἀγωνιζομένην νὰ ἐμ-

παίζῃ ἀρχὰς καὶ νόμους.» Ἐντεῦθεν καθίσταται πρόδηλον, ὅτι ὁ Γάλλος ἀξιωματικὸς, καί τοι ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν ἀνεγνώρισε τὸν ἀποκλεισμὸν, ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον καὶ μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπροστάτευε τὰ ἐμπορικὰ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ πλοῖα τὰ τὸν ἀποκλεισμὸν ἐκεῖνον παραβιάζοντα.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔπραττε πλειότερόν τι. Ἡ δύναμις αὕτη, καὶ πρὶν ἢ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν, πολλάκις ἐντελῶς ἠδιαφόρησεν εἰς τὰ παθήματα ὅσα ὑφίσταντο τὰ παραβιάζοντα αὐτὸν ἀγγλικὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. «Ἀποκεκλεισμένου ὄντος τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀγγλικὸς πάρων ἐπεχείρησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα καὶ πυροβοληθεὶς, ἀπώλεσε τὸν ὕπαρχον αὐτοῦ. Οἱ δὲ Ἄγγλοι, οἱ συνήθως τοσοῦτον ἱερὰν ὑπολαμβάνοντες τὴν σημαίαν αὐτῶν, μικρὸν ἐθορύβησαν περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ὑποθέσεως, ὑπολαβόντες αὐτὴν ἁπλῶς ὡς κερδοσκοπίαν ἀποτυχοῦσαν.» Ταῦτα γράφει περὶ τῶν Ἄγγλων ὁ Γάλλος ναύαρχος, ὅστις βεβαίως δὲν προῃρεῖτο νὰ συνηγορήσῃ ἀδίκως ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔπειτα τίς Ἕλλην δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα τοῦ ἄγγλου μοιράρχου Ἁμιλτων, ὅστις διετέλεσε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως φίλος ἐπιεικὴς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ σύμβουλος τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς; Ὁ Ἁμιλτων ὑπηρέτει βεβαίως τὰ ἀγγλικὰ συμφέροντα, ὑπηρέτει ὅμως αὐτὰ εἰς τρόπον ἐπιτήδειον νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν μεσολάβησιν. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲν ἔπαυσεν ὑποδεικνύων τὰ δέοντα γενέσθαι, βοηθῶν λεληθότως, ἀδελφικὰς τηρῶν σχέσεις μετὰ τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν καὶ ἰδίως τῶν Ὑδραίων, καὶ πρὸ πάντων ἀγωνιζόμενος νὰ παύῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τῷ 1826 ἐπεκράτησεν ἐπὶ μικρὸν διένεξίς τις μεταξὺ τῶν πραιτόρων τῆς Ὕδρας. «Ὁ Ἁμιλτων, λέγει ὁ Ὀρλάνδος, φιλέλλην ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἰδίας συναισθήσεως, ἐλυπήθη μεγάλως καὶ θέλων νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, ἔφερεν ἐντὸς τῆς φεργάτας του τοὺς ἐν Πόρῳ καταφυγόντας Ὑδραίους προκρίτους καὶ προσκαλέσας ἐντὸς αὐτῆς καὶ τοὺς περὶ τοὺς Κουντουριώτας, κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν νὰ τοὺς συμφιλιώσῃ, παραστήσας αὐτοῖς πόσον ἦτο ἀσύμφορος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ τοιαύτη διαίρεσις, εἰς τὰς παρούσας μάλιστα κρισίμους περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ Κάνιγγ προσπαθεῖ μεσιτεύων νὰ

πράξῃ ὅ,τι καλὸν διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος.» Πάλιν δὲ τῷ 1827, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἐπόθει μὲν νὰ ἐκλέξῃ κυβερνήτην τὸν Ι. Καποδίστριαν, ἐδίσταζε δὲ διότι ἤξευρεν ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν τὸν ἤθελε, καὶ ἰδίως ὁ Ἅμιλτων ὑπώπτευεν αὐτὸν ὡς ἔχοντα ἀρχαίας καὶ παρούσας μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεις. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ ταύτῃ, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν ὁ Κολοκοτρώνης ἵνα λύσῃ τὸ ζήτημα. Ἔχομεν ἀνάγκην κυβερνήτου, εἶπε πρὸς τὸν Ἅμιλτων. Μᾶς δίδει ἡ Ἀγγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; Ὄχι, ἀπήντησεν ὁ Ἄγγλος. — Ἡ δὲ Ῥωσία, ἡ Πρωσία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἱσπανία; — Ὄχι, ὄχι, ὄχι, ἐπανέλαβεν ὁ Ἅμιλτων· ζητήσασε νὰ εὕρετε Ἕλληνα. — Ἀλλὰ Ἕλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδιστρίου, ὑπέλαβεν ὁ γέρων πολέμαρχος. Ὁ Ἅμιλτων, ὅστις μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχεν ἐστραμμένον ἀλλαχοῦ τὸ πρόσωπον, τὸν ἐκύτταξε τότε ἀσκαρδαμυκτί. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως δὲν τὰ ἔχασεν. Ἡ Ἀγγλία, εἶπεν, εἶναι ἡ σκέπη μας· ἔχομεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν, καὶ ἠθέλομεν δεχθῆ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα ἂν μᾶς ἐδίδετο τοιοῦτος. Ἀλλ' ἀφοῦ, ὡς λέγεις, δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν Ἄγγλον, μᾶς χρειάζεται ὁ Καποδίστριας. Λοιπόν, ἀνεφώνησεν ὁ Ἅμιλτων, ἡττηθεὶς ὑπὸ τῆς ἁπλῆς μὲν, δυσκαταμαχήτου δὲ ἐκείνης λογικῆς, πρὸ πάντων ὅμως ὑπενδίδων εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, λοιπὸν ἐκλέξατε τὸν Καποδίστριαν ἢ ὁποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε.

Ἐν τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν Γάλλων ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἐπῆλθε κατόπιν ἑορτῆς. Ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἠγάπησαν καὶ ἐτίμησαν τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα, καθίσταται ἀναμφισβήτητον ἐκ πολλῶν γεγονότων, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς ἀπὸ 18 σεπτεμβρίου 1821 ἐκθέσεως τοῦ ναυάρχου Ἀλγὰν, ἣν πρὸ ὀλίγων μόλις μηνῶν ἐγνωρίσαμεν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ ἐπὶ τῶν ναυτικῶν τῆς Γαλλίας ἐξορυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πολλάκις πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος καλοῦ κἀγαθοῦ τῆς Ἑλλάδος φίλου. «Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἑλλὰς, ἔγραφεν ὁ ναύαρχος Ἀλγὰν, δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Πᾶσα εἰρηνοποίησις, πᾶς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως συμβιβασμὸς δὲν ἤθελεν ἀποβῆ διαρκής. Εἰς μάτην ἡ Υ. Πύλη ἤθελεν ἐπιδαψιλεύσει τὰς ἐπιεικεῖς αὐτῆς ἐπαγγελίας· καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν εἰλικρινεῖς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῶσι. Θρη-

σκομανία, δίψα αἵματος καὶ λεηλασία, ἀνία ἐκ τῆς ἀργίας καὶ μάλιστα ἡ ἔντρομος κραυγὴ τοῦ ἡγεμόνος, ἐξήγειραν τὸ τρίτον τῆς Ἀσίας. Οἱ Μουσουλμάνοι ἔλαβον τὰ ὅπλα καὶ πρὶν ἢ ἀποθέσωσιν αὐτά, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐὰν ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ εἰς ὑπακοήν, ἤθελεν ἐξαλειφθῆ ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τίνα ἐγγύησιν δύναται νὰ παράσχῃ αὐτῷ κυβέρνησις μὴ ὑπάρχουσα, παρεκτὸς ἐὰν δώσωμεν τὸ ὄνομα τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν αὐτογνώμονα θέλησιν τοῦ ἐλαχίστου ἀγᾶ, ἢ μᾶλλον, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα, παντὸς ἀνθρώπου φέροντος καβοῦκι; Μετὰ τὴν διαφωτίσασαν αὐτοὺς ἠὼ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ὑπολείπεται εἰς τοὺς Ἕλληνας εἰμὴ καταστροφὴ ἡ ἐλευθερία . . . . . Δὲν διαβουκολοῦμαι ὑπὸ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Κρίνω τοὺς Ἕλληνας ἄνευ προκαταλήψεως. Γνωρίζω τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως, εἰς ἣν περιέστησαν, οὐδ' ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ ἰσχὺς ἐπὶ μακρὸν χρόνον θέλει εἶναι ἀπαραίτητος ἐνταῦθα, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν δικαιοσύνην· ἀλλ' ὅσον δήποτε σπουδαῖαι καὶ ἂν ἦναι αἱ σκέψεις αὗται, δύνανται ἆρά γε νὰ παρακωλύσωσι τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀκατάσχετα ἀποτελέσματα τοῦ χρόνου; Θᾶσσον ἢ βράδιον ἀνάγκη νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς. Περὶ τούτου πεποιθυῖα ἡ Εὐρώπη, ἂς πράξῃ τὰ δέοντα.» Καὶ ταῦτα ἐγράφοντο κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ἐπαναστάσεως· ἐδέησε δὲ νὰ παρέλθωσιν ἑπτὰ ἔτη ἀγώνων φοβερῶν καὶ συμφορῶν ἀνυπολογίστων, ἵνα ἐπακούσῃ ἡ Εὐρώπη τῆς τοσοῦτον προνοητικῆς φωνῆς τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Τὰ προεκτεθέντα πολεμικὰ κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν γεγονότα τοῦ ἔτους **1822** δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ μεταβολὴν εἰς τὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν μερίδων. Τὰ πρόσωπα ἠλλοιώθησαν ἐν μέρει, τὰ πράγματα ἔμειναν τὰ αὐτά, τροπολογηθέντα μόνον κατὰ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν νέων πρωταγωνιστῶν. Ἐπειδὴ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέσχε πάσης πολιτικῆς ἐνεργείας, ἡ ἀρχηγία τῆς μερίδος αὐτοῦ μετεβιβάσθη εἰς τὸν τοσοῦτον διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Δράμαλη κλεϊσθέντα Κολοκοτρώνην. Τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἀρχηγὸς ἦτο πάντοτε ὁ Μαυροκορδάτος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀξίωμα διετηρήθη διὰ τῆς ἐπ'

ἐσχάτων τότε ἐπελθούσης σωτηρίας τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὅστις ἐπέτυχεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐφεξῆς τὴν ἐπικουρίαν τῶν προεστῶν τῶν νήσων καὶ μάλιστα τῆς Ὕδρας. Καὶ ὁ μὲν Κολοκοτρώνης κατὰ τοῦτο διέφερε τοῦ Ὑψηλάντου, ὅτι περιώριζε τὰς ἀξιώσεις αὐτοῦ εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐνισχύθη οὐ μικρὸν ἐκ τούτου, ὅτι οἱ νέοι αὐτοῦ ἐπίκουροι, ἕνεκα τῶν προσφάτων ναυτικῶν κατορθωμάτων, ἀναγκαίως ἔλαβον ἐπὶ τέλους ὑπερέχουσάν τινα τάξιν ἐν τῇ τῶν πραγμάτων διεξαγωγῇ. Πολλὰ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ μὴ παρέλθῃ νῦν, ὅπως περὶ τὰ τέλη τοῦ **1821** καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ **1822**, ἐν εἰρήνῃ ἡ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις. Κατὰ τὰ ἔτη **1823** καὶ **1824** ἡ Πελοπόννησος οὐδόλως ὑπὸ τῶν πολεμίων προσεβλήθη, ὥστε δὲν ἐμεσολάβησεν ἐξωτερικός τις ἄμεσος αὐτῆς κίνδυνος ἐπιτήδειος νὰ κατευνάσῃ τὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Οἱ προεστοὶ τῶν νήσων ἦσαν πολὺ τολμηρότεροι τῶν τῆς Πελοποννήσου προεστῶν, ὁ Κολοκοτρώνης πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πρᾳότητα καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τοῦ Ὑψηλάντου· καὶ πλὴν τούτου οὐ μόνον δὲν ἐτιμήθη δεόντως, ἀλλὰ καὶ προδήλως ἠδικήθη ὑπὸ τῆς πρώτης Διοικήσεως, ἥτις, καί τοι μηδὲν πράξασα χάριν τῆς κοινῆς σωτηρίας, καί τοι ἐλεεινῶς πλανηθεῖσα τῇδε κἀκεῖσε ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν Ἀργολίδα εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη μέχρι τέλους τοῦ ἔτους, ἐνόμισεν ἐν τούτοις εὔλογον νὰ προσβάλῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους πρωταγωνιστήσαντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀνδρός.

Τῳόντι ἀπὸ τῆς 6 ἰουλίου καθ' ἣν ἡ Διοίκησις, ἤτοι ἡ βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὸ ἠκρωτηριασμένον ἐκτελεστικόν, κατέφυγον διὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Δράμαλη εἰς τὰς ἡμιολίας τῶν ἀδελφῶν Κουντουριωτῶν καὶ τοῦ Σπετσιώτου Κολομπόταση, ἰδοὺ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ τύχη αὐτῆς κατὰ τὴν ἐπίσημον σημείωσιν, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ πρῶτος τοῦ Βουλευτικοῦ γραμματεὺς Ι. Σκανδαλίδης. «Ἡ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὰ πλοῖα ἀπὸ τὰς 6 ἰουλίου ἕως τὰς 12 αὐγούστου. Ἀπὸ τὴν 12 αὐγούστου ἤρξατο ἐξέρχεσθαι εἰς τοὺς Μύλους καὶ ἐκεῖ ἐνεργεῖν. Μετὰ 8 ἡμερῶν διατριβὴν εἰς τοὺς Μύλους μετέβη εἰς τὸ χωρίον, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καλούμενον. Διέτριψεν ἐκεῖ ἄχρι τῆς 30 σεπτεμβρίου καὶ μετέβη εἰς τὴν

Ἑρμιόνην, φθάσασα τὴν 1 ὀκτωβρίου καὶ διέμεινεν ἄχρι τῆς 6 φεβρουαρίου.» Ἐννοεῖται ὅτι καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀθώα τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν κατορθωθέντων. Ἐξέδωκε μόνον πρᾶξιν ἐν Ἑρμιόνῃ τῇ 31 ἰανουαρίου 1823 δι' ἧς διεκήρυξε «τὸν πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρίγκηπα Α. Μαυροκορδάτον ἄξιον τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἔθνους.» Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν δικαίως ἔπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἡμέρας ἐξέδωκε πρᾶξιν δι' ἧς ἀνεκήρυξεν «ἄξιον τῆς εὐνοίας καὶ ὑπολήψεως παντὸς τοῦ Γένους» καὶ τὸν Θεόδωρον Νέγρην, ὅστις ὑπηρέτησε μὲν τὸ Γένος ὅπως ἠδυνήθη, οὐδὲν ὅμως ἐμεγαλούργησε τὸ ἐπιτήδειον νὰ κατατάξῃ αὐτὸν εἰς ἴσην πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον μοῖραν. Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη, ἀλλὰ συνελθόντος πάλιν ἅπαντος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐν Ἄστρει κατὰ μῆνα μεσοῦντα μάρτιον, ἀνωμολόγησε τοῦτο «χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνην,» πρὸς τίνα; πρὸς τὴν βουλευτικὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν καὶ τοὺς μινίστρους, δηλαδὴ πρὸς ὅλους ὅσοι, καταφυγόντες εἰς τὰς ἡμιολίας, εἴδομεν ἀνωτέρω ποῦ καὶ πῶς ἐπλανήθησαν. Εἰς μόνον τὸν Κολοκοτρώνην οὐδὲν ἐξέδωκεν εὐχαριστήριον· τὸ δὲ εἰ δυνατὸν οἰκτρότερον, ἐν τοῖς πρακτικοῖς τὰ ὁποῖα ἐτηρήθησαν «ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ καπετὰν Νικολάου Μπότασῃ» μετ' ἀποδοκιμασίας καὶ ἀγανακτήσεώς τινος ὁμιλεῖ ἡ Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ περὶ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου τοῦ μὴ θελήσαντος νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ εἰς τὰς ἡμιολίας καὶ τὰς περιπλανήσεις αὐτῆς, ἀλλὰ μείναντος εἰς τὴν ξηρὰν, ἵνα συναγωνισθῇ ὡς στρατιώτης μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνη.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ἡ Διοίκησις, ἀφοῦ ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἑρμιόνης εἰς Ναύπλιον ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου καὶ δὲν ἐγένετο αὐτόθι δεκτὴ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου Δημητρίου Ἱλαποῦτα, ἀπῆλθεν εἰς Ἄστρος· ἐκεῖ δὲ συνῆλθον καὶ οἱ πρὸ καιροῦ προσκληθέντες πληρεξούσιοι τῆς Β' ἐθνικῆς συνελεύσεως περὶ τὰ τέλη μαρτίου. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρεξουσίων τούτων ἦσαν φυσικῷ τῷ λόγῳ πρόκριτοι, οἱ δὲ περὶ τὸν Κολοκοτρώνην ἐλάχιστα ἴσχυον ἐν αὐτῇ. Ἡ συνέλευσις λοιπὸν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ πολιτεύματος, ἀρχὰς αἵτινες, καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν ἐν τοῖς προτέροις, σκοπὸν κύριον πάντοτε εἶχον νὰ ἐγκαταστήσωσι κυβέρνησιν ὡς οἷόν τε

ἀσθενῆ, ἵνα οἱ προεστοὶ πράττωσιν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ὅ,τι βούλονται. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἔγραφε τῇ 19 ὀκτωβρίου 1822 ἐκ Μύλων πρὸς τὸν Ἰωάννην Μέξην καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Σπετσῶν προκρίτους «ὅτι οἱ ἄρχοντές μας δὲν παραδειγματίζονται εἰς σᾶς, νὰ ἐξοδεύσουν ἀπὸ τὰ ἐδικά των, ἀλλὰ σφετερίζονται καὶ τὰ τῆς πατρίδος καὶ πρὸς διαφέντευσίν των στασιάζουν καὶ τὰ ἅρματα, καὶ προξενεῖται ἐκ τούτου ἡ ἐσχάτη δυστυχία, καὶ κινδυνεύομεν νὰ χαθῶμεν;» Ἤλπισαν δὲ οἱ ἄρχοντες οὗτοι, ὅτι ὅπως ἐπὶ τῆς Α΄ περιόδου, οὕτω καὶ νῦν ἔμελλον νὰ καρπωθῶσιν ἀνενοχλήτως ἅπαντα τὰ ὀφέλη τῆς τοιαύτης πολυαρχίας. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ μὴ ἀμφισβητήσῃ τὰς τοιαύτας αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ ἔδωκε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἔτι συνεδρεύουσα.

Ἀπὸ τῆς 18 ἰανουαρίου ἡ πρώην διοίκησις ἀπεφήνατο, ὅτι προσφορωτάτη καθέδρα τοῦ κράτους εἶναι τὸ Ναύπλιον. Εἴπομεν ὅμως πρὸ ὀλίγου, ὅτι, ὅταν αὕτη ἐν ἀρχῇ τοῦ φεβρουαρίου ἠθέλησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτό, ἀπεκωλύθη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Πλαπούτα. Ὁ Πλαπούτας ἐξετασθεὶς ὡμολόγησεν, ὅτι τοιαύτην ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Κολοκοτρώνη. Συνελθόντων δὲ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐξέδωκε τῇ 7 ἀπριλίου θέσπισμα διαλαμβάνον ὅτι· «ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ Ναύπλιον ἐθνικὸν κτῆμα, διατάττει τὸν στρατηγὸν Θ. Κολοκοτρώνην νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ταύτην συνέλευσιν ἄνευ σμικρᾶς ἀναβολῆς τὸ εἰρημένον Ναύπλιον μὲ τὸ Παλαμῆδι καὶ Βούρ ζι καὶ ὅλους τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐσφραγισμένους καὶ ἀνοικτοὺς τζεμπεχανέδες καὶ διάφορα ἐργαλεῖα.» Σημειωτέον ὅτι ἀπὸ τῆς προτεραίας ὁ Κολοκοτρώνης, καί τοι μὴ συνεδρεύων ἐν τῇ συνελεύσει, ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ εἰς αὐτὴν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ νὰ πράττῃ ὅ,τι θέλει καὶ ἐπέστειλεν ἀπὸ τὰ Μελιγιότικα τὰ ἑξῆς. «Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς παρακαλέσω, χωρὶς ἐνόχλησιν, νὰ ἐπιβαρύνετε 8 συνεδριάζοντάς σας ἀδελφοὺς, 6 νησιώτας ἤτοι 2 Ὑδραίους, 2 Πετσώτας καὶ 2 Ψαριανοὺς καὶ 2 Πελοποννησίους, νὰ λάβουν τὸν κόπον νὰ ἔλθουν ὡς ἐκ τῆς συνελεύσεως νὰ ὁμιλήσω πρὸς τὴν εὐγενίαν των τὴν γνώμην μου ὡς πατριώτης διὰ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, καὶ ἐξαιτῶντάς σας τὴν συγγνώμην μένω

μὲ ὅλον τὸ σέβας.» Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης προσεκλήθη νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐστερεῖτο λεπτότητός τινος πολιτικοῦ πνεύματος. Ἀποκριθεὶς τῇ 9 ὅτι πείθεται μὲ ὅλον τὸ σέβας εἰς τὴν διαταγήν της, καὶ ὅτι ἀναγνωρίζει τὸ Ναύπλιον ὡς ἐθνικόν, προσέθηκεν ὅμως ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς Διοικήσεως, δὲν εἶναι οὐδὲν ἧττον Διοίκησις ὅτι οἱ παραστάται παριστάνουσιν ἕκαστος ἐπαρχίαν, ὄχι ὅμως καὶ διοικητικήν τινα ἀρχήν. Ὅθεν δὲν ἠξεύρει εἰς τίνα νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον. Παρακαλεῖ διὰ τοῦτο τὴν συνέλευσιν νὰ λάβῃ ὀλίγην ὑπομονὴν ἕως ὅτου νὰ ὁρισθῇ μὲν τὸ πολίτευμα, νὰ συστηθῇ δὲ ἡ Διοίκησις, καὶ τότε εὐθὺς διὰ τοῦ μινιστερίου τοῦ πολέμου θέλει τὸ παραδώσει εἰς ὅντινα τὸν διορίσῃ. Τοσοῦτον δὲ τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων κύριος ἦτο ὁ Κολοκοτρώνης, ἦσαν ἰσχυρότερα τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐξεπροσώπει ἡ συνέλευσις, ὥστε οἱ προεστοί, καί τοι ἦσαν κύριοι νὰ διορίσωσιν οἱανδήποτε ἤθελον κυβέρνησιν, καὶ τοι ἀπὸ τῆς 29 μαρτίου ἀπεφήναντο, ὅτι τίτλος ἀρχιστρατήγου εἴτε γενικῶς τῆς Ἑλλάδος εἴτε μερικῶς τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων, «εἶναι διόλου ἀπαράδεκτος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος», ὃ ἐστὶ κατήργησε τὸ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀποδοθὲν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑπέκυψεν ὅμως εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου Ἐκτελεστικοῦ. Τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦτο ἀπηρτίσθη ἐκ τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη, προεδρεύσαντος καὶ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, τοῦ Σωτηρίου Χαραλάμπη, τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, τοῦ Ἀνδρέου Μεταξᾶ, καὶ κατόπιν ἡ πέμπτη θέσις ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀνδρέας Μεταξᾶς οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως εἰμὴ πιστὸς αὐτοῦ ἀκόλουθος, ὁ δὲ Πέτρος Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σωτήριος Χαραλάμπης τάχιστα ὠμοφρόνησαν πρὸς αὐτὸν, καὶ προσέτι καθέδρα τῆς κυβερνήσεως ὡρίσθη ἡ Τρίπολις ἐν ᾗ καὶ περὶ τὴν ὁποίαν ὁ Κολοκοτρώνης ἦτο παντοδύναμος, οὗτος ἀπέβη κύριος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ προεχειρίσθη ὁ Μαυροκορδάτος· οὗτος ὅμως μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον θέσιν μετέβαλεν, ἀλλὰ καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ

Τριπόλεως. Τῳόντι τὸ Βουλευτικὸν κατ' ἀρχὰς ἐξελέξατο πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἰωάννην Ὀρλάνδον, ἀλλὰ τῇ 24 μαΐου προχειρισθέντος τούτου ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ ἐγένετο ὁ Μαυροκορδάτος. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, μεταβάντος ἐν ἀρχῇ ἰουνίου τοῦ Ὀρλάνδου εἰς Λονδῖνον ἐπὶ τῇ διαπραγματεύσει τοῦ δανείου, κατέλαβε τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν, μὴ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο, ἐπέμενε προσέτι νὰ διορίσῃ πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ ἰδικόν του ἄνθρωπον· ἐξετραχηλίσθη δὲ εἰς τοσαύτην κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ὕβριν καὶ ἀπειλὴν, ὥστε οὗτος ἀφοῦ ἐξηκολούθησεν ἐπί τινα χρόνον ἐπιτελῶν τὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως ἔργον, ἐπὶ τέλους μὴ νομίζων ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀπῆλθεν εἰς Ὕδραν, ἵνα ἀντλήσῃ ἐκεῖθεν δύναμιν ἱκανὴν νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον. Ἐν τούτοις τὸ Βουλευτικὸν δὲν ἔπαυσε τοῦ νὰ ἀναγνωρίζῃ αὐτὸν ὡς πρόεδρον καὶ φεῦγον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν Τρίπολιν, κατῆλθεν εἰς Ἄργος· ἀλλ' ἀπὸ τὴν Σκύλλαν ἔπεσεν εἰς τὴν Χάρυβδιν. Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ Ναυπλίου, εἴλκυσεν ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτοῦ τὸ Ἐκτελεστικὸν, διὰ δὲ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἐκάλεσεν αὐτόθι καὶ τὸ Βουλευτικὸν, τὸ ὁποῖον ὅμως ἠρνήθη νὰ ὑπακούσῃ. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Κολοκοτρώνης εἶχε προσλάβει νέαν δύναμιν διὰ τελευταίου τινὸς ἀπαυγάσματος τῶν κατὰ τοῦ Δράμαλη θριάμβων. Ὁ Ἀκροκόρινθος κατείχετο ἔτι ἔκτοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλὰ τῇ 26 ὀκτωβρίου ὁ καλὸς κἀγαθὸς Νικήτας ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ συνθηκολογήσῃ· καὶ, μὴ λησμονήσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν σπουδαίου γεγονότος, ὁ Νικήτας ἐτήρησε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος. Μετὰ ἕνα δὲ ἀκριβῶς μῆνα ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ὁρμώμενος ἐκ Ναυπλίου εἰσῆλθεν εἰς Ἄργος καὶ ἐπεχείρησε νὰ ὑπαγάγῃ διὰ τῆς βίας τὸ Βουλευτικόν. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦτο ἐπιμεῖναν εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἑρμιόνην τῇ 30 νοεμβρίου καὶ κατήγγειλεν ἐκεῖθεν τῇ 3 δεκεμβρίου τὰ γενόμενα εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Συγχρόνως οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας δι' ἐπιστολῆς μὲν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν κατέκριναν τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, δι' ἑτέρας δὲ πρὸς τὸ Βουλευτικὸν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουσιν ὑπερασπισθῆ ὅλαις δυνάμεσι τὰς δικαίας τούτου πράξεις. Μετ' ὀλίγον μάλιστα, τῇ

20 δεκεμβρίου, καὶ αἱ τρεῖς νῆσοι διὰ διακηρύξεώς των πρὸς τὸ πανελλήνιον ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ Βουλευτικοῦ κατὰ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐνθαῤῥυνθὲν τὸ Βουλευτικὸν ἀπεφήνατο τῇ 6 ἰανουαρίου 1824 ἔκπτωτον τῆς ἀρχῆς τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ προεχειρίσατο νέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μέλη, τὸν Γεώργιον Κουντουριώτην πρόεδρον, τὸν Παναγιώτην Μπότασην ἀντιπρόεδρον, τὸν Ἰωάννην Κωλέττην, τὸν Ἀναγνώστην Σπηλιωτάκην καὶ τὸν Νικόλαον Λόντον, ἀντὶ τοῦ ὁποίου θανόντος μετ' ὀλίγον, διωρίσθη ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅστις ὅμως δὲν ἐδέχθη.

Διὰ τοῦ νέου τούτου Ἐκτελεστικοῦ οὐ μόνον τὰ πρόσωπα μετεβλήθησαν, ἀλλὰ μέχρι τινὸς καὶ τὰ πράγματα. Ἐνῷ εἰς τὸ προηγούμενον Ἐκτελεστικὸν ἐπλειονοψήφουν οἱ Πελοποννήσιοι, εἰς τὸ νέον, καὶ ἂν ἡ κενὴ μείνασα θέσις τοῦ πέμπτου ἐδίδετο εἰς αὐτούς, πάλιν οὗτοι ἤθελον μειονοψηφεῖ. Ὑπερίσχυσαν δὲ τὰ δύο ἄλλα τμήματα διὰ τῶν δύο νησιωτῶν καὶ τοῦ Ἠπειρώτου Ἰωάννου Κωλέττου συμπράξαντος μετ' αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Κουντουριώτης καὶ ὁ Μπότασης περιεποίησαν τῷ νέῳ ἐκτελεστικῷ ἀξίωμα μέγα διὰ τῶν θυσιῶν καὶ τῶν κατορθωμάτων τῶν νήσων ἃς ἐξεπροσώπουν, ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης προσήνεγκεν αὐτῷ τὴν ἀπαραίτητον ἐκτελεστικὴν δύναμιν, ἐπιτηδείως προσελκύσας εἰς ἑαυτὸν τοὺς τολμηροτάτους τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Ῥούμελης. Ἡ στιγμὴ αὕτη ὑπῆρξεν ἐπίσης κρίσιμος ὅσον καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1823. Καθὼς τότε, ἂν ὁ Κολοκοτρώνης συνεβιβάζετο μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, ἴσως ἠδύνατο ν' ἀπαρτισθῇ σπουδαία τις κυβέρνησις ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ νῦν ἐὰν ὁ Κολοκοτρώνης προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, ἴσως ἐπὶ τέλους ἐξεπληροῦτο ἡ μεγάλη ἐκείνη τοῦ ἔθνους ἀνάγκη. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις ἔσωσεν ἅπαξ λαμπρῶς τὴν Πελοπόννησον καὶ μετά τινα χρόνον ἔμελλε καὶ αὖθις νὰ σώσῃ αὐτὴν ὁπωσδήποτε, δὲν ἐνόει διατί ὤφειλε νὰ ὑπαγάγῃ εἰς ἄλλον τὴν τῆς χερσονήσου ἀρχήν. Καθὼς ἐπολέμησεν ἄχρι τοῦδε τοὺς προεστοὺς αὐτῆς, τοὺς ἔσωθεν διαμφισβητήσαντας τὴν ἀρχήν του, οὕτως ἀπεφάσισε νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοὺς νησιώτας καὶ τοὺς Στερεολλαδίτας, τοὺς ἐπιζητήσαντας νὰ ἐπιβληθῶσιν ἔξωθεν.

Δὲν ἦτο δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως εὔκολον εἰς τὸ νέον Ἐκτελεστι

κὸν νὰ καταβάλῃ τὸν ἀντίπαλον τοῦτον, ὅστις ἐπερειδόμενος κυρίως εἰς τὰς κεντρικὰς τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχίας, ὅπου εἶχε τοὺς πλείστους φίλους καὶ συναθλητάς, κατεῖχε προσέτι διὰ τῶν ὁπαδῶν δύο ἰσχυρότατα τῆς Ἀνατολικῆς χερσονήσου φρούρια, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἀλλὰ τὸ ἔθνος ἐπόθει τὴν ἐγκαθίδρυσιν κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς· ἡ Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι μετ' αὐτῆς συνετάσσοντο· οἱ ἐπισημότατοι τῶν προεστῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν φωνὴν αὐτῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἰδίως τοῦ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀρχαῖον καὶ φοβερὸν τῆς τάξεως αὐτῶν πολέμιον· ἡ κοινὴ τοῦ ἔξω κόσμου γνώμη, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει σπουδαίως νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ἡμῶν πράγματα, ἦτο εὔνους πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὅθεν ἡ ἐν Ἐρμιόνῃ συγκροτηθεῖσα κυβέρνησις δὲν ἐβράδυνε νὰ κατισχύσῃ τῆς προηγουμένης. Τῇ 2 μαρτίου ἐθέσπισεν ὅτι καθέδρα αὐτῆς ἔσεται τὸ Ναύπλιον· τῇ 7 ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης, ἐπειδὴ ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον τοῦτο, ἀνεκηρύχθη ἀποστάτης· ἡ Διοίκησις ἐγκαθιδρύθη προσωρινῶς εἰς Μύλους, καὶ συγχρόνως ὥρισεν ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ πολιορκία τοῦ Ναυπλίου κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ὁ Κολοκοτρώνης, ἐπιχειρήσας νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Τρίπολιν, ἀπέτυχεν ἀντιστάντων τῶν προεστῶν. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἔπεμψε διαφόρους ἐπικουρίας εἰς τὸν ἐν Ναυπλίῳ πολιορκούμενον υἱόν του, ἀλλ' αἱ ἐπικουρίαι αὗται ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων τῆς Διοικήσεως. Συγχρόνως δὲ αὐτὸς ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ 500 ἐστράτευσε πάλιν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ πάλιν ἀπέτυχεν, ὁ δὲ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἡτοιμάζετο νὰ ἐμβάλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Καρύταιναν, καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπήρχοντο ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ ἄγων τοὺς ρουμελιώτας Ἰωάννης Νοταρᾶς. Ὁ Ἀκροκόρινθος εἶχε περιέλθει ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἐμφυλίου τούτου ἀγῶνος εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόμισε συνετὸν νὰ ὑποταχθῇ, καὶ λαβὼν ἀμνηστίαν ὑπὲρ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ὁπαδῶν, ἰδίως δὲ τοῦ υἱοῦ του Πάνου, διέταξεν αὐτὸν ἐν ἀρχῇ ἰουνίου νὰ παραδώσῃ τὸ Ναύπλιον, ὅπου ἀμέσως μετέβη ἡ κυβέρνησις.

Ἀλλὰ οἱ προεστοὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν ταπείνωσιν τοῦ πάλαι ἀρχιστρατήγου, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον, ὅτι

οὐδὲν ἄλλο ἐπραξαν ἢ νὰ δημιουργήσωσι νέον κυρίαρχον πολὺ ἐκείνου ἰσχυρότερον. Ὅτε κατὰ ὀκτώβριον ἐγένετο, συνῳδὰ πρὸς τοὺς ὑφισταμένους ἀλλοκότους νόμους, νέα ἐκλογὴ Ἐκτελεστικοῦ, ἀνεδείχθησαν πάλιν μέλη αὐτοῦ ὁ Γ. Κουντουριώτης, πρόεδρος, ὁ Π. Μπότασης, ἀντιπρόεδρος, ὁ Ἀσημάκης Φωτίλας, ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ὃ ἐστὶν οὐ μόνον οἱ Πελοποννήσιοι ἐμειονοψήφησαν αὖθις ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ, ἀλλὰ οὐδεὶς τῶν προεστῶν ὅσοι τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστολὴν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, περιελήφθη ἐν τῇ ὑπερτάτῃ ἀρχῇ. Ἐν τούτοις ἡ κατοχὴ αὐτῆς ἀπέβη τοσούτῳ μᾶλλον πολύτιμος ὅσῳ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ πρώτου ἀγγλικοῦ δανείου. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε συνομολογηθῇ ἐν Λονδίνῳ τῇ 21 φεβρουαρίου 1824, ἐπὶ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου 800,000 λιρῶν πρὸς 59 $^0/_0$, ἐπὶ τόκῳ 5 $^0/_0$ καὶ χρεωλύτρῳ 1 $^0/_0$. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ἀφῃρέθησαν, ὁ ἐπὶ διετίαν τόκος τοῦ ὀνομαστικοῦ, τὸ ἐπὶ διετίαν χρεώλυτρον, πλὴν τούτου δὲ διάφορα μεσιτικά, προμήθειαι, ἔξοδα, ἐπὶ πᾶσιν ἐπληρώθησαν καὶ εἰς πολεμεφόδια 10,000 λίραι περίπου· δὲν ἦλθον δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετρητὰ εἰμὴ λίραι 298,726,11 καὶ 9· ἐπληρώθησαν προσέτι εἰς συναλλάγματα ἐξ Ἑλλάδος ἐκδοθέντα 3858,18, ὥστε τὸ σύνολον τῶν χρημάτων ὅσα ἐκ τοῦ δανείου τούτου ἡ νέα κυβέρνησις διέθεσεν ἐν Ἑλλάδι συνεποσώθη, κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον εἰς τὴν ἀπολογίαν τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτου λογαριασμὸν, εἰς λίρας 302, 585, 9, 9 ἤτοι 8,472,000 περίπου δραχμάς.

Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ποσὸν ἦτο ὑπέρογκον· οὐδ' εἶναι ἄπορον ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς ἀλληλοδιαδόχου ἀφίξεως τῶν δόσεων αὐτοῦ ηὔξησε τὸν περὶ κατοχῆς τῆς ἐξουσίας πόθον καὶ ὅτι ὁ πόθος οὗτος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀφορμῶν τῆς δυσαρεσκείας ὅσαι ἐπεκράτουν, καθ' ἃ προείρηται, ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπέληξε βαθμηδὸν εἰς δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Φωτίλας παρητήθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· αἱ κεντρικαὶ ἐπαρχίαι ἠρνήθησαν τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ὠφελούμενος ἐκ τούτου προέτεινε τὴν δεξιὰν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀντιπάλους, καὶ ἤδη ἐξερράγη λαμπρῶς νέος ἐμφύλιος ἀγὼν ἐν ᾧ ἐτάχθησαν ὑπὸ τὸν Κολοκοτρώνην ὁ Ζαΐμης, ὁ Λόντος, ὁ Σισίνης, ὁ Νοταρᾶς.

Καὶ ὁ μὲν Νικήτας ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Ναυπλίου, ὁ δὲ Κολοτρώνης μετὰ τῶν υἱῶν κατὰ τῆς Τριπόλεως, ὁ δὲ Νοταρᾶς καὶ ὁ Λόντος κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὰ ἕνεκα αὐτῶν δὴ ἐκείνων τῶν χρημάτων τοῦ δανείου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ νοεμβρίου καὶ τὰς ἀρχὰς δεκεμβρίου εἰσήγαγεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου, τὴν κρατίστην τῆς Ἑλλάδος πεζικὴν δύναμιν, ἤτοι τὰ ρουμελιωτικὰ στίφη ὑπὸ τὸν Καρατάσον, τὸν Γούραν, τὸν Καραϊσκάκην, τὸν Δράκον καὶ τὸν Τζαβέλλαν. Ἐκ τούτων, ἀγομένων ὑπὸ τοῦ ῥέκτου ἐκείνου μέλους τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, οἱ μέν, ἀφοῦ διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀκροκορίνθου, κατετρόπωσαν τὸν Λόντον καὶ τὸν Νοταρᾶν εἰς Κουτζομάδι, ἐπῆλθον κατόπιν αὐτῶν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον, τοὺς ἠνάγκασαν μετὰ δεινὴν ἀντίστασιν νὰ φύγωσι πάλιν καὶ ἐκυρίευσαν ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ Τρίκκαλα. Ἐνῷ δὲ οὕτω ἐδαμάζετο ἡ ἀνατολικὴ Πελοπόννησος, ἕτερα ρουμελιωτικὰ στίφη ἀνέβησαν ἀπὸ Βοστίτσης εἰς Καλάβρυτα καὶ κατῆλθον ἐκεῖθεν μέχρι Μεσσηνίας διαλύοντα καὶ καταπιέζοντα τοὺς στασιαστὰς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὰς κεντρικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐγένοντο μεγάλαι συμπλοκαί, διότι ὁ ἰσχυρότατος τοῦ Κολοκοτρώνη ὑποστράτηγος Δ. Πλαπούτας ἐτάχθη μετὰ τὴν κυβερνήσεως. Φονευθέντος δὲ περὶ Τρίπολιν τοῦ Πάνου Κολοκοτρώνη εἰς μικράν τινα ἀψιμαχίαν, ὁ πατὴρ αὐτοῦ τοσοῦτον κατεβλήθη, ὥστε ἐπεκαλέσατο αὖθις τὴν ἀμνηστίαν τῆς κυβερνήσεως καὶ παρεδόθη μάλιστα εἰς αὐτήν. Οἱ πάλαι ἀντίπαλοι καὶ ἐπ' ἐσχάτων σύμμαχοι ἐταπεινώθησαν οὕτω ὁλοσχερῶς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Δεληγιανναῖοι, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς, ὁ Μ. Ἀναστασόπουλος, ὁ Γρίζαλης, ὁ Παπατσώνης, ὁ Δ. Κατσαρὸς, ὁ γέρων Σισίνης μετὰ τοῦ υἱοῦ του Χρυσάνθου καὶ ὁ μόνος μετ' αὐτῶν συνταχθεὶς ρουμελιώτης Θεόδωρος Γρίβας, ἀπήχθησαν τῇ 2 φεβρουαρίου **1825** εἰς Ὕδραν καὶ ἐφυλακίσθησαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ· οἱ δύο Ἀνδρέαι, Ζαΐμης καὶ Λόντος, καὶ ὁ Νικήτας κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἐν ᾗ εἶχον προσωπικούς τινας φίλους, οἵτινες διέσωσαν αὐτούς. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Γούρας, ἐπανελθὼν κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ **1825** ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὁ Ὀ-

δυσσεὺς ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου ἔτους εἶχεν ἀπροκαλύπτως ἤδη συμμαχήσει μετὰ τῶν Τούρκων, κατετρόπωσεν αὐτὸν, τὸν ἠνάγκασε νὰ παραδοθῇ καὶ ἀπήγαγε δέσμιον καὶ παρὰ πάντων περιφρονηθέντα καὶ ἐγκαταλειφθέντα, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὁ διαψεύσας ἁπάσας τὰς ἐλπίδας ὅσας εὐλόγως ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ περὶ αὐτοῦ ἡ Ἑλλὰς ὡς ἐκ τοῦ περὶ Γραβιὰν κατορθώματος, εὑρέθη νεκρὸς τῇ 16 ἰουλίου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐξ οὗ ἐπεκράτησεν ἡ φήμη, ὅτι ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ καὶ κατακρημνισθεὶς ἐτελεύτησεν.

Οὐδέποτε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔλαβε πλείονα ἰσχύος ἐπιφάνειαν. Ἀλλὰ τί ἐγίνετο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ ἀνὴρ ὅστις ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς πρωτουργὸς τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων ἀλλοιώσεως; Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἀπῆλθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1823 εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824· ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως τοσοῦτον χρόνον διαρκέσασα ἀπουσία αὐτοῦ, συνδέεται μετὰ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν τῇ Στερεᾷ. Τῷ ὄντι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη, ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ ἐμβάλωσι τῷ 1823 εἰς τὴν Ἑλλάδα δύο στρατοί, ὁ μὲν ἐκ Θεσσαλίας, ὁ δὲ ἐξ Ἠπείρου, ἑνούμενοι δὲ περὶ Ναύπακτον νὰ διαπεράσωσιν εἰς Πάτρας, ἐκεῖθεν ἐπιχειροῦντες τὴν τῆς Πελοποννήσου χείρωσιν. Ἐπὶ τούτῳ κατὰ ἀπρίλιον μὲν εἰσῆλασεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς Βερκόφτσαλης μετὰ ἱππικῆς τὸ πλεῖστον δυνάμεως καὶ προῆλθεν εἰς τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλ' ὁ Ἰουσοὺφ πασᾶς, καίτοι ἀγαθὸς στρατιώτης, ἦτο ὑπέργηρως καὶ προσωπικῶς δυσηρεστημένος κατὰ τοῦ σουλτάνου· ὅθεν οὔτε τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἐξετέλεσεν, οὔτε ἄλλο τι γενναῖον ἔπραξεν. Ἀντὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Ἄμφισσαν καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου συγκοινωνίαν, κατηνάλωσε τὸν χρόνον καὶ τὸν στρατὸν περὶ μικράς τινας συμπλοκὰς ἐν Βοιωτίᾳ, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν εἰς Λαμίαν ἄπρακτος. Πολὺ σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσις. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη ἐπετράπη εἰς τὸν Μουσταὴν, πασᾶν τῆς Σκόδρας, κατελθόντα ἐκεῖθεν μετὰ

8,000 γενναίων Μιρδιτῶν καὶ Γκέγκιδων, καὶ εἰς τὸν Ὁμὲρ Βριώνην τῶν Ἰωαννίνων μετὰ 4,000 ἀνδρῶν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐβράδυνον νὰ εἰσβάλωσι, καὶ κατ' ἀρχὰς ἐνήργησαν διηρημένοι ἀπ' ἀλλήλων. Οὐδὲν ἧττον, ὅτε ἐν ἀρχῇ αὐγούστου ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας, διελθὼν τὰ Ἄγραφα, κατέλαβε διὰ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς αὐτοῦ τὸ Καρπενῆσι, ὁ κίνδυνος ἀπέβη μέγας. Καθὼς τῷ 1822, οὕτω καὶ νῦν, ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ Σουλιώτης Μάρκος Βότσαρης. Ὁ Μάρκος ὑπῆρξε βεβαίως εἷς τῶν ἡρωϊκωτάτων καὶ τῶν εὐγενεστάτων τύπων τοῦ Ἕλληνος μαχητοῦ. Δὲν εἶχε τὸ πολυμήχανον τοῦ Κολοκοτρώνη πνεῦμα· δὲν εἶχε τὸ μεγαλεπήβολον πνεῦμα, ὅπερ ἀπεκάλυψε περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Καραϊσκάκης. Λόγῳ ἀφοσιώσεως ὅμως καὶ προσωπικῆς ἀνδρείας, οὐδεὶς ἦτο αὐτοῦ ἐνάμιλλος. Ἡ χρηστότης ἦτο ἐζωγραφημένη εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἡ καλοκἀγαθία ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ. Ἦτο ἀρνίον κεκτημένον καρδίαν λέοντος. Οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον, ὅτι ἂν ἦτο μουλσουμάνος, ἤθελον πιστεύσει ὅτι ὁ προφήτης Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν. Ἅμα μαθὼν ὅτι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Μουσταῆ κατέλαβε τοὺς λειμῶνας καὶ τοὺς κήπους τοῦ Καρπενησίου, συνεννοηθεὶς μετὰ εὐαρίθμων τινῶν Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων, ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ αὐτὴν διὰ νυκτὸς διχόθεν, αὐτὸς μὲν ἐκ τοῦ πεδίου, οἱ δ' Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐκ τῶν ὀρέων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐξεπλήρωσε τὰ ἀποφασισθέντα, ὁρμήσας τὴν νύκτα τῆς 11 αὐγούστου μετὰ 220 ἀνδρῶν. Οἱ Σκοδρινοὶ καταληφθέντες κοιμώμενοι καὶ ἐκπλαγέντες ἔρριψαν τὰ ὅπλα καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ἂν κατήρχοντο τότε ἐκ τῶν ὀρέων καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, ἡ καταστροφὴ τῶν πολεμίων ἤθελεν ἀποβῆ ὁλοσχερής. Δυστυχῶς, καίτοι ἀκούοντες τὸν πυροβολισμὸν, ἐγκατέλιπον τὸν Μάρκον μόνον. Οὐδὲν ἧττον οἱ Σουλιῶται ἐξέβαλον τοὺς ἐχθροὺς ἀφ' ὅλων τῶν χαρακωμάτων, παρεκτὸς μιᾶς μάνδρας ἐν ᾗ εἶχε πήξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ὁ Τζελαλεδίμπεϋς, ὁ ἡγεμὼν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ Μουσταῆ. Ὁ Μάρκος ἔδραμε πρὸς τὴν μάνδραν καὶ ἀναῤῥιχηθεὶς εἰς τὸ τεῖχος κατώπτευσε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ· οἱ ἐντὸς δὲ, ἅμα ἰδόντες ἐπιφανεῖσαν τὴν κεφαλὴν ἐκείνην, ἐπυροβόλησαν, καὶ ὁ Μάρκος κτυπηθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ἔπεσε νεκρός. Οἱ

συναθληταὶ αὐτοῦ ἀπαγαγόντες τότε τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ ἀπῆλθον, μηδενὸς τολμήσαντος νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν, καίτοι συναπήγαγον ἐπὶ ἡμιόνων φορτωμένων πλουσιώτατα καὶ πολυάριθμα λάφυρα ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων. Οἱ πολέμιοι ἀπέβαλον ἐν τῇ νυκτομαχίᾳ ταύτῃ περὶ τοὺς 800 ἄνδρας. Ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσεν ἕνα τῶν καλλίστων αὐτῆς προμάχων.

Τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Μιρδῖται ἔθαψαν τοὺς νεκροὺς αὐτῶν παρὰ τὰς ἰτέας τοῦ Καρπενησίου καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ Μουσταῆ, κατέβησαν πνέοντες ἐκδίκησιν εἰς τὸν κάτω Ζυγὸν τῆς Αἰτωλίας. Εἰς Γουριὰν, χωρίον κείμενον ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελῴου, ἡνώθησαν τῇ 17 σεπτεμβρίου μετὰ τοῦ Ὁμὲρ πασᾶ. Ἀλλ' οἱ δύο πασάδες δὲν προσέβαλον τὸ Μεσολόγγιον εὑρόντες αὐτὸ κάλλιον ὠχυρωμένον ἢ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος. Ἀφοῦ περὶ ἕνα μῆνα περιεφέρθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀχελῴου μέχρι τοῦ Εὐήνου, ἔστησαν τὸ στρατόπεδον αὐτῶν εἰς τὰ περιβόλια καὶ τοὺς ἐλαιῶνας τοῦ Ἀνατολικοῦ. Κατὰ τῆς πόλεως ταύτης ἔρριψαν χιλιάδας βομβῶν, αἵτινες ὅμως ὀλίγην ἐπροξένησαν βλάβην. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἤρχισαν νὰ πάσχωσιν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ χρημάτων· διάφορα Ἑλληνικὰ σώματα διέκοπτον κατὰ νῶτον τὰς συγκοινωνίας αὐτῶν· οἱ δύο ἡγεμόνες δὲν διετέλουν εἰς φιλικὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις· αἱματηραὶ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξὺ Τόσκων, Γκέγκιδων καὶ Μιρδιτῶν· ἐπῆλθεν ἡ εἴδησις ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα στρατόπεδον τοῦ Βερκόφτσαλη Ἰουσοὺφ πασᾶ διελύθη. Ὅθεν τῇ 17 νοεμβρίου οἱ δύο πασάδες ἐνόμισαν συνετὸν νὰ ἀναζεύξωσι, καὶ, ἀφοῦ ἀπέβαλον ἐπὶ ματαίῳ τὸ τέταρτον τῆς δυνάμεως, ἀπῆλθον κατεσπευσμένως ὀπωσοῦν εἰς τὰ ἴδια, ὁ μὲν εἰς Σκόδραν, ὁ δὲ εἰς Ἄρταν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν τελευταίων τῆς ἐκστρατείας ταύτης περιπετειῶν οἱ κάτοικοι τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἐνθυμήθησαν τὸν ἄνδρα ὅστις πρὸ διετίας εἶχε σώσει τὸ Μεσολόγγιον· ἐνθυμήθησαν αὐτὸν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ τότε κυριώτατος αὐτοῦ συναθλητὴς, ὁ Μάρκος Βότσαρης, δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσι· καὶ παρεκάλεσαν τὸν Μαυροκορδάτον ν' ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Ὁ δὲ ἀπῆλθε προθύμως καὶ ἀφίκετο εἰς Μεσολόγγιον τῇ 30 δεκεμβρίου. Αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀπό-

φασις ὑπῆρξε μία τῶν ἐντιμοτάτων ἅπαντος τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Πρόεδρος ὢν τοῦ Βουλευτικοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ καὶ ν' ἀπαιτήσῃ, ἂν ὄχι τὴν πρώτην, προέχουσαν ὅμως τινὰ τάξιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους τύχης. Καὶ ὅμως καταλιπὼν εἰς ἄλλους τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἠρκέσθη εἰς τὸ νὰ ῥυθμίσῃ τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἴσως προεῖδεν, ὅτι καὶ νῦν, ὅπως τῷ 1822, δύναται νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἑλλάδα λυσιτελέστερον ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς κυβερνήτης. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐπὶ ἔτος ὁλόκληρον διατρίψας ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, ἐτακτοποίησε καὶ ἐνεψύχωσεν αὐτὴν καὶ πρὸ πάντων ἐφρόντισε νὰ ὀχυρώσῃ ὅσον οἷόν τε τὸ Μεσολόγγιον. Ἓν μόνον λάθος ἔπραξε τότε, ὅτι δὲν ἐμάντευσε τὴν ἀξίαν τοῦ Καραϊσκάκη καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις μετὰ δύο ἔτη εἰς στιγμὴν κρισιμωτάτην ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων λαμπρῶν ὅτι εἶναι ὁ κράτιστος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πολέμαρχος καὶ ἴσως ὁ κράτιστος τῶν κατὰ ξηρὰν ἀναδειχθέντων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἡ διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοργάνωσις περὶ ἣν ἐνησχολήθη ὁ Μαυροκορδάτος καθ' ὅλον τὸ 1824 παρεσκεύασε τὴν ἀείμνηστον ἄμυναν, ἣν τὸ Μεσολόγγιον ἀντέταξε κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη εἰς τὰς ἡνωμένας δυνάμεις τῆς Ῥούμελης καὶ τῆς Αἰγύπτου· ἄμυναν τῆς ὁποίας ἡ τιμὴ ἐν μέρει ἀνήκει εἰς τὸν Μαυροκορδάτον. Διηυκολύνθη δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν ἔτει 1824 οὐδεμία ἐγένετο κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος σπουδαία τουρκικὴ ἐπιστρατεία. Μόνον δὲ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ ἐν ἔαρι τοῦ ἔτους ἐκείνου Ῥούμελη Βαλεσῆς Δερβὶς πασᾶς ἐπεχείρησε νὰ ἐμβάλῃ κατὰ ἰούλιον μετὰ ἀνδρῶν μυρίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὰ στενὰ ὁπλαρχηγῶν τῶν Σαλώνων, τῶν Κραββάρων, τοῦ Ζυγοῦ, μεθ' ὧν συνετάσσοντο καί τινες Σουλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ἡ μᾶλλον ἀξιομνημόνευτος τῶν ἐνταῦθα γενομένων μαχῶν ἐγένετο ἡ περὶ Ἀμπλιανὴν (μεταξὺ Σαλώνων καὶ Γραβιᾶς), καθ' ἣν ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς, ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, ὁ Ἰωάννης Νοταρᾶς καὶ ἄλλοι κατετρόπωσαν τοὺς πολεμίους, καταλιπόντας εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων δύο πυρο-

βόλα, ἑπτὰ σημαίας καὶ πολεμεφόδια. Ὁ Δερβὶς πασᾶς παρέμεινεν εἰσέτι ἐπὶ τρεῖς περίπου μῆνας εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ Κηφισσοῦ καὶ τοῦ Σπερχειοῦ, μηδὲν λόγου ἄξιον δυνάμενος νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἀδιαλείπτως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων παρενοχλούμενος, μέχρις οὗ τῇ 6 ὀκτωβρίου ὑπεχώρησεν ἐκεῖθεν τοῦ Σπερχειοῦ ἄπρακτος.

Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις ηὐτύχησε μὲν νὰ ἀναλάβῃ τὰ πράγματα εἰς στιγμὴν καθ' ἣν ἐματαιοῦτο ἡ σπουδαία κατὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ἐπιχείρησις τοῦ Μουσταῆ τῆς Σκόδρας, τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἰουσοὺφ πασᾶ Βερκόφτζαλη, καθ' ὅλον δὲ τὸ 1824 οὐ μόνον τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτῆς ἀντιπάλους κατέβαλεν, ἀλλὰ καὶ οὐδένα μέγαν ἐξωτερικὸν κίνδυνον ὑπέστη κατὰ ξηράν. Κατὰ θάλασσαν δὲ τῷ μὲν 1823 τὰ πολεμικὰ ἔργα δὲν ἀπέβησαν ἐν γένει πολύκροτα, τῷ δὲ 1824 ἡ ἐπανάστασις, ἀφοῦ ὑπέστη τραύματά τινα ὀδυνηρά, ἔπειτα ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν ταῖς λαμπροτάταις ὅλου τοῦ ἀγῶνος ναυμαχίαις.

Κατ' ἀρχὰς τῷ 1823 ἡ Ὑ. Πύλη ἐφάνη ἰδιαζόντως ἐπιμεληθεῖσα τὴν ναυτικὴν αὐτῆς ἐπιχείρησιν. Ἀπολέσασα ἐκ ταῖς προηγουμέναις ἐκστρατείαις τρία κατάφρακτα, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐκθέσῃ τοῦ λοιποῦ τοὺς κακῶς χειριζομένους ἐκείνους ὄγκους εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν κινδύνους καὶ συνεκότησε τὸν στόλον αὐτῆς ἐκ φρεγάδων μᾶλλον παρὰ ἐκ δικρότων. Παρεσκεύασε δὲ εἰς ἔκπλουν 46 σκάφη μεθ' ὧν ἔμελλον νὰ ἑνωθῶσιν 6 Ἀλγερινὰ, 7 ἐκ Τύνιδος καὶ 4 ἐκ Τριπόλεως. Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος συγκείμενος ἐξ 60 πλοίων δὲν ἔμελλε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ὀσμανικοῦ εἰμὴ μετὰ τὴν προσβολὴν καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσσου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσα κατεβλήθη προσπάθεια ἵνα καταρτισθῶσι τὰ πληρώματα τοῦ στόλου ὅσον ἐνδέχεται βελτίονα τῶν προτέρων, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐσαγηνεύθησαν οὐκ ὀλίγοι Εὐρωπαῖοι ναῦται. Προεχειρίσθη δὲ καὶ νέος ἀρχιναύαρχος, ὁ Χοσρὲφ Μεχμὲτ πασᾶς, ἀνὴρ λογιζόμενος ἐμπειρότατος, ἂν καὶ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι τὸ θάρρος αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐφάμιλλον τῆς συνέσεως. Ὁ στόλος αὐτοῦ δὲν ἐξῆλθε τοῦ Βοσπόρου εἰμὴ τῇ

12 ἀπριλίου, καὶ δὲν ἠνώθη ἐν Τενέδῳ μετὰ τῆς βαρβαρικῆς μοίρας εἰμὴ τῇ 9 μαΐου. Ὁ Γάλλος τοῦ ἔτους ἐκείνου μοίραρχος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Δερινιὺ, ὁ μετ' ἔπειτα ἐν Πύλῳ ναυαρχήσας, ἀπήντησε τῇ 21 περὶ τὴν Μιτυλήνην τὸν στόλον ἐκεῖνον συγκείμενον μὲν ἐκ 15 φρεγάδων, 13 δρομώνων καὶ 60 περίπου μικροτέρων σκαφῶν, παραλαμβάνοντα δὲ στρατεύματα πανταχόθεν τῆς Ἀσίας προσερχόμενα. Ὁ Γάλλος ἔλαβεν ἐκεῖ συνέντευξιν μετὰ τοῦ καπετὰν πασᾶ περὶ ἧς ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ὁ Χοσρὲφ πασᾶς, ἀφοῦ ὡμολόγησεν, ὅτι αἱ σφαγαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Χίου παρώξυνον μᾶλλον τὴν ἐπανάστασιν, ἣ συνετέλεσαν εἰς περιστολὴν αὐτῆς, προσέθηκεν, ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν νομίζει συνετὸν νὰ μεταβάλῃ σύστημα. «Οἱ νησιῶται, εἶπε, καὶ μάλιστα οἱ Ὑδραῖοι γνωρίζουσιν ὅτι διετέλεσα πάντοτε προστάτης αὐτῶν· μόνος δὲ ὁ διορισμός μου ὡς ἀρχιναυάρχου ἀρκεῖ ἵνα ὑποδείξῃ εἰς αὐτοὺς, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀποκλίνει εἰς ἐπιεικεστέρας διαθέσεις. Ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πάσας τὰς περιστροφὰς ἀνωφελοῦς ἐθιμοταξίας. Εἶσθε ἄρά γε διατεθειμένος νὰ διαβιβάσετε εἰς τὴν Ὕδραν προτάσεις τινὰς συμβιβασμοῦ; — Ἐπὶ τίνι βάσει; — Τῆς ὑποταγῆς καὶ τῆς παραδόσεως τῶν ὅπλων; — Καὶ τίνα θέλω προτείνει εἰς αὐτοὺς ἐγγύησιν; — Τὸν λόγον μου. Οἱ Ὑδραῖοι μὲ ὀφείλουσι πολλὰ καὶ ἠξεύρουν ὅτι εἰμποροῦν νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς ἐμέ.» Ὁ Δερινιὺ δὲν ἐνόμισεν εὐπρεπὲς νὰ διαψεύσῃ τὸν πασᾶν, ἀλλὰ τὸν παρετήρησεν, ὅτι δὲν δικαιοῦται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων αὐτῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν. Τότε ὁ καπετὰν πασᾶς καταλιπὼν τὰ περὶ Μιτυλήνην ὕδατα ἔπλευσεν ἐπὶ τὸν Καφηρέα καὶ φθάσας τῇ 23 εἰς Κάρυστον ἀπεβίβασεν εἰς αὐτὴν τροφὰς, ἐφόδια καὶ ἐπικουρίαν, καὶ διέλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ν. Κριεζώτου, Εὐβοέως, προσελθόντος μὲν ἐξ Ἰωνίας ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ τῆς ἐπαναστάσεως ἔτει, ὡς ἁπλοῦ δὲ στρατιώτου κατ' ἀρχὰς ταχθέντος ὑπὸ τὸν Ἀγγελῆν Γωβγίναν, ἔπειτα ὅμως ἀναδειχθέντος διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ καρτερίας αὐτοῦ ἑνὸς τῶν μάλιστα ἀξιομνημονεύτων δευτερευόντων στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Δερινιὺ, γράφων τὴν 24 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀπο-

τελεσμάτων ὅσα ἐπήγαγεν ἡ προκειμένη διάλυσις τῆς πολιορκίας τῆς Καρύστου, ἔλεγεν. «Ἐγενόμην μάρτυς τοῦ πρώτου τούτου δείγματος τῆς μετριοπαθείας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Αἱ φλόγες 40 πυρποληθέντων χωρίων κατηύγασαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὴν *Μήδειαν* καὶ τὸν *Σειλῆνὸν* (τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα.) Ἡ αὐτόθι παρουσία ἡμῶν ἐχρησίμευσε τοὐλάχιστον εἰς τὴν σωτηρίαν πολλῶν Ἑλλήνων, οὓς φεύγοντας ἐπὶ μικρῶν πλοιαρίων καὶ κινδυνεύοντας νὰ ἀποθάνωσι τῆς πείνης, παρελάβομεν καὶ περιεποιήθημεν.» Μετ' ἄλλην δὲ ἐπιδρομὴν εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, οὐδὲν ἧττον αἱματηρὰν γενομένην, ὁ καπετὰν πασᾶς πορευθεὶς εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος καὶ διατρίψας αὐτόθι ἡμέρας τινὰς, περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἐπεσίτισε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, καὶ ἠγκυροβόλησε τῇ 9 ἰουλίου εἰς Πάτρας. Ἐκεῖ παραμείνας 40 ἡμέρας, ἀλλὰ οὐδόλως δυνηθεὶς νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς ἀπὸ ξηρὰν ἐπερχομένης ἐκστρατείας τοῦ Μουσταῆ καὶ Ὀμὲρ Βριώνη, ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Αἰγαῖον· προσβληθεὶς δὲ εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον ὑπὸ μικρᾶς τινος μοίρας Ὑδραίων καὶ Ψαριανῶν καὶ ἔντρομος γενόμενος ἐκ τῶν πυρπολικῶν, καίτοι οὐδὲν ἀπὸ τούτων ἔπαθεν, ἀνέκαμψεν εἰς Ἑλλήσποντον μηδὲν τῇ ἀληθείᾳ γενναῖον πράξας. Ὡσαύτως καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος λυμαινόμενος ὑπὸ τῆς πανώλους δὲν ἐπεχείρησέ τι κατὰ τῆς Κάσσου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ὅλως ἄπρακτος εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Τότε ὁ Δερινὶὺ ἔγραψε πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ. «Αἱ φοβεραὶ λοιπὸν τῶν Τούρκων παρασκευαὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα. Ἰδοὺ συμπληροῦται τὸ τρίτον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτος καὶ οἱ ἡνωμένοι ἀγῶνες τῶν ὀσμανικῶν στόλων καὶ στρατῶν τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Οἱ Τοῦρκοι ἐγκαταλελειμμένοι εἰς ἑαυτοὺς δύνανται νὰ καταστρέψωσι τοὺς Ἕλληνας, ὄχι νὰ τοὺς ὑποτάξωσιν. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ εἰμὴ διὰ τῶν οἰκείων τῇ φύσει αὐτῆς ἐλαττωμάτων. Συμβουλεύοντες αὐτῇ τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν τάξιν καὶ ἀπαιτοῦντες μέχρι τινὸς ταῦτα πάντα παρ' αὐτῆς, ἠθέλομεν τῇ ἀφαιρέσει τοὺς μόνους τρόπους τῆς ἐνεργείας ὅσους κέκτηται. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἅμα ἡ τύχη προσμειδιάσῃ πρὸς αὐτοὺς, δὲν εἰμποροῦν νὰ πράξωσι πλειότερα

τῶν ὅσα ἔπραξαν. Δὲν θέλουσι καθαιρέσει τὸ ὀσμανικὸν κράτος· ἀνάγκη ἄρα νὰ ὑπάρξωσι παρ' αὐτῷ.»

Ἀλλ' ἐὰν οἱ ἡμέτεροι οὐδὲν μέγα ἔπαθον ἐκ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὐδ' αὐτοὶ ἐπήγαγον πληγήν τινα εἰς αὐτόν. Δι' ἔλλειψιν πόρων ἢ βραδέως ἢ ὀλίγοι ἐξεστράτευον, ἢ ἐκστρατεύοντες ἠναγκάζοντο διὰ τὸν αὐτὸν λόγον νὰ ἐπιστρέφωσι παρακαίρως εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τούτοις, αἱ ἐνέργειαι τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐκείνας ἐκστρατείας. Ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ **1823** καὶ ἐφεξῆς τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν τουρκικῶν παραλίων καὶ καταδιώξεις τῶν πλοίων ὅσα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέραν ἢ παρεβίαζον τοὺς ἀποκλεισμοὺς ἢ ἐχρησίμευον ὡς σκευαγωγὰ τῶν πολεμίων. Πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις εἶναι βεβαίως δεδικαιολογημέναι, καὶ συγχρόνως παρεῖχον ἐνασχόλησιν καὶ πόρον ζωῆς εἰς τὰ λιμώττοντα ναυτικὰ ἡμῶν πλήθη. Ἀλλ' ἐὰν αἱ λεηλασίαι τουρκικῶν χωρῶν οὐδεμίαν παρῆγον εἰς μέσον δυςχέρειαν, ἡ καταδίωξις τῶν οὐδετέρων πλοίων προεκάλει περιπλοκὰς δυςαρέστους μετὰ τῶν ναυάρχων καὶ μοιράρχων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτοὶ οἱ Ἄγγλοι οἵτινες, ὡς εἴδομεν, δὲν ἦσαν πολὺ αὐστηροὶ περὶ τὴν προστασίαν τῆς σημαίας αὐτῶν, ὁσάκις αὕτη παρεβίαζε τοὺς ἡμετέρους ἀποκλεισμούς, οὐδὲν ἧττον ἠνάγκασαν τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ἀπὸ **27** μαΐου **1824** διακήρυξιν, δι' ἧς αὕτη εἶχεν ὁρίσει ὅτι τὰ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας πλοῖα «ὁποίαν σημαίαν καὶ ἂν φέρωσι, δὲν θέλουν θεωρηθῆ πλέον ὡς ἀνήκοντα εἰς οὐδέτερον ἔθνος, ἀλλ' ὡς ἐχθρικά.» Ἡ ἀνάκλησις ὅμως τῆς διακηρύξεως ταύτης δὲν ἔπαυσε τὴν καταδίωξιν, ἥτις ἐπεβάλλετο οὕτως εἰπεῖν ὑπό τε τῆς ἀνάγκης τοῦ πολέμου καὶ ὑπὸ τῆς ἐνδείας τῶν ναυτικῶν ὁμίλων. Ἡ καταδίωξις λοιπὸν ἐξακολουθοῦσα ἐλογίσθη ὡς πειρατεία. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ καιροῦ πολλὰ πλοῖα ἡμῶν δι' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν λόγον ὅτι ἐστεροῦντο παντὸς τρόπου νομίμου ἐργασίας καὶ συντηρήσεως, εἶχον ἐκτραπῆ τῳόντι εἰς ἀληθεῖς πειρατικὰς πράξεις, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς λογιζομένης καὶ πραγματικῆς πειρατείας, αὕτη ἔλαβε προϊόντος τοῦ χρόνου διαστάσεις φοβερὰς, αἵτινες πολὺν προσέτριψαν μῶμον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ εἰς πολλὴν ἐνέβαλον ἀμηχανίαν τοὺς εἰλικρι-

νεστέρους φίλους τῆς Ἑλλάδος. Μήπως αὐτὸς ὁ Ἅμιλτων, ἀπαιτήσας τῷ 1826 τὴν παράδοσιν καταδρομικοῦ πλοίου ζημιώσαντος μὲν τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν, εὑρισκομένου δὲ ἐν Ὕδρᾳ, καὶ πυροβοληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, δὲν εὑρέθη εἰς τὴν θλιβερὰν ἀνάγκην ν' ἀντιπυροβολήσῃ; Ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο ὅτι ἡ Ὕδρα, καθ' ἧς τουρκικὴ σφαῖρα δὲν ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ πέσῃ, ἐδέχθη σφαίρας ἀγγλικὰς, καθὼς τῷ 1822 εἶχε δεχθῆ καὶ γαλλικὰς σφαίρας. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ δεινὸς ἐκεῖνος τάραχος ὁ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἐπικρατήσας, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ καταναγκάσῃ τὰς δυνάμεις νὰ ὑπογράψωσι τὴν συνθήκην τοῦ 1827, ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτῆς ἀνακηρύττουσαν.

Ἤλθωμεν δὲ εἰς τὰς μεγάλας κατὰ θάλασσαν συμφορὰς καὶ τὰ γενναῖα ναυτικὰ γεγονότα τοῦ 1824. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ σουλτὰν Μαχμούτης εἶχεν ἀπελπισθῆ τοῦ νὰ καταβάλῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν διὰ μόνων τῶν ἰδίων δυνάμεων. Αἱ κατὰ τὰ δύο προηγούμενα ἔτη ἐκ Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου ὁρμήσασαι πεζικαὶ ἐκστρατεῖαι ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατοὶ οὐ μόνον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προελάσωσι μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα δὲν κατώρθωσαν νὰ χειρώσωσιν. Ἠσθάνετο μὲν πρὸ καιροῦ ὁ σουλτάνος τὴν ἀνάγκην νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικόν· πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει πρὸ πάντων νὰ καταλύσῃ τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα, ὅπερ πρὸ αἰῶνος εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλει, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποτρέφῃ τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν παραλυσίαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ ὅλως ἐξαχρειωθὲν τοῦτο δημιούργημα τοῦ Καρᾶ Χαλὴλ Τζεντερελῆ δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητί· ὥστε ὁ σουλτάνος, ἐνθυμούμενος τὴν τύχην τοῦ Σελίμη, προέβαινε πρὸς τοῦτο μετὰ πολλῆς περισκέψεως, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἐνόει, ὅτι ἔπρεπε νὰ πράξῃ τι καίριον κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπετάθη πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν, πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος δυνάστης εἶχε πρὸ καιροῦ συγκροτήσει τακτικὸν στρατόν· ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν ὁ Μαχμούτης ἐδυσπίστει πρὸς αὐτὸν, ἠναγκασμένος νῦν, ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἢ νὰ καταβάλῃ αὐτὴν διὰ πάσης θυσίας, ἔστω καὶ διακιν-

δυνεύων τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸν ἤδη τοσοῦτον ἰσχυρὸν ἐκεῖνον σατράπην, ἀπεφάσισε ἐκ τῶν δύο κακῶν νὰ προτιμήσῃ τὸ μὴ χεῖρον καὶ ἐπέτρεψε τὸ πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν. Ἡ Αἴγυπτος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος κοινωνήσει τῶν κατ' αὐτοῦ θαλασσίων ἐκστρατειῶν, εἰ καὶ οὐχὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου. Ἀπὸ τοῦ **1822** ὁ σουλτάνος εἶχεν ἐπιτρέψει εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τὰ κατὰ τὴν Κρήτην· καὶ ἐν μηνὶ ἰουνίῳ τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ γαμβρὸς τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ Χασὰν πασᾶς ἀπεβίβασεν εἰς Σούδαν 5000 Ἀλβανούς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ **1824** ὁ πολυμήχανος σατράπης, προσλαβὼν τὸ πασαλίκιον τῆς Πελοποννήσου καὶ φιλοτιμούμενος νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον τῶν Φαραώνων, ὅπερ ἐπόθει νὰ ἀνορθώσῃ, ἔκτασιν οἵαν ποτὲ δὲν εἶχε λάβει ἐν καιρῷ τῆς μεγίστης αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀπεδύθη εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ πάσης θυσίας κατὰ ξηρὰν τε καὶ κατὰ θάλασσαν. Ἔτι ἀπὸ τοῦ μαρτίου **1824** ὁ Χουσεΐμπεϋς σταλεὶς ἐξ Αἰγύπτου εἰς Κρήτην συνεπλήρωσε διὰ σφαγῶν καὶ καταστροφῶν φοβερῶν τὴν χείρωσιν τῆς πολυπαθοῦς ταύτης νήσου.

Ἀλλὰ τότε προέκυψαν εἰς μέσον αἱ μεγάλαι τοῦ ἐπιχειρήματος δυσχέρειαι. Μέχρι τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους σπανίως προέβαινεν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, ἐπειδὴ οἱ λιμένες τῆς Κρήτης κατείχοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, οἱ ἡμέτεροι δὲν εἶχον καταφύγια ἀσφαλῆ ἐν τῇ ἀχανεῖ ἐκείνῃ ἐκτάσει. Ὅθεν δυσκόλως ἠδύναντο νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἄμεσον μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης διαπεραίωσιν. Ἀλλὰ μεταξὺ Κρήτης καὶ Πελοποννήσου ὁ στόλος ὁ μετακομίζων τὸν τακτικὸν στρατὸν ἔμελλεν ἀπαραιτήτως νὰ προσκόψῃ πρὸς τοὺς στολίσκους ἐκείνους οἵτινες μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης τοσοῦτον ἐνεποίησαν τρόμον εἰς τοὺς Ὀσμανίδας. Δυστυχῶς ἡ ὀλίγη δραστηριότης ἡ ἀναφανεῖσα εἰς τὰς παρασκευὰς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τῷ **1823**, ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ **1824** καὶ εἰς παντελῆ μάλιστα μετεβλήθη ἀδράνειαν. Τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου δὲν εἶχον ἔτι ἔλθει· οἱ ἰδιωτικοὶ πόροι τῶν τριῶν νήσων ὁσημέραι ἐξηντλοῦντο, τὸ δὲ νέον Ἐκτελεστικὸν ἠσχολεῖτο πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν περιστολὴν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων ἢ εἰς τὴν ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικρεμαμένου μεγά-

λου ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Ἐντεῦθεν κατὰ τὸ πρῶτον ἑξάμηνον τοῦ ἔτους ἐκείνου οἱ στόλοι ἡμῶν ἔμειναν ἀργοί, παραδόξως δὲ ηὐκολύνθη κατ' ἀρχὰς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νέου σχεδίου ὅπερ συνεφωνήθη μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, ἵνα ἀσφαλισθῇ ἡ διὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους διαπεραίωσις τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἐκρίθη πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ νῆσοι, ἂν ὄχι ὅλαι, τοὐλάχιστον αἱ ἀπωτέρω τῆς Πελοποννήσου κείμεναι. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ὡρίσθη, ὅτι ὁ μὲν αἰγυπτιακὸς στόλος θέλει ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Κάσσου, ὁ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ψαρῶν, ἀμφότεροι δὲ ἑνωθέντες κατὰ τῆς Σάμου. Καὶ πρώτη προσεβλήθη ἡ Κάσσος. Ἡ ἀπόκρημνος αὕτη νῆσος ἡ παρακειμένη εἰς τὴν Κρήτην, εἶχεν 7000 περίπου κατοίκους καὶ 15 μὲν πάρωνας, 40 δὲ μικρότερα πλοῖα. Οἱ Κάσσιοι σπανίως μετέσχον τῶν ἐργασιῶν τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἀλλ' ἐν τῷ διαστήματι τῶν προηγηθέντων τριῶν ἐτῶν δὲν ἔπαυσαν βοηθοῦντες μὲν τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, λυμαινόμενοι δὲ τὰ παράλια τῆς Καραμανίας, τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ δεινῶς δυσφημούμενοι ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ὡς πειραταί. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἀνετέθη εἰς τὸν Χουσεΐμπεϋν, τρεῖς δὲ φρεγάδες καὶ 10 δρόμωνες ἐξέπλευσαν ἐπὶ τούτῳ ἐξ Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γιβραλτὰρ, ναύτην τολμηρὸν καὶ ἔμπειρον ἀνατραφέντα ἐν τῇ σχολῇ τῶν πειρατῶν τῆς Βαρβαρίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μαΐου ἡ νῆσος ἀπεκλείσθη καὶ ἤρχισε νὰ κανονοβολῆται· τῇ δὲ 7 ἰουνίου ὁ Χουσεΐμπεϋς ἀπεβίβασε διὰ νυκτὸς 3,000 Ἀλβανοὺς εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην νεύουσαν παραλίαν, καὶ μὴ ἀπαντήσας ἱκανὴν ἀντίστασιν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς γραίας ἀπέσφαξε, τοὺς δὲ νέους καὶ παῖδας, 2000 τὸν ἀριθμὸν, ἔπεμψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐπωλήθησαν ὡς ἀνδράποδα.

Ἡ δὲ κατὰ τῶν Ψαρῶν ἐπίθεσις ἀνετέθη εἰς τὸν Χοσρὲφ πασᾶν. Τῇ 20 ἰουνίου ἀπὸ πρωΐας ὁ ὀσμανικὸς στόλος προερχόμενος ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὑπὸ ἐλαφρᾶς βορείου αὔρας φερόμενος, ἔπλεε πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῶν Ψαρῶν. Ὁ στόλος οὗτος, συγκείμενος τότε ἐξ 140 σκαφῶν ἐν οἷς 2 κατάφρακτα, 5 φρεγάδες καὶ 45 δρόμωνες, πάρωνες, ἡμιολίαι καὶ βάρεις (κανονοφόροι),

φέρων δὲ στρατὸν ἀποβατικὸν 14000 ἀνδρῶν, προέβαινεν ἐν μακροτάτῳ στίχῳ, οὗ ἥ τε κεφαλὴ καὶ ἡ οὐρὰ συνέκειντο κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἐπικώπων πλοίων παραπεμπομένων ὑπό τινων φρεγάδων. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς φάλαγγος ταύτης διεκρίνετο ἡ ναυαρχίς. Ἐὰν προσήρχοντο ἐγκαίρως πᾶσαι αἱ ναυτικαὶ ἑλληνικαὶ δυναμεις, βεβαίως ὁ Χοσρέφης δὲν ἀπεβιβάζετο ποτὲ εἰς Ψαρά. Ἐὰν καὶ αὐτοὶ οἱ Ψαριανοὶ ἐξέπεμπον κατ' αὐτοῦ τὰ πυρπολικά των ἐπερειδόμενα ἐπὶ τῶν πολεμικῶν, ὅσον εὐάριθμα καὶ ἂν ἦσαν ταῦτα, πιθανῶς ἤθελον ἀναβάλει τὴν ἀπόβασιν μέχρι τῆς προσελεύσεως τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ στόλου ὅστις τῳόντι παρέστη μετ' ὀλίγας ἡμέρας. Ἀλλ' ἔκρινον εὔλογον νὰ καταδικάσωσιν εἰς ἀργίαν πυρπολικά τε καὶ πολεμικὰ καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου αὐτῆς ἄμυναν, σκορπίσαντες καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν περιφέρειαν τὰς ὀλίγας αὐτῶν δυνάμεις· οὐδὲ βαστᾷ ἡ καρδία ἡμῶν νὰ ἐλέγξωμεν σήμερον, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50, τοὺς περιφανεῖς ἐκείνους τῆς Ἑλλάδος προμάχους, διότι τοιοῦτο μᾶλλον ἢ τοιοῦτο ἀμύνης σύστημα προετίμησαν, ἐνῷ μάλιστα ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν τοὺς λόγους δι' οὓς περιῆλθον εἰς τοιαύτην ἀπόφασιν. Ὅθεν θέλομεν ἐκθέσει τὰ πράγματα ὅπως συνέβησαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἐμπειροτέχνου αὐτόπτου, τοῦ Κ. Βιλλενεῦ, κυβερνήτου τοῦ γαλλικοῦ δρόμωνος *Ἴσιδος* ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν φοβερὰν ταύτην σκηνὴν ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἡμιολίαν *Ἀμάραντον*. Ἠξεύρομεν ὅτι ἡ παρουσία τῶν γαλλικῶν τούτων πλοίων παρεξηγήθη παρὰ τῶν ἡμετέρων κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλὰ, καθὼς ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κυβερνήτου ἐκείνου ἐπισήμως ἐξάγεται, ἀφοῦ τῇ 18 ἰουνίου ἔπεμψεν εἰς Ψαρὰ ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν ἐπικειμένην ἐπίθεσιν, καὶ ἤκουσεν ὅτι θέλουσι μείνει μέχρι τέλους πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρέμεινε περὶ τὴν νῆσον ἵνα, ἐν περιπτώσει συμφορᾶς, πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἡ φιλανθρωπία ἐπιτρέπει καὶ ὑπαγορεύει. Ἀνάγκη δὲ νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἔκθεσιν ταύτην, διότι δὲν συγχωρεῖται νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἄλλα ἔπραττον καὶ ἄλλα ἀνήνεγκον εἰς τὴν ἰδίαν κυβέρνησιν. Μετὰ μεσημβρίαν λοιπὸν τῆς 20 ἐπακμάσαντος τοῦ ἀνέμου, ὁ τουρκικὸς στόλος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βόρειον λιμενίσκον τῆς νήσου καὶ τὴν 7 τὸ ἑσπέρας οἱ πάρω-

νες αὐτοῦ καὶ αἱ βάρεις ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν κανονοστασίων τοῦ μέρους τούτου τῆς παραλίας. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν, καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἐξηκολούθησεν ὁ ἀντιπυροβολισμὸς οὗτος διεξαγόμενος ἑκατέρωθεν «ὁπωσοῦν τυχαῖος.» Τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐ, γαλήνης ἐπικρατούσης, τὰ κωπήρη ἀπεβίβασαν εἰς διάφορα περὶ τὸν λιμενίσκον σημεῖα στρατὸν πολυάριθμον, ὅστις, ἐπιβοηθούμενος ὑπὸ τοῦ πυκνοῦ πυρὸς τῶν πλοίων, εὐχερῶς ἀπώθησε τοὺς εὐαρίθμους μαχητὰς εἰς οὓς ἐπετράπη ἡ ἐπιτήρησις μᾶλλον ἢ ἡ ἄμυνα τῶν περικειμένων βράχων. Ἐπιτιθέμενοι καὶ ἀμυνόμενοι ἐρρίφθησαν μίγδην πρός τι μικρὸν πυροβολοστάσιον περὶ ὃ ἤρξατο ἀγὼν πεισματώδης· ἐπὶ ἓν τέταρτον ἐβλέπομεν συγχρόνως αἰωρουμένας ἐπὶ τῶν προμαχώνων τήν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν σημαίαν· τελευταῖον ἠφανίσθη ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἐκυμάτισε μόνη ἡ τουρκική. Τότε οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τῆς νήσου, καταπυρπολοῦντες τὰ πάντα καθόσον ὑπεχώρουν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔπνευσε βορειοδυτικὸς ἄνεμος, καὶ ὁ καπετὰν πασᾶς ὠφελούμενος ἐξ αὐτοῦ διέταξε τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς δρόμωνας, ὅσοι ἦσαν πλησιέστεροι εἰς τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, νὰ εἰσέλθωσιν ἐν αὐτῷ, κάμπτοντες τὴν βόρειον τῆς νήσου ἄκραν. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὸ καταπεπληγμένον πλῆθος συμπαρέσυρε πρὸς τὸν λιμένα τοὺς ἄνδρας ὅσοι ἠδύναντο εἰσέτι νὰ τὸ ὑπερασπίσωσι. Δεκαπέντε ἕως εἴκοσι πάρωνες πλήρεις φυγάδων εἶχον ἀπάρει, καταδιωκόμενοι ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ κανονοβολούμενοι ὑπὸ τῶν φρεγάδων καὶ τῶν δρομώνων τῆς πρωτοπορείας. Εἷς τῶν παρώνων, κινδυνεύων ἀπὸ δύο φρεγάδων, ἀνῆψεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος διαφόρους καυστικὰς ὕλας καὶ περιεκαλύφθη οὕτω ὑπὸ καπνοῦ, οἱ δὲ κυβερνῆται τῶν δύο φρεγάδων ὑπολαβόντες αὐτὸν ὡς πυρπολικόν, ἀπετράπησαν ἀμέσως τῆς διώξεως, τοσοῦτον τρόμον ἐνέπνεεν αὐτοῖς ἁπλῆ ἡ ὑπόνοια, ὅτι ἔχουσι κατέναντι αὐτῶν ἐμπρηστήριον σκάφος. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν πρώτων τούτων πλοίων ὀλίγοι τῶν κατοίκων εὗρον καταφυγήν· εἰς τοὺς μὴ προφθάσαντας νὰ ἐκπλεύσωσιν ἡ θάλασσα ἀπεκλείσθη, διότι ὁ σόλος τοῦ Χοσρέφη, φερόμενος ὑπὸ τοῦ βορρᾶ, κατέλαβε τὸν πορθμὸν τῶν Ἀντιψάρων, ἢ περιεκύκλου τὴν νῆσον. Πολυάριθμα πλοιάρια καὶ ἀκάτια ἐζήτουν νὰ διαφύγωσι

πανταχόθεν, ἀλλὰ τά τουρκικὰ πλοῖα ἐπυροβόλουν κατ' αὐτῶν ἀνηλεῶς καὶ κατεδίωκον προσέτι αὐτὰ διὰ λέμβων. Τὰ ὕδατα τοῦ λιμένος βαθμηδὸν ἐρυθραίνοντο καὶ ἐντὸς σταδίου ὁ κυβερνήτης τῆς *Ἴσιδος* ἐμέτρησε περὶ τὸν δρόμωνα αὐτοῦ 30 πτώματα γυναικῶν καὶ παίδων. Μόνον τὸ Παλαιόκαστρον ἀνθίστατο ἔτι. Τὸ ἀσθενὲς τοῦτο ὀχύρωμα ἀντεπυροβόλει μετὰ θαυμαστῆς ζωηρότητος τὰς φρεγάδας καὶ τοὺς ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένους. Ἐντὸς τοῦ ἀθλίου τούτου περιβόλου εὐαρίθμητοι τινὲς Ἕλληνες ἠμύνοντο κατὰ 6,000 καὶ ἐπέκεινα Τούρκων. Ὁ κυβερνήτης τῆς *Ἴσιδος* δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸ θέαμα τοῦτο. Τῇ 22 περὶ τὴν 9 ὥραν τῆς πρωΐας ἀπελθὼν πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν, «ἔρχομαι, τὸν εἶπε, νὰ σᾶς προσφέρω τὴν μεσολάβησίν μου.» Συναινέσαντος δὲ τοῦ Χοσρέφη, γάλλος ἀξιωματικὸς ἀπεβιβάσθη ἐν συνοδίᾳ τοῦ ταμίου τοῦ καπετὰν πασᾶ ὡς διερμηνέως, κομίζων προτάσεις ἀνακωχῆς. Τὰ ὀσμανικὰ ὅμως στρατεύματα ἐκμανέντα οὐδένα ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσι λόγον περὶ συμβιβασμοῦ. Καί τοι παθόντα ζημίας δεινὰς, εἶχον προσεγγίσει κατὰ μικρὸν τοσοῦτον εἰς τὸ ὀχύρωμα, ὥστε περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας πολιορκούμενοι καὶ πολιορκηταὶ ἀντηρεθίζοντο ἀμοιβαίως διὰ μυρίων ὕβρεων. Περὶ τὴν 6 καὶ $^1|_2$ φοβερὰ ἀντήχησε κραυγή. Οἱ Τοῦρκοι περικυκλώσαντες πανταχόθεν τὸν λόφον καὶ ἀναβάντες εἰς αὐτὸν ἐπλημμύρησαν τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς Ἴσιδος ἐθεῶντο ἐναγωνίως πᾶσαι τῆς συμπλοκῆς αἱ περιπέτειαι. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἐξηκολούθουν διὰ τοῦ τηλεσκοπίου διακρίνοντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ λέγοντες, ὅτι ἐν ὅσῳ τὸ ἅγιον αὐτὸ ῥάκος κυματίζει ἐπὶ τοῦ πυροβολείου, ὑπάρχει εἰσέτι ἐλπίς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοῦρκος στρατιώτης ἐξορμᾷ πρὸς αὐτὸ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐγγίσῃ τὸ ξυστὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου μόλις ἐκυμάτιζεν ὑπὸ ἐκπνεούσης αὔρας ἡ σημαία, καὶ ἔκρηξις φρικώδης ἔσεισε καὶ διέσχισε τὸν ἀέρα· τὸ φρούριον, οἱ ὑπερασπισθέντες αὐτὸ ἥρωες, ὁ ἐμβαλὼν εἰς αὐτὸ ἐχθρὸς, τὰ πάντα ἐγένοντο θρύμματα. Οἱ μαχηταὶ οὗτοι ἐτήρησαν τὸν λόγον αὐτῶν· ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἑσπέρας, ἅμα ἐνύκτωσεν, ὁ κυβερνήτης τῆς Ἴσιδος ἐπλησίασε πρὸς τὸν βράχον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἵστατο τὸ ἀνατραπὲν ὀχύρωμα, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ δια-

σώσῃ ἐπιζήσαντά τινα θύματα. Ἀλλὰ μάταιαι ἀπέβησαν ἅπασαι αὐτοῦ αἱ ἔρευναι, διότι ἡ μανία τῶν Τούρκων οὐδένα ἐλησμόνησε. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐκ πρωΐας αἱ λέμβοι αὐτοῦ, ἐξετάσασαι ἐπιμελῶς ἁπάσας τὰς ἀποκρήμνους ἀκτὰς τῆς ἀρκτικῆς παραλίας, ἀπέβησαν εὐτυχέστεραι καὶ ἀπήγαγον ὑπὸ τὴν προστάτιδα σκέπην τῆς γαλλικῆς σημαίας 156 γυναικόπεδα καὶ στρατιώτας βαρέως τετραυματισμένους. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ ἐγένετο φοβερά. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον καταφύγει εἰς Ψαρὰ, ἐκ Χίου, ἐκ Κυδωνιῶν καὶ ἐκ Σμύρνης ἀλληλοδιαδόχως τοσοῦτοι ἄνθρωποι, ὥστε τῷ 1824 ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεποσοῦτο εἰς 30,000 ψυχὰς, ἐν οἷς 7,000 μόνον ἦσαν Ψαριανοί. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων 3,000 διέφυγον τὴν σφαγήν· ἐκ δὲ τῶν προσφύγων 17,000 ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηνδραποδίσθησαν· 100 δὲ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἔπεσον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἡ Πύλη, μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς τὸν ἀνόσιον τοῦτον θρίαμβον, παρεπονέθη εἰς τὴν γαλλικὴν πρεσβείαν διὰ τὴν μεταλάβησιν τοῦ κυβερνήτου τῆς *Ἴσιδος*, ἀξιοῦσα, ὅτι οὐδενὶ ἐπετρέπετο ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῆς καὶ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἐνόχους τῆς προσηκούσης τιμωρίας. «Συγχαρῆτε ἐκ μέρους μου εἰλικρινέστατα τὸν κύριον Βιλλενεῦ διὰ τὴν καλλίστην αὐτοῦ διαγωγὴν εἰς Ψαρὰ,» ἔγραψεν ὁ κόμης Γκιγεμινὼ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς γαλλικῆς μοίρας. αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις ἣν ὁ πρέσβυς οὗτος ἔδωκεν εἰς τὰς αἰτιάσεις τῆς Υ. Πύλης.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἐνῷ κατεστρέφοντο ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρά; Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 μαΐου, ἤτοι 20 ἡμέρας πρὸ τῆς ἁλώσεως αὐτῶν, οἱ Κάσσιοι εἶχον ἀναφερθῆ *εἰς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν* ἐξαιτούμενοι τὴν ἀποστολὴν ναυτικῆς δυνάμεως καὶ πολεμεφοδίων· τὸ δ' Ἐκτελεστικὸν, τὸ ὁποῖον ἠσχολεῖτο ἔτι εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου, ἀπεκρίνετο ἐκ Μύλων τῇ 27 ὅτι «ἡ Διοίκησις ὡς κοινὴ μήτηρ δὲν θέλει ἀδιαφορήσει καὶ εἰς τὰς πολεμικὰς χρείας καὶ φθάσαντος τοῦ δανείου θέλει σᾶς οἰκονομήσει ἀναλόγως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐξ Ὕδρας καὶ Σπετσῶν δὲν ἐκπλέουσιν ἀκόμη ἐξ αἰτίας ὅπου τὸ ταμεῖον δὲν ἔχει χρήματα νὰ πληρώσῃ τοὺς ναύτας, ἅμα ὅμως φθάσουν τὰ χρήματα καὶ πληρωθοῦν οἱ ναῦται, θέλουν ἔβγει εὐθὺς, ἐπειδὴ εἶ-

ναι ἕτοιμοι.» Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἡ *Σεβαστὴ Διοίκησις* εἶχε χρήματα νὰ πληρώνῃ τοὺς στρατοὺς τοὺς διεξάγοντας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἄφινε δὲ τὴν Κάσσον νὰ καταστραφῇ. Καὶ οὐδὲ μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐλήφθη πρόνοιά τις, ἵνα ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος. Τῇ δὲ 22 ἰουνίου φθάσαντες εἰς Σπέτσας οἱ πρῶτοι τῶν Ψαρῶν φυγάδες, ἔφερον τὴν ἀγγελίαν τῆς πτώσεως τοῦ μεγάλου ἐκείνου πρὸς βορρᾶν προμαχῶνος τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ συμφορὰ αὕτη κατέπληξεν ὡς κεραυνὸς τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν ἀπὸ περάτων αὐτῆς μέχρι περάτων. Καὶ τὸ κακὸν δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο μόνον. Οἱ ἔπαρχοι Τήνου, Μυκόνου, Νάξου ἀνήγγελλον ἀλληλοδιαδόχως, ὅτι ἐκ τῶν νήσων αἱ μὲν ἐπροσκύνησαν, αἱ δὲ ἑτοιμάζονται νὰ προσκυνήσωσιν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος, διότι, ἂν δὲν ἐξήρχετο τελευταῖον ὁ στόλος, ὑπετάσσετο μὲν ἡ Σάμος, διεπεραιοῦντο δὲ ἔκτοτε τὰ τακτικὰ τῆς Αἰγύπτου στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τότε ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ οἱ πρὸ μικροῦ τοσοῦτον οἰκτρῶς δεκατευθέντες Ψαριανοὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων πάλιν ἐπαρκοῦντες εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην. Ἀλλὰ πρὶν ἐκστρατεύσωσιν, οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἔγραψαν τῇ 23 ἰουνίου ἀξιομνημόνευτον πρὸς τὸ βουλευτικὸν σῶμα διαμαρτύρησιν.

«Αἱ καταχρήσεις τῶν νόμων καὶ ὄχι ἡ ἔλλειψις πόρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπροξένησε τὴν γενικὴν ἀνοικονομίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοικονομίαν δὲν ἐβοηθήθησαν ἐν καιρῷ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ, μέρη σημαντικώτατα τῆς Ἑλληνικῆς δυνάμεως· κινδυνεύει δὲ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὅλον, καὶ ἡ νῆσός μας αὐτὴ κινδυνεύει, ἂν δὲν βοηθηθῇ ἐν συντόμῳ καὶ σημαντικῶς . . . . . Στοχασθῆτε ὁπόσας θυσίας ἐκάμαμεν ἄχρι τοῦδε· μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμποροῦμεν ἔτι νὰ ὑποφέρωμεν. Ἡμεῖς ἐξαντλήσαντες τὸ χρηματικόν μας, ἐρανίσαμεν τώρα ἐσχάτως ἀπὸ τοὺς συμπολίτας μας πάσης τάξεως διὰ νὰ κινήσωμεν τὰ πλοῖά μας. Ἂς δράμῃ λοιπὸν, ἂς συνεισφέρῃ μίαν φορὰν τὸ ἔθνος καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὡς τὸ εὐτυχέστερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐλαφρόνοντές μας ἀπὸ μερικὰ ἔξοδα.» Τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀποκρινόμενον τῇ 25 ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀθλιότητα τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ χρήματα πάλιν δὲν ἔστειλε καὶ ἐπεκαλέσατο αὖθις τὴν φιλοπα-

τρίαν τῶν νησιωτῶν. «Εἰς ἀπάντησιν τοῦ εὐγενοῦς γράμματός σας ἐκδεδομένου τῇ 23 τοῦ παρόντος, ἀληθείας ἀναντιρρήτου εἶναι τὸ περιεχόμενον τόσῳ τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς ἐξ ἧς πηγάζει ἡ ἀνοικονομία, ὅσῳ καὶ περὶ τῆς θαλασσίου δυνάμεως χωρὶς τῆς ὁποίας βέβαια Ἑλλὰς δὲν σώζεται. Τοῦτο προβλέπουσα καὶ ἡ Διοίκησις πάντοτε ἐνασχολεῖται πρὸς ἐνδυνάμωσίν της. Τὰ ἀλλεπάλληλα ὅμως περιστατικὰ ἐμπόδισαν . . . . . Ἀδελφοί, εἶσθε ἀρκετὰ καλοὶ πατριῶται καὶ ἀπείρους θυσίας ἐκάματε· ὁ κίνδυνος γνωρίζετε ὅτι μέγας. Ὅθεν *τρέξατε* μὲ τὴν θαλάσσιον δύναμιν διὰ νὰ *προφθάσωμεν* τὰ Ψαρὰ, νὰ *ἐγκαρδιώσωμεν* καὶ τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος.»

Καὶ ἐξέπλευσαν τῳόντι οἱ Ἑλληνικοὶ στολίσκοι τὴν 24 καὶ 25 ὁπωσδήποτε ἐξ ἰδίων παρασκευασθέντες καὶ κατηυθύνθησαν εἰς Ψαρὰ, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι ἴσως προφθάσωσι νὰ βοηθήσωσι δύο ἢ τρία τινὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐξηκολούθησαν ἀνθιστάμενα ἔτι μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παλαιοκάστρου. Ἀλλ' ὅτε ἀφίκοντο, τὰ πάντα ἤδη εἶχον τελειώσει, ὁ δὲ καπετὰν πασᾶς, καταλιπὼν ἐπὶ τῆς νήσου φρουρὰν καὶ ἐν τῷ λιμένι αὐτῆς μικράν τινα ναυτικὴν μοῖραν ἐξ ἑνὸς πάρωνος καὶ ἱκανῶν βάρεων συγκειμένην, εἶχεν ἀπέλθει εἰς Μιτυλήνην. Ὅθεν οἱ ἡμέτεροι περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώξωσι, καταστρέψωσι καὶ ἐν μέρει αἰχμαλωτεύσωσι τὴν μοῖραν ἐκείνην, μεθ' ὃ ἐδέησε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια δι' ἔλλειψιν προμηθειῶν. Ἂν ὁ Χοσρὲφης εἶχε μικράν τινα δόσιν δραστηριότητος καὶ ἐπέπιπτεν ἀμέσως κατὰ τῆς Σάμου, ἤθελεν ἐπιτύχει αὐτόθι ἔτι εὐχερέστερον ἢ εἰς Ψαρά. Εὐτυχῶς ἀνέβαλεν ἐπὶ ἕνα μῆνα τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ ἐπέλθῃ πολυαριθμότερος ἢ ποτὲ καὶ κάλλιον συγκεκροτημένος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. Τῇ 10 ἰουλίου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὸ πρῶτον ἀγγλικὸν δάνειον, καὶ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ηὐδόκησεν αὕτη νὰ ἐγχειρίσῃ εἰς μὲν τὴν Ὕδραν 47,000 δίστηλα, εἰς δὲ τοὺς Σπετσιώτας 32,000, εἰς δὲ τοὺς Ψαριανοὺς 15,000, ἐν ὅλοις 94,000 τάλληρα, ἤτοι, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, 564,000 δραχμάς. Τότε ἀπῆλθον ἀλληλοδιαδόχως οἱ ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἐπὶ τὴν Σάμον, ὅπου συγχρόνως σχεδὸν μετ' αὐτῶν κατέπλευσεν ἐκ Μιτυλήνης καὶ ὁ τῆς

Κωνσταντινουπόλεως στόλος, ἵνα διαβιβάσῃ μὲν εἰς τὴν νῆσον ταύτην τὸν ἐπὶ τῆς κατέναντι παραλίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατεσκηνωμένον πολυάριθμον ὀσμανικὸν στρατόν, συντελέσῃ δὲ ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἅλωσιν. Ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ πορθμῷ ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 31 ἰουλίου μέχρι τῆς 5 αὐγούστου μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων στόλων συμπλοκαὶ πεισματώδεις, καθ' ἃς, οὐ μόνον οἱ πολέμιοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαπορθμεύσωσι τὸν στρατὸν αὐτῶν, ἀλλὰ ἀπέβαλον τὴν τελευταίαν ἡμέραν μίαν φρεγάδα τῶν 54, πυρποληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κανάρη, ἕνα ἐκ Τύνιδος πάρωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου Γεωργίου Βατικιώτου καὶ ἕνα τριπολιτικὸν δρόμωνα πυρποληθέντα ὑπὸ τοῦ Σπετσιώτου Λέκα Ματρόζου. Μετὰ τῶν τριῶν τούτων πλοίων ἀπώλεσαν οἱ πολέμιοι 100 πυροβόλα καὶ 1000 τοὐλάχιστον ἄνδρας. Τότε ὁ Χοσρφέης ἀπελπισθεὶς νὰ διαπράξῃ τὸ ἔργον μόνος, ἔπλευσεν εἰς Κῶν, ἵνα περιμείνῃ ἐκεῖ τὸν προσδοκώμενον αἰγυπτιακὸν στόλον.

Ὁ στόλος οὗτος εἶχε τῳόντι ἀναχωρήσει ἐξ Ἀλεξανδρείας τῇ 7 ἰουλίου καὶ συνέκειτο ἐξ 25 πολεμικῶν πλοίων παραπεμπόντων 8,000 τακτικοὺς καὶ 1000 ἵππους ἐπὶ 100 φορτηγῶν μετακομιζομένους. Τοῦ στόλου ἦρχεν ὁ Ἰσμαὴλ Γιβραλτὰρ, τὴν δὲ ὑπερτάτην τῆς ὅλης δυνάμεως ἡγεμονίαν εἶχεν ἐπιτρέψει ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτοῦ υἱὸν Ἰβραὴμ πασᾶν, ἄνδρα γενναῖον, τολμηρὸν καὶ καρτερικόν. Ἐκέκτητο δὲ καὶ ἕτερον πλεονέκτημα ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς. Γάλλοι ἀξιωματικοὶ εἶχον προγυμνάσει τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατόν, καὶ νῦν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συνεξέπλεον μετ' αὐτοῦ. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα πεποίθησις τῶν Εὐρωπαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ προξένων, ὥστε, ὅτε εἶδον αὐτὸν ἐκστρατεύσαντα, «ἐντὸς ἓξ μηνῶν, εἶπον, ἀπώλεσεν ἡ Ἑλλάς.» Ἡ προφητεία δὲν ἐπηλήθευσε καθ' ὁλοκληρίαν. Οἱ ἓξ μῆνες ἔμελλον μάλιστα νὰ παρέλθωσι πρὶν ἢ οὗτος δυνηθῇ νὰ πατήσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον· ἐπὶ τέλους ὅμως, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατήγαγε τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς πεποιθὼς ἰδίως εἰς τὸν πεζὸν αὐτοῦ στρατόν, οὐδὲν ἄλλο ηὔχετο εἰ μὴ νὰ διαπεραιωθῇ. Οἱ ἐτησίαι ὅμως οἱ ἐπικρατοῦντες κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας ἐν τῷ Λιβυκῷ πελάγει, ὅπως καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ, παρεκώλυσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν ἀνάπλουν αὐτοῦ. Ἵνα ἀνα-

χθῇ ἀπὸ τῆς ἀφρικανικῆς παραλίας, ἐδέησε νὰ διανείμῃ τὸν στόλον εἰς μικρὰς μοίρας, εἰς ἃς ἐπέτρεψε νὰ διαδρομήσωσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ. Τὸ πέλαγος, τὸ ἁπλούμενον μεταξὺ Αἰγύπτου, Κύπρου καὶ Κρήτης, ἐκαλύφθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰουλίου ὑπὸ πλοίων, μόλις δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐγούστου ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἕνωσις μεταξὺ Κῶ καὶ Ἁλικαρνασσοῦ. Οἱ δύο στόλοι περιελάμβανον τότε ἓν δίκροτον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τοῦ Χοσρέφη, 25 φρεγάδας, 25 δρόμωνας, 50 πάρωνας καὶ ἡμιολίας καὶ περὶ τὰ 300 σκευαγωγά. Οἱ Ἕλληνες συνεκεντρώθησαν περὶ τὰς νήσους Λερον, Λειψὼ καὶ Πάτμον. Ὁ Μιαούλης, ὅστις, ἀπασχοληθεὶς εἰς ἑτέρας ὑπηρεσίας, δὲν εἶχε παρευρεθῇ εἰς τοὺς περὶ Σάμον ἀγῶνας, καθ' οὓς ἀνεπληρώθη ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Γεωργίου Σαχτούρη, κατέπλευσεν ἤδη τῇ 22 εἰς Πάτμον καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν. Ὁ φοβερὸς τῶν πολεμίων στόλος ἔφερε 50,000 ναύτας καὶ στρατιώτας καὶ 2,500 πυροβόλα, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν εἰμὴ 70 σκάφη καὶ 800 πυροβόλα μικρᾶς ἐν γένει ὁλκῆς. Καὶ ὅμως ἐν τοιαύτῃ δυνάμεων δυσαναλογίᾳ ἔμελλον νῦν νὰ συγκροτήσωσιν οὐχὶ πλέον ἁπλᾶς συμπλοκάς, ἀλλὰ ἀληθεῖς ἐκ παρατάξεως μάχας. «Ἡ ναυτικὴ ἱστορία, λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière**, οὐδεμίαν ἴσως παρίστησι σελίδα ἀξιωτέραν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν παντὸς ναυτικοῦ ἀνδρός.»

Ὁ κατερχόμενος ἐκ Σάμου πρὸς τὴν Ἁλικαρνασσὸν ἀπαντᾷ ἀριστερᾷ ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς παραλίας τὸν κόλπον τὸν καλούμενον τοῦ Γέροντος, δεξιᾷ δὲ πολυάριθμα νησία, ὧν τὰ κυριώτερα εἰσὶν, ἡ Πάτμος, ἡ Λειψὼ, ἡ Λέρος καὶ ἡ Κάλυμνος. Προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς ἠπείρου Ἁλικαρνασσὸν, ἔχει δεξιᾷ, κατέναντι ταύτης κειμένην, τὴν νῆσον Κῶν, ὄπισθεν δὲ τοῦ μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημείων πορθμοῦ βυθίζεται ἐν τῇ ἠπείρῳ ὁ κόλπος ὁ καλούμενος τῆς Κῶ. Οἱ ἡμέτεροι, ὡς προείπομεν, συνεκεντρώθησαν περὶ Λέρον, Λειψὼ καὶ Πάτμον· οἱ δὲ Τοῦρκοι μεταξὺ Ἁλικαρνασσοῦ καὶ Κῶ. Ἐπειδὴ κατὰ αὔγουστον ἐπικρατοῦσιν ἐτησίαι, οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον θέσιν, ἐν ᾗ οὐ μόνον τὴν Σάμον προεφύλαττον, ἀλλὰ καὶ πιθανότητα εἶχον νὰ ἦναι προσήνεμοι. Ἀποφασίσαντες δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν, ἀπῆρον τῇ 24. Ἀπόσπασμα συγκείμενον ἐκ

18 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν προηγεῖτο τῆς μεσοπορείας. Οἱ τοῦρκοι ἐκπετάσαντες ὡσαύτως τὰ ἱστία παρετάχθησαν εἰς μάχην ἐν τῷ πορθμῷ. Πνέοντος δὲ ἀνέμου λαμπροῦ τὸ κατάφρακτον τοῦ καπετὰν πασᾶ, ποιούμενον τὴν ἀναστροφὴν, ἀπέβαλε τὸν δόλωνα αὐτοῦ καὶ τὴν κεραίαν τοῦ φώσωνος, ὥστε ὁ Χοσρέφης οὐριοδρομήσας ὑπεχώρησεν, ἵνα ἐπισκευάσῃ τὰς ζημίας του πόρρω πυρός. Ἡ ὀπισθοχώρησις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἐπιτηδεία νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸν τουρκικὸν στόλον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ ἄνεμος σφοδρότερος γενόμενος, ἐνέβαλε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀταξίαν ἅπασαν τὴν μοῖραν τοῦ Χοσρέφη, ἡ δὲ θέα μόνη τῶν ἐπερχομένων πυρπολικῶν ἐπὶ τοσοῦτον κατεπτόησε τοὺς Τούρκους, ὥστε πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν, σπεύδοντα νὰ ἀποφύγωσι τὴν ἀπειλὴν, συνεκρούσθησαν. Πάντα ταῦτα τὰ κινήματα συνωδεύθησαν ὑπὸ σφοδροτάτου πυρὸς, διαρκέσαντος ὥρας πολλὰς, ἀλλὰ μὴ προξενήσαντος ἑκατέρωθεν πολλὴν θραῦσιν· τὸ μικρὸν πυροβολικὸν τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀτελεσφόρητον, τὸ δὲ ὀγκῶδες τῶν Τούρκων «ἐφαίνετο ἐντελῶς ἀνόητον·» καὶ ἐπὶ τέλους οἱ παρ' ἀμφοτέροις πεσόντες ἄνδρες δὲν ὑπερέβησαν τοὺς 20. Τὸ δὲ ἑσπέρας οἱ δύο στόλοι ἐχωρίσθησαν καὶ ἀπῆλθον ζητοῦντες ἀγκυροβόλιον ὅπως ἐπισκευάσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἔπαθον. Τῆς ναυμαχίας ταύτης αὐτόπτης ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος Ἀγγλικῆς μοίρας Κ. Κλίνφορτ, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν τὴν ἔκθεσιν.

Τὴν 28 τὸ ἑσπέρας ἐνῷ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἦτο προσωρμισμένος εἰς τὸν Γέροντα, οἱ δὲ πολέμιοι πάντοτε μεταξὺ Κῶ καὶ Ἁλικαρνασσοῦ, οἱ πρόσκοποι ἑκατέρων, ἀπαντηθέντες περὶ Κάλυμνον, ἤρχισαν ἀκροβολιζόμενοι· ἐντεῦθεν ἀμφότεροι οἱ στόλοι ἀπάραντες τὴν μὲν νύκτα ἐκείνην δὲν ἀπηντήθησαν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν πρωῒ ἐξημερώθησαν οὐ πολὺ μακρὰν ἀπέχοντες ἀπ' ἀλλήλων. Οἱ Τοῦρκοι εὑρέθησαν ἐκ τύχης ἔχοντες πολλὰ πλεονεκτήματα· οὐ μόνον προσήνεμοι ἦσαν, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι κατείχοντο ὑπὸ γαλήνης, ἀλλὰ κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα, 22 ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐν οἷς πέντε πυρπολικὰ, εἶχον εἰσπλεύσει ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Γέροντος καὶ ἐκρατοῦντο ἐκεῖ δέσμια ὑπὸ τῆς γαλήνης· ἦσαν δ' ἐν τοῖς πλοίοις αὐτοῖς οἱ πρώτιστοι τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ Μιαούλης, ἐκεῖ ἦτο ὁ Γ. Σαχτούρης καὶ ὁ

ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδροῦτσος, καὶ ὁ ἀντιναύαρχος τῆς αὐτῆς νήσου Ἰωάννης Α. Κυριακὸς, καὶ ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς, καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, καὶ ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς καὶ ὁ Ἀνάργυρος Λεμπέσης. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ στόλος τῶν πολεμίων οὐ μόνον εἶχεν οὖριον τὸν ἄνεμον ἀλλὰ καὶ ἡνωμένος ἦτο· ὁ δὲ ἡμέτερος οὐ μόνον ἀκινητῶν διετέλει, ἀλλὰ καὶ διῃρημένος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς τί ὤφειλε νὰ πράξῃ. Ἐκπέμψας τὸ δεξιὸν αὐτοῦ κέρας πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Γέροντος, φρεγάδας, δρόμωνας καὶ πάρωνας, εὐλόγως ἤλπισεν, ὅτι δι' αὐτῶν θέλει συλλάβει ἢ καταστρέψει τοὺς αὐτόθι μανδρευθέντας Ἕλληνας, ἐνῷ διὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, συγκειμένης τὸ πλεῖστον ἐκ τοῦ στόλου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπὸ τοῦ Χοσρὲφ πασᾶ ἀγομένης, συνεῖχε τὸ μεγαλήτερον τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μέρος καὶ τὸ παρεκώλυεν ἀπὸ τοῦ νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς μονωθείσης αὐτοῦ μοίρας. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ Μιαούλης ἀνεδείχθη ἀνώτερος ἑαυτοῦ, κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ Σπετσιώτου Ἀναργύρου. Τὸ μὲν διὰ συντόνου ρυμουλκίας, τὸ δὲ ὠφελούμενος ἐξ ἐλαφρᾶς τινος αὔρας ἥτις ἤρχισε νὰ πνέῃ, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς οὐρίας, κατώρθωσε νὰ ἐξελιχθῇ πᾶσα ἐκείνη ἡ μοῖρα ἐκ τοῦ μυχοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ ἦτο ἀποκεκλεισμένη, καὶ ν' ἀντιπαραταχθῇ ἀνετώτερον ὁπωσοῦν κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ὅστις, καί τοι τοσοῦτον καθυπέρτερος ὤν, δὲν ἐτόλμα νὰ πλησιάσῃ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ πυροβολῇ μανιωδῶς. Ἀφ' ἑτέρου αὔρα ἐλαφρὰ ἤρχισε νὰ κινῇ καὶ τὸν περὶ Λειψὼ, Ἀγαθόνησον καὶ Φαρμακοῦσαν πρότερον ἀμηχανοῦντα ἐπίλοιπον ἑλληνικὸν στόλον. Περὶ δὲ τὴν δευτέραν μετὰ μεσημβρίαν, πνεύσαντος τοῦ ἀνέμου ζωηρότερον ἅμα καὶ οὐριώτερον, ἤρχισεν ὁ στόλος οὗτος νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὴν μεμονωμένην αὐτοῦ μοῖραν. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν παταγώδης ἀντήχει πυροβολισμὸς, ἀμφότεραι δὲ τῶν πολεμίων αἱ πτέρυγες συνείχοντο, ὡς πάντοτε, κυρίως ἐκ τοῦ ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν φόβου. Ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἔμελλε τὸ ὅπλον τοῦτο νὰ περιορισθῇ εἰς ἁπλῆν ἀπειλήν. Τὰ δύο τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου κατὰ μικρὸν ἐπλησίαζον, ὁ δὲ Χοσρέφης ἤρχισεν ἤδη νὰ ὑποχωρῇ. Ἀλλ' ὁ ἀγανακτῶν διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σχεδίου Ἰβραήμης ἐπέμενε πεισματωδῶς, εἰ καὶ

ματαίως, ἐκπέμπων τοὺς κεραυνοὺς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ μὴ πειθόμενος νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ πεδίον τῆς μάχης. Τότε διέταξεν ὁ Μιαούλης νὰ προελάσωσι σπουδαιότερον τὰ πυρπολικά. Οἱ Ὑδραῖοι Ι. Ματρόζος καὶ Γ. Βατικιώτης καὶ ὁ Σπετσιώτης Λάζαρος Μουσοῦς πυρπολοῦσι πάρωνα Αἰγυπτιακὸν πρώτης δυνάμεως καὶ σώζονται ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ πάρωνος τούτου κατεθορύβησε καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἀπτόητος ὅμως ἐνέμενεν ἐν τῷ κινδύνῳ ὁ τῆς Τύνιδος ναύαρχος ἐπιβαίνων καλλίστης φρεγάδος 44 πυροβόλων καὶ προκαλῶν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς δεξιότητος τὸν θαυμασμὸν ἑκατέρων τῶν μαχομένων. Ὁ Μιαούλης ἐπαναλαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ προελάσωσι τὰ πυρπολικά. Καὶ ἐπέρχεται ὁ Ὑδραῖος Γεώργιος Θεοχάρης. Ἡ φρεγὰς διὰ ποικίλων στροφῶν καὶ ἀδιακόπων πυροβολισμῶν ἀγωνίζεται νὰ διαφύγῃ τὰς ἁρπάγας τοῦ θρασέος ἀντιπάλου, ἀλλὰ τελευταῖον ἁρπάζεται καὶ ἐν ἀκαρεὶ καταφλογίζεται. Οἱ 400 ἄνδρες τοῦ πληρώματος αὐτοῦ καὶ οἱ 250 Ἄραβες στρατιῶται, ὅσοι εἶχον ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ τοῦ σκάφους ἐκείνου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἱ μὲν ἐκάησαν, οἱ δὲ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ συνελήφθησαν ζῶντες καὶ μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ἦτο καὶ ὁ γενναῖος ναύαρχος καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Ἔκλινε δὲ ὁ ἥλιος περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ καὶ οἱ πολέμιοι κατέφυγον ὁριστικῶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἁλικαρνασσοῦ καὶ τῆς Κῶς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι, ἀραιωθέντος ὁπωσοῦν τοῦ καπνοῦ, ἤρχισαν ἀναζητούμενοι καὶ ἀριθμούμενοι. «Τρύπια ἦσαν τὰ πανιὰ ὅλων, ἱστορεῖ ὁ Ἀνάργυρος, τὰ ἐξάρτια ἐκυμάτιζον εἰς τὸν ἀέρα, αἱ δὲ κεραῖαι μεσοβαστοῦνται· μόλις δὲ τὰ σημεῖα τῶν ναυάρχων φαίνονται τὴν ἀπαρίθμησιν προκαλοῦντα, ὅλοι ἀποκρίνονται, καὶ εἰς τὴν κλῆσιν οὐδεμία ναῦς ἐμπόλεμος τῶν Χριστιανῶν ὑστερεῖ. Μόνον τὰ πυρπολικὰ ἀπεχαιρέτισαν τοὺς συναδέλφους των ἀντὶ τοσούτων καὶ τηλικούτων θυμάτων τουρκικῶν, ὅσα ἐκείνην τὴν ἡμέραν κατεβρόχθισεν ὁ ἀχανὴς πόντος. Ἄσιτοι ἦσαν ὅλην τὴν ἡμέραν, μαῦροι δὲ ὡσὰν τὴν πίσσαν ἀπὸ τὴν πυροκονίαν καὶ τοῦ ἄρεος τὸν σφαδασμόν. Ναῦται, τριήραρχοι καὶ ναύκληροι κατεκλίθησαν εἰς τὸ δειπνοποιῆσαι, ὄψον δὲ προεφέρετο ἄρτος καὶ ὀλίγαι ἐλαῖαι εἰς ὅλους· μὲ φαιδρὰ ὅμως τὰ

πρόσωπα τούτων ἐγεύοντο, ἐδόξασαν δὲ τὸν Θεὸν τὸν δωρήσαντα εἰς αὐτοὺς τὰ νικητήρια καὶ φεισθέντα τῶν ὑπερμάχων τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεως, ἐξ ὧν ὀλίγοι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπαθον τραυματισθέντες, ὀλίγιστοι δὲ νεκροὶ ἔπεσον.»

Μετὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην οἱ δύο τῶν πολεμίων ἀρχηγοὶ ἀπελπισθέντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαπεράσωσιν εἰς Κρήτην, ἐπανῆλθον εἰς τὸ κατὰ τῆς Σάμου ἀρχαῖον αὐτῶν βούλευμα, καὶ τῇ 1 σεπτεμβρίου ἐπέπλευσαν ἐπ' αὐτῆς συνεπαγόμενοι 200 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα μικρά τε καὶ μεγάλα, τὰ ὁποῖα συμπυκνούμενα ἐνίοτε ἐσχημάτιζον ἀληθῶς ἐν τῷ πελάγει κινούμενον δάσος· ἀλλ' εἰς μάτην ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας, ἀπαντῶντες ἑκάστοτε τοὺς ἡμετέρους ἀντιπαρατασσομένους εἰς τὴν περὶ τὴν Σάμον θάλασσαν καὶ ἀπειλοῦντας αὐτοὺς διὰ τῶν πυρπολικῶν· ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι, ἀπελθόντες εἰς Μιτυλήνην, ἐχωρίσθησαν ἐκεῖ περὶ τὴν 20 τοῦ μηνός. Καὶ ὁ μὲν καπετὰν πασᾶς ὑπεχώρησεν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὁ δὲ Ἰβραὴμ πασᾶς, εἰς ὃν ὁ ἀρχιναύαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέλιπε 15 ἐκ τῶν ἰδίων πλοίων, ἤρχισε καταπλέων πρὸς τὴν Κῶν καὶ τὴν Ἁλικαρνασσόν. Ἀλλὰ διωκόμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ ἀπολέσας ἕνα πάρωνα καὶ ἕνα δρόμωνα, διὰ τῶν πυρπολικῶν καταστραφέντας, ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Μιτυλήνην, καὶ μόλις τὴν 9 ὀκτωβρίου ἐπιτυχὼν ἄνεμον οὔριον καὶ διαφυγὼν τὸν ἑλληνικὸν στόλον, εἰςέπλευσεν εἰς Κῶ. Ἐκεῖ ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς ἀνεπλήρωσε μὲν τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ διὰ 5,000 αἰγυπτίων ἐξ Ἀλεξανδρείας προσελθόντων, ἐτιμώρησε δέ τινας τῶν κυβερνητῶν, ὅσους ἐξήλεγξε μὴ ἐκπληρώσαντας προσηκόντως τὸ καθῆκον. Ἀπηγχόνισεν ἕνα ἐξ αὐτῶν τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖον ἐπυρπολήθη καὶ ὅτι ἐγκατέλιπεν αὐτὸ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Ἕτερος δὲ ἐπὶ ἀτολμίᾳ φωραθεὶς ἐῤῥαβδίσθη ἐπὶ τῆς πρύμνης. Καὶ ἔπειτα ὁ Ἰβραήμης ἐπέμεινε νὰ περάσῃ εἰς Κρήτην. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἠγκυροβολημένοι ὄντες εἰς Λέρον καὶ μαθόντες ὅτι ἐξέπλευσεν ἐκ τῆς Κῶ πρὸς νότον, τὸν ἐπῆραν ἀμέσως τὸ κατόπιν τὴν 28. Καὶ τὴν μὲν 29 ἀπαντήσαντες μεμονωμένον ἓν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ (Ἱσπανικὸν) φέρον ἵππους καὶ στρατιώτας, συνέλαβον αὐτὸ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν· τῇ δὲ 1 νοεμβρίου ἀπήντη-

σαν ὁλόκληρον τὸν στόλον, ὑπήνεμον, 10 μόλις μίλια ἀπέχοντα τοῦ μεγάλου κάστρου τῆς Κρήτης, καὶ ἔχοντα κατὰ μέτωπον μὲν τὰ μεγαλήτερα πολεμικὰ, ὄπισθεν τὰ μικρότερα καὶ ἐν τῷ μέσῳ τὰ σκευαγωγά. Τέσσαρα πυρπολικὰ ἀγωνισθέντα νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τρεῖς φρεγάδας καὶ ἕνα πάρωνα, ἀπέτυχον μὲν, ἐπήγαγον ὅμως τὴν τροπὴν ὁλοκλήρου τοῦ στόλου. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν, πνεύσαντος ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἀνέμου σφοδροῦ, ὁ ἑλληνικὸς στόλος, περὶ τὴν Κάσσον εὑρισκόμενος, συνέλαβεν ἱκανὰ σκευαγωγὰ διαφόρων σημαιῶν φέροντα ἵππους, στρατιώτας καὶ παντὸς εἴδους ἀποσκευάς. Ὡς ἐκ τῆς τρικυμίας δὲ ταύτης ὁ ἐχθρικὸς στόλος διεσπάρη τῇδε κἀκεῖσε· καὶ πολλὰ μὲν τῶν σκευαγωγῶν αὐτοῦ ἐναυάγησαν, τὰ δὲ ἄλλα κατέφυγον εἰς Ῥόδον, εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐὰν ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐξηκολούθει θαλασσοδρομῶν, ὁ Ἰβραήμης ἦτο ἀδύνατον νὰ περάσῃ. Δυστυχῶς τὰ μὲν πληρώματα ἔπασχον δειναὶς στερήσεις, τὰ δὲ σκάφη ἐπὶ τρεῖς ὅλους μῆνας, ἀδιακόπως σχεδὸν ναυμαχοῦντα καὶ ποντοποροῦντα, ὑπέστησαν ζημίας οὐ μικράς. Εἰς μάτην οἱ ναύαρχοι ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἀπὸ τοῦ αὐγούστου μηνὸς νὰ πέμψῃ τὰς μισθοδοσίας τῶν πληρωμάτων καὶ νέα πυρπολικά· ἡ κυβέρνησις, καίτοι ἔχουσα εἰς χεῖράς της τὰ χρήματα τοῦ πρώτου δανείου, ἐκώφευεν. Ἐνόμισαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Μιαούλην, ὅτι τοῦ χειμῶνος ἤδη ἐπελθόντος, δὲν θέλει θαλασσομαχήσει αὖθις ὁ Ἰβραήμης. Ὅθεν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρον τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν. Ὁ Ἰβραήμης συγκεντρώσας αὖθις εἰς Ῥόδον τά τε πολεμικὰ καὶ τὰ σκευαγωγὰ καὶ εὑρὼν τὴν θάλασσαν ἐλευθέραν, κατέπλευσε περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου ἀσφαλῶς εἰς Σούδαν καὶ ἀπεβίβασεν ἐκεῖ τὰ στρατεύματα αὐτοῦ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ νέα αὐτῆς κυβέρνησις ἐφαίνοντο ἐξασφαλίσασαι τὴν τύχην αὐτῶν. Δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι μίαν μόνην ἐπεχείρησαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ἄπρακτοι μετὰ τὰς περὶ Ἀμπλιάνην μάχας. Κατὰ θάλασσαν δὲ ἐτελέσθησαν τὰ λαμπρότατα τῶν ἑλληνικῶν

κατορθωμάτων. Οἱ στόλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καταναυμαχηθέντες ἐπανειλημμένως, ἀπώλεσαν δύο φρεγάδας, δύο δρόμωνας καὶ τρεῖς πάρωνας, ἤτοι 7 πολεμικὰ πλοῖα, πυρποληθέντα μεθ' ὅλων αὐτῶν τῶν πληρωμάτων· ἔτι δὲ ἕνα δρόμωνα ναυαγήσαντα καὶ 50 σκευαγωγὰ αἰχμαλωτευθέντα, βυθισθέντα ἢ ἄλλως καταστραφέντα· εἷς ναύαρχος καὶ 4,000 στρατιῶται καὶ ναῦται συνελήφθησαν, ἐφονεύθησαν ἢ κατεποντώθησαν, 500 δὲ περίπου τακτικοὶ ἄραβες ἀπήχθησαν αἰχμάλωτοι εἰς Ναύπλιον, τὴν πρωτεύουσαν τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη εἶχε κατισχύσει ἁπάντων τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς ἀντιπάλων. Οἱ ἐπισημότεροι ἐξ αὐτῶν ἢ ἐκρατοῦντο δέσμιοι εἰς Ὕδραν ἢ ἐκρύπτοντο εἰς ἀπώτατα ἄσυλα. Ὁ ναυτικὸς ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας Ῥευερσὼ ἔγραφε τῇ 3 δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν ὑπουργὸν, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη τὸ Ναύπλιον καὶ εἶδε τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἡμετέρας κυβερνήσεως, τὰ ἑξῆς· «Τὰ λαμπρὰ κατορθώματα, ὅσα ἐπέτυχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἐπαγίωσαν τὸ οἰκοδόμημα τῆς παλιγγενεσίας αὐτῶν.» Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο μεστὸς χρηστῶν ἐλπίδων· ἀφοῦ δι' ὅλου τοῦ ἔτους 1824 περιωρίσθη εἰς τὴν διοίκησιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ ἰανουαρίου 1825 εἰς Ναύπλιον, ἵνα ἀναλάβῃ τὰ ἔργα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς νέας κυβερνήσεως, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὁποίων πρὸ καιροῦ ὑπ' αὐτῆς προσεκαλεῖτο. Πρὶν δὲ ἀπέλθῃ τῇ 1|13 ἰανουαρίου γράφων ἐκ Μεσολογγίου πρὸς τὸν πιστὸν τοῦ Μετερνίχου σύμβουλον Γέντζ, ἔλεγεν· «Αἱ ἐσωτερικαὶ ταραχαὶ, αἵτινες τοιαύτην ἡμῖν ἐπροξένησαν ζημίαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, μετ' οὐ πολὺ ἐκλείπουσι διὰ παντός. Ἡ κυβέρνησις ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθη νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς διὰ πάσης ἐπιεικείας, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν βίαν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐκραγεὶς ἀγὼν ἀπέβη βραχύτατος, διότι τὸ ἔθνος ὅλον συνετάσσετο μετὰ τῆς κυβερνήσεως, ὁ δὲ θρίαμβος αὐτῆς ἀπέβη πλήρης, διότι ἐντὸς 20 ἡμερῶν οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἐφαντάζοντο ὅτι θέλουσι καταναγκάσει τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἰδιοτελεῖς αὐτῶν ἀπαιτήσεις, κατετροπώθησαν. Ἐντεῦθεν κατέστη πασίδηλον, ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ἑλλάδος γνώμη

ἐπιθυμεῖ κυβέρνησιν ἰσχυρὰν καὶ ἱκανὴν νὰ καταπαύσῃ ὅλας τὰς καταχρήσεις, ὧν τὸ ἔθνος ἐγένετο θῦμα. Ἐὰν τὰ γενναῖα καὶ ἀμετάτρεπτα μέτρα, εἰς τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθη νὰ προβῇ ἡ κυβέρνησις, συνεπαγάγωσι βραδύτητα τινὰ περὶ τὴν συγκρότησιν τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἡ ἀναβολὴ αὕτη θέλει χρησιμεύσει τοὐλάχιστον εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν ἐκ προοιμίου τὸ μέλλον νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ πνεῦμα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν θέλει ἐν τῷ παρόντι νοθευθῇ ὑπὸ τῶν πονηρῶν ὅσοι τοσάκις προήδρευσαν εἰς τὰς ἐκλογὰς ταύτας.» Ποτὲ ὁ ἐπιφανὴς ἀνὴρ δὲν διετύπωσε λαμπρότερον τὰς ὑγιεῖς αὐτοῦ ἀρχάς. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν ἔμελλε νὰ ἀποδειχθῇ μᾶλλον ἀριδήλως ὁπόσον συνήθως ἐπλανᾶτο περὶ τὸν τρόπον τῆς πραγματώσεως αὐτῶν.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύῃ ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ἰσχυρὰ, κυβέρνησις πολυμελὴς, τῆς ὁποίας οἱ κάτοχοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐρίζωσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θριάμβου αὐτῶν; Τῳόντι ὁ Γ. Κουντουριώτης ἔβλεπεν ἀνησύχως τὴν ἐξαίρετον ἐπιρροὴν, ἣν ἐνήσκει ὁ Ἰωάννης Κωλέττης ἐπὶ τῶν ῥουμελιωτικῶν στρατευμάτων, δι' ὧν κυρίως κατεβλήθησαν οἱ στασιασταί. Ἀφ' ἑτέρου πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύῃ, ὅτι ἡ κυβέρνησις αὕτη θέλει καταπαύσει ὅλας τὰς καταχρήσεις ὅσων πρότερον ἐγένετο θῦμα τὸ ἔθνος, ἐνῷ δὲν ἐστηρίζετο εἰμὴ ἐπὶ ἀτάκτων στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι μάχονται ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου, ἐξετραχηλίζοντο εἰς τὰς φοβερωτέρας καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις καὶ λεηλασίας πανταχοῦ ὅπου ἐστάθμευον ἢ ἁπλῶς διέμενον; Ἡ τάξις καὶ ὁ νόμος οὐδέποτε ἀνορθοῦνται διὰ τῆς ἀνομίας καὶ τῆς ἀταξίας. Κυβέρνησις ἐπιτελοῦσα μὲν ἐσωτερικῶς τὰ ἀληθῆ αὐτῆς καθήκοντα, ἀσφαλίζουσα δὲ ἐξωτερικῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνιδρυθῇ ἐν Ἑλλάδι, εἰμὴ, ἐὰν ἐστηρίζετο ἐπὶ στρατοῦ τακτικοῦ· στρατὸν δὲ τοιοῦτον οὐ μόνον τὰ προηγουμένα Ἐκτελεστικὰ δὲν ἐφρόντισαν ὁπωσοῦν σπουδαίως νὰ καταρτίσωσιν, ἀλλὰ οὐδὲ τὸ Ἐκτελεστικὸν τοῦ 1824, καίτοι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἔτους τούτου ἔλαβεν 8—9,000,000 δραχμῶν ἐκ τοῦ πρώτου δανείου. Καὶ οὔτε ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον περὶ τούτου, ἀφοῦ ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ ἔβρυεν ἀνὴρ, ὅστις ἤντλει τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀπὸ τῶν ἀτάκτων στιφῶν τῆς

Ῥούμελης, καὶ ἀφοῦ οὐ μόνον οἱ Ῥουμελιῶται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Πελοποννήσιοι μαχηταὶ, δὲν διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὴν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν. Ἡ νέα λοιπὸν κυβέρνησις εἶχε τὰ ἐλαττώματα ὅλων τῶν προηγουμένων· τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐπιτηδείου ἐκτελεστικοῦ ὀργάνου· ὥστε, καίτοι ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατισχύσασα τῶν ἀντιπάλων, περιεῖχε τὰ σπέρματα προσεχοῦς ἀναρχίας καὶ πτώσεως. Τί δὲ ἂν ἤθελεν ἀπειληθῇ ὑπὸ μεγάλων ἐξωτερικῶν κινδύνων;

Οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἀπέβησαν τῳόντι φοβερώτατοι, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ 1825· ὀξυδερκεστέρα δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος πρόνοια καὶ ἀκριβεστέρα τῶν πραγμάτων ἐκτίμησις, ἠδύνατο νὰ προΐδῃ τὴν παρασκευαζομένην θύελλαν, ὁσονδήποτε ἀδρανὴς καὶ ἂν ἀνεδείχθη ὁ πολέμιος κατὰ ξηρὰν τῷ 1824, ὁσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ἀπέβησαν τὰ ναυτικὰ ἡμῶν κατορθώματα κατὰ τὴν δευτέραν ἐξαμηνίαν τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ σουλτὰν Μαχμούτης ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου τὴν περιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὡς ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς ἀνέλαβε τὸ ἔργον, ἦτο πρόδηλον, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἠπειλεῖτο νὰ ἴδῃ ἀποβαίνουσαν εἰς τὰς ἀκτὰς αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν ἐντελῶς διάφορον τῶν ἀλβανικῶν καὶ ἀσιανῶν στιφῶν καθ' ὧν ἐπάλαισαν τέσσαρα ἤδη ἔτη κατὰ ξηρὰν οἱ μαχηταὶ ἡμῶν. Τὰ στίφη ταῦτα εἶχον τὸν αὐτὸν ὁπλισμὸν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν ὃν καὶ οἱ ἡμέτεροι· νῦν δὲ οἱ ἄτακτοι ἡμῶν ὅμιλοι προέκειτο νὰ ἀντιπαραταχθῶσι κατὰ στρατοῦ τακτικῶς ὠργανωμένου, τεχνικῶς κατηρτισμένου καὶ ἀγομένου ὑπὸ ἄρχοντος τολμηροτάτου ἅμα καὶ συνετοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἔμελλον δυστυχῶς μετ' ὀλίγον νὰ μαρτυρήσωσιν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν ἐκ προοιμίου νὰ γνωρίζῃ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὅτι στρατοὶ ἄτακτοι ὅσον γενναῖοι καὶ ἂν ὦσιν ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀνθέξωσιν εἰς δύναμιν τακτικήν. Ἀλλὰ, θέλουσιν ἴσως εἴπει, ὁ τακτικὸς στρατὸς τῶν πολεμίων ἔπρεπε νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ δὲ ναυμαχίαι τοῦ αὐγούστου, τοῦ σεπτεμβρίου, τοῦ ὀκτωβρίου καὶ τοῦ νοεμβρίου ἀπέδειξαν, ὅτι οἱ στολίσκοι ἡμῶν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην. Ναὶ, ἀλλ' εἶχον ἀποδείξει ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἕτερόν τι, ὅτι ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς

δὲν ὡμοίαζε τοὺς ναυάρχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν παρήτει τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ, ὡς ἐκ μόνης τῆς ἐπιφανείας τῶν πυρπολικῶν, καὶ ἂν ἀπέβαλλε πλοῖά τινα, ἐπέμενεν οὐδὲν ἧττον πεισματωδῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου βουλεύματος, ἐπιμένων δὲ κατώρθου νὰ διαπεραιωθῇ. Καθάπερ εἴδομεν ἀπεβίβασεν ἐπὶ τέλους τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς Κρήτην, καὶ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ὅτι δι' ὁμοίων θυσιῶν ἠδύνατο νὰ περαιωθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἐρχόμενος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔμελλε νὰ εὕρῃ ἐν αὐτῇ τρία ἀσφαλῆ ὁρμητήρια, τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης καὶ τῶν Πατρῶν, τῶν ὁποίων οὐδεμία τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων ἐφρόντισε σπουδαίως νὰ προλάβῃ τὸν ἐπισιτισμὸν, ἵνα οὕτω ἐπιτύχῃ τὴν παράδοσιν.

Ἀλλὰ τὸ ἔτι θλιβερώτερον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ φεβρουαρίου ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς ἐκπλεύσας ἐκ Σούδης ἐνεφανίσθη εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια, μηδενὸς παρακωλύσαντος, καὶ ἀπεβίβασε τῇ 12 εἰς Μεθώνην 4,000 τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ 500 ἱππεῖς. Ἐκπέμψας δὲ ἀμέσως εἰς Κρήτην τὸν στόλον, μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δευτέραν στρατοῦ μοῖραν, πάλιν μηδένα παρακωλύοντα ἀπαντήσας, ὥστε τῇ 9 μαρτίου ἔχων μυρίους πεζοὺς καὶ 1000 ἱππεῖς ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου. Πῶς κατ' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς διαπεραιώσεις οὐδὲν ἀπήντησεν ἑλληνικὸν πλοῖον; «Διότι, λέγει ὀρθῶς ὁ Α. Κ. Ὀρλάνδος, τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον εἶχε σχεδὸν κενωθῇ ἕνεκα τῶν ἐμφυλίων πολέμων.» Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐξαντληθῇ, ὅτε μόνος ὁ Γούρας ἐπληρώνετο διὰ 12,000 ἄνδρας, ἐνῷ δὲν εἶχε πράγματι εἰμὴ 3,000. Δὲν θέλομεν ὑπολογίσει τὰ εἰς αὐτὸν πληρωθέντα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν ὅστις εἶχεν ὑποβληθῇ εἰς τὴν ἐν Ἄστρει συνέλευσιν, καθ' ὃν 12,000 ἄνδρες ἀπῄτουν 600,000 γροσίων κατὰ μῆνα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἥμισυ τούτων ἂν ἐλάμβανεν ὁ Γούρας, ἐπειδὴ ἐπληρώθη τὰ χρήματα ταῦτα ἐπὶ τρεῖς τοὐλάχιστον μῆνας, ἔπεται ὅτι ἐπληρώθησαν χάριν αὐτοῦ καὶ μόνου περὶ τὰς 900,000 γροσίων ἤτοι 90,000 ταλλήρων, ἤτοι ὅσα περίπου ἡ κυβέρνησις ἐδαπάνησεν ὑπὲρ τοῦ στόλου, τοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἑξάμηνον τοῦ προηγουμένου ἔτους τοσαῦτα μεγαλουργήσαντος. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Γούρας δὲν ἦτο μόνος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχον χρήματα, ἵνα παρακωλυθῇ ἡ

τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ διαπεραίωσις. Ἅμα ἀναγγελθείσης ταύτης εἰς Ναύπλιον, ἡ κυβέρνησις ἔδωκε σημεῖά τινα ζωῆς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τῆς οἰκτρᾶς ἐκστρατείας τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτη, ὅστις βραδέως ὁπωσοῦν φθάσας εἰς Καλάμας τάχιστα ἐπέστρεψεν εἰς Ναύπλιον μὴ ἰδὼν κατὰ πρόσωπον τὸν πολέμιον. Ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς κινδυνευούσης Σφακτηρίας, ἐξ ἧς ὡς ἐκ θαύματος διεσώθη τῇ 26 ἀπριλίου, ὅτε ἐάλω ἡ νῆσος. Πρὸ τούτου ἔτι τὰ ῥουμελιωτικὰ στρατεύματα, δι' ὧν πρὸ μικροῦ εἶχε καταβληθῆ τοσοῦτον εὐχερῶς ἡ ἀνταρσία, ἐμετρήθησαν τῇ 7 ἀπριλίου εἰς Κρεμμύδι πρὸς τὸ τακτικὸν τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ καὶ, κατατροπωθέντα, ἐπέστρεψαν εἰς τὴν Στερεάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἐκπλεύσας τελευταῖον δὲν ἠτύχησε νὰ παρεμποδίσῃ τὴν μετακόμισιν νέων στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας· τῇ δὲ 19 ἀπριλίου ἀπεβιβάζοντο αὖθις εἰς Μεθώνην 4,000 ἄνδρες, 500 ἡμίονοι καὶ πολεμεφόδια καὶ τροφαί. Ἀληθὲς ὅτι μετά τινας ἡμέρας, τῇ 30, ὁ Μιαούλης, εἰσβαλὼν τολμηρότατα ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Μεθώνης, κατεπυρπόλησε μίαν ὡραίαν φρεγάδα, τὴν *Ἀσίαν*, ἐν Ἀγγλίᾳ κατασκευασθεῖσαν, δύο δρόμωνας καὶ 4 φορτηγά. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τῇ 11 μαΐου παρεδόθη τὸ Νεόκαστρον εἰς τὸν Ἰβρήμην ἀσφαλίσαντα οὕτω τὴν κατοχὴν τῆς Μεσσηνίας. Ἀληθὲς ὡσαύτως ὅτι τῇ 20 ὁ περὶ τὸν Γεώργιον Σαχτούρην ἑλληνικὸς στόλος ἀντιπαραταχθεὶς περὶ Καφηρέα πρὸς τὸν στόλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατώρθου ἓν τῶν λαμπροτάτων ναυτικῶν ἔργων, πυρπολήσας τὴν ναυαρχίδα διὰ τοῦ Ὑδραίου Ἰωάννου Ματρόζου καὶ τοῦ Σπετσιώτου Λαζάρου Μοσσοῦ, καταστρέψας δὲ δύο δρόμωνας καὶ κυριεύσας 30 φορτηγὰ καὶ πλῆθος ὀρειχαλκίνων πυροβόλων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰβραήμην ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κυρίου αὐτοῦ βουλεύματος, καὶ περὶ τὰ μέσα μαΐου οὗτος ἀφοῦ κατωχυρώθη ἐν Μεσσηνίᾳ ἡτοιμάζετο νὰ βαδίσῃ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, ἐνῷ οἱ μὲν ἡττηθέντες ῥουμελιῶται εἶχον ἤδη ἀπέλθει εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ κατεπτοημένος τῆς χερσονήσου λαὸς κατεκραύγαζεν, ἀπαιτῶν τὴν λύτρωσιν τοῦ ἐν Ὕδρᾳ κρατουμένου Κολοκοτρώνη, παρ' αὐτοῦ καὶ μόνου ἐλπίζων σωτηρίαν, ὅπως ἐπὶ τοῦ Δράμαλη.

Τότε ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις πειθομένη, ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον εἶχε νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τοῦ ἐκ Μεσσηνίας ἐπερχομένου Ἰβραὴμ πασᾶ, ἀνεκάλυψε τελευταῖον ὅτι «ἡ σύμπνοια καὶ σύμπραξις ὅλων τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁμολογουμένως τὸ μόνον ἀκαταμάχητον ὅπλον ἐναντίον τοῦ ἀσπόνδου ἐχθροῦ τῆς πατρίδος,» ἐψήφισε τῇ 18 μαΐου γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ ἀνηγόρευσε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην Γενικὸν ἀρχηγὸν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κολοκοτρώνης ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πραχθῇ δι' ὧν εἶχε στρατῶν καὶ πόρων ἀπέναντι τῶν στρατῶν καὶ τῶν πόρων τοιούτου ἀντιπάλου. Ἡ κρατερὰ, ἡ σεβαστὴ, ἡ ἀγαπητὴ αὐτοῦ φωνὴ ἀντήχησε πάλιν ἀπὸ ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς χερσονήσου καὶ ἐπλήρωσε παραμυθίας καὶ πεποιθήσεως τὰς τεθλιμμένας τῶν κατοίκων αὐτῆς ψυχάς. Οἱ Μωραΐται ἰδόντες τὸν πατέρα αὐτῶν, ἐνόμισαν ὅτι ἐλυτρώθησαν. Καὶ δὲν ἐλυτρώθησαν μὲν, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλ' ὁ Γέρος ἂν δὲν ἠδυνήθη νὰ διακωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ, ἐμβαλόντος τῇ 11 Ἰουνίου εἰς Τρίπολιν καὶ τῇ 13 εἰς τὴν Ἀργολίδα· ἂν ἠττήθη ὑπ' αὐτοῦ τῇ 23 εἰς Τρίκορφα, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σωτηριωδέστατα. Διὰ μὲν τῆς καρτερίας αὐτοῦ ἐνεποίησε τοσαύτην εἰς τοὺς Πελοποννησίους αὐταπάρνησιν, ὥστε προετίμησαν νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὰς φοβερωτέρας στερήσεις καὶ κακουχίας μᾶλλον ἢ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Ἰβραὴμ πασᾶν, ὅστις ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ἦρξεν εἰμὴ τῶν σημείων, ὅσα πράγματι διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ κατεῖχε· δεύτερον δὲ ὁ Κολοκοτρώνης διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτοῦ δραστηριότητος κατεκόπωσε τὴν ἐπιμονὴν τοῦ πεισμονος ἐκείνου ἀντιπάλου καὶ πολλάκις περιήγαγεν αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ' ὅσον σωτήρια καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ τοῦ Κολοκοτρώνη ἔργα, ἢ μᾶλλον δι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι ὑπῆρξαν σωτήρια, ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἐταπεινώθη οἰκτρῶς. Ἅπαν τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ ἤγειρε πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξοντώσεως τοῦ τῆς Πελοποννήσου πολεμάρχου, κατέπεσεν, ἐγερθέντος καὶ εἴπερ ποτὲ ἰσχυροτέρου ἀποβάντος τοῦ πολεμάρχου ἐκείνου. Ἅπαν τὸ ὄνειρον τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅτι ἐνιδρύθη τελευταῖον κυβέρνησις ἔχουσα ἰδίαν βούλησιν καὶ δύναμιν καὶ ἄρχουσα διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῆς βουλήσεως ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, διεσκεδάσθη. Ἐνῷ ἡ κυ-

βέρνησις αὕτη ἐκάθητο ὄπισθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου, τῆς Πελοποννήσου ἦρχον ἀφ' ἑνὸς ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς, ἀφ' ἑτέρου ὁ Κολοκοτρώνης. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ἐμβαλὼν μετὰ ἀνδρῶν διςμυρίων εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ οὐδεμίαν κατὰ τὸ σύνηθες ἀπαντήσας ἀντίστασιν τῶν ὁπλαρχηγῶν αὐτῆς, προήλασε μέχρι Μεσολογγίου, τοῦ ὁποίου ἤρχισε τῇ 5 μαΐου τὴν τελευταίαν πολιορκίαν. Τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἦρχεν ὁ Γούρας, παντοδύναμος αὐτόθι γενόμενος μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσέως. Ἡ πραγματικὴ λοιπὸν ἐξουσία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ τῆς Ἑλλάδος μέρος. Αἱ νῆσοι ἀναγκασθεῖσαι πάλιν νὰ ὁπλίζωνται ἐξ ἰδίων, ἐξηκολούθουν μὲν παντὶ σθένει ἀγωνιζόμεναι, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐνδείας τῶν πόρων αὐτῶν μὴ δυνηθεῖσαι νὰ συντηρήσωσιν ἀδιαλείπτως στολίσκους ἱκανούς, δὲν ἠδυνήθησαν οὔτε τὴν συγκοινωνίαν τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ παρακωλύσωσιν, οὔτε τὸ Μεσολόγγιον ἐπὶ τέλους ἀποχρώντως νὰ τροφοδοτήσωσιν.

Ἐν τούτοις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο **1825** ἡ ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησις ἔλαβεν ἐκ διαλειμμάτων τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅπερ συνωμολογήθη τῇ 7 φεβρουαρίου ἐν Λονδίνῳ, ὅπως καὶ τὸ πρῶτον, συνεποσοῦτο ὀνόματι εἰς **2,000,000** λίρας. Ἀλλὰ συνεφωνήθη πρὸς 55 $\frac{5}{10}$ τοῖς ἑκατὸν τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· ὥστε ἐπραγματώθησαν μόνον **1,110,000**. Ἐπληρώθησαν δὲ ἐκ τοῦ οὕτω μειωθέντος ποσοῦ, τόκος δύο ἐτῶν πρὸς 5 %, **200,000**, χρεώλυτρον ἑνὸς ἔτους πρὸς 1 %, **20,000**, διάφορα μεσιτικὰ **68,800**· πλὴν τούτου εἰς ἐξαγορὰν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ προηγουμένου, λίραι **212,220**· εἰς διάφορα ἔξοδα καὶ ζημίας, **13,700**· ἐλογίσθησαν ὡς μένοντα εἰς βάρος τῶν διαπραγματευσαμένων τὸ δάνειον Ὀρλάνδου καὶ Λουριώτου, **15,487**. Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, διὰ τὴν κατασκευὴν δύο φρεγάδων (ὧν μίαν μόνον ἐπὶ τέλους ἐκτησάμεθα, τὴν *Ἑλλάδα*), λίραι **156,600**· ἔμειναν εἰς Ἀγγλίαν πρὸς κατασκευὴν ἐξ ἀτμοκινήτων (ὧν τρία μόνον ἐκτησάμεθα, ἐν οἷς ἓν κυρίως χρησιμεῦσαν εἰς τὸν πόλεμον, τὴν *Καρτερίαν*) λ. **123,300**· ἐδόθησαν εἰς μισθοδοσίαν τοῦ λόρδου Κόχραν, **37,000** λ. καὶ εἰς ἀγορὰν πο-

λεμεφοδίων, εἰς ἔξοδα ὁπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. λ. 77,200. Ὅθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐστάλησαν εἰμὴ λίραι 232,700. Ταῦτα κατὰ τὴν ὑπὸ Γ. Σπανιολάκη συνταχθεῖσαν *Περίληψιν τῶν λογαριασμῶν τῶν σχεδιασθέντων παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ δανείου*. Σημειωτέον ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἄνω ποσῶν ὑπερβαίνει τὰς ἐκ τῶν 2,000,000 πραγματωθείσας 1,110,000, κατὰ 47,000 περίπου λίρας, αἵτινες εἰσεπράχθησαν τῷ 1825 ἰδίως πρὸς ἐξόφλησιν διαφόρων λογαριασμῶν τοῦ πρώτου δανείου.

Ἡ ἐν Ναυπλίῳ λοιπὸν κυβέρνησις δὲν ἔλαβεν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου εἰμὴ 232,700 λίρας. Ἀλλὰ τελευταῖον 237,700 λίραι ἀπετέλουν 6,655.600 δραχμάς, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ μέχρι τινὸς εἴς τε τοῦ στόλου τὴν συντήρησιν, εἴς τε τὴν ἄμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλὰ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅσα ἡ κοινὴ γνώμη τότε ἔλεγε καὶ αἱ ἐφημερίδες ἐπανελάμβανον περὶ τῶν δεινῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξώκειλε τὸ λεγόμενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων ἐκείνων, καταχρήσεων, αἵτινες ἄλλως τε ἐπισήμως ἐπιστοποιήθησαν ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν παρεθέσαμεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 807—810 τοῦ παρόντος τόμου), ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν δύο γεγονότα μαρτυροῦντα ὁπόσον ἀσεβῶς καὶ ταχέως ἐγένοντο ἄφαντα τὰ ἱερὰ ταῦτα χρήματα. Ἡ ἐπίσημος ἐφημερὶς τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ναυπλίου, ἡ *Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος*, ἥτις πολλάκις διέστρεφε τὰ πράγματα καὶ πολλάκις ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸ Μεσολόγγιον πυροβολεῖται *μακρόθεν μόνον* ὑπὸ τοῦ Κουταχῆ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει εἰμὴ 6,000 ἀνδρῶν καὶ ὅτι προσεχῶς διαλύεται ἡ πολιορκία, τῇ 2 δεκεμβρίου ἀνήγγελλεν ὅτι «τὸ Μεσολόγγιον εἶναι *καλῶς προμηθευμένον* καὶ ὁλονὲν προμηθεύεται ἀπὸ ζωοτροφιῶν, διότι περὶ τούτου ἐφρόντισεν ἡ διοίκησις ἐν καιρῷ.» Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἐκδιδόμενα *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, τὰ ὁποῖα φιλικώτατα πάντοτε ἐπολιτεύθησαν πρὸς τὴν ἐν Ναυπλίῳ κυβέρνησιν, μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀπεκρίνοντο, ὅτι δὲν ἀμφιβάλλουσιν ὅτι τὸ Ναύπλιον εἶναι *καλὰ προμηθευμένον*, ἡ φρουρὰ ὅμως τοῦ Μεσολογγίου οὔτε τοὺς μισθούς της οὔτε τὸ σιτηρέσιόν της ἔλαβεν· ἡ δὲ Σεβαστὴ Διοίκησις οὐδεμίαν κατέβαλε φρον-

τίδα καὶ ἐπιμέλειαν, ἵνα προμηθεύσῃ τὴν ἡρωϊκὴν πόλιν μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Καὶ ἔτος δὲν εἶχε παρέλθει ἀφ' ἧς ἤλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου, ὅτε τῇ 7 ἀπριλίου 1826 ἡ ἐθνικὴ Γ' τῶν Ἑλλήνων συνέλευσις ἐψήφιζε νὰ ἀνοιχθῇ νέον δάνειον 100,000 ταλλήρων, ἵνα χρησιμεύσῃ «διὰ τὸ μέλλον μόνον εἰς τροφὰς καὶ μισθοὺς τοῦ στόλου, εἰς ἐπισκευὴν καὶ τροφὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ συστηθησόμενα στρατόπεδα,» ἐνῷ τὸ Μεσολόγγιον ἔπιπτε πρὶν ξηρανθῇ ἐντελῶς ἡ μελάνη ἡ τὸ ψήφισμα τοῦτο γράψασα. 100,000 ταλλήρων λοιπὸν ἤρκουν ἵνα σωθῇ τὸ προπύργιον ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἡ λαβοῦσα εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς κατὰ τὸ προλαβὸν δωδεκάμηνον ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον ταλλήρων, δὲν ἠδυνήθη νὰ οἰκονομήσῃ ἐξ αὐτῶν τὰς 100 ἐκείνας χιλιάδας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξηρτήθη ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ κυβέρνησις αὕτη ἔμεινεν οὕτω βιοῦσα καὶ πράττουσα ἐν Ναυπλίῳ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826, ὅτε συνῆλθεν ἡ Γ' ἐθνικὴ συνέλευσις, ἣν πρὸ πολλῶν μηνῶν ἠγωνίζετο νὰ συγκροτήσῃ. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ, καὶ πόσον ἠλλοιώθησαν αἱ πρό τινων μηνῶν τοσοῦτον λαμπραὶ προσδοκίαι τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τὸ Ἐκτελεστικὸν ἔγραψε τῇ 11 ἰουνίου, πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπήν. «Τὸ στρατιωτικόν μας κατήντησεν ὄχι μόνον ἀνοικονόμητον, ἀλλὰ καὶ ὁ λυμεὼν τῆς πατρίδος. Αἱ καταχρήσεις τὰς ὁποίας κάμνει εἶναι ἀπερίγραπτοι . . . Αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ ἡ κακοήθεια ἐξήντλησε τὸ μεγαλήτερον μέρος τοῦ δανείου χωρὶς νὰ ὠφεληθῇ παντελῶς ἡ πατρίς, καὶ εἰς τὸν παρόντα κίνδυνον δὲν ἔχει οὔτε μέσα, οὔτε στρατιώτας ν' ἀντιτάξῃ. Ἐὰν δὲν ἐγίνοντο αἱ λεῖαι τῶν ζωοτροφιῶν περὶ ὧν σᾶς προέγραψεν ἡ Διοίκησις, δὲν ἠθέλαμεν εἰμπορέσει ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ σχεδὸν, νὰ συστήσωμεν στρατόπεδον, μὴν ἔχοντες χρήματα ν' ἀγοράσωμεν τροφάς. Τὸ Νεόκαστρον ἐχάθη μόνον καὶ μόνον ἀπὸ τὴν κακοήθειαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Πελοποννησίων . . . Ἀπὸ τὰ αὐτὰ αἴτια καὶ τώρα ἐκυριεύθη ἡ Καλαμάτα ἀπὸ 3000 ἐχθροὺς, ἐνῷ ἦσαν μέσα ἄλλοι τόσοι ἐδικοί μας καὶ τὴν ἄφησαν καὶ ἔφυγον χωρὶς νὰ ῥήξουν

τουφέκι. Διὰ τὰ αὐτὰ αἴτια κατεπάτησεν ὁ ἐχθρὸς τὴν Μεσσηνίαν ὅλην, καὶ μέρος τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἐρημώθη καὶ ἐλεηλατήθη ἡ Τριπολιτζὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Αὐτὰ τὰ κακὰ δὲν βλέπομεν πῶς εἰμποροῦν νὰ διορθωθοῦν· στοχαζόμεθα ἰατρικὸν ἁρμόδιον, τὸ τακτικὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ θέλει βραδύνει ὡς πρὸς τὸν κίνδυνον εἰς τὸν ὁποῖον ἤδη τρέχομεν. Ἡ σωτηρία μας ἐφέτος κρέμαται ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τοῦ στόλου, ἐὰν αὐτὸς εἰμπορέσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν, ἢ καίων τὸν ἐχθρικὸν, ἢ ἄλλως πως ματαιώνων τὰ σχέδιά του· ἀλλὰ δὲν ἔχομεν εἰς τοῦτο τὴν βεβαιότητα, μολονότι δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ἀνδρείαν καὶ προθυμίαν τῶν θαλασσινῶν μας. Ἐὰν ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀποβιβάσῃ καὶ τὰ ἄλλα στρατεύματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, βέβαια κινδυνεύομεν περὶ τῶν ὅλων.»

Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἥτις δὲν ἐκολάκευε τοὺς Πελοποννησίους, ὑπέγραψεν ἐν τούτοις ὁ Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης, ὅτι ὑπέγραψεν αὐτὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Κωλέτης, τοσαῦτα καταλέγουσαν κατὰ τῶν ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων. Πρόδηλον ἄρα ὅτι ἀληθῆ ἦσαν τὰ γραφόμενα. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι τῷ 1825 ἡ σχετικὴ δύναμις τῶν διαφόρων τοῦ Ἐκτελεστικοῦ μελῶν ἐτροπολογήθη οὐσιωδῶς. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Γεωργίου Κουντουριώτου, ὅστις ὑπῆρξεν ἀείποτε ὄνομα ψιλόν. Ἀλλ' ἐνῷ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1824 ἴσχυε πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ εἰς τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα δι' ὧν εἶχον καταβληθῆ οἱ ἀντίπαλοι τῆς κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐν ἔτει 1825 ἐπρώτευσεν ἀπ' ἐναντίας ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ πλείστους λόγους. Οὐ μόνον ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἀξία ἦτο ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς τοῦ Κωλέττου ἐπιρροῆς ἐξέλιπε, διότι τὰ ρουμελιωτικὰ στρατεύματα, ἠττηθέντα εἰς Κρομμύδι, ἐξεχώρησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. Πλὴν τούτου τῷ 1825 ἐξεβιάσθη ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἡ ἀγγλικὴ μεσολάβησις, ἐνῷ ἡ γαλλικὴ, ἧς κυριώτατος εἰσηγητὴς ἐγένετο ὁ Κωλέττης, ἀπέτυχεν ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐξηγήσει. Παρεκτὸς τῆς μεσολαβήσεως, ὁ Μαυροκορδάτος ἀπελπισθεὶς τότε νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν κατορθουμένην διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἔθνους ἀγώνων,

ἐνησχολήθη εἰς τὸ νὰ προσαγάγῃ ἔξωθεν καὶ ἄλλας ἐπικουρίας. «Τὰ πράγματα ἐπληροφόρησαν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ὅτι χωρὶς τακτικὸν δὲν εἰμποροῦμεν πλέον νὰ ὑπάρξωμεν,» ἔγραφεν ἐν ταῖς μακραῖς ὁδηγίαις ὅσας τῇ 9 μαΐου ἐπέστειλε πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπήν. «Ἀλλὰ, προσέθετε, μέχρι τοῦδε μόλις κατωρθώθη νὰ συστηθῇ ἓν σῶμα ἀπὸ 600.» Ὅθεν ἐπιμόνως παρήγγελλε τὴν ἐπιτροπὴν νὰ στρατολογήσῃ τετρακισχιλίους ἄνδρας ἰδίως Ἑλβετοὺς καὶ νὰ τοὺς πέμψῃ ὅ,τι τάχιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν ἀναγκαίων ἀξιωματικῶν· ἐπὶ δὲ τούτῳ νὰ συνομολογήσῃ νέον δάνειον 500,000 λιρῶν. Τῇ δὲ 3 ὀκτωβρίου ἔγραφε πάλιν· «Αἱ φρεγάται (εἴδομεν ὅτι εἶχον παραγγελθῇ δύο τοιαῦται εἰς Ἀμερικὴν), ὅσον μέρος τακτικοῦ δύνασθε, τ' ἀναγκαῖα ὅπλα, χρήματα καὶ ἐνδύματα, καὶ οὕτω θέλετε ἰδεῖ ἄλλην μορφὴν εἰς τὰ πράγματα. Ὁ Ἰμβραχίμης χωρὶς τὰς ἀλλεπαλλήλους βοηθείας, χάνεται. Καὶ ὅταν ἀποκτήσωμεν φρεγάτας, αἱ βοήθειαι δὲν τοῦ ἔρχονται εὐκόλως.» Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐνήργει· ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ ἐκτέλεσις ἢ δὲν ἐγένετο ποτὲ ἢ ἐβράδυνε πολύ. Τὸ τρίτον δάνειον δὲν κατωρθώθη νὰ συνομολογηθῇ καὶ ἐπομένως οὔτε τακτικὸν νὰ ἔλθῃ ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἡ δὲ μία καὶ μόνη ἐλθοῦσα φρεγὰς δὲν κατέπλευσεν εἰς Ναύπλιον εἰμὴ τῇ 24 νοεμβρίου 1826. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἐὰν δὲν διενηργεῖτο συγχρόνως ἡ ἐξωτερικὴ παρέμβασις. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς μεσολαβήσεως ταύτης εἶχεν ἀσχοληθῇ πρὸ καιροῦ ὁ Μαυροκορδάτος, ἀλλὰ τῷ 1825 εἰργάσθη πρὸς τοῦτο μετὰ ἀξιομνημονεύτου δραστηριότητος, ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργὸς, οἴκοθεν βουλευόμενος, ἐνεργῶν καὶ τολμῶν.

Περὶ τῶν πρώτων ἐντυπώσεων καὶ τῶν πρώτων ἐνεργειῶν τῶν δυνάμεων, ἅμα μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, διελάβομεν ἐν τοῖς προτέροις (σελ. 775—782 τοῦ παρόντος τόμου). Ἡ Ῥωσία ἔθετο ἀμέσως τὸ ζήτημα τῆς ἐνόπλου ἐπεμβάσεως καὶ προσεκάλεσε τοὺς συμμάχους αὐτῆς νὰ συναινέσωσιν εἰς τοῦτο· οἱ δὲ σύμμαχοι, ὅ ἐστιν ἡ Αὐστρία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Πρωσσία, ἠγωνίσθησαν ν' ἀποτρέψωσι τὸν πόλεμον καὶ νὰ

συμβιβάσωσι τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον πρὸς τὴν Υ. Πύλην. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Στρόγονοφ ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 5 Ἰουλίου 1821, ἀλλὰ διὰ τῶν ποικίλων αὐτῶν παραστάσεων καὶ μεσολαβήσεων ἐπέτυχον νὰ ἀναβάλωσι τὴν ἔναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἂν αἱ δυνάμεις ἐπέτρεπον τὸν πόλεμον τοῦτον, ἢ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸν καὶ ἄνευ τῆς τῶν συμμάχων συναινέσεως, ἡ εἰσβολὴ τῶν ῥωσικῶν στρατευμάτων, συμπίπτουσα πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν ἣν κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἤθελε προδήλως περιποιήσει εἰς αὐτὴν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἰσχὺν καὶ ἔκτασιν ἀνυπολόγιστον, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἤθελον ὑποτεθῇ τὰ ἴδια συμφέροντα ὧν ἕνεκα ἡ Ῥωσία ἔμελλε νὰ δράξῃ τὰ ὅπλα. Οὐ μόνον ὅμως ὁ πόλεμος δὲν ἐγένετο, ἀλλ' ἐνῷ τῷ 1821 ἡ Ῥωσία ἐλάλει περὶ τρόπων *ἐπιτηδείων νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν εὐτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς*, καὶ ἐκάλει τὰς δυνάμεις *νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν ὡραίων τούτων χωρῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν συνέσεως προσδοκώμενον ἀγαθὸν*, ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ἐφάνη πολὺ μετριωτέρα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ὡς πρὸς τὴν Πύλην. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε βεβαίως πολὺ ὁ μαλακὸς καὶ ὀπωσοῦν παλίμβουλος χαρακτὴρ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὅστις εὐχερῶς ἐνέδιδεν εἰς τὴν ἀδιάκοπον πίεσιν τῶν δυτικῶν δυνάμεων καὶ μάλιστα τῆς Αὐστρίας· συνετέλεσεν ὅμως καὶ τοῦτο ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, ὁ τῆς Πολωνίας κυβερνήτης, διεβεβαίου αὐτὸν, ὅτι πολὺς ἀναβρασμὸς ἐπεκράτει ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ καὶ ὅτι, ἅμα ἀρξαμένου τοῦ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμου, ἄφευκτος ἦτο ἡ Πολωνικὴ ἐπανάστασις. Ἐντεῦθεν ἐχαλαρώθησαν αἱ περὶ Ἀνατολῆς ἀξιώσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις περὶ τὰ τέλη φεβρουαρίου ἔπεμψεν εἰς Βιέννην ἔκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν ἐνεργείᾳ μυστικὸν σύμβουλον Ταΐσσιεφ, ἐγνωσμένον ὀπαδὸν τῆς εἰρηνοφίλου πολιτικῆς καὶ ἀντίπαλον τοῦ Καποδιστρίου, τοῦ μὴ παύσαντος νὰ ὑποτρέφῃ τὰς φιλοπολέμους διαθέσεις ἐν τῷ ῥωσικῷ ἀνακτοβουλίῳ. Ὁ δὲ Ταΐσσιεφ ὑπέβαλε τῇ 2|14 μαρτίου προφορικὴν διακοίνωσιν (note verbale) δι' ἧς κατὰ πρῶτον ὁρίζουσα ἡ Ῥωσία τί ἐνόει ὅτι αἱ δυνάμεις θέλουσιν ἀπαιτήσει παρὰ τῆς Υ.

Πύλης ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ἔλεγεν ὅτι «ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ οἰκοῦντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις ὅσαι ἐπανέστησαν καὶ ζητοῦσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωσιν.» Μετ' οὐ πολὺ ὁ Καποδίστριας, βλέπων ματαιουμένας τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ προσδοκίας, ἔλαβεν ἄδειαν ἀπεριόριστον, ὅ ἐστιν ἀπεχώρησε τῆς Ῥωσικῆς ὑπηρεσίας, ἡ δὲ Ῥωσία ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑπενδίδῃ ὑπέβαλεν ἔτι ἐπιεικεστέρας προτάσεις εἰς τὴν κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1822 ἐν Οὐηρῶνι συγκροτηθεῖσαν νέαν σύνοδον, ἐπὶ σκοπῷ μὲν τοῦ νὰ ἀσχοληθῇ κυρίως περὶ τῶν Ἱσπανικῶν πραγμάτων, ἐπιληφθεῖσαν δὲ ἐν μέρει καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ συνδιαλέξει ἥτις ἐγένετο αὐτόθι τῇ 28 ὀκτωβρίου ὁ Ταττίσσιεφ ἐδήλωσεν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος, ὅτι προτείνει ὡς πρὸς τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἑλλάδος· «ἢ νὰ συναινέσῃ ἡ Πύλη εἰς ἄμεσον μετὰ τῶν πληρεξουσίων ὅλων τῶν δυνάμεων διαπραγμάτευσιν περὶ τῶν ἐγγυήσεων ὅσας θέλουσι λάβει οἱ Ἕλληνες ἐπανερχόμενοι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ἢ νὰ ἀποδείξῃ διὰ σειρᾶς γεγονότων ὅτι σέβεται τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ ζητεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν ἐπὶ βάσεων ἐπιτηδείων νὰ παράσχωσι τῇ Ῥωσίᾳ μὲν τὴν ἐλπίδα διαρκοῦς εἰρήνης, τοῖς δὲ ὁμοθρήσκοις αὐτῆς ἐχέγγυα ἀσφαλείας καὶ εὐημερίας.» Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδεχθῶσι τὰς τοσοῦτον μετριόφρονας ταύτας προτάσεις, ὁ μὲν αὐθημερόν, οἱ δὲ τρεῖς ἄλλοι διὰ δηλώσεων τῇ 14 νοεμβρίου γενομένων, ἅπαντες δὲ ἐξυμνοῦντες τὴν γενναιοφροσύνην καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Καὶ ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτας θέσαντες τὰς βάσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ μελλουσῶν ἐνεργειῶν, δὲν ἀπεδέχθησαν τοὺς ἀντιπροσώπους οὓς ἔπεμψε ποὸς τὴν σύνοδον ἐκείνην ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξ Ἑρμιόνης τῇ 17 αὐγούστου, ἐξαιτουμένη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτήτου καὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως.

Ἀλλ' ἡ Ῥωσία φθάσασα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1822 εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο σημεῖον τῶν παραχωρήσεων αὐτῆς, ἤρχισε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος νὰ περιποιῇ πάλιν εἰς τὰς προτάσεις της

σπουδαιότερόν τινα χαρακτῆρα. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Δράμαλη, ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίας καὶ τὰ ναυτικὰ κατορθώματα τοῦ 1822 παρέστησαν εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην τὴν ἐπανάστασιν πολὺ γενναιοτέραν ἢ ὅτι πρότερον ἐλογίζετο, αἱ δὲ φοβεραὶ τῆς Χίου σφαγαὶ κατέστησαν ἔτι ζωηροτέρας τὰς ἀνέκαθεν ἐξεγερθείσας ἕνεκα τῶν παθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συμπαθείας. Τὸ δὲ κυριώτερον, ἡ Ῥωσία ἔλαβεν εὐλόγους ἀφορμὰς νὰ ὑποπτεύῃ ὅτι ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναλαβὼν τὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας Γεώριος Κάννιγγ ἤρχισε νὰ μεταβάλῃ φρόνημα περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐντεῦθεν ἐνθαρρυνομένη ἡ Ῥωσία καὶ μὴ θέλουσα ν' ἁρπαγῇ ὑπὸ ἄλλου ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρωτοβουλία, ὑπέβαλε, κατὰ ὀκτώβριον τοῦ 1823, διὰ τοῦ αὐτοῦ Τατίσσιεφ σχεδίασμα (Apperçu) ὁπωσοῦν ὁριστικώτερον τῶν κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς τὴν ἐν Οὐηρῶνι σύνοδον γενομένων παρ' αὐτῆς ὅλως ἀσαφῶν προτάσεων. Κατὰ τὸ σχεδίασμα τοῦτο, «ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἐπέστησεν ἤδη τὴν προσοχὴν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐπιληφθῇ μετὰ τῆς Πύλης τοῦ ζητήματος τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐπεμβάσεως τῶν συμμάχων ὑπὲρ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν θέλουσιν ἐπιτραπῆ τοῦ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τοῦ λόρδου Στράγκφορδ περὶ τῶν πρακτέων, ἵνα πεισθῇ ὁ σουλτάνος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μεσολάβησιν ταύτην *κατ' ἀρχήν*. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὰ ἀνακτοβούλια τῆς Πετρουπόλεως καὶ τῆς Βιέννης θέλουσιν ἀποφασίσει ἀπὸ κοινοῦ τὰ κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τὸν εἰσακτέον εἰς Πελοπόννησον, εἰς Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους. Ἡ διαίρεσις τῶν χωρῶν τούτων εἰς μεγάλας ἐπαρχίας διοικουμένας ὑπὸ ἡγεμόνων, οἵοι εἰσιν οἱ τῆς Μολδαυΐας καὶ Βλαχίας, ἢ ἡ διανομὴ τῆς χώρας μεταξὺ πόλεων διοικουμένων ὑπὸ κοινοτικῶν ἀρχῶν· ἡ κατοχὴ τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἡ δύναμις τῶν φρουρῶν, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς κατοίκους, τὸ ποσὸν τῶν ἀποδοτέων τῇ Πύλῃ εἰσοδημάτων, ὁ τρόπος τῆς εἰσπράξεως αὐτῶν, οἱ δεσμοὶ δι' ὧν τοῦ λοιποῦ θέλει ἐξαρτᾶται ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ σουλτάνου, ἰδοὺ τὰ ἀντικείμενα περὶ ὧν δέον νὰ βουλευθῶσι τὰ δύο ἀ-

νακτοβούλια πρὶν ἢ ζητήσωσι τὴν σύμπραξιν τῶν ἄλλων τῆς συμμαχίας μελῶν.»

Μετὰ δύο δὲ μῆνας, ἤτοι τῇ 28 δεκεμβρίου 1823 (9 ἰανουαρίου 1824) ἡ Ῥωσία ὑπέβαλεν ἔτι ὁριστικώτερον ὑπόμνημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῷ σχεδιάσματι αὐτῆς τεθεισῶν ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο προετείνετο νὰ διαιρεθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τρεῖς ἡγεμονίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔμελλε νὰ περιλάβῃ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ δευτέρα τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἡ δὲ τρίτη τὴν Πελοπόννησον «εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.» Αἱ δὲ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἔμελλον νὰ καθυποβληθῶσιν εἰς κοινοτικὴν διοίκησιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προνομίων ὅσα ἐκέκτηντο ἀπ' αἰῶνος. Ἡ Πύλη θέλει διατηρήσει τὴν ἐπικυριαρχίαν ὅλων τούτων τῶν χωρῶν, ἀλλὰ δὲν θέλει πέμπει εἰς αὐτὰς οὔτε πασάδες οὔτε ἄλλους διοικητάς· θέλει λαμβάνει δὲ ἐτήσιον φόρον, προσδιοριστέον ἀπὸ τοῦδε, κατὰ τὴν ἔκτασιν ἑκάστης νήσου ἢ ἡγεμονίας. Ὅλαι αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι θέλουσιν ἐκπληροῦνται ὑπὸ ἰθαγενῶν, καὶ ἐν γένει ἡ Πύλη θέλει διάκειται πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπως πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Μολδαυΐαν. Αἱ ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι καὶ νῆσοι θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ θέλουσιν ἔχει ἰδίαν σημαίαν. Θέλουσι δὲ ἀντιπροσωπεύονται οὕτως εἰπεῖν παρὰ τῷ σουλτάνῳ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἔχοντος τὰ τῶν ἐθνῶν δίκαια, ὅπως οἱ πράκτορες τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυΐας. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Πύλη θέλει μὲν ἔχει φρουρὰν εἴς τινα φρούρια, ἀλλὰ περὶ τὰ φρούρια ταῦτα θέλει διαγραφῇ ἀκτὶς ἐντὸς τῆς ὁποίας τὰ τουρκικὰ στρατεύματα θέλουσι τροφοδοτοῦνται, μὴ δυνάμενα νὰ ἐπεκτείνωσι τὰς ἐκδρομὰς αὐτῶν εἰς τὰς γείτονας χώρας. Εἰς τὰς περὶ τοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν διαφόρων τούτων κεφαλαίων διαπραγματεύσεις μεταξὺ Πύλης καὶ συμμάχων δυνάμεων, θέλει λάβει μέρος καὶ πρεσβεία Ἑλληνική, ὅπως ἐγένετο τῷ 1812 ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν. Τὰ δὲ ὁριστικῶς ἀποφασισθησόμενα θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμμάχων δυνάμεων ἢ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν ὅσαι ἤθελον ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἐπὶ ταῖς προτάσεσιν αὐταῖς διαπραγματεύσεις ἤρχισαν, διεκόπησαν καὶ πάλιν

προέκειτο ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825 νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἡ Ῥωσία κατὰ μάϊον τοῦ ἔτους τούτου ἐδήλωσεν, ὅτι, «ὡς ἀναγκαίαν βάσιν πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως, θεωρεῖ τὸ νὰ ἀναγνωρίσωσιν αἱ δυνάμεις, ὅτι ὁ μαστίζων τὴν Ἀνατολὴν πόλεμος δέον νὰ τελειώσῃ δι' ἐπεμβάσεως κοινῆς, ἐνεργοῦ καὶ ταχείας.» (demande à être terminée par une *intervention commune, énergique et prompte.*)

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶχε προβῆ ἡ Ῥωσία ἐν ἀρχῇ τοῦ 1825. Περὶ δὲ τῆς Αὐστρίας δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν, ὅτι οὐδεμίαν ἔνοπλον ἐπέμβασιν ἀπεδέχετο καὶ οὐδεμίαν μεταβολὴν οἱανδήποτε τοῦ καθεστῶτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, π ριοριζομένη τὸ πολὺ εἰς τὸ νὰ συμβουλεύῃ τῇ Υ. Πύλῃ ἐπιείκειαν καὶ διάκρισιν μεταξὺ ἀθώων καὶ ἐνόχων. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας ἢ μᾶλλον τοῦ τότε προεξάρχοντος αὐτῆς πρίγκηπος Μέτερνιχ μαρτυρεῖ ὁπόσον ἡ μεγίστη εὐφυΐα καὶ δεξιότης εἰς μάτην ἀντιπαλαίουσι πρὸς τὴν ἀκαταμάχητον τῶν πραγμάτων φοράν. Καὶ τοῦτο μὲν συμβαίνει πολλάκις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν ἠθέλησε ποτὲ μέχρι τοῦ 1829 νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ματαιοπονεῖ, ἀλλ' ὅσῳ μᾶλλον ἡττᾶτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τόσῳ μᾶλλον ἠξίου ὅτι νικηφορεῖ· ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀλληλογραφία αὐτοῦ ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ κινήσῃ ἐνίοτε τὸ μειδίαμα τῆς ἱστορίας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐξηγήσωμεν (σελ. 775 καὶ ἑπομ.) ὁπόσον ὀλίγον δίκαιον εἶχον ὅ τε πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὁ Πυλάδης αὐτοῦ Γέντζ, νὰ θριαμβεύωσιν ἐπὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἣν ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας. Τὰ αὐτὰ ἐπινίκεια θέλομεν ἴδει αὐτοὺς ᾄδοντας μέχρι τοῦ 1829, καίπερ ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν γινομένων διαψευδομένους. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φραγγῖσκος ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 29 ἰουνίου (11 ἰουλίου) 1821 προμνημονευθεῖσαν (σελ. 779—780) πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, καὶ γράφων διὰ μακρῶν ἐξ Σαλτσβούργου τῇ 10|22 αὐγούστου, ἔλεγεν ἐπὶ τέλους ὅτι «ἡ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν θέλει ἡσυχάσει, ἐὰν δὲν πράξῃ ὅ,τι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτρέψῃ τὸν

μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης πόλεμον.» Συγχρόνως δὲ ἐπεχείρησε νὰ περιστείλῃ τὸ φιλελληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐξερράγη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν. Τῳόντι οἱ μὲν λόγιοι συνηγόρουν ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προϊσταμένου τοῦ ἀγαθοῦ Θηρσίου· ἔρανοι δὲ χρηματικοὶ ἐγίνοντο πολλαχοῦ καὶ ἀνδρῶν στρατολογίαι· τὸ δὲ ἔτι σπουδαιότερον καὶ ὀχληρότατον τῇ Αὐστρίᾳ, ἅπασα ἡ κίνησις αὕτη ἀναφανδὸν ἐπροστατεύετο ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος διαδόχου τῆς Βαυαρίας (τοῦ μετέπειτα βασιλέως Λουδοβίκου, πατρὸς δὲ τοῦ πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὄθωνος) καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Βυρτεμβέργης. Ὅθεν ἐπιτίμησις δριμυτάτη ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἐστεμμένους ἐκείνους ἡμῶν φίλους. Ἀλλ' οὔτε ἡ ἐπιτίμησις παρεκώλυσε τοὺς Γερμανούς, μεγάλους καὶ μικρούς, νὰ λέγωσι καὶ νὰ πράττωσιν ὑπὲρ ἡμῶν πολλά, οὔτε αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου ἠλλοίωσαν οὐσιωδῶς τὰς διαθέσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἀνεστάλη τῳόντι· ἡ δὲ Ῥωσία τῷ 1822 ἀδιακόπως ὑποχωροῦσα κατήντησεν ἐν Οὐηρῶνι εἰς τὰς ἀνωδύνους ἐκείνας προτάσεις εἰς ἃς τοσοῦτον ἐπεκράτησε πρώτη ἡ Αὐστρία. Ἔπειτα ὅμως πάλιν τῷ 1823 καὶ 1824 ἡ Ῥωσία ἀνακύπτουσα καθυπέβαλε σχέδιον δι' οὗ οὐ μόνον ἄντικρυς ἀνετρέποντο τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθεστῶτα, ἀλλὰ καὶ ἡ βιαία ἐζητεῖτο ἐπέμβασις, ὅ ἐστιν ὁ πόλεμος. Τότε ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐσοφίσθη νὰ οὐδετερώσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας δι' ἑτέρου ἐπιχειρήματος. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία δὲν προέτεινε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ εἰλικρινέστατα μάλιστα ἔλεγεν ὅτι δὲν ἤθελε ποτὲ συγκατανεύσει εἰς αὐτήν, ὁ ἐν Πετρουπόλει ἀντιπρόσωπος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, κόμης Λεβζέλτερν, εἶπε ῥητῶς εἰς τὰς διαπραγμεύσεις ἐκείνας, ὅτι ἡ αὐλὴ αὐτοῦ οὐδέποτε θέλει συναινέσει εἰς τὴν πρότασιν τοῦ νὰ καταναγκασθῇ διὰ τῆς βίας ἡ θέλησις τῆς Πύλης, ὅτι ὁ πόλεμος οὗτος δύναται νὰ ἐπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας καὶ μεταβολάς, καὶ ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν «προτιμᾷ νὰ πηδήσῃ διὰ μιᾶς τὸν χάνδακα καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἤθελε προλάβει πολλὰς μείζονας συμφοράς.» Κατὰ τὴν ἔκθεσιν, ἣν περὶ τούτου ὑπέβαλεν εἰς Βιέννην ὁ πρέσβυς οὗτος, ὁ μὲν κόμης Νεσελρόδε, ὁ

τῆς Ῥωσίας ὑπουργὸς, ἤκουσε μετ' ἀπορίας τὴν τοιαύτην τοῦ αὐστριακοῦ πρότασιν, ὁ δὲ τῆς Γαλλίας πρέσβυς εἶπεν, «ὅτι ἀναγνωρίζει ὡς μέγα κακὸν τὴν παραδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι μόνον προκειμένου μεταξὺ δύο κακῶν, ἀφ' ἑνὸς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τοῦ πολέμου, προτιμᾷ, ἵνα ἀποφύγῃ τὰ ἐπικίνδυνα τοῦ πολέμου τούτου ἀποτελέσματα, τὴν ἄλλην ἀνάγκην, ἥτις ἤθελε φέρει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνεξαρτησίας.» Ἐν ἄλλαις λέξεσιν αἱ δυνάμεις ἐφοβοῦντο πρὸ πάντων τὸν ῥωσικὸν πόλεμον, καθὸ δυνάμενον νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἀνατροπὴν ὁλοκλήρου τῆς Τουρκίας· ἵνα ἀποφύγωσι δὲ τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐφαίνοντο ἕκτοτε προτιμῶσαι τὴν ἄμεσον τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἀναγνώρισιν. Καὶ ἡ μὲν Γαλλία εἰλικρινῶς, ὁ δὲ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐπὶ τῇ προξδοκίᾳ, ὅτι ἡ Ῥωσία, ἥτις τότε δὲν ἤθελε τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην, θέλει ὀπισθοδρομήσει. Δὲν ὠπισθοδρόμησε δὲ, καὶ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας τὸ πρῶτον περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον, δι' οὗ, ὅσον καὶ ἂν ὑπεβάλλετο ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, ἀνετρέπετο ὅμως οὐσιωδῶς τὸ τῆς Ἀνατολῆς καθεστώς. Οὐδὲν ἧττον ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ διὰ τῆς ἀπὸ 7|19 μαΐου 1826 ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν του βαρῶνα Ὀττενφελς ἐβεβαίου, ὅτι τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο εἶναι «ἔργον ἀσθενέστατον καὶ γελοιωδέστατον, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θέλει εἶναι *τίποτε* (une œuvre pleine de faiblesse et de ridicule. Le résultat de la besogne sera rien du tout.) Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ταῦτα ἐβεβαίου ὅτι ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ ἀπέτυχεν ἐν Ὕδρᾳ, ἀπέτυχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ὅτι ἐν Λονδίνῳ εἶναι δυσηρεστημένοι διὰ τὴν ἄκαιρον δημοσίευσιν τοῦ πρωτοκόλλου· ὅτι ἐν ἑνὶ λόγῳ ὅλος ὁ κόσμος εἶναι δυσηρεστημένος, ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς διπλωματικὰς ἀνοησίας, καθὼς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀνοησίας. Ἀλλὰ τὰ πράγματα προχωροῦσιν ἔτι μᾶλλον. Ὑπογράφεται ἡ ἀπὸ 24 ἰουνίου ((6 ἰουλίου) 1827 συνθήκη δι' ἧς καὶ ἡ Γαλλία ἀπεδέχθη τὰς ἀρχὰς τοῦ πρωτοκόλλου 1826· ἄλλο πρακτικώτερον, αἱ τρεῖς σύμμαχοι δυνάμεις καταστρέφουσι τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν

στόλον ἐν Πύλῳ· ἄλλο ἔτι πρακτικώτερον, ἐπέρχεται ἡ σώτειρα στρατεία τῶν Γάλλων ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον· τὸ δὲ πάντων δεινότερον διὰ τὴν Αὐστρίαν, ἤρχισε τελευταῖον ὁ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἀναβληθεὶς Ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· ποικίλαι δὲ καὶ ἄλλαι περιστάσεις προαναγγέλλουσι τὴν πλήρη τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ θριαμβεύει πάντοτε καὶ ἐν τῷ ἐγγράφῳ αὐτοῦ ἀπὸ 28 νοεμβρίου (10 δεκεμβρίου) 1828 πρὸς τὸν βαρῶνα Ὀττενφελς γράφει. «Ἡ Ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς Ἑλλάδος δὲν θέλουσιν ὑπερβῆ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας Ἑλλάδος τινὸς, ὁριστικῶς ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Δὲν πρόκειται εἰμὴ περὶ κοινοτικῶν τινων θεσμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Πύλη εἰμπορεῖ νὰ ἀποδεχθῇ ὡς ἐντελῶς δι' αὐτὴν ἀσημάντους τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν Πελοποννήσῳ.» Ἀλλὰ τρεῖς μόνον παρῆλθον μῆνες μετὰ τοὺς νικητηρίους τούτους παιᾶνας τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ τὸ ἀπὸ 10|22 μαρτίου 1829 πρωτόκολλον τῶν τριῶν δυνάμεων ἀπεφαίνετο, ὅτι ἰὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου θέλουσιν ἀπολήγει εἰς τὸν Ἀμβρακικόν· μετὰ ἓξ δὲ μῆνας ἡ Ῥωσία διὰ τοῦ ἄρθρου 10 τῆς ἀπὸ 2|14 σεπτεμβρίου εἰρήνης αὐτῆς μετὰ τῆς Πύλης κατηνάγκαζε ταύτην ν' ἀποδεχθῇ τοὺς ὅρους τοῦ προειρημένου πρωτοκόλλου. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον ἠναγκάσθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ἡττηθέντα· καὶ πάλιν ὅμως κολάζων τὴν ἧτταν, ἐβεβαίου διὰ τῆς ἀπὸ 25 αὐγούστου (6 σεπτεμβρίου) ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Λονδίνῳ πρέσβυν πρίγκηπα Ἐστερχάζυ, ὅτι «ἰδοὺ τελευταῖον ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐποχὴν ἣν αἱ εὐχαὶ ἡμῶν πρὸ τοσούτου χρόνου ἐπεκαλοῦντο· ἰδοὺ ἐγγίζομεν εἰς τὴν ὁριστικὴν λύσιν τῆς ἀνατολικῆς ὑποθέσεως.»

Δὲν θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῆς Πρωσίας, ἥτις οὔτε μέγα ἀξίωμα εἶχε τότε, οὔτε ἄμεσα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ σπουδαῖα συμφέροντα· ὥστε δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἥκιστα ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλλίας ἡ πολιτικὴ οὐδένα ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον αὐτοτελῆ καὶ ὁριστικὸν χαρακτῆρα. Ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις ἐνήργουν ἐκ συμφώνου κατὰ τῆς Ῥωσίας, παρηκολούθησεν αὐτὰς καὶ ἡ Γαλλία. Τῷ

1824 καὶ 1825 ὑπέβαλε καὶ αὐτὴ, ὅπως ἡ Ῥωσία, ὅπως ἡ Ἀγγλία, προτάσεις τινὰς μεσολαβήσεως ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἔπειτα ὑπενδίδουσα ἔτι εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, καὶ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν ἰδιαζουσῶν αὐτῆς σχέσεων, ἀφῆκεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ ἐν ἔτει 1826 ὑπογραφέντος πρωτοκόλλου. Τότε δὲ μόνον ἐχωρίσθη ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς Αὐστρίας καὶ μετ' οὐ πολὺ μετέσχεν *ἐπισήμως καὶ ὁριστικῶς* τῆς συνθήκης τοῦ 1827. Ὁ γενναῖος τῆς Γαλλίας φιλελληνισμὸς παρέσχεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας· ἑταιρεῖαι, χρηματικαὶ συνδρομαὶ, εὔγλωττοι ἐν τῷ τύπῳ καὶ ἐν ταῖς βουλαῖς συνηγορίαι, τὰ πάντα ἐπεδαψιλεύθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους· πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ μερίδες αἱ τοσοῦτον ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας ἐν ταῖς ἐσωτερικοῖς αὐτῶν πράγμασιν, προέτειναν ἀλλήλαις τὴν δεξιὰν ὅταν ὁ λόγος ἦτο περὶ Ἑλλάδος· οἱ Chateaubriand, οἱ La Rochefoucault, οἱ Noailles, οἱ Fitz-James, οἱ Sainte-Aulaire, οἱ d' Harcourt, οἱ Dalberg ὡμοφρόνησαν πρὸς τοὺς Laffitte καὶ τοὺς Benjamin Constant· καὶ τὸ οὐδὲν ἧττον ἐπιβάλλον ἡμῖν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην, πολλοὶ Γάλλοι ἀνέμιξαν εἰς τὰ πεδία καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος τὸ αἷμα αὐτῶν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος, καὶ Γάλλος ὑπῆρξεν ὁ μόνος σπουδαῖος τοῦ ἑλληνικοῦ τακτικοῦ ἱδρυτὴς καὶ ὁδηγὸς, ὁ ἀοίδιμος στρατηγὸς Φαβιέρος. Ἀλλ' ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἔχουσα ὁπωσοῦν ἀντιφατικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα, ἀμφεταλαντεύετο ἐν ταῖς πολιτικαῖς αὐτῆς ἐνεργείαις. Ἐνῷ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν αὐτῆς δυνάμεων τοσοῦτον συμπαθεῖς ἀνεδείκνυντο πρὸς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἐνῷ τοσοῦτοι Γάλλοι φιλέλληνες προσήρχοντο πρὸς ἡμᾶς, συγχρόνως πολυάριθμοι Γάλλοι ἀξιωματικοὶ, ὑπηρετοῦντες ἐν τῷ ναυτικῷ καὶ τῷ πεζῷ στρατῷ τοῦ Ἰβραὴμ πασᾶ, ὡδήγουν τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεις αὐτοῦ. Μήπως ἐν αὐτῇ τῇ παραμονῇ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας ὁ ναύαρχος Δερινιὺ δὲν ἠναγκάσθη νὰ προσκαλέσῃ πολλοὺς Γάλλους ἀξιωματικοὺς ὑπηρετοῦντας ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στόλῳ νὰ ἀποσυρθῶσιν, ἵνα μὴ εὑρεθῶσιν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πυροβολήσωσι κατὰ τῆς γαλλικῆς σημαίας; Ἐν γένει δὲ ἡ Γαλλία ἐπεζήτει τότε τὴν ἐξα-

σφάλισιν τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἅμα μὲν ἐν Αἰγύπτῳ ἅμα δὲ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐπιδιώκουσα ταὐτοχρόνως δύο σκοποὺς, οἵτινες, ὅπως εἶχον κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, ἀντεμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, οὐδέτερον αὐτῶν ἠδύνατο καθ' ὁλοκληρίαν νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 ὁ ναύαρχος Δεριγὶ ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν τῆς Γαλλίας κόμητα Γκιγεμινὼ ὅτι κατὰ τὴν προσωπικήν του γνώμην, ἀνάγκη ἦτο νὰ χωρισθῇ ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς Τουρκίας, ἔστω καὶ διατηρούσης τῆς τελευταίας ταύτης ἐπικυριαρχίαν τινὰ, ὁ πρέσβυς ἀπεκρίνετο τῇ 27 νοεμβρίου ὡς ἑξῆς. «Μωρία ἤθελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ν' ἀντιταχθῶμεν εἰς τὰ βουλεύματα τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ἡ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπόληψις ἡμῶν ἀπαιτεῖ νὰ διατηρήσωμεν τὰς φιλικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτὸν σχέσεις. Ἄλλως θέλομεν αὔθις ἐκτεθῆ εἰς τὸ ν' ἀκούσωμεν αὐτὸν λέγοντα ὅτι γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ ἀλλοπρόσαλλος πολιτικὴ εἶναι συνώνυμα.» Μετ' ὀλίγον δὲ θέλομεν ἰδεῖ ὁπόσον παλιμβούλως ἐπολιτεύθη ἡ Γαλλία καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δουκὸς Νεμούρς ὡς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Βεβαίως ἀπὸ τοῦ 1827 καὶ ἐφεξῆς ἀνεδείχθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εὐεργετικωτάτη πρὸς ἡμᾶς· ἀλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα 6 ἔτη διὰ τὴν σφόδρα διφορουμένην αὐτῆς πολιτείαν, αἱ δύο ἄλλαι δυνάμεις, ἡ Ῥωσία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία, καθυπερτέρησαν αὐτῆς ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἤσκησαν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Τῳόντι, ὅπως ἡ Ῥωσία, καὶμᾶλλον ἢ ἡ Ῥωσία, ἡ Ἀγγλία ἐπολιτεύθη ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθ' ὡρισμένον τι σύστημα, τὸ ὁποῖον, ὅσον καὶ ἂν κατ' ἐπιφάνειαν ἐτροπολογήθη πολλάκις, κατ' οὐσίαν ὅμως ἔμεινε πάντοτε τὸ αὐτό. Ἐνῷ ἡ Ῥωσία ἔτεινεν ἀδιαλείπτως εἰς τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, εἴτε ἵνα ἰδοποιηθῇ τινας τῶν ἐπαρχιῶν του, εἴτε ἵνα ἐξασθενίσῃ αὐτὸ διὰ τοῦ κατακερματισμοῦ, ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευεν ἀείποτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους τούτου. Τούτου ἕνεκα μετὰ δεινῆς δυσαρεσκείας εἶδεν ἐκραγεῖσαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, λόρδος Στράγκφορδ, ἐπολιτεύθη πρὸς αὐτὴν τῇ ἀληθείᾳ οὐδὲν ἧττον ἀποτόμως ἢ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας, ἴσως δὲ καὶ ἀποτομώτερόν τι

αὐτοῦ· τούτου ἕνεκα κατὰ τὰ πρῶτα τρία ἔτη ἀντετάχθη εἰς ὅλας τὰς περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐπεμβάσεως προτάσεις καὶ εἰσηγήσεις τῆς Ῥωσίας· τούτου ἕνεκα αἱ ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ αὐτῆς ἀρχαὶ ἀνεδείχθησαν πολεμιώταται εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, ἀπὸ τῆς προγραφῆς ἣν ἐξέδωκαν τῇ 6|18 ἰουλίου 1821 καθ' ὅλων τῶν Ἰονίων, ὅσοι ἔδραμον ἵνα κοινωνήσωσι τοῦ κατὰ τῶν τούρκων πολέμου, μέχρι τῆς περιφήμου ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1823 προκηρύξεως τοῦ σὶρ Θωμᾶ Μαίτλανδ, δι' ἧς ἐστιγμάτιζε «μίαν ἀπάνθρωπον παραβίασιν τῆς Ἰονικῆς γῆς ἀπὸ μέρους τινῶν ἁρματωμένων πλοίων, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἦσαν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας ἑνὸς ὑποκειμένου καλουμένου πρίγκηψ Μαυροκορδάτος'» καὶ τούτου ἕνεκα ἐπὶ πᾶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ἰονίου πολιτείας, ἐνῷ ἐκήρυττον αὐστηρὰν οὐδετερότητα, ἐδέχοντο μὲν εἰς Ζάκυνθον καταφεύγοντα τὸν ὀσμανικὸν στόλον, ἀπέκρουον δὲ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν πᾶν ἑλληνικὸν πλοῖον, καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν λιμένων αὐτῶν, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ ἐκ τῆς περὶ τὰς νήσους θαλάσσης. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἤρχισεν ὑφισταμένη κατὰ μικρὸν οὐσιώδεις τροπολογίας. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (σελ. 871 τοῦ παρόντος τόμου) ὅτι, καί τοι ἐπὶ πολλοὺς ἐνιαυτοὺς μὴ ἀναγνωρίσασα τὸν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ψηφισθέντα ναυτικὸν ἀποκλεισμόν, ἔκλειεν ὅμως τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὰς προσβολὰς ὅσας ὑφίσταντο τὰ ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν πλοῖα, τὰ ἐπιχειροῦντα νὰ παραβιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν. Ὁ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μοίραρχος αὐτῆς Ἄμιλτων ἀπεδείχθη πρωϊμώτατα ὁ εἰλικρινέστατος φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, μάλιστα δὲ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων (σελ. 871-872 τοῦ παρόντος τόμου). Πλεῖστοι ἐπιφανεῖς Ἄγγλοι συνέπραττον μεθ' ἡμῶν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐν οἷς καὶ εἷς τῶν μεγίστων ποιητῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ ἐν αὐτῷ τῷ Μεσολογγίῳ ἀποθανὼν τῇ 7 ἀπριλίου 1824. Ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους 1823 περὶ τὰ τέλη τοῦ ὁποίου ὁ Μαίτλανδ ὑπέγραφε τὴν προμνημονευθεῖσαν ὑβριστικὴν καθ' ἑνὸς τῶν λειτουργῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διακήρυξιν, ἤρξαντο ἐν Λονδίνῳ διαπραγματεύσεις περὶ συνομολογήσεως τοῦ πρώτου μετὰ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δανείου, ὅπερ καὶ συνωμολογήθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1824,

μαρτυροῦν πρακτικώτατα τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχε τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος εἰς τὴν εὐόδωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 1823 τὰ γεγονότα ἔλαβον ἔτι χαρακτηριστικωτέραν τροπήν. Πρὸ μικροῦ τότε, αὐτοκτονήσαντος τοῦ διέποντος τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Ἀγγλίας λόρδου Καστελρὴγ καὶ ἐπιτραπέντος τὴν διεξαγωγὴν αὐτῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ νέος ὑπουργὸς ἔπραξεν εὐθὺς πολλὰ τὰ ἀνατρέποντα τὸ σύστημα τοῦ προκατόχου. Τῇ 2|14 φεβρουαρίου παρήγγελλε τὸν λόρδον Στράγκφορδ νὰ διακοινώσῃ τῇ Υ. Πύλῃ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὰς προτέρας φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἐὰν ἡ Υ. Πύλη δὲν ἐκπληρώσῃ τὰς περὶ χριστιανῶν ἐπαγγελίας αὐτῆς, καὶ προσέθετε τὴν ἀπειλὴν, ὅτι θέλει καταλάβει νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Δύο λοιπὸν δὲν παρῆλθον ἔτη ἀφ' ἧς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος προέτεινε τὴν ἔνοπλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἐπέμβασιν, ἣν ἡ Ἀγγλία τοσοῦτον ἐντόνως, ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἀπέκρουσε, καὶ νῦν, αὐτὴ ἡ Ἀγγλία ἠπείλει ἀπ' εὐθείας τὴν Τουρκίαν δι' ἐνόπλου ἐπεμβάσεως. Ἡ ἀπειλὴ δὲν ἐξετελέσθη. Προδήλως ὅμως ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε σπουδαιότατα τροπολογουμένη. Ὁ λόρδος Στράγκφορδ, αὐτὸς ὁ λόρδος Στράγκφορδ ἔγραφεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ τῇ 19 ἰουνίου 1824· «πρόκειται νὰ ἐπιληφθῶμεν ἑνὸς τῶν σπουδαιοτέρων καὶ δυσχερεστέρων ζητημάτων ἐξ ὅσων ἡ διπλωματία διεπραγματεύθη ποτὲ,» ἤτοι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τῇ 25 αὐγούστου ὁ νέος λόρδος ἁρμοστὴς τῆς Ἰονίου πολιτείας Φριδερῖκος Ἄδαμ, ἀπαιτῶν τὴν ἀνάκλησιν τῆς ἀπὸ 27 μαΐου διακηρύξεως τῆς ἑλληνικῆς Διοικήσεως, (δι' ἧς αὕτη εἶχε χαρακτηρίσει ὡς μὴ οὐδέτερα πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ὅσα ἤθελον ὑπηρετεῖ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὡς σκευαγωγά,) ὡμίλει περὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὡς περὶ κυβερνήσεως ὑφισταμένης, ἐνῷ ὁ προκάτοχος αὐτοῦ ἐβεβαίου πάντοτε ὅτι «ἀγνοεῖ παντάπασιν, ἂν ὑπάρχῃ προσωρινὴ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος.» Τῇ 19 νοεμβρίου αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὁ Γεώργιος Κάννιγγ, ἀπεκρίνετο εἰς τὴν ἀπὸ 12|24 αὐγούστου πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ διαῤῥήδην ἀνεγνώριζε τὴν κυβέρ-

νησιν ταύτην. Εἶχον δὲ ἀρχίσει ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐν Πετρουπόλει αἱ μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν τεσσάρων συμμάχων αὐτῆς δυνάμεων διαπραγματεύσεις ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος περὶ ἱδρύσεως ἡγεμονιῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ὑπομνήματος, ὅτε «περίστασις ὀλεθρία ἅμα καὶ ἀπροσδόκητος μετέβαλεν αἴφνης τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων,» καθάπερ ἔλεγεν ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐκθέσει ἣν συνέταξε περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου. «Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, ἐξακολουθεῖ ὁ πρίγκηψ, ἥτις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη ἐβάδιζε πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰς ἠπειρωτικὰς αὐλάς· ἥτις καὶ μετὰ τὴν μεταβολὴν τοῦ ὑπουργείου (ἤτοι τὴν εἰς τὰ πράγματα ἀνάρρησιν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ) δὲν εἶχεν οὔτε ἀνακαλέσει οὔτε τροπολογήσει οὐσιωδῶς τὰς ὁδηγίας καθ' ἃς ἐνήργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς, ἥτις τελευταῖον ὑπεχρεώθη ῥητῶς νὰ συμπράξῃ εἰς τὰς ἐν Πετρουπόλει διαπραγματεύσεις, ἀπεφήνατο εἰς τὰς συμμάχους δυνάμεις, ὅτι *λόγοι στηριζόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις*, ἐν μέρει εἰς τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, παρεκώλυον αὐτὴν τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις ἐκείνας.» Ἀλλ' ἐὰν ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησεν ἀπὸ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, δὲν ἐγκατέλιπε τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, πολλοῦ γε δεῖ. Τῇ **13|25** μαρτίου **1825** ἀνεγνώρισε τοὺς ἑλληνικοὺς ἀποκλεισμούς, διέταξε τὰς ἀρχὰς τῆς Ἰονίου πολιτείας νὰ προσφέρωνται πρὸς ἡμᾶς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναμιν, καὶ ἐπέτρεπεν ὥστε ἡ νῆσος Κάλαμος νὰ δέχεται τοὺς Ἕλληνας πρόσφυγας. Τῇ **17|29** ἀπριλίου ἐπετίμα αὐστηρῶς τὴν διαγωγὴν ἄγγλων τινῶν ὑπηκόων καὶ ἰδίως τοῦ προξένου Γρὴν, οἵτινες ἐβοήθησαν τοὺς Τούρκους παραβιάζοντες τὸν ἑλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Ἐνῷ δὲ διὰ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐν Πετρουπόλει διαπραγματεύσεων καὶ διὰ τὸν μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντα θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, παρέλυσαν αἱ διαπραγματεύσεις ἐκεῖναι, ἐφαίνετο δὲ ὅλως ἐγκαταλειφθεῖσα ἡ Ἑλλὰς, ὁ Κάννιγγ ἁρπάσας τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς κοινῆς ἀδρανείας, ἀνα-

λαμβάνει αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν νέας ἐπεμβάσεως καὶ πέμψας ἐπὶ τούτῳ ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ αὐτοκράτορι Νικολάῳ, ἐπιτυγχάνει τὴν σύνταξιν τῆς πρώτης σπουδαίας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἤτοι τοῦ ἀπὸ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 πρωτοκόλλου. Ἀλλ' ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ πρᾶξις αὕτη, οὐδὲν ὥριζε περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔδει νὰ καταναγκασθῇ ἡ Υ. Πύλη εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεσολαβήσεως τῶν δύο δυνάμεων. Τὸ ἄρθρον 3 ἔλεγε μόνον, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς ὀσμανικῆς Πύλης, αἱ δυνάμεις θέλουσι μεταχειρισθῆ πᾶσαν τὴν *ἐπιρροὴν* αὐτῶν πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων. Ἦτο δὲ πρόδηλον ὅτι δι' ἁπλῆς τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ *ἐπιρροῆς* αὐτῶν οὐδὲν ἔμελλον νὰ κατορθώσωσιν· ὅθεν ἤρχισαν μετ' ὀλίγον διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία (ἡ ἀποδεξαμένη τὸ πρωτόκολλον διὰ τῆς ἀπὸ 26 νοεμβρίου [8 δεκεμβρίου] 1826 διακοινώσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ βαρῶνος Δαμὰς πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας λόρδον Γρένβιλλ) περὶ τῶν πρακτικωτέρων πρὸς εἰρηνοποίησιν μέσων, διαπραγματεύσεις ἀπολήξασαι εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσαν τῇ 6 ἰουλίου 1827 συνθήκην, ἧς τὸ πρῶτον ἄρθρον ὥριζεν, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἀμέσως ἀνακωχὴ ὅπλων μεταξὺ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν. Ἀλλ' ἐὰν τὰ δύο μέρη, καὶ ἰδίως ἡ Υ. Πύλη, δὲν ἐπείθοντο νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, τί ἔμελλε γενέσθαι; Περὶ τούτου οὐδ' ἡ συνθήκη τῆς 6 ἰουλίου ὥριζέ τι, ὁ δὲ Ἄγγλος ναύαρχος Κόδριγκτων ὁ ἐπιτραπείς, νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακωχὴν ταύτην τῇ συμπράξει τῶν ναυάρχων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσίας, προβλέπων τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἰβραΐμ. πασᾶ, ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν Στράτφορδ Κάννιγγ «τίνι τρόπῳ δύναται νὰ ἐμποδίσῃ μὲν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν, νὰ μὴ πράξῃ δέ τι ἐχθρικὸν πρὸς αὐτούς; Βεβαίως, προσέθετεν, ἡ ἔννοια τῆς τοιαύτης διαταγῆς εἶναι νὰ τοὺς ἀποκλείσω· ἀλλ' ἐὰν οἱ Τοῦρκοι ἐπιχειρήσωσι νὰ βιάσωσι τὸν ἀποκλεισμόν, τὸ ἐπιχείρημα αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἀναχαιτισθῇ διὰ πυροβόλων;» Τότε ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι «τὸ χρέος ὑμῶν εἶναι νὰ

ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην εἰς τοὺς διαμαχομένους, πρῶτον μὲν διὰ τοῦ τηλεφώνου ὑμῶν, ἐὰν τὸ πρᾶγμα εἶναι δυνατόν, δεύτερον δὲ διὰ τῶν πυροβόλων ὑμῶν, ἐὰν οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι.»

Μετὰ τὰς διασαφήσεις ταύτας ὁ ἀοίδιμος ναύαρχος ἐνόησε τί ἔχει νὰ πράξῃ· καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς ἐπέμενε δυστροπῶν καὶ μὴ πειθόμενος ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἀνακωχήν, οἱ στόλοι τῶν τριῶν δυνάμεων ἀρχηγοῦντος τοῦ Κόδριγκτων κατέστρεψαν ἐν Πύλῳ, τῇ 8 ὀκτωβρίου **1827**, τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν τύχην τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ, ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων, ὁ ἀναλαβὼν περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ **1827** τὴν κυβέρνησιν, ἐχαρακτήρισε δι' αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ λόγου τὴν ἐν Πύλῳ ναυμαχίαν ὡς ἀτυχὲς συμβεβηκός. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐξερράγη τελευταῖον τῇ **24** ἀπριλίου **1828** ὁ πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν κυοφορούμενος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος καὶ κατεβλήθη ὁλοσχερῶς ἡ Πύλη διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνης τῆς **2** (**14**) σεπτεμβρίου **1829**. Τότε καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων μετέβαλε γλῶσσαν καὶ φρόνημα. Ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, παύσας πλέον τοῦ νὰ χαριτολογῇ καὶ νὰ θριαμβεύῃ, ἐξέβαλε κραυγὴν ἀπελπισίας καὶ διὰ τοῦ ἐν Λονδίνῳ πρέσβεως αὐτοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ ἐπεκαλέσατο τῆς Εὐρώπης συμπάσης καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας τὴν σύντονον ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τίνα ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ τῆς Ἀγγλίας κυβερνήτης εἰς τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ ἀπὸ **30** νοεμβρίου (**11** δεκεμβρίου) **1829** πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ. «Ὁ δοὺξ Οὐέλλιγκτων παραδέχεται ὡς βάσιν τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ σκέψεων, ὅτι ἡ Υ. Πύλη προσεβλήθη θανασίμως, καὶ ὅτι ἑπομένως οἱ ἀγῶνες ἡμῶν τοῦ νὰ ἀναζωογονήσωμεν αὐτὴν θέλουσιν ἀποβῆ ἄκαρποι, ὀφείλομεν δὲ μᾶλλον νὰ σκεφθῶμεν πῶς θέλομεν *ἀντικαταστήσει* αὐτὴν μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Μάτην παρετήρησα αὐτῷ, προσέθετεν ὁ πρίγκηψ Ἐστερχάζυ, ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀσυγχώρητον νὰ ἐνεργῶμεν ἐκ προκαταλήψεως καὶ ὅτι ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἤθελε καταπέσει αὔριον, πάλιν ἔπρεπε νὰ τείνωμεν αὐτῇ χεῖρα ἀρωγὸν σήμερον, ἂν ὄχι δι' ἄλλο, τοὐλάχιστον ἵνα καταστήσωμεν μαλα-

κωτέραν τὴν πτῶσιν αὐτῆς, καὶ προλάβωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον βιαίου κλονισμοῦ. Αἱ τοιαῦται παραστάσεις μου ὀλίγην ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν· ὁ μὲν λόρδος Ἄβερδην ἐφάνη προσέχων εἰς αὐτὰς πλειότερον ἢ ὁ δοὺξ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λόρδος Ἄβερδην συμμερίζεται τὰς ἰδέας τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ὑπουργείου καὶ δὲν ἀσχολεῖται ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ περὶ τῆς παγιώσεως *τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους* ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καθορᾷ ἤδη τὴν δύναμιν τὴν κεκλημένην νὰ *ἀντικαταστήσῃ* τὸ κράτος τοῦ σουλτάνου.» Ὁποία πραγμάτων ἀλλοίωσις μεταξὺ τῶν ἀποκηρύξεων καὶ ὑβριστικῶν διακηρύξεων τοῦ Μαίτλανδ, ἐν ἔτει **1821** —**1823**, καὶ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ λόρδου Ἄβερδην καὶ τοῦ δουκὸς Οὐέλλιγκτων περὶ τὰ τέλη τοῦ **1829**!

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ποικίλαι φάσεις δι' ὧν διῆλθεν ἡ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν πολιτικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ, ὅστις ηὐφραίνετο νὰ φιλοσοφῇ ἐκ διαλειμμάτων ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀποτυχιῶν αὐτοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐχαρακτήριζεν ἑκάστην τῶν δυνάμεων τούτων ἐν τῇ ἀπὸ **18|30** δεκεμβρίου **1826** ἀπορρήτῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν βαρῶνα Ὀττενφελς. «Ἡ πορεία τῆς Ῥωσίας εἶναι ἀμφίβολος, φέρουσα χαρακτῆρα ὁτὲ μὲν αὐστηρότητος, ὁτὲ δὲ ἄκρας γλυκύτητος· ἀλλ' εἶναι πάντοτε ἀσαφής. Ἡ τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀγέρωχος, ἀλαζὼν καὶ πλήρης ἀδοκήτων τολμημάτων. Ἡ τῆς Γαλλίας ἀπερίσκεπτος, ἀμφίρροπος καὶ συνήθως ἄνω καὶ κάτω ἐν τῇ αὐτῇ ὑποθέσει ταλαντευομένη· τελευταῖον ἡ τῆς Πρωσίας, δειλὴ καὶ συνεσταλμένη.» Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀφίνοντες εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐφυεῖς τούτους χαρακτηρισμοὺς τοὺς ἐν τῷ μέσῳ οὕτως εἰπεῖν τοῦ πυρὸς διαγραφέντας, εἰμποροῦμεν νομίζομεν τὴν σήμερον ἀπροληπτως κρίνοντες τὰ πράγματα, ὅπως ἐν τοῖς πρόσθεν ἀκριβῶς ἐξετέθησαν, νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὴν μὲν ἠθικὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως ἔλαβεν ἡ Ῥωσία, τὴν δὲ ἐνεργὸν πρωτοβουλίαν ἡ Ἀγγλία, ἡ δὲ Γαλλία δὲν συνετάχθη μετ' αὐτῶν εἰμὴ ἀφοῦ ἐπείσθη, ὅτι αἱ δύο αὗται δυνάμεις θέλουσι προβῆ εἰς ἔργα καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ἡ Ῥωσία πρώτη, ἀπὸ αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ **1821** ἐκήρυξεν, ὅτι θέλει ἐπεμβῆ, ἐπιχειροῦσα πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας. Δυστυχῶς, πτοηθεῖσα ὑπὸ τῆς ὁμοφώνου τότε ἀν-

τιπράξεως ὅλων τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὠπισθοδρόμησεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη καὶ δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον αὐτῆς εἰμὴ τῷ 1828. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ ἡ Ἑλλὰς, ὅπως περιῆλθον τὰ πράγματα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1825 καὶ ἐφεξῆς, ἤθελε βεβαίως καταστραφῆ, ἐὰν ἡ Ἀγγλία μεταβαλοῦσα αἴφνης πρόσωπον δὲν ἀνελάμβανεν αὐτὴ τὸν ἀγῶνα, καὶ δὲν προεκάλει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826, δι' οὗ αἱ ἀτελεύ.ητοι προηγούμεναι συζητήσεις καὶ θεωρίαι μετεβλήθησαν κατὰ πρῶτον εἰς πράγματα. Καὶ τῆς μὲν Ῥωσίας ἡ πολιτικὴ ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐξ ὅλων ὅσα γνωρίζομεν ἤδη περὶ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν μέσων τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ῥωσία διετέλεσε πάντοτε συμπαθοῦσα ὁμολογουμένως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς διὰ τὸ ὁμόθρησκον, ἐν ταὐτῷ δὲ ἐπεζήτησε πάντοτε διὰ τῆς παντοειδοῦς προστασίας ἣν ἀπένεμεν ἀνέκαθεν πρὸς αὐτοὺς, τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἰδίας ἐπιῤῥοῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας· ἀλλὰ πάντοτε ὡςαύτως καθυπήγαγε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ἄλλα ἔτι ἰσχυρότερα αἰσθήματα καὶ συμφέροντα, ὅσα ἐκ διαλειμμάτων ἠδύναντο νὰ προκύψωσιν εἰς μέσον, οὐδὲ ἐδίστασε ποτὲ, καὶ τοῦτο εὐλογώτατα, νὰ ἀναβάλλῃ χάριν αὐτῶν τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας. Οὕτως ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, μέχρι τοῦ πολέμου ὅστις ἔληξε διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης· καὶ οὕτω ἐπολιτεύθη ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1830. Ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἐπεμβῇ· ἀλλ' ἔπειτα, δυςωπουμένη ὑπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ φοβουμένη ἐσωτερικοὺς ἀντιπερισπασμοὺς, ἀνέβαλε τὸν πόλεμον μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν τὰ ἄλλα συμφέροντα αὐτῆς τῇ ἐπέτρεψαν νὰ τὸν ἐπιχειρήσῃ. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία μετέβαλε πολιτικήν;

Ἵνα ἐννοήσωμεν καλῶς τὰς διαφόρους περιπετείας, αἵτινες βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐτροπολόγησαν τὴν πολιτικὴν ἣν ἠκολούθησεν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δύναμις αὕτη, ὑπερμαχήσασα ἀπ' αἰῶνος ὑπὲρ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, σκοπὸν κύριον εἶχε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς χώρας τὰς ἀποτελούσας τὸ κράτος

τοῦτο νὰ περιπέσωσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριαρχίαν τῆς Ῥωσίας. Ἐπειδὴ δὲ κάτοχοι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν οἱ Ὀσμανῖδαι, καὶ οὐδεμία πιθανότης ἐφαίνετο ὅτι οἱ χριστιανοὶ αὐτῶν κάτοικοι δύνανται νὰ ἀπαρτίσωσι πολιτικὸν κράτος ἱκανὸν νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ ὀσμανικόν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ταὐτίζῃ ἡ Ἀγγλία τὸ ζήτημα τῆς ἀκεραιότητος μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατοχῆς. Ἁπλῆ ἡ ἔναρξις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἤρκει ἵνα ἐπαγάγῃ τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ζητημάτων, διότι πολλὰ ἐγένοντο καὶ προηγουμένως ἑλληνικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα οὐδόλως εἶχον ἀποδείξει τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἰσχύν, καὶ, πλὴν τούτου, οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπαναστατικαὶ τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος ἀπόπειραι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία ἐπανάστασις ἐκινήθησαν ἢ ἐλογίζοντο κινηθεῖσαι δι' ἐνεργειῶν τῆς Ῥωσίας, ὥστε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐφαίνετο ἁπλοῦν ὄργανον τῶν ρωσικῶν εἰσηγήσεων καὶ συμφερόντων· τοῦτο ἀρκεῖ, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν πολεμίαν τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἅμα ὅμως ἀπὸ τοῦ **1822** ἤρχισε διὰ τῶν πραγμάτων νὰ ἀναφαίνεται, ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἀδιακόπως κατετροποῦτο ὑπ' αὐτῆς, εὔλογον ἦτο νὰ παραχθῶσιν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἱκανότητος τῶν Ὀσμανιδῶν τοῦ νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀκεραιότητα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, καὶ ἐλπίδες ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδειοτέρα νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ μέγα τοῦτο εὐρωπαϊκὸν συμφέρον. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ βαθμιαία τροπολογία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ὡς πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα. Ἡ δύναμις αὕτη δὲν ἐγκατέλιπε τὴν θεμελιώδη αὐτῆς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀρχήν, τὴν ἀρχὴν τῆς ἀκεραιότητος, ἀλλὰ τὴν ἐτροπολόγησε μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἤλπισεν αὐτὴν δυναμένην νὰ συντηρηθῇ δι' ἄλλης ἐθνότητος παρὰ τὴν ὀσμανικήν, ἤτοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς. Ὅτε ὅμως βραδύτερον δὲν εἶδε τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον διαῤῥυθμισθὲν ὅσον αὕτη ἀπῄτει ταχέως καὶ ἀπταίστως, οὐδὲ παρασκευάσαν δυνάμεις πολιτικὰς, διοικητικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιτηδείας νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀφετηρίαι πρὸς τὴν μείζονα αὐτοῦ ἀνάπτυξιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἶδε τὴν Τουρκίαν κατορθώσασαν νὰ συγκροτήσῃ πεζικὰς καὶ ναυτικὰς

δυνάμεις ἀξιομάχους, ἡ Ἀγγλία ἤρχισε παλινῳδοῦσα καὶ ἐπιζητοῦσα μᾶλλον τὴν στήριξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἢ τὴν αὔξησιν τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Δὲν ἔπαυσε μὲν εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς πολιτευομένη, καὶ συμβουλεύουσα, καὶ παραινοῦσα· δὲν ἐδίστασε δὲ, ἅμα τῷ 1863 ἤλπισε βελτίονά τινα τῶν πραγμάτων ἡμῶν ῥύθμισιν, νὰ ἐπιτρέψῃ μὲν τὴν ἕνωσιν τῆς Ἑπτανήσου, νὰ ἐπιχειρήσῃ δὲ διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Υ. Πύλην περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ὁρίων ἡμῶν πρὸς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· ἀλλ' ἔπειτα πάλιν δυσπιστήσασα, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς ἀξίωσιν τοῦ νὰ ἀναδειχθῇ πρότερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, διοικητικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπιτήδειον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν προσδοκωμένην παρ' αὐτοῦ μεγάλην ἐντολήν. Ἀλλὰ πῶς ἡ Ἀγγλία, ἐνῷ ἀπαιτεῖ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀναδιοργάνωσιν, παρενέβαλε τοσαῦτα εἰς αὐτὴν κωλύματα διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κυβερνήτου καὶ τοῦ βασιλέως Ὄθωνος. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἔτεινεν εἰς ἡμᾶς χεῖρα ἀρωγὸν εἰμὴ διότι ἐθεώρει τοῦτο συνᾴδον πρὸς τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολιτικὰ αὐτῆς συμφέροντα. Ἐξ ἀρχῆς ἐδυσπίστησε πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυβερνήτου, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου ηὔξησεν ἡ δυσπιστία της πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ὅμως ἤθελεν ἴσως περιμείνει τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποχώρησιν διὰ τῆς ἀναῤῥήσεως τοῦ νέου βασιλέως, ἐὰν παρ' ἡμῶν δὲν διεπράττετο ἡ βιαία αὐτοῦ πτῶσις. Πρὸς δὲ τὸν βασιλέα Ὄθωνα πολλάκις εἰλικρινέστατα διεκοίνωσεν ὅτι διακινδυνεύει τὸν θρόνον του, διαστρέφων μὲν τὸ πολίτευμα, κινῶν δὲ ἐν οὐ δέοντι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλ' ἐπὶ τοσοῦτον μέχρι τέλους ἐπεθύμει τὴν διατήρησίν του, ὥστε, ἐὰν ὄχι ὅλην τὴν Ἑπτάνησον, τοὐλάχιστον ὅμως τὰς πέντε νήσους (ἐκτὸς τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν) ἐφάνη ἔκτοτε εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ ἅμα ἤθελον ἀκουσθῇ αἱ συμβουλαὶ αὐτῆς. Οὐδεμία δὲ ἤθελεν ἐπέλθει πιθανώτατα ἀνατροπὴ, ἐὰν ἡμεῖς πάλιν δὲν διενηργοῦμεν αὐτήν. Ὅθεν ἀμφοτέρων τῶν μεταβολῶν ἡμεῖς πρὸ πάντων φέρομεν τὴν ἱστορικὴν εὐθύνην. Ἐπιμένομεν δὲ εἰς τοῦτο, διότι ὑπάρχει ἔτι παρὰ πολλοῖς τῶν ἡμετέρων ῥοπή τις τοῦ αἰτιᾶσθαι ἄλλους ἐπὶ ταῖς ἡμῶν δυσπραγίας, ῥοπὴ ἀναξία λαοῦ ὅστις τοσάκις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἰδίας τύχης,

Καὶ μεμψιμοιροῦσι λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι νῦν μὲν κατὰ τῆς δεῖνος δυνάμεως, νῦν δὲ κατὰ τῆς δεῖνος, καὶ νῦν κατὰ τῆς τρίτης, λησμονοῦντες ὅτι ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη δὲν ἐπαύσαμεν λαμβάνοντες παρ' ὅλων τηλικαύτας εὐεργεσίας· ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀποδίδουσι τὴν πολιτικὴν ἡμῶν καχεξίαν εἰς μόνους τοὺς ὑπερτάτους ἄρχοντας καὶ εἰς μόνους τοὺς θεμελιώδους θεσμοὺς, λησμονοῦντες ὅτι οὗτοι δὲν ἐπεβλήθησαν εἰς ἡμᾶς, ὅτι δι' ἡμῶν λειτουργοῦσι καὶ ὅτι παρ' ἡμῖν πρὸ πάντων κεῖται νὰ λειτουργήσωσι προσηκόντως. Ἐνόσῳ ὅμως ἀξιοῦμεν ὅτι πάντοτε οἱ ἄλλοι πταίουσιν, ἡμεῖς δὲ μόνοι εἴμεθα ἀναμάρτητοι, δύσκολον εἶναι νὰ παύσωμεν ἁμαρτάνοντες.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι ὁ κύριος λόγος, δι' ὃν ἡ Ἀγγλία ἐτροπολόγησεν ἐν μέρει ἀπὸ τοῦ 1823 τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς πολιτικὸν σύστημα, ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ θριαμβικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγών. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκείνην τροπολογίαν καὶ ἄλλα πλεῖστα αἴτια· ὁ προσωπικὸς χαρακτὴρ τῶν δύο Κάννιγγ, αἱ εὐγενεῖς προαιρέσεις τοῦ Ἀμιλτων, ὁ ἰσχυρὸς φιλελληνισμὸς ὁ ἐπικρατήσας εἰς ἁπάσας τὰς τάξεις τῆς ἀγγλικῆς κοινωνίας, καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας ἀπὸ τοῦ λόρδου Ἔρσκιν μέχρι τοῦ λόρδου Βύρωνος. Ἀλλὰ ἰσχυρότατοι συνήγοροι καὶ πρόμαχοι τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐν τοῖς διπλωματικοῖς διαβουλίοις, ὅπως καὶ ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν, ἐγένοντο οἱ μεγάλοι ἡμῶν ἀθληταὶ κατά τε θάλασσαν καὶ κατὰ ξηράν. Μὴ λησμονήσωμεν ἐν τούτοις, ὅτι αἱ διπλωματικαὶ τῆς Εὐρώπης ἐνέργειαι διήρκεσαν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη πρὶν ἢ ἀπολήξωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπέμβασιν· ὅτι διῆλθον διὰ μυρίων φάσεων καὶ ἀντιφάσεων· ὅτι διεξήγοντο νωθρῶς ὁπωσοῦν ἀνὰ μέσον ποικίλων προκαταλήψεων, παρεξηγήσεων καὶ δισταγμῶν· ὅτι ἑπομένως ἦτο ἀπαραίτητον νὰ διασκεδάζωνται αἱ προκαταλήψεις, νὰ ἐπανορθῶνται αἱ παρεξηγήσεις, νὰ ἐκβιάζωνται οἱ δισταγμοί, ὅτι ἑνὶ λόγῳ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατορθωμάτων, τῶν παθημάτων, τῶν ἀξιώσεων τοῦ ἔθνους ἡ προσήκουσα διπλωματικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια. Καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἀνεδείχθη ὅσον ἐνδέχεται

ἐπιτηδεία καὶ ἀναμφιβόλως ἀσυγκρίτῳ ἐπιτηδειοτέρα τῶν τρόπων καθ' οὓς διεξήχθησαν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους αἱ ἐξωτερικαὶ ἡμῶν σχέσεις. Τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἰδίως εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ὅστις, δυνάμεθα εἰπεῖν, διετέλεσεν ἐπὶ 7 ὅλα ἔτη ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καίτοι μηδέποτε διορισθεὶς τοιοῦτος ἐπισήμως.

Τὴν σήμερον ὅτε ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ γεγονότα, εἶναι εὔκολον μετὰ ὀλίγης ἀγαθῆς βουλήσεως νὰ διακρίνωμεν τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ **1821** ὅτε ἡ Ῥωσία μόνη παρίστατο ὡς ἑτοίμη νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν ἡμῶν, πᾶσαι δὲ αἱ ἄλλαι μεγάλαι δυνάμεις αὐτὴν μὲν ἠγωνίζοντο νὰ ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου, πρὸς ἡμᾶς δὲ ἦσαν ψυχρόταται, καὶ ἐνίοτε πολέμιαι μᾶλλον ἢ οὐδέτεραι, τὸ πρακτέον ἦτο σφόδρα δυσδιάκριτον. Ἐν τούτοις ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ἡ Ῥωσία, ὅσον ἀγαθὴ καὶ ἂν ὑπετίθετο ἡ ὑπὲρ ἡμῶν προαίρεσις αὐτῆς, δὲν θέλει πολεμήσει, ἐν ὅσῳ σύμπασαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνεχαίτιζον αὐτὴν, ὅτι ἔδει ἄρα νὰ ἐξευμενίσωμεν ἐκ παντὸς τρόπου τὰς δυνάμεις ταύτας ἢ τοὐλάχιστον τινὰς ἐξ αὐτῶν· ὅτι πρὸς τοῦτο ὠφείλομεν πρὸ πάντων νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἐπανάστασις οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὰς ἀναρχικὰς ἑταιρείας αἵτινες ἐτάραττον τὴν ἄλλην Εὐρώπην, ὅτι ἐν ταὐτῷ δὲν ἦτο ἔργον οὐδὲ τῆς Ῥωσίας, οὐδ' ἐσκόπει νὰ ὑπηρετήσῃ ὁπωσδήποτε τὰ συμφέροντα τῆς δυνάμεως ταύτης, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ὀσμανίδας ἐν τῇ πολιτικῇ κατοχῇ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι τελευταῖον τὸ τοιοῦτο, καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ διὰ μιᾶς, ἡ παρὰ τὸ ὀσμανικὸν κράτος ὕπαρξις αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐ μόνον δὲν θέλει ἐξασθενίσει τὸ κράτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δύναται νὰ συντελέσῃ καὶ εἰς ἐπίῤῥωσιν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων ἐπολιτεύθη ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς ἐπαναστάσεως ἔτους, μέχρι τέλους αὐτῆς καὶ ἐπιτηδείως ἐκμεταλλευόμενος μέχρι μὲν τοῦ **1825** τὰ μεγάλα κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν κατορθώματα τοῦ ἔθνους, δι' ἅπαντος δὲ τοῦ ἀγῶ-

νος τὰς μεταξὺ τῶν δυτικῶν δυνάμεων διαιρέσεις, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἐπέμβασιν.

Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐθνικῆς συνελεύσεως διενήργησε νὰ καταργηθῶσι τὰ σύμβολα καὶ τὰ χρώματα τῆς Φιλικῆς ἑταιρείας, ἥτις λογιζομένη πάντοτε ὡς ὄργανον τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἐδέησε νὰ θυσιασθῇ χάριν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ ἂν τυχὸν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρξεν ἔργον τῆς Ῥωσίας, διέκοπτεν οὕτω πάντα πρὸς αὐτὴν δεσμόν. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος τῶν Ὑψηλαντῶν, ἡ συνέλευσις παρεδέξατο ὡς σύμβολον μὲν τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας τὴν γλαῦκα τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς χρώματα δὲ τῆς ἐθνικῆς σημαίας τὸ κυανοῦν καὶ τὸ λευκόν. Πλὴν τούτου ἐν τῇ διακηρύξει, ἣν ὑπέγραψεν ὡς πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ταύτης, ἀπεδοκίμασε τὰς *δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἀρχὰς*, αἵτινες ἐτάραττον τότε τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ἐὰν ὑπάρχῃ δέ τι τὸ δυνάμενον οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατὰ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀντιπολίτευσιν τοῦ Μαυροκορδάτου, εἶναι ἡ προεκτεθεῖσα ἀνάγκη τῆς διακοπῆς πάσης πρὸς τὴν Φιλικὴν ἑταιρείαν σχέσεως. Λέγομεν νὰ ἐξηγήσῃ καὶ οὐχὶ νὰ δικαιολογήσῃ, διότι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐπολέμησε μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλὰ καὶ τὸ λογικώτατον πολίτευμα, ὅπερ οὗτος ὑπεστήριζεν, ἐνῷ εἶναι πρόδηλον, ὅτι καὶ ἂν ἔπρεπε νὰ λογισθῇ ἀπαραίτητος ἡ ἀπὸ τῆς ὑπερτάτης τῶν πραγμάτων διοικήσεως ὑποχώρησις τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Ρ. ἐπιτρόπου, τοῦτο ἠδύνατο νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ περιέλθωμεν εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ψηφίσωμεν τὸ πολυαρχικὸν τῆς Ἐπιδαύρου πολίτευμα. Ἄλλως τε, ἐὰν οἱ περὶ τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι δὲν ἐδίστασαν κατ' ἀρχὰς νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ ἐλατήριον τῆς ρωσικῆς συνεννοήσεως καὶ ἐπικουρίας, ἵνα ἐμψυχώσωσι τοὺς πολλούς, τάχιστα ἐγκατέλιπον τὸ μηχάνημα τοῦτο, ἡ δὲ παρατεινομένη ἀπραξία τῆς Ῥωσίας, ἐνῷ οἱ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐξηκολούθει, κατέστησε πρόδηλον, ὅτι οὐδεμία ὑφίστατο σχέσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς δυνάμεως ἐκείνης. Καὶ ἔπειτα οἱ πολυάριθμοι Γάλλοι, Γερμανοὶ καὶ Ἰταλοὶ φιλέλληνες, οἱ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περιστοιχίσαντες τὸν Μαυροκορδάτον καὶ οἱ μετ' οὐ πολὺ συμπράξαντες μετ' αὐτοῦ ἐ-

πιφανεῖς Ἄγγλοι, ὁ λόρδος Βύρων, ὁ λόρδος Κάρολος Μουραὶ, ὁ συνταγματάρχης Στάνωπ, ὁ καλὸς φίλος μας Βλακέρος, ὅπως τὸν ἔλεγεν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ μοίραρχος Ἀμιλτων καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι, αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, καὶ ἢ ἀλληλογραφοῦντες ἀδιακόπως μετὰ τῆς Εὐρώπης ἢ ἐπανερχόμενοι εἰς αὐτὴν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐμποιήσωσι πρωϊμώτατα ἀπανταχοῦ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν διεξήγετο ἀνεξαρτήτως πάσης ξενικῆς εἰσηγήσεως.

Πολὺ δυσκολώτερον ἦτο νὰ πεισθῇ ἡ Εὐρώπη περὶ τῆς πολιτικῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ νὰ παύσῃ πρεσβεύουσα, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθνότης ἐπιτηδεία ν' ἀντικαταστήσῃ τοὺς Ὀσμανίδας ἢ τοὐλάχιστον νὰ συνυπάρξῃ μετ' αὐτῶν πολιτικῶς, μὴ ἐλαττουμένης ὡς ἐκ τούτου τῆς συντηρητικῆς τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς δυνάμεως. Περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διευκρίνισιν τῶν δυσχερῶν τούτων ζητημάτων ἐνησχολήθη ἐπιμόνως ὁ Μαυροκορδάτος ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐπισήμοις καὶ ἡμιεπισήμοις αὐτοῦ ἀλληλογραφίαις. Ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἤτοι τῷ **1820** εἶχε συντάξει ὑπόμνημα μακρὸν (**Coup d' œil sur la Turquie**) τὸ ὁποῖον σταλὲν τότε εἰς τὰς μεγαληπέρας αὐλὰς τῆς Εὐρώπης ἐδημοσιεύθη βραδύτερον, τῷ **1867**, ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πρόκεσ. Τὰ συμπεράσματα τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἦσαν, ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος οὐδὲν ἔχει βάρος ἐν τῇ πολιτικῇ τῆς Εὐρώπης πλάστιγγι, οὐδεμίαν δὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ περιπτώσει καθ' ἣν γενικὴ συμμαχία ἤθελεν ἀπαρτισθῇ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τῆς Ῥωσίας (ὅπερ ἀπεδείχθη λαμπρῶς τῷ **1854—1856**)· ὅτι ἡ πτῶσις τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους εἶναι οὐ μόνον δυνατὴ, ἀλλὰ καὶ ἄφευκτος· ὅτι ὅμως δύναται νὰ ἀναβληθῇ καὶ νὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πραγμάτων, ἀνέπτυξε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα ὁριστικώτερον ἔτι καὶ πρακτικώτερον. Ἡ πληθὺς τῶν σχέσεων εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτῳ περιῆλθεν, ὑποφαίνεται ἐν ταῖς ὁδηγίαις ἃς ἔδωκε τῇ **24** Ἰουνίου **1823**, ἐκ Τριπόλεως, ὡς γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, πρὸς τὴν εἰς Λονδῖνον σταλεῖσαν ἐπιτροπὴν (Ἰωάννην Ὀρλάνδον, Ἰωάννην Ζαΐμην, Ἀν-

δρέαν Λουριώτην) ἵνα συνομολογήσῃ τὸ πρῶτον δάνειον. Τὸ δάνειον τοῦτο εἶχε κατ' αὐτὸν δύο σκοπούς· οὐ μόνον νὰ παράσχῃ πόρους χρηματικοὺς τῇ ἑλληνικῇ κυβερνήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνοχοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἀγγλίαν ἐν τῇ ἐκβάσει τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ, ὡς ῥητῶς ἔλεγε, νὰ δώσῃ ἀφορμὴν *εἰς τὴν ἔναρξιν ἀμοιβαίων σχέσεων* μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν. Τὸ δὲ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κατ' αὐτὸν οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον ἢ τὸ πρῶτον. Ὅθεν ἰδιαίτερον περιέλαβεν ἐν ταῖς ὁδηγίας ἃς ἔδωκε κεφάλαιον *περὶ τῶν μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀγγλίας σχέσεων*. Ἐν αὐταῖς καταφαίνεται ὅτι, ἐνῷ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνος ἴσως ὁ Μέτερνιχ ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ἐγνώριζεν ὀπωσοῦν θετικῶς τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν τροπὴν ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα μετὰ τὴν ἀνάῤῥησιν τοῦ Γ. Κάννιγγ, καὶ ἐγνώρισε τοῦτο διὰ κρυφιωτάτης τινὸς ἐκμυστηρεύσεως τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο κάλλιστα περὶ τούτου πληροφορημένος· καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἤλπισεν εἴς τε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δανείου καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦτο βέβαιον ἔτι μέχρι τίνος θέλει προχωρήσει ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς, αἱ ὁδηγίαι ἐπέμενον εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἡ Ἑλλάς. «Ὅσον μὲν λοιπὸν περὶ σχέσεων ἐμπορικῶν, καὶ *τούτων οὐχὶ ἀποκλειστικῶν*, ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ πραγματευθῆτε. Περὶ δὲ ἄλλων σχέσεων, θέλετε πασχίσει πρῶτον νὰ γνωρίσετε ὁποῖος ὁ ἀληθὴς σκοπὸς τῆς Ἀγγλίας, πόσον ἡ ἐπιθυμεῖ, ἢ ὑποπτεύει τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, εἰς ποῖα ὅρια φρονεῖ ὅτι θέλομεν σταθῆ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα κρίνετε ἀναγκαῖα νὰ γνωρίσῃ ἡ ἑλληνικὴ Διοίκησις... Ἐπειδὴ δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ γνωρισθῇ ὅτι πραγματεύεται περὶ ὁποιωνδήποτε πολιτικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἀγγλίαν, καθότι τοῦτο δύναται νὰ κινήσῃ τὴν ζηλοτυπίαν τῶν ἄλλων δυνάμεων, θέλετε φροντίσει, ὅσον τὸ δυνατόν, νὰ γνωρισθῇ ὡς μόνος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ τοῦ δανείου· εἰς τοῦτο ἀπαιτεῖται νὰ καταβάλετε ὅλην τὴν δυνατὴν προσοχήν.» Ἐδόθησαν δὲ καὶ ἄλλαι μυστικώτεραι ὁδηγίαι πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν, περὶ ἐκλογῆς βασιλέως· καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν διαλέξεις τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων μετὰ τοῦ Κάννιγγ περὶ Λεο-

πόλδου, μετ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Λεοπόλδου, καὶ μετὰ τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας ὡς πρὸς τὸν υἱόν του δοῦκα τοῦ Νεμούρ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὅλαι αἱ ἀρχαὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μαυροκορδάτος ἐστήριξεν ἁπάσας τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, μοναρχία, ἀνεξαρτησία πλήρης, εὐρωπαϊκὸν δάνειον, εὐρωπαϊκὸς στρατὸς, ὅλαι ἐγένοντο ἐπὶ τέλους δεκταὶ ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Δὲν ἠρκεῖτο δὲ εἰς τὰς μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνεννοήσεις. Ἀναλόγους συνεννοήσεις διεξῆγε μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ τὸ παραδοξότερον μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἀρχαίας εἶχε μετὰ τοῦ Γεντζ σχέσεις, ἔτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἦτο ἐπιτετραμμένος μέχρι τοῦ 1818 τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα τῆς Βλαχίας, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ι. Καρατζᾶν. Καὶ διέκοψε μὲν αὐτὰς μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄφιξίν του, ἀλλὰ διετήρησεν, ὡς φαίνεται, ἢ τοὐλάχιστον ἐπανέλαβε μετὰ παρέλευσιν τινὸς χρόνου ἀλληλογραφίαν τινὰ μετὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ, γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας ἐν Κερκύρᾳ· διότι, καίτοι εἰδὼς τὴν πολεμίαν τῆς δυνάμεως ταύτης διάθεσιν, εἰδὼς ὅμως ἐν ταὐτῷ τὴν στενὴν αὐτῆς οἰκειότητα πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, μάλιστα ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐνόμισε καθῆκόν του νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ. Ὅθεν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἔκ τινων *εὐχαρίστων κοινοποιήσεων* τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ, ἔγραψε πρὸς τὸν Γεντζ ἐκ Μεσολογγίου, τῇ $\frac{5}{17}$ δεκεμβρίου, ἐπιστολὴν, τὴν ὁποίαν λυποῦμεθα μὴ δυνάμενοι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον, διότι θεωροῦμεν αὐτὴν, ὡς ἓν τῶν μᾶλλον περινενοημένων ἔργων, ὅσα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ τοσοῦτον ἐπιτηδείου ἐκείνου καλάμου. Πολλοὶ θέλουσιν ἴσως εὕρει σφόδρα παρακεκινδυνευμένα τινὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ περιεχομένων, καὶ ἰδίως τὰ περὶ Ῥωσίας. Αἱ πολιτικαὶ ὅμως δοξασίαι πρέπει νὰ κρίνωνται οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, τὰς περιστάσεις, καὶ τὰς ἀνάγκας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων πρεσβεύονται. Ὅτι δὲ ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ ἤξευρε τί καὶ πρὸς τίνα ἔγραφε, δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔλαβεν.

Ὁ Μαυροκορδάτος, ἀφοῦ ὑπέμνησεν ὅτι τέταρτον ἤδη ἔτος ἐνδόξως διεξήχθη ὁ ἀγὼν καὶ προσέθηκεν, ὅτι ὑπολαμβάνει ὡς

συμπλήρωμα τῶν τελεσθέντων κατορθωμάτων σπουδαιότατον τοῦτο, ὅτι διελύθησαν αἱ πλάναι καὶ αἱ συκοφαντίαι αἱ τοσοῦτον ἀδίκως ἀναμίξασαι τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν Καρβοναρίων, τῶν Ῥιζοσπαστῶν, τῶν Κοινοτικῶν καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὅσοι πρὸ τοσούτου χρόνου ἐτάραξαν τὴν Εὐρώπην· ἀφοῦ ἔθεσεν ὡς ἀποδεδειγμένον ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι ἡ Τουρκία δὲν εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, (καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφετο ἡ ἐπιστολὴ οἱ δυσπιστότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν ἠδύναντο νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι) προσέθετο· «Τούτου τεθέντος ἕπεται ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀσφαλισθῆ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον εὐχερῶς, καθόσον αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ δυνάμεις θέλουσι πολιτευθῆ πρὸς αὐτὴν ἢ εὐμενῶς ἢ ἀδιαφόρως. Ἀναχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης λείπεται νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος εἰμπορεῖ νὰ ἦναι ὠφέλιμος ἢ ἐπιβλαβὴς εἰς τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ συμφέροντα. Δὲν δυσκολεύομαι νὰ ἐννοήσω, ὅτι συμφέρει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετρουπόλεως νὰ διαιρέσῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς πολλὰς ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ ὀσμανικῇ Πύλῃ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ δυνατὴ ἡ τοῦ σχεδίου τούτου ἐκτέλεσις, ἤθελε συμφέρει τῇ Εὐρώπῃ νὰ παρακωλύσῃ αὐτὴν, ἐὰν βούλεται νὰ προλάβῃ τὴν ὑπέρμετρον τῆς Ῥωσίας ἐπέκτασιν καὶ τοὺς ἐκ τούτου προκύψοντας ἀπαραιτήτως πολέμους. Μία τῶν νομιμωτέρων βάσεων τῆς ἐν Ἑλλάδι γενομένης μεταβολῆς εἶναι ὅτι οὐδέποτε συνωμολογήσαμεν τὴν εἰς τὴν Τουρκίαν ὑποταγὴν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει πρᾶξις ἡ ὑποχρεοῦσα ἡμᾶς εἰς ὑπακοὴν, ὅτι ἡ χείρωσις ἡμῶν δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα εἰμὴ τῆς βίας, καὶ ὅτι διὰ τῆς αὐτῆς βίας δικαιούμεθα νὰ ῥήξωμεν τὰ δεσμὰ ἡμῶν. Ἅμα ὅμως ἠθέλομεν διὰ δημοσίας τινὸς πράξως ἀνομολογήσει τὴν ὑποτέλειαν ἡμῶν, δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθέλομεν ἀποβάλει διὰ παντὸς τὰ δίκαια ἐκεῖνα καὶ ἠθέλομεν παρασκευάσει τοσαύτας ἐπαρχίας κατακτητέας ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι, ὅσαι τυχὸν ἱδρυθῶσιν ὑποτελεῖς ἡγεμονίαι, ἐνῷ θέλει ἀποβῆ δυσκολώτατον εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος. Τὸ δὲ τοιοῦτο τῆς δυνάμεως ἐκείνης βούλευμα εἶναι τοσοῦτον ἀπροκάλυπτον, ὥστε δὲν εἰμπορῶ νὰ πεισθῶ ὅτι διέ-

φυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης ἀνακτοβουλίων. Ἐὰν ἡ ὀσμανικὴ Πύλη ὑπεστηρίχθη ὑπ' αὐτῶν ἱκανῶς ἐν τῷ προκειμένῳ πολέμῳ, ἐὰν ἐπόθησαν τὴν ὕπαρξιν τοῦ κράτους τούτου, δὲν ἐπολιτεύθησαν οὕτω, ἐὰν μὴ ἀπατῶμαι, εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἔχωσι προμαχῶνα κατὰ τῆς μελλούσης ἐπεκτάσεως τῆς Ῥωσίας. Τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅ,τι ἰσχυρίσθην ἀπὸ τοῦ 1820, ὅτι δηλαδὴ ἡ Πύλη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ἰδοὺ παρουσιάζεται εὐτυχὴς περίστασις, ἵνα ἡ Πύλη καταστῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ἐν τῷ μέλλοντι χρησιμωτέρα ἢ ἐν τῷ παρελθόντι. Ὁ ἀπὸ αὐτῆς χωρισμὸς τῆς κυρίας Ἑλλάδος ἀντὶ νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν Τουρκίαν, θέλει ἀπ' ἐναντίας συντελέσει εἰς τὸ νὰ ἐπιῤῥώσῃ αὐτὴν καὶ νὰ καταστήσῃ ἱκανωτέραν εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰ κοινῶς ἀποδιδόμενα τῇ αὐλῇ τῆς Ῥωσίας φιλόδοξα σχέδια. Ἡ Τουρκία ἠναγκασμένη νὰ φυλάττῃ ὅλα τὰ ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος φρούρια, ἠλάττωνεν οὕτω τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς· πλὴν τούτου οἱ διεσπαρμένοι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἡμῶν Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ συντελῶσιν εἰς τοὺς πανδήμους ὁπλισμοὺς ὅσους ὁ σουλτάνος διέτασσεν ἐν καιρῷ δεινοῦ κινδύνου. Πᾶσαι αἱ ἀξιόλογοι αὗται δυνάμεις συμπυκνούμεναι θέλουσι γίνει διαθέσιμοι ὁσάκις τὸ κράτος ἤθελεν ἀπαιτήσει τοῦτο. Καὶ ἐνταῦθα δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ἰδέαν, ἥτις, ἀποδεικνύουσα πόσον ἀλλόκοτοι εἶναι αἱ στροφαὶ τῆς πολιτικῆς, ἔρχεται συγχρόνως εἰς ἐπικύρωσιν τοῦ λόγου μου. Τὴν σήμερον εἴμεθα, καὶ εὐλόγως, οἱ δεινότατοι τῶν πολεμίων τῆς Τουρκίας, καὶ ὅμως, ἅμα τὰ σύνορα ἡμῶν προσδιορισθῶσι καὶ ἡ ἀνεξαρτησία ἡμῶν ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς Τουρκίας, θέλομεν περιέλθει εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ πολιτευθῶμεν ὡς κράτος ἀνεξάρτητον κατ' ἀντίθετον λόγον τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιπαθειῶν· θέλομεν ὑποχρεωθῇ νὰ ἐπιθυμήσωμεν καὶ νὰ ὑποστηρίξωμεν μάλιστα τὴν ὕπαρξιν τῆς ἐπιλοίπου εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μηδὲν ἔχοντες νὰ φοβηθῶμεν ἐκ τῆς γειτονίας αὐτῆς, τὰ πάντα δὲ δυνάμενοι νὰ ὑποπτεύσωμεν ἐκ τῆς γειτονίας τῆς Ῥωσίας. Φύσει ὄντες τῶν Τούρκων πολέμιοι, θέλομεν ἀποβῇ οἱ πιστότατοι αὐτῶν κατὰ τῶν Ῥώσων σύμμαχοι, ἐὰν οὗτοι ἐπιχειρήσωσι νὰ ἐξώσωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἐπειδὴ δὲ τοι-

οὗτο θέλει ἀποβῆ τὸ πολιτικὸν τῆς Ἑλλάδος σύστημα, ἅμα ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τίνα εἶναι τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης (τῆς Ῥωσίας μόνης ἐξαιρουμένης) τὰ προσκρούοντα πρὸς τὰ τῆς Ἑλλάδος συμφέροντα. Ἰδίως δὲ τὰ τῆς Αὐστρίας φαίνονται καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἡμέτερα ταὐτιζόμενα, οὐ μόνον ἕνεκα τῶν προεκτεθέντων πλεονεκτημάτων τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰ μέλλοντα τῆς Ῥωσίας βουλεύματα, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ἐμπορικοῦ συμφέροντος τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἐπειδὴ αὗται δὲν θέλουσι συνορεύει, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν θέλει ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῆς Αὐστρίας· διὰ δὲ τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου τὰ δύο ἔθνη θέλουσι συνάψει συναλλαγὰς προχείρους μὲν καὶ ὠφελίμους, εἰλικρινεῖς δὲ καὶ διαρκεῖς.»

Ὁ Γεντζ ἀπήντησεν, ἂν ὄχι κατ' εὐθεῖαν, ἐμμέσως ὅμως διὰ τοῦ ἱππότου Ἀουερσσίλδ. Ἐν τῇ ἀπαντήσει ταύτῃ, ἥτις ἐγράφη τῇ 8 μαρτίου ἔ. ν. 1825, ὁ πολυμήχανος ἐκεῖνος σύμβουλος τοῦ πρίγκηπος Μέτερνιχ, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο τῳόντι νὰ νομίσωσιν ἑαυτοὺς δικαιουμένους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ κυβερνήσεως, ἥτις ἄλλον τρόπον ἐνεργείας δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν τυφλὴν βίαν, ἀφοῦ ἠναγκάσθη νὰ συναινέσῃ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα ἴδιον καὶ ἐθνικόν, παντελῶς ἀλλότριον τῆς ἀφροσύνης καὶ μοχθηρίας ἥτις ἐπεχείρησε νὰ ταράξῃ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης τὴν ἔννομον τάξιν, κηρύττει διαπρυσίως, ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτικὸς ἀνὴρ μετὰ ἐξαιρέτου διαλεκτικῆς καὶ ὀξυνοίας ἀνέπτυξε τούς τε λόγους δι' οὓς αἱ δυνάμεις ὀφείλουσι (τοὐλάχιστον τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ τὰ πλεονεκτήματα, τὰς ἀντισταθμίσεις, τὰς ἐγγυήσεις, τὰς ὁποίας ἤθελον εὕρει ἔν τε τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τοιοῦτό τι ἀποφασίζουσαι. Ἓν μόνον ἀντέταξεν ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ δυνάμεις οὐδόλως οὐδαμῶς ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τὴν Ὀσμανικὴν Πύλην τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τούτου δὲ τεθέντος, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπιμένουσιν ἀπαιτοῦντες τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἀπελευθέρωτιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ μὴ εἰρηνεύσωσι ποτὲ ἐπὶ τῷ ὄρῳ τούτῳ, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιβάλωσι τὸν νόμον οὔτε εἰς τοὺς μὲν οὔτε εἰς τοὺς

δὲ εἰμὴ θυσιάζουσαι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ ἴσως τὴν εἰρήνην τῆς Εὐρώπης, «ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσω, ἐπεφώνησεν, ὅτι μόνη ἡ Θεία πρόνοια θέλει λύσει τὸ πρόβλημα τοῦτο.»

Ἡ Θεία πρόνοια ἐπέλυσε τὸ πρόβλημα διὰ τῶν τριῶν δυνάμεων Ῥωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας· ἀλλὰ τῷ 1824 καὶ 1825 αἱ δυνάμεις αὗται πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ ὁμοφρονῶσιν, ὥστε ἐδέησε νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλὰς πολλά, ἵνα, ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν διαφωνιῶν αὐτῶν ὠφελουμένη, καταναγκάσῃ αὐτὰς εἰς κοινὴν ἀπόφασιν καὶ σύμπραξιν. Εἴπομεν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἡ Ῥωσία εἶχε προτείνει τὴν διανομὴν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν εἰς 3 ἢ 4 ἡγεμονίας ὑποτελεῖς τῇ Τουρκίᾳ· ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοὺς 1824 ἤρξαντο ἐν Πετρουπόλει διαπραγματεύσεις περὶ τῆς προτάσεως ταύτης μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῶν 4 αὐτῆς συμμάχων· ὅτι ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν διαπραγματεύσεων τούτων *διά τε τὰς ἰδίας αὐτῆς μετὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις καὶ διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ παρόντι συνδιαλλαγὴ μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν.* Ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο τότε εἰς Μεσολόγγιον· ἅμα δὲ πληροφορηθεὶς τάς τε προτάσεις τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Κάννιγγ, ἔγραψεν ἀμέσως εἰς τὸν προσωρινῶς ἀναπληροῦντα αὐτὸν ὡς γενικὸν γραμματέα τῆς κυβερνήσεως Η. Γ. Ῥόδιον νὰ διαβιβάσῃ πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸν τῆς Ἀγγλίας, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατ' οὐδένα λόγον δὲν δέχεται τὴν προτεινομένην ὑποτέλειαν, ὅτι δι' ἔργων καὶ θυσιῶν μεγάλων ἀπέδειξεν ὁπόσον εἶναι ἀξία τῆς ἀνεξαρτησίας· ὅτι ἡ Βρετανικὴ αὐτῆς Μεγαλειότης, ἡ τοσοῦτον φιλανθρώπους ἐπιδειξαμένη ἀρχὰς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς, δὲν θέλει ἐπιτρέψει βεβαίως ν' ἀποκλεισθῶσιν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας· ὅτι ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος συμφέρει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ὅτι τούτων πάντων ἕνεκα ἡ Ἑλλὰς δικαιοῦται νὰ ἐλπίσῃ πᾶν εἶδος βοηθείας καὶ προστασίας παρὰ τοῦ φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἄγγλων καὶ ἐξαιρέτως παρὰ τῆς Βρετανικῆς αὐτῆς Μεγαλειότητος, ἧς γνωστότατα εἶναι τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα. Τῷόντι ὁ Ῥόδιος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 12]24 αὐγούστου ἐκ Ναυπλίου τοιαύτην τινὰ διακοίνωσιν πρὸς

τὸν Γεώργιον Κάννιγγ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, εἰ καὶ συντεταγμένον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἠσκημένου καὶ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ ἀπόντος γενικοῦ γραμματέως, ἀλλὰ ξηρῶς ὁπωσοῦν καὶ σκαιῶς, ἠξιώθη ἐν τούτοις ἀπαντήσεως πολυειδῶς ἀξιομνημονεύτου, καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο *τὸ πρῶτον ἔγγραφον* ὅπερ κυβέρνησις ἑλληνικὴ ἐλάμβανεν, ὡς τοιαύτη, παρὰ κυβερνήτου μεγάλης δυνάμεως. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Κάννιγγ, γραφεῖσα τῇ 1 δεκεμβρίου, ἦτο φιλοφρονεστάτη καὶ προοιμιαζομένη ἐδικαιολόγει τὴν μεσολαβήσασαν ἱκανὴν αὐτῆς ἀναβολὴν διὰ τούτου, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως δὲν ἔφθασεν εἰς χεῖράς του εἰμὴ τῇ 4 νοεμβρίου. Ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι μεσολάβησις τῶν δυνάμεων δὲν εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ εἰμὴ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ τροπολογήσῃ κατά τι καὶ μέχρι τινὸς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων· ὅτι τούτου τεθέντος, τὸ σχέδιον τῆς Ῥωσίας τὸ κινῆσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος (καὶ τὸ ὁποῖον τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸ διβάνιον) δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς ἀποτρόπαιον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν γνώμην τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως πᾶν σχέδιον εἰρηνοποιήσεως προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετρουπόλεως δὲν εἰμπορεῖ εἰμὴ νὰ ὑπαγορευθῇ ὑπὸ φιλικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διαθέσεων· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Ἕλληνες οὐδαμῶς ἀποδέχονται συμβιβασμόν τινα, τὸ δὲ διβάνιον ἀποκρούει πᾶσαν συνδιαλλαγὴν ἥτις δὲν ἤθελεν ἀποκαταστήσει τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν του, ἡ ἐλπὶς ἐπιτυχοῦς μεσολαβήσεως ἀποβαίνει ἐντελῶς ἀπαράδεκτος. Καθὰ δὲ προσέθετεν, ἐν τῇ μεταξὺ τῆς Ἱσπανίας καὶ τῶν ἐν Ἀμερικῇ ἐπαρχιῶν αὐτῆς ἔριδι, ἡ Ἀγγλία οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδετερότητα· καὶ τὴν αὐτὴν οὐδετερότητα ἐτήρησε καὶ θέλει τηρήσει ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ πᾶσιν ὅμως ἔλεγεν· «ἐὰν οἱ Ἕλληνες κρίνωσιν εὔλογον θᾶσσον ἢ βράδιον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσολάβησιν ἡμῶν, θέλομεν προτείνει αὐτὴν εἰς τὴν Πύλην καὶ ἐν περιπτώσει παραδοχῆς οὐδὲν θέλομεν παραμελήσει ἵνα καταστήσωμεν αὐτὴν τελεσφόρον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ σύμπραξις δύναται νὰ εὐκολύνῃ τὸν συμβιβασμὸν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ.»

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, καθὼς συμβαίνει συνήθως εἰς τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα, περιεῖχε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὄχι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ἦτο βέβαιον ὅτι ἡ μεσολάβησις δὲν ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ εἰμὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, παρεκτὸς ἂν ἤρχιζε διὰ πολέμου κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν ἡ Ἀγγλία ὀλιγώτερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν ἤθελε νὰ ἐπιχειρήσῃ. Τὸ ῥωσικὸν λοιπὸν σχέδιον καθ' ἑαυτὸ οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον· τὸ καίριον ἐλάττωμά του ἦτο ὅτι αἱ ἄλλαι δυνάμεις δὲν ἐπέτρεπον τῇ Ῥωσίᾳ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσίν του παρὰ τὴν θέλησιν τῶν ἄλλων δυνάμεων. Ἄλλως τὴν σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἤθελεν εἶναι εὐτύχημα ἐὰν ἐγίνετο δεκτόν, καίτοι διαιροῦν τὴν Ἑλλάδα εἰς 4 ἡγεμονίας, τὴν Ἤπειρον μετὰ τῆς δυτικῆς Στερεᾶς, τὴν Θεσσαλίαν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς, τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς Κρήτης, καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Ἀφοῦ αἱ δύο ἡγεμονίαι τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας δὲν παρεκωλύθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἑνωθῶσι, διατὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἤθελε συμβῇ καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς, καὶ ὅτι οὕτω πρὸ καιροῦ ἡ αὐτόνομος Ἑλλὰς ἤθελε πρὸς βορρᾶν ἐκτείνεται μέχρις Ὀλύμπου καὶ Κεραυνίων ὀρέων, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ἤθελε περιλαμβάνει τὴν Κρήτην; Ἀλλ' ὅταν ὁ Κάννιγγ ἔλεγεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπεχώρησε τῶν ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ διαπραγματεύσεων διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν Ἕλληνες ἠρνοῦντο νὰ δεχθῶσι τὴν ὑποτέλειαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠρνοῦντο νὰ ἐπιτρέψω τὴν ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἔλεγε πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Κάννιγγ ἀπεχώρησε πρὸ πάντων, ὡς εἴδομεν, *διὰ τὰς ἰδιαζούσας σχέσεις τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς*, ὅ ἐστιν, ἵνα ὁμιλήσωμεν σαφέστερον, διότι ἡ Ἀγγλία ἥτις δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ῥωσίαν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιόν της, ἤθελεν αὐτὴ νὰ ἐκτελέσῃ σχέδιον μέχρι τινὸς ἀνάλογον, ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς μεσολαβήσεως, ἵνα διεξαγάγῃ τὸ ζήτημα προεξάρχουσα αὐτοῦ. Καὶ ὄχι μόνον ἤθελεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατώρθωσε. Τοῦτο δὲ μαντεύσας ὁ Μαυροκορδάτος, προετίμησε πάντοτε τὴν ἀγγλικὴν ἐπέμβασιν μᾶλλον ἢ τὴν ῥωσικήν, μὴ διστάσας μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀποδεχθῇ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτουμένην ἀρχὴν τῆς ὑποτελείας, ἣν τοσοῦτον ἐκθύμως ἐπολέμησεν ὅτε ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προετά-

θη, διότι ἐπείθετο ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδὲν εἶχε συμφέρον νὰ ἐπιμείνῃ διὰ παντὸς εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην. Μήπως ἐὰν δὲν ἐπήρχοντο αἱ συμφοραὶ τοῦ 1825, 1826 καὶ 1827 ὁ Κάννιγγ, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐτροπολόγησε κατὰ τὰ 1823 καὶ 1824 τὴν προηγουμένην τῆς Ἀγγλίας πολιτικὴν, βλέπων τὴν Τουρκίαν ἀδυνατοῦσαν νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπιθυμῶν νὰ μὴ προκαταλάβῃ αὐτὸν ἄλλος εἰς τὴν ῥύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, δὲν ἤθελεν εὕρει τρόπον νὰ παραμερίσῃ καὶ τὸν τελευταῖον ἐκεῖνον τῆς ὑποτελείας φραγμόν; Μήπως ἐπὶ τέλους ἡ μεσολάβησις δὲν ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν;

Δυστυχῶς ἀπὸ τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1825 ὁ ἀστὴρ τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισε νὰ ὠχριᾷ. Οἱ στολίσκοι ἡμῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν τοῦ Ἰβραΐμη, τὰ δὲ κράτιστα τῶν πεζῶν ἡμῶν στρατευμάτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὰς λόγχας καὶ τὰ πυροβόλα τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἰβραΐμης παρέστη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Εἰς ποίαν ἀπελπισίαν περιῆλθε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡ κυβέρνησις, τὸ γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀπὸ 11 Ἰουνίου ἐπιστολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν (σελ 915). Καὶ ὁ μὲν Ἰβραΐμης, περιορισθεὶς εἰς ἁπλῆν κατασκόπησιν, ὑπεχώρησεν· ἀλλὰ πρόδηλον ἦτο ὅτι ἄνευ ταχείας τινὸς ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως, ἡ Ἑλλὰς ἐκινδύνευε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Πῶς ὅμως νὰ κατορθωθῇ ἡ ταχεῖα αὕτη ἐπέμβασις; Ἡ Ῥωσία ἦτο μακρὰν καὶ ἠρκεῖτο εἰς σχέδια καὶ διαπραγματεύσεις. Παρόντες δὲν ἦσαν εἰμὴ οἱ ναυτικοὶ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας. Καὶ ἡ μὲν Ἀγγλία διεκοίνωσεν, ὡς εἴδομεν, ἐσχάτως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μεσολαβήσῃ, ἐὰν ζητηθῇ, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ὑποτελείας. Ἡ Γαλλία ἐπηγγέλλετο πολὺ αἰσιώτερα. Αὐτὸς ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας στρατηγὸς Ῥυμινιὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς Σεβαστιάνης, καὶ ἄλλοι ἐπιφανεῖς Γάλλοι εἶχον γράψει πρὸς τὸν γενικὸν γραμματέα τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀξιοῦντες, ὅτι ἐὰν ἀνηγορεύετο ὁ δοὺξ τοῦ Νεμοὺρ, δευτερότοκος τοῦ δουκὸς τῆς Αὐρηλίας υἱὸς, ἠσφαλίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου κατῆλθεν ὁ Ἰβραΐμ πασᾶς εἰς τὴν Ἀργολίδα, καὶ πολλὴ κατέλαβεν ἀμηχανία τοὺς ἐν Ναυ-

πλίῳ, ὁ στρατηγὸς Ῥόσς, ἀπεσταλμένος τῆς φιλελληνικῆς γαλλικῆς ἑταιρείας, ἐπανέλαβε τὴν πρότασιν ἐκείνην. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ γαλλικὴ αὕτη πρότασις ἦτο προτιμοτέρα τῆς ἀγγλικῆς, διότι ἡ ἀναγόρευσις εὐρωπαίου βασιλέως προϋπέθετεν ἀπαραιτήτως τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν. Ὅθεν τὸ νομοθετικὸν ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ζητήματος καὶ ἡ πλειονοψηφία αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀποκλίνουσα εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ γάλλου ἡγεμονόπαιδος καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ἀλλ' ὁ γάλλος ναύαρχος Δεριγνὺ, ὅστις συνέπεσε νὰ καταπλεύσῃ τότε εἰς Ναύπλιον καὶ παρεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐπτοημένων ἐκείνων ἀνθρώπων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν σημαίαν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἐν ὀνόματι τῆς Γαλλίας ἀνακωχὴν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἰβραΐμη, ἀπεποιήθη διαῤῥήδην νὰ ἀναμιχθῇ. «Τῇ ἀληθείᾳ, κύριε ὑπουργὲ, ἔγραφε τῇ 23 ἰουνίου πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἐντρέπομαι σχεδὸν ἀναμιμνησκόμενος τῶν ὀνείρων τούτων, ἀλλὰ λέγω παῤῥησίᾳ, ὅτι, καὶ ἂν αἱ ὁδηγίαι μου ἤθελον μὲ ἐπετρέψει νὰ συμπράξω ὁπωσδήποτε εἰς τοιαῦτα σχέδια, ἤθελον νομίσει, ὅτι παραβαίνω τὸ καθῆκόν μου καὶ διακινδυνεύω τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος μου ἐνδίδων ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ εἰς τὰς ματαίας ἐκείνας ἐλπίδας.» Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ ναύαρχος τοιαῦτα γράφων, διότι, ὅτε βραδύτερον περὶ τὰ τέλη τοῦ 1825 τὸ ἐν μέσῳ τοιούτων περιστάσεων ἀρχίσαν νὰ σχηματίζεται γαλλικὸν κόμμα ἔπεμψεν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιώτην, ἵνα πληροφορηθῇ ἐὰν ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις συγκατένευεν εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ δουκὸς Νεμοὺρ καὶ ἂν ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ σωθῇ διὰ τούτου, ὅ τε δοὺξ τῆς Αὐρηλίας καὶ ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησαν, ὅτι αἱ δυνάμεις δὲν θέλουσι ποτὲ ἐπιτρέψει εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ βασιλέα Γάλλον τῇ Ἑλλάδι, καὶ ὅτι ἀνάγκη νὰ διοργανώσωσιν οἱ Ἕλληνες τακτικῶς τὰς δυνάμεις των καὶ νὰ ῥυθμίσωσι τὰ οἰκονομικὰ αὐτῶν. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας κόμης Γκιγεμινὼ ἐξήγησεν εἰλικρινέστατα τὰς παλιμβουλίας ταύτας τῆς κυβερνήσεώς του ἐν ἐπιστολῇ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν ναύαρχον Δεριγνὺ, τῇ 15|27 δεκεμβρίου 1825. «Νομίζω ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως διὰ τῆς ἀνοχῆς ἣν ἐπεδείξετο ὡς πρὸς τὸ ἀλλόκοτον ἐκεῖνο βούλευμα, ἠθέλησενἁπλῶς νὰ οἰκονομήσῃ τὴν δημοτι-

κότητά της εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.» Ἐπὶ τέλους δὲ ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἔγραψε πρὸς τὸν πρέσβυν «ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπολαμβάνει ὡς ὀνειροπολήματα ὅλα ταῦτα τὰ σχέδια περὶ ἐκλογῆς βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ πρεσβεία δὲν ἔχει νὰ προσέξῃ εἰς αὐτά.» Ὁπόσον δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ὁ Μαυροκορδάτος νὰ καταφέρεται κατὰ τῶν *μεγάλων σχεδίων τοῦ Roche* καὶ τῆς *γαλλικῆς φατρίας* ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἰδίως ἀπὸ 15 μαΐου, καὶ 20 αὐγούστου καὶ 3 ὀκτωβρίου.

Ἐνῷ δὲ ἐκ μὲν τῆς Ῥωσίας σύδεμία ἄμεσος συνδρομὴ ἠλπίζετο, ἡ δὲ γαλλικὴ ἐπέμβασις ἀπεδεικνύετο χιμαιρικὴ, ὁ Ἅμιλτων ἀπελθὼν ἀπὸ τοῦ ἰουνίου μηνὸς εἰς Κέρκυραν, ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἀμέσως συνεπαγόμενος μὲν 4 φρεγάδας καὶ 3 δρόμωνας, δίδων δὲ τὴν συμβουλὴν νὰ ζητηθῇ ἡ ἀγγλικὴ ὑπεράσπισις. Ὁ Μαυροκορδάτος μεθ' ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος ἐνόησεν ὅτι ἄλλη ἐλπὶς σωτηρίας δὲν ὑπῆρχεν. Ὅθεν ἐν τῷ ἅμα οἱ ἐπισημότεροι Πελοποννήσιοι, πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοὶ, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ πρόκριτοι τῶν ναυτικῶν νήσων, ὁ Α. Μιαούλης, ὁ ἀκμάζων τότε ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι Γούρας, καὶ χιλιάδες ἄλλων ἀνθρώπων ὑπέγραψαν τὴν πολυθρύλητον ἐκείνην πρᾶξιν, δι' ἧς χρονολογηθείσης τῇ 24 ἰουλίου 1825 μετά τινας αἰτιολογίας ὡρίζετο, ὅτι, πρῶτον, *τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θέτει ἑκουσίως τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του ὑπάρξεως ὑπὸ τὴν μοναδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α. Μ. τοῦ Γεωργίου Δ'.*, δεύτερον, *ἡ παροῦσα πρᾶξις νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς Αὐτοῦ Βρεταννικῆς Μεγαλειότητος.* Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν Ἕλληνες τινὲς καὶ ξένοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Ῥόσς. Ἐκ τῶν εὐαρίθμων τούτων διαμαρτυρήσεων αἱ μὲν παρ' Ἑλλήνων γενόμεναι, ἐξ ὧν πολύκροτος μάλιστα ἀπέβη ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου, δικαιολογοῦνται μέχρι τινός· διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἐνόμιζον, ὅτι πρόκειται νὰ πωληθῇ ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μὴ εἰδότες τὰ κινήσαντα τὴν πρᾶξιν ἐλατήρια καὶ ἀγνοοῦντες ἢ μὴ πιστεύοντες ὅτι δὲν ἐζητήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας εἰμὴ ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπεμβάσεως κυρίως ὑπ' αὐτῆς διενεργουμένης. Ἀλλὰ ἡ διαμαρτύρησις τῶν Γάλλων ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἐντελῶς ἀδικαιο-

λόγητος, ἀφοῦ, γενομένης κατὰ πρῶτον ἀποπείρας πρὸς τὴν Γαλλίαν, ἐδόθη ἡ προεκτεθεῖσα ἀπάντησις. Ἡ Ἑλλὰς καιρὸν δὲν εἶχεν, εἴπομεν, νὰ περιμένῃ. Ἡ ἀπελπισία ἦτο τοσαύτη, ὥστε ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὅτε ἦλθεν ἡ σειρὰ αὐτοῦ νὰ ὑπογράψῃ καὶ εἶδε τὸν Κολοκοτρώνην ὑπογραφέντα ἤδη ὡς *ἀρχηγὸν ὅλων τῶν κατὰ ξηρὰν ἑλληνικῶν δυνάμεων*, στραφεὶς πρὸς αὐτὸν εἶπε· «διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος σὲ ὑπογράφω *καὶ πρόεδρον τῶν κατὰ ξηρὰν βουλευτηρίων* καὶ ἀρχηγὸν τῶν κατὰ γῆν δυνάμεων.»

Ἡ πρᾶξις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς Λονδῖνον, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ τὴν ὑπογράψῃ, εἰ καὶ εἷς τῶν τελευταίων, καὶ ὡς ἁπλοῦς ἰδιώτης, ἀπηύθυνε συγχρόνως σχεδὸν τῇ 8]20 αὐγούστου ἐπίσημον πρὸς τὸν Γεώργιον Κάννιγγ ἐπιστολήν, ἐν ᾗ συμπληρῶν τὸ ἔγγραφον τοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ἀναπληρωτοῦ αὐτοῦ Ῥοδίου καὶ ἀποκρινόμενος εἰς τὴν γνωστὴν ἤδη ἀπάντησιν τοῦ Κάννιγγ, ἐπανέλαβε τὰ πλεῖστα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅσα ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος εἶχε γράψει πρὸς τὸν Γέντζ. «Ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη, ἔλεγεν ἀποσιωπῶν τὴν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀμηχανίαν, ἡ ἀνεξαρτησία αὕτη εἶναι ὁ μόνος τρόπος τοῦ νὰ ἱδρυθῇ ὁ φραγμός, ὃν ἀπαιτεῖ ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς κολοσσιαίας ῥωσικῆς δυνάμεως. Ἄλλοτε τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἀπετέλει τὸν φραγμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' ἡ παροῦσα τῶν Ἑλλήνων πάλη κατ' αὐτοῦ ἀπέδειξεν ἀποχρώντως ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος δὲν δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην· καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες, εἰ καὶ τοσοῦτον ἔτι εὐάριθμοι, ἀνεδείχθησαν ἱκανοὶ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς αὐτό, δῆλον ὅτι ἡ Πρόνοια ἀνατίθησι τὸ ἔργον εἰς αὐτοὺς καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη δύναται ν' ἀναπαυθῇ ἐπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου γενομένης. Ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης θέλει συμφωνήσει μετ' ἐμοῦ ὅτι ἡ ὀσμανικὴ Πύλη συμπυκνωθεῖσα ἐν Ἀσίᾳ καὶ παύσασα τοῦ νὰ ἐξασθενῆται ὑπό τε τῶν ἀδιακόπων στάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἀπαραιτήτου συντηρήσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι (ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα συνθήκης τινὸς ἢ πράξεως οἱασδήποτε, δυναμένης νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν) θέλει προσλάβει δύναμιν πλείονα τῆς παρούσης, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποβῆ θᾶσσον ἢ βρά-

διον ἡ φυσικὴ τῆς Πύλης σύμμαχος, ἅμα ἡ τελευταία αὕτη γνωρίσῃ κάλλιον τὰ συμφέροντα αὐτῆς. Ἐντεῦθεν δὲ Ἀγγλία, Πύλη καὶ Ἑλλὰς δὲν θέλουσιν ἀποτελεῖ εἰμὴ μίαν οὕτως εἰπεῖν δύναμιν κατέναντι τῆς Ῥωσίας, καὶ ὡς ἐκ τῆς ἑνώσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία θέλει προλάβει μείζονα πάσης ἄλλης ἐγγύησιν κατὰ τῶν ἀποπειρῶν ὅσας ἡ Ῥωσία καὶ ἄλλη οἱαδήποτε ἐν Εὐρώπῃ δύναμις θέλουσι μετ' οὐ πολὺ βεβαίως ἐπιχειρήσει, ἵνα βλάψωσι τὴν ἀγγλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἐμπορίαν ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐνὶ λόγῳ εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ συμφέρον τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτοῦσι τὴν ἐν Ἑλλάδι ἵδρυσιν κράτους ἀνεξαρτήτου καὶ κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς.» Ὅσονδήποτε κρίσιμοι καὶ ἂν ἀπέβησαν αἱ περιστάσεις ὁ Μαυροκορδάτος ἐπέμενε πρὸ πάντων εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάννιγγ, γράφων πρὸς τὸν Ἅμιλτων, τῇ **19** ἰουνίου (**1** ἰουλίου), ἐβεβαίου αὐτὸν, ὅτι *ὁ κίνδυνος δὲν εἶναι τοιοῦτος οἷον ἄλλοι τὸν παρέστησαν*. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα ἦσαν συντεταγμέναι καὶ αἱ νέαι ὁδηγίαι ὅσας ἔδωκεν εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπὴν, ἣν ἐσύστησε δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Κάννιγγ ἀπὸ **11**]**23** ἰουνίου.

Ἡ προεκτεθεῖσα ἀπὸ **24** ἰουλίου πρᾶξις ἐστάλη εἰς Λονδῖνον διὰ τοῦ Δημητρίου Μιαούλη, υἱοῦ τοῦ περικλεοῦς ναυάρχου. Ὁ Κάννιγγ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς αὐτήν. Ἐπειδὴ ἡ πρᾶξις δὲν συνετάχθη ὡς ἔγγραφον κυβερνητικὸν, ἀλλ' ὡς αἴτησις ἄμεσος τοῦ ἔθνους ἑρμηνευομένη ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτοῦ ἀνδρῶν, ὁ Κάννιγγ ἀπηύθυνε τὴν ἀπάντησίν του, γραφεῖσαν τῇ **13** ὀκτωβρίου, πρὸς τοὺς δύο πάντων ἐπιφανεστάτους, τὸν Ἀνδρέαν Μιαούλην καὶ τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως δὲ ταύτης ἔλεγεν, ὅτι, ἐὰν ἀπεδέχετο ἀπολύτως τὴν πρότασιν τοῦ ἔθνους, ἡ Ἀγγλία ἔπρεπεν οὐ μονον νὰ κηρύξῃ πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης, ἐνῷ αὕτη οὐδεμίαν ἔδωκεν αὐτῇ δικαίαν ἀφορμὴν πολέμου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναδεχθῇ ἅπαν τὸ βάρος τοῦ πολέμου τούτου, καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ ἀφ' ἑαυτῆς νὰ μὴ καταθέσῃ τὰ ὅπλα εἰμὴ ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς κατασταθῇ ἀνεξάρτητος. Τὸ πρᾶγμα, προσέθετεν, εἶναι ἐντελῶς παράλογον. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἐὰν εἴμεθα δίκαιοι, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τοιαύτη ἀξίωσις ἦ-

θελεν εἶναι ἐκ μέρους ἡμῶν ἀνήκουστος. Ἀλλ' ὁ Κάννιγγ, ὅστις εἶχε προκαλέσει ἐμμέσως τὴν πρᾶξιν καὶ ἤξευρε διατὶ τὴν εἶχε προκαλέσει, προσέθετεν ὅτι ἡ Ἀγγλία «εὐχαρίστως θέλει δράξει πᾶσαν εὐκαιρίαν ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἤθελον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαίμακτος οὗτος ἀγὼν διὰ τῆς μεσολαβήσεώς της καὶ διὰ συνθήκης διατηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Κάννιγγ ὅσον καὶ ἂν ἐφαίνετο μὴ ἀποδεχόμενος τὴν αἴτησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀπεδέχετο αὐτὴν διαρρήδην διὰ τοῦ δευτέρου, ἀποφεύγων μόνον νὰ μὴ ἀναλάβῃ καμμίαν ὑποχρέωσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας.

Τῷόντι, προχειρισάμενος ἀμέσως πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντὶ τοῦ λόρδου Στράγκφορδ, τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ ἀνεψιὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ διαπραγματευθῇ εἰδικώτερον τὸ ζήτημα μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐγένοντο κατὰ ἰανουάριον τοῦ 1826 εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὕδρας Πελοποννησιακὴν παραλίαν. Αἱ περιστάσεις τῆς Ἑλλάδος ἦσαν δεινόταται. Ἡ Κάσσος καὶ τὰ Ψαρὰ εἶχον πρὸ καιροῦ καταστραφῆ. Ἡ Κρήτη εἶχε καθ' ὁλοκληρίαν δαμασθῆ. Οἱ Ἑλληνικοὶ στολίσκοι ἀνεδείκνυον μὲν πάντοτε τὴν ἀπαράμιλλον αὐτῶν δεξιότητα καὶ τόλμην, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐπεκράτησε παρ' αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι διὰ τῶν μικρῶν αὐτῶν πλοίων καὶ πόρων οὐδὲν πλέον δύνανται καίριον νὰ κατορθώσωσι κατὰ τῶν στόλων τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ, ὥστε, καθὼς ὀρθότατα λέγει ὁ ναύαρχος **Jurien de la Gravière**, «ἡ Ἑλλὰς, ἥτις εἶχε τὸν Μιαούλην, τὸν Σαχτούρην, τὸν Κανάρην, ἄνδρας ναυτικοὺς, οἵους ὀλίγοι παρήγαγον αἰῶνες, κατήντησε νὰ περιμένῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ λόρδου Κόχραν», ὅστις ἀφοῦ ἀπήτησεν ὡς μισθὸν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ ἡμιόλιον ἑκατομμύριον φράγκων, καὶ ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν ὑπὲρ τὰς 900,000, οὐδὲν ἐπὶ τέλους λόγου ἄξιον ἔπραξεν. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ὑπετάσσοντο, πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ τάγματα τοῦ Ἰβραΐμη. Ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ἡ ἐπανά-

στασις εἶχε κατακλεισθῆ ἐν τῷ Μεσολογγίῳ, τὸ ὁποῖον πολιορκούμενον πρὸ ἑπτὰ μηνῶν ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ μεθ' οὗ ἀπὸ τοῦ νοεμβρίου συνέπραττε καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς, δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι θέλει ἀνθέξει πολύ. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν εἴχομεν εἰμὴ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος πιεζόμενος ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῆς ἀμηχανίας ταύτης καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῶν παραστάσεων τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ, ὅτι αἱ πρὸς τὴν Πύλην διαπραγματεύσεις ἦτο ἀδύνατον ν' ἀρχίσωσιν ἄλλως ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποτελείας, ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο ζήτημα. Τοῦτο δὲν τὸ γινώσκομεν ἐξ ἑλληνικῆς πηγῆς, διότι δυστυχῶς ἄχρι τοῦδε οὐδὲν παρ' ἡμῖν ἐδημοσιεύθη περὶ τῶν τοσοῦτον σπουδαίων διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν διαλέξεων ἐκείνων. Ἀλλὰ ὁ Γ. Κάννιγγ, ἐν τῇ ἀπὸ 14|26 σεπτεμβρίου 1826 ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κύριον Γ. Temple ἐπιτετραμμένον τῆς Ἀγγλίας εἰς Βερολῖνον, λέγει ῥητῶς. **Certains chefs Grecs, parlant au nom de leurs compatriotes, ont déclaré à l'ambassadeur du Roi près de la Porte, lors qu'il s'est rendu à Constantinople, qu'ils se désistaient de leur prétention à une indépendance illimitée.** Ἴσως εἴπωσί τινες· ἀλλὰ διατί λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος ὑπελάμβανε τοσοῦτον ὀλεθρίας τὰς περὶ 4 ἡγεμονιῶν προτάσεις τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου ἐν ἔτει 1824, νῦν δὲ ἀπεδέχετο τὴν ὑποτέλειαν καὶ μάλιστα ἐπὶ ὁρίων τὰ ὁποῖα πιθανώτατα ἔμελλον νὰ ἦναι πολὺ στενώτερα τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντων; Δὲν θέλομεν εἴπει ὅτι ἐνταῦθα προέκειτο περὶ ἑνὸς ὑποτελοῦς κράτους καὶ οὐχὶ περὶ τεσσάρων, οὐδ' ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ κρισίμῳ περιπετείᾳ ἐν ᾗ εὑρέθημεν τῷ 1826, αἱ ὁδηγίαι ἃς διέγραψε μετ' ὀλίγον ἡ ἐν Ἑρμιόνῃ συνέλευσις ἐπέμειναν ν' ἀπαιτῶσιν ὥστε τὸ ὑποτελὲς κράτος νὰ περιλαμβάνῃ τὴν Πελοπόννησον, τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, τὰς ναυτικὰς καὶ τὰς τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, τὴν Κρήτην καὶ εἰ δυνατὸν «ὅσα ἄλλα μέρη ἔπιασαν ὅπλα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μὲ τὴν προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν», ἐνῷ ἡ Ῥωσικὴ πρότασις διῄρει τὰς χώρας ταύτας εἰς 4 ἡγεμονίας. Δὲν θέλομεν εἴπει ὅτι ὁ ἀνὴρ, ὑπηρετῶν ἔθνος τοῦ ὁποίου αἱ περιστάσεις τοσοῦτον ἀλλοκότως μετεβάλλοντο καὶ ἰδίως τοσοῦτον παραδόξως ἠλλοιώθησαν κατὰ τὸ προηγούμενον

ἔτος, ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ εὐλόγως νὰ τροπολογῇ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ πορείαν, ἀφοῦ αἱ μέγισται τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης τοσοῦτον καὶ τοσάκις ἐτροπολόγησαν αὐτὴν ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἡ ἀπαρέγκλιτος εὐστάθεια δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη τῆς διπλωματίας ἀρετή. Ὅ,τι ὅμως ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία δὲν ἔχει ἔργον μήτε νὰ δικαιολογῇ ἀπολύτως τινὰ, μήτε ἀπολύτως νὰ καταδικάζῃ. Ἔργον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ τὰ πράγματα. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ πράγματα εὑρίσκομεν ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετρουπόλεως, προτεῖνον εἰς τὰς δυνάμεις ἐν ἀρχῇ τοῦ **1824** τὴν ἵδρυσιν **4** ἡγεμονιῶν, οὐδὲν ἔπραξε μέχρι τοῦ **1828** πρὸς ἐκβίασιν τῆς Πύλης. Ἐὰν ἡ Ῥωσία ἤτις ἠπείλησε πόλεμον ἀπὸ τοῦ **1821** ἐκήρυττεν αὐτὸν, ἔστω καὶ τῷ **1824**, ἡ Ῥωσία ἤθελεν ἀποβῇ ὁ μέγιστος τῶν εὐεργετῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐφ' οἱῳδήποτε καὶ ἂν ἐνήργει σκοπῷ. Ἀλλ' ἡ Ῥωσία δὲν ἐκήρυξε τὸν πόλεμον εἰμὴ τῷ **1828**· μέχρι δὲ τοῦ **1828** ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠδύνατο νὰ περιμείνῃ. Ἐκ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἡ μὲν Αὐστρία ἦτο ἄντικρυς ἡμῖν πολεμία, ἡ δὲ Γαλλία ἀδιακόπως ἐταλαντεύετο καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀπέκρουσε τὴν περὶ μεσολαβήσεως αἴτησιν ἡμῶν τῷ **1825**, οὐδὲ μετέσχε τοῦ ἐν ἔτει **1826** συνταχθέντος πρώτου πρωτοκόλλου. Ἔμενε μόνη ἡ Ἀγγλία, ἥτις ὅσον καὶ ἂν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς πολεμία, ἔτεινεν ἡμῖν ἐγκαίρως χεῖρα ἀρωγόν. Τὸ προτέρημα τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξεν ὅτι ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὴν ἐνδεχομένην ταύτην τροπὴν τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ὅτι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ, νὰ προσοικειωθῇ, νὰ παρασύρῃ αὐτήν. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς λόγοις δὲν ἐτήρησε πάντοτε τὸ προσῆκον πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις μέτρον. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἡ διπλωματία τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκε· καὶ μόνον ἡ ὀλεθρία τροπὴ ἣν ἔλαβεν ὁ πόλεμος κατὰ τὸ **1826** καὶ **1827** παρεκώλυσε τοῦ νὰ τεθῇ ἐξ ἀρχῆς ὡς βάσις τῆς μεσολαβήσεως ἡ πλήρης ἀνεξαρτησία, ὅπερ δὲν θέλει φανῇ βεβαίως παράδοξον, ἀφοῦ ἡ Αὐστρία ἐν ἔτεσι **1826** καὶ **1827** ἐβεβαίου ἀδιακόπως, ὅτι δὲν βλέπει πλέον ποῦ ὑπάρχει ἡ Ἑλλὰς ὑπὲρ ἧς σκιαμαχοῦσιν οἱ φίλοι αὐτῆς καὶ προστάται. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ σπουδαῖον, τὸ κατεπεῖγον, τὸ σωτήριον ἦτο νὰ ἀρχίσῃ ἡ μεσολάβησις· διότι ἅπαξ ἀρξαμένη,

πιθανώτατον ἦτο, ὅπως καὶ συνέβη, νὰ ἀπολήξῃ εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Ὁ Στράτφορδ Κάννιγγ ἀπῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀρχίσῃ τὰς διαπραγματεύσεις αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του συνεκροτήθη ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ'. Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἥτις 10 μόνον ἡμέρας συνεδριάσασα, ἀπὸ τῆς 6 μέχρι τῆς 16 ἀπριλίου, καὶ διαλυθεῖσα διὰ τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐπελθοῦσαν κατάπληξιν διώρισεν, ὡς γνωρίζομεν ἤδη, δύο ἐπιτροπὰς, τὴν μίαν *Διοικητικὴν*, εἰς ἣν ἐπέτρεψε προσωρινῶς *τὴν ὁλικὴν κυβέρνησιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων*, καὶ τὴν ἄλλην κληθεῖσαν *ἐπιτροπὴν τῆς συνελεύσεως*, εἰς ἣν ἀνέθηκε τὸ ἔργον τοῦ νὰ διαπραγματευθῇ διὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ τὸν μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ὀσμανικῆς Πύλης συμβιβασμόν. Τὸ δὲ 7 ἄρθρον τῶν ὁδηγιῶν, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιτροπὴν, διελάμβανε ῥητῶς· «Ἐμπορεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῇ διὰ τὴν ὑπεροχὴν (δηλ. ἐπικυριαρχίαν) τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρώνῃ εἰς αὐτὴν ἡ ἅπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις ἢ ἕνα ἐτήσιον φόρον.» Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἡ διορισθεῖσα πρὸς διεξαγωγὴν τῶν μετὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ διαπραγματεύσεων συνέκειτο ἐκ τῶν Κ.Κ. Παλαιῶν Ἡτρῶν Γερμανοῦ, Ἄρτης Πορφυρίου, Π. Νοταρᾶ, Β. Βουδούρη, Α. Κοπανίτσα, Α. Λόντου, Γ. Μπούκουρη, Γ. Δαρειώτη, Ἐμμανουὴλ Ξένου, Γ. Αἰνιὰν, Σ. Καλογεροπούλου, Ν. Ῥενιέρη καὶ Ν. Κ. Βελισσαρίου. Ὅλος λοιπὸν ὁ κόσμος ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ταύτῃ παρεκτὸς τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι οὗτος ἀπεκλείσθη διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πανισχύρου τότε Κολοκοτρώνη. Αἱ δύο αὗται φύσεις, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, ἦσαν ἀσυμβίβαστοι. Ἀλλ' ἐὰν ἡ εἰκασία ἡμῶν ἦναι ἀληθὴς, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ ἀντίπαλος τοῦ Δράμαλη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη ἔπραξέ τι ἐντελῶς ἑαυτοῦ ἀνάξιον. Ὁπωσδήποτε, ὅτε ἐν τῇ πέμπτῃ συνεδριάσει τῆς Συνελεύσεως προετάθη καὶ ἐνεκρίθη ἡ ἵδρυσις τῶν δύο Ἐπιτροπῶν, συγχρόνως κατὰ τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῶν πρακτικῶν τῆς ἡμέρας ἐκείνης· «ἐπροβλήθη νὰ διορισθοῦν μέλη καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι νὰ ἔχουν τὰς οἰκογενείας των ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἔχωσιν ἀκίνητα κτήματα. Ἔγεινε

δεκτὴ ἡ πρότασις.» Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη ἀπέβλεπε τὸν Μαυροκορδάτον, ὅστις οὔτε τὴν οἰκογένειάν του εἶχεν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, οὔτε ἀκίνητα κτήματα. Ἀλλὰ δὲν ἐλυπήθη βεβαίως πολὺ ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ, διότι ἀπεκλείσθη τοῦ δαιμονίου ἐκείνου διπλωματικοῦ συλλόγου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀναθεὶς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἤξευρεν ὅτι εἶναι εἰς χεῖρας ἀσφαλεῖς. Καὶ ἔπειτα μήπως δὲν ὑπηρέτησε δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως τὸ ἔθνος ὡς ἐθελοντὴς μᾶλλον ἢ ὡς δημόσιος λειτουργός; Ἀλλὰ, ἐπειδὴ συνείθιζε νὰ γελᾷ συχνάκις, πρέπει νὰ ἐγέλασε πολὺ κατὰ τὸν ἰδιάζοντα ἐκεῖνον τρόπον, ὃν ἐνθυμοῦνται πάντες ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν, βλέπων εἰς τίνας ἐπετράπη ἡ ἐπίσημος τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων διεξαγωγὴ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμήν.

Ἡ Ὀσμανικὴ Πύλη ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὰς περὶ μεσολαβήσεως διαπραγματεύσεις τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ· καὶ ἐπιδὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔπεσε τὸ Μεσολόγγιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῇ 18 ἀπριλίου ἡ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν ἰδιαιτέρων τῆς δυνάμεως ταύτης μετὰ τῆς Τουρκίας διαφορῶν, ὁ Ῥεϊζ ἐφένδης ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν βαρῶνα Ὄττενφελς ἔλεγε θριαμβικῶς· «Τρία ἦσαν τὰ στηρίγματα εἰς τὰ ὁποῖα ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες, τὸ Μεσολόγγιον, ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία· ἐκ τούτων ὅμως τὰ μὲν δύο ἀφῃρέθησαν ἐκ μέσου, τὸ δὲ τρίτον, ἤτοι ἡ Ἀγγλία, δὲν εἰμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ πολὺ εἰς τὸ ἑξῆς.» Ἀλλ' ὁ Ῥεϊζ ἐφένδης ἠπατήθη, ὅπως ἠπατήθη ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ καὶ ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι. Ἐνῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφαντάζοντο ὅτι διὰ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν Ῥωσίαν παραχωρήσεων εἶχεν αὕτη ἐντελῶς ἐξουδετερωθῇ, ἐν Πετρουπόλει ὑπεγράφετο διὰ τῶν ἀκοιμήτων ἐνεργειῶν τοῦ Γεωργίου Κάννιγγ τῇ 23 μαρτίου (4 ἀπριλίου) 1826 ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας τὸ πρῶτον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος πρωτόκολλον, περὶ οὗ εἴπομεν ἱκανὰ ἐν τοῖς προτέροις. Ἐκεῖ δὲ ἐξηγήσαμεν καὶ πῶς μὲν τὸ πρωτόκολλον τοῦτο μετεμορφώθη εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ὑπογραφεῖσαν συνθήκην τῆς 6 ἰουλίου 1827, εἰς ἣν μετέσχεν ἤδη καὶ ἡ Γαλλία, πῶς δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἑρμηνεύθη διὰ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἀνέπνευσεν ἡ Ἑλ-

λὰς ἀπὸ τῶν ἀπεριγράπτων συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν, ὑφ' ὧν κατετρύχετο ἐπὶ 3 ἀδιακόπως ἔτη.

Φοβερὰ τῳόντι ὑπῆρξαν τὰ τρία ταῦτα ἔτη. Μέχρι τοῦδε ἐγράψαμεν ἱστορίαν. Ἐφεξῆς ἡ ἐπανάστασις προσλαμβάνει τραγῳδίας σχῆμα. Ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1825 ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε μὲν δυσανάλογος, ἀλλὰ κατὰ ξηρὰν οἱ πολέμιοι εἶχον τὸν αὐτὸν ὁπλισμὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους, τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν, καὶ, ἐν συνόλῳ, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀντιπαρατάξωσι δυνάμεις ὑπερβαλόντως ἀνωτέρας κατὰ τὸ πλῆθος· κατὰ θάλασσαν δὲ πελώριοι μὲν ἦσαν οἱ ὄγκοι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀλλὰ, κακῶς κυβερνώμενοι καὶ χειριζόμενοι, κατωρθώθη νὰ καταστρατηγῶνται καὶ ἐν μέρει νὰ καταστρέφωνται διὰ τῆς δεξιότητος καὶ τῆς τόλμης τῶν ἡμετέρων. Ἐντεῦθεν δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ματαιωθῶσιν ἐπὶ τέλους τὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπιχειρήματα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1827 τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ἡ ἐπανάστασις ἐπολεμήθη ἔκτοτε ὑπὸ τακτικοῦ στρατοῦ καλῶς ὠργανωμένου καὶ κάλλιον ὁδηγουμένου. Ὁ τολμηρὸς, ὁ νοήμων, ὁ ἐπίμονος τοῦ στρατοῦ τούτου ἡγεμὼν ἐπερείδετο ἐπὶ τῶν δαψιλῶν τῆς Αἰγύπτου πόρων καὶ ἐπὶ στόλου, ὅστις, μὴ πτοούμενος ἤδη ἀπὸ τῶν πυρπολικῶν καὶ εἰς μηδὲν λογιζόμενος τὰς ζημίας ὅσας κατ' ἀρχὰς ἐξ αὐτῶν ἔπαθε, δὲν ἔπαυσε διατηρῶν τὴν μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν καὶ μεταβιβάζων ἐπικουρίας, χρήματα, ἐφόδια. Ὁ Ἰβραὶμ πασᾶς μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν ἐκ παρατάξεως ἀντίστασιν ἐν Πελοποννήσῳ, ἐβοήθησε τὸν Ῥεσὶτ πασᾶν εἰς τὸ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινὸς, οὐδὲ ὡμοίαζε τοὺς πασάδες ὅσους ὁ σουλτὰν Μαχμούτης εἶχε πέμψει προηγουμένως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ναὶ μὲν ἦρχε πάντοτε ἀτάκτων στιφῶν, ἀλλὰ ἤξευρε νὰ συντηρῇ, νὰ ἀναπληροῖ, νὰ προμηθεύῃ δι' ἁπάντων τῶν δεόντων τὰ στίφη ἐκεῖνα καὶ πρὸ πάντων ἤξευρε νὰ ὁδηγῇ αὐτὰ ἐπιτηδείως, νὰ μὴ πτοῆται ὑπὸ τῶν ἀτυχιῶν καὶ νὰ ἐπιμένῃ. Ἡ ἐπανάστασις, ἥτις ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ἤρξατο τῷ 1821 ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Σουλίου, περιεστάλη τῷ 1827 ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου

καὶ τοῦ Ἀκροκορίνθου, ἐντὸς τῶν βράχων τῆς Μάνης καὶ τῆς Ὕδρας. Τότε κατέστη ἀναμφισβήτητον ὁπόσον ἄδικον εἶχον οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τοῦ 1821 πρεσβεύσαντες, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναβληθῇ τὸ ἐπιχείρημα. Ἐὰν ἀνεβάλετο καὶ ἐδίδετο εἰς τὴν Τουρκίαν καιρὸς νὰ συγκροτήσῃ στρατὸν τακτικὸν καὶ ναυτικὴν δύναμιν ἀτμοκίνητον, ἡ ἐπανάστασις οὐδέποτε ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ, μὴ ἔχουσα ν' ἀντιπαρατάξῃ εἰμὴ ἁρματωλοὺς καὶ κλέφτας, εἰμὴ πάρωνας ἐπὶ σιτεμπορίᾳ κατεσκευασμένους.

Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν καὶ τῶν δοκιμασιῶν αἵτινες ἐπέσκηψαν κατὰ τὰ τρία ἐκεῖνα ἀπαίσια ἔτη, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἀνεδείχθη τῇ ἀληθείᾳ ἀξιάγαστον. Δὲν ἀγαπῶ τὰς ὑπερβολὰς αἵτινες εἶναι τὸ ψιμύθιον τῆς ἱστορίας· ἐπὶ τοσοῦτον ὅμως χρόνον συζήσας διανοίᾳ τε καὶ καρδίᾳ μετὰ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μέσου καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, εἰμπορῶ, νομίζω, νὰ εἴπω ὅτι, λόγῳ καρτερίας καὶ ἀφοσιώσεως, οὐδέποτε ὑπῆρξε λαμπρότερος ἢ κατὰ τὴν ἀποφράδα ταύτην ἐποχήν. Ὄχι, οὐδέποτε, οὐδ' ἐπὶ τῶν πολυϋμνήτων ἐκείνων χρόνων, καθ' οὓς ἐπῆλθε κατ' αὐτοῦ ἡ δυσαρίθμητος τοῦ Ξέρξου στρατιά. Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδου, ἡ αὐταπάρνησις τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα μεγάλα· ἀλλὰ ἡ κρίσις ἐκείνη δὲν διήρκεσεν εἰμὴ μῆνας τρεῖς, ἐνῷ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν ἡ κρίσις, ἡ ὀλεθρία κρίσις, παρετάθη ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη. Τρία φρούρια παρεδόθησαν· τὸ Παλαιόκαστρον (τὸ παλαιὸν Ναυαρῖνον), τὸ Νεόκαστρον, ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τῶν μέσων τῆς μακρᾶς ταύτης ἀγωνίας τινὲς ὑπέκυψαν· ἀλλὰ πάντες μὲν ἐπὶ ἡμιόλιον ἔτος, οἱ δὲ πλείονες, οἱ ἀσυγκρίτῳ πλείονες, μέχρι τέλους ἐνεκαρτέρησαν. Γυναῖκες, παῖδες καὶ πρεσβύται κατέφευγον εἰς τὰ βουνά, εἰς τὰ σπήλαια, εἰς τὰ τενάγη, ἐπείνων, ἐδίψων, ἐῤῥίγουν, ἔθνησκον, ἐξηνδραποδίζοντο, ὑφίσταντο τὰς ὀδυνηροτέρας τῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο, δὲν παρεδίδοντο· καὶ διήγαγον τὸν βίον τοῦτον ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη. Οἱ μαχηταὶ ἀπήρχοντο ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἀπέλπιδως· ἀπέθνησκον ἠχμαλωτεύοντο, ἐσώζοντο ὅπως ἠδύναντο, ἀλλὰ δὲν παρέδιδον τὰ ὅπλα.

Ὀλίγον μετὰ τὴν πρώτην ἀπόβασιν τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ εἰς Πελοπόννησον, περὶ τὰ τέλη ἀπριλίου 1825, ἐῤῥίφθησαν εἰς τὴν

Σφακτηρίαν (σελ. 649 καὶ ἑπομ. τοῦ πρώτου τόμου) μετὰ 1000 περίπου ἀνδρῶν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ γέρων Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σταῦρος Σαχίνης, ὁ Ἀναστάσιος Τσαμαδὸς, ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσεβλήθησαν αὐτόθι ὑπὸ δυνάμεως ναυτικῆς καὶ πεζικῆς. 350 ἄνδρες ἐφονεύθησαν, ἐν οἷς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ὁ Σαχίνης, ὁ Τσαμαδὸς καὶ εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων φιλελλήνων, ὁ περιώνυμος Πεδεμοντινὸς κόμης Σανταρόζας· 200 ἠχμαλωτεύθησαν, 500 διέφυγον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς διὰ τοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου πόρου· ὁ Δ. Σαχτούρης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἐσώθησαν, ὁ μὲν κολυμβῶν, ὁ δὲ ἐπὶ λέμβου, ἐνῷ κατέπιπτεν ἐπ' αὐτοὺς βροχὴ πολεμίων σφαιρῶν, εἰς τὸν πάρωνα τοῦ Τσαμαδοῦ, τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον Ἄρην, ὅστις, καίτοι χηρεύσας τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ, κατώρθωσε νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον 34 σκαφῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ διπλῆ καὶ τριπλῆ σειρὰ εἰς μάτην ἠγωνίσθη νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ. Ἐν ἀρχῇ μαΐου ἀπῆλθεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Παπαφλέσας πρὸς τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Ὁ Φλέσας ἦτο τότε ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ἀλλ' ἐνόμισε περιττὸν νὰ γράφῃ καὶ νὰ ὑπογράφῃ, ἐνῷ ἐν Μεσσηνίᾳ ἐτελεῖτο ἀγὼν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ἑταιριστὴς ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, ἐν οἷς κοχλάζουσι πάντα τὰ πάθη, γενναῖά τε καὶ πονηρά. Ἂν ὁ κατ' ἰδίαν βίος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀκόλαστος, ἐν τῷ δημοσίῳ ἀνεδείχθη ἀείποτε τοσοῦτον ἀτρόμητος, ὥστε προδήλως ἦτο πεπρωμένον νὰ μὴ ἐπιζήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν ἐκείνων κινδύνων. Διασχίσας τὴν χερσόνησον, ὑπῆγε καὶ κατέλαβε μετὰ ἀνδρῶν 1000 ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς κλιτύος τοῦ ὄρους Μάλλια τὴν θέσιν τὴν ἔκτοτε περιβόητον γενομένην, τὸ λεγόμενον Μανιάκι. Ἐκεῖ ὀχυρωθεὶς προχείρως προσεβλήθη τῇ 20 μαΐου ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραΐμη ἄγοντος 6,000 ἄνδρας. Τὰ τάγματα τοῦ αἰγυπτίου δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐμβάλωσιν εἰς τὰ ἀσθενῆ ἑλληνικὰ ταμπούρια· ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἐτελέσθη μία τῶν φοβερωτάτων θυσιῶν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀνδρὸς πρὸς ἄνδρα, οἱ Αἰγύπτιοι προέτεινον τὰς λόγχας, οἱ Ἕλληνες κατήνεγκον τὰ ξίφη· ἡ πάλη ὑπῆρξεν ἄνισος, ἄνισος κατὰ τὸ ὅπλον, ἄνισος κατὰ τὸ πλῆθος· ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἴσον, διότι 800 περίπου ἔπεσον Ἕλληνες καὶ ἄλ-

λοι τόσοι τοὐλάχιστον Αἰγύπτιοι. Ἐν τῇ σωρείᾳ τῶν πτωμάτων ἀνευρέθη ὁ νεκρὸς τοῦ Φλέσα ἀκέφαλος, μετ' ὀλίγον δὲ ἐκ διαταγῆς τοῦ Ἰβραΐμη προσήχθη καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ· καὶ λέγουν, ὅτι ὁ γνώστης ἐκεῖνος τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ ἐκύτταξεν αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλὸς ἐπὶ μίαν στιγμὴν, στραφεὶς πρὸς τοὺς ἀξιωματικοὺς αὐτοῦ, «τῇ ἀληθείᾳ, εἶπε, γενναῖος ἦτο ὁ ἀνήρ.» Τοιουτοτρόπως ἐτελεύτησεν εἷς τῶν πρωτουργῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ὅστις ἤθελε δικαίως ἐπικληθῆ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Διάκος τῆς Πελοποννήσου, ἐὰν εἶχεν ὀλίγον πλείονα χρηστότητα. Μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Ἰβραΐμης προήλασε πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κολοκοτρώνης, ἀπαλλαγεὶς τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Ὕδρας δεσμῶν, καὶ ἀναγορευθεὶς ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου, ἐπρόφθασε νὰ καταλάβῃ διὰ τοῦ υἱοῦ του Γενναίου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη, τοῦ Πλαπούτα, τοῦ Τσώκρη καὶ τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη τὰς παρόδους τὰς ἀγούσας ἐκ Μεσσηνίας πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν. Περὶ Δραμπάλαν ἰδίως, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Δεληγιάννη, ἐγένετο μάχη κρατερὰ τῇ 6 καὶ 7 Ἰουνίου· ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας τῆς 7, οἱ πρόμαχοι τῆς θέσεως ἐκείνης μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ ὀρεινὰ πυροβόλα καὶ τοὺς ὅλμους ὑπεχώρησαν, ὁ δὲ Ἰβραΐμης κατῆλθεν ἀκωλύτως εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἤξεύρομεν ἤδη τὴν ἐν Ναυπλίῳ ἐπικρατήσασαν τότε κατάπληξιν. Τὸ φρούριον δὲν ἠδύνατο νὰ κυριευθῇ ἐκ τοῦ προχείρου, ἀλλ' ἐκινδύνευον αἱ ἐν Μύλοις ἀποθῆκαι αὐτοῦ. Τότε ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσπευσε νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν ταύτην μετὰ τοῦ Μακρυγιάννη, τοῦ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τινων φιλελλήνων, 350 ἐν ὅλοις ἀνδρῶν. Ὁ γάλλος ναύαρχος Δεριγνὶ, ὁ εὑρεθεὶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν Ναυπλίῳ, παρετήρησεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι μάτην ἐκτίθεται εἰς τηλικοῦτον κίνδυνον, ὁ δὲ «τὸ καθῆκόν μας, ἀπήντησεν, εἶναι ν' ἀποθάνωμεν.» Οἱ Αἰγύπτιοι ἐφώρμησαν, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀντεπεξελθόντες ξιφήρεις κατόρθωσαν ν' ἀποκρούσωσιν αὐτούς. Ὁ δὲ Ἰβραΐμης δὲν ἐπέμεινεν. Εἶχε καταβῆ εἰς τὴν Ἀργολίδα ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ἴσως προχείρως ὁπωσοῦν κυριεύσει τὸ Ναύπλιον· ἀπαντήσας ὅμως τηλικαύτην ἀντίστασιν ἐν Μύλοις, καὶ μὴ συνεπαγαγὼν βαρὺ πυροβολικὸν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου.

Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἤρξατο ἡ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ἐνδοξότατον κατὰ ξηρὰν μεγαλούργημα τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως. Τῷ 1824 τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης εἶχε λάβει δι' ἐπιμελείας τοῦ Μαυροκορδάτου οὐ μικρὰν βελτίωσιν. Ἡ τάφρος ὠρύχθη βαθυτέρα, ὁ μακρὸς περίβολος κατωχυρώθη διὰ πύργων καὶ πολυγώνων προτειχισμάτων, ἐπετέθησαν δ' ἐπ' αὐτῶν 48 πυροβόλα καὶ 4 ὄλμοι. Τὸ νησίδιον τὸ καλούμενον Βασιλάδι ἀπετέλει μεταξὺ τῆς ἐσωτερικῆς παραλίας καὶ τῆς θαλάσσης εἶδός τι προτεταγμένου ὀχυρώματος. Ἐκεῖ ἐτοποθετήθησαν 6 πυροβόλα καὶ ἐσωρεύθησαν 2000 γυναικόπαιδα, ἵνα μὴ βαρύνωσιν ἐπὶ ματαίῳ τὴν φρουράν. Οὐδὲν ἧττον ὑπῆρχον ἔτι ἐν Μεσολογγίῳ 12,000 ψυχαί, ἐξ ὧν 4,000 ἄνδρες, οἱ κράτιστοι μαχηταὶ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ πλὴν τούτων 1,000 περίπου κάτοικοι ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα. Ἀπὸ τοῦ ἰουλίου μέχρι τοῦ δεκεμβρίου τὸ Μεσολόγγιον ἐπολιορκήθη ὑπὸ μόνου τοῦ Ῥεσὶτ πασᾶ· ἀπὸ δὲ τοῦ δεκεμβρίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπριλίου 1826 ὁ ἀγὼν διεξήχθη διὰ τῆς κοινῆς συμπράξεως τοῦ Ῥεσίτη καὶ τοῦ Ἰβραΐμη. Κατὰ τὴν πρώτην τῆς πολιορκίας περίοδον τρεῖς ἐγένοντο ἔφοδοι καὶ αἱ τρεῖς ἀποκρουσθεῖσαι· δύο δὲ ἐξετελέσθησαν ἔξοδοι τῆς φρουρᾶς ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην, 25 ἰουλίου, 1000 λογάδες ἄνδρες, προελάσαντες ξιφήρεις ἐξέβαλον τοὺς πολιορκητὰς ἐκ 4 πυροβολείων, μετὰ τρίωρον δὲ αἱματηρὰν πάλην ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν συνεπαγόμενοι ὅπλα, σημαίας καὶ αἰχμαλώτους. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἔξοδον, ἥτις ἐγένετο τῇ 1 ὀκτωβρίου, πολλὴν ἔπαθον οἱ πολέμιοι ζημίαν. Ἅπαξ δὲ περὶ τὰ τέλη ἰουλίου ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἐσιτοδότησαν τὴν πόλιν, μὴ δυνηθέντος τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου νὰ παρακωλύσῃ αὐτούς. Τῇ 7 αὐγούστου εἰσῆλθεν ὁ Κίτσος Τσαβέλλας μετὰ τῶν Σουλιωτῶν αὐτοῦ καὶ ἐνίσχυσε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς. Τῇ δὲ 5 ὀκτωβρίου ὁ περὶ τὸ Μεσολόγγιον ἐνεργὸς τοῦ Ῥεσίτη στρατός, περιορισθεὶς εἰς 3,000 πεζοὺς καὶ 600 ἱππεῖς, ἐφαίνετο ἠναγκασμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἔργον· ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νοεμβρίου ὁ ὀσμανικὸς καὶ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασαν εἰς Αἰτωλίαν 8,000 ἄραβας, κατὰ δὲ τὸν ἀκόλουθον μῆνα προσελθὼν αὐτὸς ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε πρῶτα-

ρασκευὰς πρὸς τὴν νέαν πολιορκίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιαούλης κατώρθωσε δευτέραν φορὰν περὶ τὰ τέλη νοεμβρίου νὰ εἰσαγάγῃ τροφάς τινας εἰς τὴν πόλιν· καὶ περὶ τὰ μέσα ἰανουαρίου 1826, τρέψας τὸν τουρκικὸν στόλον, ἐσιτομέτρησε τρίτον ἤδη τὴν πεινῶσαν φρουράν. Πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ πᾶσα προμήθεια εἶχεν ἐκλίπει· οἱ κάτοικοι, ἀφοῦ κατεβρόχθισαν καμήλους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, δὲν ἔζων εἰμὴ ἀπὸ σίτου μὴ ἀληλεσμένου· πρὸ 15 ἡμερῶν δὲν εἶχον ἴδει ἄρτον καὶ τὰ ἡμερήσια σιτηρέσια εἶχον καταβιβασθῆ εἰς 50 καὶ τελευταῖον εἰς 30 δράμια.

Νῦν δὲ ἔλαβον μὲν τροφὰς ἐπὶ μῆνας δύο, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης μικρὰ πλέον ὑπέφωσκεν ἡ ἐλπὶς διὰ τὴν παντελῆ χρηματικὴν ἀπορίαν τῶν τε νήσων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἀπὸ ξηρᾶς δὲ ἡ πολιορκία ἀπέβη εἴπερ ποτὲ δεινοτέρα. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον 40 πυροβόλα, τὰ ὁποῖα διαιρεθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰβραΐμη εἰς τρία κανονοστάσια ἔρριπτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ πάσας τὰς 24 ὥρας 2,000 σφαίρας ἢ βόμβας. Περὶ τὰ μέσα φεβρουαρίου δύο ἐγένοντο ἀλλεπάλληλοι ἔφοδοι καὶ αἱ δύο ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς μεγάλης, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡ φρουρὰ, ἐπιχειρήσασα ἔξοδον διὰ νυκτὸς καὶ ἐμβαλοῦσα εἰς τὰ ἀχυρώματα τῶν πολεμίων, ἀπήγαγεν ἀπὸ αὐτῶν ὅπλα ἱκανὰ καὶ αἰχμαλώτους. Τότε οἱ πασάδες μετέβαλον σύστημα· ἐξηκολούθουν μὲν κατακεραυνοῦντες τὴν πόλιν, ἀλλὰ συγχρόνως, εἰσαγαγόντες εἰς τὴν λίμνην 32 πλοιάρια, κατέλαβον τὸ Βασιλάδιον. Ἐντεῦθεν ἠύξησεν ὁ κίνδυνος τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ μέγας ἁρμοστὴς τῶν Ἰονίων νήσων, Φριδερῖκος Ἄδαμ, ἐπεχείρησε νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' οἱ ἀπηλπισμένοι ἐκεῖνοι τῆς Ἑλλάδος πρόμαχοι, ὅσον ἀπηλπισμένοι καὶ ἂν ἦσαν, ἀπέκρουσαν ἀγερώχως τὴν πρότασιν. Τῇ 25 μαρτίου οἱ πασάδες ἀπεφάσισαν νὰ κάμωσιν ἓν ἔτι βῆμα πρὸς τὸ φρούριον ἀπὸ τῆς λίμνης. Καὶ πρῶτος ὁ Ῥεσίτης μετὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ ἐφώρμησεν εἰς τὴν Κλεισόβαν, σύρτιν μᾶλλον ἢ νησίδιον, ἀπέχουσαν μόλις ἓν μίλιον ἐκ Μεσολογγίου, ὠχυρωμένην διὰ 4 μικρῶν πυροβόλων καὶ φρουρουμένην ὑπὸ 130 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Κίτσον Τσαβέλλαν. Ὁ Ῥεσίτης ἀποβαλὼν 600 ἄνδρας καὶ ἐπιχειρήσας αὐτοπροσώπως νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἔφοδον, ἐπληγώθη εἰς τὴν κνήμην καὶ ὑπεχώρησεν. Ὁ Ἰβραΐμης ἐνέπαιξεν ἀνηλεῶς τὴν ἀ-

ποτυχίαν τοῦ συναδέλφου του καὶ «τώρα βλέπεις; τὸν εἶπε, πῶς οἱ ἄραβές μου θέλουσι κυριεύσει τὸ ὀχύρωμα τοῦτο.» Διέταξε δὲ νὰ προελάσωσι δύο τάγματα ὑπὸ τὸν Χουσεΐμπεϋν, τὸν Χουσεΐμπεϋν ἐκεῖνον, ὅστις ἀνέκτησε τὴν Κρήτην, τὴν Κάσσον, τὴν Σφακτηρίαν καὶ πρὸ ὀλίγου τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ Ἀνατωλικόν. Ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ χειρώσῃ τὴν Κλείσοβαν; Ἀλλ' οἱ Ἄραβες ἀπέτυχον, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοί· 800 ἔπεσον, ὁ δὲ Χουσεΐμπεϋς θανασίμως ἐτραυματίσθη διὰ σφαίρας, ἥτις εὗρεν αὐτὸν εἰς τὸ μέτωπον. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ δίμηνος τροφοδοσία εἶχεν ἐξαντληθῇ. Ὁ Μιαούλης ἐπεφάνη μὲν αὖθις εἰς τὸν ὁρίζοντα· ἀλλὰ 57 μὲν φρεγάδες, δρόμωνες καὶ πάρωνες ἀντιπαρετάχθησάν κατ' αὐτοῦ ἐν πελάγει, πολυάριθμοι δὲ βάρεις καὶ ἄλλα ὡπλισμένα πλοιάρια ἔφρασσον ἐπιμελῶς πάντα τὰ στενά. Οἱ θαλασσινοί μας ἠγωνίσθησαν ὡς πάντοτε, ἀδύνατον ὅμως ἀπέβη νὰ παρειςδύσωσι. Ῥαγδαία δὲ βροχὴ πυρὸς κατέπιπτεν ἀδιαλείπτως ἐπὶ τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τὸ ἔτι δεινότερον, οἱ ἄνθρωποι ἐτρέφοντο μὲ γάτας, ποντικούς, δέρματα, φύκη· οὐδεμία δὲ ὑπῆρχεν ἰατρικὴ θεραπεία. Ἡ μὲν ἐκ τοῦ πολέμου ζημία τῆς φρουρᾶς δὲν ἐγένετο μεγάλη· ὀλίγαι τινὲς ἑκατοντάδες ἀνδρῶν εἶχον πέσει ἐνῷ χιλιάδες Τούρκων κατέκειντο ἐν τῇ λίμνῃ καὶ ὑπὸ τοὺς προμαχῶνας τῆς πόλεως· ἀλλ' ἐκ τῶν 12,000 κατοίκων, 3,000 ἐξέλιπον ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν νόσων μᾶλλον ἢ ἐκ τοῦ πυρός. Ἀνώτερος ἄγγλος ἀξιωματικὸς παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν ναύαρχον Δεριγύ· «δὲν ἠξεύρω τί μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θαυμάσῃ τις, τὸ πεῖσμα τῶν ἐφορμούντων ἢ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀμυνομένων.» Ἀλλ' ἡ τελευταία ὥρα τοῦ φοβεροῦ τούτου δράματος προσήγγιζεν. «Ἠξεύρετε δὲ, ἔλεγε πρὸς τοὺς Γάλλους εἷς τῶν διερμηνέων τῆς Πύλης ἐπὶ τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος εὑρισκόμενος, ὁ Ἀρμένιος Κωνσταντῖνος, ἠξεύρετε ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν παραδίδονται ποτέ.» Καὶ δὲν παρεδόθησαν, ἀλλὰ ἐξῆλθον· τὸ πῶς ἐξῆλθον ἤθελεν εἶναι μάταιον νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ περιγράψωμεν διὰ μακρῶν. Τὴν νύκτα τῆς 10 ἀπριλίου, οἱ περιλιπόμενοι 3000 μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκβιάσωσι τὴν δίοδον, ἐλπίζοντες ἔτι, ὅτι οἱ κάτοικοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς καταπλήξεως τοῦ ἐχθροῦ, θέλουσι δυνηθῇ νὰ τοὺς παρακολουθήσωσι. Δὲν εὗρον ὅμως τὸν Ἰ-

βραΐμην ἀπαράσκευον. Οὐδὲν ἧττον διηρημένοι εἰς τρεῖς στήλας, καὶ ἐκβαλόντες κραυγὴν τρομερὰν, ἐξώρμησαν ξιφήρεις. Οὔτε τὰ γιαταγάνια τῶν Ἀλβανῶν, οὔτε αἱ λόγχαι τῶν ἀράβων ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ἀκατάσχετον ἐκείνην καταιγίδα. Οἱ ἀπαράμιλλοι οὗτοι τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι ἐπήδησαν δι' ἑνὸς ἅλματος τάφρους, διαδοκίδας (traverses), θωράκια (parapets), ἅπαντα τὸν πολύπλοκον λαβύρινθον τῶν πολιορκητικῶν γραμμῶν. Ἀλλ' ἐνῷ ἐσάρωνον ἐνώπιόν των τοὺς τελευταίους ἀντιπάλους, ὅσοι ἐπέμενον εἰσέτι ν' ἀντιταχθῶσι κατ' αὐτῶν, ἕτερα τάγματα ἐξώθησαν τὰ γυναικόπαιδα ὀπίσω πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία δαιμωνιώδης. Ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἡττηθέντων καὶ ἡ μανία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ καὶ φρικώδει ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ Ἕλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνης μὴ ἔχοντες, ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἔτι ἐφόδια καὶ ἀνέτρεπον ἑαυτούς τε καὶ τοὺς ἐπιτιθεμένους. Οὕτως ἔπεσεν ἐν τῇ μεγάλῃ πυριταποθήκῃ ὁ ἡρωϊκὸς Καψάλης· οὕτω γέρων τις, ὅστις καθήσας παρὰ τὴν ὑπόνομον καὶ ἰδὼν ἑαυτὸν περικυκλωθέντα ὑπὸ πολεμίων, ἀνετίναξεν αὐτήν. 2,000 οὕτω ἐπυρπολήθησαν ἄνθρωποι, Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι· 3,000 δὲ ἐκόπησαν ἑλληνικαὶ κεφαλαὶ καὶ τὰ περισωθέντα γυναικόπαιδα ἐξηνδραποδίσθησαν.

Οἱ δ' ἐξελθόντες ὑπέστησαν εἰσέτι δεινὰς δοκιμασίας· κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ· ἐνέπεσον εἰς ἐνέδρας ἐπιτηδείως παρασκευασθείσας· καὶ ἀφοῦ διέφυγον ἅπαντας αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, δὲν εὗρον ἄρτον ἵνα φάγωσι, δὲν εὗρον καλύβην ἵνα ἀναπαυθῶσιν· ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἦτο ἔρημος· καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον πλανηθέντες εἰς τὰ ὄρη, ὅτε ἔφθασαν τελευταῖον εἰς Σάλωνα μόλις ἠρίθμουν 1,300 μαχητάς. Κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην νύκτα τῆς ἐξόδου καὶ κατόπιν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀπέθανον ὁ ἐπίσκοπος Ῥωγῶν Ἰωσὴφ, ὁ χριστὸς Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, πολιτικὸς τῆς πόλεως διοικητὴς, οἱ στρατιωτικοὶ Νικόλαος Στορνάρης, Κωνσταντῖνος Σαδήμας, Ἀθανάσιος Ῥαζῆς· ὁ πλεῖστον συντελέσας εἰς τὴν ἄμυναν μηχανικὸς Μιχαὴλ Κοκκίνης, ὁ φιλέλλην Μάγερ, ὅστις ἔγραφε καὶ ἐξέδιδεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς τὰ *ἑλληνικὰ χρονικά*. Οἱ δὲ ὀνομαστότεροι τῶν περισωθέντων ἡγεμόνων τῆς φρουρᾶς ἦσαν, ὁ Νότη Βότσαρης καὶ ὁ Μῆτσο Κοντο-

γιάννης, πρεσβῦται ῥωμαλέοι, δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τηλικαύτας δοκιμασίας· ὁ Δημήτριος Μακρής, ὁ Κίτσος Τσαβέλλας, ὁ Χρῆστος Φωτομάρας· καὶ τὸ παραδοξότερον κατώρθωσαν νὰ διέλθωσι καὶ γυναῖκές τινες καὶ παῖδες.

Τοιαύτη πτῶσις ἰσοφάριζε βεβαίως πρὸς τὴν περιφανεστάτην τῶν νικῶν. Ὁ κόσμος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συνεκινήθη ἐκ τῆς περὶ αὐτῆς ἀγγελίας, καὶ οὐδέποτε συνέῤῥευσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πλειότερα τρόφιμα καὶ ἐφόδια ὑπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἑταιρειῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς στελλόμενα. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπανάστασις κατεβλήθη οὐ μόνον καθ' ὅλην τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πλεῖστον τῆς ἀνατολικῆς. Ὅσοι τῶν κατοίκων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ῥεσίτην, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχήτου πείνης. Μόνον εἰς τὴν μεσημβρινὴν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος γωνίαν ἐσώζετο ἔτι ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, φρουρουμένη ὑπὸ τοῦ Γούρα, ὅστις ὅμως κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέρος οὐδὲν γενναῖον ἔπραξεν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας διὰ πολλῆς ἀργυρολογίας κατεπίεζε τοὺς κατοίκους τῆς πέριξ χώρας. Τότε παρέστη εἰς μέσον ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης. Πολλοὶ παρέβαλον αὐτὸν πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· ἀληθῶς ὅμως ὀλίγη ὑπῆρξεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὁμοιότης. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐκ νεότητος ἐνεφορήθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, εἰργάσθη πρὸς τοῦτο ἔτι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἅμα ἐκραγείσης αὐτῆς ἀνεδείχθη δι' ἀγώνων ἀτρύτων καὶ εὐγενῶν ὁ ὕπατος τῶν πολεμάρχων τῆς Πελοποννήσου, παραμείνας τοιοῦτος μέχρι τέλους τοῦ ἀγῶνος. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης οὐ μόνον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπαντα τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη οὐδόλως ἔσχε τὴν συνείδησιν τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς, διατελέσας πρὸ μὲν τοῦ **1821** ἁπλοῦς κλέφτης ἢ τὸ πολὺ μισθοφόρος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔπειτα δὲ μέχρι τοῦ **1826** εἷς τῶν κοινῶν καπετανέων τῆς Ῥούμελης, διακρινόμενος μὲν ἐπ' ἀνδρείᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ αὐθαδείᾳ τρόπων καὶ ἀκολασίᾳ λόγων· συνεννοηθεὶς πολλάκις μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα λάβῃ τὸ ἁρματωλίκιον τῶν Ἀγράφων, κατηγορηθεὶς μάλιστα καὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, εἰ καὶ ἀδίκως τοῦτο· μὴ διαπρέψας εἰμὴ ἐν τῷ ἐμφυλίῳ τῆς Πελοποννήσου πολέμῳ, κατὰ δὲ

τῶν πολεμίων μηδὲν μέγα πράξας, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ, σφόδρα φιλάσθενος ὢν, ἠναγκάσθη πολλάκις ἐν τῷ μεταξὺ νὰ διακόψῃ τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον. Νεώτατον ὄντα ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἔστρωσεν αὐτόν ποτε εἰς τὸν φάλαγγα καὶ τὸν ἔδωκε πληγὰς 1000 εἰς τοὺς πόδας. Ἀλλ' ἐκτιμῶν οὐδὲν ἧττον τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ, τὸν ἠρώτησεν ἄλλοτε «τί θέλεις νὰ σὲ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη;» Ὁ δὲ θαρρῶν μὲν ἀνέκαθεν εἰς τὴν ἰδίαν ἀξίαν, ἀλλὰ μὴ λησμονῶν ὅτι ἐλάλει πρὸς δεσπότην δύσπιστον, «ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον δι' ἀφέντην, ἀπεκρίθη, κάμε με ἀφέντην, ἂν μὲ γνωρίζῃς ἄξιον διὰ χουσμεκιάρην (ὑπηρέτην), κάμε με χουσμεκιάρην· ἂν μὲ γνωρίζῃς ἀνάξιον τοῦ παντὸς, ρίψε με εἰς τὸν γιαλὸν τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων.» Μετασχὼν κατὰ τὸν ἰούλιον τοῦ 1821 τῆς περὶ τὸ Κομπότι μάχης, δὲν ἠρκέσθη ν' ἀγωνισθῇ ἐκθύμως, ἀλλὰ τραπέντων τῶν πολεμίων, ἀνέβη εἰς ὕψωμα καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν ὑβρίζων αὐτοὺς μεγαλοφώνως· ἔπειτα δὲ γυμνωθεὶς, ἔστρεψε πρὸς αὐτοὺς τὰ ὀπίσθια. Τότε ὅμως Γκέκας τις, κεκρυμμένος ἐκεῖ που πλησίον, πυροβολήσας ἐπλήγωσεν αὐτὸν εἰς τοὺς δύο μηροὺς καὶ εἰς ἕτι καιριώτερόν τι μέρος· πρὸς ἴασιν δὲ τῆς πληγῆς ταύτης ἠναγκάσθη ὁ αἰσχρολόγος καὶ αἰσχροποιὸς πολεμιστὴς νὰ μεταβῇ εἰς Λουτράκι. Ὅτε δὲ τῷ 1824, κατηγορηθεὶς ἐπὶ συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Βριώνη, ἐστερήθη τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀξιώματος ὑπὸ πολεμικοῦ δικαστηρίου, ὅπερ ἐκ στρατηγῶν καὶ χιλιάρχων συνεκρότησεν ἐπὶ τούτῳ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἤρχισε νὰ ἐννοῇ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κάμνῃ ὅ,τι θέλει ἀτιμωρητεί, καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐπαναστάσει ἀρχή τις πρὸς τὴν ὁποίαν, ὅσον ἀσθενὴς καὶ ἂν ἦτο, δὲν τὸν συνέφερε νὰ διατελῇ πολέμιος. Ὅθεν ἔγραψε τῇ 27 μαΐου ἀπὸ Δομνίσταν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον ἀναφορὰν, δι' ἧς ἀπολογούμενος ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἐζήτει ἐπὶ τέλους συγγνώμην, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ τὴν ζητήσῃ. «Ἐμένα, ἔλεγεν, ἡ κακή μου τύχη καὶ ἀρρώστησα ὀπίσω· δὲν ἠξεύρω κιόλα ἀπὸ τὰ κρύα τὰ πολλὰ ἦταν, ἢ ἀπὸ τόσους ἀφορισμοὺς ὅπου μοῦ ἐκάματε, καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρέσῃ ἡ Διοίκησις, καὶ ὅλοι οἱ χριστιανοί, καὶ νὰ μοῦ σταλθῇ καὶ μία εὐχὴ συγχωρητικὴ παρὰ τοῦ ἀρχιερέως.» Ἔκτοτε τωόντι ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ συνείδησίν τινα πει-

θαρχίας, ὑπηρέτησε μετ' οὐ πολὺ τὴν κυβέρνησιν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, καὶ ἐπροσπάθησε κατόπιν νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος Μεσολογγίου, ἀλλὰ κλινήρης εὑρεθεὶς ἔξωθεν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, πολὺ δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὴν ἡρωϊκὴν φρουράν.

Ἅμα ὅμως ἔπεσεν ὁ προμαχὼν ἐκεῖνος καὶ ὁ Ῥεσίτης ἐπῆλθεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐπιχειρήσῃ τὴν παλιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, καὶ ἐκορυφώθη ἡ κοινὴ ἀπελπισία, ὁ Καραϊσκάκης ἐγένετο ἄλλος ἄνθρωπος. Ἐνόμιζες ὅτι ἡ ἐκπνέουσα τῆς ἐπαναστάσεως θρυαλλὶς ἀνῆψεν ἐν τῇ ἀμορφότῳ καὶ πολυμιγεῖ ἐκείνῃ ψυχῇ τὴν φλόγα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς μεγαλοπραγμοσύνης. Ἐλθὼν εἰς Ναύπλιον περὶ τὰ μέσα ἰουνίου 1826, συνεννοήθη μετὰ τοῦ γέροντος ἀρχηγοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἐζήτησε παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς κεκλεισμένης εἰς τὸν θαλασσόπυργον, τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Στερεᾶς. Ὅταν ὑπεβλήθη ἡ αἴτησίς του, πρῶτος ὡμίλησεν ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ὁ πρόεδρος τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς. Πάντες ἐνόμιζον, ὅτι θέλει καταψηφίσει, διότι πρόσφατος ἦτο ἔτι ἡ μνήμη τῶν καταδρομῶν καὶ τῶν περιφρονήσεων, ἃς ὁ οἶκος τοῦ Ζαΐμη ὑπέστη ἐν Κερπινῇ ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Καραϊσκάκη ἐπὶ τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου. Ἀλλ' ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, ἐὰν ἐκ γενετῆς ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν προεστῶν, ἐκ τοῦ φρονήματος μετεωρίζετο εἰς τὸν πανελλήνιον ὁρίζοντα, καὶ συνεπολιτεύετο μὲν θέσει μετὰ τῶν ὁμοταγῶν, ἀλλὰ φύσει ἦτο ἀλλότριος τῶν μικρῶν αὐτῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ἐν τῷ ἅμα ἀπεφήνατο, ὅτι οὐδένα ἄλλον γνωρίζει ἱκανώτερον ἀρχηγὸν τῆς Στερεᾶς· καὶ προσελθόντος τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ Καραϊσκάκη εἰς τὸν θαλασσόπυργον, προέτεινεν αὐτῷ τὴν δεξιάν, καὶ εἶπεν ὅσα εὐγενὴς ψυχὴ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ. Παρέστη δὲ εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην κατὰ τύχην ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως Βασίλειος Βουδούρης, ὁ ἀγέρωχος Ὑδραῖος, ὅστις ἀποταθεὶς πρὸς τὸν νέον ἀρχηγόν, «δὲν ἔκαμες, τὸν εἶπεν, ὅσον ἔπρεπεν ἕως τώρα τὸ χρέος σου, Καραϊσκάκη· ὁ Θεὸς νὰ σὲ βοηθήσῃ νὰ τὸ κάμῃς εἰς τὸ ἑξῆς.» — Ὁ δὲ, ὅστις εἶχεν ὀπωσοῦν συγκινηθῆ ἐκ τῶν τρόπων καὶ τῶν λόγων τοῦ Προέδρου, ἀναλαβὼν τὴν συνήθη παρ-

ρησίαν· «Ναί· ἀπεκρίθη· ὅταν θέλω γίνομαι διάβολος καὶ ὅταν θέλω, ἄγγελος.»

Ἐντεῦθεν ἄρχεται τὸ βραχὺ μὲν, ἀλλ' ἔνδοξον τοῦ Καραϊσκάκη στάδιον· ὥστε, καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὐδὲν κοινὸν εἶχεν ὁ ἀνὴρ πρὸς τὸν πολέμαρχον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην· κατὰ δὲ τοὺς ἑπομένους 10 μῆνας ἀνεδείχθη βεβαίως ἀνώτερος ἐκείνου καὶ διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκρότησε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Ὁ Καραϊσκάκης ἀνεχώρησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 19 ἰουλίου καὶ ἔφθασεν εἰς Σαλαμῖνα μὴ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ εἰμὴ 130 στρατιώτας· ἡ ταλαίπωρος κυβέρνησις, ἡ ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ κεκλεισμένη, ἄλλο τι ἀπὸ τὸ δίπλωμα δὲν εἶχε νὰ τὸν δώσῃ. Παρεκτὸς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἐν ᾗ ἐφρούρει, ὡς εἴπομεν, ὁ Γούρας, κατεῖχον προσέτι τὴν Κάζαν καὶ τὰ Δερβενοχώρια δύο ὁπλαρχηγοί, ὁ Βάσσος καὶ ὁ Κριεζώτης, οἵτινες, ἀπορρίψαντες ἁπάσας τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις, ἐξηκολούθουν ἐντίμως κρατοῦντες τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν. Ὁ Καραϊσκάκης συνεννοηθεὶς μετ' αὐτῶν ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Ἐλευσῖνα, ὅπου κατώρθωσεν ἐντὸς μικροῦ νὰ συγκεντρωθῶσι 1000 μὲν περίπου ἄνδρες ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἱκανοὶ δὲ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὸν Γεώργιον Χελιώτην, ὥστε, μετὰ τῶν προηγουμένως ὑπαρχόντων αὐτόθι ἀποσπασμάτων, ὁ στρατὸς συνεποσώθη εἰς 3500 μαχητάς. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε κατέλθει ἐκ Θηβῶν ὁ Κιουταχὴς μετὰ μυρίων πεζῶν καὶ ἱππέων καὶ 26 πυροβόλων, καὶ, κυριεύσας τὴν κάτω τῶν Ἀθηνῶν πόλιν, 3 αὐγούστου, παρεσκευάσθη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς ἀκροπόλεως. Τῇ 5 ὁ Καραϊσκάκης προελάσας ἄνευ ἀποσκευῶν (εἰς τὸ γελέκι, καθὼς ἔλεγον ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως) καὶ μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τριῶν ἡμερῶν ἄρτον, ἐστρατοπέδευσεν εἰς Χαϊδάρι. Καὶ τὴν μὲν ἐπιοῦσαν προσβληθεὶς αὐτόθι ἀπέκρουσε τὴν ἐπίθεσιν, τρέψας τοὺς πολεμίους καὶ κυριεύσας δύο σημαίας. Ἀλλὰ τῇ 7, προσελθόντος εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον τοῦ Καρυστινοῦ Ὀμὲρ πασᾶ μετὰ νέας ἱκανῆς ἱππέων δυνάμεως, ἐπετέθη αὖθις ὁ Ῥεσίτης τῇ 8 διὰ 5000 πεζῶν καὶ 1000 ἱππέων. Τότε ἓν τῶν περὶ τὸν Φαβιέρον τακτικῶν ταγ-

μάτων διαταχθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ νὰ προέλθῃ εἰς τὸ πεδίον ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ὄπισθεν τῶν ὁποίων ἐμάχοντο οἱ ἡμέτεροι, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν δελήδων, καὶ ὑπέστη ζημίαν οὐ μικράν· ὥστε τὸ ἑσπέρας ὑπεχώρησαν οἱ ἡμέτεροι εἰς Ἐλευσῖνα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ ἁπλῇ προσκοπήσει εἶχον προέλθει ἐκεῖθεν. Ἔκτοτε ὅμως ἤρχισε θλιβερὰ μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ τοῦ Φαβιέρου διαφωνία. Ὁ πρῶτος γινώσκων, ὅτι τὸ ὀλίγον τακτικόν μας οὔτε ἀρκετὰ ἠσκημένον ἦτο, οὔτε ὑπὸ ἱκανοῦ καὶ ἐπιτηδείου πυροβολικοῦ κατωχυρωμένον, ἐνόμιζεν ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας· ὁ δεύτερος δὲν ἀνείχετο νὰ ἀγωνίζεται ὄπισθεν ὀχυρωμάτων· ὅθεν ἦτο δύσκολον νὰ συμφωνήσωσιν οἱ δύο ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ ἡ περὶ Χαϊδάριον συμπλοκὴ οὐδὲν ἔσχε σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπεδείχθη τῇ 9, ὅτε συνέπεσε παραδόξως ν' ἀπαντηθῶσιν ἐπὶ τῆς ἔξωθεν τοῦ Πειραιῶς ναυλοχούσης γαλλικῆς ναυαρχίδος, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ἐλθόντες ἀμφότεροι εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ναυάρχου. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ῥεσίτης ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὑπεροχήν τινα ὡς πρὸς τὸν ἡμέτερον στρατάρχην μεθ' οὗ ἐλάλησεν ἀλβανιστὶ, προτείνας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ ἅπαντα «τὰ βιλαέτια ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕως τὴν Ἄρταν.» Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, ἀπαντήσας προσηκόντως, κατέβαλε τὴν ὀφρὺν τοῦ ἀνδρός. Τὸ δεινὸν ἦτο, ὅτι ὁ Φαβιέρος δυσαρεστηθείς, ὡς προείπομεν, ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς Σαλαμῖνα, τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων, φθονοῦντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραϊσκάκη, παρηκολούθησαν τὸν Φαβιέρον, ὥστε τὸ ἐν Ἐλευσῖνι στρατόπεδον, μεῖναν ἔρημον σχεδὸν ἀνδρῶν, ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, προσβληθὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, καί τοι μὴ ἔχων περὶ ἑαυτὸν εἰμὴ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ 300 μόνον στρατιώτας, ἀπέκρουσε τὴν ἔφοδον· οἱ δὲ πρότερον λειποτακτήσαντες, ἐντραπέντες τότε ἐπανῆλθον, ὥστε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν συνεκροτήθησαν αὖθις εἰς 4 ἢ 5 χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἦτο ὅμως πρόδηλον, ὅτι διὰ τοσαύτης δυνάμεως καὶ οὕτως ὀλίγον πειθαρχούσης, ἀδύνατον ἦτο νὰ διαπραχθῇ κρίσιμόν τι κατὰ τοῦ Ῥεσίτη. Πλὴν τούτου ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἀπῄτει ἐπιμόνως νὰ ἐνισχυθῇ. Δύο ἀπόπειραι γενόμεναι τῇ 12 καὶ

27 σεπτεμβρίου, ἵνα παρεισαχθῇ εἰς τὸ φρούριον στρατιωτικόν τι σῶμα, ἀπέτυχον· τῇ δὲ 30 ὁ Γούρας περιπολῶν εἰς τὸ ἐξώτατον τοῦ περιτειχίσματος καὶ προσβληθεὶς ὑπὸ πολεμίας σφαίρας, ἔπεσε νεκρός. Ὅθεν ὁ Καραϊσκάκης ἀπεφάσισε τότε δύο τινά· πρῶτον μὲν νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ παντὸς τρόπου εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀξιόλογόν τινα ἐπικουρίαν ὑπὸ ἡγεμόνα ἱκανὸν ν' ἀναπληρώσῃ τὸν Γούραν, καὶ δεύτερον νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὸς μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατείαν, ἀφ' ἑνὸς ἵνα ἀναζωπυρήσῃ αὐτόθι τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἵνα παρακωλύσῃ τὰς ἐκεῖθεν ἐρχομένας εἰς τὸν Ῥεσίτην ἐπικουρίας καὶ τροφάς.

Νέον φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως ἐξελέξατο τὸν Κριεζώτην· καὶ τῳόντι ὁ δόκιμος οὗτος μαχητὴς, ἀποβιβασθεὶς μετὰ 450 ρουμελιωτῶν καὶ Ἰονίων διὰ θαλάσσης, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰλισσοῦ, τὴν νύκτα τῆς 11 ὀκτωβρίου, κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἐνῷ αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης ἐπεχείρησεν ἀφ' ἑσπέρας ἀντιπερισπασμὸν ἐκ Πατησίων. Ἡ δ' ἐπὶ τὴν Ῥούμελην στρατεία ἀπήντησε κατ' ἀρχὰς δεινάς τινας δυσχερείας. Οὐ μόνον ὁ Φαβιέρος οὐδόλως ἐπείσθη νὰ συμπράξῃ, ἀπελθὼν μεθ' ὅλου τοῦ τακτικοῦ εἰς Μέθανα, ἀλλὰ καὶ οἱ Σουλιῶται, οἱ ἐπὶ ἄθλοις πολυκρότοις δικαίως σεμνυνόμενοι, δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἡγεμόνα, μηδὲν μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δόντα τεκμήριον ἐξαιρέτου ὑπεροχῆς. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης, δι' ἀνοχῆς καὶ ἐπιτηδειότητος τῳόντι ἐξαιρέτου, ἠδυνήθη νὰ τοὺς μεταπείσῃ, καὶ, τῇ 25 ὀκτωβρίου, καταλιπὼν ἐν Ἐλευσῖνι δύναμιν ἱκανὴν νὰ διατηρήσῃ τὴν θέσιν ταύτην, καὶ ἐπιτρέψας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν Βάσσον Μαυροβουνιώτην, ἀπῆλθεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν Ῥούμελην μετὰ 2500 μαχητῶν. Ἡ δύναμις ἦτο μικρὰ, ἀλλὰ συνέκειτο ἐκ τῶν κρατίστων ἀνδρῶν, οὓς εἶχε τότε ἡ Ἑλλὰς, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν παλαιμάχων ὅσοι εἶχον διαπράξει τὴν ἐκ τοῦ Μεσολογγίου ἔξοδον. Πλὴν τούτων δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ καί τινες νεώτεροι μαχηταὶ, ἰδίως οἱ ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη ἐξαιρέτως ἀγαπώμενοι Γαρδικιώτης Γρίβας καὶ Χριστόδουλος Χ. Πέτρος. Ἡ ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀπουσία αὐτοῦ διήρκεσε 4 περίπου μῆνας. Ὅταν τῇ 25 ὀκτωβρίου ἀνεχώρησεν ἐξ Ἐλευσῖνος, πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους·

ὅταν δὲ τῇ 23 φεβρουαρίου 1827 ἀνέκαμψεν εἰς Ἐλευσῖνα, ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, οὐδαμοῦ ἀλλοῦ ἐφαίνετο ὀθωμανικὴ σημαία, εἰμὴ ἐντὸς τῶν παραλίων φρουρίων τῆς Βονίτσης, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Εἰς μάτην ὁ Ῥεσὶτ πασᾶς, ἐξακολουθῶν πεισματωδῶς τὴν πολιορκίαν τῆς ἀκροπόλεως, ἠγωνίσθη συγχρόνως ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν πορείαν τοῦ Ἕλληνος πολεμάρχου διά τε τοῦ Ὀμὲρ πασᾶ καὶ διὰ νέων λογάδων ταγμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξ Ἀλβανίας προσεκάλεσεν ὑπὸ πολεμάρχους ὀνομαστοὺς, τὸν Μουσταφάμπεϋν καὶ τὸν Κεχαγιάμπεϋν. Τρεῖς νίκαι, ἡ περὶ Ῥάχοβαν, ἡ περὶ Τουρκοχῶρι καὶ ἡ περὶ Δίστομον ἐπεσφράγισαν τὸ ἔργον τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ διὰ τριῶν στεφάνων ἐκόσμησαν τὴν κεφαλὴν τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια ἐπαναστάσεως.

Ὁ Καραϊσκάκης, καταλιπὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως εἰς Μεσολόγγιον καὶ Λεβάδειαν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἐλευσῖνα μετὰ 1000 μόνον περίπου ἀνδρῶν· τοῦτο δὲ, διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ Ἐλευσῖνα καὶ Σαλαμῖνα περὶ τοὺς ἑξακισχιλίους. Ἡ μὲν πρώτη ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν στρατεία τοῦ Καραϊσκάκη καὶ κατόπιν ἡ ἐπὶ τὴν Ῥούμελην, ὑπῆρξεν ἔργον οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὸν τοῦ ἀνδρὸς, ὀλίγα λαβόντος βοηθήματα παρὰ τῆς Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπὶ τοσοῦτον ὀλίγα, ὥστε τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ πολλάκις ἐκινδύνευσε νὰ διαλυθῇ δι' ἔλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων. Καὶ πόθεν ἦτο δυνατὸν νὰ πορισθῶσι τ' ἀναγκαῖα ταῦτα, ἀφοῦ τὰ μὲν ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου ἐλθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα χρήματα εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῇ, ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς, ὀβολὸς φόρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσπραχθῇ; Ἀλλ' ἀπὸ τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ 1826 καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1827 ἔφθασαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ δαψιλεῖς χορηγίαι, τὰς ὁποίας ἔπεμπον αἱ φιλελληνικαὶ τῆς Εὐρώπης ἑταιρεῖαι, εἴπερ ποτὲ συγκινηθεῖσαι ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Πλὴν τούτου ἀφίκοντο τότε τελευταῖον καὶ τὰ πολεμεφόδια καὶ τὰ σκάφη, (*ἡ Ἑλλὰς, ἡ Καρτερία*), ὅσα εἶχον παραγγελθῇ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου, ὀλίγα μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τούτῳ κρατηθέντα καὶ σπαταληθέντα ποσὰ, χρησιμώτατα ὅμως δυνάμενα νὰ ἀποβῶσιν ἐν τῇ παντελεῖ ἐκείνῃ

ἀμηχανίᾳ ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα. Ἐπὶ πᾶσιν ἐπέπλευσαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ψιχία τινὰ τοῦ δανείου, 20,000 περίπου λίραι, διὰ δὲ τῶν ποικίλων τούτων πόρων ἔλαβον πολλὴν ζωὴν αἱ κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἐχθροπραξίαι. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ νοεμβρίου ὁ Φαβιέρος ἐπέτυχε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐφόδια ἱκανά, διερχόμενος μετὰ τοῦ τακτικοῦ σώματος ἀνὰ μέσον τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων· δεύτερον δὲ κατωρθώθη νὰ ἀποβῇ ὀπωσοῦν ἀξιόμαχος ὁ ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ἐνεργῶν στρατὸς καὶ νὰ λάβῃ δαψιλῆ ἐφόδια, βαρὺ καὶ ἐλαφρὸν πυροβολικόν, πυρίτιδα, μόλυβδον, σῖτον, ἄλευρον. Ἀλλ' ὁ στρατὸς οὗτος, στερούμενος κατ' ἀρχὰς ἡγεμόνος ἐπιτηδείου, διῃρέθη κακῶς εἰς δύο σώματα, πόρρωθεν ἀπ' ἀλλήλων ἐνεργοῦντα, τὸ μὲν ἀπὸ Ἐλευσῖνος, τὸ δὲ ἀπὸ Φαλήρου· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Ῥεσίτης ὠφελούμενος, ἐπιπεσὼν τῇ 27 φεβρουαρίου κατὰ τοῦ πρώτου, τοῦ προελάσαντος μέχρι τοῦ Καματεροῦ, ἠνάγκασεν αὐτὸ μετὰ πολλῆς ζημίας νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Σαλαμῖνος. Ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπεσεν ὁ γενναῖος Κεφαλλὴν Βούρβαχης. Ὁ δὲ Καραϊσκάκης, ἅμα ἐπιστρέψας, ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ εἰς Κερατσίνην καὶ ἀποκρούσας, τῇ 4 μαρτίου, μεγάλην τινὰ κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσιν τοῦ Ῥεσίτη, ἠγωνίσθη νὰ ἑνωθῇ κατὰ μικρὸν μετὰ τοῦ ἐν Φαλήρῳ στρατοπέδου.

Τούτων δὲ γινομένων ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις, ἡ ἀπαρτισθεῖσα ἐκ τῶν δύο πρότερον διῃρημένων, τῆς ἐν Ἑρμιόνῃ καὶ τῆς ἐν Αἰγίνῃ, προεχειρίσατο τὸν μὲν λόρδον Κόχραν στόλαρχον, τὸν δὲ Ῥιχάρδον Τζοὺρτς ἀρχιστράτηγον τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, καὶ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Τῶν μὲν δύο πρώτων ὁ διορισμὸς ἦτο εὐεξήγητος. Ἔτι οἱ ἐν Ἑρμιόνῃ συνελθόντες πληρεξούσιοι εἶχον γράψει τῇ 18 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἥτις ἐχαρακτήριζεν αὐτὸν ὡς τὸν μόνον μεσίτην μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας, ἀπεκάλει δὲ τὸν ἄνδρα εὐεργέτην· κυρίως δὲ, διὰ τῶν προτροπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀμιλτων, κατωρθώθη νὰ ἑνωθῶσιν αἱ δύο ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμέναι συνελεύσεις εἰς μίαν κοινὴν, τὴν ἐν Τροιζῆνι, τῇ 19 μαρτίου. Ὅθεν ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅτι ὑπὸ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν ἡ συνέλευσις, καλῶς ποιοῦσα, ἀνέθηκε τὴν ὑπερτάτην δι-

ξαγωγὴν τοῦ κατὰ θάλασσαν καὶ γῆν ἀγῶνος εἰς τοὺς δύο ἐκείνους Βρετανούς. Τοῦ δὲ Καποδιστρίου ἡ ἐκλογὴ δὲν ἦτο βεβαίως ἀρεστὴ τῇ Ἀγγλίᾳ. Ἀλλ' ἕτερος Ἕλλην πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν ὑπῆρχε, δυνάμενος νὰ ἐκλεχθῇ εἰς τὸ ὕπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα· ἡ Ἀγγλία, ἥτις εἶχεν ἀρχίσει νὰ συμπράττῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ προηγουμένου ἔτους, καὶ παρεσκεύαζεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῆς τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην τοῦ 1827, δὲν ἤθελε νὰ δυσαρεστήσῃ τὴν δύναμιν ταύτην, ἐπιμένουσα εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσῃ τὸν ὑπ' αὐτῆς συσταινόμενον ἄνδρα. Ἡ Ῥωσία, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1822 οὐδὲν ἔντονον πράξασα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγους εἶχε τοὺς πρὸς αὐτὴν συμπαθοῦντας παρ' ἡμῖν, ἤρχισε μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρώτου ἐν Πετρουπόλει πρωτοκόλλου, νὰ ἀναλαμβάνῃ ἐπιρροήν τινα διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀρχαίων αὐτῆς φίλων, τῶν Φιλικῶν. Μυστικὴ ἑταιρεία, καλουμένη *Φοῖνιξ*, εἰργάζετο ἀπό τινος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ προσῳκειώθη αὐτὸν τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην. Διὰ τῆς συνδρομῆς λοιπὸν ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων ἀνηρπάγη ἡ ὑπὲρ τοῦ Καποδιστρίου ψῆφος τῆς συνελεύσεως καὶ εἴδομεν (σελ. 872 τοῦ παρόντος τόμου), πῶς ὁ Κολοκοτρώνης κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν πρὸς τοῦτο βεβιασμένην ὑπωσοῦν συναίνεσιν τοῦ Ἀμιλτων.

Οἱ δύο νέοι τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ἡγεμόνες προσῆλθον εἰς Πειραιᾶ ἀπὸ τῶν πρώτων τοῦ ἀπριλίου ἡμερῶν. Ὁ Καραϊσκάκης ἀπεδέξατο ἀμφοτέρους μετὰ τῆς ἐνδεχομένης προθυμίας· ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπικρατήσῃ ὁμοφωνία μεταξὺ αὐτῶν καὶ αὐτοῦ, πρὸ πάντων διότι οἱ δύο Ἄγγλοι ἀπῄτουν ἄμεσον ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνα, ἵνα ἐκβιασθῇ ἡ ταχεῖα τῆς πολιορκίας διάλυσις, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐπρέσβευεν ὀρθῶς, ὅτι τὰ ἄτακτα ἑλληνικὰ στρατεύματα εἶναι μᾶλλον ἐπιτήδεια εἰς τὸν ἀπὸ χαρακωμάτων πόλεμον, καὶ ἐπέμενεν, ὅτι συμφέρει νὰ προχωρῶσι βαθμηδὸν περιζωννύοντες διὰ νέων πάντοτε χαρακωμάτων τὸν στρατὸν τοῦ Ῥεσίτη. Ἐντεῦθεν πολλαὶ προέκυψαν δυσκολίαι καὶ ἐψυχράνθησαν ὑπωσοῦν αἱ μεταξὺ τοῦ Ἕλληνος καὶ τῶν δύο ξένων σχέσεις. «Βλέπω, ἔλεγεν ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι κακὰ θὰ τὰ πᾶμεν μὲ τούτους τοὺς φράγκους· φοβοῦμαι πῶς θὰ μᾶς χάσουν

μὲ τὴν ἀβασταγιά τους.» Οὐδὲν ἧττον πολλὰς καταπίνων πικρίας ἀνέδειξεν ὑπομονὴν καὶ ἀνοχὴν ἐντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος· καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν, ὡς πρὸς ἐμὲ, ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιεπαίνων αὐτοῦ προτερημάτων. Ἐπιμένων δὲ, ὅσον ἠδύνατο, εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἐπέτυχε περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς νὰ ἐκβάλῃ τοὺς πολεμίους ἀφ' ὅλων τῶν ὀχυρωμάτων δι' ὧν ἐχώριζον τὰ δύο ἑλληνικὰ στρατόπεδα, καὶ νὰ ἑνώσῃ οὕτως αὐτὰ ἀπὸ Κερατσίνης μέχρι Φαλήρου. Τότε προέτεινε νὰ καταληφθῇ ὁ Ὠρωπὸς καὶ ὁ Μαραθὼν, ἵνα φραχθῇ οὕτω καὶ ἡ τελευταία ὁδὸς δι' ἧς ὁ Κιουταχὴς ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια ἐξ Εὐβοίας, διότι ἡ ἄλλη Ῥούμελη κατείχετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· τῆς δὲ περὶ τὴν Ἀττικὴν θαλάσσης εἴμεθα κύριοι διὰ τῆς *Ἑλλάδος*, τῆς *Καρτερίας* καὶ ἄλλων τινῶν πλοίων. Ἂν τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετελεῖτο, βεβαίως ὁ Ῥεσίτης ἠναγκάζετο νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα μετ' οὐ πολὺ, διότι ἤρχισεν ἤδη ὁ στρατὸς αὐτοῦ νὰ πάσχῃ πολλὰς στερήσεις. Ἀλλ' οἱ δύο ξένοι στρατηγοὶ ἐπέμενον εἰς τὴν ἄμεσον κατὰ τοῦ Ῥεσίτη ἔφοδον, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ἐνῷ ὅμως παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο, προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ τὸ ἐπιχείρημα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπισφαλὲς, τῇ 22 ἀπριλίου, μικρᾶς τινος γενομένης ἐκ τύχης συμπλοκῆς, ὁ Καραϊσκάκης, καί τοι νοσῶν, καί τοι ἀθυμῶν, παρέστη εἰς μέσον ἵνα προλάβῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, καὶ ἐκεῖ ἐτραυματίσθη καιρίως. Ποτὲ θάνατος ἀνδρὸς δὲν ἀπέδειξεν ὁποία ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 ἐγένετο τελευταῖον ἡ πρὸ τοσούτου χρόνου ἀπαιτουμένη ὑπὸ τῶν δύο στρατηγῶν ἔφοδος κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Φαλήρου. Ἀλλὰ τοσοῦτον κακῶς διέταξαν τὰ πράγματα, ὥστε ἀντὶ θριάμβου κατήνεγκον κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὴν ὀλεθριωτάτην τῶν πληγῶν, ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ ἀπαίσια ἐκεῖνα ἔτη. Οἱ ἄνδρες ἡμῶν, διαταχθέντες νὰ προέλθωσιν ἐπὶ σφαγὴν προφανῆ, ἐβάδισαν ἀπτοήτως πρὸς τὸν θάνατον. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ γενναιότατοι τῶν Κρητῶν ἔπεσον, 1500 μαχηταὶ, οἱ κράτιστοι τῆς Ἑλλάδος· ἐκ τῶν 26 φιλελλήνων, οἵτινες παρευρέθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τοῦ ἀγῶνος, διεσώθησαν 4· ἐκ τῶν 300 τακτικῶν, 29. Αὐτὴ τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἔξοδος, καθ' ἑαυτὴν δὲν ἐπή-

γαγε τοσαύτην μαχητῶν φθοράν. Ἐκεῖ, περὶ Φάληρον, ἐχάσαμεν τὸν Ἰωάννην Νοταρᾶν, τὸν Λάμπρον Βέϊκον, τὸν Γεώργιον Δράκον, τὸν Γεώργιον Τζαβέλλαν, τὸν Ἀθανάσιον Τούσιαν Βότσαρην, τὸν ταγματάρχην τοῦ τακτικοῦ Ἰγγλέσην· καὶ ἐκεῖ ἐχάθη πᾶσα ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς, διότι μετ' ὀλίγας ἡμέρας διελύθη ὁ περιλιπόμενος ἑλληνικὸς στρατὸς, καὶ τῇ 24 μαΐου παρεδόθη μὲν ἡ ἀκρόπολις, ὑπέκυψε δὲ αὖθις ἡ Στερεὰ εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γεγονότα ἐν τῷ διαστήματι τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν ἀπέβησαν οἷα τὰ χερσαῖα. Οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐμάχοντο ὅπως ἄλλοτε, ἐτόλμων πολλάκις τὰ πάντα, ἀλλ' οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελεσφόρητοι· ἰδίως δὲ οὐδέποτε ηὐτύχησαν νὰ παρακωλύσωσι τὴν ἀδιάκοπον διαπεραίωσιν τῶν ἐπικουριῶν τοῦ Ἰβραΐμη ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Πελοπόννησον. Μετὰ τὰ ἐν Μεθώνῃ καὶ περὶ Καφηρέα κατορθώματα, συνελήφθη βούλευμα τολμηρότατον· ἀπεφασίσθη νὰ πυρποληθῇ ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ. Τῇ 23 ἰουλίου 1825 ἐξέπλευσαν ἐξ Ὕδρας ἐπὶ τούτῳ δύο πολεμικὰ, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Κριεζῆν, καὶ τρία πυρπολικὰ τὸ μὲν ὑπὸ τὸν Κανάρην, τὰ δὲ ὑπὸ τοὺς Ὑδραίους Α. Θ. Βῶκον καὶ Ἐμμανουὴλ Μπούτην. Ἡ ἐπιχείρησις αὕτη, ἥτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε μεταβάλει διὰ μιᾶς τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων, ἐκρίθη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως, κατὰ τὰ διάφορα πάθη καὶ συμφέροντα, παρ' ἡμῖν τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἀληθεστάτη εἶναι ἡ τοῦ γάλλου ναυάρχου καὶ ἱστορικοῦ ἀφήγησις. Ἡ μοῖρα ἡμῶν οὐριοδρομήσασα ἔφθασε τῇ 29 ἔξωθεν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχον τὴν ἡμέραν ἐκείνην 60 πολεμικὰ τῆς Αἰγύπτου σκάφη καὶ 150 ἐμπορικὰ τῆς Εὐρώπης πλοῖα, ἐν οἷς 25 γαλλικὰ φορτωμένα βάμβακα διὰ τὴν Μασσαλίαν. Περὶ τὴν 6 τῆς ἑσπέρας, ὁ Κανάρης προπορευόμενος τῶν ἄλλων πυρπολικῶν, καὶ νομίσας περιττὸν νὰ περιμείνῃ τοὺς συντρόφους του, εἰσῆλθε μόνος εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Μεταχειρισθεὶς στρατήγημα τὸ ὁποῖον οἱ ναυτικοὶ νόμοι δὲν ἀποδοκιμάζουσιν, ἀπέκρυψε τὴν ἐθνότητα αὐτοῦ. Ὁ αἰγύπτιος πλοηγὸς ἰδὼν τὴν ῥωσικὴν σημαίαν κυματίζουσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου, καὶ νομίσας ὅτι τὸ πλοῖον ἀνήκει εἰς οὐδετέραν

Μεσολόγγιον ἔπεσεν, ὁ Καραϊσκάκης ἐφονεύθη. Κατὰ τὸ ἔτος **1826** ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Σαχτούρης ἔσωσαν καὶ πάλιν τὴν Σάμον ἀπὸ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Χοσρέφη καὶ τοῦ Ταχὶρ πασᾶ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ **1826** ἀφίκοντο τελευταῖον καὶ τὰ διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δευτέρου δανείου κατασκευασθέντα πλοῖα. Ἡ *Ἑλλὰς*, ναυπηγηθεῖσα ἐν Ἀμερικῇ, ἦτο τῳόντι φρεγὰς μεγίστη καὶ λαμπροτάτη, **64** πυροβόλων, δι' ἣν ὅμως ἐδαπανήθησαν **3,000,000** φράγκων. Ὁ λόρδος Κόχραν, ὁ μετ' ὀλίγον ἀναλαβὼν τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς τε καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἦτο ἀνὴρ πολυθρύλητος ἐπὶ τοῖς προτέροις κατορθώμασι· τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν πεποίθησις τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὥστε, λέγει ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς γάλλος ναύαρχος, ὁ Μιαούλης ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἄλλοις καιροῖς ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀντίζηλος τοῦ **Ruyter** καὶ τοῦ **Duquesne**, (περιωνύμων ναυάρχων τῆς Ὁλλανδίας καὶ τῆς Γαλλίας ἐν τῇ **17** ἑκατονταετηρίδι), κατῆλθε μετὰ ἀρχαϊκῆς αὐταπαρνήσεως ἀπὸ τῆς τάξεως τοῦ ναυάρχου εἰς τὴν τοῦ ἁπλοῦ πλοιάρχου,» ἵνα ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον παρ' οὗ προεδοκᾶτο σωτηρία. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος, καίπερ ἄρχων τοιαύτης φρεγάδος, οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν διέπραξεν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγῶνι τὸ δυνάμενον καὶ πόρρωθεν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν παρώνων τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν πρότερον κατορθωθέντα. Καὶ δὲν εἶχε μόνον τὴν φρεγάδα· παρεκτὸς τῶν προϋπαρχόντων στολίσκων, εἶχε προσέτι τὴν *Καρτερίαν*, πλοῖον ἀτμοκίνητον, τὸ ὁποῖον πολὺ μὲν ἀπεῖχε τῶν σημερινῶν ἑλικοκινήτων καὶ θωρηκτῶν, ἀλλὰ ὡς πρῶτον δοκίμιον πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου, εἶναι βεβαίως πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτον. Ἡ *Καρτερία* κατεσκευάσθη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἶχε μηχανὴν **84** ἵππων καὶ ταχύτητα μόλις φθάνουσαν εἰς **5** ἢ **6** μίλια τὴν ὥραν· ὁ ἐλάχιστος ἐναντίος ἄνεμος ἠλάττωνε κατὰ τὸ ἥμισυ τὸν δρόμον τοῦτον, ἡ δὲ κυμαινομένη θάλασσα κατεβίβαζεν αὐτὸν εἰς τὸ μηδέν. Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτο μέγα εἶναι τὸ πλεονέκτημα τοῦ πλέειν ἐν γαλήνῃ καὶ τοῦ ἀναπλέειν πρὸς ἐναντίον ἄνεμον, ὥστε ἔκτοτε ἔπρεπε πάντες νὰ μαντεύσωσιν ὁποίαν ἀλλοίωσιν ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τοὺς ναυτικοὺς ἀγῶνας ἡ τελειοποίησις τοῦ πρώτου ἐκείνου δοκιμίου. Καὶ ὅμως ὁ γάλλος ναύαρχος βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲ ἴχνος τοιούτου

προαισθήματος δὲν ὑποφαίνεται ἐν τῇ περὶ τοῦ πλοίου τούτου ἐκθέσει, ἣν εἶχεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ. *Ἡ Καρτερία* ἦτο ὡπλισμένη δι' 8 πυροβόλων τῶν 68 χυθέντων ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ σύστημα, τὸ πρὸ μικροῦ τότε ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ γάλλου συνταγματάρχου Παιξάνς· ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ ῥίπτῃ κατὰ βούλησιν σφαίρας στρογγύλας, «ψυχρὰς ἢ πεπυρακτωμένας,» καὶ ῥήκτας βάρους 45 λιτρῶν καὶ κερματοθήκας περιεχούσας μέχρι 500 σιδηρῶν σφαιριδίων. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον μέγα πλεονέκτημα *τῆς Καρτερίας* ἦτο ὅτι ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἄγγλου Ἄστιγγος περὶ οὗ μετὰ ἐξαιρέτου ὑπολήψεως ἐλάλησαν πάντοτε καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι ἀξιωματικοί. Καὶ ὅμως, εἰ καὶ ὁ Ἄστιγξ προσήνεγκε βεβαίως τῇ Ἑλλάδι ὑπηρεσίας πολὺ μείζονας ἢ ὁ Κόχραν, δὲν ηὐτύχησεν ὁ ἀνὴρ, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀξία αὐτοῦ, νὰ ἀνάψῃ πυρκαϊὰς ὁμοίας τῶν ἐν Χίῳ, ἐν Τενέδῳ, ἐν Σάμῳ, περὶ Γέροντα, περὶ Καφηρέα καὶ ἐν Μεθώνῃ ὁλοκαυτωμάτων.

Ἡ *Ἑλλὰς* καὶ ἡ *Καρτερία* συνέδραμον οὐκ ὀλίγον τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου· ἀλλὰ μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ ὁ νέος ἡγεμὼν τῶν ναυτικῶν τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων δὲν ἐπεχείρησε νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἕνωσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Πελοποννήσου συγκοινωνίαν. Ἐτράπη δὲ εἰς παράβολά τινα ἔργα· ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ τὸν Ἰβραΐμην εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Πελοποννήσου παράλια, ἀλλ' ἀπέτυχεν, ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλ' ἀπέτυχε. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ, ἐκτὸς τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Αἰγίνης, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ψαριανῶν, ἡ πειρατεία κορυφωθεῖσα κατέλαβε πάσας τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου· εἰς Γραβοῦσαν τῆς Κρήτης ἱδρύθη μέγα καὶ ἐπίσημον οὕτως εἰπεῖν λῃστῶν ὁρμητήριον καὶ καταγώγιον, ἡ δὲ θάλασσα κατήντησεν ἀδιάπλευστος. Ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Τροιζῆνι συνελεύσεως διορισθεῖσα μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυβερνήτου *ἀντικυβερνητικὴ* ἐπιτροπὴ, ἣν συνεκρότουν ὁ Ἰωαννούλης Νάκος, ὁ Ἰωάννης Μ. Μιλαήτης, καὶ ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης, οὔτε πόρους ἔχουσα, οὔτε προσωπικήν τινα ἀξίαν, ἀπέβη εἰ δυνατὸν ἔτι ἀσθενεστέρα τῆς κατὰ τὸ 1826 ἐπιτραπείσης τὰ πράγματα *Διοικητικῆς ἐπιτροπῆς*. Κατ' ἀρχὰς ἔδρευσεν εἰς Ναύ-

πλιον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸν θαλασσόπυργον, διότι τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου κατείχοντο ὑπὸ τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Φωτομάρα, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς ταλαιπώρου ταύτης πόλεως ἀδιαλείπτως μὲν ὑπὸ τῶν στρατευμάτων τούτων ἐληστεύοντο, ἐκ διαλειμμάτων δὲ καὶ ἐφονεύοντο. Εἰς μάτην ὁ Ἄμιλτων, εἰς μάτην αὐτὸς ὁ Κόδριγκτων ἠγωνίσθησαν διὰ τῶν προτροπῶν αὐτῶν νὰ καταπαύσωσι τοὺς ὀλεθρίους τούτους σπαραγμούς. Ἐπειδὴ δὲν εἰσηκούοντο, ὁ Κόδριγκτων περιωρίσθη νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν θαλασσόπυργον καὶ νὰ σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν ζωὴν τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἀνδρῶν, ἥτις κατὰ τοῦτο εἶχε καταντήσει πολύτιμος, ὅτι μετ' αὐτῶν ἤθελε λείψει καὶ ἡ τελευταία σκιὰ κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι. Ἐκεῖ εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον τοῦ Ναυπλίου φρούριον ἔμεινεν ἡ κυβερνητικὴ αὕτη σκιὰ μέχρι τῶν μέσων αὐγούστου, ὅτε μετέβη εἰς Αἴγιναν. Εἰς αὐτὴν δὲ, τὴν οὕτως ἔχουσαν *ἀντικυβερνητικὴν* ἐπιτροπὴν, ἔγραφεν ὁ Κολοκοτρώνης ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους. «Ἐτιμήθην παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου εἰς τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν Πελοποννησιακῶν στρατευμάτων ὄχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρὸν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὁδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ Πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὄχι ἀπὸ πέτρας. Ἀλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαρουτιοῦ. Δύο τώρα περίπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθ' ἡμέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς κυβερνήσεως, κατ' εὐθεῖαν, καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια· ἀλλ' ὄχι μόνον πρόβλεψιν καμμίαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως κἂν ἠξιώθην πρὸς παρηγορίαν μου.»

Διότι τῳόντι, ἐνῷ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς εἶχεν ὑποταχθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, τὸ δὲ Αἰγαῖον εἶχε μεταβληθῇ εἰς μέγα ληστήριον, μόνος ὁ Κολοκοτρώνης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς κρατίστους τῆς χερσονήσου μαχητὰς, διέσωζεν ἐν Πελοποννήσῳ μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Κατὰ ἰοῦνιον τοῦ **1825** ὁ Ἰβραΐμης ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀργολίδος, ἀπήντησεν αὐτὸν εἰς Τρίκορφα ἄγοντα μυρίους ἄνδρας. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολέμησεν, ἀλλ' ἀπο-

βαλὼν 400 νεκροὺς, ἐν οἷς 14 ὀνομαστοὺς ἀξιωματικοὺς, καὶ 800 αἰχμαλώτους, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ. Κατὰ τοὺς δύο ἀκολούθους μῆνας ὁ Ἰβραΐμης ἐπεχείρησε δεινοτάτην λεηλασίαν καὶ δῄωσιν εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἀλφειὸν, τὸν Λάδωνα καὶ τὸν Εὐρώταν χώρας, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἀθροίσας πάλιν τὸν στρατὸν περὶ Ἀλωνίσταιναν περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρακολουθῇ κατὰ πόδας καὶ παρενοχλῇ ἀδιαλείπτως αὐτόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1825 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826, ὁ Ἰβραΐμ. πασᾶς ἀπησχολήθη εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπιστρέψας ἐκεῖθεν κατὰ μάϊον, ἐπετέθη κατὰ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Ἔπειτα ἐστράτευσε πρὸς τὴν Γορτυνίαν, ἀπαντήσας ὅμως ἀντίστασιν εἰς τὰ ἀσφαλῶς καταληφθέντα στενὰ, ἐτράπη ἐπὶ τὴν Σπάρτην καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην. Ἐκεῖθεν, ἀναπαύσας τὸν στρατὸν, ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τέλη ἰουλίου μεγάλην ἐπὶ τὴν Μάνην στρατείαν, ἣν ὅμως ἀπέκρουσαν οἱ κάτοικοι τῆς δυσπροσίτου ἐκείνης χώρας. Τότε ἐλθὼν εἰς Τρίπολιν διέπραξεν ἐν διαστήματι μηνῶν 4 καταστροφὰς φοβερὰς εἰς ὅλας τὰς πέριξ ἐπαρχίας, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Κυνουρίαν, τὴν Λακεδαίμονα καὶ ἐπετέθη αὖθις ἐπὶ ματαίῳ κατὰ τῆς Μάνης. Ἐν ἀρχῇ δὲ νοεμβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Μεθώνην, ἵνα διαχειμάσῃ. Καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, 1827, ἐξώρμησε πάλιν, κατὰ ἀπρίλιον, ἐπὶ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τότε μετέβαλεν ἐπί τινα χρόνον σύστημα. Ἀντὶ νὰ ἐκδῃοῖ ἀνηλεῶς τὴν χώραν, ἤρχισε νὰ περιποιῆται ὁπωσοῦν τοὺς κατοίκους, νὰ φείδεται τῶν σπαρτῶν, νὰ πληρώνῃ ὅσα πρὸς χρῆσιν τοῦ στρατοῦ ἐλάμβανεν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι πεσόντος τότε τοῦ Καραϊσκάκη, ἐφάνη ἐκλιποῦσα πᾶσα ἐλπὶς, καὶ ὅτι τρίτον ἤδη ἔτος οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔπασχον ὅσα κάλαμος δὲν δύναται νὰ περιγράψῃ, δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐν τῇ ἀπογνώσει αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιεικῶν τοῦ δορυκτήτορος τρόπων. Ἡ στιγμὴ ὑπῆρξε κρίσιμος, διότι τὸ μόλυσμα διαδιδόμενον ἀπὸ τῶν δυτικῶν εἰς τὰς μέσας καὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὴν καὶ ἄλλως πνέουσαν τὰ λοίσθια ἐπανάστασιν. Τότε ὁ Κολοκοτρώνης προσήνεγκε τελευταίαν καὶ μεγάλην εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκδούλευσιν. Ἀδυσώπητος ἐξεγερθεὶς κατὰ τῆς προδοσίας, διέταξε νὰ δρά-

ξωσι τὰ ὅπλα πάντες ἀπὸ 15 μέχρις 60 ἐτῶν, ἠπείλησε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς ὑποτασσομένους καὶ βαρὺν κατήνεγκε τὸν πέλεκυν τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης κατὰ τοῦ ἐπισημοτέρου ἐξ αὐτῶν, τοῦ Ἠλείου Νενέκου. Δὲν ἦτο ἐν τούτοις αἱμοβόρος ὁ ἀνήρ· καὶ ὅταν εἷς τῶν γενναίων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν, ὁ καπετὰν Βασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης, τὸν παρετήρησεν ὅτι ὁ Νενέκος δὲν ἦτο μόνος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἦσαν ἄξιοι τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ὁ Κολοκοτρώνης ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχον περὶ τούτων ἀποχρῶσαι ἀποδείξεις. Ἐπιμένοντος δὲ τοῦ ὑπασπιστοῦ, «καϋμένε Βασίλη, τὸν εἶπε, Τοῦρκος εἶσαι,» καὶ ἔκτοτε διετέλεσε ἐπιλεγόμενος Τουρκοβασίλης ὁ Ἀλωνιστιώτης ἐκεῖνος μαχητής.

Τὸ κακὸν λοιπὸν ἀνεχαιτίσθη. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη αὐγούστου κατέφθασεν εἰς Πύλον ἐξ Αἰγύπτου στόλος νέος ἰσχυρὸς, 92 πλοῖα, ἐν οἷς 51 πολεμικὰ, καὶ ἀπεβίβασαν εἰς Πελοπόννησον ἄφθονα χρήματα, παντὸς εἴδους ἐφόδια, 4000 τακτικόν. Ἡ παράτασις τῆς ἀπεγνωσμένης ἐκείνης ἀμύνης ἐφαίνετο ἀδύνατος· ὁ δὲ Ἰβραΐμης μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν χείρωσιν τῆς Πελοποννήσου ἡτοιμάζετο μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ τελευταίου στόλου, νὰ ἐπιπέσῃ καὶ κατὰ τῆς Ὕδρας αὐτῆς. Εὐτυχῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰουνίου εἶχεν ὑπογραφῆ ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμεων ἡ συνθήκη ἐκείνη δι' ἧς ὡρίζετο, ὅτι θέλει ἀπαιτηθῆ ἄμεσος ὅπλων ἀνακωχὴ μεταξὺ τῶν διαμαχομένων. Ἡ ἀνακωχὴ ἀνεκοινώθη· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέξαντο αὐτὴν, διὰ πράξεως τοῦ ἐπταμελοῦς συμβουλίου ὅπερ ἦν τότε ἐπιτετραμμένον τὰς μεταξὺ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Πύλης διαπραγματεύσεις, πράξεως ἐκδοθείσης ἐν Αἰγίνῃ τῇ 21 αὐγούστου, τῆς ὁποίας ὅμως περίεργον εἶναι ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον δὲν σώζεται. Ὁ δὲ Ἰβραΐμ πασᾶς, ἀπεκρίθη ὅτι θέλει ζητήσει διαταγὰς ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἴσως ἤθελε περιμείνει τὰς διαταγὰς ταύτας ἐν ἀπραξίᾳ, ἐὰν οἱ ἡμέτεροι μανθάνοντες ὅτι ἀπεποιήθη τοῦ νὰ παραδεχθῇ ὁριστικῶς τὴν ἀνακωχὴν, δὲν ἐπεχείρουν νέας ἐχθροπραξίας. Τῇ 6 σεπτεμβρίου ὁ Κόχραν προσέβαλλε τὸ Μεσολόγγιον, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἀπετύγχανεν· ἀλλ' ὁ Ἄστιγξ μετὰ τῆς *Καρτερίας* κατέστρεφεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀμφίσσης ἓξ τουρκικοὺς πάρωνας καὶ 1 ἀλγερινὴν ἡμιολίαν. Οἱ ναύαρ-

χοι φοβηθέντες τὰς συνεπείας τῆς πράξεως ταύτης, ἀπήτησαν ἔτι αὐστηρότερον παρὰ τοῦ Ἰβραΐμη τὴν παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ δὲ ὑπέσχετο τελευταῖον ῥητῶς καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς ὅτι ὁ στόλος του δὲν θέλει ἐξέλθει ἐκ Πύλου ἑωσοῦ ἔλθωσιν αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἐζήτησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Αἰγύπτου. Ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον. Τῇ 19 σεπτεμβρίου ἀξιόλογος μοῖρα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συγκειμένη ἐκ πολλῶν φρεγάδων καὶ δρομώνων ἐξέπλευσεν ἐκ Πύλου πρὸς τὰς Πάτρας, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν Ἄστιγγα. Τότε ὁ Κόδριγκτων ἐπελθὼν ἐκ Ζακύνθου μετὰ δύο μόνον πλοίων, ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Πύλον. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰβραΐμης ἀγανακτήσας, ἐξαπέστειλε τρία σώματα τὸ μὲν ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Λακωνικὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρκαδίαν. Οἰκίαι, συγκομιδαὶ, ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα παρεδόθησαν εἰς τὰς φλόγας, αἱ ἄμπελοι ἐξερριζώθησαν, αἱ συκαῖ καὶ αἱ ἐλαῖαι κατεκόπησαν πρόῤῥιζα. «Ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν Ἰβραΐμην νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφεν ὁ καλὸς κἀγαθὸς Ἄμιλτων, τὸ τρίτον τῶν κατοίκων θέλει λιμοκτονήσει.» Οἱ ναύαρχοι τῶν τριῶν δυνάμεων, αἵτινες ὑπέγραψαν πρὸ ὀλίγου τὴν περὶ μεσολαβήσεως συνθήκην, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῶσι νὰ ἐμπαίζωνται τοιουτοτρόπως. Ἠξεύρομεν δὲ ἤδη τὴν ἑρμηνείαν τῆς συνθήκης, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν Κόδριγκτων ὁ Στράτφορδ Κάνιγγ. Ἐὰν, τὸν εἶχεν εἰπεῖ, δὲν εἰσακουσθῇ ὁ λόγος σας, μεταχειρισθῆτε τὰ πυροβόλα. Οἱ ναύαρχοι, διαμαρτυρηθέντες κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Ἰβραΐμη, ἐκήρυξαν αὐτὸν «ἐκτὸς τοῦ νόμου τῶν ἐθνῶν καὶ ἐκτὸς τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν,» καὶ ἀπεφάσισαν νὰ εἰσπλεύσωσι πανστρατιᾷ ἐν Πύλῳ καὶ νὰ προσκαλέσωσι τὸν τουρκο-αἰγυπτιακὸν στόλον νὰ διαλυθῇ καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς Αἴγυπτον· εἰ δὲ μὴ ὑπακούσῃ, νὰ τὸν προσβάλωσι. Καὶ εἰσῆλθον τῇ 8 ὀκτωβρίου, προεξάρχοντος τοῦ Κόδριγκτων. Ἀλλ' ἐνῷ ἐζήτουν ἔτι νὰ τοποθετηθῶσιν, ἤρξαντο οἱ πολέμιοι χειρῶν ἀδίκων· ἀπεκρίθησαν οἱ σύμμαχοι, καὶ ἐντὸς τεσσάρων ὡρῶν, ἐκ τῶν 120 περίπου πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν πλοίων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, δὲν ἔμειναν ἐπιπλέοντες εἰμὴ εἴκοσι δρόμωνες καὶ πάρωνες.

Ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία, ὡς πᾶσα μετὰ μακρὰν πίεσιν ἐπελ-

θοῦσα ἔκρηξις, ἔσχεν ἀνυπολόγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ Υ. Πύλη οὐδὲ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην ἐπείσθη νὰ ἐνδώσῃ κατ' ἐλάχιστον ὡς πρὸς τὰ κυριαρχικὰ αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος δίκαια. Προσκληθεῖσα τῇ 12 νοεμβρίου ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεων τῶν τριῶν δυνάμεων νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐν Λονδίνῳ συνθήκην, ἀπεποιήθη· ὅθεν οἱ πρέσβεις ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὴν 26. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Πύλη, ἰδίως ἐξηγριωμένη κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ ταύτην θεωροῦσα ὡς πρωταίτιον ὅλων τῶν γενομένων, ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς πιστοὺς κατὰ τοῦ μισητοτέρου τῶν ἀπίστων λαῶν, ἡ Ῥωσία ἐκήρυξε τελευταῖον τῇ 14 ἀπριλίου 1828 τὸν πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἀπειληθέντα καὶ ἀείποτε ἔκτοτε ἀναβληθέντα πόλεμον. Ὁ πόλεμος οὗτος δὲν παρεκώλυσεν, ἀπεναντίας διηυκόλυνε τὰς περαιτέρω ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐνεργείας τῶν δυνάμεων· εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο ὅτι ὀλίγῳ πρότερον, ἤτοι τῇ 12 ἰανουαρίου, ἔφθασεν εἰς Αἴγιναν ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης Ἰωάννης Καποδίστριας, καὶ ἱδρύθη δι' αὐτοῦ παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη κυβέρνησις, ἡ ἀξία νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦτο. Αἱ δυνάμεις τῳόντι δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμεναι κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ περὶ τῆς ὁριστικῆς ῥυθμίσεως τοῦ νέου κράτους. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 7|19 ἰουλίου 1828 ἐν Λονδίνῳ πρωτοκόλλου, ἐπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον γαλλικὴ στρατιὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰβραΐμ πασᾶ. Ἡ στρατιὰ αὕτη ἀπεβιβάσθη ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μαιζῶν, εἰς Πεταλίδι, μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Νησίου, περὶ τὰ μέσα αὐγούστου· ὁ δὲ Ἰβραΐμ πασᾶς ἐξεχώρησεν ἀμαχητὶ ἐκ τῆς χερσονήσου περὶ τὰ τέλη σεπτεμβρίου. Καὶ μετὰ ἓξ περίπου μῆνας, διὰ πρωτοκόλλου τῆς 10|22 μαΐου 1829, ἐκανονίσθησαν κατὰ πρῶτον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τοῦ νέου κράτους. Τὰ ὅρια ταῦτα ἀρχόμενα παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τοῦ Βώλου, ἀναβαίνοντα ἐκεῖθεν τὴν Ὄθρυν, παρακολουθοῦντα αὐτὴν μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἀγράφων κειμένης, δι' ἧς συνάπτεται τὸ ὄρος ἐκεῖνον μετὰ τῆς Πίνδου· καταβαίνοντα ἔπειτα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσπροποτάμου, ἥτις ἔμενεν εἰς τὴν Τουρκίαν, διερχόμενα κατόπιν τὸ Μακρυνόρος, τοῦ ὁποίου τὸ

στενὸν περιελαμβάνετο ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέληγον ἐπὶ τέλους εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Προσετέθη δὲ ὅτι ἡ Εὔβοια, αἱ προκείμεναι τῇ Πελοποννήσῳ νῆσοι καὶ αἱ Κυκλάδες θέλουσιν ἀποτελέσει μέρος τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ὁρίων, τὸ προκείμενον πρωτόκολλον ἐπανελάμβανε μὲν τὴν ἐν ταῖς προηγουμέναις πράξεσιν ἀρχὴν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Υ. Πύλης, ὥριζεν ὅμως ὅτι ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ τοῦ νέου κράτους κυβέρνησις θέλει ἐπιτραπῆ εἰς ἡγεμόνα χριστιανὸν, μὴ ἀνήκοντα εἰς τὰς βασιλικὰς οἰκογενείας τῶν τριῶν δυνάμεων. Ἡ διάταξις αὕτη προπαρεσκεύασε τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν, διότι ἦτο δύσκολον, τότε μάλιστα, νὰ παραδεχθῇ τὴν εἰς τοὺς Τούρκους ὑποτέλειαν βασιλόπαις εὐρωπαῖος. Μὴ παραλίπωμεν δὲ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ Ῥωσία μετὰ πλείστου ζήλου ὑπεστήριξε τὴν ὑπὸ βασιλόπαιδα εὐρωπαῖον ἵδρυσιν τοῦ νέου κράτους, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν εἰς τὸ εἰρημένον πρωτόκολλον συνημμένων δύο ἐκθέσεων τοῦ κόμητος Νεσελρόδε ἀπὸ 22 δεκεμβρίου 1828 (3 ἰανουαρίου 1829) καὶ 14|26 ἰανουαρίου 1829.

Ἡ Υ. Πύλη ἐν τούτοις ἐδυσχέραινεν ἔτι νὰ ἀποδεχθῇ τὰ ἐν Λονδίνῳ ἀποφασισθέντα, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν ὅπλων καταβληθεῖσα καὶ ἀναγκασθεῖσα νὰ ὑπογράψῃ τῇ 2|14 σεπτεμβρίου τὴν ἐν Ἀδριανουπόλει εἰρήνην, ἀπεφήνατο διὰ τοῦ δεκάτου αὐτῆς ἄρθρου, ὅτι ἀποδέχεται πάντα ὅσα αἱ δυνάμεις ἀπεφάσισαν περὶ Ἑλλάδος. Ὁμοίαν δὲ δήλωσιν εἶχεν ὑπογράψει πρὸς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὀλίγας ἡμέρας πρότερον, 28 αὐγούστου (9 σεπτεμβρίου). Ἐντεῦθεν ὠφελούμεναι αἱ τρεῖς δυνάμεις καὶ ἐξακολουθοῦσαι ἀδιαλείπτως τὰς ὑπὲρ Ἑλλάδος ἐνεργείας αὐτῶν, ἀνηγόρευσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 22 ἰανουαρίου (3 φεβρουαρίου) 1830 πρωτοκόλλου ἡγεμόνα κυρίαρχον τῆς Ἑλλάδος τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον (τὸν μετέπειτα βασιλέα τῶν Βέλγων) καὶ ἀπεφήναντο ὅτι ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀποτελέσει κράτος ἐντελῶς ἀνεξάρτητον· ἀλλὰ συγχρόνως, προαιρούμεναι νὰ εὐχαριστήσωσι κατά τι τὴν Υ. Πύλην ἕνεκα τῆς προθυμίας ἣν ἔδειξε πρὸς τὴν παραδοχὴν τῶν γενομένων, περιέστειλαν οὐκ ὀλίγον τὰ πρὸς βορρᾶν ὅρια τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα τότε κατεβιβάσθησαν

εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσπροποτάμου ἀφ' ἑνὸς, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχειοῦ ἀφ' ἑτέρου· ὅ ἐστι διὰ τῆς ὁροθεσίας ταύτης ἔμενον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Βόνιτζα, ὁ Βάλτος, ὁ Βλοχὸς, τὰ Ἄγραφα, τὰ Κράββαρα, τὸ Καρπενήσιον καὶ ἡ Ὑπάτη. Τὸ πρωτόκολλον ὅμως τοῦτο δὲν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐκτελεσθῇ. Ὁ πρίγκηψ Λεοπόλδος παρητήθη τῇ 9|12 μαΐου. Τὸ ζήτημα τῆς Ἑλλάδος ἔμεινεν αὖθις μετέωρον, καὶ περιεπλάκη τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δολοφονηθέντος τοῦ Κυβερνήτου τῇ 27 σεπτεμβρίου (9 ὀκτωβρίου) 1831, ἡ καὶ πρὸ τούτου ἀρξαμένη ἐν Ἑλλάδι ἀνωμαλία ἐκορυφώθη τῷ 1832. Οὐδὲν ἧττον αἱ δυνάμεις, ἐπιδιώκουσαι ἐπιμόνως τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, ὑπέγραψαν τῇ 25 ἀπριλίου (7 μαΐου) 1832 ἐν Λονδίνῳ σύμβασιν δι' ἧς ἀνεβίβασαν τὴν Ἑλλάδα εἰς τάξιν βασιλείου, καὶ ἀνηγόρευσαν βασιλέα αὐτῆς τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας Ὄθωνα. Ἐπιχειρήσασαι δὲ συγχρόνως, διὰ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ, νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὴν Υ. Πύλην περὶ τῶν ἀρκτικῶν ὁρίων, ἐπέτυχον ἐπέκτασιν αὐτῶν, μείζονα καὶ αὐτῆς τῆς ἐν ἔτει 1829 κανονισθείσης, ἐπὶ ἀποζημιώσει 40 ἑκατομμυρίων γροσίων.

Τοιουτοτρόπως αἱ τρεῖς κραταιόταται τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἑκάστη μὲν ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ, ἀπὸ κοινοῦ ὅμως οὐδὲν ἧττον ἀδιαλείπτως συμπράξασαι ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη, ἀπήρτισαν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἐπανάστασις ἡ ἀρξαμένη ἐπ' ἐλπίσι μεγάλαις, περιέστη εἰς ἀποτελέσματα μικρά. Ἵνα ὅμως ἐπιτύχωμεν καὶ ταῦτα, πρὸ πάντων δὲ ἵνα καταναγκάσωμεν οὕτως εἰπεῖν τὰς δυνάμεις νὰ ὁμοφωνήσωσιν, ἐδέησε νὰ προηγηθῶσιν ἀφοσιώσεις καὶ θυσίαι, αἵτινες δὲν ἐπαναλαμβάνονται κατὰ πᾶσαν δεκαετίαν, οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὑπὸ οὐδενὸς τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν. Ὅθεν ἄλλοι εἶναι οἱ τρόποι δι' ὧν δυνάμεθα σήμερον νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν συμπλήρωσιν τῆς εὐχῆς τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτου δὲν ἀνήκουσιν ἔτι εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀπολήγει τὸ ἔργον μου. Ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς καὶ μέχρι τῆς νῦν ἐπιτιθεμένης χορωνίδος, δὲν

ἐπαυσα ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι *ὁ λαὸς ὁ μελετῶν καὶ γινώσκων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, κρίνει σχεδὸν πάντοτε ἀσφαλέστερον καὶ ὀρθότερον περί τε τῶν παρόντων αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ περὶ τῶν ὅρων τῆς προόδου, καὶ περὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ τύχης.* Ἠξεύρω ὅτι τὴν σήμερον οὐκ ὀλίγοι καὶ παρ' ἡμῖν ὑπολαμβάνουσι τὸ ἐνεστὼς ὡς λεύκωμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ τυχὼν δύναται νὰ γράψῃ κατὰ πᾶσαν πρωΐαν ὅ,τι θέλει· ἐλπίζω ὅμως ὅτι κατὰ τοὺς πλείονας τῶν συμπολιτῶν μου ὑπάρχουσι κεφάλαιά τινα τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αὐτῆς, τοῦ τε προαιωνίου καὶ τοῦ προσφάτου, εἰμὴ μαραινομένη καὶ πίπτουσα, ὅπως ἡ κραταιοτάτη τῶν δρυῶν ἧς ἤθελον ἀποκοπῆ αἱ ῥίζαι. Χάριν τῶν πλειόνων ἐκείνων ἠνάλωσα ὑπὲρ τὰ τριάκοντα τῆς ζωῆς μου ἔτη μελετῶν καὶ συγγράφων τὴν παροῦσαν ἱστορίαν. Καὶ νῦν, δημοσιεύων τὸ τελευταῖον αὐτῆς μέρος, ἀπεκδέχομαι ἐν καθαρῷ συνειδότι τὴν κρίσιν τοῦ Πανελληνίου. Δὲν ἔχω τὴν μωρίαν νὰ φαντάζωμαι ὅτι τηλικοῦτον ἐπιχειρήσας ἔργον, δὲν ἔπταισα ποτέ. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἔφθασα εἰς τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ ὡς ἀπὸ περιωπῆς ἀναθεωρῶ τὸν μακρὸν καὶ κοπιώδη δρόμον ὃν διήνυσα, ἴσως ἐπιτρέπεται νὰ εἴπω, ὅτι ἐζήτησα ἐν παντὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι, ὁσάκις δὲν ηὐτύχησα νὰ τὴν εὕρω, παρεσκεύασα τοὐλάχιστον τὴν εὕρεσιν αὐτῆς. Ἐὰν δὲ ἡ ἱστορία αὕτη διδάξῃ τι εἰς τὸ ἔθνος μου, ἔστω τὸ δίδαγμα ἐλάχιστον, θέλω νομίσει ὅτι ἐξεπλήρωσα καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ ἐνὸν τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον.

ΤΕΛΟΣ.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

ΤΩΝ ΜΑΛΛΟΝ ΛΟΓΟΥ ΑΞΙΩΝ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ.—ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ. Τὰ παροράματα τῶν πρώτων εἴκοσι φύλλων εἶναι πλειότερα ἢ τὰ τῶν ἑπομένων· διότι ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ κατεβλήθη πλειοτέρα προσοχὴ, προσληφθέντος ἐπὶ τούτῳ δοκίμου διορθωτοῦ.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
5	8	Χὼ	Χὼ

Σελ. 14-15. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐμπειροτάτου περὶ τὴν νομισματικὴν φίλου ἡμῶν κ. Παύλου Λάμπρου, αἱ 25 λίτραι χρυσίου, ἃς ἀνέλαβε νὰ πληρώνῃ ὁ Βρανᾶς εἰς τοὺς Ἐνετοὺς, πρέπει νὰ ὑποτεθῶσι βεβαίως ἐνετικαί. Ἑκάστη λοιπὸν λίτρα ἐνετικὴ ἀναλογεῖ πρὸς γραμμάρια 357,60, αἱ δὲ 25 λίτραι πρὸς γραμμάρια 8,940, τὰ ὁποῖα, ὡς τιμᾶται σήμερον ὁ ἀκατέργαστος ἄπεφθος χρυσὸς ἤτοι φράγκα 3,435 τὸ χιλιόγραμμον, φέρουσι φράγκα 30,708, $^{00}]_{00}$.

Σελ. 20. Ἂν καὶ ἐν σελίδι 40 παρέθηκα ἐν κεφαλαίῳ τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Παύλου Λάμπρου περὶ τῶν νομισμάτων τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο χ ρ υ σ ᾶ καὶ ὑ π έ ρ π υ ρ α καὶ β υ ζ ά ν τ ι α, καλὸν νομίζω νὰ περιλάβω ἐνταῦθα ὁλόκληρον τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ ἔχουσαν ἐπὶ λέξεως ὡς ἑξῆς.

« Ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ καθ' ἅπαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἐκυκλοφόρουν πρὸ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως τὰ βυζαντινὰ νομίσματα, ὧν βάσις ἦτο τὸ χρυσοῦν, ὅπερ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὠνομάζετο χ ρ υ σ ο ῦ ς ἢ ὑ π έ ρ π υ ρ ο ν, ὑπὸ δὲ τῶν Φράγκων β υ ζ ά ν τ ι ο ν, ὡς ἐκ τῆς πόλεως ἐν ᾗ ἐκόπτετο. Μετὰ τὴν κατάκτησιν, ἐν ταῖς διαφόροις ἡγεμονίαις ταῖς ἱδρυθείσαις ὑπὸ τῶν Φράγκων, εἰσήχθησαν διάφορα νομισματικὰ συστήματα ἐκ τῆς Δύσεως, οὐδαμοῦ δὲ ἐκτὸς τῆς Κύπρου ἐκόπτοντο ὑπέρπυρα κατὰ τὸ Βυζαντινὸν σύστημά. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Πελοποννήσου, τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐκόπτοντο δηνάρια τορνέσια, κατὰ τὸ σύστημα τῆς Γαλλίας, ἐν δὲ Ῥόδῳ, Χίῳ καὶ Μιτυλήνῃ ἀπεμιμοῦντο τὰ χρυσᾶ δουκάτα καὶ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα τῆς Ἐνετίας ἢ τὰ γιλιάτα τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Τὸ ὑπέρπυρον λοιπὸν δὲν ἦτο μὲν πλέον πραγματικὸν νόμισμα, ἀλλὰ διέμεινεν ὡς ὀνομαστικὴ ἀξία, ἀναλογοῦσα πρὸς ποσόν τι ὡρισμένον τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ ἐντοπίων πραγματικῶν νομισμάτων. »

«Ὁποία ἦτο ἡ ἀξία τῶν ὑπερπύρων κατὰ τὸν 13 αἰῶνα ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Πελοποννήσου, τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστόν. Γνωρίζομεν ὅμως ἀκριβῶς παρὰ τοῦ Πεγολόττη ὅτι περὶ τὸ 1340 ἔτος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραψεν ὁ ῥηθεὶς συγγραφεύς, ἐν Θήβαις μὲν καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ἐτιμᾶτο τὸ ὑπέρπυρον 12 γρόσσων ἑνετικῶν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἀντηλλάσσετο πρὸς $12\,^{1}]_{2}$ ἢ 13 γρόσσα, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἐτιμᾶτο μόνον 7 γρόσσων. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν Εὐβοίᾳ ἡ ἀξία τοῦ ὑπερπύρου, καί τοι ὀνομαστική, μικρὸν ὑπετιμᾶτο τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ ὑπερπύρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ ἦτο ἐκπεσμένη, ἴσως διὰ τὰς ἀνωμαλίας εἰς ἃς εὑρίσκετο ἡ χώρα αὕτη κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἐποχήν. Φρονῶ ἐπομένως ὅτι καθ' ὅλον τὸν 13 αἰῶνα ὅπου δήποτε τῆς Ἑλλάδος γίνεται λόγος περὶ ὑπερπύρων, ταῦτα δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ἄλλως, εἰμὴ ὡς ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀξίαν τῶν ὑπερπύρων τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως ἀνεύρωμεν δὲ καὶ προσδιορίσωμεν τὴν ἀκριβῆ ἀξίαν τῶν ὑπερπύρων τῆς ἐν λόγῳ ἑκατονταετηρίδος, ἀνάγκη πᾶσα νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ὑπέρπυρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Β' τοῦ Ἀγγέλου, τὰ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση καὶ τὰ τῶν αὐτοκρατόρων Μιχαὴλ καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου, τῶν Παλαιολόγων. Κατὰ τὰς γενομένας ὑπ' ἐμοῦ δοκιμασίας εἰς διάφορα ὑπέρπυρα τῶν ῥηθέντων αὐτοκρατόρων εὗρον, ὅτι ἐν ἑκάστῳ γραμμαρίῳ ἐμπεριέχονται ἀπὸ 260 μέχρι 290 χιλιοστῶν κράματος· ὥστε ὁ μέσος ὅρος ἀπέφθου χρυσοῦ ἀναλογεῖ εἰς 725 χιλιοστὰ δι' ἕκαστον γραμμάριον. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ὡς γνώμονα, ὅτι τὸ ἑνσταθμον ὑπέρπυρον πρέπει νὰ ζυγίζῃ γραμμάρια 4,50, ἕπεται ὅτι ἕκαστον ὑπέρπυρον περιέχει γραμμάρια 3,262 ἀπέφθου χρυσοῦ. Ὅθεν ὑπολογίζοντες τὸν ἄπεφθον χρυσὸν πρὸς φράγκα $3\,^{43}]_{00}$ τὸ γραμμάριον, ἡ ἀξία ἑκάστου ὑπερπύρου ἀναλογεῖ πρὸς φράγκα $11\,^{20}]_{00}$. Τὰ 500 λοιπὸν ὑπέρπυρα, τὰ ὁποῖα ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν οἱ εὐπατρίδαι διὰ τὴν Κέρκυραν φέρουσιν φράγκα 5,600.»

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
22	2	Φεῤραῖος	Φεραῖος
23	6	ὅτε	ὅτι
27	20	Φράγκον	Φράγκοι
29	34	πολιτιτῶν	πολιτικῶν
35	10 καὶ 12	φέσυδα	φέουδα
40	24	μακροτέρα	μικροτέρα
41	34	βουλουμένους	βουλομένους

Ἐν σελίδι 43 καὶ ἀλλαχοῦ που ἐνίοτε ἡ λέξις ἀμνηστία ἐξετυπώθη διὰ τοῦ ει εἰς τὴν παραλήγουσαν.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
48	14	ἡ	αἱ
52	16 καὶ 17	Ἀλλ' ὁπωσδήποσε ὁ νέος αὐτοκράτωρ	Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ νέος αὐτοκράτωρ
54	18 καὶ 19	ὑπενενεδυθη	ὑπενεδύθη
56	26	ἐλειεινὴν	ἐλεεινὴν
66	18	τοῦ αὐτοκράτορος Γερμανίας	τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας
68	21	ἑαυτῇ	ἑαυτῷ
72	1	Βατάτζοι	Βατάτζαι
»	35	δ' ἁπλῆς	δι' ἁπλῆς
81	20	πρῶτων	πρῶτον

Πλὴν τούτου, ἐνταῦθα λέγεται ὅτι ὁ Θησαυρὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1603, ἐνῷ κατὰ Σάθαν ἐξεδόθη καὶ πρὸ τοῦ 1603 ἤτοι τῷ 1528 (Νεοελληνικῆς φιλολογίας σελ. 153).

94	28	ἴδιος	ἰδίως
»	24	ἀναζωπύρωσιν	ἀναζωπύρησιν

Συνέβη δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ λάθος τοῦτο.

98	29-30	θούρειον	θούριον
105	17	ὁποίος	ὁποίας
120	26	Ἀστυπαλαία	Ἀστυπάλαια
121	17	ὀλιγώτερα	ὀλιγώτεροι
135	16-17	δὲ ὁ	ὁ δὲ
136	14	διαλλειμμάτων	διαλειμμάτων

Ἐν σελίδι 137, ἀναφέρων τὰς 30,000 χρυσᾶς οὐγκίας, ἃς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔδωκεν, ἵνα ὑποκινήσῃ τὴν Σικελικὴν ἐπανάστασιν, ὑπελόγισα αὐτὰς πρὸς φράγκα 60 περίπου· ἐν σελίδι δὲ 217, ὁμιλῶν περὶ τῶν 4 οὐγκιῶν, ἃς ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Βριέννιος ἔδιδε κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἱππέα, ὑπελόγισα αὐτὰς πρὸς δραχμὰς 13. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑπομένων ὑπολογισμῶν τοῦ φίλου μου κ. Λάμπρου.

« Ἡ οὐγκία τῆς Σικελίας δὲν ἦτο πραγματικὸν νόμισμα, ἀλλὰ ὀνομαστικὴ ἀξία· 4 δὲ χρυσᾶ νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορος Φριδερίκου τοῦ Β', τὰ λεγόμενα αὐγουστάλια, ἅτινα ἐκόπτοντο ἐν Μεσσήνῃ καὶ Βρεντησίῳ, ἀπετέλουν μίαν Σικελικὴν οὐγκίαν. Τὰ 4 αὐγουστάλια ἀνελόγουν πρὸς χρυσᾶ φλωρίνια 4 καὶ $^{4}]_{5}$, τούτων δὲ ἕκαστον πρὸς φράγκα $12\,^{23}]_{00}$· ὥστε ἡ ἀκριβὴς ἀξία τῆς οὐγκίας ἦτο φράγκα $58\,^{70}]_{00}$, αἱ δὲ 30,000 οὐγκίαι πρὸς φράγκα $58\,^{70}]_{00}$ φέρουσι φράγκα 1,761,000.»

« Ἡ οὐγκία, ὡς εἴπομεν, ἦτο ἀξία ὀνομαστικὴ καὶ οὐχὶ πραγματικὸν νόμισμα· ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπάρχῃ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἀξία αὐτοῦ, ἔπεται ὅτι εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ἐκυκλοφόρει ἐν Σικελίᾳ πραγματικόν τι τοιοῦτο

ον νόμισμα, ὅπερ ἐξέλιπε μὲν τῆς κυκλοφορίας, κατέλιπε δὲ ἐν ταῖς συναλλαγαῖς τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα, σημαῖνον μέγα χρυσοῦν νόμισμα. Τοιοῦτο δὲ ὄνομα δὲν ἠδύνατο βεβαίως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν κοπτόμενα ἐν Μεσσήνῃ χρυσᾶ νομισμάτια Καρόλου Α' τοῦ Ἀνδεγαυϊκοῦ, διότι ταῦτα ἦσαν μικροτάτης ἀξίας. Ἀφοῦ ὅμως ὁ Ἀραγώνιος Πέτρος Γ' κατέλαβε τὴν Σικελίαν καὶ βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 1282—1285 ἔκοψε μείζονος ἀξίας καὶ ἐξ ἀπέφθου χρυσοῦ νομίσματα, ὧν ὅμοια, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἔκοψαν καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φριδερῖκος Β', δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ὠνόμασαν οἱ Σικελοὶ τὰ ὡραῖα ταῦτα ἐγχώρια νομίσματα, οὐγκίας. Ὅθεν ὑποθέτω, ὅτι αἱ οὐγκίαι, δι' ὧν ὁ δοὺξ Βριέννιος ἐμισθοδότει τοὺς στρατιώτας του, ἦσαν τὰ τῶν Ἀραγωνίων βασιλέων τῆς Σικελίας χρυσᾶ νομίσματα, ὧν ἕκαστον, κατὰ τοὺς γενομένους παρ' ἐμοῦ ὑπολογισμούς, πρέπει νὰ ἔλκῃ βάρος γραμμαρίων 4,086, ἡ δ' ἀξία ἀνέρχεται εἰς φράγκα 13 $^{89}/_{100}$.»

Εἶναι δὲ τόσῳ μᾶλλον πιθανὴ ἡ εἰκασία αὕτη ὅσῳ ἐὰν εὔλογον ἦναι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καταβληθεῖσαι χρυσαῖ οὐγκίαι, εἶχον ἑκάστη ἀξίαν φράγκων 58 $^{70}/_{100}$, ἐντελῶς ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ὁ Βριέννιος ἐπλήρωνε κατὰ μῆνα 4 μὲν τοιαύτας οὐγκίας εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἱππέα, 2 δὲ εἰς τοὺς ἐλαφροὺς ἱππεῖς, 1 δὲ εἰς ἕκαστον πεζόν, ὅπερ ἤθελε σημαίνει, κατὰ τὴν σημερινὴν σχετικὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος, ὅτι ἤθελε πληρώνει ὑπὲρ τὰς 1,000 δραχμὰς κατὰ μῆνα εἰς τοὺς πρώτους, ὑπὲρ τὰς 500 εἰς τοὺς δευτέρους καὶ ὑπὲρ τὰς 250 εἰς τοὺς τρίτους.

Μετὰ τὰς σπουδαίας ταύτας παρατηρήσεις, μὴ παραλίπωμεν νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἡ λέξις ο ὐ γ κ ί α εἰς ἀμφότερα τὰ προπαρατεθέντα χωρία τοῦ κειμένου ἐξετυπώθη ἐκ παραδρομῆς διὰ γ γ.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
144	2	πριγγιπάτου	πριγκηπάτου
147	30	πολέμων ἑτέρου	πολέμιον τοῦ ἑτέρου
152	17	Μύκωνον	Μύκονον

Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ συνέβη ἡ παραδρομὴ αὕτη.

158	26	τραπεζητικοῦ	τραπεζιτικοῦ

Καὶ ἀλλαχοῦ

Ἐν σελίδι 167 εἴπον, ὅτι ὁ μεταξὺ τοῦ Γκίζη καὶ τοῦ Σανούτου πόλεμος προεκάλεσε δαπάνην 350,000 γροσσῶν, ἴσων πρὸς 18,000 δουκάτων, ἴσων πρὸς 220,140 φράγκα. Ἰδοὺ τὰ περὶ τούτου ἀκριβέστερον.

Ὁ Χὸπφ ἐν σελίδι 372 τοῦ πρώτου τόμου τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἑλληνικῆς αὐτοῦ ἱστορίας βεβαιοῖ, ὅτι ἕνεκα τοῦ πολέμου τούτου ἐδαπανήθησαν ὑπὲρ τὰς 30,000 μ ε γ ά λ ω ν σ ο λ δ ί ω ν. Ἀλλὰ περὶ τοῦ νομισματικοῦ τούτου ὅρου σημειοῖ ὁ Παῦλος Λάμπρος τὰ ἑξῆς. «Νομίζω, ὅτι ἐνταῦθα συμβαίνει παρεννόησις, καὶ ὅτι ἐν τῷ κειμένῳ, ἐξ οὗ ἠρύσθη ὁ Χὸπφ τὴν πληροφορίαν αὐτοῦ, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ φράσις soldi di

grossi ἤτοι σολδία ἐκ γρόσσων καὶ οὐχὶ **soldi grossi**, σολδία μεγάλα. νομίσματα λοιπὸν εἶναι τὰ γρόσσα, τὸ δὲ σολδίον εἶναι ἀριθμητικὸν, περιλαμβάνον μίαν δωδεκάδα οἱωνδήποτε νομισμάτων. Ὅθεν αἱ 30,000 σολδίων ἐκ γρόσσων ἀποτελοῦσι 360,000 γρόσσα. Ἐπειδὴ δὲ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου Γκίζαι καὶ Σανοῦτοι ἦσαν Ἐνετοὶ, τὰ ἀναφερόμενα γρόσσα εἶναι βεβαίως ἐνετικὰ, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφόρουν τότε πολὺ ἐν Ἑλλάδι καὶ ὧν 20 ἀπετέλουν 1 χρυσοῦν ἐνετικὸν δοῦκάτον, 360,000 γρόσσα ἀναλογοῦν λοιπὸν πρὸς 18,000 χρυσᾶ δουκάτα· ταῦτα δὲ πρὸς φράγκα 12 $^{23}/_{100}$ ἕκαστον, φέρουσι φράγκα 220,140.»

Ἐνταῦθα νομίζω καθῆκόν μου νὰ ἐκφράσω καὶ δημοσίᾳ τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν κ. Παῦλον Ἀάμπρον διὰ τὴν πρόθυμον συνδρομὴν, ἣν μοι παρέσχεν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ σπουδαιοτάτου ζητήματος τῆς ἀξίας τῶν ποικίλων νομισμάτων, ὅσα ἐκυκλοφόρουν παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας. Ἄνευ αὐτοῦ ἤθελον καὶ ἐγὼ παραθέτει, ὅπως ὅλοι οἱ προηγούμενοι ἱστορικοὶ, ὀνόματα καὶ ποσὰ ἀκατάληπτα εἰς τὸν ἀναγνώστην. Εἶναι περιττὸν δὲ νὰ προσθέσω, ὅτι τὰ ποσὰ ταῦτα διευκρινούμενα συντελοῦσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν κατάληψιν τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν περιστάσεων τῆς χώρας, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἡ νομισματικὴ ἐπιστήμη κατέστη κλάδος οὐσιώδης τῆς ἱστορικῆς. Δύναται δὲ ἡ Ἑλλὰς νὰ καυχηθῇ, ὅτι ἔχει λειτουργὸν τῆς νομισματικῆς ἐπιστήμης ὃν μετὰ εὐλαβείας συμβουλεύονται οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν νομισματολόγων ἁπάσης τῆς Εὐρώπης.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
168	30	Ἰουστιανοὶ	Ἰουστινιανοὶ
193	1	ἠνέωξαν	ἀνέωξαν

Ἡ παραδρομὴ αὕτη συνέβη καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ δὲ ἁπλούστερον ἤθελεν εἶναι ἴσως νὰ γράψω ἄνοιξαν, κατὰ τὸν περισωθέντα εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἀρχαῖον τύπον.

207	13	προσγινομένης	προσγενομένης
215	12	ἐπιεικίας	ἐπιεικείας
219	14	ἁμαχητεὶ	ἁμαχητὶ

Διότι ἁμαχεὶ μὲν καὶ ἁμαχὶ ὑπάρχει, οὐχὶ δὲ καὶ ἁμαχητεὶ, ὡς φαίνεται.

221	12	Ματθίλθη	Ματθίλδη
»	27	Οὐϊλλεαρδουΐνος	Οὐϊλλεαρδουΐνος

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τυπογραφικὰ παροράματα. Ἀλλὰ τὰ ἄπειρα ξένα τοῦ παρόντος τόμου ὀνόματα ἐγράφησαν ἐνίοτε οὐχὶ ὁμοιομόρφως ἐξ ἐμῆς παραδρομῆς, ἐνίοτε δὲ κατὰ τρόπον ὃν δὲν θέλουσιν ἴσως ἐπιδοκιμάσει πάντες. Τοῦτο δὲ θέλει συμβαίνει ἐν ὅσῳ δὲν συνταχθῇ, καθ' ὡρισμένην τινὰ συνθήκην, λεξικὸν τῶν ξένων κυρίων καὶ γεωγραφικῶν ὀνομάτων.

227	35	Παλλαυτζίνη	Παλλαυιτζίνη
239	35	Χαλὴν	Χαλὴλ
242	26	προικόντι	προσήκοντι

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
274	33	Ἀλαβανοὺς	Ἀλβανοὺς
275	9	ἐΒρβροια	Βέρροια
288	31	μιρκὰ	μικρὰ
296	28	ἀνεξάρτηπος	ἀνεξάρτητος
343	25	δυτικῆς	ἀνατολικῆς
358	34-35	διεκδικήσῃ	ἐκδικήσῃ
366	25	Πέτρος ὁ Χωλὸς ἀπόγονος, τῶν Βούων	Πέτρος ὁ Χωλὸς, ἀπόγονος τῶν Βούων
368	8	μετᾷ	μετὰ
381	25	καταβάλει	καταβάλλει
392	11	τὸν	τὴν
412	31	265,000	260,000
»	32	298,000	258,000
416	32	τάφρου	τάφρον
451	25	πάλι	πάλιν
462	1	πόλης	πόλις

Περὶ τὰ τέλη τῆς σελίδος 566 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς σελίδος 567 εἶπον ὅτι, μετὰ τὴν εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθεῖσαν συνθήκην, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσε, τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, τὸν πρεσβύτερον, κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας. Κατ' αὐτὰς ὁ ἀρχαῖος φίλος καὶ συνεργάτης Νικόλαος Δραγούμης, ἐκδοὺς Ἱστορικὰς Ἀναμνήσεις λόγου ἀξίας, ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα μάλιστα 30 ἔτη, λέγει ἐν σελίδι 206. «Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὑπὸ **Hammer** λεγόμενον ὅτι ὠνομάσθη κόμης λέγχθη ψευδές.» Δὲν ὁρίζει ὅμως ὑπὸ τίνος καὶ πῶς ἐξηλέγχθη ψευ Ἐν τούτοις ὁ **Hammer**, ὅστις εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ ἀρχεῖα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς, ἀναφέρει δὶς τὸ γεγονὸς ὡς ἀναμφισβήτητον, ἐν σελίδι 5 καὶ ἐν σελίδι 6 τοῦ 7 τόμου. Καὶ οὐ μόνον ὁμιλεῖ περὶ τοῦ διπλώματος δι' οὗ ὁ αὐτοκράτωρ Λεοπόλδος ἀνύψωσεν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ κόμητος τῆς αὐτοκρατορίας τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, ἀλλὰ λέγει καὶ πῶς ἐν τῷ διπλώματι τούτῳ ὠνομάζετο ὁ Μαυροκορδάτος· λέγει δηλαδὴ ὅτι ἐκαλεῖτο ἐν αὐτῷ οὐχὶ Μαυροκορδάτος ἀλλὰ υἱὸς τοῦ Σκαρλάτου (Ἰσκερλὲτ-Ζαδὲς), ὅπως ἡ Ὀσμανικὴ κυβέρνησις μέχρις ἐσχάτων ἀπεκάλει τοὺς Μαυροκορδάτος (σελ. 560 τοῦ παρόντος τομου.) Ὁ **Hammer** ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεγίστους τῶν ἱστορικῶν ὅσοι ἔγραψαν ἔργα ἐκτενῆ, περιέπεσεν ἐνίοτε εἰς πλάνας· ἀλλὰ εἰς πλάνας ἀκουσίας, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐψεύσθη ἐκ προαιρέσεως, ὅπερ δὲν δυναμέθα νὰ παραδεχθῶμεν, εἰμὴ ἐὰν πιστοποιηθῇ δι' ἀποδείξεων, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖ ἀποχρώσας. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι δὲν ἐπέμεινα ὀλίγον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, εἰμὴ χάριν τῆς ἀκριβείας· διότι οἱ δύο ὁμώνυμοι Μαυροκορδάτοι, ὅτε ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ νεώτερος, τηλικοῦτον ἐκτήσαντο ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξίωμα, ὥστε οὐδεὶς οἱοσδήποτε τί-

τλος ἢ κόμητος ἢ πρίγκηπος δύναται ν' αὐξήσῃ τὸ κλέος τοῦ ὀνόματος αὐτῶν.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
579	22	ἑκατονετηρίδος	ἑκατονταετηρίδος

Ἐν σελίδι 622 ἱστόρησα μετὰ πολλοὺς ἄλλους ὅτι ἐν Μελιπύργῳ ὑπῆρχε μετὰ τοῦ Ἰωάννου Μαυρομιχάλη καὶ ὁ παῖς Πέτρος, ὁ μετέπειτα ἡγεμὼν τῆς Μάνης γενόμενος καὶ πολλάκις ἐν τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ μνημονευθείς. Ἐξ οἰκογενειακῆς ὅμως πληροφορίας βεβαιοῦμαι, ὅτι ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης ἐν ἔτει 1770 οὐ μόνον δὲν ἦτο εἰς ἡλικίαν ἵνα ὁπωσδήποτε μετάσχῃ τοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' οὔτε εἶχεν ἔτι γεννηθῇ, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ μικρὸν ἔπειτα ἐνυμφεύθη. Καὶ ἡ πληροφορία αὕτη συνάδει πρὸς ὅλας τὰς εἰδήσεις, ἃς ἔχομεν περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλη ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, διότι πᾶσαι παριστῶσιν αὐτὸν οὐχὶ ὑπερβαίνοντα τὸ 50 ἔτος. Ἐν γένει παρατηρῶ, ὅτι τὰ περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων τῶν κατὰ τὰς παρελθούσας ἑκατονταετηρίδας ἐπαναστατικῶν ἐπιχειρημάτων, δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολον νὰ ἐξακριβωθῶσι καθὸ ἐπερειδόμενα πολλάκις εἰς ἁπλᾶς παραδόσεις.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
651	1	τὴν	τοῦ
669	26	τῆς ἀνωτέρας ἐκκλησιαστικῆς	τῆς ἐκκλησιαστικῆς
673	16	περεπεπλεγμένον	περιπεπλεγμένον
682	22	τοῦτο	τούτου

685 Ἐνταῦθα ὁμιλήσας περὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθησαν οἱ ἡμέτεροι νὰ κατασκευάζωσι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τὰ πλοῖα αὐτῶν ἅμα μὲν πρὸς ἐμπορίαν, ἅμα δὲ πρὸς πόλεμον ἐπιτήδεια, ἐλησμόνησα νὰ ἀναφέρω ὅτι τοῖς ἄλλοις, ἀντὶ νὰ μιμηθῶσι τὰ στρογγύλα ἐμπορικὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν (**bâtimens ronds**), προετίμησαν τὸ ἐπίμηκες τῶν πολεμικῶν σχῆμα (**bâtimens longs**), καταστήσαντες οὕτω τὰ σκάφη λεπτότερά τε καὶ εὐδρομώτερα. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῷ διπλῷ σκοπῷ τοῦ νὰ προτρέχωσι μὲν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν ἄλλων ἐθνῶν, νὰ διαφεύγωσι δὲ τὰ πειρατικά· καὶ ἔκτοτε ἐκτήσαντο τὴν μέχρι τῆς σήμερον φημιζομένην εὐδρομίαν αὐτῶν.

Σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
701	8	κατὰ τὰς ἡμέρας ὑπέστη	κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπέστη
704	27-29	τὸν βοεβόδαν, ἤτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν δισδάρην, ἤτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν.	τοῦ βοεβόδα, ἤτοι τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως, τοῦ δισδάρη, ἤτοι τοῦ φρουράρχου τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τοῦ καδῆ.
714	35	χρόνου	χρόνον

Ἐν σελίδι 736 εἶπον ὅτι ἡ λέξις ἁρματωλὸς παρήχθη ἐκ τοῦ **armatores**, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Ἴδε περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τούτου κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὴν σελίδα 168 τοῦ παρόντος τόμου.

σελ.	στίχ.	ἀντὶ	γράφε
781	10	ἀπὸ 10]22 ἐπιστολὴν	ἀπὸ 10]22 Ἰουνίου ἐπιστολὴν
785	17	προκαλέσεν	προκαλέσαν

Εἶχεν ἤδη ἐκτυπωθῆ ἡ σελὶς 793, ὅτε ἔμαθον παρὰ φίλου μου, οἰκειοτάτου διατελέσαντος τοῦ Ἰωάννου Κωλέττου, τὴν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου γνώμην τοῦ ἀντιζήλου ἐκείνου. Ὁ Κωλέττης ὁμολογῶν τὰ ἔξοχα τοῦ ἀνδρὸς προτερήματα, ἔλεγεν ὅτι μία μόνη τὸν ἔλειπεν ἀρετὴ, ἡ ὑπομονή. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ νομίζω ὅτι εἶχε δίκαιον ὁ Κωλέττης· ἴσως δὲ ἡ ἔλλειψις τῆς ἀρετῆς ἐκείνης ὑπάρχει καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος.

819	10	ἀνήρτισεν	ἀνήρτησεν
839	10	ἀπτέλαβε	κατέλαβε
900	27	ἀπώλολεν	ἀπόλωλεν
919	19	ζητεὶ	ζητεῖ

925. Ὅ,τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠπάτησε τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ ἦτο τὸ ἀπὸ 4]16 νοεμβρίου 1828 πρωτόκολλον, δι' οὗ αἱ χῶραι αἱ ὑπὸ τὴν προσωρινὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων τεθεῖσαι, περιωρίσθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους καὶ τὰς Κυκλάδας· καὶ προσέτι τὸ ἐπισυνημμένον Β τοῦ εἰρημένου πρωτοκόλλου, ἤτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Μεγάλης Βρεταννίας, ἐν ᾗ οὗτος ἀνθίστατο τῷ ὄντι εἰς πᾶσαν ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν ὅμως ὁ πρίγκηψ Μέτερνιχ δὲν παρεσύρετο ὑπὸ τῶν πόθων αὐτοῦ, ἐξετίμα δὲ ἄνευ προκαταλήψεως οὐ μόνον τὰς ἀπαραιτήτους συνεπείας τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτῶν, ὅπως εἶχον ὅτε ἔγραφε τῇ 28 νοεμβρίου πρὸς τὸν βαρῶνα Ὀττενφελς, ἤθελε παρατηρήσει·

1ον ὅτι τὸ ἐπισυνημμένον Α (ἤτοι τὸ ὑπόμνημα τοῦ πληρεξουσίου τῆς Γαλλίας) καὶ τὸ ἐπισυνημμένον Γ (ἤτοι ἡ προφορικὴ διακοίνωσις τοῦ πληρεξουσίου τῆς Ῥωσίας) ἐπέμενον, τὸ μὲν πρῶτον νὰ δοθῶσι μεγαλήτερα ὅρια εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐπὶ τούτῳ νὰ καταλάβωσι προσέτι τὰ γαλλικὰ στρατεύματα τὰς ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώρας· τὸ δὲ δεύτερον, νὰ μὴ προδιασθῆ διὰ τῆς ἐγγυήσεως τὸ ζήτημα τῶν ὁριστικῶν ὁρίων.

2ον ὅτι ὡς ἐκ τούτου αὐτὸ τὸ πρωτόκολλον ὥρισεν ὅτι ἡ ἐγγύησις κατ' οὐδὲν προδικάζει τὸ ζήτημα τῶν ὁριστικῶν τῆς Ἑλλάδος ὁρίων.

3ον ὅτι τὸ πρωτόκολλον τοῦτο, καίτοι ἀφῆσαν ἄλυτον τὸ ζήτημα τῶν ὁρίων, δὲν ἐκοινοποιήθη οὐδὲν ἧττον ἐπισήμως εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν (ἴδε τὴν ἔκθεσιν τοῦ Κυβερνήτου ἐνώπιον τῆς ἐν Ἄργει Ἐθνικῆς Συνελεύσεως).

4ον ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἡ Ἀγγλία εἶχεν ἀφορμὰς νὰ ἦναι σφόδρα δυσηρεστημένη διὰ τὴν τροπὴν ἣν εἶχον λάβει τὰ ἀνατολικὰ πράγματα. Ἡ μὲν Ῥωσία κατεῖχε τὰς ἡγεμονίας καὶ μέρος τῆς Βουλγαρίας· ἡ δὲ Γαλλία τὴν Πελοπόννησον, καὶ μὴ ἀρκουμένη εἰς τοῦτο, ἐζήτει νὰ

καταλάβῃ προσέτι τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν· ἐπὶ πᾶσιν ἡ Ἑλλὰς ἐκυβερνᾶτο ὑπ' ἀνδρὸς ὅστις ἐλογίζετο, ἀδίκως μέν, ὁπωσδήποτε ὅμως ἐλογίζετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὡς ἁπλοῦς τῆς Ῥωσίας πράκτωρ. Ἐντεῦθεν ἡ Ἀγγλία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὑποσκελισθεῖσαν ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων ἐν τῇ πραγματικῇ ῥυθμίσει τῆς τύχης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἠθέλησε πρὸ πάντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μὴ παραχωρηθῶσιν εἰς τὸν Κυβερνήτην ἰδίως νέαι ὀσμανικαὶ χῶραι· τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον, ἐκ τῆς ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου 1828 ἐπιστολῆς τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἐν ᾗ, λόγου γινομένου ἰδίως περὶ Κρήτης, ὁ πρῶτος ἔλεγεν ὅτι ἡ Βρεταννικὴ κυβέρνησις **δὲν θέλει ποτὲ ἐπιτρέψει ὥστε ἡ ἀξιόλογος αὕτη νῆσος νὰ μεταβῇ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόμητος Καποδιστρίου ἢ οἱασδήποτε ἄλλης δυνάμεως** (**le gouvernement britannique ne permettra jamais que cette île importante passe sous la domination du Comte Capodistrias ou de quelque autre puissance que ce soit.**) Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἦτο προδήλως προσωρινή. Ἅμα ἡ Ἀγγλία ἐπέτυχε τὴν περιστολὴν τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ἀπὸ 10]22 μαρτίου 1829 πρωτοκόλλου· ἅμα δὲ ἐξέλιπε, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας κίνδυνος, ἡ Ἀγγλία ἐπανῆλθεν ἔτι ὁριστικώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐμένειαν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπὸ 12 ὀκτωβρίου ἔ. ν. 1829 ἐκθέσεως τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ (σελ. 932 τοῦ πρ. παρόντος τόμου, ὅπου ἐκ παραδρομῆς ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐχρονολογήθη ἀπὸ 30 νοεμβρίου [11 δεκεμβρίου], ἀντὶ 30 σεπτεμβρίου [12 ὀκτωβρίου].

Ὅσον ὅτι καὶ ὅπως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1828, δεινὴ διαφωνία ὑφίστατο περὶ τῶν ὁρίων μεταξὺ τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν καὶ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ (ἴδε τήν τε προμνημονευθεῖσαν ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν περὶ Κρήτης καὶ τὴν ἑτέραν τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τὴν πραγματευομένην ἐν γένει περὶ τῶν ὁρίων), ὁ δὲ Στράτφορδ Κάννιγγ ἐπέμενε εἰς ὅρια πολὺ μεγαλήτερα.

Σελ. 936. Τὰ περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἱστοροῦνται ἐνταῦθα οὐχὶ ὅπως ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Κ. Ν. Δραγούμη. Κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων (σελ. 386), ὁ Κ. Σπυρίδων Τρικούπης ἐπιστρέψας ἐξ Ἀγγλίας ὀλίγους τινὰς μῆνας πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, εἶχε λάβει παρὰ τοῦ λόρδου Πάλμερστων ἐντολὴν νὰ ἀναγγείλῃ τῷ βασιλεῖ ὅτι παραχωρεῖται αὐτῷ ἡ Ἑπτάνησος, ἅμα ἤθελε παύσει ταράττων τὴν εἰρήνην τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἵνα ἡ ἔκθεσις αὕτη συμφωνήσῃ ἀκριβῶς πρὸς τὰ πράγματα, δέον νὰ μετριασθῶσιν ἐν μέρει οἱ περί τινα σφόδρα ζωηροὶ χρωματισμοὶ τῶν ἐκφράσεων αὐτῆς.

καταλάβῃ προσέτι τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν· ἐπὶ πᾶσιν ἡ Ἑλλὰς ἐκυβερνᾶτο ὑπ' ἀνδρὸς ὅστις ἐλογίζετο, ἀδίκως μὲν, ὁπωσδήποτε ὅμως ἐλογίζετο ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὡς ἁπλοῦς τῆς Ῥωσίας πράκτωρ. Ἐντεῦθεν ἡ Ἀγγλία, θεωροῦσα ἑαυτὴν ὑποσκελισθεῖσαν ὑπὸ τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων ἐν τῇ πραγματικῇ ῥυθμίσει τῆς τύχης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ἠθέλησε πρὸ πάντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἔξοδον τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μὴ παραχωρηθῶσιν εἰς τὸν Κυβερνήτην ἰδίως νέαι ὀσμανικαὶ χῶραι· τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται πρόδηλον, ἐκ τῆς ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου 1828 ἐπιστολῆς τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάννιγγ, ἐν ᾗ, λόγου γινομένου ἰδίως περὶ Κρήτης, ὁ πρῶτος ἔλεγεν ὅτι ἡ Βρεταννικὴ κυβέρνησις δὲν θέλει ποτὲ ἐπιτρέψει ὥστε ἡ ἀξιόλογος αὕτη νῆσος νὰ μεταβῇ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόμητος Καποδιστρίου ἢ οἱασδήποτε ἄλλης δυνάμεως (**le gouvernement britannique ne permettra jamais que cette île importante passe sous la domination du Comte Capodistrias ou de quelque autre puissance que ce soit.**) Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων ἦτο προδήλως προσωρινή. Ἅμα ἡ Ἀγγλία ἐπέτυχε τὴν περιστολὴν τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ἀπὸ 10]22 μαρτίου 1829 πρωτοκόλλου· ἅμα δὲ ἐξέλιπε, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὁ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας κίνδυνος, ἡ Ἀγγλία ἐπανῆλθεν ἔτι ὁριστικώτερον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εὐμένειαν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀπὸ 12 ὀκτωβρίου Ἔ. ν. 1829 ἐκθέσεως τοῦ πρίγκηπος Ἐστερχάζυ πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέτερνιχ (σελ. 932 τοῦ πς παρόντος τόμου, ὅπου ἐκ παραδρομῆς ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐχρονολογήθη ἀπὸ 30 νοεμβρίου [11 δεκεμβρίου], ἀντὶ 30 σεπτεμβρίου [12 ὀκτωβρίου].

Ὅσον ὅτι καὶ ὅπως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1828, δεινὴ διαφωνία ὑφίστατο περὶ τῶν ὁρίων μεταξὺ τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν καὶ τοῦ Στράτφορδ Κάννιγγ (ἴδε τήν τε προμνημονευθεῖσαν ἀπὸ 8]20 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν περὶ Κρήτης καὶ τὴν ἑτέραν τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας τὴν πραγματευομένην ἐν γένει περὶ τῶν ὁρίων), ὁ δὲ Στράτφορδ Κάννιγγ ἐπέμενε εἰς ὅρια πολὺ μεγαλήτερα.

Σελ. 936. Τὰ περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἱστοροῦνται ἐνταῦθα οὐχὶ ὅπως ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Κ. Ν. Δραγούμη. Κατὰ τὸν συγγραφέα τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων (σελ. 386), ὁ Κ. Σπυρίδων Τρικούπης ἐπιστρέψας ἐξ Ἀγγλίας ὀλίγους τινὰς μῆνας πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, εἶχε λάβει παρὰ τοῦ λόρδου Πάλμερστων ἐντολὴν νὰ ἀναγγείλῃ τῷ βασιλεῖ ὅτι παραχωρεῖται αὐτῷ ἡ Ἑπτάνησος, ἅμα ἤθελε παύσει ταράττων τὴν εἰρήνην τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἵνα ἡ ἔκθεσις αὕτη συμφωνήσῃ ἀκριβῶς πρὸς τὰ πράγματα, δέον νὰ μετριασθῶσιν ἐν μέρει οἱ περί τινα σφόδρα ζωηροὶ χρωματισμοὶ τῶν ἐκφράσεων αὐτῆς.

Ὁ Κ. Τρικούπης ἐντολὴν περὶ Ἑπτανήσου οὐδεμίαν ἔλαβε παρὰ τοῦ λόρδου Πάλμερστων. Ἐκ τῶν πρὸς τοῦτον διαλέξεων εἶχεν αὐτὸς σχηματίσει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἀγγλία εἰμπορεῖ νὰ μᾶς παραχωρήσῃ τὰς πέντε νήσους, ἤλπιζε δὲ ὅτι πὶ τέλους δὲν θέλει ὑποποιηθῇ καὶ αὐτὴν τὴν Κέρκυραν μετὰ τῶν Παξῶν, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Ὄθων ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ σύνταγμα νὰ λειτουργήσῃ ἐλευθέρως. Ὅτι δὲ πρὸ τῆς 10 ὀκτωβρίου οὐδεμία ἐδόθη ἐντολὴ περὶ παραχωρήσεως τῆς Ἑπτανήσου, καθίσταται πρόδηλον καὶ ἐκ τούτου ὅτι οὐδὲ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, οὐδὲ μετ' αὐτὴν τὴν ὑπὲρ τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου πάνδημον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ψηφοφορίαν, ἔπαυσαν ὑφιστάμενοι ἐν Λονδίνῳ διαταγμοί τινες περὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς Κερκύρας. Οἱ διαταγμοὶ οὗτοι δὲν ἤρθησαν ὁριστικῶς ἐκ μέσου μὴ ἕνεκα τῶν ἀκολούθων περιστάσεων. Ἡ Ἀγγλία ἥτις πρῶτον ἐκήρυξε τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου, ἔπειτα δὲ ἵνα ἀπο- τὸν δοῦκα τοῦ Λεϊχτεμβέργ, μετέβαλε πολιτικὴν καὶ μᾶς ἔδωκε τας ἐλπίδας παραδοχῆς τοῦ στέμματος, κατόπιν, ἐπιτυχοῦσα τὴν ησιν τῆς Ῥωσίας ὡς πρὸς τὸν δοῦκα, ἀπεποιήθη ἀμεταθέτως τὴν τοῦ πρίγκηπος Ἀλφρέδου. Τότε δὲ, ἀλλὰ τότε μόνον, προαιρου- ικανοποιήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὴν Ἑλλάδα ἕνεκα τῆς παλιμβουλίας ἐπεφάσισεν ὁριστικῶς τὴν παραχώρησιν. τὸ ὅλον περὶ παρα- καὶ οὐ μόνον αὐτὴ ἐφάνη εὐσκεν οὐ εἶχεν, ἀλλὰ καὶ οἱ... τεύσεις ... τὸν Τ. Πάλτην ἐπεχείρησε περὶ ἐπεκτάσεως τῶν ... μῶν πρὸς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· διαπραγματεύσεις αἵτινες ἐπιτραπεῖσαι εἰς τὸν Κ. Ἕλλιοτ, ἀπέτυχον.

Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ παραθέσω ἔγγραφα εἰς πίστωσιν τῶν λόγων μου. Ἀλλὰ δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι ἀνέγνων τὰ ἔγγραφα ταῦτα καὶ ὅτι ὅταν δημοσιευθῶσι, δὲν θέλουσι μὲ διαψεύσει. Ἔν ἔτι θέλω προσθέσει. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία μᾶς παρεχώρησε τὴν Ἑπτάνησον, δὲν λέγομέν τι πολλὰ ἀκριβές. Μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Ἀγγλίας δὲν ἐπείθετο νὰ παραδώσῃ τὴν Κέρκυραν, ὑπολαμβάνουσα αὐτὴν ὡς πολεμικὸν σταθμὸν ἀναγκαιότατον, μάλιστα μετὰ τὰς γενομένας ὑπερόγκους πρὸς ὀχύρωσιν τοῦ Βίδου δαπάνας. Μόνος ὁ λόρδος Πάλμερστων ἐφρόνει ὅτι εἰμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ παραδοθῇ· ἐχρειάσθη δὲ νὰ συνδυασθῇ ὁ μετὰ τὴν 10 ὀκτωβρίου ἀναῤῥιπισθεὶς ἀρχαῖος φιλελληνισμός του, μετὰ τῆς πεποιθήσεως ἣν εἶχεν ὅτι ὡς ἐκ τῶν νέων συστατικῶν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἡ Κέρκυρα δὲν εἶναι πλέον ἀπαραίτητος εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ μετὰ τῆς ἀπροσμαχήτου ἐπιῤῥοῆς ἣν ἐνήσκει ἡ τόλμη καὶ ἡ σύνεσις τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῶν συμπολιτῶν του, ἵνα ἐπέλθῃ τὸ ἐνιαῖον τοῦτο ἐν τῇ ἱστορίᾳ παράδειγμα δυνάμεως πανισχύρου οἰκειοθελῶς παραχωρούσης χώραν αὐτῇ ἀνήκουσαν. Καὶ τὸ οὐδὲν ἧττον παράδοξον, ἡ παραχώρησις ἐπεφασίσθη καὶ διετυπώθη ἄνευ τῆς συμπράξεως τῶν βουλῶν· διότι ὁ Πάλμερστων ἴσχυρίσθη ὅτι τὸ τοιοῦτο εἶναι προνομία βασιλικὴ καὶ